

Matkaopas lapsuuden historian tutkimukseen

Monitieteisiä näkökulmia ja menetelmiä

Toimittaneet

KAISA VEHKALAHTI, ESSI JOUHKI, SANNA LIPKIN,
JOHANNA SITOMANIEMI-SAN JA TIINA KUOKKANEN

Matkaopas lapsuuden
historian tutkimukseen

Matkaopas lapsuuden historian tutkimukseen

Monitieteisiä näkökulmia ja menetelmiä

Toimittaneet

KAISA VEHKALAHTI, ESSI JOUHKI, SANNA LIPKIN,
JOHANNA SITOMANIEMI-SAN JA TIINA KUOKKANEN

HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA 288

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2022 Kaisa Vehkalahti, Essi Jouhki, Sanna Lipkin, Johanna Sitomaniemi-San, Tiina Kuokkanen ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Ulkoasu: Timo Numminen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Taitto: Maija Räisänen
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-590-2 (nid.)
ISBN 978-951-858-591-9 (EPUB)
ISBN 978-951-858-592-6 (PDF)

ISSN 0073-2559 (nid.)
ISSN 2670-3866 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/ht.288>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/ht.288> tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Sisällys

MONITETEINEN LAPSUUDEN HISTORIA 8

Kaisa Vehkalahti, Essi Jouhki, Sanna Lipkin, Johanna Sitomaniemi-San & Tiina Kuokkanen

I Tutkimustraditioiden risteyksessä

LAPSUUDEN LÖYTÄMISESTÄ TOIMIJUUDEN TUTKIMUKSEEN

Lapsuuden historian kuusi vuosikymmentä 35

Kaisa Vehkalahti

HISTORIALLISEN AJAN LAPSUUDEN ARKEOLOGIAA

Lapset, tunteet ja kuolema 75

Sanna Lipkin

II Eletyn elämän muistot

LAPSUUDEN RAJOILLA

Lapsuusmuistot omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa 111

Essi Jouhki

KERROSTUNEET TULKINNAT

Vaikeat lapsuusmuistot muistitietohaastattelussa 137

Eerika Koskinen-Koivisto & Kirsi-Maria Hytönen

KOLLEKTIIVINEN BIOGRAFIA

Lähestymistapa kylmän sodan lapsuuskien tutkimiseen 162

Mnemo ZIN

III Materiaalisuus ja ruumiillisuus

MAALAISKYLÄ OPPIMISEN YMPÄRISTÖNÄ JA KOHTEENA

Uusmaterialismi näkökulmana lasten oppimisen elettyyn historiaan 191

Antti Malinen

VISUAALISET MENETELMÄT HISTORIATIEETOISUUDEN TUTKIMUKSEN
VÄLINEINÄ 219

Helena Ristaniemi

VARHAISMODERNI IMETYSONGELMA

Luonnontieteet humanistin palveluksessa 248

Tiina Väre

IV Kulttuuriset katseet

TOIMIJUUS JA KOKEMUS LAPSUUDEN HISTORIASSA

Hieronymus, kokemusyhteisöt ja tutkijan katse 291

Ville Vuolanto

KOLONIALISTINEN DISKURSSI JA RODULLISTAMINEN VANHASSA
SUOMALAISESSA LASTENKIRJALLISUUDESSA

Metodologisia pohdintoja 315

Raita Merivirta

KONTEKSTI, GENEALOGIA, TUNNE

Elokuvallisia katseita tyttöyteen ja tyttöyden historiaan 340

Heta Mulari

HAURAAT SUBJEKTIT

Lapsuuden rakentuminen 1800-luvun suomalaisessa tieteessä ja
kirjallisuudessa 362

Kati Launis, Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen & Kirsi Tuohela

V Asiantuntijatiedon kentät

PALUUMUUTTAJALAPSET 1940–1950-LUVUN SUOMESSA

Metodologisia reittejä lapsuuden historiaan 395

Tuomas Laine-Frigren

NORMAALIN JA EPÄNORMAALIN RAJAPINNOILLA

Lapsuuden kategorioiden historiallisesta analyysistä 423

Laura Tiitinen & Timo Harrikari

OLEMASSAOLEMATTOMUUS JA HAJANAISUUS

Metodologisia pohdintoja uteliaan lapsen genealogiasta 452

Johanna Sitomaniemi-San

KRIITTISEN HISTORIANFILOSOFIAN NÄKÖKULMIA LAPSUUDEN
HISTORIOIHIN 474

Juuso Tervo

Kirjoittajat 497

Abstract 502

Asiahakemisto 503

Henkilöhakemisto 508

Monitieteinen lapsuuden historia

Kaisa Vehkalahti

 <https://orcid.org/0000-0001-7740-5645>

Essi Jouhki

 <https://orcid.org/0000-0002-5243-8552>

Sanna Lipkin

 <https://orcid.org/0000-0002-4736-208X>

Johanna Sitomaniemi-San

 <https://orcid.org/0000-0002-3432-7373>

Tiina Kuokkanen

 <https://orcid.org/0000-0002-6797-4059>

Kaikki aikuiset ovat kerran olleet lapsia... mutta harva heistä
muistaa sitä.¹

Antoine de Saint-Exupéryn lastenkirjallisuuden klassikkoteoksesta *Pikku prinssi* (1943) löytyvä sitaatti kuvastaa osuvasti lapsuuden historian haasteita. Oman kokemushistoriamme ansiosta kuvittelemme ehkä pystyvämmme helpostikin samastumaan lasten tunteisiin ja kokemuksiin.

¹ De Saint-Exupéry 1943, 55.

Toisaalta olemme jokainen eläneet omannäköisemme lapsuuden, eivätkä kokemuksemme ole vertailukelpoisia. Etenkin tutkijalle voi olla haastavaa, jos omat muistot lapsuudesta alkavat ohjailta tutkimusta. Väistämättä omat käsityksemme ja kokemuksemme vaikuttavat siihen, miten tarkastelemme ja tulkitsemme menneisyyttä. Tutkimuksen äärellä onkin tärkeää pohtia, miten voimme tunnistaa ja tulkita menneisyyden lasten maailmaa, joka on eri aikoina ja eri yhteisöissä näyttäytynyt hyvin erilaisena kuin omamaailmamme.

Pikku prinssi tekee kirjassaan matkaa läpi avaruuden ja vierailee erilaisissa maailmoissa. Tässä teoksessa teemme tutkimusmatkaa lapsuuden moniääniseen maailmaan. Tavoitteenamme on tarjota lukijoille matkaopas, joka tutustuttaa lapsuuden historian keskeisiin tutkimustraditioihin, aineistoihin sekä niihin erilaisiin menetelmiin, joiden avulla menneisyyden lapsuutta eri tieteenaloilla tutkitaan. Samalla teos havainnollistaa, millaista tutkimusta Suomessa tehdään – ja ennen kaikkea miten.

Kuten teoksen teemojen runsaus osoittaa, lapsuuden historia on vilkas ja monitieteinen tutkimuskenttä. Lapsuuden historiasta on kirjoitettu useita erinomaisia yleisesityksiä ja kokoomateoksia, joissa sitä hahmotetaan esimerkiksi kronologisena kehityskulkuna tai maantieteellisiin kokonaisuuksiin jakaen.² Alalta on kuitenkin puuttunut suomenkielinen teos, joka kokoaisi yhteen metodologista ja teoreettista keskustelua siitä, millaisia erityiskysymyksiä tutkimukseen liittyy, millaisia käsitteitä ja menetelmiä tutkimusalalla on hyödynnetty ja millaisia aineistoja alalla käytetään. Runsauden keskellä tarvitaan karttoja ja matkaoppaita, ja tähän tarpeeseen teoksemme pyrkii osaltaan vastaamaan.

Menneisyyden lapsia ja lapsuutta koskevaa tutkimusta tehdään useilla tieteenaloilla mutta hieman erilaisin käsittein ja metodein. Tämän monitieteisyyden olemme halunneet tuoda teoksessamme esiin. Kirjan luvut kiinnittyvät muun muassa arkeologiaan, kasvatustieteisiin, yhteiskuntatieteisiin, kirjallisuudentutkimukseen, etnologiaan ja historian-tutkimukseen. Niitä kaikkia kuitenkin yhdistää kiinnostus lapsuuden

² Esim. Fass (toim.) 2013; Aasgaard, Bunge & Roos (toim.) 2018; Moruzi, Musgrove & Pascoe Leahy (toim.) 2019.

monipolviseen historiaan ja sen tulkinnan mahdollisuuksiin. Vaikka käytämme teoksen kokoavana käsitteenä erityisesti historiantutkimukseen viittaavaa käsitettä *lapsuuden historia*, katsomme, että menneisyyden lapsuuden tutkimus ei ole suinkaan historiantutkijoiden yksinoikeus. Näemme menneisyyden lapsuuden tutkimuksen monitieteisenä kohtaamispaikkana, jossa eri suunnista tulevat tutkijat, teorit ja lähestymistavat risteävät.³

Menneisyyden lapsuus tutkimuskohteena

Lapsuuden historiaan liittyy tiettyjä erityispiirteitä, jotka asettavat tutkimukselle omat haasteensa ja ohjaavat menetelmällisiä valintoja. Yksi tällainen erityiskysymys liittyy lapsuuden määrittelyyn tutkimuskohteenä ja käsitteenä. Miten lapsuus ja aikuisuus ylipäätään on määritelty eri aikoina ja erilaisissa kulttuureissa? Itse asiassa yhtenä lapsuuden historian keskeisimmistä tutkimustuloksista voi pitää havaintoa, että yhden lapsuuden sijaan on olemassa monenlaisia lapsuuksia, jotka ovat ajassa muuttuvia ja sosiaalisesti ja kulttuurisesti muovautuvia rakennelmia.⁴ Lapsuus voidaan nähdä ja määritellä eri tavoin, esimerkiksi syntymän ja kasteen, imetyksen, koulutuksen, kollektiivisesti jaettujen kulttuuristen siirtymien tai subjektiivisten kokemusten kautta.

Pikku prinssin sitaatin voi tulkita muistutukseksi siitä, että kiinnityssämme aikuisuuteen unohdamme herkästi, millainen lapsuuden maailma oikein oli – tai mitä kaikkea se on voinut olla. Lapsuus nähdään usein välivaiheena matkalla kohti edessä siintävää aikuisuutta. Sitä pysähdytään miettimään, muistelemaan ja refleктоimaan kenties vasta ikäännyttäessä, jolloin lapsuuskokemusten kautta pyritään selittämään ja ymmärtämään omaa elämänkulkua ja valintoja. Tämä lapsuuden ”toi-

3 Tämä luku liittyy tutkimushankkeisiin Maalaisnuoruuden sukupolvet, 1950–2020 (SA 323105, Vehkalahti); Uusia näkökulmia lapsuuteen Suomessa (1600–1900) – Hauta-asu lapsen aseman määrittelijänä (SA 309607, Lipkin); Löytöretkeilijä, tutkimusmatkailija, kosmopoliitti: Kuinka meistä tuli uteliaita (SA 315141, Sitomaniemi-San) ja ”Ei kosketa minua”: Etäisyys, suhteisuus ja vastuu Covid-19-pandemian keskellä (SA 335579, Sitomaniemi-San).

4 Mm. Gittins 2004; Alanen 2009, 19; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019; Cunningham 2021, 1–9.

seus”, kuten kulttuurimaantieteilijä Owain Jones ilmiötä kutsuu⁵ – lapsuuden tarkasteleminen aikuiseksi tulemisena (engl. *adult-becoming*) – näkyy myös lapsuuden historiassa. Lapset ovat näyttäytyneet tutkimuksessa pitkään passiivisina toimijoina, joihin aikuiset kohdistavat erilaisia toimenpiteitä, kuten kasvatusta, kuritusta, hallintaa ja vallankäyttöä. Esimerkiksi historian tutkimuksen ja kasvatuksen historian lehdillä lapsia lähestyttiin sosialisointi- ja heidän historiaansa kirjoitettiin pitkälle 2000-luvun vaihteeseen saakka vahvasti institutionaalisten silmälasien läpi: lapset pilkahtivat näkyviin osana modernisoituvan perheen historiaa, hyvinvointivaltion historiaa, kasvatusta- ja koulutuslaitosten historiaa tai osana lapsuuteen kohdistuvien asiantuntijuuksien historiaa.⁶

Tässä teoksessa emme määrittele lapsuutta tarkasti ikävuosina tai kehityspsykologisena elämänvaiheena. Kukin kirjoittaja tarkastelee lapsuutta omasta näkökulmastaan: osa tulkitsee lapsuutta esimerkiksi biologian tai aikuisten asettamien määritelmien kautta, osalle lapsuus taas näyttäytyy hienovaraisena sosiokulttuurisena ja vuorovaikutteisena – jopa liminaalisena – elämänvaiheena. Yhteisenä lähtökohtanamme on kuitenkin lapsuuden ymmärtäminen itsenäisenä ja itsessään arvokkaana tutkimuskohteena. Lapsuuden historiassa emme ole niinkään kiinnostuneita aikuisesta, joksi tarkastelemamme lapsi lopulta kasvaa, vaan lapsesta itsestään, hänen toiminnastaan ja lapsuudelle annetuista merkityksistä.⁷

Varhaista lapsuuden historian tutkimusta motivoi usein kysymys siitä, milloin moderni käsitys lapsuudesta syntyi. Useissa alan pioneiritutkimuksissa korostettiin esimodernin ja modernin ajan lapsuuskäsitysten erilaisuutta. Modernin lapsuuden vähittäinen muotoutuminen sijoitettiin 1500- ja 1800-lukujen väliselle ajanjaksolle.⁸ Kuten Kaisa Vehkalahti tuo luvussa 1 esille, lapsuuden historia näyttäytyi alan ensimmäisissä teoksissa usein edistyskertomuksena: matkana kohti aiempaa

5 Jones 2003; Jones 2013.

6 Grosvenor 2007; Hawes & Hiner 2008; Sköld & Vehkalahti 2016; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019. Suomessa ks. esim. Aapola & Kaarninen 2003; Vehkalahti & Suurpää 2014.

7 Mm. Fass 2010.

8 Ariès 1986 [1962].

Kuva 1. Lapsuuden ja aikuisuuden välinen raja on määritelty eri tavoin eri yhteiskunnissa. Se on usein ollut liukuva, sillä lapset ovat tyypillisesti osallistuneet esimerkiksi aikuisten töihin ja toimeentulon hankintaan niin pian kuin se on ollut mahdollista. Toisaalta lapsuuden ja aikuisuuden välistä rajaa on monissa kulttuureissa määritelty siirtymäriitein. Valokuvaaja, kirjailija ja toimittaja I. K. Inha (1865–1930) kuvasi maatalon pojan kärryineen 1890-luvun lopulla. Poika näyttää iältään nuorelta, mutta hänen olemuksessaan on paljon ajan aikuisten miesten maailmaan kiinnittyvää. Kuva: Kustannusosakeyhtiö Otavan kokoelma, Museo-
virasto (1898–1899).

sivistyneempiä kasvatustutkimusmenetelmiä ja lapsiystävällisempiä yhteiskuntia.⁹ Erityisesti 1990-luvulta lähtien menneisyyden lapsuutta koskeva tutkimus on kuitenkin laajentunut ja monipuolistunut. Kentän kasvassa myös näkökulmien ja käytettyjen tutkimusmenetelmien kirjo on moninaistunut. Yhden suuren kertomuksen sijaan 2000-luvun tutkimuksessa korostuu monitulkintaisuus ja kokemusten moninaisuus: esille on nostettu esimerkiksi sosiaaliluokan, talouden, etnisen taustan ja sukupuolen kaltaisten tekijöiden vaikutus lapsuuden kokemuksiin. Samalla tutkimuksen maantieteellinen näkökulma on laajentunut. Siinä missä varhaiset lapsuuden historiasta kiinnostuneet tutkijat tutkivat käytännössä lähinnä eurooppalaista ja pohjoisamerikkalaista lapsuutta, on tutkimuksen globalisoituminen ollut yksi 2000-luvun näkyvimmistä kehityskuluista¹⁰.

Samalla lapset ovat astuneet uudella tavalla tutkimuksen keskiöön. Merkittävä tekijä tässä on ollut monitieteisen lapsuudentutkimuksen vakiintuminen tutkimusalana, joka pyrkii ymmärtämään lapsia yhteiskuntiansa ja yhteisöjensä jäsenenä ja toimijoina sekä lapsuutta osana yhteiskuntaa, sen rakenteita ja kulttuuria. Lapsuudentutkimus on pyrkinyt lapsikeskeisiin tutkimusmenetelmiin: ajatellaan, että lapsia tulee tutkia heidän omilla ehdoillaan ja siten, että lasten toimijuus tuodaan esille.¹¹ Pyrkimys tavoittaa lasten aktiivinen toimijuus on merkinnyt lapsuuden problematisoitumista uudella tavalla myös menneisyyttä koskevan tutkimuksen kohteena. On merkityksellistä pohtia, tutkitaanko esimerkiksi menneisyyden lasten toimintaa ja heidän arkiympäristöjään vai paremminkin erilaisia aikuiskäsityksiä lapsuudesta. Vastauksia näihin teoreettis-metodologisiin kysymyksiin ovat etsineet esimerkiksi muistitietotutkimusta, tunteiden historiaa ja kokemushistoriaa edustavat lapsuuden historian uudet suuntaukset, joita esitellään tämän teoksen osassa *Eletyn elämän muistot*. Toisaalta myös lapsuuden historiassa on törmätty antroposentrisen tutkimuksen rajoihin ja lavennettu näkökulmia avarammin lapsuuden materiaalisia ulottuvuuksia huomioivaan

9 Esim. deMause 1974; Shorter 1975; Stone 1977.

10 Esim. Morrison 2012.

11 James, Jenks & Prout 1998; Kehily 2004; Alanen 2009.

suuntaan. Näitä vastauksia esittelemme tarkemmin osiossa *Materiaali-suus ja ruumiillisuus*.

Monitieteisiä näkökulmia menneisyyteen

Tutkimusalana lapsuuden historia on jo lähtökohtaisesti muotoutunut useiden eri alojen vuoropuhelussa, läheisessä suhteessa esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen historiaan, perhehistoriaan tai monitieteiseen lapsudentutkimukseen. Lapsuuden historia on myös ollut tutkimuskenttä, jolla monet tutkijat vierailevat vaikka identifioituvat ensisijaisesti muiden alojen tutkijoiksi. Historiantutkimuksen sisällä samankaltaisia teemoja voidaan käsitellä esimerkiksi sukupuolihistorian, perhehistorian tai sotahistorian viitekehyksissä. Käsitteenä lapsuuden historia on vakiintuneempi historiantutkimuksessa, kun taas kasvatustieteellisessä tutkimuksessa puhutaan kasvatuksen ja koulutuksen historiasta.¹² Kasvatuksen ja koulutuksen historia onkin tutkimusalana ollut lapsuuden historiaa akateemisesti institutionalisoituneempi, kun mittareina käytetään vaikkapa akateemisten oppitulojen määrää. Viime vuosina kasvatuksen ja koulutuksen historian sekä lapsuuden historian kentät ovat kuitenkin lähentyneet toisiaan. Tämä näkyy sekä tutkimusaiheiden ja -menetelmien valinnassa että alan tutkimusyhteistyössä konferensseissa ja julkaisutoiminnassa.¹³

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa lapsudentutkimus ja nuorisotutkimus ovat aloina hyvin eriytyneet ja niillä on omanlaisensa institutionaalinen ja tieteenhistoriallinen tausta. Historiantutkimuksen sisällä sen sijaan puhutaan lapsuuden ja nuoruuden historiasta usein yhdessä – kenties jo siksi, että suhteellisen pienen tutkimusalan sisällä eronteko ei ole ollut tarpeen, mutta myös tutkimuskohteeseen ja historiantutkimuksen luonteeseen liittyvistä syistä: historiallisesti lapsuuden ja nuoruuden välille on ollut vaikea piirtää ainakaan kovin tarkkaa rajaa.

Teoksemme keskeisenä tavoitteena on ollut tuoda näitä samankaltais-

¹² Sköld & Vehkalahti 2016.

¹³ Dekker & Simon 2014; Larsson & Norlin 2014.

ten teemojen parissa työskenteleviä tutkimusaloja hedelmälliseen vuoropuheluun ja tehdä samalla näkyväksi niiden välisiä lähestymistapojen eroja ja yhtäläisyyksiä. Millaisia ovat kunkin tutkimusalan keskeiset käsitteet, tutkimuksen vahvat linjat ja toisaalta uusimman tutkimuksen painopisteet? Erityisesti aineistoihin, lähestymistapoihin ja tutkimusmenetelmiin liittyvissä keskusteluissa tieteidenvälisellä vuoropuhelulla on usein ollut jopa ratkaiseva rooli. Näkökulmat ja menetelmät vaeltavat tieteenalalta toiselle¹⁴, ja tämä dynamiikka on keskeisesti läsnä myös lapsuuden historian tutkimuksessa, kuten tämän teoksen luvuissa havainnollisesti tuodaan esille.

Yhdessä kirjamme luvut ovat vahva osoitus lapsuuden historian monitieteisyydestä. Mukaan on valittu erilaisia tutkimusperinteitä edustavia tekstejä, joiden teoreettiset ja menetelmälliset työkalut poikkeavat paikoin merkittäväällä tavalla toisistaan. Teoksessa on pyritty esittelemään erityisesti uusia, 2000–2020-luvun tutkimuksessa esiin nousseita lähestymistapoja. Niitä ovat esimerkiksi erilaiset muistitietotutkimuksen lähestymistavat, uusmaterialistiset ja visuaaliset tutkimusmenetelmät ja luonnontieteellisten menetelmien yhdistäminen humanistiseen tutkimukseen. Teoksessa avataan kuitenkin uusia näkökulmia myös tutkimusperinteisiin, joilla on ollut vahva asema lapsuuden historiassa, kuten lapsuuden instituutioiden tai lapsuutta koskevien asiantuntijuuksien tutkimukseen. Kirjan luvuissa esitellään esimerkiksi, miten genealogia voi avata hallinnollisten tekstien analysointiin uuden näkökulman tai miten perinteisiä aikuislähtöisiä viranomaisarkistoja voidaan tulkita lapsilähtöisistä näkökulmista. Luvuissa näkyy myös laaja aikajänne antiikin lapsuudesta nykypäivään. Toivomme, että teos inspiroi lukijoita tarttumaan sekä uudemman että kaukaisemman historian tutkimuskohteisiin. Luvut sisältävät esimerkkejä kotimaisista, kansainvälisistä ja ylirajaisista tutkimuskohteista eri aikakausilta, joskin painopiste on suomalaisessa lapsuuden historiassa.

Aineistojen ja menetelmien kirjo on tuonut kirjoittajamme myös eettisten kysymysten äärelle. Osin siksi, että olemme kaikki kerran olleet

14 Pöysä, Järviluoma & Vakimo 2010.

lapsia tai meillä on omia lapsia tai lapsenlapsia, aihe on myös tunteita ja mielipiteitä herättävä tutkimuskohde – erityisesti silloin, kun tutkimuskohteena on lapsiin kohdistuvia vaikeita asioita, kuten väkivaltaa, kaltoinkohtelua tai kuolemaa. Teoksen luvuissa muistutetaan, että lapsuuden historian tutkimus edellyttääkin tutkijoilta oman asemansa tunnistamista ja erityistä sensitiivistä lähestymistapaa. Lapsen kohtelun lisäksi sensitiivisyyttä vaatii myös lapsen asettaminen tutkimukselliseen kontekstiinsa, esimerkiksi alkuperäiskansojen tutkimukseen tai kolonialistiseen viitekehykseen.

Teoksen temaattiset kokonaisuudet

TUTKIMUSTRADITIOIDEN RISTEYKSESSÄ

Teos jakautuu viiteen temaattiseen kokonaisuuteen. Ensimmäinen osa toimii johdantona lapsuuden historian tutkimuksen traditioihin. Tässä osassa pohdimme, miten lapsuuden historian keskeiset lähestymistavat ja kysymyksenasettelut ovat muotoutuneet ja millaisia vaiheita alan historiassa voidaan nähdä. Tutkimusalan historiaa hahmotetaan erityisesti historian ja arkeologian näkökulmista, mutta huomiota kiinnitetään myös tieteidenväliseen vuoropuheluun. Samalla osio luo pohjaa teoksen seuraavien osien käsittelyluville, joissa esitellään tällä hetkellä ajankohtaisia tutkimusmenetelmiä ja lähestymistapoja.

Historiantutkimuksen kentällä lapsuuden historian juuret ulottuvat 1960–1970-lukujen sosiaalishistorialliseen murrokseen. Huomion kiinnittäminen lapsiin oli osa tuolloin ”uusiksi historioiksi” kutsuttua aaltoa, joka nosti esille esimerkiksi uuden sosiaalishistorian, työväen historian, naishistorian, perhehistorian sekä postkolonialismin näkökulmat. Kiinnostus lasten ja nuorten historiaan on versonut erityisesti perhehistorian sekä nais- ja sukupuolihistorian tutkimuksen yhteydessä. Kaisa Vehkalahti tuo esiin teoksen avausluvussa *Lapsuuden löytämisestä toimijuuden tutkimukseen. Lapsuuden historian kuusi vuosikymmentä*, miten menneisyyden lapsuuksia koskevalla tutkimuksella on ollut tärkeä rooli myös tieteidenvälisessä vuoropuhelussa. Osoittaessaan, miten lapsuuden käsite on sosiaalisesti, kulttuurisesti ja ajassa muuttuva, histo-

riantutkimus raivasi tietä niin kutsutun uuden lapsuudentutkimuksen näkökulmien muotoutumiselle 1980–1990-lukujen vaihteessa.

Menneisyyttä tutkivista tieteenaloista arkeologiassa lapsuus on verrattain uusi tutkimuksen ala, kuten Sanna Lipkin tuo esille kokoelmamme toisessa luvussa *Historiallisen ajan lapsuuden arkeologiaa. Lapset, tunteet ja kuolema*. Samoin kuin historian tutkimuksessa myös arkeologiassa mielenkiinnon herääminen lapsuuden tutkimusta kohtaan on liittynyt läheisesti sukupuolentutkimuksen lähestymistapoihin ja kysymyksenasetteluihin.¹⁵ Toisaalta huomion kiinnittäminen lapsuuteen on kytkeytynyt kysymyksiin ihmisen toimijuudesta, yksilöllisyydestä ja identiteetistä sekä ymmärrykseen tutkijan tulkinnan merkityksestä menneisyyden tutkimuksessa.¹⁶ Intersektionaalinen tutkimusote¹⁷, jossa tarkastellaan samanaikaisesti useiden sosiaalisen identiteetin ulottuvuuksien (esimerkiksi sukupuolen, iän, sosiaalisen rodun, etnisyyden tai taloudellisen aseman) läsnäoloa ja vuorovaikutusta, luonnehtii myös lapsuuden arkeologiaa.

ELETYN ELÄMÄN MUISTOT

Muistitietotutkimuksen näkökulmia hyödyntävän tutkimuksen kasvu on ollut yksi suomalaisen lapsuuden historian leimallisia piirteitä 2000–2020-luvuilla. *Eletyn elämän muistot* -osassa käydään läpi laaja kirjo aineistoja: kirjallisia muistoja sekä kollektiivisen ja yksityisen rajapinnalla liikkuvia kokemuksia ja haastatteluja. Osion avaavassa luvussa *Lapsuuden rajoilla. Lapsuusmuistot omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa* Essi Jouhki pohtii lapsuusmuistojen tulkinnan haasteellisuutta ja erityisesti lapsuuden toiseuden ongelmaa: onko aikuisen (joko tutkijan tai muistelijan) mahdollista määritellä ja tulkita lasten maailmaa tai kertoa siitä? Luvussa esitellään, millaisin menetelmin aikuisten kirjoittamia lapsuusmuistoja voidaan tulkita ja millaisia rajoituksia aineistoon liittyy esimerkiksi silloin, kun muistitieto on kirjoitettu jo vuosia ennen sen

15 Baxter 2019; Sørensen 2000.

16 Díaz-Andreu ja muut 2005; Hodder 2007.

17 Tässä kirjassa intersektionaalista tutkimusotetta käyttävät Sanna Lipkin arkeologiaa käsittelevässä luvussa 2 ja Ville Vuolanto antiikin lähteitä käsittelevässä luvussa 9. Intersektionaalisuuden määrittelistä lisää ks. Crenshaw 1989 ja Collins 2015.

analyysihetkeä. Esimerkkiaineistona on käytetty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistelukeruuaineistoja, joissa on käsitelty suomalaista sotien jälkeistä lapsuutta ja nuoruutta. Luvun analyysin kohteina ovat muistot lapsuuden päättymisestä ja niiden kautta hahmottuvat siirtymäkokemukset.

Elettyä ja muistettua elämää tarkastelevat myös Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen luvussaan *Kerrostuneet tulkinnat. Vaikeat lapsuusmuistot muistitietohaastattelussa*. Heidän lukunsa lähestyy muistitietotutkimuksen perinteisempää menetelmää, haastattelututkimusta, ja sen sensitiivisiä tulkintoja. Luvun esimerkkeinä toimivat aineistot koskevat vaikeita lapsuusmuistoja, kuten lastensuojelussa koettua kaltoinkohtelua ja sota-ajan lapsuutta. Luvussa pohditaankin erityisesti vaikeita ja sensitiivisiä tutkimusaiheita koskevan tutkimuksen reunaehtoja: millaisia asioita on otettava huomioon haastatteluja suunniteltaessa ja toteutettaessa, miten luodaan turvallinen haastatteluympäristö ja miten tutkijan tulee suhtautua kuulemaansa kertomukseen. Luvun erityis-ansiona on pohdinta tutkijan tahdikkuudesta ja *eettisestä valppaudesta*, jotka velvoittavat tutkijaa reagoimaan empaattisesti ja ohjaamaan haastattelua siten, ettei tilanne aiheuta haastateltavalle pahaa oloa.

Haastattelumenetelmä mielletään usein muistitietotutkimuksen ytimeen. Koskinen-Koivisto ja Hytönen korostavat, että haastattelutilanne on aina osapuolten välinen intersubjektiivinen, jopa intiimi vuorovaikutussuhde, jossa myös tutkija asetetaan tarkkailun, havainnoinnin ja kokijan asemaan. Kokonaisuuden kolmas luku *Kollektiivinen biografia. Lähestymistapa kylmän sodan lapsuuksien tutkimiseen* käsittelee tätä intersubjektiivisuuden kysymystä ja pohtii tutkijan ja tutkimukseen osallistuvan positioita uudesta näkökulmasta ylittäen perinteisen kahdenkeskiseen vuorovaikutussuhteeseen liittyvän problematiikan. Zsuzsa Millein, Iveta Silovan ja Nelli Piattoevan muodostama kirjoittajakollektiivi Mnemo ZIN esittelee lapsuuden historiassa harvemmin hyödynnetyn kollektiivisen biografian menetelmää ja sen mahdollisuuksia kylmän sodan lapsuuksien tutkimisessä. Kirjoittajat tarkastelevat kollektiivisen biografian toteuttamiseen liittyviä kysymyksiä tiedon tuottamisen geopolitiittisista ja akateemisista valtasuhteista sekä yksityisten ja yhteisesti rakennettujen muistojen tuottamisen, käsittelyn ja arkistoinnin etiikas-

ta. Esitellessään yksityiskohtaisesti tutkimusprojektiinsa liittyvien työpajojen toteutusta kirjoittajat nostavat samalla esiin havaintoja koetun ja muistetun elämän materiaalisuudesta, diskursiivisuudesta, kehollisuudesta ja affektiivisuudesta.

MATERIAALISUUS JA RUUMIILLISUUS

Samoin kuin monitieteisessä lapsuudentutkimuksessa ja laajemmin humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa,¹⁸ myös lapsuuden historian tutkimuksessa on viime vuosina kiinnitetty uudella tavalla huomiota materiaalisuuden, tilallisuuden ja ruumiillisuuden näkökulmiin.¹⁹ Uusmaterialistisiin tai posthumanistisiin²⁰ teorioihin kiinnittyvissä tutkimuksissa on korostettu esimerkiksi luonnon, eläinten, rakennetun ympäristön ja materiaalisen kulttuurin merkitystä lasten kokemusta jäsentävinä tekijöinä. Teoksemme toisessa osassa esitellään erilaisia lähestymistapoja lapsuuden materiaalisten ulottuvuuksien tutkimukseen. Osion kantavana teemana on pohdinta siitä, kuinka materiaalisen kulttuurin näkökulmasta ja materiaalisia aineistoja hyväksi käyttäen voidaan hahmottaa lapsen paikka osana yhteisöään ja ympäristöään. Materiaalisen kulttuurin, luonnon ja yksilön välinen raja ei ole aina selvärajainen. Esineet, rakennukset ja luonnonkappaleet aistitaan, ja aistikokemus herättää tunteita, tunnelmia, muistoja ja kertomuksia, jotka ovat tilanne- ja yksilösidonnaisia ja sijoittuvat siihen kulttuuriseen ja sosiaaliseen kontekstiin, jossa ne koetaan. Yhtäältä tutkimuksen kohteena voivat olla ihmisen muovaamat maisemat, rauniot, muistomerkit sekä arkeologisilta kaivauksilta löytyneet esineet ja rakenteet, toisaalta tutkimusta tehdään historiallisten lähteiden, muistitiedon ja haastattelujen pohjalta.

Osan kaksi ensimmäistä lukua jatkavat muistamisen ja haastatteluaineistojen parissa: niissä lapsuuden kokemuksia käsitteellistetään tilan, paikan ja visuaalisen hahmottamisen kautta. Luvussa *Maalaiskylä oppimisen ympäristönä ja kohteena. Uusmaterialismi näkökulmana lasten*

18 Esim. Taguchi Lenz 2011; Rautio 2013.

19 Esim. Gutman & de Coninck-Smith 2008.

20 Esim. Coole & Frost 2010.

oppimisen elettyyn historiaan Antti Malinen avaa lasten arkioppimisen elämyksellisiä ja moniaistisia ulottuvuuksia hyödyntäen uusmaterialistista näkökulmaa, kuten tarjouman käsitettä. Luvun esimerkkitapauksen muodostaa tutkimus, jossa 1940–1960-luvuilla lapsuuttaan eläneiden henkilöiden haastattelujen ja yhteisten visuaalisten karttojen työstämisen avulla hahmotettiin erään pienen maalaiskylän historiaa. Malinen toteaa, että haastateltujen muistijäljet omasta lapsuudestaan liittyivät usein merkityksellisiin ja jännittäviinkin omakohtaisiin oppimiskokemuksiin, joihin liittyi eloisia aistikokemuksia äänistä, hajuista sekä kosketuksesta. Luvussa pohditaan, millaisia mahdollisuuksia on lasten ja materiaalisen ympäristön välisen vuorovaikutuksen tutkimisella, ja samalla uusmaterialistinen analyysi avaa uusia näkökulmia oppimisen – erityisesti kouluinstituution ulkopuolella tapahtuvan epäformaalin oppimisen – historian tutkimukseen.

Osion toisessa luvussa *Visuaaliset menetelmät historiatietoisuuden tutkimuksen välineinä* visuaalisia tutkimusmenetelmiä hyödynnetään puolestaan tämän päivän nuorten historiatietoisuuden tutkimuksessa. Helena Ristaniemi on esimerkkitapauksessaan tutkinut saamelaisalueella asuvien tyttöjen suhdetta heidän kotiseutunsa ja sukunsa historiaan. Ristaniemi on käyttänyt haastattelututkimuksessaan esimerkiksi valokuvia sekä elämänjanapiirros-menetelmää. Luku osoittaa, miten lapsuusympäristö, sen ylisukupolviset perinteet, normit ja mallit sekä kulttuurinen maisema rakentavat historiatietoisuutta ja miten tätä prosessia voidaan tutkia. Materiaalista todellisuutta kuten saamenpukua kuvaavat valokuvat ja niihin liittyvä nuorten haastattelujen lomassa kertoma narratiivinen todellisuus luovat moniulotteisen mahdollisuuden keskustella muutoin vaikeasti sanallistettavista asioista. Samalla luku osoittaa, kuinka empaattisella ja nuorten omista näkökulmista lähtevällä tutkimusotteella tutkimusta voidaan tehdä sensitiivisesti ja osallistujien identiteettiä ja kulttuurista taustaa kunnioittaen.

Menneisyyden tutkimuksessa tunnistetaan vahvasti tutkijan oman kulttuuritaustan vaikutus hänen tulkintaansa menneisyyden ympäristöstä, materiaalisesta kulttuurista sekä ihmisen toiminnasta. Arkeologiassa tällä hetkellä ajankohtainen puheenaihe on se, miten tutkijoiden tulisi ymmärtää omasta ajattelumaailmastaan poikkeavien tietojärjestelmien

(engl. *knowledge systems*) mahdollisuuksia ja rajoituksia sekä tarkastella niitä useista näkökulmista.²¹ Tämä on tärkeää myös tutkittaessa lasten jäännöksiä. Lapsen hauta ja hänen pienet luunsa herättävät niin tutkijoissa kuin muissa ihmisissä tunteita, jotka ovat kulttuurista, uskosta ja maailmankuvasta riippuvaisia. Tällöin tutkijan käyttämä kieli, valitut metodit ja tutkimukseen osallistaminen sekä tulosten esittäminen niin sanotulle suurelle yleisölle vaikuttavat ratkaisevasti siihen, millä tavalla nykyajassa elävät, erilaisista taustoista tulevat ihmiset jäsentävät ja ymmärtävät menneisyyttään.

Osion viimeinen luku, *Varhaismoderni imetysongelma. Luonnontieteet humanistin palveluksessa*, esittelee arkeologisia tutkimusmenetelmiä 1700-luvun lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksessa. Luvussa Tiina Väreän tutkimuskohteena on nyky-yhteiskunnassa ja julkisessa keskustelussa latautunut aihe, imettäminen. Historiallisten lähteiden perusteella imetys on ollut kiistely aihe myös 1700-luvulla, mutta kirjallisten lähteiden rajallisuus antaa aiheesta yksipuolisen kuvan. Aiheesta säilyneet tekstilähteet ovat pääasiassa korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa olleiden miesten laatimia ja kytkeytyvät joko kirkolliseen tai maalliseen hallintoon. Väre käyttää tutkimuksessaan luonnontieteellisiä menetelmiä, joilla saatua tietoa on mahdollista verrata kirjallisten lähteiden välittämiin käsityksiin. Tutkimus asettuu osteoarkeologian kentälle edustaen sen yhtä tutkimusmetodia, stabiili-isotooppianalyysia. Hampaat varastoiivat tiedon ihmisen elämänaikaisesta ravinnosta aina syntymästä lähtien, joten niitä tutkimalla on mahdollista selvittää, millaista ravintoa yksilö on syönyt varhaislapsuudessa – tässä tapauksessa voidaan siis tutkia sitä, onko lasta imetetty ja milloin mahdollinen vieroittaminen on tapahtunut. Näin ollen yksilön jäännökset säilövät tietoa myös lapsen hoitamiseen liittyvistä perinteistä sekä niistä elämän edellytyksistä, jotka hänellä on ollut varhaislapsuudessaan. Esimerkki avaa myös mahdollisuuksia pohtia imetykseen tänä päivänä liitettyjen kulttuuristen merkitysten historiallisia juuria ja sitä, millä tavalla historia heijastuu imetykeskusteluihin.

21 Supernant ja muut 2020.

KULTTUURISET KATSEET

Lapsuuden historian alkuvaiheissa puhuttiin rohkeasti siitä, miten tutkimuksen tuli ”antaa ääni” menneisyyden lapsille. Myöhemmin ajatus menneisyyden lasten todellisuuden tavoittamisesta on leimattu moneen kertaan naiiviksi ja romanttiseksi. Keskeiseksi pohdinnan kohteeksi on noussut kriittinen kysymys siitä, miten menneisyyden lasten näkökulman voi tavoittaa. Aineistoista, jotka historian tutkimuksessa useimmiten ovat monin tavoin valikoituneita ja välittyneitä, on todettu olevan mahdotonta suodattaa autenttista ääntä tai kokemusta – olipa kyse sitten lapsista tai aikuisista.²² Menneisyyden lasten elämästä ja toiminnasta on tyypillisesti säilynyt varsin niukasti lähteitä. Vähäiset säilyneet aineistot, kuten lasten tuottamat kirjeet, piirroksot tai heidän käyttämänsä esineet, painottuvat keski- ja yläluokkaisten lasten elämään.²³ Tutkijat ovatkin olleet innovatiivisia lukiessaan menneisyyden lapsuutta esiin muun muassa henkilökohtaisista ja kollektiivisista muistoista ja kirjallisista lähteistä kuten kulttuurisista tuotteista.

Toimijuus-käsitettä alettiin soveltaa myös lapsuuden historian tutkimisessa 2000-luvulla tiiviin monitieteisen vuorovaikutuksen myötä. Kysymys siitä, miten menneisyyden lasten ja nuorten toimijuus voidaan tuoda esille, on ollut 2000-luvun lapsuuden historiassa keskeinen, kuten Ville Vuolanto tuo esiin luvussaan *Toimijuus ja kokemus lapsuuden historiassa. Hieronymus, kokemusyhteisöt ja tutkijan katse*.²⁴ Luvun keskiössä on ajankohtainen kritiikki toimijuuden käsitteen rajallisuudesta. Vuolanto käyttää esimerkkinä kirkkoisä Hieronymuksen (n. 347–420 jaa.) tekstiä omasta lapsuudestaan ja pohtii, kuinka modernin yhteiskunnan tutkimuksesta peräisin olevia toimijuuden ja kokemuksen käsitteitä on mahdollista käyttää vanhempien aikojen tutkimuksessa.

Keskustelu erityisesti tekstiaineistojen tulkinnallisuudesta ja konstruktivisesta luonteesta on ollut historian tutkimuksessa keskeistä viimeistään 1980–1990-lukujen lingvistisestä käänteestä lähtien. Lapsuuden historian tutkimuksessa erityisesti lapsuutta määrittävien

22 Esim. Heywood 2018; Vehkalahti 2016; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019; Cunningham 2021.

23 Esim. Hendrick 2008; Heywood 2018, 6–7; Miller 2020.

24 Ks. myös Gleason 2016; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

Kuva 2. Menneisyyden lasten toiminnasta kertovien lähdeaineistojen tulkinta on ollut keskeinen pohdinnan kohde lapsuuden historiassa. Myös lasten itse tuottamien aineistojen kuten kirjoitusten tai piirrosten välittämä tieto on tyypillisesti kerrostunutta ja suodattunutta. Lasten ”äänen” lisäksi aineistoissa ovat läsnä esimerkiksi ajan kasvatusihanteet. Valokuvaaja Eeva Rista kuvasi lapsia askartelemassa aurinkokukka-aiheisia töitä koulutunnilla vuonna 1970. Kuva: Helsingin kaupungin-museo.

diskurssien tutkimus muodostaakin vahvan tutkimustradition. Tässä traditiossa vuoropuhelu kulttuurintutkimuksen, erityisesti kirjallisuudentutkimuksen kanssa, on ollut keskeistä. Tutkimuksen kohteena ovat olleet esimerkiksi kysymykset siitä, miten erilaiset hegemonisen aseman saavuttaneet tekstit, kuten vanhemmille suunnatut kasvatusoppaat, koulujen oppikirjat tai tieteelliset tekstit, ovat rakentaneet käsityksiä lapsuudesta ja määritelleet normaalin ja epänormaalin, hyväksyttävän ja torjuttavan välisiä rajoja eri aikoina.

Tässä teoksessa pyrimme avaamaan uusia näkökulmia myös tekstien ja kulttuurintuotteiden tulkinnan maailmaan. Diskurssianalyttistä tutkimusotetta teoksessamme edustaa Raita Merivirran luku *Kolonialistinen diskurssi ja rodullistaminen vanhassa suomalaisessa lastenkirjallisuudessa. Metodologisia pohdintoja*. Merivirta määrittelee diskurssin erilaisten maa-

teksteissä tuotettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa modernia käsitystä lapsuudesta. Kuten kirjoittajat toteavat, 1800-luku oli modernisoitumisen ja kansakunnan synnyn kannalta keskeinen aikakausi ja siten se on myös lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmasta tärkeä tutkimuskohde. Myös tässä luvussa lapsuus ymmärretään historiallisesti, kulttuurisesti sekä diskursiivisesti rakentuneena ajattelutapana ja käytäntönä. Kirjoittajat esittelevät monitieteisen tutkimusotteen, joka yhdistää historiallisen sosiologian, kulttuurihistorian ja kirjallisuuden tutkimuksen lähestymistapoja. Luku osoittaa, miten monitieteinen tutkimusote ja erilaisten, yllättävienkin kulttuurituotteiden – kuten tieteen ja taiteen tuotosten – yhdistäminen samaan tutkimusasetelmaan valaisee menneisyyden uudesta perspektiivistä ja tuottaa oivaltavia havaintoja yhteiskunnan näennäisesti eri aloilla rakentuneiden lapsuuden ideoiden välisistä yhteyksistä.

ASIAANTUNTIJATIEDON KENTÄT

Teoksen viimeinen osio keskittyy instituutioihin ja niiden historiallisesti muotoutuneisiin tapoihin tuottaa, jäsentää ja käyttää tietoa lapsista ja lapsuudesta. Lapsuuden ympärille järjestäytyneet instituutiot ja niiden kautta tuotettu viranomais- ja asiantuntijatieto ovat olleet erityisesti suomalaisessa ja laajemmin pohjoismaisessa lapsuuden historiassa keskeisiä tutkimuskohteita.²⁷ Kuten osion luvut yhdessä osoittavat, se, minkälaisilla kysymyksenasetteluilla instituutioiden tuottamia arkistoja ja aineistoja voidaan lähestyä, ei ole vahvoista perinteistä huolimatta itsestään selvää tai monoliittista. Osio tarkastelee eri tavoin menetelmällisten lähestymistapojen mahdollisuuksia ja reunaehtoja lapsuutta hallinnoivien instituutioiden tutkimuksessa. Siten luvut kontribuoivat edellisissä osioissa jo esiin nostettuihin teemoihin lapsuudesta kulttuurisena konstruktiona, lapsen toimijuudesta ja kokemuksesta sekä tutkimuksenteon eettisistä kysymyksistä.

27 Esim. Aapola & Kaarninen 2003; Andresen ja muut 2011; Vehkalahti & Suurpää 2014.

Kuva 3. Modernin ajan lapsuuden historiaa on tutkittu runsaasti viranomaisarkistojen pohjalta ja erilaisten lapsuuden instituutioiden, kuten koulun, lastensuojelun tai terveydenhuollon kontekstissa. Yksi keskeinen suomalaista lapsuutta 1900-luvulla rakentanut instituutio on neuvola. Kuvassa lääkäri tutkii pikkulasta helsinkiläisessä neuvolassa vuonna 1951. Kuva: Eino Heinonen, Helsingin kaupungin-museo.

Osion avaavassa luvussa *Paluumuuttajalapsen 1940–1950-lukujen Suomessa. Metodologisia reittejä lapsuuden historiaan* käsiteltäväksi otetaan kysymys, jota lapsuuden historiassa on pohdittu pitkään: miten aikuisten tuottamista asiakirja-aineistoista voidaan lukea esiin lasten historiaa? Tuomas Laine-Frigrenin tutkimuskohteena ovat usein sotalapsiksi kutsuttujen, toisen maailmasodan aikana Suomesta ulkomaille siirrettyjen lasten kokemukset Suomeen paluusta. Lastensiirtoihin liittyvää, eri viranomaisten ja järjestöjen arkistoihin talletettua asiakirja-aineistoa on säilynyt laajasti. Aineisto kertoo lasten kanssa tekemisissä olleiden vanhempien, lapsuuden asiantuntijoiden ja viranomaisten käsityksistä ja intresseistä sekä laajemmin aikakauden lapsuutta ja lasten hyvinvointia koskevista normeista ja arvoista. Laine-Frigren pohtii, kuinka arkistomateriaalia on mahdollista hyödyntää lapsuuden historian tutkimuksessa: millaisia rajoitteita ja mahdollisuuksia viranomaisarkistoihin liittyy ja voiko viranomaistoiminnan tuloksena tallentuneita asiakirja-aineistoja tulkita myös reitteinä lasten kokemuksiin?

Viranomaisarkistojen ohella lainsäädäntö muodostaa tärkeän – mutta yllättävän vähäiselle huomiolle jääneen – aineistokokonaisuuden lapsuuden historian tutkimukseen. Vaikka lainsäädännön muutoksiin viitataan monissa tutkimuksissa, lainsäädännöllinen kehitys otetaan usein ikään kuin itsestään selvänä ja annettuna kontekstina, ei tutkimuskohteena. Luvussa *Normaalien ja epänormaalien rajapinnoilla. Lapsuuden kategorioiden historiallisesta analyysistä lainsäädäntö ja siihen liittyvät muutokset* otetaan kuitenkin tutkimuskohteeksi uudella tavalla, jäsenkategoria-analyysejä soveltaen. Laura Tiitinen ja Timo Harrikari avaavat tuoreen näkökulman lastensuojelun historiaan pureutumalla lapsuutta määrittäviin kategorioihin lainvalmisteluaineistojen sekä aikalaistekstien avulla. Kirjoittajat osoittavat havainnollisesti, miten lähilukua, tiedonarkeologista luentaa sekä genealogista analyysia yhdistävän jäsenkategoria-analyysin keinoin on mahdollista ottaa haltuun pitkän aikavälin kehityskulkuja.

Asiantuntijatiedon kentät -osion kaksi viimeistä lukua johdattavat lukijan historianfilosofien ja historiografien kysymysten äärelle tarkastellessaan eri tavoin itse tieteenteon epistemologisten käytänteiden ja tieteellisen tiedontuotannon mahdollisuusehtoja. Luvussa *Olemassa-olemattomuus ja hajanaisuus. Metodologisia pohdintoja uteliaan lapsen*

genealogiasta Johanna Sitomaniemi-San esittelee viime vuosina yleistyneen genealogisen tutkimusotteen mahdollisuuksia lapsuuden ja kasvatuksen historian tekstiaineistojen tulkinnassa. Genealogisesta tutkimuksesta käytetään usein nimitystä ”nykyisyyden historia”, millä viitataan lähtökohtaan, jossa menneisyyttä tarkastellaan nykyhetken perspektiivistä käsin, jäljittäen esimerkiksi nykyhetkessä läsnä olevien käsitteiden historiaa.²⁸ Tässä luvussa Sitomaniemi-San havainnollistaa genealogista tutkimusprosessia käyttäen esimerkkinään uteliaisuuden käsitteen historiaa kasvatusajattelussa. Samalla hän osoittaa, että lineaarisen historiakäsityksen haastava genealoginen tarkastelutapa mahdollistaa myös totuttujen historian kaanoneiden, murroskohtien ja syy–seuraus-suhteiden tarkastelun uudessa valossa.

Kokoelmamme päättää Juuso Tervon luku *Kriittisen historianfilosofian näkökulmia lapsuuden historioihin*. Siinä historiatieteen ja historiallisen tiedon tuottamisen eettisiä, toiseuteen ja sen hallintaan kietoutuvia kysymyksiä lähestytään kriittisen historianfilosofian tarjoamin keinoin. Tervo pohtii tutkimusmenetelmiin kytkeytyvää epistemologista vallankäyttöä tekemällä näkyväksi, kuinka minkä tahansa metodologisen ratkaisun äärellä oleminen sisältää väistämättä kysymyksiä tieteellistä tietoa sellaiseksi legitimoivista käytänteistä. Tervo asettaa historian-tutkimuksen tutkimuksen kohteeksi ja tarkastelee lasten ja nuorten toimijuuksia ja kokemuksia historiografisina konstruktioina. Siten hän esittelee teorian kanssa ajattelun mahdollisuuksia lähestyä historiantutkimuksen harjoittamista toisin.

Luku nostaakin erityistarkasteluun sen, minkä toivomme kokoomateoksen tuovan esiin kokonaisuudessaan: lapsuuden historian tutkimuksen kenttä on kaikessa monimuotoisuudessaan ja -tieteisyydessään väistämättä kompleksinen, jännitteinen ja myös ristiriitainen. Humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä aloja koskevat paradigmanmuutokset – tutkimussuuntausten historialliset kerrokset ja murrokset²⁹ – näkyvät myös lapsuuden historian äärellä käydyissä keskusteluissa ja moneen suuntaan purkautuvissa tutkimusotteissa. Toivomme siksi, että matka-

28 Foucault 1995, 31; Tazzioli, Fuggle & Lanci 2015.

29 Ks. esim. Häkli 2004; Nivala & Mähkä 2012; Puuronen 2006.

oppaaksi nimeämämme teos ei niinkään tarjoaisi välineitä ”perille löytämiseen” vaan pikemminkin siihen kartoittamis- ja paikantamistyöhön, jota tarvitsemme syventyäksemme ja osallistuaksemme lapsuuden historian kentällä käytäviin ajankohtaisiin teoreettisiin ja menetelmällisiin keskusteluihin.

KIRJALLISUUS

- Aapola, Sinikka – Kaarninen, Mervi 2003: Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–32.
- Aasgaard, Reidar – Bunge, Marcia J. – Roos, Merethe (toim.) 2018: *Nordic Childhoods 1700–1960: From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315231723>
- Alanen, Leena 2009: Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*. Toimittaneet Leena Alanen ja Kirsti Karila. Tampere: Vastapaino, 9–30.
- Andresen, Astri – Garðarsdóttir, Ólöf – Janfelt, Monika – Lindgren, Cecilia – Markkola, Pirjo – Söderlind, Ingrid 2011: *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*. Tukholma: Institutet för framtidsstudier.
- Ariès, Philippe 1986 [1962]: *Centuries of Childhood*. Kääntänyt Robert Baldick. New York: Penguin Books. Ransankielinen alkuteos 1960.
- Baxter, Jane E. 2019: *The Archaeology of American Childhood and Adolescence*. Tallahassee: University Press of Florida.
- Collins, Patricia H. 2015: Intersectionality’s definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology*, 41, 1–20. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- Coole, Diana – Frost, Samantha 2010: Introducing the New Materialism. Teoksessa *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Toimittaneet Diane Coole ja Samantha Frost. Durham: Duke University Press, 1–43. <https://doi.org/10.1215/9780822392996-001>
- Crenshaw, Kimberlé 1989: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989 (1), 139–168.
- Cunningham, Hugh 2021: *Children and Childhood in Western Society since 1500*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003033165>
- Danielsbacka, Mirka – Hannikainen, Matti O. – Tepora, Tuomas 2018: Teoriaton historia? Teoksessa *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Toimittaneet Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka ja Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus.
- Dekker, Jeroen J. H. – Simon, Frank 2014: Shaping the history of education? The first 50 years of Paedagogica Historica. *Paedagogica Historica*, 50 (6), 707–716. <https://doi.org/10.1080/00309230.2014.962062>

- Díaz-Andreu, Margarita – Lucy, Sam – Babic, Stasa – Edwards, David N. (toim.) 2005: *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*. New York: Routledge.
- Fass, Paula S. 2010: Childhood and Memory. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 3 (2), 155–164. <https://doi.org/10.1353/hcy.o.0096>
- Fass, Paula S. 2013: Is there a Story in the History of Childhood? Teoksessa *The Routledge history of childhood in the western world*. Toimittanut Paula S. Fass. Lontoo: Routledge, 1–14. <https://doi.org/10.4324/9780203075715>
- Foucault, Michel 1995: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. 2. painos. Kääntänyt Alan Sheridan. New York: Vintage Books. Ranskankielinen alkuteos 1975.
- Gittins, Diana 2004: The Historical Construction of Childhood. Teoksessa *An Introduction to Childhood Studies*. Toimittanut Mary Jane Kehily. Maidenhead – New York: Open University Press, 25–38.
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the agency trap: Caveats for historians of children, youth, and Education. *History of Education* 45 (4), 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Grosvenor, Ian 2007: 'Seen but not Heard': City Childhoods from the Past into the Present. *Paedagogica Historica* 42 (3), 405–429. <https://doi.org/10.1080/00309230701363765>
- Gutman, Marta – de Coninck-Smith, Ning 2008: Introduction. Good to Think With – History, Space, and Modern Childhood. Teoksessa *Designing Modern Childhoods. History, Space and the Material Culture of Children*. Toimittaneet Marta Gutman ja Ning de Coninck-Smith. New Brunswick – New Jersey – Lontoo: Rutgers University Press, 1–19.
- Hawes, Joseph M. – Hiner, N. Ray 2008: The History of Children (and Childhood) in the Twenty-First Century. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 1 (1), 43–49. <https://doi.org/10.1353/hcy.2008.0002>
- Hendrick, Harry 2008: The Child as a Social Actor in Historical Sources: Problems of Identification and Interpretation. Teoksessa *Research with children: Perspectives and practices*. Toimittaneet Pia Christensen ja Allison James. Lontoo: Routledge, 40–65.
- Heywood, Colin 2018: *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity Press.
- Hodder, Ian 2007: The 'social' in archaeological theory: An historical and contemporary perspective. Teoksessa *A Companion to Social Archaeology*. Toimittaneet Lyn Meskell ja Robert W. Preucel. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 23–42. <https://doi.org/10.1002/9780470693605.ch1>
- Häkli, Jouni 2004: *Meta hodos. Johdatus ihmismaantieteeseen*. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- James, Allison – Jenks, Chris – Prout, Alan 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jones, Owain 2003: "Endlessly Revisited and Forever Gone": On Memory, Reverie and Emotional Imagination in Doing Children's Geographies. An "Addendum" to 'To Go Back up the Side Hill': Memories, Imaginations and Reveries of Childhood by Chris Philo. *Children's Geographies*, 1 (1), 25–36. <https://doi.org/10.1080/14733280302185>
- Jones, Owain 2013: "I was born but": Children as other/nonrepresentational subjects

- in emotional and affective registers as depicted in film. *Emotion, Space and Society*, 9, 4–12. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2013.02.001>
- Kehily, Mary Jane 2004: Understanding childhood: an introduction to some key themes and issues. Teoksessa *An Introduction to Childhood Studies*. Toimittanut Mary Jane Kehily. Maidenhead – New York: Open University Press.
- Larsson, Anna – Norlin, Björn 2014: Introduction: Taking Pupils into Account in Educational History Research. Teoksessa *Beyond the Classroom. Studies on Pupils and Informal Schooling Processes in Modern Europe*. Toimittaneet Anna Larsson ja Björn Norlin. Frankfurt am Main: Peter Lang, 9–23.
- Loomba, Ania 2015: *Colonialism/Postcolonialism*. 3. painos. Lontoo – New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315751245>
- deMause, Lloyd 1974: The Evolution of Childhood. Teoksessa *The History of Childhood*. Toimittanut Lloyd deMause. New York: Psychohistory Press, 1–74.
- Miller, Sarah 2020: Historical methods. Teoksessa *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies*. Toimittanut Daniel Thomas Cook. Lontoo: SAGE, 906–909.
- Morrison, Heidi 2012: What is the Global History of Childhood? Teoksessa *The global history of childhood reader*. Toimittanut Heidi Morrison. Lontoo: Routledge.
- Moruzi, Kristine – Musgrove, Nell – Pascoe Leahy, Carla (toim.) 2019: *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Lontoo: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9>
- Musgrove, Nell – Pascoe Leahy, Carla – Moruzi, Kristine 2019: Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges. Teoksessa *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Toimittaneet Kristine Moruzi, Nell Musgrove ja Carla Pascoe Leahy. Lontoo: Palgrave MacMillan, 1–28. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_1
- Nilvala, Asko – Mähkä, Rami 2012: *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.
- Puuronen, Vesa 2006: *Nuorisotutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Pöysä, Jyrki – Järviluoma, Helmi – Vakimo, Sinikka 2010: Luotuja kulkemaan. Johdatus vael-taviin metodeihin. Teoksessa *Vaeltavat menetit*. Toimittaneet Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 5–15.
- Rautio, Pauliina 2013: Children who carry stones in their pockets: On autotelic material practices in everyday life. *Children's Geographies*, 11 (4), 394–408. <https://doi.org/10.1080/14733285.2013.812278>
- Said, Edward W. 2011. *Orientalismi*. Suomentaneet Kati Pitkänen ja Joel Kuortti. Helsinki: Gaudeamus.
- de Saint Exupéry, Antoine 1943: *The Little Prince*. Kääntänyt Katherine Woods. Lontoo: Heineman.
- Shorter, Edward 1975: *The Making of the Modern Family*. New York: Basic Books.
- Sköld, Johanna – Vehkalahti, Kaisa 2016: Marginalized Children – Methodological and Ethical Issues in the History of Education and Childhood. *History of Education*, 45 (4), 403–410. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177609>

- Stone, Lawrence 1977: *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. Lontoo: Weidenfeld & Nicolson.
- Supernant, Kisha – Baxter, Jane Eva – Lyons, Natasha – Atalay, Sonya (toim.) 2020: *Archaeologies of the Heart*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-36350-5>
- Sørensen, Marie Louise Stig 2000: *Gender Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Taguchi Lenz, Hillevi 2011: Investigating Learning, Participation and Becoming in Early Childhood Practices with a Relational Materialist Approach. *Global Studies of Childhood*, 1 (1), 36–50. <https://doi.org/10.2304/gsch.2011.1.1.36>
- Tazzioli, Martina – Fuggle, Sophie – Lanci, Yari 2015: Introduction. Teoksessa *Foucault and the history of our present*. Toimittaneet Sophie Fuggle, Yari Lanci ja Martina Tazzioli. Hampshire: Palgrave Macmillan, 1–10. https://doi.org/10.1057/9781137385925_1
- Vehkalahti, Kaisa 2016: Dusting the Archives of Childhood. Child Welfare Records and Historical Research. *History of Education* 45 (4), 430–445. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177610>
- Vehkalahti, Kaisa – Suurpää, Leena 2014: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 5–29.

I Tutkimustraditioiden risteyksessä

Lapsuuden löytämisestä toimijuuden tutkimukseen

Lapsuuden historian kuusi vuosikymmentä

Kaisa Vehkalahti

 <https://orcid.org/0000-0001-7740-5645>

Kullakin tutkimusalalla on omat pioneerinsa ja klassikkotekstinsä, joihin alan keskusteluissa palataan yhä uudelleen. Lapsuuden historiassa tällainen ohittamaton klassikko on ranskalaisen kulttuurihistorioitsija Philippe Ariès'n (1914–1984) teos *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (1960). Sen innoittamana lapsuuden historiasta, joka vielä 1950-luvulla ei ollut juuri kelvannut akateemisen tutkimuksen kohteeksi, muodostui muutamassa vuodessa vilkas tutkimuskenttä. Ariès'n teos herätti laajalevikkisen englanninkielisen käännöksensä *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (1962) ansiosta runsaasti kansainvälistä huomiota. Tutkimusalan kehityksen näkökulmasta suurempi merkitys oli kuitenkin niillä vastapuheenvuoroilla, joita Ariès'n tulkinta modernin lapsuuskäsityksen syntymisestä uuden ajan alussa herätti. Teos ja sen kritiikistä sytykkeensä saanut lapsuuden historioiden aalto merkitsivät päänavasta kokonaiselle tutkimustraditioille, johon myös käsillä oleva kokoomateoksemme asettuu.

Tässä luvussa luodaan tiivis katsaus lapsuuden historiaan tutkimusalanana. Millaisia vaiheita tutkimuksessa voidaan sen kuudella vuosi-

kymmenellä hahmottaa? Luvussa pohditaan, millaisista lähtökohdista tutkimus on versonut, millaisia paradigmuutoksia on tapahtunut ja millaisia painopistealueita siitä voidaan havaita. Samalla pohdittavaksi asettuu tieteidenvälisen keskustelun merkitys menneisyyden lapsia koskevan tutkimuksen lähestymistapojen ja menetelmien muutokselle. Eriytyisen huomion kohteena on kysymys siitä, mikä on ollut menneisyyden lasten ja nuorten rooli heitä koskevassa tutkimuksessa sen eri vaiheissa.

Teksti pohjaa aiemman lapsuuden historian tutkimuksen syntetisoi-vaan luentaan. Huomion kohteena ovat olleet erityisesti tutkimusala-eri aikoina määrittäneet ja tuloksia yhteen koonneet kokoomateokset, vaikutusvaltaisina oppikirjoina käytetyt teokset sekä kansainvälisessä lapsuuden historiassa laajasti siteeratut ja tutkimuskenttää inspiroineet pioneeritutkimukset. Keskeisten kansainvälisten teosten lisäksi huomio-ta kiinnitetään samaan aikaan Suomessa tehtyyn tutkimukseen, sen tee-moihin ja erityispiirteisiin.

Luennan tuloksena lapsuuden historia jakautuu neljään kronologi-seen vaiheeseen, joita ovat 1) lapsuuden historian synty tutkimus-alana, 2) sosiaalishistoriallisen perhetutkimuksen vaihe, 3) konstruktivistisen lapsuuden historian vaihe ja 4) lasten ja nuorten toimijuutta painottavan tutkimuksen vaihe. Vaikka jaottelu perustuu lähestymistavoissa, mene-telmissä, käsitteissä ja aineistovalinnoissa tunnistettaviin suunnanmuu-toksiin, tavoitteena ei kuitenkaan ole luoda kategorisesti koko laajan tutkimuskentän kattavaa määrittelyä. Paremminkin luvun tavoitteena on tarjota lapsuuden historiasta kiinnostuneelle ja siihen tutustuvalla lukijalle välineitä tutkimusalan historian hahmottamiseen ja kentällä edelleen vaikuttavien traditioiden ymmärtämiseen. Kronologisesti hah-motellut tutkimusvaiheet eivät ole tarkkarajaisia ja toisiaan poissulke-via. Päinvastoin vaiheiden nähdään olevan monin tavoin päällekkäisiä ja niiden välisten siirtymien liukuvia. Eri näkökulmista tutkimus voitai-siin periodisoida myös toisin. Tämän päivän tutkimuksessa voi nähdä sekoittuvan vaikutteita kaikista edeltävistä kerrostumista, kuten teok-sen seuraavissa, lapsuuden historian eri tutkimussuuntia ja menetelmiä yksityiskohtaisesti esittelevissä luvuissa havainnollisesti käy ilmi.¹

1 Luku liittyy tutkimushankkeeseen Maalaisnuoruuden sukupolvet, 1950–2020 (SA 323105, Vehkalahti).

Lapsuuden historia tutkimusalana syntyä

In medieval society the idea of childhood did not exist; this is not to suggest that children were neglected, forsaken or despised. The idea of childhood is not to be confused with affection for children: it corresponds to an awareness of the particular nature of childhood, that particular nature which distinguishes the child from the adult, even the young adult.²

Tieteen historian vaikutusvaltaisimmat tutkimukset ovat usein myös kaikkein kiistellyimpiä. Näin on myös lapsuuden historian klassikoksi muodostuneen Philippe Ariès'n teoksen *Centuries of Childhood* kohdalla. Kuten suomalaisen lapsuuden historian uranuurtajiin kuuluva Marjatta Rahikainen on osuvasti todennut, ”teoksesta syntyneen kovaäänisen kiistelyn alta on vaikea enää erottaa Arièsin omaa ääntä”³.

Centuries of Childhood oli Philippe Ariès'n läpimurtoteos, joka lukeutuu mentaliteettihistorian klassikoihin.⁴ Lähestymistavaltaan ranskalaiseen Annales-koulukuntaan yhdistettyä mutta akateemisen historian-tutkimuksen ulkopuolella toiminutta Ariès'ta kiehtoivat kysymykset siitä, kuinka kollektiiviset ja tiedostamattomat, hitaasti muuttuvat ajattelutavat – mentaliteetit – muokkasivat historiaa. Ariès erosi oman aikansa taloutta, politiikkaa ja tilastollista dataa painottaneesta historiantutkimuksesta asettaessaan aatteiden, ajattelutapojen ja arjen historian tutkimuksen etusijalle. Niinpä *Centuries of Childhood* -teoksen keskiössä eivät olleet niinkään menneisyyden lapset itsessään, vaan lapsuutta koskevat käsitykset, arvot ja ajattelutavat. Etsiessään vihjeitä siitä, miten lapsuuteen suhtauduttiin ja miten lapsuuskäsitykset muuttuivat, Ariès käytti lähteinään erilaisia kulttuurintuotteita, kuten kuvataidetta ja kirjallisuutta.⁵

Centuries of Childhood on kuuluisia kahdesta väitteestä, jotka käynnistivät historiantutkimuksessa vuosikymmeniä jatkuneen polemiikin. Tässä

2 Ariès 1962, 128.

3 Rahikainen 2013, 46.

4 Burgière 2009, 34.

5 Ariès'n taustasta ja merkityksestä mentaliteettihistoriassa ks. tarkemmin Hutton 2004, 81–91; Peltonen 2013.

kiivaassa keskustelussa on sekä pyritty kumoamaan Ariès'n esittämiä väitteitä että kiistelty siitä, mitä hän todella sanoi. Ensinnäkin Ariès'n mukaan keskiajan Euroopassa ei tunnustettu lapsuutta samalla tavoin erillisenä ikäkautena kuin 1960-luvun nykyhetkessä, vaan modernille ajalle ominainen käsitys lapsuudesta omaleimaisena ikäkautena syntyi vähitellen 1500- ja 1800-lukujen välisellä ajanjaksolla. Tuolloin perhelämä alkoi muuttua yksityisemmäksi ja lasten kasvatukseen ja koulutukseen alettiin kiinnittää uudenlaista huomiota. Muutos syntyi yhteiskunnan ylemmissä kerroksissa, mutta levisi vuosisatojen kuluessa yhä laajemmin kaikkiin yhteiskuntaryhmiin ja länsimaihin.⁶ Toiseksi Ariès'n tulkinta, jonka mukaan modernissa perhekäsityksessä lapset nousivat erityisen huolenpidon ja tunteiden kohteeksi, on ymmärretty hanakasti väitteeksi, että esimodernin ajan vanhemmat puolestaan eivät olisi rakastaneet lapsiaan tai että lapsia olisi kohdeltu laajasti kaltoin esimoderneissa yhteiskunnissa.⁷

Marjatta Rahikaisen mukaan tärkeä tekijä väärinymmärrysten vyyhdessä on, että *Centuries of Childhood* tuli kuuluisaksi käsitteestä, joka on tarkalleen ottaen käännösvirhe.⁸ Teosta luettiin erityisesti englanninkielisenä käännöksenä (1962), jossa käytetään käsitteitä *idea of childhood* ja erityisesti *concept of childhood* (lapsuuden käsite), josta sittemmin on muodostunut yksi monitieteisen lapsuudentutkimuksen peruskäsitteistä. Alkuperäisessä ranskankielisessä teoksessaan Ariès kuitenkin käytti paljon monimerkitysisempää ilmaisua *sentiment de l'enfance* (lapsuuden tunne). Hän ei väittänyt, etteikö lapsuutta sinänsä olisi ollut olemassa esimodernillakin ajalla, vaan hänen mukaansa lapsuus ymmärrettiin silloin toisin.⁹

Miksi lapsuuden historiassa viitataan yhä toistuvasti teokseen, jonka julkaisemisesta on kulunut yli 60 vuotta ja joka on osoitettu myöhemmässä tutkimuksessa monin tavoin puutteelliseksi?¹⁰ Toistuvat viittauk-

6 Ariès 1962.

7 Ariès'n vastaanotosta ks. Hutton 2004, 92–111; kriitikiristä ks. Stone 1974; Wilson 1980; Pollock 1983; Cunningham 1998; Ozment 2001; King 2007; Fass 2013.

8 Rahikainen 2013, 50–53.

9 Rahikainen 2013; ks. myös Wilson 1980; Hendrick 2009.

10 Uusimmasta kriitikiristä ks. Maza 2020 ja hänen poleemista katsausartikkeliään "The Kids Aren't All

Kuva 1. Philippe Ariès perusti klassisen tulkintansa lapsuuskäsitysten muutoksista muun muassa kuvataiteen lapsihahmoissa havaittavissa oleviin muutoksiin. Hän käytti Philippe de Champaignen (1602–1674) perhemuotokuvaa seitsemästä sisaruksesta vuodelta 1649 (*Les enfants Habert de Montmort*) esimerkkinä siitä, kuinka lasten pukeutuminen alkoi uudelle ajalle tultaessa eriytyä aikuisten pukeutumisesta.¹¹ Kuva: Wikimedia Commons, F3524 Reims musee Philippe de Champaigne Enfants Habert de Montmort.

set käyvät ymmärrettäväksi, kun Ariès'n teoksen perintöä tarkastellaan laajemmin humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen näkökulmasta. Teos osui moniin 1960-luvulla ajankohtaisiin teemoihin: keskusteluihin modernin perheen murroksesta, perhearvoista, lasten kasvatuksesta, seksuaalisesta vapautumisesta ja nuorisoradikalismista. Kuten Hugh Cunningham on huomauttanut, teos ei herättänyt välitöntä huomiota historiantutkimuksessa,¹² mutta muilla tieteenaloilla, kuten psykologisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa Ariès'n huomiot siitä, että lapsuuden ja aikuisuuden välinen suhde ei suinkaan ol-

Right: "Historians and the Problem of Childhood" seurannut debatti *American Historical Review* -lehden numerossa 4/2020.

¹¹ Ariès 1962, 50–51.

¹² Cunningham 2021, 5.

lut universaali ja muuttumaton, otettiin vastaan innokkaammin.¹³ Teos tarjosi ajankohtaiselle keskustelulle historiallista taustaa osoittamalla, että lapsuus oli historian eri aikoina ymmärretty eri tavoin, ja siksi sille oli tilausta.¹⁴

Centuries of Childhood -teoksen tieteenhistoriallinen perintö voidaan nähdä kahtalaisena. Ensinnäkin teos rakensi teoreettista pohjaa monitieteiselle lapsuudentutkimukselle. Toisaalta se merkitsi historian tutkimuksen piirissä lähtölaukausta lapsuuden historian tutkimukselle. Monitieteisen lapsuudentutkimuksen näkökulmasta teoksen keskeisintä ja kestäväntä perintöä on ollut yleinen havainto siitä, että lapsuus on käsitteenä kulttuurisesti, sosiaalisesti ja historiallisesti rakentunut. Tämä tarkoittaa, ettei lapsuus ole pelkästään biologisesti määrittynyt ikäkausi, joka olisi ollut olemassa kaikkina aikoina ja kaikenlaisissa yhteiskunnissa samassa merkityksessä. Siihen, miten lapsuus määritellään, millaisia kulttuurisia merkityksiä ja käytäntöjä siihen liitetään ja millaisten instituutioiden avulla lapsuutta hallitaan, vaikuttavat lukemattomat kulttuurisidonnaiset tekijät, jotka ovat jatkuvassa muutosprosessissa. Tästä perusajatuksesta muodostui 1980–1990-luvuilla niin kutsutun uuden lapsuuden sosiologian, sittemmin monitieteisen lapsuudentutkimuksen (*Childhood studies*) kulmakivi.¹⁵

Historiantutkimuksen piirissä teos puolestaan antoi kimmokkeen sarakalle jatkotutkimuksia, joissa pyrittiin osoittamaan puutteita Ariès'n päätelyssä ja korjaamaan hänen tulkintojaan. Erityisesti tutkimus provosoi antiikin ja keskiajan tutkijoita. 1970–1980-luvuilla esiin noussut tutkijasukupolvi osoitti, että myös keskiajalla lapsia voitiin rakastaa, että Ariès'n tulkinnat perustuivat monin osin varsin valikoiviin lähteisiin, että hän teki kapeasta ranskalaisaineistostaan liian suoraviivaisia yleistyksiä tai että modernin lapsuuden synty voitiin ajoittaa eri ajankohtaan.¹⁶ Nämä näkemykset jäivät kuitenkin pääosin historian tutkimuksen sisäiseksi

13 Hutton 2004, 95–97.

14 James & Prout 1990; Qvortrup 2009.

15 Gittins 2004; Prout 2005; Hendrick 2009; Sandin 2020.

16 Ariès'n varhaisia kritiikkoja oli amerikkalainen historioitsija Lawrence Stone (1974), joka julkaisi muutamia vuotta myöhemmin oman massiivisen esityksensä modernin lapsuuden synnystä (Stone 1977). Kritiikistä ja sen tuottamista vastatutkimuksista historian tutkimuksessa ks. myös Wilson 1980; Pollock 1983; Cunningham 1998; Ozment 2001; King 2007.

keskusteluksi eivätkä lopulta nakertaneet pohjaa siltä asemalta, jonka Ariès oli saavuttanut yhteiskuntatieteellisessä lapsuudentutkimuksessa.

Sosiaalihistoriallista perhetutkimusta

Lapsuuden löytäminen historian tutkimuskohteena tapahtui samaan aikaan 1960–1970-luvuilla, kun historiantutkimus eli voimakasta teoreettisen ja metodisen uudistumisen kautta. Vaikutteita haettiin erityisesti nousvista yhteiskuntatieteistä, kuten sosiologisesta teorianmuodostuksesta ja tilastotieteellisistä menetelmistä, mutta myös humanistisista lähitieteistä, kuten antropologiasta. Niin kutsutun uuden sosiaalihistorian nousu merkitsi paitsi uusia kokonaistulkintoja historiasta, myös aikaisemmin väheksytyjen tai unohdettujen väestöryhmien nostamista tutkimuksen valokeilaan. Aiempaa tutkimusta kritisoitiin: sen koettiin keskittyneen elitistisesti suurmiehiin, suuriin aatteisiin ja valtapolitiikkaan, kun taas menneisyyden hiljaisten enemmistöjen, tavallisen kansan, historia oli unohdettu. Historiaa tuli kirjoittaa alhaalta ruohonjuuritasolta (engl. *history from below*), ei eliittien näkökulmasta, kuten brittiläinen sosiaalihistorian klassikko E. P. Thompson kiteytti ahkerasti siteeratussa artikkelissaan vuonna 1966¹⁷.

Uudella sosiaalihistorialla oli vahva kytkös ajan poliittiseen liikehdintään ja tasa-arvolikkeisiin, kuten työväenliikkeeseen Euroopassa sekä feministiseen liikkeeseen ja mustien kansalaisoikeusliikkeeseen Yhdysvalloissa. Pyrkimys antaa ääni historian marginaaleihin jääneille väestöryhmille tuottikin kokonaisen uusien historioiden aallon 1970–1980-luvuilla: esiin nousivat muun muassa naishistoria, työväen historia, postkolonialismi, suullinen historia ja arjen historia.¹⁸ Osana tätä laajempaa liikettä huomio kiinnittyi myös lasten, nuorten ja perheiden historiaan: miten lapset ja nuoret voitiin kirjoittaa sisään historian suuriin kertomuksiin, ja millaisena historian suuret kehityslinjat näyttäytyivät heidän näkökulmastaan?¹⁹

¹⁷ Thompson 1966.

¹⁸ Handley, McWilliam & Noakes 2018.

¹⁹ Lapsuuden historian muotoutumisen tutkimusalaksi ovat paikantaneet uuden sosiaalihistorian nou-

1970-luvulla kolme vaikutusvaltaista historioitsijaa kirjoitti kukin oman versionsa lapsuuden historiasta. He kaikki kritisoivat Ariès'n tulkintoja, mutta heidän voi jälkikäteen arvioiden todeta jakavan monia lähtökohtia tämän kanssa. Lloyd deMausen toimittama kokoomateos *The History of Childhood* (1974), Edward Shorterin yleisesitys *Making of the Modern Family* (1975) sekä Lawrence Stonen massiivinen *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800* (1977) tarjosivat kukin oman tulkintansa siitä, miten ja milloin moderni käsitys lapsuudesta oli syntynyt. John R. Gillis puolestaan jäljitti modernin nuoruuden syntyajan kohtaa teoksessaan *Youth and History* (1974).²⁰

Teosten välillä on eroja erityisesti siinä, miten modernin murros ajotettiin, millaisia syy-yhteyksiä muutosten taustalla hahmotettiin olevan ja miten muutosten nähtiin koskettavan eri yhteiskuntaluokkia. Yhteistä oli kuitenkin tapa hahmottaa lapsuuden historia Ariès'n tavoin nimenomaan muutosprosessina ja korostaa erityisesti esimodernin ja modernin yhteiskunnan välistä eroa. Siinä missä *Centuries of Childhood* -teoksen on todettu pohjavireeltään romantisoivan keskiajan yhteisöllistä kulttuuria ja suhtautuvan pessimistisesti moderniin perhekäsitykseen, oli 1970-luvun lapsuuden historian perussävy kuitenkin vastakkainen.²¹ Psykohistorioitsija Lloyd deMause (1974) avaa artikkelinsa *The Evolution of Childhood* kuuluisalla lauseella: ”Lapsuuden historia on painajainen, josta olemme vasta alkaneet herätä”²². Edward Shorter puolestaan totesi, että ”hyvä äitiys on modernisaation tuottama keksintö”²³. Näissä teoksissa lapsuuden historia näyttäytyi edistyskertomuksena, jossa edettiin varhaisten kulttuurien primitiivisestä kaltointkohtelusta ja tunnekylmyydestä kohti valistuneempaa aikaa, ja päätepisteenä oli nykyhetki, jossa

suun ja *History from below* -liikkeeseen myös esim. Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019, Maza 2020 ja Sandin 2020.

20 Gillis 1974; ks. myös Mitterauer 1992.

21 Ks. myös Cunningham 2021, 6–7; Pollock 1983, 32.

22 DeMause 1974, 1: ”The History of childhood is a nightmare from which we have only recently begun to awaken. The Further back in history one goes, the lower the level of child care, and the more likely children are to be killed, abandoned, beaten, terrorized, and sexually abused.” DeMausen laaja, liki satasivuinen artikkeli oli ilmestynyt jo edellisenä vuonna hänen perustamansa *History of Childhood Quarterly* -journalin avausnumerossa 1/1973 ja julkaistiin uudelleen kokoomateoksen avausartikkelina.

23 Shorter 1975, 11: ”Good mothering is an invention of modernization”.

lapsuuden erityinen luonne ja lasten psykologiset tarpeet alettiin tunnistaa.

Useimmissa tutkimuksissa, jotka nostivat lapsuuden historiaa esiin marginaaleista, lasten oman äänen voi jälkikäteen kuitenkin todeta jääneen vaimeaksi. Aikakauden tutkimukset perustuivat valtaosin lähdeaineistoihin, joiden pohjalta menneisyyteen avautui kovin aikuiskeskeinen näkökulma. Esimerkiksi Lawrence Stonen laaja ja yksityiskohtia vilisevä teos perheen ja lapsuuden historiasta Englannissa perustui vaikuttavaan kokoelmaan mitä erilaisimpia aineistoja, joiden avulla muuttosta jäljitettiin: aineistoina oli käytetty uskonnollisia moraliteetteja, tieteellisiä tekstejä, opaskirjallisuutta, kaunokirjallisuutta, näytelmiä ja runoutta, elämäkertoja ja perhehistoriikkeja, kirjeenvaihtoa ja päiväkirjoja. Ääneen pääsivät kuitenkin aikuiset – vanhemmat, kirkonmiehet, opettajat, filosofit ja poliitikot – sekä heidän tulkintansa lapsuuden olemuksesta ja kasvatuksen periaatteista.²⁴

Sosiaalihistorioitsija Linda Pollock oli yksi ensimmäisistä tutkijoista, jotka huomauttivat, että menneisyyden lapset näyttivät puuttuvan heistä kirjoitetuista tulkinnoista. Pollock julkaisi vuonna 1983 provokatiivisesti nimetyn teoksen ”Unohdetut lapset” (*The Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*). Pollockin teosta motivoi näkemys, että siihenastinen lapsuuden historia oli täynnä virheitä, väärinymmärryksiä ja myyttejä, joiden purkamiseksi oli sekä tartuttava uudenvälisiin lähdeaineistoihin että analysoitava niitä aiempaa huolellisemmin ja systemaattisemmin.²⁵ Pollockin kritiikin polttopisteessä olivat nimenomaan lähteisiin ja niiden käyttöön liittyvät kysymykset. Hän kritisoi aiempaa tutkimusta sekä lähteiden valikoinnista että lähdekritiikin puutteesta: opaskirjallisuuden oletettiin heijastavan mennyttä todellisuutta sellaiseenaan ja vauhdikkaatkin tulkinnot voitiin perustaa vain muutamiin anekdoottimaisesti lainattuihin teksteihin.

Erityisesti Pollock kiinnitti huomiota ihmisten arjesta ja yksityiselämästä kertovien henkilökohtaisten aineistojen kuten kirjeiden ja päiväkirjojen vähäiseen käyttöön. Tällaisten aineistojen systemaattisen luen-

²⁴ Stone 1977, 759–781.

²⁵ Pollock 1983, viii.

nan avulla olisi hänen mukaansa mahdollista päästä keskustelemaan aatteiden ja ihanteiden lisäksi myös siitä, miten lapsia *todellisuudessa* oli kohdeltu. Katkosten ja murrosten sijaan Pollock toivoi kiinnitettävän huomiota myös lapsuuden historian pitkiin jatkuvuuksiin.²⁶ Jo aiemmin perhehistorioitsija Michael Anderson oli esittänyt vastaavia lähdekriittisiä huomioita 1970-luvun suurten tulkintojen spekulatiivisuudesta vuonna 1980 ilmestyneessä teoksessaan *Approaches to the History of the Western Family 1500–1914*.²⁷

Pollockin ja Andersonin kriittiset tulkinnat kertoivat muutoksista historiantutkimuksen lähestymistavoissa ja tutkimusmenetelmissä. Sekä Ariès että monet hänen 1970-luvun alun haastajansa edustivat aate- ja kulttuurihistoriallisesti painottunutta tutkimusta, jossa painopiste oli lapsuutta koskevilla ajattelutavoissa, asenteissa ja käsityksissä. Toisaalta lapsuuskäsityksiin ja perheen sisäisten tunnesiteiden historiaan suuntautunut tutkimus oli löytänyt luontevan kumppanin nousevasta psyko-historian tutkimuksesta. Lloyd deMausen lisäksi myös Edward Shorter oli kiinnostunut tunteiden historiasta ja suuntautui myöhemmässä tutkimuksessaan psykiatrian ja lääketieteen historiaan. 1980-luvulle tultaessa painopiste kuitenkin siirtyi kohti sosiaalihistoriallista tutkimusta, jossa mielenkiinto kohdistui ajattelutapojen sijaan menneisyyden lasten ja nuorten konkreettisiin elinolosuhteisiin ja perherakenteeseen. Tutkimusmenetelmistä korostui esimerkiksi demografinen väestötutkimus, johon usein yhdistyivät kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät.²⁸

Vaikka edellä käsitellyissä teoksissa käytetään käsitettä *history of childhood*, moni niistä voitaisiin yhtä hyvin luokitella perhehistoriaksi. Useimmissa teoksissa lapsuutta tarkasteltiin vahvasti perheen kontekstissa. Perhehistorian ja lapsuuden historian yhteenkietoutuneisuus näkyy jo monien 1970–1980-lukujen tutkimusten otsikoissa, joissa lapsuu-

26 Pollockin vaikutusvaltaiseksi muodostunut teos perustui hänen väitöskirjaansa ja sisälsi aiemman lapsuuden historian tutkimuksen kriittisen katsauksen. Pollock 1983, 1–67. Pollockin teoksen merkityksestä suunnannäyttäjänä ks. myös Cunningham 2021, 7–8; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019, 3.

27 Anderson 1980, 61–64.

28 Cunningham 2021, 7; King 2007, 374–375.

den historia täsmentyy esimerkiksi modernin perheen²⁹ tai vanhempien ja lasten välisten suhteiden³⁰ historiaksi. Myös silloin, kun mielenkiinnon kohteena olivat lapsiin kohdistuneet asenteet ja käsitykset, perhe ymmärrettiin siis ikään kuin itsestään selvästi ensisijaiseksi kontekstiksi tutkimukselle.

Vastaavasti lapsuuden historiaa pohtivat tai ainakin sivusivat tutkimuksissaan monet perhehistorian keskeisiin nimiin kuuluvat tutkijat, kuten Peter Laslett (1965; 1972; 1983), Alan Macfarlane (1985) tai David Herlihy (1985). Aikansa johtava perhehistorioitsija Peter Laslett oli toinen Cambridgen yliopiston yhteydessä vuonna 1964 aloittaneen *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure* -tutkimuskeskittymän perustajista. Laajojen kvantifioitavissa olevien aineistojen, kuten veroluetteloiden, kirkonkirjojen ja muun kirkollisen ja maallisen hallinnon rekisterien hyödyntämisen myötä perhehistoriasta muodostuikin kvantitatiivisten historiantutkimuksen menetelmien edelläkävijä. Esimerkiksi perhekonstituutiomenetelmän avulla tuotettiin uutta tietoa avioliitoista, syntyvytydestä, kuolleisuudesta, perheiden koosta ja väestörakenteesta tapahtuneista muutoksista. Huomion kohteena olivat erityisesti eurooppalaisen perherakenteen muutokset, mutta perhehistoriaa kirjoitettiin myös taloushistorian näkökulmasta.³¹ Onkin paikallaan kysyä, onko 1970–1980-lukujen historiantutkimuksessa mielekästä tehdä lainkaan erottelua lapsuuden historian ja perhehistorian välillä. Näistä kahdesta perhehistoria oli vahvempi tutkimustraditio, jonka sateenvarjon alla lapsuuden historia kuitenkin versoi ja vahvistui.

Vahva side perhehistoriaan luonnehtii myös ensimmäisiä suomalaisia avauksia lapsuuden historiaan. Kuten myös Sari Katajala-Peltomaa ja Ville Vuolanto ovat huomioineet, suomalaiseen keskusteluun kansainvälisiä lapsuuden historian tulkintoja eivät tuoneet niinkään akateemiset tutkimukset, vaan kirjailija Kaari Utrion populaari tietokirja *Eevan tyttä-*

29 Shorter 1975.

30 Pollock 1983.

31 Perhehistorian tutkimuksesta ks. esim. Laslett 2021 [1965]; Flandrin 1979; Houlbrooke 1984; Herlihy 1985; Macfarlane 1985; Anderson 1980; Hareven 2017 [1988]. Erityisesti kvantitatiivisesta tutkimuksesta Laslett & Wall (toim.) 1972; Laslett 1983.

ret. *Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia* (1984).³² *Eevan tyttäret* ja sen pari vuotta myöhemmin ilmestynyt sisarteos, suomalaisten naisten ja perheiden historiaan keskittynyt *Kalevan tyttäret* (1986) saavuttivat suuren lukijasuosion. Kirjojen käynnistämä polemiikki naisten asemasta ja naishistorian tutkimuksesta tunnetaan hyvin³³. Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, että Utrion tulkinnat menneiden vuosisatojen lasten kaltoinkohtelusta ja erityisesti tyttölasten alistetusta asemasta heijastelivat 1970-luvun lapsuuden ja perhehistorian suuria linjoja ja osoittivat hänen seuranneen ajankohtaista kansainvälistä tutkimusta. *Eevan tyttäret* nivoi naistutkimuksen, perhehistorian ja lapsuuden historian yhteen tavalla, joka ennakoii tulevaa: suomalaisessa lapsuuden historian tutkimustraditiossa on huomionarvoista läheinen yhteys naishistoriaan, jonka läpimurto akateemisessa historiantutkimuksessa tapahtui juuri 1980–1990-lukujen vaihteessa.³⁴

Suomalaiselle lapsuuden historialle on ollut ominaista myös tutkimuksen painottuminen lapsuuden instituutioihin, kuten koulutukseen ja hyvinvointivaltion historiaan – teemoihin, jotka ovat olleet keskeisiä myös naishistoriassa. Lapsuuden instituutioiden tutkimukselle suuntaa viitoitti Lastensuojelun Keskusliiton 50-vuotisjuhlan kunniaksi käynnistämä tutkimushanke, jonka tuloksena valmistui vuonna 1987 massiivinen *Suomen lastensuojelun historia*. Kahden kokeneen sosiaalishistorioitsijan Panu Pulman ja Oiva Turpeisen tutkimus käsittelee suomalaisen lastensuojelun historiaa laajasta perspektiivistä ja asettaa lapsiin kohdistuneet toimenpiteet aikansa poliittiseen, valtiolliseen, taloudelliseen ja väestöhistorialliseen kontekstiin. Teos koostuu kahdesta itsenäisestä osasta: Pulman osuus *Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen* kattaa sosiaalihuollollisen lastensuojelun historian 1600-luvulta kirjoitushetken nykyaikaan. Turpeisen osuudessa *Lastensuojelu ja väestökehitys* lapsuutta

32 Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2013.

33 Haavikko 2021. Naishistorian tutkijat kritisoivat Utriota mm. naisten historian näkemisestä mustavalkoisesti sorron historiana, Katainen 2005, 348. Kritiikki heijasteli ns. kurjuus- ja vahvuustutkimuksen vastakkainasettelua 1980-luvun keskusteluissa. Kurjuustutkimuksella, jota Utrion katsottiin edustavan, tarkoitettiin naisten alistusta korostavaa tutkimusta, kun taas vahvuustutkimus nosti esiin naisten toimijuutta ja mahdollisuuksia. (Markkola & Östman 2014.)

34 Suomalaisesta naishistoriasta tarkemmin Tuomaala 2005; Markkola & Östman 2014; Kurvinen & Matilainen 2021.

Kuva 2. Suomalainen lapsuuden historia versoi 1980–1990-luvuilla perhehistorian tutkimustradition alla läheisessä yhteydessä naishistorian kysymyksenasetteluihin ja lähestymistapoihin. Tutkimuksessa nousivat esille muun muassa yhteiskunnalliset ja alueelliset erot lapsuuskokemusten muovaajina. Kuvassa työläsäiti ja viisi lasta kuvattuna asunnossaan Helsingissä joulukuussa 1910. Kuva: Työväen Arkisto, Asuntokysymys-kokoelma.

puolestaan lähestytään väestöhistorian ja terveydenhuollon kehityksen näkökulmista.³⁵

Vaikka teoksen esipuheessa todetaan, että ”lapsuuden historia, johon liittyy monenlaisia myyttejä ja jota tässä teoksessa ei ole tarkasteltu, odottaa tähänastista konkreettisempaa kysymyksenasettelua ja tutkimusta³⁶”, teosta voi monessa mielessä pitää kotimaisen 1980-luvun akateemisen lapsuuden historian pääteoksena. Siinä näkyvät selkeästi kirjoitusajankohdan painotukset, kuten sosiaalishistorian ja demografisen tutkimuksen perinteet, sekä tilastollisten tutkimusmenetelmien

³⁵ Pulma 1987; Turpeinen 1987.

³⁶ Pulma & Turpeinen 1987, 3.

hyödyntäminen, mutta siihen sisältyy myös avauksia aatehistorian ja naishistorian suuntiin. Suomalaisen lapsuuden historia ei myöskään näyttäydä teoksessa yksinäisenä kertomuksena, vaan Pulma ja Turpeinen kiinnittävät analyyseissään huomiota erityisesti sosiaalisiin ja alueellisiin eroihin. Teosta luetaan edelleen alan perusteoksena³⁷.

Konstruktivistisen lapsuuden historian vaihe

Children are and must be seen as active in the construction and determination of their own social lives, the lives of those around them and of the societies in which they live. Children are not just the passive subjects of social structures and processes.³⁸

Yhteiskuntatieteellisessä lapsuudentutkimuksessa 1990-luku käynnistyi ryminällä. Toisen maailmansodan jälkeisessä tutkimuksessa lapset olivat olleet marginaalinen tutkimuskohde, jota oli käsitelty lähinnä sosialisointin ja perhetutkimuksen näkökulmista. Lapsiin kohdistuvaa tutkimusta hallitsivat psykologiaan, biologiaan ja lääketieteeseen kiinnittyneet teoriat, joissa lapsuus ymmärrettiin ennen kaikkea biologisena ikä kautena.³⁹

1970-luvulta lähtien kasvanut kritiikki puhkesi täyteen kukkaan Allison Jamesin ja Alan Proutin ohjelmallisessa tekstissä *A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems* (1990). Siinä James ja Prout hahmottelivat vaihtoehtoisen lapsuuden tutkimuksen paradigman: uuden lapsuuden sosiologian. Ohjelman ensimmäisenä lähtökohtana oli ymmärtää lapsuus sosiaalisiksi konstruktioiksi. Siitä seurasi, että lapsuutta ei voinut tutkia erillään niistä sosiaalisista ja kulttuurisista tekijöistä, jotka kussakin ajassa lapsuutta muokkasivat – esimerkiksi luokasta, sukupuolesta tai etnisestä taustasta. Kolmanneksi lapset tuli hyväksyä arvokkaaksi tutkimuskohteeksi omana

37 Ks. esim. Malinen, Hytönen & Oksanen 2017; Harrikari 2019, 16.

38 James & Prout 1990, 8.

39 James, Jenks & Prout 1998, 4–5; Kehily 2004; Prout 2005, 1.

itsenään, riippumatta aikuismaailmasta käsin määrittyneistä näkökulmista ja huolenaiheista. Lisäksi tutkimuksessa piti huomioida lasten oma toimijuus: he eivät olleet vain rakenteiden ja prosessien passiivisia kohteita, vaan vaikuttivat omalla toiminnallaan aktiivisesti siihen, millaiseksi lapsuus kussakin hetkessä muotoutui.⁴⁰

Historiantutkimus oli näkyvästi läsnä konstruktivistista lapsuuskäsitystä ja uuden lapsuudentutkimuksen suuntaviivoja hahmotelleissa teksteissä. Viimeistään tässä vaiheessa sementoitiin Ariès'n asema lapsuudentutkimuksen kaanonissa, mutta myös muita tutkimuksia siitä, miten lapsuuskäsitykset olivat historian saatossa muuttuneet, hyödynnettiin monitieteisesti.⁴¹ Historiantutkimuksen merkityksen voi jälkikäteen nähdä olleen ennen kaikkea siinä, että se havainnollisti lähitieteille, mitä lapsuuden analysoiminen sosiaalisesti ja historiallisesti rakentuneena käsitteenä tarkoitti käytännössä.

Kaiken kaikkiaan 1990-luku merkitsi konstruktivististen näkökulmien läpimurtoa humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Niin kutsutun lingvistisen tai kulttuurisen käänteän myötä historian tutkimus liikkui tieteenalana kohti aiempaa läheisempää vuorovaikutusta kulttuurintutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden kanssa. Historian suurten kertomusten ja rakenteellisten selitysmallien rinnalle nousivat näkökulmat, jotka ottivat lähtökohdakseen menneisyyden moninaisuuden – ja samalla monitulkintaisuuden.⁴² Lapsuuden sosiaalista ja kulttuurista konstruoituneisuutta painottanut näkökulma lankesi siis hedelmälliseen maaperään, koska historian tutkimuksen sisällä trendi vei samaan suuntaan. Erityisesti Jamesin ja Proutin muotoileman ohjelman toinen kohta, jonka mukaan lapsuuden tutkimuksessa tuli huomioida sukupuolen ja luokan kaltaisten sosiaalisten tekijöiden merkitys, vastasi

40 James & Prout 1990. Ks. myös Alanen 1988; James, Jenks & Prout 1998.

41 Jamesin ja Proutin toimittamassa klassikkokoelmassa *Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Studies of Childhood* (1990; uudistetut laitokset 1997 & 2015) historian tutkimuksen osuudesta vastasi brittiläinen historioitsija Harry Hendrick, joka esiintyi muissakin lapsuudentutkimuksen monitieteisissä kokoelmissa (ks. Hendrick 2001; Hendrick 2009; Smith & Greene 2014, 119–128). Mary Jane Kehilyn toimittamassa lapsuudentutkimuksen johdantoteoksessa (2004) historian tutkimukselle on omistettu oma osionsa, samoin lapsuudentutkimuksen ensimmäisessä Handbook-tyyppisessä yleisteoksessa (Qvortrup ja muut [toim.] 2009).

42 Ks. esim. Handley, McWilliam & Noakes 2018; Burke 2012; Peltonen 2004.

suoraan sosiaalishistoriallisen lapsuuden historian vaatimukseen tutkitavan ilmiön huolellisesta kontekstoinnista.

Konstruktivistista lähestymistapaa ja terävämpää teoreettista otetta lapsuuden historiaan peräänkuuluttivat muun muassa Ludmilla Jordanova ja Carolyn Steedman.⁴³ He kiinnittivät huomiota siihen, miten vaikeaa – ellei mahdotonta – historian tutkimuksen oli tavoittaa menneisyyden toimijoiden autenttista kokemusta eri tavoin välittyneiden ja suodattuneiden aineistojen ja historiallisten kerrosten takaa. Steedmanin (1994) ja Hugh Cunninghamin (1991) teokset lapsuuteen latautuneiden kulttuuristen merkitysten historiasta osoittivat, miten lapsuudesta oli erityisesti 1800-luvulta lähtien rakentunut länsimaisessa kulttuurissa romantisoitu käsitys: lapsuus oli alkanut symboloida viattomuutta, aitoutta ja haavoittuvuutta – jotain, jota aikuisten tuli suojella ja varjella.⁴⁴ Teokset viitoittivat tietä diskursiiviselle tutkimukselle, jossa lingvistisen käänteen asettama haaste otettiin vakavasti ja huomiota kiinnitettiin representaatioiden ja narratiivien voimaan⁴⁵.

Jordanova muistutti myös, että koska lapsuus oli nykykulttuurissa latautunut käsite, johon sisältyi voimakkaita oletuksia muun muassa viattomuudesta ja suojelun tarpeesta, se oli tutkimusaiheena myös sensitiivinen ja tunteita herättävä. Varovaisuutta vaadittiin hänen mukaansa myös tutkijoilta, jotka olivat alttiita projisoimaan menneisyyteen omia ennakkokäsityksiään. Sellainen tuotti menneisyyttä sekä romantisoivia että yliampuvasti kauhistelevia tulkintoja.⁴⁶

Hugh Cunningham ja Colin Heywood, kaksi 1990–2000-lukujen siteratuimpiin lapsuuden historian tutkijoihin kuuluvaa historioitsijaa, joiden teokset kuuluvat uudistettuina laitoksina edelleen monen yliopiston opetusohjelmaan, kiinnittivät huomiota lapsuuden historian tutkimuskohteen kahtiajakaisuuteen. Molemmat alleviivasivat käsitteellistä eroa sen välillä, puhutaanko lasten historiasta vai lapsuuden historiasta – ovatko tutkimuskohteena menneisyyden lapset ja heidän elämänsä, vai

43 Jordanova 1991; Steedman, Urwin & Walkerdine (toim.) 1986; Steedman 1990; Steedman 1994.

44 Cunningham 1991; Steedman 1994.

45 Vehkalahti 2016. Diskursiivisesta tutkimuksesta ks. tarkemmin esim. Merivirta tässä teoksessa.

46 Jordanova 1991.

asettuvatko tutkimuksen kohteeksi lapsuuteen liittyvät abstraktit ideat ja käsitykset, aikuislähtöiset representaatiot, ideologiat, lait, lapsuuden hallinta ja instituutiot. Kuten Cunningham toteaa teoksessaan *Children and Childhood in Western Society since 1500* (1995), historiantutkijan ”on monin verroin helpompaa kirjoittaa lapsuuden kuin lasten historiaa”⁴⁷. Lapsuudesta kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä kiinnostuneella tutkijalla on käytettävänä mielin määrin lähdeaineistoa menneiltä vuosisadoilta. Lasten omista kokemuksista kiinnostunut tutkija taas joutuu painimaan usein ylitsepääsemättömien lähdeongelmien kanssa.

Colin Heywood kiinnitti teoksensa *History of Childhood* (2001) tiiviisti 1990-luvun uuden lapsuuden sosiologian keskusteluihin. Hän pohti, millaisia mahdollisuuksia uusi lapsilähtöinen näkökulma avaisi lapsuuden historian tutkimukselle, jonka oma historia oli vielä kovin lyhyt. Heywood huomioi myös konstruktivistiseen lähestymistapaan mahdollisesti liittyvät riskit. Jos tutkimuksessa otettiin annettuna lähtökohdaksi se, että eri aikoina ja erilaisissa kulttuureissa lapsuus ymmärrettiin eri tavoin, eikö vaarana ollut, ettei tutkimus pystynyt ottamaan kantaa esimerkiksi lapsenmurhien tai lapsiprostituution kaltaisiin, nyky yhteiskunnassa tuomittavina pidettäviin ilmiöihin? Voiko käydä niin, että lapsuutta koskeviin diskursseihin keskittyessään tutkimus tulisi ohittaneeksi menneisyyden todellisten lasten ja nuorten kokemukset, esimerkiksi heidän kokemansa kärsimyksen ja kivun?⁴⁸ Sama kritiikki konstruktivistista teoriaa ja diskurssianalyttisiä tutkimuksia kohtaan on sittemmin toistettu useissa yhteyksissä.⁴⁹

Näytti siis siltä, että konstruktivistisen lapsuuskäsityksen lähtökohdaksi otettavaan historiantutkimukseen sisältyi paradoksaalinen ongelma: yhtäältä konstruktivistiset periaatteet nostivat esiin lasten toimijuutta, toisaalta taas painoivat sitä taka-alalle huomion kiinnittyessä lapsuu-

47 ”It is in many ways much easier to write a history of childhood than of children”, Cunningham 1995, 1 (uudistetut laitokset 2005 & 2021). Vrt. Heywood 2001.

48 Heywood 2001, 5 (uudistettu laitos 2018). Vrt. myös Gittins 1998. Omassa yleisesityksessään Heywood (2001) ratkaisi ongelman jakamalla teoksen kronologisen aikakausijaon sijaan kolmeen temaattiseen kokonaisuuteen: 1) lapsuuskäsitysten historiaa käsittelevään osaan, 2) lapsia ja heidän suhteitaan vanhempiin ja vertaisiin käsittelevään osaan sekä 3) lapsuuteen liittyviä instituutioita (esim. työelämä, koulutus, terveydenhuolto) käsittelevään osaan.

49 Esim. Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019, 7.

den hallintaan ja diskursseihin. Kuten Cunningham ja Heywoodkin toivat esiin, kyse ei kuitenkaan ole kahdesta kokonaan toisistaan riippumattomasta ilmiöstä. Lapsuutta koskevat representaatiot vaikuttivat ”todellisiin” lapsiin ja heidän elämäänsä, ja toisin päin: ”todelliset” lapset vaikuttivat lapsuudesta esitettyihin tulkintoihin. Lasten historiaa oli vaikea tutkia erillään heitä koskevien käsitysten ja instituutioiden historiasta.

Käytännössä lasten ja lapsuuden historia näyttävätkin kulkevan käsi kädessä 1990–2000-lukujen tutkimuksessa. Hyvä esimerkki tästä on suomalaisen lapsuuden historian uranuurtajiin kuuluvan Pirjo Markkolan väitöskirja *Työläiskodin synty* (1994), joka käsittelee tamperelaisten työläisperheiden elämää teollistumisen murroksessa, mutta myös työväestön perhe-elämään kohdistuneita erilaisia toimenpiteitä, valistamisprojekteja ja poliittisia päämääriä. Markkola tuo teoksessaan esille, miten 1800–1900-lukujen vaihteen Suomessa keskusteltiin ulkomaisia keskusteluja seuraten ikään kuin ennakoiden monia teollistumiseen ja kaupungistumiseen liitettyjä huolenaiheita, jotka eivät olisi Suomessa olleet ajankohtaisiakaan. Markkola toteaa, että vaikka keskustelulla ei välttämättä ollut paljoakaan tekemistä todellisten lasten ja perheiden kanssa, ongelmakeskeisellä keskustelulla oli huomattava ja konkreettinen vaikutus heidän elämäänsä. Keskustelun seurauksena perustettiin esimerkiksi työhuoneita ja lastenseimiä, ja järjestettiin kotitalouskoulutusta perheenäideille. Monilla tuolloin luoduilla käytännöillä oli kauaskantoisia yhteiskuntapoliittisia seurauksia.⁵⁰

Markkolan väitöstutkimuksessa yhdistyivät perhehistorian, naishistorian ja lapsuuden historian näkökulmat tavalla, jota voi pitää laajemminkin ominaisena suomalaiselle 1990–2000-lukujen historian tutkimukselle. Samat tutkijat, joiden mielenkiinto kohdistui naishistoriaan, käsitelivät tutkimuksessaan myös perheen ja lapsuuden historiaa.⁵¹ Suomalaista lapsuuden historiaa kirjoitettiin 1990-luvulla osana naishistoriaa, jonka teemat liittyivät erityisesti naisten asemaan, työhön ja

⁵⁰ Markkola 1994, 30–38, 230–321.

⁵¹ Suomalaisesta naishistoriasta tarkemmin Tuomaala 2005; Markkola & Östman 2014; Kurvinen & Matilainen 2021. Ks. myös Tuomaala 2011.

järjestäytymiseen sekä moderniin kansalliseen politiikkaan ja sen institutionaaliseen kehitykseen. Vastaavasti naishistorian ja lapsuuden historian risteyskohtaan asettui toisen tamperelaisen historioitsijan, Mervi Kaarnisen väitöskirja *Nykyajan tytöt* (1995), jossa hän pohti, miten koulutus muovasi sukupuolten ja yhteiskuntaluokkien välisiä suhteita 1920–1930-lukujen Suomessa. Samoin kuin Markkolan, myös Kaarnisen tutkimuksessa tutkimuskohteena olivat sekä todelliset tytöt että aikakauden lehtikeskusteluissa luodut mielikuvat ja huolenaiheet, kuten paheellisen jazztytön hahmo. Kaarnisen tutkimusta voi pitää suomalaisittain tärkeänä päänavauksena, sillä hänen mielenkiintonsa kohdistui nuoruuteen, aikuisuuden ja lapsuuden väliseen ajanjaksoon, joka eriytyi omaksi ikävaiheekseen 1900-luvun alussa koulutuksen ja vapaa-ajan lisääntymisen myötä.

2000-luvun puolivälissä renessanssin historian tutkija, professori Margaret L. King arvioi, että uudet kunnianhimoiset tulkinnat olivat hävinneet lapsuuden historiasta. Hän kutsui 1980-luvun puoliväliin ulottunutta ajanjaksoa lapsuuden historian heroiseksi, suurten tulkintojen kaudeksi, ja sen jälkeistä aikaa ”*filling in*”-kaudeksi, jolloin tutkimus oli tyytynyt paikkaamaan aiemman tutkimuksen aukkoja.⁵² Kehityksen voi kuitenkin nähdä myös toisin: lapsuuden historian tutkimuksen laajentumisena ja valtavirtaistumisena. Kentän laajentuessa myös näkökulmien ja menetelmien kirjo moninaistui. Yhden suuren kertomuksen sijaan 1990–2000-lukujen tutkimuksessa korostuu monitulkintaisuus ja huomion kiinnittäminen lasten ja nuorten välisiin eroihin: erityisesti sosiaaliluokan, talouden, etnisen taustan ja sukupuolen kaltaisten tekijöiden merkitystä lapsuutta määrittävinä tekijöinä nostettiin esille useissa tutkimuksissa.⁵³ Näin oli myös suomalaistutkijoiden, kuten Markkolan,

52 King 2007.

53 Yhteiskuntaluokan merkitystä nostivat esille esim. Hugh Cunningham (1991) ja Anna Davin (1996) tutkimuksissaan työväenluokkaisesta lapsuudesta ja köyhyydestä. Lapsityön historiasta muodostui yksi 1990–2000-lukujen tutkimuksen painopistealueista (mm. de Coninck-Smith, Sandin & Schrupf [toim.] 1997; Rahikainen 2004; Hindman [toim.] 2009). Nais- ja sukupuolihistorialliselle näkökulmalle avasivat tietä mm. Carol Dyhouse (1981) ja Carolyn Steedman (1994; Steedman, Urwin & Walkerdine [toim.] 1986). Viviana Zelizer (1985) yhdisti innovatiivisesti talous- ja kultuurihistorian. Ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden tutkimuksen nousu humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa näkyi myös lapsuuden historiassa (esim. Jackson 1999; Rousseau [toim.] 2007).

Kaarnisen tai lasten tekemän työn historiaan erikoistuneen sosiaalishistorioitsija Marjatta Rahikaisen⁵⁴ tutkimuksissa, joiden maalaama kuva modernin lapsuuden historiasta Suomessa on monivärinen. Sitä sävyttivät poliittiset ja taloudelliset jännitteet sekä erityisesti luokkaan ja sukupuoleen kytkeytyneet eronteot.

Tutkimuksen runsastuminen näkyi jo 1990-luvun alussa julkaistussa kokoomateoksessa *Children in Historical and Comparative Perspective: An International Handbook and Research Guide* (1991), jossa lapsuuden historiaa otettiin haltuun sekä periodisoiden että kansallisiin kokonaisuuksiin jakaen. Kokoelmassa tehtiin kiinnostava avaus myös länsimaisen kulttuuripiirin ulkopuolelle. Tähän saakka lapsuuden historian tutkimus oli merkinnyt nimenomaan eurooppalaisen tai länsimaisen lapsuuden historiaa⁵⁵. Kansalliset kokonaisuudet puolestaan kertovat siitä, miten tutkimus oli eri maissa lähtenyt versomaan eri suuntiin ja painopisteet olivat muotoutuneet erilaisiksi. Teoksen toimittajat N. Ray Hiner ja Joseph M. Hawes arvioivat näkökulmien moninaisuuden olevan nuoren tutkimusalan vahvuus: mikään yksittäinen suuntaus ei kahlinnut alan kehitystä, vaan tutkimus pysyi elinvoimaisena hakiessaan vaikutteita eri suunnilta. Perhe- ja väestöhistorian lisäksi Hiner ja Hawes noteerasivat muun muassa naishistorian, kasvatuksen historian, työväen historian, tieteen historian, taidehistorian, folkloristiikan, uskontotieteen, kirjallisuustieteen, antropologian ja sosiologian vaikutteet.⁵⁶

Moninaisuutta sekä monitieteisen keskusteluyhteyden merkitystä painotti myös amerikkalaisen lapsuuden historian näkyvimpiin vaikuttajiin kuuluva Paula S. Fass ensimmäisen lapsuuden historiaan erikoistuneen joulun, *Journal of the History of Childhood and Youth*, ilmestyessä vuoden 2008 alussa.⁵⁷ Joulun perustaminen oli itsessään vahva osoitus paitsi tutkimusalan ekspansiosta myös sen itsenäistymisestä. Joulun taustalla oli erityisesti historiatieteiden alalla tehtävän lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksen edistäjänä profiloitunut *SHCY The*

54 Ks. esim. Rahikainen 2004.

55 Lapsuuden historian keskittymisestä länsimaihin ks. tarkemmin Stearns 2006; Morrison 2012.

56 Hiner & Hawes 1991.

57 Fass 2008.

Society for the History of Children and Youth, joka oli perustettu vuonna 2001. Muutamaa vuotta myöhemmin (2007) perustettiin vanhemman ajan lapsuuden historiaan ja arkeologiseen tutkimukseen profiloitunut *Society for Studies of Childhood in the Past*, joka alkoi julkaista niin ikään omaa jurnaaliaan *Childhood in the Past*. Kansainvälisen yhteistyön lisääntyminen ja pyrkimys institutionaalisten rakenteiden vahvistamiseen näkyi 2000-luvulla konferenssi- ja julkaisutoiminnan vilkastumisena.⁵⁸

Tutkimuskentän laajentuessa sille muodostui entistä enemmän vahvoja tutkimuksellisia painopistealueita ja traditiot eriytyivät.⁵⁹ Kenttä alkoi myös hajautua niin, että kaikkia trendejä on mahdotonta vangita yhteen katsaukseen. Toimittamansa kokoomateoksen *The Routledge History of Childhood in the Western World* (2013) johdannossa Paula S. Fass ehdottikin, että olisi jo vihdoin aika jättää Ariès'n tulkintoihin liittyvät kinat taakse. Lapsuuden historia oli kasvanut ulos lapsenkengistään eikä ollut enää palautettavissa yhteen ainoaan tutkimusjuonteeseen.⁶⁰

Kohti lasten toimijuutta painottavaa tutkimusta

Lasten ja nuorten historian tutkimuksessa on ollut yksi ongelma ylitse muiden kautta vuosikymmenten: millaisista lähdeaineistoista käsin menneisyyden lasten kokemus voitaisiin tavoittaa? Vuonna 1983 Linda Pollock otsikoi yhden luvuistaan ”*Is a history of childhood possible?*”⁶¹.

58 Sekä SHCY The Society for the History of Children and Youth (<https://www.shcy.org/>) että Society for Studies of Childhood in the Past (<https://sscip.org.uk/>) järjestävät säännöllistä konferenssitoimintaa. Kansainvälisten tieteellisten seurojen perustamien vertaisarvioitujen jurnaalien lisäksi julkaisutoiminnan ekspansio näkyi monografioiden kustannustoiminnassa. Palgrave Macmillan perusti vuonna 2007 julkaisusarjan *Palgrave Studies in the History of Childhood* (toim. Rousseau & Brockliss, 2007–2021), joka on julkaissut 25 nimikettä (1.9.2021). Routledgen kilpailevassa sarjassa *Studies in Childhood, 1700 to the Present* (toim. Nelson, 2011–2021) on ilmestynyt 40 nimikettä (1.9.2021).

59 Hyvän läpileikkauksen teemojen runsauteen tarjoaa Paula S. Fassin toimittama massiivinen *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*, joka ilmestyi kolmena niteenä vuosina 2003–2004 ja joka sisältää 445 lyhyttä artikkelia 300 tutkijalta. Niin ikään Fassin toimittama *The Routledge History of Childhood in the Western World* (2013) kokosi muutamaa vuotta myöhemmin yhteen siihenastisen lapsuuden historian päätutkimusalat.

60 Fass 2013, 1.

61 Pollock 1983, 65.

Niin Pollockille kuin hänen seuraajilleen vastaus on lopulta ollut positiivinen: lasten historiaa on mahdollista tutkia. Keskustelua lähdeaineistojen niukkuudesta, vinoutuneisuudesta ja tulkinnallisuudesta on kuitenkin jatkettu – ja jatketaan edelleen – lukemattomissa oppikirjoissa, metodiartikkeleissa ja väitöstutkimuksissa.⁶² Toisin kuin nykyhetkessä operoiva lapsuudentutkija, joka voi tuottaa uutta aineistoa lapsilähtöisin menetelmin ja omasta tutkimusasetelmastaan käsin, historioitsija on viime kädessä menneisyydestä säilyneiden, usein kovin fragmentaaristen lähteiden armoilla. Lasten ja nuorten itsensä tuottamia aineistoja on säilynyt hyvin niukasti, tyypillisesti sitä niukemmin, mitä kauemmas taaksepäin ajassa edetään. Lisäksi esimerkiksi kirjeiden, päiväkirjojen tai piirrosten kaltaiset lähteet painottuvat ylempiin yhteiskuntaryhmiin, kun taas kansan lasten elämästä on jäänyt vain vähäisiä jälkiä. Toisaalta on myös huomautettu, että samankaltaiset lähdeongelmat koskettavat itse asiassa valtaosaa *History from below* -liikkeestä versoneista niin sanotuista uusista historioista.

2000-luvun alussa uuden lapsuudentutkimuksen lähestymistavoista ammentava tutkimus kritisoi lasten oman äänen ja toimijuuden jääneen heitän koskevassa historian tutkimuksessa aikuisnäkökulmien alle. Kirjallisten lähteiden rajoittuneisuuden nähtiin ohjanneen tutkijoita aikuisten tuottamiin asiakirjalähteisiin, jotka puolestaan johdattivat instituutiokeskeisiin kysymyksenasetteluihin.⁶³ Arkistoituihin asiakirja-aineistoihin ja hallinnollisiin lähteisiin nojaavassa tutkimuksessa lapsuutta tyypillisesti tarkasteltiin sosialisointinäkökulmasta, jolloin se näyttäytyi helposti vain välivaiheena matkalla aikuisuuteen:

Hallinnollisiin ja kirjallisiin lähteisiin lapset on kirjattu useimmiten vallan kohteina. Myös tutkimuksessa painopiste on pysynyt ensisijaisesti aikuisten – kasvattajien, opettajien, vanhempien, virkamiesten ja kunnallisten luottamushenkilöiden – näkemyk-

62 Lapsuuden historian lähdeaineistoista ja niiden tulkintaan liittyvistä ongelmista ks. esim. Cunningham 1995, 1–2; Heywood 2001, 6; Hendrick 2008; Stearns 2008; Miller 2020.

63 Mm. Grosvenor 2007; Hawes & Hiner 2008. Ks. myös Sköld & Vehkalahti 2016; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

sissä, koululaitoksen ja peruskoulutuksen organisoinnissa sekä kouluinstituution sosialisaatioprosesseissa. Lähtökohdat ovat olleet kansallis-valtiollisia, instituutiolähtöisiä tai modernisaatiokeskeisiä. Suomalaisen lapsuuden historia on ollut painotetusti kasvatuksen, kasvattajien tai perheen historiaa.⁶⁴

Näin kuvasi suomalaisen lapsuuden historian tilaa Saara Tuomaala vuonna 2004 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitettaviksi: Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Tuomaalan tutkimuksessa suomalaisen oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheita 1920–1930-luvuilla pyrittiin katsomaan uudesta näkökulmasta, koulunpenkillä istuneiden maalaislasten tasolta. Tuomaalan väitöskirjaa voi pitää monitieteisyydessään urauurtavana. Hän kiinnitti tutkimuksensa muistitietotutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen teorioihin ja käytti narratiivista analyysia vastaamaan lapsuuden historian akuuttiin haasteeseen: miten tuoda esiin menneisyyden lasten ja nuorten toimijuus yhteiskunnan rakenteissa?

Tuomaala käy tutkimuksessaan tiivistä vuoropuhelua tuoreen pohjoismaisen lapsuuden historian kanssa. Erityisesti Ruotsissa lapsuuden historian tutkimus oli laajentunut 1990-luvun alusta lähtien. Esimerkiksi lapsuuden historian professori Bengt Sandinin tutkimusryhmissä avattiin uusia näkökulmia pohjoismaisen hyvinvointivaltion historiaan. Lastensuojelun ja koululaitoksen kaltaisten, lasten elämää raamittavien instituutioiden historiaa kirjoitettiin uusiksi kokija- ja toimijanäkökulmasta. Perspektiivin muutos valaisi hyvinvointivaltion historian uudella tavoin. Kyse ei välttämättä ollutkaan suoraviivaisesta edistyskertomuksesta, vaan myös vallankäytön ja hallinnan historiasta, jossa lapset ja heidän perheensä olivat usein olleet esimerkiksi sosiaaliseen taustaan perustuvien syrjivien käytäntöjen kohteena.⁶⁵

Tärkeä tapa tuoda esiin menneisyyden lasten ja nuorten toimijuutta on ollut sukupuolihistorian tutkimuksesta lainattu ”vastakarvaan lu-

64 Tuomaala 2004, 25.

65 Pohjoismaisesta tutkimuksesta ks. mm. Sandin 1986; Bergqvist ja muut (toim.) 1995; Sundkvist 1994; Weiner 1995; de Coninck-Smith, Sandin & Schrupf (toim.) 1997; Lind (toim.) 2007.

Kuva 3. Monitieteisen lapsuudentutkimuksen nousun myötä myös historian tutkimuksessa korostui pyrkimys tavoittaa lasten toimijuus ja kokemukset. Aiempaa tutkimusta kritisoitiin keskittymisestä aikuisnäkökulmiin, hallinnollisiin lähteisiin ja instituutioihin, kuten koululaitokseen. Kuvassa poika hyppää korkeutta kansakoulun pihalla vuonna 1963. Kuva: Valokuvaamo Varjus, Uudenkaupungin museo.

kemisen” metodi, jota myös Tuomaala sovelsi väitöstutkimuksessaan. Vastakarvaan lukemisella tarkoitetaan, että esimerkiksi viranomaisarkistoja ja hallinnollisia asiakirjoja tarkastellaan lähdekritiikseen problematisoiden ja analysoidaan tarkan lähiluvun keinoin. Näin voidaan purkaa lähteiden laatijoiden asenteita ja paljastaa ääneen lausumattomia itsensäselvyyksiä. Lähilukuprosessin avulla voi olla mahdollista hahmottaa

asiakirja-aineistoissa tyypillisesti melko passiivisina kohteina esiintyvien lasten ja heidän perheidensä toiminnan rajoja ja mahdollisuuksia.⁶⁶

Uusia aineistoja menneisyyden lapsuuteen etsittiin – ja löydettiin – myös muualta kuin viranomaisarkistoista, mistä hyvä osoitus on sosiologi Sinikka Aapola-Karin ja historioitsija Mervi Kaarnisen toimittama *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia* (2003)⁶⁷. Sen sivuilla maailmaa pyrittiin tarkastelemaan nuorten silmin ja lähdeaineistoina käytettiin esimerkiksi populaarikulttuurin tuotteita, kuten elokuvia ja mainontaa, kirjallisuutta tai nuorisojärjestöjen aineistoja – unohtamatta kuitenkaan perinteisiä tilastollisia kuvaajia ja institutionaalisia lähteitä. Teos kokosi yhteen laajan joukon eri alojen tutkijoita ja on toiminut pitkään kotimaisena perusteoksena paitsi nuoruuden myös lapsuuden historiasta kiinnostuneille lukijoille. Kansainvälisessä tutkimuksessa 2000-luku toi mukanaan uudenlaisen kiinnostuksen visuaalisten ja materiaalisten aineistojen mahdollisuuksiin sekä visuaalisiin tutkimusmenetelmiin⁶⁸. Kriittinen katse aiemman lapsuuden historian lähestymistapoihin paljasti myös tutkimuksen keskittyneen länsimaisiin teemoihin ja näkökulmiin. Yksi 2000–2010-lukujen näkyvimmistä trendeistä onkin ollut globaali lapsuuden historia.⁶⁹

Pyrkimys kokemusten ja toimijuuden tavoittamiseen on näkynyt myös muistitietoaineistoja hyödyntävän tutkimuksen kasvuna. Suomesa muistitiedon, kuten haastattelujen tai kirjoitettujen muistojen, hyödyntäminen oli ollut suhteellisen vähäistä 2000-luvun alkuun saakka niin lapsuuden historiassa kuin laajemminkin historian tutkimuksessa⁷⁰. Lisäksi muistitietoa oli hyödynnetty pääosin kirjallista aineistoa täydentävässä tai tutkimusta elävöittävässä roolissa. Saara Tuomaala haastatteli väitöstutkimustaan varten 1920–1930-luvulla lapsuutensa eläneitä ja pohti, miten haastatteluhetkellä eläkeikään ehtineet haastattelut muistivat kansakouluaikaansa ja millaisia merkityksiä he antoivat

66 Ks. esim. Weiner 1995, 11–12, 22–23; Tuomaala 2004, 43; Vehkalahti 2015. Ks. myös Laine-Frigren tässä teoksessa.

67 Aapola & Kaarninen 2003.

68 Esim. Gutman & de Coninck-Smith (toim.) 2008.

69 Esim. Morrison (toim.) 2012; Pande 2012; Morrison 2015.

70 Ks. esim. Kalela 2006; Teräs 2011; Teräs & Koivunen 2017; Vehkalahti & Jouhki 2022.

lapsuuden kokemuksille jälkikäteen. Yhtäältä asiakirja-aineistoja vastaan lukemalla ja toisaalta muistitietohaastattelujen narratiivisella tulkinnalla Tuomaala nostikin esiin uusia näkökulmia aihepiiriin ja ajanjaksoon, joita molempia sinänsä oli käsitelty runsaasti jo aikaisemmassa historian tutkimuksessa. Esiin nousivat erityisesti kansakouluun liittyneet ruumiilliset kokemukset ja sukupuolittuneet käytännöt, jotka olivat painuneet haastateltavien muistiin.⁷¹ Tuomaalan ohella muistitietotutkimuksen aineistoja ja kriittisiä analyysimenetelmiä lapsuuden historiaan toi etnologi Pirjo Korkiakangas väitöskirjallaan *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* (1996). 2000–2020-lukujen tutkimuksessa muistiedon ei oleteta avaavan suoraa tietä vaihtoehtoihin menneisyyden tulkintoihin, vaan huomiota kiinnitetään myös itse muistamiseen: miten muistoista kerrotaan elämän eri vaiheissa, millaisia merkityksiä lapsuuden tapahtumille annetaan ja millaisia jaettuja piirteitä muisteluun liittyy.⁷²

Kuten Ville Vuolanto tuo esiin tähän kokoelmaan sisältyvässä luvussaan *Toimijuus ja kokemus lapsuuden historiassa. Hieronymus, kokemusyhteisöt ja tutkijan katse*, lasten ”äänen” tai ”kokemuksen” problematisoiminen ja toimijuuden käsitteen teoreettinen tarkentaminen ovat muodostaneet 2000-luvulla yhden merkittävimmistä lapsuuden historian teoreettisista keskusteluista.⁷³ Vuosituhannen vaihteen konstruktivistinen lähdekritiikki herkisti tutkijoita pohtimaan, kenen ääni menneisyyden aineistoissa itse asiassa puhui: millaisista asioista on vaiettu, keiden äänet dominoivat ja keiden ovat jääneet kuulumattomiin? Lingvististä käännettä seurannut tutkimus nosti esiin paitsi hegemoniset lapsuuden diskurssit – kuten koululaitoksen historiallisen merkityksen normaalin lapsuuden määrittelijänä – myös lapsuuden historian hiljaisuudet ja eri väestöryhmien vaiennuttamisen.

Saman konstruktivistisen kritiikin soveltaminen lasten ja nuorten tuottamiin aineistoihin kuitenkin osoitti, että romanttista äänen antami-

71 Tuomaala 2004.

72 Esim. Vehkalahti & Jouhki 2022; Savolainen 2015; Malinen & Tamminen 2017; Jouhki 2020; Koivunen 2020. Ks. myös Jouhki tässä teoksessa.

73 Ks. myös Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019; Gleason 2016.

sen tavoitetta ei ollut mahdollista täyttää myöskään niiden avulla. Muun muassa Carolyn Steedman toi esiin, että vaikka pyrkimys tavoittaa menneisyyden lasten ja nuorten itsensä ääni oli kunnioitettava, ei edes lasten tuottamia aineistoja, kuten kirjeitä tai piirroksia, voinut pitää lähtökohdaisesti sen suurempana väylänä menneisyyden maailmaan kuin mitään muitakaan aineistoja.⁷⁴ Myös lasten tuottamat aineistot ovat välittyneitä: esimerkiksi lasten kirjeissä kuuluvat myös heidän vanhempiansa ja opettajiensa ohjaus ja ajan tapakulttuurin vaatimukset, mikä tekee aineistojen tulkinnasta haastavaa.⁷⁵ Tulkinta edellyttää sekä huolellista lähdekritiikkiä että tutkimuskohteen tarkkaa kontekstointia, lasten toiminnan sijoittamista oman aikansa mahdollisuusraameihin.

2010–2020-lukujen lapsuuden historian suhdetta lasten ja nuorten toimijuuteen luonnehtii eräänlainen paradoksaalisuus: halutaan löytää menneisyyden lasten ja nuorten oma ääni – ja samaan aikaan ollaan tietoisia siitä, ettei autenttista ääntä tai kokemusta voida tavoittaa.⁷⁶ Olipa kyse aikuis- tai lapsilähtöisistä aineistoista, historiallinen tieto on aina monin tavoin välittyntä, kerrostunutta ja fragmentaarista eikä suoria vastauksia ole löydettävissä. Kanadalainen historioitsija Mona Gleason on käyttänyt osuvaa termiä ”*agency trap*” kuvaamaan toimijuuden käsitteeseen sisältyviä sudenkuoppia historian tutkimuksessa. Jos tutkija ottaa lähtökohdaksi 2000-luvun käsityksen toimijuudesta, riskinä Gleasonin mukaan on, että huomaamatta jäävät monet menneisyyden lapsille keskeiset ilmaisun muodot, jotka eivät ilmennä toimijuutta samassa mielessä kuin sen tänä päivänä ymmärrämme.⁷⁷ Toimijuuden käsitteeseen liitetään usein oletus omaehtoisesta toiminnasta – jopa aikuismaailman luomien rakenteiden vastustamisesta –, jolloin se näyttää sulkevan ulkopuolelleen sellaisen lasten toiminnan, jota luonnehtii pikemminkin mukautuminen kunkin ajan ja yhteiskunnan vaatimuksiin.

Huomiota on kiinnitetty myös siihen, että toimijuuden käsite kantaa mukanaan länsimaisen valistusfilosofian traditiota, jonka keskiössä on

74 Steedman 1994.

75 Vehkalahti 2009, xx–xxiii; Vehkalahti 2015.

76 Saman huomion tekevät Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

77 Gleason 2016.

ajatus autonomisesta, rationaalisia päätöksiä tekevästä yksilöstä – ihanemallista, jota vain harvat aikuisetkaan ovat täyttäneet⁷⁸. Herääkin kysymys, johtaako toimijuuden korostaminen nurinkuriseen tilanteeseen, jossa lapset nähdään arvokkaaksi tutkimuskohteeksi vasta silloin, kun aikuismaisen toimijuuden kriteerit täyttyvät.

Syksyllä 2020 amerikkalainen historioitsija Sarah Maza räjäytti pankin poleemisella katsauksellaan *The Kids Aren't All Right*, jossa hän kritisoi lapsuuden historian tutkijoita pakkomielleisestä keskittymisestä lasten toimijuuteen. Mazan mukaan yritykset kaivaa esiin lasten ja nuorten omaa toimijuutta sieltäkin, mistä sitä ei ollut löydettävissä kuin autonomisen toimijuuden määritelmiä kohtuuttomasti venyttämällä, olivat johtaneet lapsuuden historian umpikujaan. Verrattuna muihin 1960-luvulla alkunsa saaneisiin niin sanottuihin uusiin historioihin lapsuuden historia oli hänen mukaansa 2020-luvulle tultaessa edelleen kovin marginaalinen ja aliarvostettu tutkimusala.⁷⁹

Lasten toimijuuden korostaminen on eittämättä ollut 2000–2020-lukujen lapsuuden historian näkyvimpiä painotuksia. Vaikka tässäkin analyysissä päädyin nimeämään viimeisimmän vaiheen lasten toimijuutta painottavan tutkimuksen kaudeksi, ei kokonaiskuva ole kuitenkaan niin mustavalkoinen kuin Maza esittää. Lasten omia näkökulmia tavoittelevan tutkimuksen rinnalla on jatkuvasti tehty runsaasti tutkimusta lapsuutta koskevista aikuisdiskursseista ja lapsuuden instituutioista. Myös monissa niistä tutkimuksissa, joissa fokus on ollut lähtökohdista riippuen ”toimijuuden”, ”äänen” tai ”kokemuksen” tavoittamisen kysymyksissä, tutkimuskohteena olevat lapset ja heidän toimintamahdollisuutensa on pyritty kontekstoimaan. Yhteiskuntatieteellisen lapsudentutkimuksen tarjoaman toimijuuden käsitteen kohdatessa kritiikkiä esimerkiksi Karen Vallgård, Kristine Alexander ja Stephanie

78 Ks. esim. Alexander 2015; Vallgård, Alexander & Olsen 2015; Vallgård, Alexander & Olsen 2018; toimijuuden käsitettä koskevasta keskustelusta ks. myös Thomas 2016; Pande 2020. Vastaavasti toimijuuden käsite on kohdannut viime vuosina kritiikkiä ja otettu uudelleenmääriteltäväksi myös yhteiskuntatieteellisen lapsudentutkimuksen sisällä, ks. esim. Oswell 2016; Oswell 2020.

79 Maza 2020, 1268. Kun otetaan huomioon yhtäältä tutkimusalan kasvu 2000-luvulla sekä toisaalta alan sisällä käyty monipolvinen keskustelu juuri toimijuuden kysymyksistä, ei ole yllätys, että Maza kohtasi vastalauseiden vyöryn. Ks. esim. Pande 2020; Sandin 2020; Mintz 2020.

Olsen ovat muotoilleet oman vaihtoehtoisen käsitteensä, *emotional formulations*, jolla he viittaavat kussakin ajassa vallitseviin tunneregioimeihin tai -järjestelmiin ja lasten mahdollisuuksiin toimia niiden puitteissa.⁸⁰

Lopuksi

Tässä luvussa on hahmotettu lapsuuden historian tutkimuksen neljä kehitysvaihetta: lapsuuden historian syntyvaihe, sosiaalihistoriallisen perhetutkimuksen vaihe, konstruktivistisen lapsuuden historian vaihe sekä lasten toimijuutta painottavan tutkimuksen vaihe. 2020-luvun lapsuuden historiassa on läsnä piirteitä kaikista neljästä, kuten tämän teoksen seuraavissa, lapsuuden historian ajankohtaisia metodisia kysymyksiä esittelevissä luvuissa tulee esille. Monilla niistä keskusteluista, jotka ovat ajankohtaisia tämän hetken tutkimuksessa, on pitkät, vuosikymmenten taakse ulottuvat juuret.

Lapsuuden historian tutkimuksessa voi lisäksi hahmottaa kaksi vahvaa juonetta, jotka ulottuvat läpi sen kuuden vuosikymmenen: kulttuurihistoriallisen ja sosiaalihistoriallisen tutkimuksen traditiot, joiden välillä tutkimuksen painopiste on vaihdellut. *Kulttuurihistorialliseksi juonteeksi* nimitän Ariès'n tutkimukseen juontavaa kiinnostusta lapsuutta koskevien käsitysten ja ideoiden historiaan sekä lasten kulttuurin (esimerkiksi leikin ja vapaa-ajan) ja lapsiin liittyvien kulttuurintuotteiden (esimerkiksi lastenkirjallisuuden) historiaan. *Sosiaalihistorialliseksi juonteeksi* nimitän tutkimusta, jossa on pyritty selvittämään eri aikoina eläneiden lasten arkea ja elinolosuhteita esimerkiksi tilastollisen väestöhistorian tai mikrohistoriallisen arkistotutkimuksen keinoin. Käytetyt lähdeaineistot ovat painottuneet tutkimusjuonteiden sisällä eri tavoin, samoin itse tutkimuskohde on nähty hieman toisin. Lapsuuden historian varhaisvuosien kulttuurihistoriallisesti painottuneiden pioneeritutkimusten jälkeen painopiste siirtyi kohti sosiaalihistoriallisia kysymyksen-

⁸⁰ Vallgård, Alexander & Olsen 2015.

asetteluja, mutta palasi 1980–1990-luvun lingvistisen ja kulttuurisen käänteeseen myötä kulttuurihistoriallisiin lähestymistapoihin. Vaikka 1990–2000-luvut voi perustellusti nähdä myös lapsuuden historiassa konstruktivistisen tutkimuksen vahvana kautena⁸¹, eivät ”todelliset lapset” missään vaiheessa unohtuneet historian tutkimuksesta. Diskurssi-analyysin rinnalla eli vahvana myös kiinnostus lasten ja nuorten konkreettisiin elinolosuhteisiin.

Tämä vuorokäynti, kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisen tutkimuksen juonteiden lomittuminen toisiinsa, näkyy myös 2010–2020-lukujen lapsuuden historian painopisteissä, joista nostan lopuksi esiin kaksi esimerkkiä. Viime vuosina eniten huomiota niin julkisuudessa kuin poliittisesti herättänyt tutkimusalue lapsuuden historiassa ovat olleet lasten kaltoinkohteluun ja hyväksikäyttöön liittyvät tutkimukset. Australiassa toteutettiin 1990-luvun puolivälissä runsaasti huomiota saanut tutkimus aboriginaalilasten huostaanotoista ja pakkosiirroista. *Bringing Them Home* -raportista (1997) käynnistyi maailmanlaajuisesti kasvanut liike, jonka ansiosta vastaavia menneisyyden kipupisteitä on nostettu esiin eri puolilla läntistä maailmaa. Alkuperäiskansoihin kuuluvien lasten kaltoinkohtelu ja erottaminen perheistään ja kulttuuristaan ovat nousseet esille myös Kanadassa. Katolisissa maissa, kuten Ranskassa, kohua on herättänyt kirkon instituutioiden sisällä tapahtunut laajamittainen lasten hyväksikäyttö. Useissa maissa, niin myös Suomessa ja muissa Pohjoismaissa, on selvitetty lastensuojelun piirissä tapahtunutta kaltoinkohtelua. Eri tavoin toteutetut totuuskomissiot tai selvitysryhmät ovat kuulleet tuhansia kaltoinkohtelun ja hyväksikäytön uhreja eri puolilla maailmaa ja nostaneet heidän kokemuksensa esille ja tunnustetuksi.⁸²

Vaikka historian tutkijat eivät ole olleet keskeisesti mukana kaikissa selvityksissä, ovat tutkimukset kokonaisuutena nostaneet lapsuuden historian yhteiskunnallisen merkityksen esiin aivan uudella tavalla. Kuten

81 Vrt. Burke 2012; Handley, William & Noakes 2018; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

82 Kansainvälisistä tutkimuksista eri alueilla ks. mm. Musgrove 2013; Swain 2014; Sköld & Swain (toim.) 2015; Bingham ja muut 2016. Suomessa historioitsija Pirjo Markkolan tutkimusryhmä toteutti sosiaali- ja terveysministeriön asettamana valtakunnallisen lastensuojelun menneisyyselvityksen vuonna 2016, ks. Hytönen ja muut 2016. Samaan aikaan Marjo Laitala ja Vesa Puuronen selvittivät koulukotiin sijoitettujen nuorten kaltoinkohtelukokemuksia, ks. Laitala & Puuronen 2016.

australialainen lastensuojelun kolonialistista historiaa tutkinut Nell Musgrove on painottanut, tutkimukset ovat tuoneet vastaansanomattomasti esille, miten suuri painoarvo lasten näkökulmilla ja toisaalta lapsuuden historian tutkimuksella voi olla.⁸³ Lapsuuden historian pitkässä traditiossa kaltoinkohtelun ja seksuaalisen hyväksikäytön teemojen korostumista voi jossain määrin tulkita myös vastavetona konstruktivistiselle tutkimukselle: tutkimus alleviivaa, että historiantutkimuksessa ollaan aina tekemissä myös todellisten menneisyyden ihmisten ja heidän ainutlaatuisien kokemustensa kanssa.

Lapsuuden historian kulttuurihistoriallisen juonteen voi puolestaan nähdä jatkuvan erityisesti voimistuneena kiinnostuksena tunteiden historiaan. Tunteiden historia on ollut viime vuosina historiantutkimuksen sisällä yksi niistä tutkimussuunnista, jotka ovat tuottaneet uusia vastauksia historiallisen kokemuksen käsitteellistämisen haasteeseen.⁸⁴ Muun muassa pitkän linjan lapsuuden historian tutkija Peter N. Stearns on kirjoittanut häpeän historiasta sekä siitä, miten länsimainen lapsuuden historia voidaan hahmottaa onnellisuuden historiana: 1900-luvun ihanne-lapsi ei ollutkaan enää kuuliainen ja tottelevainen lapsi, vaan lapsi, joka on onnellinen ja saa toteuttaa omaa lapseuttaan.⁸⁵ Hahmottaessaan muutoksen taustalta 1700-luvulta lähtien tapahtuneen tunneregiimien muutoksen Stearns palaa siis lapsuuden historian klassikkoaiheisiin, mutta uudesta näkökulmasta. Tunteiden historian luoman käsitteistön, kuten juuri tunneregiimin käsitteen avulla, on pyritty löytämään uusia tapoja hahmottaa lasten ja nuorten toiminnan mahdollisuuksia.

Tutkimusalana lapsuuden historia on muotoutunut läheisessä vuoropuhelussa lähialoihin, erityisesti perhehistoriaan, väestöhistoriaan, nais- ja sukupuolihistoriaan, sekä kasvatuksen ja koulutuksen historiaan. Monitieteisen lapsuudentutkimuksen ja lapsuuden historian voi nähdä tukeneen toisiaan monin tavoin. Yhtäältä varhainen lapsuuden historian tutkimus raivasi tietä konstruktivistisen lapsuuskäsityksen myöhemmälle läpimurrolle. Empiirisillä esimerkeillään historiantutkimus

83 Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

84 Olsen 2017; Vallgård, Alexander & Olsen 2015.

85 Stearns 2010; Stearns 2013.

tarjosi tukea uudelle lapsuudentutkimukselle sen vakiintumisvaiheessa 1990–2000-luvuilla. Toisaalta monitieteinen lapsuudentutkimus on 1990-luvulta lähtien antanut lapsuuden historialle merkittävää vetoapua. Erityisesti keskustelut lasten toimijuuden ottamisesta vakavasti heitä koskevassa tutkimuksessa sekä lapsilähtöisten tutkimusmenetelmien kehittäminen ovat vaikuttaneet lapsuuden historian tutkimukseen.

Ehkä vielä vahvempaa vetoapua lapsuuden historia on kuitenkin saanut näkemyksestä, että lapset ovat arvokas ja tieteellisesti merkittävä tutkimuskohde itsessään, eivät pelkästään osana modernisoituvan perheen tai sosialisatio-instituutioiden historiaa. Lapsuuden historian viimeistä kahta vuosikymmentä luonnehtiikin ennen kaikkea tutkimusalan vakiintuminen. Lapsuuteen liittyvät tutkimuskohteet eivät ole enää automaattisesti marginaalisia ja uraauurtavia vaan aiheita muiden joukossa.

KIRJALLISUUS

- Aapola, Sinikka – Kaarninen, Mervi 2003: Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–32.
- Alanen, Leena 1988: Rethinking Childhood. *Acta Sociologica*, 31 (1), 53–67.
<https://doi.org/10.1177/000169938803100105>
- Alexander, Kristine 2015: Agency and Emotion Work. *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures*, 7 (2), 120–128. <https://doi.org/10.3138/jeunesse.7.2.120>
- Anderson, Michael 1980: *Approaches to the History of the Western Family 1500–1914*. Lontoo: Macmillan.
- Ariès, Philippe 1962: *Centuries of Childhood*. Kääntänyt Robert Baldick. New York: Vintage Books. Ranskielinen alkuteos 1960.
- Bergqvist, Kerstin – Petersson, Kenneth – Sundkvist, Maria (toim.) 1995: *Korsvägar. En Antologi om möten mellan unga och institutioner förr och nu*. Tukholma: Symposium.
- Bingham, Adrian – Delap, Lucy – Jackson, Louise – Settle, Louise 2016: Historical Child Sexual Abuse in England and Wales: The Role of Historians. *History of Education*, 45 (4), 411–429. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177122>
- Bringing them Home. Report of the National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from Their Families*, 1997. Australian Human Rights Commission. <https://humanrights.gov.au/our-work/bringing-them-home-report-1997>. Viitattu 26.9.2022.
- Burgière, André 2009: *The Annales School: An Intellectual History*. Kääntänyt Jane Marie Thodd. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Burke, Peter 2012: Strengths and Weaknesses of Cultural History. *Cultural History*, 1 (1), 1–13. <https://doi.org/10.3366/cult.2012.0003>
- de Coninck-Smith, Ning – Sandin, Bengt – Schrumpf, Ellen 1997: *Industrious Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850–1990*. Odense: Odense University Press.
- Cunningham, Hugh 1991: *The Children of the Poor: Representations of Childhood Since the Seventeenth Century*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cunningham, Hugh 1995: *Children and Childhood in Western Society since 1500*. Lontoo: Routledge.
- Cunningham, Hugh 1998: Histories of Childhood. *American Historical Review*, 103 (4), 1195–1208. <https://doi.org/10.2307/2651207>
- Cunningham, Hugh 2021: *Children and Childhood in Western Society since 1500*. 3. uudistettu painos. Lontoo: Routledge.
- Davin, Anna 1996: *Growing Up Poor: Home, School and Street in London, 1870–1914*. Lontoo: Rivers Oram.
- Dekker, Jeroen J. H. – Simon, Frank 2014: Shaping the history of education? The first 50 years of Paedagogica Historica. *Paedagogica Historica*, 50 (6), 707–716. <https://doi.org/10.1080/00309230.2014.962062>
- Fass, Paula S. 2013: Is there a Story in the History of Childhood? Teoksessa *The Routledge History of Childhood in the Western World*. Toimittanut Paula S. Fass. Lontoo: Routledge, 1–14. <https://doi.org/10.4324/9780203075715>
- Flandrin, Jean-Louis 1979: *Families in Former Times: Kinship, Household and Sexuality in Early Modern France*. Kääntänyt Richard Southern. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gillis, John R. 1974: *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations, 1770–Present*. New York: Academic Press.
- Gittins, Diana 1998: *The Child in Question*. Lontoo: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.5040/9781350363175>
- Gittins, Diana 2004: The Historical Construction of Childhood. Teoksessa *An Introduction to Childhood Studies*. Toimittanut Mary Jane Kehily. Maidenhead – New York: Open University Press, 25–38.
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the agency trap: Caveats for historians of children, youth, and Education. *History of Education* 45 (4), 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Grosvenor, Ian 2007: 'Seen but not Heard': City Childhoods from the Past into the Present. *Paedagogica Historica*, 42 (3): 405–429. <https://doi.org/10.1080/00309230701363765>
- Gutman, Marta – de Coninck-Smith, Ning 2008: Introduction. Good to Think With – History, Space, and Modern Childhood. Teoksessa *Designing Modern Childhoods. History, Space and the Material Culture of Children*. Toimittaneet Marta Gutman ja Ning de Coninck-Smith. New Brunswick – New Jersey – Lontoo: Rutgers University Press, 1–19.
- Haavikko, Anna-Liisa 2021: *Kaari*. Helsinki: Siltala.
- Handley, Sasha – McWilliam, Rohan – Noakes, Lucy 2018: Towards New Social and Cultural Histories. Teoksessa *New Directions in Social and Cultural History*. Toimittaneet Sasha Handley, Rohan McWilliam ja Lucy Noakes. Lontoo: Bloomsbury Academic, 1–18. <https://doi.org/10.5040/9781474204835-008>

- Hareven, Tamara K. 2017 [1988]: *Family History at the Crossroads*. Teoksessa *Family History at the Crossroads. A Journal of Family History Reader*. Toimittaneet Tamara K. Hareven ja Andrejs Plakans. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, vii–xxi.
<https://doi.org/10.1515/9781400888693>
- Harrikari, Timo 2019: *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussääntelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Tampere: Vastapaino.
- Hawes, Joseph M. – Hiner, N. Ray (toim.) 1991: *Children in Historical and Comparative Perspective: An International Handbook and Research Guide*. New York: Greenwood Press.
- Hawes, Joseph M. – Hiner, N. Ray 2008: Hidden in Plain View: The History of Children (and Childhood) in the Twenty-First Century. *The Journal of the History of Childhood and Youth* 1 (1), 43–49. <https://dx.doi.org/10.1353/hcy.2008.0002>
- Hendrick, Harry 1990: *Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present*. Teoksessa *Constructing and reconstructing childhood: New directions in the sociological study of childhood*. Toimittaneet Allison James ja Alan Prout. Lontoo: Routledge, 34–62.
- Hendrick, Harry 1997: *Children, Childhood and English Society 1880–1990*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139171175>
- Hendrick, Harry 2001: The Child as a Social Actor in Historical Sources: Problems of Identification and Interpretation. Teoksessa *Research with children: Perspectives and practices*. Toimittaneet Pia Christensen ja Allison James. Lontoo: Routledge, 40–65.
- Hendrick, Harry 2009: The Evolution of Childhood in Western Europe c. 1400–c. 1750. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Toimittaneet Jens Qvortrup, William A. Corsaro ja Michael Sebastian Honig. Houndmills: Palgrave Macmillan, 99–113.
- Herlihy, David 1985: *Medieval Households*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heywood, Colin 1988: *Childhood in Nineteenth-Century France: Work, Health and Education among the 'Classes Populaires'*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511523359>
- Heywood, Colin 2001: *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity Press.
- Heywood, Colin 2018: *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. 2. uudistettu painos. Cambridge: Polity Press.
- Heywood, Colin 2020: History of Childhood. Teoksessa *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies*. Toimittanut Daniel T. Cook. Lontoo: SAGE, 909–916.
- Hindman, Hugh G. (toim.) 2009: *The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey*. Lontoo: Routledge.
- Hiner, N. Ray – Hawes, Joseph M. 1991: Standing on Common Ground: Reflections on the History of Children and Childhood. Teoksessa *Children in Historical and Comparative Perspective: An International Handbook and Research Guide*. Toimittaneet Joseph M. Hawes ja N. Ray Hiner. New York: Greenwood Press, 1–9.
- Houlbrooke, Ralph A. 1984: *The English Family, 1450–1700: Themes in British Social History*. Lontoo: Routledge.
- Hutton, Patrick H. 2004: *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*. Amherst–Boston: University of Massachusetts Press.

- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti – Salenius, Paula – Haikari, Janne – Markkola, Pirjo – Kuronen, Marjo – Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>. Viitattu 26.9.2022.
- Jackson, Louise 1999: *Child Sexual Abuse in Victorian England*. Lontoo: Routledge.
- James, Allison – Prout, Alan (toim.) 1990: *Constructing and reconstructing childhood: New directions in the sociological study of childhood*. Uudistetut painokset 1997 ja 2015. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315745008>
- James, Allison – Jenks, Chris – Prout, Alan 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jordanova, Ludmilla 1991: New Worlds for Children in the Eighteenth Century. *History of the Human Sciences* 3 (1), 69–83. <https://doi.org/10.1177/095269519000300110>
- Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla*. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 178. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526225173>
- Kaarinen, Mervi 1995: *Nykyajan tytöt: koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–92.
- Katainen, Elina 2005: Naishistorian tutkimusta ja opetusta 1970–1980-luvuilla. Teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toimittaneet Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 325–356.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Vuolanto, Ville 2013: *Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kehily, Mary Jane (toim.) 2004: *An Introduction to Childhood Studies*. Maidenhead – New York: Open University Press.
- King, Margaret L. 2007: Concepts of Childhood: What We Know and Where We Might Go? *Renaissance Quarterly*, 60 (2), 371–407.
- Koivunen, Pia 2020: *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työntöön ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kurvinen, Heidi – Matilainen, Riitta 2021: Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja*, 119 (1), 77–91.
- Laitala, Marjo – Puuronen, Vesa 2016: *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Tampere: Vastapaino.
- Laslett, Peter 2021 [1965]: *The World We Have Lost*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003146797>
- Laslett, Peter 1983: *Family Forms in Historical Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laslett, Peter – Richard Wall (toim.) 1972: *Household and Family in Past Time: Comparative*

- Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan, and Colonial North America.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Lind, Judith (toim.) 2007: *Normalitetens förhandling och förvandling. En antologi om barn, skola och föräldraskap.* Tukholma: Symposion.
- Macfarlane, Alan 1985: *Marriage and Love in England: Modes of Reproduction, 1300–1840.* Oxford: Blackwell Publishing.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomas 2017: *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin.* Helsinki: Gaudeamus.
- Malinen, Antti – Hytönen, Kirsi-Maria – Oksanen, Johanna 2017: Lastensuojelun hallinnosta sen tekijöiden, kohteiden ja kokemusten historiaan. *Kasvatus & Aika*, 11 (1), 84–100. <https://journal.fi/kasvatusjajaika/article/view/68707>. Viitattu 1.11.2021.
- Markkola, Pirjo 1994: *Työläiskodin synty: tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle.* Historiallisia Tutkimuksia 91. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Markkola, Pirjo – Östman, Ann-Katrin 2014: Historian ja naistutkimuksen välissä. Nais-historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning*, 27 (1), 44–56.
- deMause, Lloyd 1973: The Evolution of Childhood. *History of Childhood Quarterly*, 1 (1), 503–606.
- deMause, Lloyd 1974: The Evolution of Childhood. Teoksessa *The History of Childhood.* Toimittanut Lloyd deMause. Psychohistory Press, New York, 1–74.
- Maza, Sarah 2020: The Kids Aren't All Right: Historians and the Problem of Childhood. *American Historical Review*, 125 (4), 1261–1284. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa380>
- Miller, Sarah 2020: Historical methods. Teoksessa *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies.* Toimittanut Daniel Thomas Cook. Lontoo: SAGE, 906–909.
- Mintz, Steven 2004: *Huck's Raft: A history of American childhood.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mintz, Steven 2020: Children's History Matters. *American Historical Review*, 125 (4), 1286–1292.
- Mitterauer, Michael 1992: *A History of Youth: Family, Sexuality and Social Relations in Past Times.* Kääntänyt Graeme Dunphy. Oxford: Blackwell Publishing.
- Morrison, Heidi 2012: What is the Global History of Childhood? Teoksessa *The Global History of Childhood Reader.* Toimittanut Heidi Morrison. Lontoo: Routledge.
- Morrison, Heidi 2015: *Childhood and Colonial Modernity in Egypt.* Lontoo: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137432780>
- Musgrove, Nell 2013: *The Scars Remain: A Long History of Forgotten Australians and Children's Institutions.* Melbourne: Australian Scholarly Publishing.
- Musgrove, Nell – Pascoe Leahy, Carla – Moruzi, Kristine 2019: Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges. Teoksessa *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives.* Toimittaneet Kristine Moruzi, Nell Musgrove ja Carla Pascoe Leahy. Lontoo: Palgrave MacMillan, 1–28. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_1

- Nelson, Claudia (toim.) 2011–2021: *Studies in Childhood, 1700 to the Present*. Routledge, New York. (40 nimikettä, 1.9.2021)
- Olsen, Stephanie (toim.) 2015: *Childhood, youth and emotions in modern history: National, colonial and global perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Olsen, Stephanie 2017: The History of Childhood and the Emotional Turn. *History Compass* 15 (11), 1–10. <https://doi.org/10.1111/hic3.12410>
- Oswell, David 2016: Re-aligning children's agency and re-socialising children in childhood studies. Teoksessa *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*. Toimittaneet Florian Esser, Meike S. Baader, Tanja Betz ja Beatrice Hungerland. Lontoo: Routledge, 19–33.
- Oswell, David 2020: Agency. Teoksessa *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies*. Toimittanut Daniel T. Cook. Lontoo: SAGE, 44–50.
- Ozment, Steven 2001: *Ancestors: The Loving Family in Old Europe*. Cambridge MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674041738>
- Pande, Ishita 2012: Coming of Age: Law, Sex and Childhood in Late Colonial India. *Gender & History*, 24 (1), 205–230. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0424.2011.01676.x>
- Pande, Ishita 2020: Is the History of Childhood Ready for the World? A Response to "The Kids Aren't All Right". *American Historical Review*, 125 (4), 1300–1305. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa383>
- Peltonen, Matti 2004: After the Linguistic Turn? Hayden White's Tropology and History Theory in the 1990s. Teoksessa *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-building*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 87–101.
- Peltonen, Matti 2013: Ariès mentaliteettien historian pioneerina. Teoksessa *Ariès ja historian salaisuus*. Toimittanut Matti Peltonen. Historia Mirabilis 10. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 14–43.
- Pollock, Linda 1983: *Forgotten Children: Parent–Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prout, Alan 2005: *The Future of Childhood: Towards the Interdisciplinary Study of Children*. Lontoo: Routledge.
- Pulma, Panu 1987: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 7–264.
- Pulma, Panu – Turpeinen, Oiva 1987: *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Qvortrup, Jens 2009: Childhood as a Structural Form. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Toimittaneet Jens Qvortrup, William A. Corsaro ja Michael Sebastian Honig. Houndmills: Palgrave Macmillan, 21–33. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2011.00420.x>
- Qvortrup, Jens – Corsaro, William A. – Honig, Michael Sebastian (toim.) 2009: *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Rahikainen, Marjatta 2004: *Centuries of Child Labour. European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century*. Aldershot: Ashgate.

- Rahikainen, Marjatta 2013: Ariès lapsen ja perhe-elämän historiasta. Teoksessa *Ariès ja historian salaisuus*. Toimittanut Matti Peltonen. Historia Mirabilis 10. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 44–113.
- Rousseau, George (toim.) 2007: *Children and Sexuality. From the Greeks to the Great War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rousseau, George – Brockliss, Laurence (toim.) 2007–2021: *Palgrave Studies in the History of Childhood*. Lontoo: Palgrave Macmillan. (25 nimikettä, 1.9.2021)
- Sandin, Bengt 1986: *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan*. Lund: Arkiv.
- Sandin, Bengt 2020: History of Children and Childhood: Being and Becoming, Dependent and Independent. *American Historical Review*, 125 (4), 1306–1316.
<https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa369>
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Shorter, Edward 1975: *The Making of the Modern Family*. New York: Basic Books.
- Sköld, Johanna – Swain, Shurlee (toim.) 2015: *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care': International Perspectives. Palgrave Studies in the History of Childhood*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137457554>
- Sköld, Johanna – Vehkalahti, Kaisa 2016: Marginalized Children – Methodological and Ethical Issues in the History of Education and Childhood. *History of Education*, 45 (4), 403–410. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177609>
- Smith, Carmel – Greene, Sheila 2014: *Key Thinkers in Childhood Studies*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447308072.001.0001>
- Stearns, Peter N. 2006: *Childhood in World History*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203698938>
- Stearns, Peter N. 2008: Challenges in the History of Childhood. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 1 (1), 35–42. <https://doi.org/10.1353/hcy.2008.0000>
- Stearns, Peter N. 2010: Defining Happy Childhoods: Assessing a Recent Change. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 3 (2), 165–186.
<https://doi.org/10.1353/hcy.o.0093>
- Stearns, Peter N. 2013: Childhood Emotions in Modern Western History. Teoksessa *The Routledge History of Childhood in the Western World* Toimittanut Paula S. Fass. Lontoo: Routledge, 158–173.
- Steedman, Carolyn 1990: *Childhood, Culture and Class in Britain*. Lontoo: Virago.
- Steedman, Carolyn 1994: *Strange Dislocations. Childhood and the Idea of Human Interiority 1780–1930*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Steedman, Carolyn – Urwin, Cathy – Walkerdine, Valerie (toim.) 1986: *Language, Gender and Childhood*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315446400>
- Stone, Lawrence 1974: The Massacre of the Innocents. *The New York Review of Books* xxi (18, November 14, 1974), 25–31.
- Stone, Lawrence 1977: *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. Lontoo: Weidenfeld & Nicolson.
- Sundkvist, Maria 1994: *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barna-vårdsnämnd 1903–1925*. Linköping Studies in Arts and Science no 112. Uppsala: Hjelms.

- Swain, Shurlee 2014: *History of Inquiries Reviewing Institutions Providing Care for Children*. Sydney: Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse.
- Teräs, Kari 2011: Epäilystä vuoropuheluun: muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. Teoksessa *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Toimittaneet Sami Lakomäki, Pauliina Latvala ja Kirsi Laurén. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 181–201.
- Teräs, Kari – Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa *Tutkimus-haastattelun käsikirja*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander, ja Johanna Ruusu-vuori. Tampere: Vastapaino, 193–213.
- Thomas, Lynn M. 2016: Historicising Agency. *Gender & History*, 28 (2), 324–339.
<https://doi.org/10.1111/1468-0424.12210>
- Thompson, Edward P. 1966: History from Below. *Times Literary Supplement*, 7.4.1966, 279–280.
- Thompson, Edward P. 1980 [1963]: *The Making of the English Working Class*. 3. uudistettu laitos. Lontoo: Penguin Books.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: Suomalaisen oppi-vollisuus-koulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2005: Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa *Oma pöytä. Naiset his-toriankirjoittajina Suomessa*. Toimittaneet Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 357–380.
- Tuomaala, Saara 2011: Menneisyyden tytöt ja tyttöjen historiat. Marginaalista haastajiksi? Teoksessa *Entäs tytöt? Johdatus tyttötutkimukseen*. Toimittaneet Karoliina Ojanen, Heta Mulari ja Sanna Aaltonen. Tampere: Vastapaino.
- Turpeinen, Oiva 1987: Lastensuojelu ja väestönkehitys. Lastensuojelun lääkinöllinen ja sosiaalinen kehitys Suomessa. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 269–470.
- Utrio, Kaari 1984: *Eevan tyttäret. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*. Helsinki: Tammi.
- Utrio, Kaari 1986: *Kalevan tyttäret. Suomen naisen tarina*. Helsinki: Amanita.
- Vallgård, Karen – Alexander, Kristine – Olsen, Stephanie 2015: Emotions and the Global Politics of Childhood. Teoksessa *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*. Toimittanut Stephenie Olsen. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 12–34. https://doi.org/10.1057/9781137484840_2
- Vallgård, Karen – Alexander, Kristine – Olsen, Stephanie 2018: Against Agency. *Society for the History of Children and Youth* -blogikirjoitus, 23. lokakuuta 2018.
<http://www.shcy.org/features/commentaries/against-agency/>. Viitattu 1.11.2021.
- Vehkalahti, Kaisa 2009: *Constructing Reformatory Identity. Girls' Reform School Education in Finland, 1893–1923*. Oxford: Peter Lang publishing.
- Vehkalahti, Kaisa 2015: Se virallinen tarina? Lastensuojeluarkistojen hiljaisuuksia. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo. Tampere: Vastapaino, 234–263.

- Vehkalahti, Kaisa 2016: Dusting the Archives of Childhood. Child Welfare Records and Historical Research. *History of Education*, 45 (4), 430–445. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177610>
- Vehkalahti, Kaisa – Jouhki, Essi 2022: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka – Teoriat, käytännöt ja muutokset*. Toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 366–391. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>
- Weiner, Gena 1995: *De räddade barnen. Oma fattiga barn, mödrar och fader och deras mote med filantropin i Hagalund 1900–1940*. Linköping Studies in Arts and Science no 113. Uppsala: Hjelms.
- Wilson, Adrian 1980: The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès. *History and Theory*, 19 (2), 132–153. <https://doi.org/10.2307/2504795>
- Zelizer, Viviana A. 1985: *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. Princeton: Princeton University Press.

Historiallisen ajan lapsuuden arkeologiaa

Lapset, tunteet ja kuolema

Sanna Lipkin

 <https://orcid.org/0000-0002-4736-208X>

Tässä luvussa perehdytään lapsuuden arkeologian kysymyksenasetteluun sekä historialliseen kehitykseen osana arkeologista tutkimusta. Näitä teemoja tarkastellaan lapsuuden arkeologian nykytutkimuksen näkökulmasta. Tutkimushistorian esittelyn jälkeen käyn läpi kolme käsitteellistä kokonaisuutta, jotka ovat saaneet hyvin keskeisen roolin lapsuuden arkeologisessa tutkimuksessa. Nämä ovat 1) iän määrittäminen, ikävaiheet ja lapsen kehittyminen, 2) sukupuoli sekä 3) sosialisointi. Lapsuuden arkeologian keskeisiä tutkimuksenkohteita ovat myös lasten ja lapsuuden toimijuus, monimuotoisuus, liminaalisuus (eli kahden aseman tai sosiaalisen tilan väliin sijoittuminen), toiseus sekä muutokset siinä, miten lapsuus on ymmärretty tai miten lapsiin on suhtauduttu menneisyydessä. Lukuni kahdessa viimeisessä osassa perehdyn tutkimuksellisella otteella näiden käsitteiden monimuotoisuuteen, kysymyksenasetteluihin ja ratkaisumenetelmiin.¹

1 Tämä luku on kirjoitettu Suomen Akatemian myöntämän akatemiaturkijan projektini aikana (Uusia näkökulmia lapsuuteen Suomessa [1600–1900] – Hauta-asu lapsen aseman määrittelijänä, [2017–2022, päättösnumero 309607]).

Arkeologisessa tutkimuksessa tutkimusaineistot jakautuvat karkeasti ottaen kolmeen kategoriaan: ihmisen kuolemaa, uskoa sekä arkielämää ilmentäviin aineistoihin. Vaikka näitä kaikkia voidaan tarkastella erikseen, hedelmällisimpiä ovat niiden risteämäkohdat. Esimerkiksi kuolemaan liittyvä usko rituaaleineen on usein myös osa arkipäivän toimintoja. Perehdyn tähän monisyiseen merkitysten verkostoon lasten kuolemaa ja sen ymmärtämistä koskevan suomalaisen ja kansainvälisen tutkimuksen pohjalta. Painopisteeni on 1700–1800-lukujen ajatuksissa koskien lasten ennenaikaista kuolemaa ja hautaamista. Käsittelen myös sitä, millaisia tunteita lasten kuolemaan on liitetty ja miten ne ilmenevät sosialisatioprosesseissa sekä osana niin aikuisten kuin lasten arkipäivää.

Lapsuuden arkeologian tutkimushistoriaa ja -menetelmiä

Lasten menneisyys on arkeologiassa verrattain uusi tutkimuksen ala; vielä 2000-luvun lopussa sen voitiin luonnehtia olevan vasta syntymisvaiheessa.² Lapsuuden arkeologian tutkimuksen herättelijänä pidetään Grete Lillehammerin vuonna 1989 julkaisemaa artikkelia ”A child is born: The child’s world in an archaeological perspective”. Lillehammer kiinnitti huomiota siihen, miten lapset olivat lähestulkoon näkymättömiä arkeologian tutkimustuloksissa.³ Lapsuuden arkeologian perään kyselivät artikkeleillaan myös Joanna Soafer Derevenski (”Where are the Children?”, 1994a) sekä Kathryn Kamp (”Where have all the children gone?”, 2001).⁴

Vaikka lapset ovat muodostaneet tärkeän demografisen osan mistä tahansa populaatiosta ja lapset ovat olleet itsessään tärkeitä niin sosiaalisista kuin taloudellisista näkökulmista,⁵ heidän näkymisensä arkeologisessa tutkimuksessa oli vähäistä. Yksi syy siihen on se, että lapsuuden

2 Baxter 2008.

3 Lillehammer 1989.

4 Soafer Derevenski 1994a; Kamp 2001.

5 Chamberlain 2000; Soafer Derevenski 1997; Baxter 2005; Lipkin 2012.

kokemuksen on ajateltu olevan luonnollinen ja universaali. Lapsuus on ymmärretty suhteessa aikuisuuteen, ja sen on ajateltu olevan ajanjakso, jolloin lapsista huolehditaan, heitä kontrolloidaan ja pidetään onnellisina syntymän ja aikuisuuden välitilassa.⁶ Aiemmassa arkeologisessa tutkimuksessa menneisyyden lapsilla ei ajateltu olevan taloudellista ja sosiaalista merkitystä.

Edelleen yksi syy tutkimuksen vähäisyyteen liittyynee tunteisiin. Siitä huolimatta, että ”lapsuus” ja ”lapset” ovat joko tietoisesti tai tiedostamatta tunteellisia termejä, jotka vaikuttavat tulkintoihimme ja ymmärrykseemme menneisyydestä,⁷ arkeologisessa tutkimuksessa tunteet ovat saaneet toistaiseksi verrattain vähän huomiota.⁸ Usein menneisyyden lapsuuteen liitetyt tunteet ovatkin saaneet sävynsä nykyisistä lapsuus-käsityksistä.⁹ Lapsuutta tutkivat arkeologit ovat osoittaneet, että heidän omat kulttuuriset ennakoasenteensa rajoittavat heidän ymmärrystään menneisyyden lapsuudesta.

Yleisesti lapsuuden arkeologian synty voidaan kytkeä postprosessualistisen arkeologian¹⁰ kehittymiseen ja sen esittämiin kysymyksiin ihmisen toimijuudesta, yksilöllisyydestä ja identiteetistä sekä ymmärrykseen tutkijan tulkinnan merkityksestä menneisyyden tutkimuksessa.¹¹ Lapsuuden arkeologian varhaisvaiheen muotoutumisessa voidaan nähdä feministisestä ajattelusta ponnistaneen sukupuoliarkeologian (engl. *gender archaeology*) esiin nostamat kysymyksenasettelut,¹² jotka

6 Baxter 2008.

7 Crawford, Hadley & Shepherd 2018.

8 Williams 2007; Tarlow 2012; Lipkin ja muut 2021; Lipkin ja muut 2022.

9 Murphy 2011.

10 Postprosessualistinen arkeologia oli teoreettinen suuntaus, joka alkoi 1980-luvulla ja kritisoi aiemman 1960-luvulla kehittyneen prosessualismin tutkimusotetta. Siinä missä prosessualistinen arkeologia käyttää hyödykseen luonnontieteellisiä metodeja huomioidakseen ympäristön vaikutusta ihmisen käytökseen, postprosessualismi näki, että aiemmat kysymyksenasettelut eivät kyenneet selittämään ihmistoiminnan monimuotoisuutta. Postprosessualismia ohjasivat mm. marxismi, etnografinen tutkimusote sekä symbolien ymmärtämisen tarve. Postprosessualismi myös nosti esiin tutkijan subjektiivisuuden tulkitsijana; arkeologinen tulkinta ei koskaan ole täysin objektiivista vaan omat nykyiset käsityksemme kulttuurista voivat vaikuttaa menneisyyden kulttuurien tulkintaan. Postprosessualismin ongelmaksi koitui kuitenkin se, että tutkimus jäi hyvin teoreettiseksi ja vaille toimivia metodeja. Toisaalta teorioita lainattiin halukkaasti muista sosiaalitieteistä eikä niiden soveltuvuutta arkeologisen aineiston tulkintaan osattu kehittää tarpeellisella tasolla. (Shanks 2008.)

11 Díaz-Andreu ja muut 2005; Hodder 2007.

12 Esim. Conkey & Gero 1997 [1991]; Sørensen 2000.

ovat olleet nykyisin sijaa saaneen intersektionaalisen ajattelun pohjana.¹³ Intersektionaalisen teorian mukaisesti yksilöllä on useita sosiaalisen identiteetin ulottuvuuksia (esimerkiksi sukupuoli, ikä, sosiaalinen rotu, etnisuus tai taloudellinen asema), jotka toimivat limittäin ja vuorovaikutuksessa toisiinsa sekä luovat ja ylläpitävät epätasa-arvoa ja syrjintää.¹⁴

Materiaalisessa kulttuurissa lapsen kädenjälki on usein tunnistettu kyvykkyyden ja taidokkuuden perusteella – tai oikeastaan niiden puutteesta. Tämä lähestymistapa ei sekään ole ongelmaton. Kun menneisyyden lapsen osaamista verrataan nykyisiin biologisiin ja kulttuurisiin tapoihin ymmärtää oppimista – ja oppiminen vie epäilemättä paljon aikaa monitahoisessa yhteiskunnassa – se voi johtaa ajatustapaan, jossa epäpätevyys tulkitaan toimijuuden puutteeksi ja riippuvuudeksi muista. Jos lapsella ei ole toimijuutta, miksi hän olisi tärkeä tutkimuksen kohde?¹⁵ Lisäksi lasten on ajateltu olevan arkeologisessa materiaalisella näkymättömiä. Heidän hautojaan on löydetty vain vähän.¹⁶ Heillä on myös katsottu olleen epätavallinen ja arvaamaton suhde materiaaliseseen kulttuuriin, ja on ajateltu, että vain heidän käytössään on ollut pieni osa kaikista esineistä ja tiloista.¹⁷ Näiden näkökulmien sijaan olisi rakentavampaa ajatella, että lapset ovat osallistuneet materiaalisesta kulttuurin ja siten arkeologisen löytömaterialin luomiseen samassa mitassa kuin aikuiset. Jos lapsen materiaalista maailmaa tulkitaan verraten sitä aikuisten tapaan käyttää esineitä, lasta ei nähdä itsessään tärkeänä.

Lapsuuden tutkiminen arkeologisen materialin pohjalta ei suinkaan ole yksinkertaista. Siitä huolimatta tällä hetkellä tutkijat ovat kiinnostuneet uusista tavoista, joilla menneisyyden lapsuutta voidaan ymmärtää. Lapsuuden arkeologia on voimakkaasti kasvava ja monitieteinen ala. Sen vakiintumiseen on vaikuttanut tieteellisen The Society for the Study of Childhood in the Past (SSCIP) -seuran perustaminen vuonna 2007.

13 Mant, de la Cova & Brickley 2021.

14 Crenshaw 1989; Collins 2015.

15 Crawford, Hadley & Shepherd 2018, 9. Tämän teoksen luvussaan Ville Vuolanto kyseenalaistaa tällaisen näkökulman ja argumentoi, että lapsella on aina toimijan rooli.

16 Chamberlain 2000; Lipkin & Jarva 2021.

17 Sofer Derevenski 1994a; Kamp 2001.

SSCIP:n piirissä menneisyyden lapsuus näyttäytyy monimuotoisena, ja seuran tutkimusalat keskittyvät sosiaaliarkeologiaan ja osteoarkeologiaan. Laajimmassa merkityksessään kaikki arkeologia, joka tutkii ihmisen käyttäytymistä osana yhteisöään, on sosiaaliarkeologiaa. Osteoarkeologian tai toiselta nimeltään bioarkeologian erityisyytenä ovat puolestaan ihmisjännökset. Sen voidaan ajatella olevan myös osa sosiaaliarkeologiaa, sillä se pohtii yhtä lailla löytökontekstia ja kulttuurista ja historiallista kontekstia kuin muukin arkeologia.

Osteoarkeologiassa ruumiin fysiologia ja anatomia ovat tärkeässä osassa. Ihmisen luusto kehittyi lapsuudessa, ja siinä näkyvät ikääntymisen merkit. Monet sairaudet jättävät jälkiä luustoon, ja luusto kantaa jälkiä parantuneista tai parantumattomista murtumista. Luissa näkyvät niin toistuvan työn tai liikkeen aiheuttama lihaskasvu kuin fyysinen rasitus. Luustoon jää merkkejä myös ravinnosta, jota voidaan tutkia luiden ja hampaiden kiilteestä tehdyllä stabiili-isotooppianalyysilla. Koska ravinto oli menneisyydessä muutamat luksustuotteet kuten hedelmät pois lukien yleensä paikallisesti kasvanutta, stabiili-isotooppianalyysilla voidaan myös arvioida populaatioiden liikkumista tai yksilöiden asuinalueita elämän eri vaiheissa. Yksilön geneettisiä ominaisuuksia sekä populaatioiden tautiperimää voidaan tutkia muinais-DNAn (aDNA) perustella.¹⁸

Tutkimustulokset osoittavat, että menneisyyden lasten toimet näkyvät hyvin monenlaisissa arkeologisissa aineistoissa: ihmisjännösten lisäksi myös haudoissa, esineissä, jokapäiväisen elämän tiloissa ja maisemassa. Lapsuuden arkeologinen tutkimus on paradoksaalista, ja sen eri kerrosten välillä on perustavanlaatuista jännitettä: lapset ovat yhtäaikaaisesti universaaleja, kulttuurisesti erityisiä sekä yksilöllisiä. Materiaalisen kulttuurin tutkimus on tärkeässä osassa, jotta tämä monimuotoisuus ymmärrettäisiin.¹⁹

Arkeologiassa on nähty mielekkäänä pohtia lapsuutta kulttuurisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Sen jäljille päästään, kun lapsuuden käsitettä tarkastellaan kontekstin ja materiaalisen kulttuurin kokemisen

¹⁸ Lewis 2011; Hemer & Evans 2018.

¹⁹ Soafer Derevenski 2000, 12.

kautta.²⁰ Arkeologia tarkasteleekin menneisyyden lasta psykofyysisenä yksilönä, jonka hyvinvointia ovat määritelleet niin elinympäristön fyysiset, psyykkiset, sosiaaliset, uskonnolliset, historialliset kuin kulttuuriset tosiasiat. Lapsuuden kokemusten kirjo on ollut yhtä suuri kuin lasten määrä menneisyydessä; se on ollut yhtä aikaa niin henkilökohtainen kuin yhteisöllinen kokemus.

Arkeologiassa sanotaan usein, että ”teoria alkaa lastan kärjestä” eli teoria ja kysymyksenasettelu määrittävät tutkittavien alueiden valintaa ja valittuja tutkimusmetodeja. Jo siinä vaiheessa, kun arkeologi lähtee kenttätöihin tai valitsee tutkittavia aineistoja tai metodeja, hänellä on mielessään jokin ennakko-oletus siitä, millaisiin kysymyksiin tai ongelmakenttiin hän etsii vastauksia. Kuitenkin etenkin kenttätöet saattavat tuoda esiin yllättäviäkin ilmiöitä – esimerkiksi asuinpaikatutkimusten yhteydessä saatetaan löytää hautoja –, joten lähtökohdat ja metodit täsmentyvät usein tutkimuksen edetessä.

Kun tutkitaan ihmistä psykofyysisenä kokonaisuutena, on luonnollista, että myös tutkimusmenetelmät ovat monitieteiset. Arkeologisen aineiston tulkinnassa kontekstityö on erittäin tärkeää. On olennaista tietää, minkä aikaisesta kerrostumasta löydöt on tehty ja millaisen tekemisen tuloksena nämä kerrokset ovat syntyneet. Esimerkiksi sillä on merkitystä, onko lapsen hauta kirkonlattian alla, kirkkomaalla, kirkkoaidassa tai kirkkotarhan ulkopuolella. Näistä jokainen vaihtoehto kertoo erilaista tarinaa niin yksilöstä kuin yhteisöstä ja heidän arvopohjastaan ja uskomuksistaan. Arkeologi voikin tarkastella aineistoaan hyvin moninaisista lähtökohdista, jolloin valitut metodit voivat olla niin humanistisia kuin sosiaalitieteellisiä. Arkeologiassa voidaan hyödyntää laajasti eri ihmistieteiden tarjoamia menetelmiä tilastotieteestä historiallisten lähteiden tulkintaan. Arkeologialla on myös hyvin läheinen suhde lääketieteeseen sekä luonnontieteisiin kuten biologiaan, kemiaan, fysiikkaan, geologiaan ja kulttuurimaantieteeseen.

Vain harvoin arkeologin työ on yksinäisen tutkijan työtä; sen sijaan tutkimusta tehdään tutkimuskysymyksistä riippuen usein yhdessä

20 Soafer Derevenski 2000, 8.

muiden tieteenalojen edustajien kanssa. Tämä näkyy selkeästi lukuni seuraavassa osassa, jossa perehdyn yleisimpiin käsitteisiin ja teemoihin lapsuuden arkeologian tutkimuskentällä.

Lapsuuden arkeologian tutkimuksen keskeiset teemat ja käsitteet

IÄN MÄÄRITYS, IKÄVAIHEET JA LAPSEN KEHITTYMINEN

Ikäkaudet ja niiden arvioinnin pohdinta kuuluvat keskeisesti lapsuuden arkeologiaan. Lapsen kasvuun vaikuttavat niin geenit, elinympäristö kuin ravintokin. Eritoten ravinnon laadulla ja määrällä on merkitystä. Kuitenkin esimerkiksi infektiot voivat häiritä ravintoaineiden imeytymistä. Kasvuun vaikuttavat myös mahdollinen myrkyille altistuminen sekä psykologinen stressi.²¹ Toisaalta ihmisjäännösten tutkimuksessa täytyy huomioida niin sanotun ”kuolleisuusvääristymän” (engl. *mortality bias*) mahdollisuus. Lapsuuden arkeologian aineisto nimittäin koostuu siitä osasta populaatiota, joka kuoli lapsena, ja sen kasvun ja terveyden määrittelijöinä voivat olla toiset tekijät kuin niiden kohdalla, jotka elivät aikuisiksi. Vääristymän mahdollisuus on kuitenkin arvioitu pieneksi.²²

Ihmisjäännösten iän arviointi hampaiston ja muun luuston perusteella on luonnollinen ja helppo tapa tutkia lasten jäännöksiä. Luuston kasvun ja kypsymisen arvioiminen tarjoaa parhaan mahdollisen tavan jakaa ihmisjäännöksiä analyttisesti käyttökelpoisiin ryhmiin,²³ mutta se antaa vain näennäisesti helpon tavan määritellä lapsuutta.

Arkeologisessa tutkimuksessa lapsen vartalo ja täten fyysiset jäännökset nähdään itsessään sosiaalisena konstruktiona²⁴; ihmisen ruumiin ja materiaalisen kulttuurin välinen ero ei ole selkeärajanen. Esimerkkinä mainittakoon korvakoru, joka lävistää korvalehden. Myös sosiaalisten normien ja henkilökohtaisten mieltymysten määrittelemä vaatetus on tärkeä osa niin ihmisen vartalon kuin mielen ilmenemistä. Kulttuuriset

21 Stinson 2000; Mays 2018, 71.

22 Mays 2018, 73.

23 Buckberry 2018; Ingvarsson, Mispelare & Backström 2018, 254.

24 Soafer Derevenski 2000, 9; Soafer 2006.

ja elinympäristön tekijät, kuten ravinnon ja työnteon määrä tai laatu²⁵, ovat väistämättä vaikuttaneet lapsen kasvuun ja vartalon kehitykseen. Esimerkkinä mainittakoon imetyksen kulttuuriset ja sosiaaliset vaikutukset, joita käsitellään Tiina Väreen tämän kirjan luvussa *Varhaismoderni imetysongelma. Luonnontieteet humanistin palveluksessa*.

Vaikka lapsen fyysinen kasvu noudattaa tiettyä järjestystä, lapset kehittyvät yksilöllisesti ja oman aikataulunsa mukaisesti.²⁶ Lapsen kehityksen kannalta bioantropologian tarjoamat ikäkategorioiden ovat työväline, mutta ne eivät ole ongelmatonta vaan osittain keinotekoisia. Tämä biologinen ja toisaalta sosiaalinen nykyisyyden lapsuutta koskeva ikäjaottelu²⁷ – vauva, taapero, lapsi, nuori, nuori aikuinen, aikuinen, vanhus – ei välttämättä kuvaa hyvin menneisyyden ikäkäsityksiä. Kun lapsuus on näin universaalisti biologisesti määritelty, jää lapsuuden kulttuurinen ja sosiaalinen olemus vähemmälle huomiolle. Osteologisesti arvioitu ikä perustuu fysiologiaan eikä näin ollen anna tarkkaa kronologista ikää. Toisaalta menneisyydessä kronologisen iän käsite ei välttämättä ole ollut edes tärkeä. Myös lapsen ikäkautinen psykologinen ja motorinen kehitys ja sen vaikutus lapsen osaamiseen ja kädentaitoihin on huomioitava. Motoriset taidot liittyvät lapsen sosiaaliseen asemaan, elämän piiriin sekä lapsen käyttämään materiaaliseen kulttuuriin. Kuten myöhemmin tässä luvussa käy ilmi, se voi näkyä hautalöydöissä sekä siinä, minne eri-ikäisiä lapsia on haudattu.

Motoristen taitojen lisäksi lapsen fyysiset ominaisuudet (pituus, voimakkuus), kyvykyys ja olemus ovat voineet olla kronologista ikää tärkeämpiä tekijöitä, joilla hänen kehitysvaihettaan on kuvattu. Esimerkiksi ruukkiasiakirjoja tutkittaessa kävi ilmi, että 1600-luvun lopun ruotsalaisella Salan kaivoksella palkkaa maksettiin nuorten työkyvyn perusteella verraten sitä aikuisten työkykyyn. Joillekin nuorille maksettiin kaksi kolmasosaa aikuisen palkasta, mutta sepän avustaja Olof sai suurempaa palkkaa kuin muut, koska ”hänen ruumiinsa, voimansa ja työkykynsä olivat kasvaneet”.²⁸

25 Buckberry 2018; Mays 2018.

26 Mays 2018, 72.

27 Sofer Derevenski 1994b, 1997; Kamp 2001.

28 Ingvarsson, Mispelare & Backström 2018, 254.

Menneisyudessa lapset alkoivat työskennellä erilaisissa tehtävissä niin kotona kuin kodin ulkopuolella varsin nuorina. On yleistä, että arkeologisissa aineistoissa näkyy 5–7-vuotiaiden esineitä, sillä sen ikäiset lapset harjoittelivat ja oppivat erilaisia askareita ja tarvitsivat avukseen pienempiä välineitä kuin aikuiset.²⁹ Konkreettisesti lasten työn jäljet näkyvät keraamisten esineiden ja astioiden pinnoilla havaittavissa sormenjäljissä.³⁰ Vilnan linnan 1200–1700-luvuille ajoittuneista kerroksista on löydetty keraamisia esineitä, joiden pintojen sormenjälkien perusteella lapset osallistuivat niiden valmistamiseen viimeistään kahdeksan tai yhdeksän vuoden iässä. Hieman vanhempana, 11–12-vuotiaana, lasten työn määrä kasvoi merkittävästi; tuon ikäiset lapset valmistivat jopa neljäsosan koko keramiikkatuotannosta. Lasten työpanos painottui kuitenkin yksinkertaisiin tuotteisiin, kuten seinä-, lattia- ja kattotiiliin. Heidän sormenjälkiään löydettiin harvemmin niistä esineistä, joissa tarvittiin enemmän taitoa, kuten koristetiilistä tai keittiökeramiikasta.³¹

Joskus lasten työn tekeminen näkyy myös arkeologisista hautamateriaaleista, jolloin voidaan myös päätellä, missä iässä esimerkiksi tekstiilityötä on alettu harjoitella. Tyrrhenanmeren puoleisen Keski-Italian rautakautinen hauta-aineisto osoittaa, ettäkehräysvälineet ovat melko tavallisia löytöjä lasten haudoista, mutta 12–19-vuotiaiksi määriteltyjen nuorten haudoista löydettyjen tekstiilityövälineiden kirjo on vielä monipuolisempaa. Välineistö viittaa siihen, että suuri osa nuorista on alkanut opetella vaikeampaa lautanauhatekniikkaa, josta myöhemmällä iällä on tullut joidenkin naisten erityisosaamisen alue.³²

Nuoruus on ikävaihe, joka ilmenee kaikissa yhteisöissä, mutta se on ikävaiheista eniten kulttuurisidonnainen.³³ Arkeologisesti tutkittujen nuorten hautojen osuus on pieni ja nuoria koskevaa arkeologista tutkimusta on vähän, sillä suurimmassa osassa populaatioita nuorten kuolleisuus on matala.³⁴ Professori Mary Lewisin johtama tutkimus keskiai-

29 Crawford, Hadley & Shepherd 2018, 13.

30 Kamp ja muut 1999.

31 Blaževićius 2019.

32 Lipkin 2012, 84–92.

33 Grove & Lancy 2018, 95–97.

34 Mays 2018, 72.

kaisen Englannin nuorista on kuitenkin osoittanut, miten historiallisten lähteiden ja osteologisen tiedon perusteella voidaan saada hyvin monipuolista tietoa nuorten terveydestä ja ikään liittyvistä elämänmuutoksista. Tutkimus käsittää 4 940 lasta tai nuorta yksilöä (luuston perustella määritelty ikäryhmiin 6,6–25-vuotiaat) eri puolilta Englantia niin maaseudulta kuin kaupungista. Tutkittu aineisto on löydetty 151 hautausmaalta ja ajoittuu aikaan sekä ennen mustan surmaa (1348–1349) että sen jälkeen, aikaan ennen teollista vallankumousta.³⁵

Tutkimuksessa todettiin, että mustan surman jälkeen nuoria tyttöjä muutti kaupunkeihin enemmän kuin poikia. Poikia sitoivat maalle niin lainsäädäntö kuin oppisopimuskoulutuksen tiukennukset. Kaksitoistavuotiaaksi asti maalla työskennelleet eivät enää saaneet lähtee kaupunkeihin. Lisäksi kaupunkien killat alkoivat rajoittaa mestareiden oppipoikamäärää, nostaa ikärajoja ja sallia oppisopimusten solmimista vain käsityöläisammattilaisten pojille. Tyttöjen sen sijaan oli helppo sopia vuoden mittaisia palvelussopimuksia, ja heidän elämänsä oli täten liikkuvampaa. Elämä kaupungeissa näkyi nuorten luissa, sillä niissä oli enemmän vaurioita: nuorten naisten kantamat raskaat taakat sekä kävely ja työskentely seisaaltaan näkyvät selkärangan ja jalkojen luiden rasituksena. Sen sijaan tappeluista tulleet vauriot kuten raajojen murtumat ovat yleisempiä nuorten miesten luustossa. Sisällä tehdyn työn vuoksi kaupungeissa asuvat nuoret naiset näyttävät olleen miehiä alttiimpia hengitystietulehduksille sekä muille tarttuville taudeille kuten tuberkuloosille. Lisäksi hyvin nuorten naisten luustossa havaittiin sukupuolitautien merkkejä, mikä viitanee heidän työskennelleen prostituoituina.³⁶

Lonkkaharjanteen luutumisen kertoo siitä iästä, jolloin tytöllä on ollut ensimmäiset kuukautiset. Keskiajan englantilaisessa aineistossa tämä luutuminen on tapahtunut 15-vuotiaana tai vanhempana, joten kuukautiset ovat alkaneet selkeästi myöhemmin kuin nykyajan Suomessa (10–16-vuotiaana). Huomio kuukautisten alkamisiästä on linjassa historiallisten lähteiden antaman tiedon kanssa. Kuukautisten myöhäisempään alkamiseen kuten myös naisten lyhyempään keskipituuteen

³⁵ Lewis 2016.

³⁶ Shapland, Lewis & Watts 2015; Lewis 2016.

on vaikuttanut niin heikompi ravintotilanne kuin sairaudet. Historialliset lähteet myös toteavat, että nuorten naisten naimaikä olisi ollut noin 20 vuotta. Tämä on myös linjassa osteologisesta aineistosta tehtyjen havaintojen kanssa. Naisyksilö on hedelmällinen, kun hänen lantionkasvunsa on lakannut, ja näillä tutkituilla naisilla se ei ole tapahtunut ennen 19 vuoden ikää.³⁷ Esimerkki osoittaa, kuinka tutkiessaan useita lähdeaineistoja (tässä historiallisia lähteitä, hautakontekstia sekä luita) monitieteellisin menetelmin historiallisen ajan arkeologinen tutkimus voi tuottaa hyvin monipuolista tietoa menneisyyden nuorten elämästä.

SUKUPUOLI JA SOSIALISAATIO

Lapsuuden arkeologisen tutkimuksen keskiössä on myös ollut sukupuolen tarkastelu. Luuston perusteella lapsen sukupuolta on usein mahdollista määrittellä ennen puberteettia.³⁸ Biologisen sukupuolen määrittely on mahdollista aDNA-tutkimuksella, jossa selvitetään, onko lapsella Y-kromosomi vai ei. DNA ei kuitenkaan aina säily arkeologisessa materiaalissa, ja analyysi on jäännöksille tuhoisaa.³⁹ Tuoreet tulokset osoittavat, että hammaskiilteen peptiditutkimus saattaa olla paras tapa yksilön biologisen sukupuolen määrittelyyn.⁴⁰ Se on lisäksi huomattavasti helpompi ja edullisempi menetelmä kuin aDNA-tutkimus.

Muumiotutkimuksessa sukupuoli voidaan määrittellä myös säilyneiden pehmytkudosten perusteella. Pohjoissuomalaisten kirkkojen lattioiden alta on löydetty lasten arkkuja, joista muutamia on kuvattu tietokone-tomografialla Oulun yliopistollisessa sairaalassa. Tällä menetelmällä ihmisjäännöksiä, arkkuja ja hauta-asuja voidaan tutkia itse arkkuja avaamatta; poistamalla elementtejä, joilla on keskenään eri tiheys (puu, luu, tekstiili, rautanaulat) voidaan nähdä arkun sisälle. Lapsen sukupuolen lisäksi tällä menetelmällä on ollut mahdollista määrittellä myös vastasyntyneiden tai ennenaikaisesti kuolleiden vauvojen ikä parin viikon tai ainakin muutaman kuukauden tarkkuudella heidän kasvulevyjensä perusteella.⁴¹

37 Tiitinen 2021; DeWitte & Lewis 2020.

38 Hoppa & Fitzgerald 1999; Scheuer & Black 2000; Lewis 2007.

39 Buckberry 2018.

40 Stewart ja muut 2017; Gowland ja muut 2021.

41 Lipkin ja muut 2021.

Sukupuolta ei kuitenkaan voida arvioida vain luuston perusteella, sillä sukupuoli on yksilöllinen ja kulttuurinen kokemus.⁴² Sukupuolen ehtoja määrittävät niin yksilöt kuin yhteisöt omien normiensa ja käytänteidensä mukaisesti. Tämä näkemys paljastuu usein materiaalisesta kulttuurista kuten vaatetuksesta tai työvälineistä. Vaikka eri sukupuolet ovat usein pukeutuneet erilaisiin vaatteisiin ja työskentely saattaa olla sukupuolittunutta, oman sukupuolikäsityksen ei voida ajatella olevan muuttumaton koko ihmiselämän ajan. Sen ilmentymiseen vaikuttavat muun muassa kasvamisen ja ikääntymisen mukaiset roolimuuutokset. Tällaisia saattavat olla esimerkiksi lapsen kasvamiseen liittyvät siirtymäriitit, murrosiän mukanaan tuomat uudet odotukset, vanhemmuus, isovanhemmuus, ammatillinen kehitys tai leskeys. Niissä tapauksissa, joissa haudassa ei ole säilynyt ihmisjäännöksiä, hauta-asu ja hauta-antimet voivat olla ainoa keino arvioida haudatun sukupuolta. Lapsen sukupuolen arvioiminen aikuisten haudoista löytyneiden esineiden tai vaatteiden pohjalta on mahdollista etenkin, jos historiallinen lähdeaineisto tukee tulkintaa. On kuitenkin muistettava, että tulkintamme menneisyydestä on aina omien arvojemme ja maailmankuvamme sävyttämää.

Lapselle aletaan opettaa heti syntymänsä jälkeen niitä oman kulttuurinsa piirteitä, jotka ovat tärkeitä hänen toimiessaan sääntöjen ja sanktioiden määrittämässä maailmassa. Prosessia kutsutaan socialisaatioksi, ja siinä yksilö oppii yhteisönsä arvot, tavat, uskomukset, tiedot ja taidot. Tavalla tai toisella lapsi muovautuu niitä rooleja varten, jotka hän tulee yhteisössään ottamaan. Socialisaatio näkyy lasten hoitotavoissa, ruokinnassa, vaatetuksessa sekä huolenpidossa, jotka ovat jättäneet jälkensä myös arkeologiseen aineistoon tai ihmisluihin. Lapsen kasvattamista tutkimalla voidaan selvittää, miten lapsuus on ymmärretty ja miten lapsia on arvostettu aikuisten taholta.⁴³

Socialisaatio voi ilmetä myös leikin tai lapsille avoimien tilojen kautta sekä turvallisten ja turvattomien käytötapojen tai paikkojen oppimisen kautta. Esimerkiksi lelut ovat usein vanhempien lapsilleen hankkimia tai tekemiä. Niiden avulla on mahdollista määritellä sosiaalisia rooleja

⁴² Sukupuolen arkeologiasta ovat kirjoittaneet esimerkiksi Conkey & Gero 1997 [1991] ja Sørensen 2000.

⁴³ Lillehammer 2010, 13.

kuten sukupuolirooleja ja kehittää motorisia ja fyysisiä taitoja. Toisaalta lapset eivät välttämättä noudata vanhempien suunnittelemlia käyttötapoja vaan voivat käyttää materiaalista kulttuuria myös omalla tavallaan. Leikin ja muun toiminnan kautta lapset myös sosiaalistavat toisiaan. Pohdin näitä seikkoja ja lelujen merkitystä sosialisaaion välineinä tämän luvun viimeisessä osiossa.

Lapsuus ja kuoleman arkeologia

Havainnollistaakseni historiallisen ajan arkeologian tapaa tulkita lapsiin liittyviä aineistoja kerron seuraavassa kahden eri tavalla muodostuneen aineiston – hauta- ja asuinpaikka-aineiston – tutkimuksesta pääasiallisesti suomalaisessa kontekstissa. Näiden aineistojen avulla pohdin lasten kuolemaan liitettyjä ajatuksia sekä sitä, miten nämä ajatukset ilmenevät lasten haudoissa ja niiden valmistusta kuvaavissa historiallisissa lähteissä. Sen lisäksi tutkimukseni kohteena ovat keskiajan jälkeisen ajan ihmisen käsitykset kuoleman väistämättömyydestä. Miten nämä käsitykset ilmenevät lasten arkipäivän toimintojen seurauksena syntyneessä arkeologisessa aineistossa, lasten sosiaalistamiseen tarkoitettussa materiaalisessa kulttuurissa sekä historiallisissa lähteissä? Valitsemistani aiheista keskosien ja vastasyntyneen asemaa on tutkittu kansainvälisesti paljon, mutta lasten kuolemaan liitetyt tunteet ovat toistaiseksi saaneet vähemmän huomiota.

Perinteisesti lapsuutta on tutkittu ihmisjäännösten ja hauta-antimien perusteella, sillä hautalöydöt ovat yleensä suoraan yhdistettävissä lapsiin. Arkeologiassa hautalöytöjen tulkinta saattaa kuitenkin olla ongelmallista, sillä lasten haudoista löydetty esineet saatetaan lähtökohtaisesti tulkita eri tavalla kuin jos nämä samat esineet olisi löydetty aikuisten haudoista. Näkemykset lapsesta viattomana ja passiivisena henkilönä, joka ei hyödytä yhteiskuntaa omalla olemassaolollaan, ei sosiaalisesti eikä taloudellisesti, voivat aikaansaada vääristyneen ja todellisuudenvastaisen tulkinnan. Yhteisöllä voi olla lasten materiaallinen kulttuuri, mutta se ei tarkoita, että lapsuuden materiaallinen kulttuuri olisi muusta materiaa-

lista erillistä tai aina samanlaista.⁴⁴ Todellisuudessa lapset hyödyntävät ja käyttävät ympäröivää materiaalista kulttuuria yhtä paljon ja yhtä monimuotoisesti kuin aikuiset. Lapsuutta ei voi ymmärtää ihmisen elämästä erillisenä ajanjaksona – aikana, jolloin lapsesta kehittyy aikuinen –, vaan lapsuuden kokemukset määrittelevät myös aikuisuutta. Näin ollen on selvää, että lapsen hauta ei perimmiltään eroa aikuisen haudasta, vaan lasten ja aikuisten hautoja on tulkittava samoista lähtökohdista. Tämä ei poissulje sitä, että lasten haudat poikkeaisivat aikuisten haudoista. Ne ilmentävät oman yhteisönsä ymmärrystä lapsuudesta.

Kun tutkitaan historiallisen ajan hautoja, niissä olevia esineitä sekä sitä, millä tavalla hautaaminen on tapahtunut, kirjallinen lähdeaineisto voi toimia peilinä, joka täydentää arkeologisen aineiston antamaa kuvaa. Näin ollen kaksi vaillinaista lähdeaineistoa tukevat toisiaan ja tulkinasta voi tulla enemmän tosi. Haudassa lapsen vartalo, vaatteet ja muu materiaallinen kulttuuri muodostavat rajattoman kokonaisuuden.⁴⁵

KESKOSEN JA VASTASYNTYNEEN LAPSEN ASEMA

Esiteollisissa yhteisöissä alle kaksivuotiaiden kuolleisuus on ollut määrällisesti korkeinta, mikä heijastuu myös arkeologisiin hautalöytöihin. Kirkonkirjoihin perustuvan tilastotieteellisen analyysin perusteella Pohjanmaan ja Perämeren alueen kirkoissa alle puolivuotiaiden osuus tutkituista arkuista näyttää olevan 25 %:n tienoilla.⁴⁶ Suomessa lapsikuolleisuus oli suuri aina 1800-luvun loppuun saakka; noin 25–40 % alle nelivuotiaista kuoli. Sotien tai katovuosien aikana pienten lasten kuolleisuus saattoi olla 50–70 %.⁴⁷ Suuri kuolleisuus aiheutui perheen heikosta ravintotilanteesta, ripuliin johtaneesta lasten ruuan käsittelyn puutteellisesta hygieniasta sekä kulkutaudeista.⁴⁸

Yksi arkeologiassa usein esiin noussut aihe on vastasyntyneiden ja kuolleena syntyneiden lasten asema. Vauvaikäiset lapset on nimittäin

44 Soafer Derevenski 1997; Soafer Derevenski 2000, 6–7, 11.

45 Lipkin 2020.

46 Lipkin & Tuovinen 2019, 66–67; Lipkin ja muut 2021.

47 Turpeinen 1979, 101–104. Kuolleisuus ilmoitetaan yleensä tapauksia per tuhat. Suomen sodan vuosina alle nelivuotiaiden kuolleisuus oli 739/tuhat (1808) ja 595,5/tuhat (1809).

48 Lipkin & Tuovinen 2019, 66–67.

usein haudattu muista lapsista ja aikuisista poikkeavalla tavalla. Arkeologisessa aineistossa kiinnitetään huomiota myös jonkin asian tai ilmiön puuttumiseen. Joskus vauvaikäisten osuus haudatuista on tilastollisesti katsoen liian pieni, mikä viittaa sekin poikkeavaan hautautapaan. Joskus kyseessä ovat säilymiseen liittyvät seikat. Esimerkiksi lasten pienikokoiset luut säilyvät maaperässä huomattavasti nopeammin kuin aikuisten luut, mikä joissakin tapauksissa voi johtaa siihen, että arkeologi ei kaivaessaan havaitse lapsen hautaa. Useammin on kuitenkin kyse siitä, että lapset on haudattu muualle kuin aikuiset. Näin on tapahtunut niin antiikin maailmassa kuin 1800-luvun Suomessa.⁴⁹ On todennäköistä, että pienet lapset haudattiin hautausmaalla omalle alueelleen niin kuin 1800-luvulle ajoittuva Rauman vanhan kirkon tutkimusaineisto antaa ymmärtää. Siellä hautausmaan reunalta, aivan muurin lähetyviltä löytyi rivi lasten hautoja, vaikka muilla tutkituilla alueilla lasten hautoja tavattiin hyvin vähän.⁵⁰

Ruotsissa ja Suomessa kansanperinne ja arkeologinen aineisto osoittavat, että ennenaikaisesti syntyneitä lapsia haudattiin pienissä kirstuisissa kirkkoaitaan, kirkkojen seiniin sekä kirkkojen lattioiden alle.⁵¹ Tämä tapa korreloi muihin eurooppalaisiin tapoihin haudata ennenaikaisesti syntyneitä ja kastamattomia lapsia. Irlannissa niin sanotut *cillini*-hautaukset (iiriksi *cillín* tarkoittaa kirkon kammiota) ovat kastamattomien lasten hautauksia, joita on tehty hylättyihin keskiaikaisiin kirkkoihin ja hautausmaille sekä muihin vanhoihin esihistoriallisiin ja historiallisiin monumentteihin.⁵²

Ennenaikaisesti- ja vastasyntyneet lapset ovat olleet monessa menneisyyden yhteisössä ihmisyyden rajapinnalla. Heitä ei ole ymmärretty täysiksi ihmisiksi. Biologisen syntymänsä jälkeen heidän on ikään kuin täytyntä syntyä uudelleen; sosiaalinen syntymä on usein tapahtunut niin sanotun siirtymäriitin (engl. *rite of passage*) myötä.⁵³ Kristinuskon piirissä

49 Lipkin & Jarva 2021; Lipkin ja muut 2018; Ingvarsson, Mispelare & Backström 2018, 255–257.

50 Uotila & Lehto 2016, 11.

51 Lipkin ja muut 2018; Luoto 2007; Luoto 2009; Moilanen 2013, 18–19; Moilanen 2014, 21–22; Hagberg 2016 [1937], 518–519; Kykyri 1985, 41; Karsten & Manhag 2017, 124–125; Maltin ja muut 2021.

52 Murphy 2011.

53 Grove & Lancy 2018, 91–92.

tämä on yleensä tapahtunut kasteessa. Jo keskiajalla katsottiin, että lapsi-kaste liittyy lapsen Jumalan yhteyteen, vapauttaa hänet perisyntisestä ja suojelee pahoilta voimilta.⁵⁴ Ajateltiin, että jos lasta ei kastettu, hän ei päässyt taivaaseen. Niin muualla Euroopassa kuin Suomessa vanhempien velvollisuus oli huolehtia, että lapsi vietäisiin kastettavaksi niin pian kuin suinkin oli mahdollista. Suomessa katsottiin, että jopa kaksi viikkoa oli liian pitkä ja riskialtis aika lykätä kastamista.⁵⁵ Reformaation jälkeisessä Suomessa kaste sai uuden syntymisen merkityksen ja se oli ainutkertainen toimitus: sitä ei saanut toistaa. *Käsikiria*-teoksessaan (1549) Mikael Agricola kirjoittaa, että kasteessa ”me kaikesta perkeleen ankaruudesta, synnein raskaudesta, kuoleman vallasta ja helvetin fan-kiudesta vapaaksi tulemma”.⁵⁶ Kasteen sakramenttiin voidaan siis ajatella vahvistaneen aikakauden käsitystä lapsesta puhtaana ja synnittömänä. On hyvin todennäköistä, että ennenaikaisesti syntyneitä lapsia ei ehditty kastaa, etenkin jos he syntyivät kuolleina.

1500-luvulla oli tapana, että kastamattomat lapset haudattiin siunaamatta hautausmaan syrjäiseen kohtaan. Vuoden 1571 kirkkojärjestys kuitenkin salli hautaamisen myös muualle hautausmaalla mutta edelleen ilman papin siunausta.⁵⁷ Vuosien 1686 ja 1694 kirkkolait sallivat myös kastamattomien vastasyntyneiden hautaamisen kirkkomaalle.⁵⁸ Vuoden 1686 kirkkolain mukaan:

Äsken syndynet Lapset / jotca ei ole Castetta saaneet / heidän picaisen cuolemans tähden / pitä saaman hautila Wanhinbains Hautasian / ja Papin oleman sijnä läsnä / heittämäs Mulda nijden päällä / ja lukeman Rucouxen.⁵⁹

1600–1700-luvuilla käytännöt vaihtelivat seurakunnittain ja olivat riipuvaisia kirkkoherran suhtautumisesta kastamattomuuteen; kastamat-

54 Häkkinen 2016.

55 Lempiläinen 1967, 182, 356; Donnelly & Murphy 2018, 615.

56 Häkkinen 2016.

57 Hagberg 2016 [1937], 518; Rimpiläinen 1971, 157; Itkonen 2012, 11–12.

58 Rimpiläinen 1971, 268–275; Itkonen 2012, 13–15.

59 Kircko-Laki ja Ordningi 1686 § IX.

tomille ei aina myönnetty hautajaisia. Heistä jotkut haudattiin vain muutamien rukousten saattelemana, kun taas toiset kastamattomat haudattiin täydellisin seremonioin.⁶⁰

Irlannissa *cillini*-haudat ovat olleet lasten vanhemmille kulttuurimaisen tunteellisesti latautuneita ja tärkeitä paikkoja.⁶¹ Tällaisia ovat epäilemättä olleet myös suomalaiset lasten hautapaikat. Vanhemmille on ollut tärkeää haudata lapsensa kirkon yhteyteen, vaikka norminmukaista kristillistä hautausta ei ollutkaan mahdollista saada. Tähän viittaa myös se seikka, että muumioitumisestaan kuuluisan Keminmaan kirkkoherran Nikolaus Rungiuksen (noin 1560–1629) arkun ympärillä kerrotaan olleen useita pieniä pärearkkuja.⁶² Ilmeisesti sen jälkeen, kun Keminmaan kirkko on jäänyt käytöstä, se on toiminut niin ennenaikaisesti kuolleiden kuin pienten, noin alle vuoden ikäisten lasten hautapaikkana. Näin oli siitä huolimatta, että kirkkohautautapa oli jäänyt yleisesti pois käytöstä ja tullut kielletyksi keisarillisella asetuksella vuonna 1822. On ilmeistä, että vanhemmat hakivat lapsilleen suojaa kirkon ja kuuluisan kirkkoherran huomasta.⁶³ Myös Ruotsin Lundissa piispa Peder Winstrupin (1605–1679) jalkoihin oli piilotettu 5–6 kuukauden ikäinen sikiö, joka aDNA-tutkimuksen mukaan oli luultavasti Winstrupin pojanpoika. Todennäköisesti kuolleenä syntynyt lapsi oli laitettu arkuun hautajaisten jälkeen.⁶⁴

Aina sukulaisuussuhde ei ole ollut välttämätön, vaan samoihin aikoihin kuolleita aikuisia ja lapsia on ilman sitäkin haudattu samaan arkuun. Suomessa vastasyntyneen ja aikuisen yhteishautauksia on löytenyt ainakin Oulusta, Hailuodosta ja Iin Haminasta.⁶⁵ On arveltu, että lapset haluttiin haudata yhdessä elämää kokeneiden ihmisten kanssa, jottei heidän olisi tarvinnut odottaa yksin ylösnousemusta.⁶⁶

60 Rimpiläinen 1971, 268–275; Itkonen 2012, 13–15.

61 Murphy 2011.

62 Fellman 1906, 323–325.

63 Lipkin ja muut 2018; Lipkin ja muut 2020.

64 Karsten & Manhag 2017, 123–125; Krzewińska ja muut 2021.

65 Tuovinen 2018.

66 Hagberg 2016 [1937], 184–185; Karsten & Manhag 2017, 123–125.

TUNTEET JA LAPSEN HAUTA

Vaikka lapsia kuoli paljon, heidän arkkunsa – olivatpa ne pärearkkuja tai tavallisia puusta veistettyjä arkkuja – valmistettiin usein erityisen huolellisesti. Suomessa eri kirkkoissa lattioiden alla sijaitsevat arkut ovat keskenään erilaisia, mutta yksittäisten kirkkojen alla lasten puiset arkut ovat samanlaisia kuin aikuistenkin. Niiden kannet on profiloitu, ja niissä saattaa olla koristeleikatut jalat. Aikuisten arkuista poiketen lasten arkujen päällä saattaa olla koristeita, kuten kruunuja, tai niiden ympärille on kiedottu silkkinauha. Aikuisten hauta-asut ovat yleensä melko yksinkertaisia, mutta lasten hautavaatteissa saattaa olla koristeellisia yksityiskohtia, kuten painokankaasta leikattuja kuvia, silkkinauhoja, pitsejä sekä helmi- ja kulturalankakoristeita. Hauta-asut on ikään kuin rakennettu vainajan päälle. Kankaat on laskosteltu kauniisti ja kiinnitetty nuppineuloilla tai ompeleilla. Hauta-asu ei ollut oikea vaate, mutta yleensä vainajan päähän laitettiin käytöstä poistunut myssy ja jalkaan oikeat sukat.⁶⁷

Kun tutkitaan hauta-asun kankaiden ominaisuuksia, hauta-asun koostamisen tapoja ja sen estetiikkaa aistikokemusten näkökulmasta, on mahdollista pohtia myös arkun valmistamiseen osallistuneiden tunnekokemuksia. Materiaalinen kulttuuri voi nostaa esiin tunteita ja muistoja, jotka ovat syntyneet aistikokemusten seurauksena. Ihmisen perusaiseteja ovat näkö-, kuulo-, haju-, maku- ja tuntoaisti. Nämä aistit luovat yhdessä pohjan tunteille, jotka materiaalinen kulttuuri nostattaa esiin. Kun tutkitaan, millaisia aisti- ja tunnekokemuksia hautatekstiilien valmistaminen on menneisyyden ihmisissä herättänyt, voidaan hyödyntää psykologista tutkimustietoa. Tunteet vaikuttavat ihmisen tekoihin ja siihen, mitkä tilanteet ihminen kokee tärkeiksi itselleen. Tunteet opitaan sosialisoinnin myötä. Yksilöt ohjaavat käytöstään tarkoituksenmukaisesti ja tuntevat tunteita, jotka ovat sallittuja tietyissä sosiaalisissa tilanteissa.⁶⁸ Sosiaalisten normien ja uskomusten ohjaamien toimien ja arkeologisessa aineistossa näkyvien materiaalivalintojen perusteella sosiaaliset rituaalit voivat toimia tunteiden kontrolloimisen ja kohdistamisen kanavana.

67 Pylkkänen 1955; Lipkin ja muut 2021.

68 Wood & Attfield 2005, 80–81.

Hautatekstiilien tapauksessa tunnekokemukset voivat syntyä, kun hivellään pehmeää pellavakangasta tai haistellaan villan tuoksua. Nämä kokemukset voivat kehittyä myös henkilökohtaisten näihin materiaaleihin liittyvien ajatusten pohjalta. Esimerkiksi silkin tuoksu voi yhdistyä äitiin, jolla on ollut yllään silkkivaatteet. Tunnekokemuksia voi syntyä myös, kun vainajalle valmistetaan hautavaatteita; rakkaalle henkilölle tehdään jotain merkityksellistä. Fyysinen aktiviteetti voi herättää tunteita, jotka säilyvät muistissa. Voimakkaat tunteet muistetaan helposti, ja ne voivat aktivoitua yllättäen jopa vuosien päästä samanlaisten aistikokemusten myötä.⁶⁹

Oululaisen tyttökoulun opettajan Sara Wacklinin kuvaus lasten vaateista vuodelta 1844 on kiinnostava, sillä se vastaa pohjoissuomalaisten arkeologisesti tutkittujen 1700–1800-lukujen lasten arkkujen sisustusta ja lasten vaatetuksen yleispiirteitä:

Det lilla liket sveptes liksom i en sky av kammarduk eller annat fint, vitt tyg. Var det en gosse, så skulle han hava en grön krans, gjord av spritsilke, på huvudet, en på samma sätt förfärdigad stav i handen och en krans på kistlocket. En flicka fick krans med krona på huvudet, likså på locket av kistan, en blomkvist i sin lilla hand och namnet virades av guldkantilj, som lades på skyn över huvudet. En liten vit sidentröja påkläddes även. Kistans färg var vanligen gul som det vissnade lövets.⁷⁰

Hautauksissa on nähtävissä selkeää unen ja taivaan symboliikkaa. Arkku sisustettiin sängyksi, jossa vainaja saattoi levätä ja odottaa ylösnousemusta. Patjan ja tyynyn täyteenä käytettiin tuoksuvia yrttejä ja luonnonkasveja, mikä on liitetty luonnon puhtauteen ja viattomuuteen. Wacklinin kuvaus lasten ruumiskoristeiden tekemisestä viittaa usealla tasolla siihen, että puhtaudella oli symbolinen merkitys lapsen hautaamisessa. Valkoista voidaan pitää puhtauden värinä. Vaatteet myös pes-

69 Lipkin ja muut 2022.

70 Wacklin 1844, 2.21.

tiin ennen kuin ne pantiin hautaan. Ne ovat siis tuoksuneet puhtailta tai miedosti saippualta.⁷¹

Aistikokemusten synnyttämien tunteiden pohdinnassa on tärkeää tietää, kenen tunteita pohdimme. Koska lapsikuolleisuus oli suurta, yhteisöillä oli useita tapoja, joiden avulla heidän oli helpompi ymmärtää ennenaikaista kuolemaa sekä hallita sitä tunteellisesti. Yksi näistä on edellä mainitun Sara Wacklinin tarina, jossa hän toteaa, että neitsyt-kummi oli velvollinen kustantamaan pienen lapsen ruumiskoristeet. Wacklin kirjoittaa:

Ehuru de gamla, stränga sederna förbjödo de unga av bägge könen at råkas för sig själva, erbjödo sig likväl därtill åtskilliga särskilda tillfällen. Bland dessa var förfärdigandet av likgrannlåterna. – –

Den unga jungfrufaddern samlade alltid på sina vänner på ett litet kalas, emedan de skulle hjälpa henne att förfärdiga likgrannlåterna. Man vaknade en natt vid arbetet.

Då var det som ungherrarna, nästan alltid bröder eller släktingar, hade ett slags gammalt privilegium att även infinna sig hos de unga flickorna, och aldrig försummades detta glada tillfälle. Ingen tänkte här på döden. Man arbetade, jollrade, vred skrattande ihop dödskransen och ofta blev ock följd en brudkrans kort därefter.⁷²

Nämä valvomattomat olosuhteet johtivat siis Wacklinin mukaan usein häiden suunnitteluun. Kokoontumiset eivät olleet hiljaisia tai hartaita. Iloinen ilmapiiri on tehnyt tilaisuudesta rennon ja positiivisen tavan kanavoida, kontrolloida ja ymmärtää surun ja epävarmuuden tunteita, joita lasten kuolema epäilemättä aiheutti.

Arkun valmistaminen on voinut olla nuorille terapeutinen kokemus. Kun katsomme lasten hauta-asuja, voimme mahdollisesti nähdä nuorten tyttöjen ja naisten kädenjäljen. On mahdollista, että juuri he pesivät,

⁷¹ Lipkin ja muut 2022.

⁷² Wacklin 1844, 2.21.

silittivät, leikkasivat ja ompelivat haudoissa olevat kankaat. Vaikka koristeet ovat kauniita ja tekstiilit kauniisti ja huolella laskostettu ja silitetty, ikään kuin jokainen yksityiskohta olisi mietitty tarkkaan, nopeus ja epätarkkuus ovat selkeästi nähtävissä ompeleissa. Arkeologista materiaalia katsoessa on helppo kuvitella, että ompelutyö olisi tehty jutellessa toisten nuorten kanssa.

Koska lapsia pidettiin viattomina ja puhtaina, oli ehkä luonnollista antaa valmistelut tehtäväksi rippikoulun käyneelle (13–15-vuotiaalle) mutta naimattomalle kummille. Tilaisuus oli osallistujille erityinen, jokapäiväisestä elämästä poikkeava, ja sellaisena se todennäköisesti loi pysyviä muistoja näille nuorille. Voimme olla varmoja, että lasten haudoista löydetty esineet ovat kyllästettyjä muistoilla ja monilla erilaisilla tunteilla: surulla, rakkaudella sekä toivolla tulevasta rakkaudesta. Koska erityisesti pienten lasten kuolema oli hyvin yleistä, ei ole yllättävää, että yhteisöt halusivat sosiaalista omia nuoriaan hautaamisrituaalien kautta. Ne helpottivat nuorten tunteiden käsittelyä ja valmistivat heitä tulevaan rooliinsa vanhempina. Monet tulivat nimittäin hyvin todennäköisesti menettämään lapsen tai useampia.⁷³

Vaikka Wacklinin mukaan nuoret ovat valmistelleet arkun, he eivät missään nimessä olleet tekemisissä kuolleen lapsen ruumiin kanssa. Lapsen pukeminen ja arkkuun asettaminen tehtiin hiljaisuudessa, ja siitä oli vastuussa vanhempi, menopaussin ohittanut ja kuolemaa pelkäämätön nainen.⁷⁴

Wacklinin kuvaava tapaa, jolla nuoria soseutettiin oman kulttuurinsa käytäntöön suhtautua kuolemaan, mutta yhteisössä oli myös muita tapoja kontrolloida ja ilmaista tunteita. Kuolemaa on täytynyt selittää ymmärrettävästi, ja se on jättänyt jälkensä arkeologiseen materiaaliin niin haudoissa, hautausmailla kuin jokapäiväisen arkielämän materiaalisessa kulttuurissa. Lapsen kuolemaan liitetyt tunteet ja kuolleisiin lapsiin liitetyt muistot ovat eläneet mukana myös heidän tunteiden ihmisten arkielämässä.

73 Lipkin ja muut 2021; Lipkin ja muut 2022.

74 Hagberg 2016 [1937], 184.

Nuket, tunteet ja kuoleman läsnäolo lasten arkielämässä

Edellä on tarkasteltu lasten kuolemaan liitettyjä tunteita sekä sitä, miten tunteiden oppiminen ja lapsen rooleihin liittyvä sosialisatio on toteutunut ja toisintunut hautaamisrituaalien muodossa. Oleellista on ollut se, miten tämän prosessin aikana niin aikuiset kuin nuoret ovat jättäneet oman kädenjalkensa arkeologiseen aineistoon. Seuraavassa aihetta katsotaan hieman toisesta näkökulmasta: Millä tavalla arkeologisen aineiston perusteella voidaan tutkia sitä, miten kuolema on ollut läsnä lasten arkipäiväisessä elämässä? Miten materiaalisen kulttuurin avulla on opetettu käsittelemään sen nostattamia vaikeita tunteita?

Kaupunkien ja asuinpaikkojen kulttuurikerrokset ovat syntyneet erilaisten purkamis- ja tuhoamisprosessien seurauksena, ja arkeologinen esineistö on yleensä hylkäämis- ja kadottamisprosessien tulos. Vain harvoin joku on tarkoituksellisesti kaivanut esineitä maahan. Tulipalojen jälkeen rakennusten rauniot purettiin ja maa tasoitettiin muualta tuodulla maalla. Roskat ja jätteet heitettiin tunkioon tai esineitä kadotettiin vahingossa, jolloin ne unohtuneina jäivät päälle kerääntyvän maan alle.

Lasten arkielämän tutkimuksessa on haasteena se, että arkeologin on vaikea määrittellä, kuka mitäkin hylättyä esinettä on käyttänyt. On hyvin mahdollista, että useimpia arkipäivän esineitä, kuten astioita, ovat käyttäneet niin aikuiset kuin lapsetkin. Lasten arkipäivän materiaallinen tutkimus keskittyykin pääasiassa selkeästi lapsiin liitettävien esineiden kuten lelujen tutkimukseen. Siitä huolimatta lapset ovat yhtä lailla käyttäneet samoja tiloja ja samaa materiaalista kulttuuria kuin aikuiset. He ovat syöneet samoilta lautasilta, tyhjentäneet samat ämpärit tunkioon tai ommelleet samanlaisilla neuloilla kuin aikuiset. Ehkäpä vain osa materiaalisesta kulttuurista on ollut heiltä heidän ikänsä vuoksi kiellettyä tai muuten ulottumattomissa. Esimerkiksi terävän puukon turvallinen käyttäminen vaatii tietynlaista motorista hallintaa ja tietoa käyttötavasta. Siitä huolimatta kaikki materiaallinen kulttuuri on lähtökohtaisesti lapsuuden tutkimuksen kohteena, jos haluamme ymmärtää lapsuutta.

Arkeologi Laurie Wilkien kaivaukset Yhdysvalloissa Kalifornian Santa Monicassa osoittivat, että lasten tunteiden jäljille on mahdollista päästä myös jokapäiväisen materiaalisen kulttuurin tutkimuksen kautta. Hän

tutki Ernest ja Katie Cordsin talon pihamaata, jonka yhdestä jätetuopasta löytyi useita raa’asti murskattuja nukkejen päitä. On todennäköistä, että nämä nuket on rikkonut perheen vanhin tytär Irene Cords, joka oli syntynyt joko 1916 tai 1917 ja oli noin 5–7-vuotias jätetuopan käyttö-aikaan. Wilkie on tulkinut, että nämä nukkeihin kohdistuneet väkivalanteot ovat olleet tytön turhautumisen ja vastustuksen osoitus hänen vanhempiansa kohtaan. On mahdollista, että nuoremman sisaruksen syntymä tai jokin muu pettymys sai hänet rikkomaan vanhemmiltaan lahjaksi saamansa nuket.⁷⁵

Kehityspsykologi G. Stanley Hall kertoi vuonna 1897 julkaistussa tutkimuksessaan *Study of Dolls*, että kyselytutkimuksen mukaan lapset kertoivat heittäneensä nukkeja ikkunoista, jotta niiden jäsenet rikkoutuisivat ja niitä voisi hoivata. Hallin tutkimuksen mukaan oli varsin tavallista, että lapset leikkivät nukkejen sairastavan tuohon aikaan yleisiä tauteja, kuten tuhka- ja tulirokkoa, hinkuyskää ja kurkkumätää. Leikeissä nämä taudit saattoivat noudattaa vaikka naapurin poteman sairauden tautikuvaa ja lääkkeeksi annettiin esimerkiksi tapioka-pillereitä, tikkuja, saippuaa, sokeria, vettä ja kuraa sekä värjättyä vettä.⁷⁶

Leluja voidaan pitää yhtenä sosialisointin keinona: lelujen tarkoituksena on opettaa lapsille oman yhteisönsä tapoja, käytänteitä ja sallittuja tunteita.⁷⁷ Lapselle lelut ovat voineet myös olla kiintymyksen kohde.⁷⁸ Leluilla on ollut epäilemättä myös tärkeä merkitys vanhempien pyrkimyksissä saada lapsia ymmärtämään niin aikuisten kuin toisten lasten kuolemaa. Yhdysvalloissa 1870-luvulta lähtien lapsille hankittiin leikkeihin nukkeja arkuineen. Näiden kanssa lapset leikkivät hautajaisia. He pukivat ”kuolleet” nuket ja hautasivat ne arkuissaan maahan. 1800-luvun lopussa oli myös tavallista, että perheet viettivät sunnuntaisin aikaa hautausmailla. Yhdysvaltalaiset hautausmaat olivat suuria puistoja, joissa oli miellyttävä tehdä kävelyitä ja leikkiä. Niiltä on löydetty leikin

75 Wilkie 2000, 103–104.

76 Hall 1897, 4–5, 24–29. Tutkimusta varten oli lähetetty useita avoimia kysymyksiä sisältänyt kysely 800 vanhemmalle ja opettajalle. Vastauksia oli tullut 648, joista useimmat olivat Yhdysvalloista mutta osa myös Skotlannista.

77 Lönnqvist 1992, 75.

78 Bell & Spikins 2018.

jälkiä, kuten marmorikuulia. Siten myös hautausmaiden monumenteista, etenkin lasten hautakivistä, tuli tärkeä tapa paitsi luonnehtia yhteisön jäsenten sosiaalista asemaa ja varallisuutta, myös selittää lasten viattomuutta ja kaikkien kuolevaisuutta.⁷⁹

Nukketutkimuksessaan Hall kertoi, että useat lapset sanoivat haudanneensa nukkeja tai ainakin miettineensä nukkejansa kuolleina. Nuket saattoivat kuolla, jos lapset väsyivät niihin. Haastattelujen perusteella nuket saattoivat kuolla myös silloin, jos ne menivät rikki. Myös irronneita nukkejen raajoja haudattiin. Vaikka tutkimuksen perusteella nukkejen kuolemaa saatettiin surra hyvin syvästi, useissa tapauksissa sureminen saattoi olla myös teeskenneltyä. Monelle lapselle nuken kuolema ei kuitenkaan tullut kyseeseen, koska se oli liian tuskallista. Jotkut lapset olivat kaivaneet nukkinsa ylös tarkistaakseen, olivatko ne menneet taivaaseen, tai saadakseen ne takaisin. Eräs 9-vuotias tyttö taas vuoleskeli nukkeja kepeistä, hautasi ne, peitti haudan kukilla ja muutaman päivän jälkeen kaivoi nuket ylös ajatellen niiden olevan muumioita. Toinen 7-vuotias tyttö kertoi, että heillä oli hautausmaa puutarhan perällä, jonne he hautasivat sekä lemmikit että nuket. Kun nukke oli maannut haudassaan pari päivää, he kaivoivat sen ylös ja leikkivät, että se oli uusi vauva.⁸⁰

Historialliset lähteet, tässä tapauksessa 1890-luvulla tehdyn kyselytutkimuksen lainaukset lasten ajatuksista liittyen nukkejen kuolemaan ja hautaamiseen, tarjoavat hyvän mahdollisuuden pohtia, millä tavoin arkeologinen löytömateriali on muodostunut. Tunkiojätteen ja hukkaamisen lisäksi nukkejen osien tai kokonaisten nukkejen tarkoituksellinen hautaaminen on mahdollista ottaa huomioon tulkittaessa arkeologista löytömaterialia. Tällöin löydön konteksti suhteessa muihin löytöihin, sen sijainti maassa ja stratigrafinen yksikkö⁸¹ ovat merkittäviä. Jos nukke

79 Baugher & Veit 2014, 133–134; Baxter 2019a, 139, 144–149; Baxter 2019b, 39–42; Lipkin 2022.

80 Hall 1897, 24–29.

81 Arkeologiset kaivaukset dokumentoidaan stratigrafisina yksiköinä. Stratigrafisia yksiköitä ovat toiminnasta tietyn ajanjaksona syntyneitä maakerroksia (peltokerros, tulvan tuoma maa, palokerros, täyttökerros, tunkion täyttökerrokset, rakennusjäte, haudan täyttökerros jne.), rakenteita (rakennuksen perustus, hirsiseinä, muistomerkki, arku) ja leikkauksia (kaivettu jätekuoppa, rakennuksen perustuksille kaivetut kuopat, haudalle kaivetut kuopat jne.).

löydetään selkeästi kaivetusta nukenkokoisesta kuopasta, on syytä olettaa, että se on haudattu tarkoituksella. Historiallisten lähteiden avulla – etenkin silloin kun ne kuvaavat kyseistä ajanjaksoa ja kulttuuria – on myös mahdollista päästä kiinni nukkeja käyttäneiden henkilöiden yleiseen maailmankuvaan. Vaikka emme yksilötasolla pysty sanomaan, mitä juuri kyseisellä nukella leikkinyt henkilö on ajatellut tai tarkalleen millaisissa toimissa nukke on päätynyt maahan, yleisiä käsityksiä esimerkiksi kuolemasta ja uskonnosta voidaan rinnastaa materiaaliseen kulttuuriin ja sen tulkintaan.

Usein arkeologinen materiaali on syntynyt katoamisen tuloksena tai se ei enää ole alkuperäisessä kontekstissaan, eli maanmuokkaustöiden myötä se on joutunut jonnekin muualle. Näin on tapahtunut kahden hyvin samanlaisen 1800-luvulle ajoittuvan biskviinukun kohdalla (kuva 1). Hämeenlinnan Varikonniemeltä löytyneen nukun löytökonteksti on epäselvä. Sen löytöajankohtana 1980–1990-lukujen taitteessa ei vielä osattu arvostaa 1800-luvun löytöjä, ja nukke päätyi yksityisomistukseen. Varikonniemellä tutkimukset kohdistuivat rautakautisiin asuinpaikka-kerroksiin, mutta kaivauspaikan ympäristössä on sijainnut saha vuosina 1873–1952. Keminmaan Valmarinniementä talteen otettu nukke on löytynyt peltokerroksesta. Peltokerros on se kerros, mihin asti vuotuinen pellonmuokkaaminen ylittää, ja se luonnollisesti nostaa alempia maakerroksia pintaan ja sekoittaa niitä. Molemmat nuket ovat mitä todennäköisimmin saksalaisessa tehtaassa valmistettuja ja ajoittuvat 1800-luvun puolivälin jälkeiseen aikaan.⁸² Valmarinniemellä on sijainnut keskiaikainen kirkko, mutta 1800-luvun lopulla paikalla on ollut niitty tai peltö. Nuket kertonevat lasten leikeistä ja toiminnasta niin maatalous- kuin teollisuusyhteisöissä. Ehkäpä ne ovat kadonneet leikkien yhteydessä tai sitten ne on tarkoituksellisesti haudattu maahan. Samanlaisen nukun vartalo sekä viisi muuta 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun ajoittuvaa nukun pään osaa on löydetty niin ikään myös Kangasniemen Suurolan kylän pellostä pintapoiminnan yhteydessä.⁸³

82 Coleman, Coleman & Coleman 1968, 74–78.

83 Moilanen & Närväinen 2017, kuva 10.

Kuva 1. Keminmaan Valmarinniementä (vasen, KM39304:1115) ja Hämeenlinnan Varikonniementä (oikea, yksityiskokoelma) on löytynyt kaksi samanlaista biskviistä eli lasittamattomasta posliinista valmistettua nukkea. Niiden kädet ovat olleet irralliset. Todennäköisesti nukkejen kasvot ja hatut ovat olleet maalatut. On todennäköistä, että näillä on ollut yllään kankaasta tehdyt vaatteet. Kuva: Sanna Lipkin.

Arkeologisen materiaalin perusteella näyttäisi siltä, että lapsille on annettu arkielämäänsä liittyviä leluja. Nukkejen lisäksi lapset ovat leikki-
neet myös muun muassa punasavesta valmistetuilla eläinhahmoilla, jol-
laisia on löydetty Turun kaupunkikerroksista. Turun keramiikkapajoissa
on valmistettu jo viimeistään 1800-luvun alussa lintupillejä, savisia koi-
ria, possuja sekä hevosia. Leluja on kulkeutunut markkinatuliaisina tai
kulkukauppiaiden mukana myös maaseudulle.⁸⁴

Keraamiset nukken tai lelun osat ovat yleisimpiä arkeologisessa ai-
neistossa. Siitä huolimatta leluja valmistettiin myös maassa hajoavista
materiaaleista kuten tekstiilistä, nahasta, luusta ja puusta. Yksi veistetty
puunukke on eräässä Haukiputaan kirkon alla olevassa vastasyntyneen
lapsen arkussa (kuva 2). Ei ole varmuutta siitä, että onko nukke juuri sii-
nä arkussa, mihin se on alun perin laitettu, sillä tiedetään, että samalla
tavoin kuvattu nukke on otettu jostakin arkusta 1970-luvulla. Ilmeisesti
se on myöhemmin palautettu lattian alle lähimpään arkkuun, joka sijait-
see heti lattialuokun alapuolella.⁸⁵ Nukke on suurpiirteisesti veistetty, ja
sillä on karkeatekoinen paita yllään. Ehkäpä se on ollut jollekin lapselle
mieluin lelu, jonka laittaminen lapsen mukaan hautaan on tuntunut
vanhemmista hyvältä. On myös mahdollista, että he ovat ajatelleet nu-
ken näkemisen nostavan pintaan surua ja epätoivoa, jota lapsen lyhyeksi
jäädnyt elämä on heissä herättänyt.

Lopuksi

Tässä luvussa on tarkasteltu lapsuuden arkeologian tärkeimpiä käsitteitä
ja tutkimuskysymyksiä. Nykyisin arkeologit näkevät menneisyyden lap-
set psykofyysisinä yksilöinä ja tarkastelevat heidän elämäänsä intersek-
tionaalisesta näkökulmasta. Vanhemmat ja muut lasten elämän tärkeät
aikuiset ovat opettaneet lapsiaan käyttäytymään yhteisöjen tapojen mu-
kaan. Tässä sosialisatioprosessissa lapset ovat oppineet muun muassa
käsittelemään omia tunteitaan normien mukaisesti. Materiaalinen kult-

⁸⁴ Lehto 1996, 15–17; Pellinen 2020.

⁸⁵ Alakärppä & Paavola 1997.

Kuva 2. Puinen nukke Haukiputaan kirkon alla olevassa vastasyntyneen haudassa.
Kuva: Sanna Lipkin.

tuuri ja siihen liittyvät käytänteet kuten lasten hautojen ja hautavaatteiden valmistaminen, hautamuistomerkit tai hautajaisleikkien nuket ovat olleet merkittävä osa oppimisprosessia, jossa lapset ja nuoret ovat oppineet ymmärtämään lasten kuolemaan liittyviä tunteita ja sitä, miten noita tunteita on ollut sopivaa työstää ja ilmaista.

KIRJALLISUUS

- Alakärppä, Jalo – Paavola, Kirsti 1997: *Haukiputaan kirkkohaudat*. Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 13.
- Baughner, Sherene – Veit, Rickhard F. 2014: *The Archaeology of American Cemeteries and Gravemarkers*. Gainesville: University Press of Florida.
- Baxter, Jane E. 2005: *The archaeology of childhood. Children, Gender and Material Culture*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Baxter, Jane E. 2008: The Archaeology of Childhood. *Annual Review of Anthropology*, 37, 159–175. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.37.081407.085129>
- Baxter, Jane E. 2019a: *The Archaeology of American Childhood and Adolescence*. Tallahassee: University Press of Florida.
- Baxter, Jane E. 2019b: How to Die a Good Death: Teaching Young Children about Mortality in Nineteenth Century America. *Childhood in the Past: An International Journal*, 12 (1), 35–49.
- Blaževićius, Povilas 2019: Child labour based on dermatoglyphic research of ceramic objects. *Childhood in the Past: An International Journal*, 12 (1), 6–17. <https://doi.org/10.1080/17585716.2019.1587914>
- Bell, Taryn – Spikins, Penny 2018: The object of my affection: attachment security and material culture. *Time and Mind*, 11 (1), 23–39. <https://doi.org/10.1080/1751696X.2018.1433355>
- Buckberry, Jo 2018: Techniques for Identifying the Age and Sex of Children at Death. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 55–70. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199670697.013.3>
- Chamberlain, Andrew 2000: Minor concerns: a demographic perspective on children in past societies. Teoksessa *Children and material culture*. Toimittanut Joanna Soafer Derevenski. New York: Routledge, 206–212.
- Coleman, Dorothy S. – Coleman, Elizabeth A. – Coleman, Evelyn J. 1968: *The Collector's Encyclopedia of Dolls. Volume One*. Lontoo: Robert Hale.
- Collins, Patricia H. 2015: Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology*, 41, 1–20. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- Conkey, Margaret W. – Gero, Joan M. 1997 [1991]: *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford & Malden: Wiley.

- Crawford, Sally – Hadley, Dawn M. – Shepherd, Gillian 2018: The Archaeology of Childhood: The Birth and Development of a Discipline. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 3–37.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199670697.013.1>
- Crenshaw, Kimberlé 1989: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989 (1), 139–168.
- DeWitte, Sharon – Lewis, Mary 2020: Medieval menarche: Changes in pubertal timing before and after the Black Death. *American Journal of Human Biology*, 33 (e23439).
<https://doi.org/10.1002/ajhb.23439>
- Díaz-Andreu, Margarita – Lucy, Sam – Babić, Stasa – Edwards, David N. (toim.) 2005: *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*. New York: Routledge.
- Donnelly, Colm J. – Murphy, Eileen M. 2018: Children's burial grounds (*cillín*) in Ireland. New Insights into an early modern religious tradition. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 608–628.
- Fellman, Jacob 1906: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gowland, Rebecca – Stewart, Nicolas A. – Crowder, Kayla D. – Hodson, Claire – Shaw, Heidi – Gron, Kurt – Montgomery, Janet 2021: Sex estimation of teeth at different developmental stages using dimorphic enamel peptide analysis. *American Journal of Physical Anthropology*, 174 (4), 859–869.
- Grove, M. Annette – Lancy, David F. 2018: Cultural Models of Stages in the Life Course. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 90–103. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199670697.013.5>
- Hagberg, Louise 2016 [1937]: *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Tukholma: Wahlström & Widstrand.
- Hall, Granville Stanley 1897: *Study of Dolls*. E. L. Kellogg & Co., New York, NY. [verkkoaineisto]. San Francisco, CA: Internet Archive.
<https://archive.org/details/StudyOfDolls/mode/2up>. Viitattu 27.9.2021.
- Hemer, Katie A. – Evans, Jane A. 2018: The contribution of stable isotope analysis to the study of childhood movement and migration. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 505–518.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199670697.013.27>
- Hodder, Ian 2007: The 'social' in archaeological theory: An historical and contemporary perspective. *A Companion to Social Archaeology*. Toimittaneet Lyn Meskell ja Robert W. Preucel. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing, 23–42.
<https://doi.org/10.1002/9780470693605.ch1>
- Hoppa, Robert D. – Fitzgerald, Charles F. 1999: *Human growth in the past: studies from bones and teeth*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Häkkinen, Kaisa 2016: Kasteen kaava vanhimmissa suomenkielisissä kirkkokäsikirjoissa. Teoksessa *Pohjoinen reformaatio*. Toimittaneet Meri Heinonen ja Marika Räsänen. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 243–246.
- Ingvarsson, Anne – Mispelare, Jan – Bäckström, Ylva 2018: Above and below surface: Environment, work, death, and upbringing in Sixteenth- to Seventeenth-century Sweden. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 251–274.
- Itkonen, Juha 2012: Kuolleena syntynyt lapsi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirjoissa 1694–2003. *Thanatos*, 1 (2) [verkkoaineisto]. https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2012/12/itkonen_-kuolleena-syntynyt-lapsii.pdf. Viitattu 15.5.2021.
- Kamp, Kathryn A. – Timmerman, Nichole – Lind, Gregg – Graybill, Jules – Natowsky, Ian 1999: Discovering childhood: Using fingerprints to find children in the archaeological record. *American Antiquity*, 64 (2), 309–315. <https://doi.org/10.2307/2694281>
- Kamp, Kathryn A. 2001: Where have all the children gone? The archaeology of childhood. *Journal of archaeological method and theory*, 8 (1), 1–34.
- Karsten, Per – Manhag, Andreas 2017: *Peder Winstrup – Historier kring en 1600-talsmumie*. Lund: Lunds universitet, Historiska museet.
- Kircko-Laki ja Ordningi 1686/1986. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta*. Toimittaneet Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Martti Parvio. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 444. Juva: WSOY.
- Krzewińska, Maja – Rodríguez-Varela, Ricardo – Ahlström Arcini, Caroline – Ahlström, Torbjörn – Hertzman, Niklas – Storå, Jan – Götherström, Anders 2021: Related in death? A curious case of a fetus hidden in bishop Peder Winstrup's coffin in Lund, Sweden. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 37, 102939. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.102939>
- Kykyri, Marita 1985: Turku. Julinin tontti. Historiallisen ajan hautausmaankaivaus 1985. Kaivauskertomus. Helsinki: Museovirasto.
- Lehto, Marja-Liisa 1996: *Huwikaluja lapsille. Vanhat suomalaiset lelut*. Tammi: Helsinki.
- Lempiäinen, Pentti 1967: *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 73. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Lewis, Mary 2007: *The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511542473>
- Lewis, Mary 2011: The Osteology of Infancy and Childhood: misconceptions and potential. Teoksessa *(Re)Thinking the Little Ancestor: New Perspectives on the Archaeology of Infancy and Childhood*. Teoksessa Mike Lally ja Alison Moore. BAR International Series 2271. Oxford: Archaeopress, 1–13.
- Lewis, Mary 2016: Work and the Adolescent in Medieval England AD 900–1550: The Osteological Evidence. *Medieval Archaeology*, 60 (1), 138–171. <https://doi.org/10.1080/00766097.2016.1147787>
- Lillehammer, Grete 1989: A child is born: The child's world in an archaeological perspective. *Norwegian Archaeological Review*, 22 (2), 89–105. <https://doi.org/10.1080/00293652.1989.9965496>

- Lillehammer, Grete 2010: Introduction to Socialisation: Recent Research on Childhood and the Children in the Past. Teoksessa *Socialisation: Recent Research on Childhood and the Children in the Past*. Toimittanut Grete Lillehammer. Stavanger: University of Stavanger, Museum of Archaeology, 9–19.
- Lipkin, Sanna 2012: *Textile-making in central Tyrrhenian Italy from the Final Bronze Age to the Republican Period*. BAR International Series 2369. <https://doi.org/10.30861/9781407309569>
- Lipkin, Sanna 2020: The clothed dead body in Northern Ostrobothnian Finland between the 17th and mid-19th centuries. Teoksessa *Entangled beliefs and rituals. Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to contemporary times*. Toimittaneet Tiina Äikäs ja Sanna Lipkin. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8 [verkkoaineisto]. http://www.sarks.fi/masf/masf_8/MASF8-3-Lipkin.pdf. Viitattu 28.9.2021.
- Lipkin, Sanna 2022: Forgotten and Remembered: Unusual Memorial Practices at Buffalo's Old Cemeteries. Teoksessa *Unusual Death and Memorialization: Burial, Space, and Memory in the Post-Medieval North*. Toimittaneet Titta Kallio-Seppä, Sanna Lipkin, Tiina Väre, Ulla Moilanen ja Annemari Tranberg. New York & Oxford: Berghahn Books, 47–88.
- Lipkin, Sanna – Jarva, Eero 2021: Children in early Rome and Latium. Teoksessa *Children in Antiquity. Perspectives and experiences of childhood in the ancient Mediterranean*. Toimittaneet Lesley A. Beaumont, Matthew Dillon ja Nicola Harrington. Lontoo & New York: Routledge, 191–201.
- Lipkin, Sanna – Tuovinen, Saara 2019: Huolella haudatut. Lapsen hauta perheen surun kuvaajana 1700–1800-luvuilla. Teoksessa *Toinen jalka haudassa. Juhlakirja Juhani Kostetille*. Toimittaneet Sanna Lipkin, Titta Kallio-Seppä, Annemari Tranberg ja Tiina Väre. Oulu: Oulun yliopisto, 65–73.
- Lipkin, Sanna – Kallio-Seppä, Titta – Väre, Tiina 2018: Pappissäädyn haudat Pohjois-Pohjanmaan kirkkojen lattioiden alla – Tapaustutkimuksia 1300–1700-luvuilta. *Thanatos* 7, 2, 60–86. [verkkoaineisto] https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2019/01/lipkin_vare_kallio-seppa_pappissaadyn.pdf. Viitattu 5.3.2021.
- Lipkin, Sanna – Niinimäki, Sirpa – Tuovinen, Saara – Maijanen, Heli – Ruhl, Erika – Niinimäki, Jaakko – Junno, Juho-Antti 2021: Newborns, Infants, and Adolescents in Postmedieval Northern Finland: A Case Study from Keminmaa. *Historical Archaeology*, 55 (1), 30–48. <https://doi.org/10.1007/s41636-020-00265-1>
- Lipkin, Sanna – Tranberg, Annemari – Kallio-Seppä, Titta – Ruhl, Erika 2022: Preparing Children's Burials in Postmedieval Finland: Emotions Awakened by Sensory Experiences. *Historical Archaeology*, 56 (1), 184–198. <https://doi.org/10.1007/s41636-022-00343-6>
- Luoto, Kalle 2007: *Vantaan Pyhän Laurin kirkko. Kaivaus kirkkomaalla 2.–31.7.2007*. Kaivauskertomus. Vantaa: Vantaan kaupungin museo / Vantaan historiatoimikunta.
- Luoto, Kalle 2009: Tapulista paljastui kivilattia. Pyhän Laurin kirkon kirkkomaan kaivaukset kesällä 2007. Teoksessa *Helsingin pitäjä*. Toimittanut Jukka Hako. Vantaa: Vantaa-seura – Vandasällskapet.
- Lönnqvist, Bo 1992: *Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. Helsinki: Kansantieteellinen arkisto / Etnologisk arkiv 38.
- Maltin, Emma – Turner-Walker, Gordon – Tegnhed, Stina – Peacock, Elizabeth E. 2021: The concealed interment of a first-trimester foetus in Gällered Parish Church (1831),

- Sweden: Age estimation and reconstructed taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology*, 31 (2), 273–284. <https://doi.org/10.1002/oa.2946>
- Mant, Madeleine – de la Cova, Carlina – Brickley, Megan B. 2021: Intersectionality and trauma analysis in bioarchaeology. *American Journal of Physical Anthropology*, 174, 583–594. <https://doi.org/10.1002/ajpa.24226>
- Mays, Simon 2018: The study of growth in skeletal populations. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Toimittaneet Sally Crawford, Dawn M. Hadley ja Gillian Shepherd. Oxford: Oxford University Press, 71–89. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199670697.013.4>
- Moilanen, Ulla 2013: *Pälkäne, Rauniokirkko. Koekaivaus sähkökaapelien suunnitellulla linjalla* 17.–20.6.2013. Kaivauskertomus. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo.
- Moilanen, Ulla 2014: Sukuhauta ja harvinaiset arkkuruuvit. Historiallisen ajan hautojen tutkimus Paimion Pyhän Mikaelin kirkkomaalla. *SKAS*, 2014 (1), 17–24.
- Moilanen, Ulla – Närväinen, Ninni 2017: Esinelöytöjen kuvastama arki 1800-luvun maaseudun säätyläistaloissa – Esimerkkinä Kangasniemen Suurolan kylä. *Ennen ja nyt – Historian tietosanomat* [verkkoaineisto]. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/download/108837/63833?inline=1>. Viitattu 10.4.2021.
- Murphy, Eileen 2011: Children’s burial grounds in Ireland (*cillíní*) and parental emotions toward infant death. *International Journal of Historical Archaeology*, 15 (3), 409–428. <https://doi.org/10.1007/s10761-011-0148-8>
- Pellinen, Hanna-Maria 2020: Millä ennen leikittiin? *Kalmistopiiri* 20.11.2020. [verkkoaineisto] <https://kalmistopiiri.fi/2020/11/20/milla-ennen-leikittiin/> Viitattu 25.3.2021.
- Pylkkänen, Riitta 1955: *1600-luvun kuolinpukuja Turun tuomiokirkkomuseossa*. Turku: Turun kaupungin Historiallinen Museo.
- Rimpiläinen, Olavi 1971: *Läntisen Perinteen Mukainen Hautauskäytäntö Suomessa Ennen Isoavihaa*. Väitöskirja. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Scheuer, Louise, – Black, Sue M. 2000: Skeletal Development and Ageing. Teoksessa *Developmental Juvenile Osteology*. Toimittaneet Louise Scheuer ja Sue Black. Academic Publishing [verkkoaineisto] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780126240009500034> . Viitattu: 28.8.2021.
- Shanks, Michael 2008: Post-processual archaeology and after. Teoksessa *Handbook of Archaeological Theories*. Toimittaneet Herbert D. G. Maschner, Christopher Chippendale ja R. Alexander Bentley. Lanham, MD, Plymouth: AltaMira Press.
- Shapland, Fiona – Lewis, Mary – Watts, Rebecca 2015: The Lives and Deaths of Young Medieval Women: The Osteological Evidence. *Medieval Archaeology*, 59 (1), 272–289. <https://doi.org/10.1080/00766097.2015.1119392>
- Soafer Derevenski, Joanna 1994a: Where are the children? Accessing children in the past. *Archaeological Review from Cambridge* 13 (2): 7–20.
- Soafer Derevenski, Joanna 1994b: Editorial: Perspectives on children and childhood. *Archaeological Review from Cambridge*, 13 (2): 1–5.
- Soafer Derevenski, Joanna 1997: Engendering children, engendering archaeology. Teoksessa *Invisible peoples and processes, writing gender and childhood into European archaeology*. Toimittaneet Jenny Moore ja Eleanor Scott. Leicester: Leicester University Press, 192–202.

- Soafer Derevenski, Joanna 2000: Material culture shock. Confronting expectations in the material culture of children. Teoksessa *Children and Material Culture*. Toimittanut Joanna Soafer Derevenski. Lontoo & New York: Routledge, 3–16.
- Soafer, Joanna R. 2006: *The Body as Material Culture. A Theoretical Osteoarchaeology*. Topics in contemporary archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stewart, Nicolas. A. – Gerlach, Raquel F. – Gowland, Rebecca L. – Gron, Kurt J. – Montgomery, J. Janet 2017: Sex determination of human remains from peptides in tooth enamel. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114, 13649–13654. <https://doi.org/10.1073/pnas.1714926115>
- Stinson, Sara 2000: Growth variation: Biological and cultural factors. Teoksessa *Human biology: An evolutionary and biocultural perspective*. Toimittaneet Sara Stinson, Barry Bogin, Rebecca Huss-Ashmore ja Dennis O'Rourke. Chichester: Wiley-Liss, 423–463.
- Sørensen, Marie Louise Stig 2000: *Gender Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Tarlow, Sarah 2012: The Archaeology of Emotion and Affect. *Annual Review of Anthropology*, 41, 169–185. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145944>
- Tiitinen, Aila 2021: Normaali kuukautiskierto. *Duodecim Terveyskirjasto* 4.5.2021 [verkkoaineisto]. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim. <https://www.terveyskirjasto.fi/dlkoo158>. Viitattu 27.9.2021.
- Tuovinen, Saara 2018: Hailuodon lapset – Lasten materiaallinen kulttuuri kirkkohautojen perusteella. Arkeologian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Turpeinen, Oiva 1979: Fertility and Mortality in Finland Since 1750. *Population Studies*, 33 (1), 101–104. <https://doi.org/10.2307/2173868>
- Uotila, Kari – Lehto, Heli 2016: *Rauma, Vanhankirkonkatu. Historiallisen ajan hautakaivaus* 16.5.–25.7.2016. Kaarina: Kaivauskertomus. Muuritutkimus ky.
- Wacklin, Sara 1844: *Hundraide Minnen från Österbotten*, Vols. 1–2. K. R. Tukholma: Looströms bokhandel.
- Wilkie, Laurie 2000: Not merely child's play: Creating a historical archaeology of children and childhood. Teoksessa *Children and Material Culture*. Toimittanut Joanna Soafer Derevenski. New York: Routledge, 100–114.
- Williams, Howard 2007: The emotive force of Early Medieval mortuary practices. *Archaeological Review from Cambridge*, 22 (1), 107–123.
- Wood, Elizabeth – Attfield, Jane 2005: *Play, Learning and the Early Childhood Curriculum*. Lontoo: SAGE Publications Company. <https://doi.org/10.4135/9781446280393>

II

Eletyn elämän muistot

Lapsuuden rajoilla

Lapsuusmuistot omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa

Essi Jouhki

 <https://orcid.org/0000-0002-5243-8552>

Milloin päättyi lapsuus? Mistä sen tiesi? Yllättävistä hetkistä, kun ensimmäistä kertaa kyllästy leikkimään pikkuveljen kanssa – ennen niin kiehtovat leikit alkoivat tuntua tylsiltä, mielikuvitusmaailma ei enää kantanut. Radiosta korviin kantautunut hitti teki yhtäkkiä olon, että oli lapsellista ja tyhmää leikkiä, ja teki mieli hiipiä isojen siskojen huoneeseen vakoilemaan, millaista oli Teini-ikä. ”Arvaa mitä – Make pyysi mua eilen treffeille” olikin äkisti jännittävämpi lause kuin ”Leikitäänkö rosvoa ja pollaria?”¹

Vuonna 1958 syntynyt Kaarina² pohtii omaelämäkerrallisessa kirjoituksessaan kuvaavasti niitä hienovaraisia vihjeitä, jotka kertoivat yhden elämänvaiheen lopusta ja toisen alusta. Kuten katkelmasta käy ilmi, kokemus lapsuudesta on hyvin henkilökohtainen ja usein moniulotteinen. Millainen on hyvä lapsuus, mistä se alkaa ja mihin se päättyy, ovat olleet jo pitkään monitieteisen lapsuudentutkimuksen perustavia kysymyk-

1 098_N_1958.

2 Olen antanut kirjoittajille pseudonyymit tekstin seuraamisen helpottamiseksi. Osaan kirjoittajista viittaa heidän itse antamallaan nimimerkeillä.

siä. Samalla yhdeksi 2000-luvun lapsuudentutkimuksen dilemmaksi on muodostunut kysymys menneisyyden lapsen ”äänen kuulemisesta” ja sen tavoittamisesta.³ Keskustelu on kiteytynyt yhteisymmärrykseen siitä, että lapsuutta ei tulisi tulkita vain staattisena ja universaalina ilmiönä, vaan sekä menneisyyden että nykyhetken lapset tulisi tunnistaa itsenäisinä ja aktiivisina toimijoina, joiden kokemukset lapsuudesta ovat yhtä lailla merkityksellisiä.⁴ Tämä on toisaalta johtanut pohdintaan siitä, kenellä on loppujen lopuksi valta määritellä lapsuutta. Onko aikuisen edes mahdollista tulkita ja edustaa lasten maailmaa?⁵

Tässä luvussa pohdin, miten eri tavoin voidaan tulkita ja tavoittaa lapsuuden kokemusmaailmaa aikuisten tuottamista lapsuusmuistoista ja millaisia tulkinnallisia rajoituksia ja haasteita tähän liittyy. Tutkimuksen kohteena ei siis ole niinkään, *mitä* lapsuudesta muistetaan, vaan *miten* lapsuutta muistellaan ja *miksi* lapsuusmuistot ovat sellaisia kuin ovat. Havainnollistan tutkimustehtävääni tarkastelemalla omaelämäkerrallisia muistitietoaineistoja, joita olen käsitellyt aiemmissa tutkimuksissani pääasiassa nuoruuden ja nuorten aikuisten näkökulmista.⁶ Tässä luvussa huomioni keskittyy erityisesti myöhäislapsuuteen sijoittuviin muistoihin ja muistelijoiden tapoihin sanallistaa ja tuottaa lapsuutta elämänvaiheena. Näin ollen käsittelen samalla kirjallisten muistelmien tulkintaan liittyvää metodologiaa: tutkimusta ohjaavia teorioita, itse tutkimusprosessia sekä tutkimusaineistojen analysointia.

Omaelämäkerralliset kirjoitukset tutkimuksen kohteena

Analysoimani aineistot ovat osa Oi nuoruus -kirjoituskilpailua, joka teutettiin vuonna 2010 yhteistyössä Nuorisotutkimusseuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Nuoren Voiman Liiton kesken. Keruun tavoitteena oli innostaa kaikenikäisiä kirjoittajia muistelemaan ja kom-

3 Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019; ks. Vehkalahti tässä teoksessa.

4 James & Prout 1997 [1990], 232; Alanen 2009, 22–23; Fass 2010, 161.

5 Ks. Fass 2010; Jones 2013; Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

6 Joughki 2014; Joughki & Vehkalahti 2021.

mentoimaan omaa nuoruusaikaansa. Keruu oli organisoitu kahdessa eri sarjassa: Nuoruus tänään (alle 25-vuotiaat kirjoittajat) ja Nuoruus eilen (yli 25-vuotiaat kirjoittajat). Keruu tuotti tekstejä yhteensä 376 kirjoittajalta, jotka olivat syntyneet vuosina 1917–1998.⁷ Olen valinnut tarkasteluun vuosina 1945–1965 syntyneiden kirjoittajien omaelämäkerrat, joita on yhteensä 99 kappaletta. Kirjoittajista 73 on naisia ja 26 miehiä. Kirjoitushetkellä he ovat olleet 45–65-vuotiaita.⁸ Aikarajaus pitää sisällään sekä suurten ikäluokkien että heitä seuranneiden häntäikäluokkien edustajia. Suomalaisen nuoruuden historiassa nämä ikäluokat edustavat ensimmäistä sukupolvea, jonka kohdalla voidaan puhua nuoruudesta erottuvana, populaarikulttuurien sävyttämänä elämänvaiheena, jollaisena se tänä päivänäkin tunnustetaan.⁹ Lähtöoletuksenani on, että juuri heidän elämäntarinoissaan on hedelmällisintä tunnistaa ja tulkita lapsuuden ja nuoruuden välisiä siirtymiä.

Oi nuoruus -aineistoa on hyödynnetty runsaasti viimeisen vuosikymmenen aikana, mikä kertoo sen monipuolisuudesta ja käyttökelpoisuudesta: samoja kirjoituksia voidaan tarkastella jatkuvasti uudelleen eri näkökulmista.¹⁰ Kirjoituskeruulle onkin tyypillistä, että niitä hyödynnetään pitkään keruun päättymisen jälkeen. Sekä kirjallisten että suullisten muistitietoaineistojen uudelleenkäyttö vaatii kuitenkin lähdekriittistä pohdintaa. On tärkeää tiedostaa aineiston syntykonteksti: milloin se on kerätty, kenen toimesta ja mihin oman aikansa keskusteluun se on kenties liittynyt.¹¹ Oi nuoruus -aineisto on kerätty jo yli vuosikymmen sitten, joten omaelämäkertojen kohdalla on relevanttia kiinnittää huomiota myös muistelijan ikään ja muistamisen ajankohtaan. Esimerkiksi vuonna 1945 syntynyt kirjoittaja oli muistelmiaan kirjoittaessaan eläkeiän kynnyksellä ollut 66-vuotias. Kirjoittajat toisin sanoen kommentoi-

7 Ks. Vehkalahti & Suurpää 2014, 7–9.

8 Kirjoituskeruun vastaukset on koodattu muotoon (008_N_1958), jossa ensimmäinen numerosarja viittaa kirjoituksen saapumisjärjestykseen, kirjaimet (N)ainen tai M(ies) kirjoittajan sukupuoleen ja viimeinen numerosarja syntymävuoteen.

9 Kaarninen 2006, 11; Heinonen 2005, 155.

10 Keruun pohjalta julkaistiin kokoomateos *Nuoruuden sukupolvet* (2014), ja aineistoja on sittemmin hyödynnetty ahkerasti lapsuutta ja nuoruutta käsittelevissä opinnäytetöissä ja muissa tieteellisissä tutkimuksissa. (Vehkalahti & Suurpää [toim.])

11 Pöysä 2021; ks. kirjoituskeruiden erityispiirteistä Kivilaakso, Pesonen & Taavetti 2022.

vat yhtä aikaa omaa elämänhistoriaansa sekä peilaavat sitä käsityksiin, joita heillä on muistelu- ja kirjoitushetken nuoruudesta ja sen rajoista.¹² Nykypäivän kulttuuriset käsityksemme lapsuudesta ja nuoruudesta ovat niin vakiintuneita, että saatamme huomaamattamme tulkita niiden kautta myös menneisyyden ilmiöitä. Esimerkiksi osa muistelijoista kirjoittaa murrosiästä 1950- ja 1960-lukujen kontekstissa, vaikka käsitteenä se vakiintui suomen yleiskieleen vasta 1970-luvulla¹³.

Kirjoituskeruussa pyydettiin ensisijaisesti muistoja nuoruudesta, mutta valtaosa kirjoittajista aloittaa omaelämäkertansa kuvailemalla yksityiskohtaisesti lapsuusvuosiaan. Kronologinen elämänkaaren kuvaaminen onkin varsin vakiintunut tapa rakentaa omaelämäkerta ja kertoo osaltaan siitä, miten lapsuus ja nuoruus koetaan usein lähes saumattomaksi kokonaisuudeksi.¹⁴ Suurimmalle osalle Oi nuoruus -keruun kirjoittajista lapsuus ikään kuin liukuu asteittain nuoruudeksi, kun taas osa kirjoittajista pysähtyy pohtimaan tarkemmin kahden ikävaiheen väliin jäävää herkkää siirtymää.

Olen käsitellyt ja analysoinut aineistoani toistuvan ja vertailevan lähiluvun sekä laadullisen sisältöanalyysin keinoin. Käytännössä olen luke-
nut aineistoja useita kertoja, tulkinnut yksittäisiä omaelämäkertoja ja niiden yksityiskohtia suhteessa muihin omaelämäkertoihin sekä tutkimuskirjallisuuteen. Näin muodostunut laajempi konteksti toi esiin uusia tulkintoja ja kysymyksiä, joiden pohjalta palasin ikään kuin kehämäisesti lukemaan uudelleen aineistojani.¹⁵ Ensimmäisessä aineistonlukupvaiheessa poimin omaelämäkertojen joukosta kirjoitukset, joissa tavalla tai toisella pohditaan lapsuuden päättymistä ja nuoruuden alkamista. Osa kirjoittajista sanallistaa tämän hyvin selkeästi, kuten lauseella ”siihen loppui lapsuuteni”, kun taas osa kirjoittaa siirtymäkokemuksestaan abstraktimmin, esimerkiksi kuvaillen, miten ”tunsin silloin muuttuneeni”. Tämän jälkeen keskityin valikoituihin kuvauksiin lapsuuden päättymisestä ja ryhmittelin kirjoituksissa toistuvia kerrontatapoja erilaisiin teemoihin. Tällaisia olivat esimerkiksi muistot muuttuvasta kehosta

12 Ks. myös Jouhki & Lalu 2018.

13 Aapola 1999, 28.

14 Vehkalahti & Jouhki 2022, 383–384.

15 Jouhki 2020, 83–86; Vuori 2021.

ja seksuaalisuuden heräämisestä, itsenäistymisestä ja vastuunkannosta sekä hätkähdyttävistä hetkistä, jotka jollain tapaa muuttivat kirjoittajien lapsuuden ajatusmaailmaa. Lukemalla ja vertailemalla omaelämäkertoja jatkuvasti rinnakkain olen tiivistänyt kokemukset lapsuuden päättymisestä kahteen kategoriaan: kulttuurisiin ja jaettuihin rajapyykkeihin sekä subjektiivisiin performatiivisiin kokemuksiin.

Seuraavaksi esittelen lapsuuden historian ja muistitietotutkimuksen lähentymisen historiaa ja pohdin lapsuusmuistojen erityisproblematiikkaa. Tämän jälkeen käsittelen tarkemmin kategorioideni kahden kertomustyyppin erityispiirteitä ja niiden analyysin kautta rakentuvaa moninaista kuvaa lapsuudesta.

Muisteltu lapsuus ja omaelämäkerrallinen muistaminen

Muistitiedolla on ollut jo pitkään vahva jalansija lapsuuden historian ja lapsuuden sosiologian tutkimuksessa. Historian tutkimuksessa lapsuusmuistot ja menneisyyden lasten kokemusmaailma ovat nousseet kiinnostuksen kohteeksi viimeistään 2000-luvulla muistitietotutkimuksen ja uusien tutkimussuuntien, kuten tunteiden ja kokemusten historian, sukupuolihistorian ja mikrohistorian valtavirtaistumisen myötä.¹⁶ Muistitiedon korostuminen on osaltaan ollut vastaus kritiikkiin siitä, miten lasten ja nuorten ”ääni” ei ole kuulunut riittävästi aiemmassa instituutio-, perhe- ja aikuiskeskeisessä lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksessa.¹⁷

Suomessa lapsuuden historian ja muistitiedon yhdistämisen edelläkävijöinä voidaan pitää jo 1990-luvulla ilmestynyttä etnologi Pirjo Korkiakankaan väitöstutkimusta *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* (1996) sekä liki kymmenen vuotta myöhemmin ilmestynyttä historioitsija Saara Tuomaalan väitöskirjaa maalaislapsuuden ja oppivelvollisuuden muistamisesta (2004).¹⁸ Korkiakankaan ja Tuomaalan tutkimukset ovat vakiintu-

16 Muistitiedon ja historian tutkimuksen yhdistymisestä ks. Kalela 2006; Teräs & Koivunen 2017.

17 Gleason 2016; Musgrove, Pascoe & Moruzi 2019; Vehkalahti & Jouhki 2022.

18 Korkiakangas 1996; Tuomaala 2004.

neet suomalaisen lapsuuden historian klassikkoteoksiksi ja toimineet urauurtavina esimerkkeinä siitä, miten lapsuuden historiaa voidaan lähestyä lapsen näkökulmasta muistojen ja kokemusten kautta. Uuden sukupolven tutkijat ovat sittemmin vieneet eteenpäin lapsuuden historian ja muistitietoaineistojen metodologiaa, ja 2010-luvulla tutkimuksen kohteena ovat olleet muun muassa lasten vertaissuhteiden ja vapaa-ajan tutkimus¹⁹ sekä lapsuuteen liittyvät traumaattiset kokemukset erityisesti lastensuojelun näkökulmasta²⁰. Lapsuuteen ja lasten kulttuureihin liittyviä muistelukeruita on puolestaan toteutettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta aiempaa enemmän, esimerkiksi *Lastentarha ja päiväkotimuistot* (2011–2012), *Minun koulumuistoni* (2013), *Lapsuus lähiössä* (2016–2017), *Tunteet koulussa* (2018), *Leikitäänkö?* (2018–2019) sekä *Leikin paikat* (2021–2022) -keruut.

Lapsuusmuistot ovat kiinnostaneet myös lapsuuden historian lähitieteissä, kuten kasvatuksen ja koulutuksen historiassa, jossa on pyritty näkemään perinteisten institutionaalisten kasvatusrakenteiden taakse ja tunnistamaan lasten ja nuorten omaehtoinen toimijuus.²¹ Meneisyyden lapsuuden kokemusmaailma on keskeinen osa niin ikään lapsuuden maantieteessä ja uusmaterialistisessa tutkimuksessa, joissa tarkastellaan lapsuuden tilallisuutta sekä elettyjä ja koettuja paikkoja.²² Lasten elämään vaikuttavia arkisia tiloja, kuten leikkiympäristöjä ja kaupunkitiloja käsittelevä lapsuuden maantiede on 2000-luvun alussa valtavirtaistunut monitieteinen tutkimusala²³, joka kuitenkin Suomessa on vielä suhteellisen huonosti tunnettu.

Lapsuuden muisteleminen on varsin luonnollinen osa ihmisen elämää, ja ajatuksemme palaavat herkästi lapsuuden tunnekokemuksiin, merkittäviin ihmisiin ja meitä muovanneisiin tapahtumiin ja paikkoihin. Näin kertaamme sekä itsellemme että mahdolliselle kuulijalle tarinaa siitä, miten ”minusta tuli minä”. Identiteettien muotoutuminen on refleksiivinen ja performatiivinen prosessi, jossa keskeisenä vuorovai-

19 Malinen & Tamminen 2017; Malinen & Tamminen 2022.

20 Hytönen ja muut 2016; ks. Koskinen-Koivisto ja Hytönen tässä teoksessa.

21 Esim. Jouhki 2020; Sillanpää 2021.

22 Ks. Malinen tässä teoksessa.

23 Holloway & Valentine 2000.

tuksen välineenä toimii muisti.²⁴ Lapsuusomaelämäkertoja tutkineen Kate Douglasin mukaan omaelämäkerrallista muistamista ohjaavat lukuisat kulttuuriset diskurssit, jotka houkuttelevat esiin tietynlaisia muistoja. Esimerkiksi vanhat valokuvat, lapsia käsittelevät uutiset, nostalgiset mainokset sekä lapsuuteen liittyvät vanhat esineet, laulut, leikit, sadut ja lelut nostavat pintaan tietynlaisia tunteita ja muistikuvia.²⁵ Lapsuusmuistot liittyvätkin usein vahvoihin tunnekokemuksiin tai tilan tai paikan tuottamiin tuntemuksiin.

Pirjo Korkiakangas on kirjoittanut, kuinka omaelämäkerrallisia muistoja syntyy erityisesti elämän muutoskohdissa tai silloin, kun koemme meihin kohdistuvien odotusten ja vaatimusten muuttuvan.²⁶ Tällaisia aisti- ja tunnepohjaisia muistoja kutsutaan muistitietotutkimuksessa tyypillisesti välähdyksenomaisiksi tai eloisiksi muistoiksi (engl. *flashbulb memories*).²⁷ Aistisidonnaiset eloisat muistot ovat tyypillisiä juuri lapsuuden ja varhaislapsuuden muistelussa, sillä aikuisen ja lapsen mieli ja tavat hahmottaa ympäröivää maailmaa eroavat toisistaan merkittävästi. Jean Piaget'n klassisen kognitiivisen vaiheteorian mukaisesti noin seitsemänvuotiaaksi asti lapsen maailma jäsentyy ja rakentuu pitkälti aistihavaintojen kautta, kun taas noin 12-vuotiaana lapsen mieli kykenee jo hahmottamaan ja luokittelemaan abstrakteja asioita ja tekemään loogisia päätelmiä havainnoistaan.²⁸ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että esimerkiksi varhaislapsuuteen liittyvät muistot olisivat jotenkin epätodempia. Sen sijaan on hyvä suhteuttaa muistojen ajallista perspektiiviä suhteessa muisteltuun ikävaiheeseen. Lapsuusvuosien muistoihin voi esimerkiksi liittyä sosiaalisesti ja kulttuurisesti omaksuttuja muistamisen muotoja, kuten vanhemmilta kuultuja kertomuksia. Nuoruusvuodet ovat puolestaan toisenlaisen herkkyyden ja identiteettiprosessin aikaa, jolloin kokemukset, tapahtumat ja tunteet voivat olla hyvinkin konkreettisia.

Omaelämäkerrallisessa ilmaisussa muistin epävarmuus ja useat ajalliset kerrokset eivät ole ongelma, sillä niin kutsutun omaelämäkerrallisen sopimuksen varjolla muistelijalla on vapaus kertoa oman elämänsä

24 Jones 2013; Fivush 2013; Vehkalahti & Jouhki 2022.

25 Douglas 2010, 23.

26 Korkiakangas 1996, 33.

27 Conway 1995.

28 Piaget 1970.

tapahtumista haluamallaan tavalla mutta pyrkien samalla rehellisyyteen.²⁹ Muistitieto on aina subjektiivisesti rakentunutta, ja pohjimmiltaan siinä on kyse ihmisten henkilökohtaisista kokemuksista ja tavoista reflektoida omaa menneisyyttään. Lapsuusmuistot rakentuvat muistamisen reunaehtojen mukaisesti muisteluhetken käsitysten ja arvojen näkökulmasta ja tiettyä tarkoitusta varten. Samalla kun muistellaan, jotain unohdetaan tai jätetään kertomatta.³⁰ Muistot eivät siis ole staattisia kokemuksia, vaan elettyä ja koettua elämää tuotetaan ja työstetään yhä uudelleen ja uudelleen eri näkökulmista ja lähtökohdista.

Omaelämäkerrallisille muistelmille on tyypillistä, että niissä on läsnä fiktiivisiä elementtejä ja useita eri aikakerroksia, jotka voivat ulottua kauas aikaan, jota muistelijä ei ole itse voinut kokea. Esimerkiksi Oi nuoruus -aineiston kirjoittajat kommentoivat usein omien vanhempiensa vaiheita sekä omaan syntymäänsä ja ensimmäisiin elinvuosiinsa liittyviä tapahtumia. Kaikkitietävä kertoja ja muut kaunokirjalliset ratkaisut ovat osa kirjoittajan kerronstrategioita, joilla hän pyrkii vakuuttamaan muistojensa uskottavuutta ja samastuttavuutta.³¹ Kirjallinen ilmaisu mahdollistaa myös toisenlaisia vapauksia. Haastatteluihin verrattuna kirjoittamisessa on enemmän aikaa muodostaa koherentti elämäntarina, säädellä omaa ilmaisuaan sekä palata kirjoituksensa pariin ja analysoida uudelleen omia tulkintojaan. Molemmissa muistelutavoissa on läsnä ennakkopohdintaa ja vuorovaikutuksellisuutta kuvitellun vastaanottajan kanssa, mutta kirjallinen muistelmä on lähtökohtaisesti refleksiivisempi ja tiedostetumpi kuin haastattelupuhe, joka on usein enemmän hetkessä tuotettua.³²

Ajallinen etäisyys ja muistin refleksiivisyys aiheuttavat sen, että lapsuusmuistoissa on aina läsnä kaksi kokijaa tai ääntä: aikuisen muistelijan ja lapsuuttaan elävän lapsen ääni.³³ Lapsuusmuistot syntyvät, kun nykyhetken aikuinen muistelee omaa lapsuuttaan, eikä muistetun lapsuuden maisemaa voi siksi luotettavasti erottaa aikuisen kokemuksista.

29 Lejeune 1989, 4–26.

30 Portelli 1991; Abrams 2010; Savolainen 2015.

31 Savolainen 2015, 105–108; Pöysä 2015, 46.

32 Pöysä 2006; Jouhki & Lalu 2018; Pöysä 2021.

33 Douglas 2010, 88–89; Fass 2010.

Lapsuuden maantieteilijä Owain Jones on kirjoittanut kuvaavasti: ”Kun aikuisuuden tietovarastot syrjäyttävät lapsuuden kokemuksen, ei tätä suodatinta voi enää poistaa tai palata takaisin aiempaan. Aikuisten käsitykset ja muistot siitä, mitä on/oli olla lapsi prosessoidaan väistämättä *aikuisuuden* kautta.”³⁴ Jones on tehnyt laajan tutkimusuran lapsuuden toiseuden (engl. *otherness of childhood*) parissa ja pohtinut kriittisesti, voiko aikuinen ikään kuin vierailu muistojensa kautta lapsuudessaan ja kertoa siitä puhtaasti lapsen näkökulmasta. Jones korostaakin tutkijoiden vastuuta ja refleksiivisyyttä aiheen parissa: lapsuusmuistojen tulkinnaassa on loppujen lopuksi kysymys siitä, miten rakentaa siltaa kahden maailman välille ja parhaiten tavoittaa juuri lapsen ääni ja kokemus.³⁵

Tulkintoja lapsuuden lopusta

Kaikista Oi nuoruus -keruun vastauksista yleisimmät lapsuuden ja nuoruuden rajapyykit liittyvät yleisesti tunnistettuihin symbolisiin ja sosiaalisiin elämänkaaren merkkipaaluihin, kuten siirtymiin koulujärjestelmässä, rippikoulun käymiseen sekä ensimmäiseen työpaikkaan tai muuhun vastuulliseen tehtävään. Erilaisia elämänvaiheiden siirtymiä onkin tutkittu runsaasti muun muassa sosiologian ja elämäntutkimuksen näkökulmista, mutta tutkimukset keskittyvät tyypillisesti vain siirtymiin nuoruuden ja aikuisuuden välillä.³⁶ Muistellessaan nuoruuttaan näiden vakiintuneiden virstanpylväiden kautta kirjoittajat toistavat, usein tiedostamattaan, omaelämäkerrallisen kirjoittamisen kulttuurista käsikirjoitusta (engl. *cultural life script*), joka määrittää, mitä ja missä järjestyksessä asioita kuuluu muistaa ja millaiset kertomukset ja tapahtumat ovat kertomisen arvoisia. Kulttuurinen käsikirjoitus on myös normittava ja määrittelee sen, mistä ei kuuluisi kertoa.³⁷

34 Jones 2001, 177, kursivi alkuperäisen kirjoittajan. Once childhood is superseded by adult stocks of knowledge, those filters can never be removed to get back to earlier states. Adult constructions and memories of what it is/was to be a child are inevitably processed through *adulthood*.

35 Jones 2001; Jones 2013.

36 Ks. esim. Häkkinen 2014; Jokinen 2014; Valentine 2003; Saarenheimo ja muut 2014.

37 Bernsten & Rubin 2004; Douglas 2010, 23; Fivush 2013, 16. Omaelämäkerrallisen muistelututkimuksen konventioista ks. Vehkalahti & Jouhki 2022.

Aineisto-otannassani suurin osa kirjoittajista noudattaakin melko tarkasti nostalgissävyyteistä kulttuurisen käsikirjoituksen mallia. Siinä lapsuus ja nuoruus nähdään kronologisena jatkumona, jota rytmittävät edellä mainitut sosiaaliset virstanpylväät. Kaikille siirtymä ei kuitenkaan ole suoraviivainen, vaan siihen liittyy myös häilyvyyttä ja subjektiivista tulkinnallisuutta rajan molemmin puolin. Vuonna 1947 syntynyt Pekka on yksi niistä kirjoittajista, joille siirtymän tunnistaminen ei ollut itsestään selvää:

Milloin nuoruuteni alkoi? En ole miettinyt asiaa, ennen kuin aloin valmistella tätä kirjoitusta. Vaikken näe elämässäni lapsuuden ja nuoruuden välissä mitään jyrkkää rajaa tai tiettyä päivämäärää, yhden rajapyykin muistan 1970-luvun puolivälistä. Olin innokas lukija ja minusta tuli ahkera kirjastossa kävijä. Jossain vaiheessa, 12–13-vuotiaana kävin enemmän aikuisten osastolla kuin lasten. Kirjastoon tuli töihin nuori, hyvännäköinen nainen. – – Ihastuin häneen. Se oli ensimmäinen kerta, kun ihastuin aikuiseen naiseen. Lienen tuolloin ollut 14-vuotias. Nyt ajattelen, että tapaus oli jonkunlainen nykyä muutosessa lapsesta nuoreksi.³⁸

Pekan kertomuksessa lapsuuden loppua ei voida paikantaa mihinkään selkeään virstanpylvääseen, vaan hänen kokemuksessaan havahtuminen nuoruuteen oli kokonaisvaltaisempaa. Aikuiseen naiseen ihastumisen lisäksi merkityksellistä oli kirjastonhoitajan suhtautuminen Pekkaan itseensä: kirjoittaja muistaa naisen myöntäneen hänelle poikkeuksellisesti aikuisten kirjastokortin, vaikka Pekka oli vielä alle 15-vuotias. Tärkeää oli, että häntä ei kohdeltu enää lapsena.

Vuonna 1960 syntynyt Päivi puolestaan kykenee muistoissaan paikantamaan lapsuutensa päättymisen hyvin konkreettiseen hetkeen:

Elettiin kesää 1974. Olin ystävän luona leikkimässä barbeilla. Kun leikki oli loppu, lait[oin] haikeana barbiet laatikkoon. Tiesin, että

38 107_M_1947.

kerta oli viimeinen. Lapsuuteni oli ohi ja nuoruus alkakoon! Hie-
man haikeana ja osin pelon sekaisin tuntein astuin uuteen, outoon
olomuotoon. Pikkuhiljaa aloin valmistella itseäni tulevaan kesään
-75. Vanhempien kanssa oli sovittu, että kun olen päässyt ripille,
voin alkaa käydä tansseissa.³⁹

Vaikka Päivin kirjoituksessa mainitaan rippikoulu odotettuna virstan-
pylväänä, esiin nousee merkittävämpänä yksi kesäinen leikkihetki ys-
tävän luona. Lapsuus ikään kuin pakattiin jo silloin laatikkoon. Nämä
erilaiset tulkinnat lapsuuden ja nuoruuden raameista kertovat juuri sii-
tä, miten lapsuus on ikäsidonnaista elämänvaihetta laajempi sosiokult-
tuurinen konstruktio, joka on sidoksissa aikaan ja paikkaan.⁴⁰ Kuten
Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen toteavat, nuoruutta ei olekaan miele-
käästä määritellä yleistävien ikävuosien⁴¹ perusteella, vaan ennemmin tar-
kastelemalla siihen liittyviä sosiaalisia sisältöjä.⁴² Tässä luvussa olenkin
halunnut keskittyä näihin epäsuorempiin tapoihin ilmaista elämänvai-
heiden välisiä siirtymiä.

Olen soveltanut erityisesti lapsuuden maantieteilijä Gill Valentin
esittämää ajatusta siitä, että lapsuuden ja nuoruuden rakentumista voi-
daan tarkastella myös *performatiivisena identiteettinä*, jossa yksilön ikä
määrittyy pohjimmiltaan oman toiminnan ja itsensä esittämisen kautta
sekä suhteessa ympäröivään yhteisöön ja sen odotuksiin.⁴³ Sekä Pekan
että Päivin muistoissa lapsuuden ja nuoruuden välistä rajaa määrittele-
vät pitkälti kulttuuriset odotukset ja käsitykset siitä, mikä on lapselle tai
nuorelle ominaista käyttäytymistä: nukeilla leikkiminen on lapsekasta,
kun taas vastakkaisesta sukupuolesta kiinnostuminen nuoruuden omi-
naispiirre⁴⁴. Valentinea mukailen, kyse on pohjimmiltaan siitä, millä
tavoin esittää itsensä sekä muiden että itsensä silmissä. Esimerkiksi

39 143_N_1960.

40 Ks. James, Jenks & Prout 1998; Alanen 2009, 22–23.

41 Kehityspsykologian termin lapsuuden katsotaan loppuvan puberteetin eli murrosiän alkamiseen,
keskimäärin 11–17-vuotiaana. Ks. Duodecim Lääketieteensanasto, ”murrosikä”.

42 Aapola & Kaarninen 2003, 13–14.

43 Valentine 2003, 38.

44 Myös nykypäivän lasten ja nuorten käsityksissä nuoruuden alkaminen liittyy keskeisesti esimerkiksi
leikkimisen lopettamiseen ja kaveripiiriin muuttumiseen. (Lallukka 2003, 112–119.)

Kuva 1. Tytöt leikkivät paperinukeilla kerrostalon sisäpihalla Helsingissä 1956. Kuva: Kari Hakli, Helsingin kaupunginmuseo.

Pekan tavoin poikkeuksellisen vastuullisesti käyttäytyvä lapsi voi vaikuttaa muiden silmissä ikäistään vanhemmalta, epäkypsä nuori puolestaan ikäistään nuoremmalta.⁴⁵

Performatiivisuus liitetään perinteisesti feministifilosofi Judith Butlerin teorioihin sukupuolen performatiivisesta määräytymisestä kielellisen ja ruumiillisen toiston ja tekemisen kautta.⁴⁶ Toisaalta esimerkiksi fyysikko ja queer-teoreetikko Karen Barad on kritisoinut kielelli-

⁴⁵ Valentine 2003, 38.

⁴⁶ Butler 1999 [1990]; Rossi 2017, 89–90.

syiden ylivaltaa performatiivisuudessa ja korostanut posthumanistisia näkökulmia, jotka kattavat niin materiaalisia, diskursiivisia, sosiaalisia, tieteellisiä, inhimillisiä ja ei-inhimillisiä sekä luonnollisia että kulttuuria tekijöitä.⁴⁷ Soveltaen Butlerin ja Baradin käsityksiä olen analysoinut aineistoistani lapsuuden päättymistä *posthumanistisena performatiivisena kokemuksena*. Näissä kertomuksissa lapsuuden loppumista tuotetaan kahden performatiivisen prosessin, kehollisen ja tilallisen identiteetin toistoina.

Lapsuuden päätyminen kehollisena kokemuksena

Ensimmäisillä aineistonlukukerroilla kiinnitin huomiota siihen, miten muutamat naiskirjoittajat aloittivat omaelämäkertansa tunnepitoisella ja usein varsin yksityiskohtaisella kuvauksella kuukautistensa alkamisesta. Heille kuukautiset eivät olleet vain biologinen ilmiö, sillä niihin kytkeytyy niin kulttuurisia kuin sosiaalisiakin merkityksiä sekä ajassa vaihtelevia käsityksiä naisruumiista ja -sukupuolesta.⁴⁸ Kokemus on ollut niin vavisuttava, että valtaosa naisista muistaa omien kuukautistensa alkamishetken ja tunteet, joita tilanne aiheutti.⁴⁹ Vuonna 1952 syntynyt Riitta on yksi naiskirjoittajista, jotka aloittavat omaelämäkertansa kuukautistensa alkamisella. Riitan teksti alkaa liki symbolisella kuvauksella kirjoittajan aamuudesta koulutiestä, sen jäätyneistä lammikoista ja niiden iloisesta räjähtelystä jalan alla. Paluumatkalla tunnelma oli kuitenkin toisenlainen:

Kävelin kotiinpäin ja itkin. – – Ponnistelin eteenpäin, silmissäni vilahti jotain mustaa ja ruudullista aivan kuin olisi pyöräyttänyt ja samassa vihreä oksennus ryöpsähti suustani ja tunsin kuinka pissa valahti housuun. Kivun sekaan nousi häpeä, se lopetti itkun ja päättäväisesti pyyhin suupielestäni oksennuksen vanan takkini

47 Barad 2003, 808.

48 Vrt. Butler 1999 [1990].

49 Ks. Pascoe 2007. Suomalaisesta kuukautiskokemusten historiasta ks. Forstadius 1986; Konola 2009.

hihaan ja katsoin varovasti näkykö housuihini mennyt pissa sukillani. Reisilläni olikin verta. Pelästyin ja kurkustani lähti samea huuto: Äiti! Auta! Minä kuolen! Minusta tulee verta!⁵⁰

Hätä, säikähdys, shokki, jopa kuolemanpelko, olivat ensimmäisiä tunnetiloja, jotka kirjoittajalla nousevat mieleen. Riitan muisto on tyypillinen eloisa muisto, joka liittyy jollain tapaa mullistavaan hetkeen muistelijan elämässä. Muisto sisältää myös hyvin konkreettisia kehollisia aistihavaintoja, kuten itkua ja pahoinvointia, jotka korostavat kokemuksen kokonaisvaltaisuutta. Välähdysmäisessä muistossa korostuu lapsen hämmennys, joka liittyy radikaalisti muuttuneeseen kehoon. Viimeistään hänen äitinsä vahvisti muutoksen peruuttamattomuuden: ”Lapsuus on nyt loppu, sanoi äiti. En ymmärtänyt mitä se tarkoitti, mutta olin helpottunut, etten kuolisikaan vielä tänään, muuttuisin vain joksikin muuksi ja voisinhan minä yksin ollessani olla edelleenkin lapsi.”⁵¹

Hämmennyksestään huolimatta naiskirjoittajat muistavat ymmärtäneensä kuukautisten merkityksen julkisena siirtymäriittinä tai merkinä naiseudesta.⁵² Kuukautistensa alkamisesta kirjoitti kaikkiaan kymmenen naiskirjoittajaa, jotka olivat syntyneet pääasiassa 1950-luvulla. Heidän kuukautisensa olivat alkaneet keskimäärin 12–14-vuotiaana. Riitan ja muiden naiskirjoittajien muistoissa kuukautisdiskurssi kietoutuu olennaisesti häpeän ja naiskehon hallitsemisen ympärille.⁵³ Suhtautuminen kuukautisiin kuitenkin muuttui ratkaisevasti heidän nuoruutensa ja aikuisuutensa aikana. Julkinen keskustelu naisemansipaatiosta, seksuaalivalituksesta sekä seksuaalisuuden aiempaa vapaammasta ilmaisusta yleistyi 1960-luvun kuluessa.⁵⁴ On siis mahdollista, että juuri seksuaalisen vallankumouksen sukupolven⁵⁵ edustajilla on ollut suurin halu ja tarve kirjoittaa tästä murrosvaiheesta ja korostaa kuukautistensa merkitystä.

50 220_N_1952.

51 220_N_1952.

52 Esim. 220_N_1952; 198_N_1952; 009_N_1950.

53 Kuukautisdiskurssista ks. Männistö 2003; Pascoe 2007; Konola 2009.

54 Esimerkiksi kuukautissiteiden mainonta arkipäiväistyi ja normalisoi osaltaan keskustelua kuukautisista ja naiskehosta. Ks. Männistö 2003; Konola 2009; Frisk 2019.

55 Kontula & Haavio-Mannila 1995, 57.

Kuukautiskokemuksiin havahtumisen jälkeen palasin uudemman kerran koko tekstiaineistoni pariin ja aloin pohtia, löytyisikö omaelämäkerroista myös toisenlaisia, muuttuvaan kehoon liittyviä muistoja. Momen kirjoittajan nuoruuden ”minä” heräsikin näkyviin muutoksiin vartalossaan: pituuskasvuun tai naisellisten tai miehistyvien piirteiden, kuten karvojen tai rintojen kasvuun.⁵⁶ Näin kuvailee esimerkiksi vuonna 1961 syntynyt Kristiina, jolle käännteentekevä hetki oli, kun hänen kehonsa joutui yhtäkkiä ulkopuolisten huomion kohteeksi: ”Eräänä syksyisenä aamuna tulin aamukahvipöytään pelkissä pikkuhousuissa ja aluspaidassa. Isä karjaisi, ettei minun pitäisi roikistella alasti. Alasti. Vittu minä mitään alasti ollut. Olenkohan koskaan loukkaantunut niin verisesti kuin silloin.”⁵⁷ Kuin yhdessä yössä lapsen keho oli muuttunutkin nuoren aikuisen kehoksi, joka tuli verhota säädyllyisiin vaatteisiin.

Aineistossani muuttuvan kehon sanallistaminen on huomattavasti yleisempää naiskirjoittajille, mikä voi johtua pitkälti kulttuurisesta asetelmasta, jossa juuri naiskeho on julkisen katseen ja tarkastelun kohteena. Toisaalta aineistosta löytyy myös käännteisiä kertomuksia, joissa kehon muutokset ja sitä seuranneet representaatiot olivatkin haluttuja. Vuonna 1961 syntynyt Sari toteaa yksioikoisesti: ”Lapsuus loppui ja nuoruus alkoi sinä päivänä, kun ostin ensimmäiset rintaliivit. Ne kiristivät ja kutittivat, mutta samalla kiehtoivat. Ne näkyivät paidan alta ja kertoivat muillekin, että tässä menee teini.”⁵⁸ Toinen kirjoittaja muisti jopa elävästi ensimmäiset rintaliivinsä: ”pehmeät ja vaaleansiniset, valkoisin kantinauhoin”.⁵⁹

Kristiinan ja Sarin muistikuvista on mielenkiintoista huomata, että kirjoittajien muistoissa kehollisuuden toistoja tuotti heidän itsensä lisäksi myös ympäröivä yhteisö: jos lapsen keho oli vielä jossain määrin yksityinen, niin nuoren (naisen) keho alistettiin julkisen, sosiaalisen ja jopa seksualisoivan katseen alle. Naiskirjoittajien performatiivisia kehollisia muistoja yhdistääkin kokemus siitä, että he tulivat poikkeuksellisen tietoisiksi siitä, miltä he näyttävät muiden silmissä.

56 Esim. 044_N_1945; 062_M_1947; 020_M_1960.

57 245_N_1961.

58 267_N_1961.

59 098_N_1958.

Naiskirjoittajat ovat myös keruuaineiston selvänä enemmistönä, ja naisten muistelutavan on todettu olevan miehiin verrattuna usein kuvaillevampaa, henkilökohtaisempaa ja tunnepitoisempaa.⁶⁰ Analysoimissani mieskirjoittajien teksteissä lapsuus ja nuoruus sulautuvatkin useimmin yhdeksi kokonaisuudeksi. Muutamat mieskirjoittajat esittävät kehoillisuuden sijaan lapsuuden raamien rikkojaksi seksuaalisen kiinnostuksen heräämiseen. Esimerkiksi vuonna 1949 syntynyt Markku muistelee hyvin avoimesti poikavuosiensa seksuaalista heräämistä vinttikomeron kirjälöytöjen äärellä. Toisaalta näihin kuvauksiin liittyy epäsuorasti myös oman kehoillisuuden kommentointi, kuten ensimmäiset erektiokokemukset ja kiihottuminen pornolehtien parissa. Nimimerkki Punaisen mökin poika muistelee, kuinka kouluikäisenä törmäsi paperinkeräysryötkiöissä jännittäviin *Jallu*-lehtiin, joita he katselivat salaa yhdessä ystävänsä kanssa. ”Jotakin ihmeellistä tuo katselu kuitenkin sai aikaan, sillä taukomme saattoivat venähtää joskus melko pitkiksi, ennen kuin pystyimme jatkamaan kierrostamme verkkahousuissamme”, hän kuvailee.⁶¹ Heille siirtymäkokemusta määritteli ennen kaikkea se, että ulkoisesti he olivat vielä lapsia mutta kokivat päässeensä kurkistamaan lapsilta kiellettyyn, mielenkiintoiseen aikuisten maailmaan.

Lapsuuden ja nuoruuden välitilassa

Sukupuoleen ja kehoon liittyvien muistojen lisäksi tunnistin omaelämäkertoista kertomuksia, joissa kirjoittajat hahmottavat ja kategorisoivat lapsuutta tai nuoruutta erilaisten tilallisten kokemusten kautta. Tässä yhteydessä tilallisuus voi merkitä niin fyysistä paikkaa kuin henkistä mielenmaisemaakin.⁶² Lapsuusmuistojen muuttuva tilallisuus on erityisen mielenkiintoinen tarkastelun kohde, sillä ihmisen elämänkulku nivoutuu elettyihin ja koettuihin paikkoihin, joihin liitetään erilaisia subjektiivisia tunteita, muistoja, toiveita ja pelkoja. Muisti on jälleen

60 Abrams 2010, 59, 91.

61 108_M_1952.

62 Jouhki & Vehkalahti 2021, 133.

keskeinen väline, jonka kautta eletyt paikat muodostavat elämäkerrallisia kiintopisteitä.⁶³ Seuraavissa esimerkeissä havainnollistan, miten kirjoittajien muistoissa nuoreksi kasvamista tuotetaan ja tehdään näkyväksi sekä julkisten että yksityisten tilojen, kuten koulun, kodin ja mielen kautta.⁶⁴

Tila ja keho ovat käsitepari, jotka liittyvät kiinteästi toisiinsa. Julkisesa tilassa yksityisestä kehosta voi tulla julkinen, samoin kuin yksityinen ja suljettu tila mahdollistavat kehon henkilökohtaisuuden. Kirjoittajien muistoissa koulu on yksi keskeisin julkinen tila, joka korosti oppilaiden kehityseroja ja toi liian varhaisen tai myöhäisen kypsymisen kiusallisen näkyväksi. Samalla se tuotti tiedostettua ja tiedostamatonta kategorisointia lapsiin ja nuoriin.⁶⁵ Näin voidaan tulkita vuonna 1949 syntyneen Marjatan kirjoituksesta, jossa hän muistelee kuukautisten ja voimistelutunnin yhdistämisen aiheuttamaa ahdistusta:

Minua jännitti, oliko side pitänyt, vai valuisiko veri pitkin kinttujani, kun me tytöt opettajan ohjeiden mukaan marssimme piirissä ympäri salin lattiaa – –. Olin huolissani koko ajan siinä kävellessäni, näkykö siteeni, pysyykö se paikoillaan, onko vuotoa tullut läpi. Ääh, kukaan ei sanonut mitään, mutta side takuulla pullotti voimistelupuvun alla takana ja varmasti edessäkin.⁶⁶

Naiskirjoittajien muistoissa koulun liikuntasalissa keho asettui poikkeuksellisen tarkkailun alaiseksi: kaikkialla muualla muuttuvan kehon saattoi vielä piilottaa, mutta kehon muodot sekä kömpelöt siteet näkyivät liikkeessä ja niukoissa voimisteluvaatteissa.⁶⁷ Lisäksi tyttöjen liikuntakasvatuksessa oli yleistä, että tytöt ”istuivat” sivussa, mutta kuitenkin näkyvillä, liikuntatunneilla kuukautisten aikaan.⁶⁸ Häpeän diskurssi ulottui nuorten vertaistoimintaan, ja kirjoittajien muistoissa kuukautisista

63 Karjalainen 2009, 83; Jouhki & Vehkalahti 2021, 133–134; ks. myös Malinen tässä teoksessa.

64 Vrt. Skelton 2000.

65 Kosonen 1998, 88; Malinen & Tamminen 2022, 279–281.

66 101_N_1949.

67 Myös 220_N_1952; 009_N_1950; 098_N_1958.

68 Kosonen 1998, 88.

Kuva 2. Tyttöjen voimistelukurssilaisia Lauritsalan yhteiskoulusta vuodelta 1969–1970. Tyttöillä on päällä ajalle tyypillinen koulun voimisteluasu. Kuva: Lappeenrannan museot.

vaiettiin yhdessä kuin hiljaisesta yhteisymmärryksestä niin oppilaiden kesken kuin opettajienkin toimesta. Samaan aikaan olosuhteet tekivät kuitenkin näkyväksi sen, kuka oli jo kasvanut nuoreksi naiseksi ja kuka oli vielä lapsi.

Aili-Kaisa-Eriikan omaelämäkerrassa on puolestaan luettavissa varsin mielenkiintoinen esimerkki lapsuuden ja nuoruuden yksityisestä tilallisuudesta. Hän kirjoittaa, kuinka samassa taloudessa asuneen ukin kuolema oli murroskohta 13-vuotiaan tytön elämässä. Tapahtuman merkittävyys ei kuitenkaan liittynyt perheenjäsenen menetykseen: ”Ukin poismenon myötä saimme siskon kanssa oman huoneen, sillä sitä ennen meillä oli vain yhteinen siskonpeti pirtin nurkassa. Saimme sisustaa huoneen vapaasti ja pian kamarin seinä koristivat *Suosikin* jättijulisteet sen ajan popyhteistä.”⁶⁹

69 198_N_1952.

Tekstiote on vain lyhyt maininta keskellä monikymmensivuista omaelämäkertaa, ja se on ensimmäisellä lukukerralla helppo ohittaa vain toteamuksena. Ote nousee kuitenkin esiin, kun omaelämäkerta lukee lapsuuden ja nuoruuden tilallisuuden näkökulmasta. Kertomuksesta voidaan lukea, miten ukin kammari muuttui nuorten tilaksi, kun sen seinät koristeltiin nuorisokulttuureihin liittyvällä populaarikulttuurin kuvastolla. Nuorisotutkimuksessa tyttöjen toimintaa on pitkään tulkittu tilasidonnaisena makuuhuonekulttuurina (engl. *bedroom culture*), jossa tyttöjen toimijuutta ja kulttuuria tuotetaan kodin yksityisistä tiloista käsin. Tähän kuvastoon kuuluvat tytöille ominaisiksi mielletyt itsenäiset harrastukset, kuten lukeminen ja kirjoittaminen, mutta myös populaarikulttuuriin liittyvä haaveilu.⁷⁰ Aili-Kaisa-Eriikalle oma huone oli kuitenkin ennen kaikkea merkityksellinen yksityinen tila, jossa oli mahdollista ilmaista itseään vapaasti.

Myös vuonna 1960 syntynyt Jarmo kuvailee lapsuutensa huonetta, jonka hän jakoi isoveljensä kanssa. Isoveljellä oli seinät täynnä mopojen kuvia, mutta tupakat, pornolehdet ja partavesipullon hän oli piilottanut patjan alle.⁷¹ Molemmille kirjoittajille vanhemman sisaruksen kanssa jaettu huone oli tarkemmin katsottuna eräänlainen silta lapsuuden ja nuoruuden maailman välillä. Kirjoittajien muistoissa nuoruus välittyi vanhemman sisaruksen esimerkin kautta, mutta se ei ollut kahlitsevaa: lapsuus ja nuoruus mahtuivat vielä rinta rinnan samaan tilaan.

Lopuksi: Lapsuusmuistojen rajapinnoilla

Tässä luvussa analyysin kohteena ovat olleet lapsuuteen ja nuoruuteen sijoittuvat kirjalliset omaelämäkerrat, joista olen etsinyt kertomuksia, joissa kirjoittajat pohtivat yhden elämänvaiheen päättymistä ja toisen alkamista. En ole kuitenkaan pyrkinyt määrittelemään mitään yhteisesti jaettuja rajapyykkeitä, vaan osoittamaan lapsuuden ja nuoruuden rajanvetoon liittyvien kokemusten monimuotoisuutta. Analyysini paljastaa-

70 McRobbie & Garber 1982 [1976], 6; Mitchell & Reid-Walsh 2002, 113.

71 o2o_M_1960.

Kuva 3. Poika ja mopo kerrostalon edustalla Helsingissä vuonna 1959. Mopo ja nahkatakki olivat varsin tyypillisiä nuoren miehen varusteita 1950–1960-lukujen Suomessa. Myös nykypäivänä mopoilu nähdään erityisenä nuorten tilana ja vapauden symbolina. Kuva: István Rácz, Museovirasto.

kin, että omaelämäkertojen kirjoittajien muistoissa lapsuuden siirtymäkokemukset eivät välttämättä olleet suora hyppy nuoruuteen, vaan ennemmin siirtymä eräänlaiseen lapsuuden ja nuoruuden avoimeen välitilaan. Useat kirjoittajat kipuulivat tämän rajanvedon kanssa, toisaalta kurkotellen jo olottuvilla olevaan nuoruuteen mutta samaan aikaan vielä takertuen lapsenomaisuuteen. Kuten kuukautistensa alkamista surkuttellut Riitta ajatteli hellyttävästi: ”voisinhan minä yksin ollessani olla

edelleenkin lapsi”⁷². Erilaiset määritelmät osoittavatkin, että siirtymät elämänvaiheesta toiseen eivät ole suoraviivaisia – saati yksisuuntaisia. Onkin tärkeää, että lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimuksessa lapsuutta ei käsitteellistetä vain pysyvänä tai staattisena, iän määrittämänä kategoriana, josta ikään kuin kasvetaan ulos: sen sijaan lapsuus ja nuoruus tulisi ymmärtää prosessina, joka muovaa meitä läpi elämämme.⁷³

Lopuksi palaan vielä luvun alussa avaamaani keskusteluun aikuisten tuottamien lapsuusmuistojen ongelmallisuudesta. On olennaista pohtia, miksi ylipäätään käännyimme aikuisten kokemusten puoleen, kun haluamme tavoittaa lapsen kokemusta ja ääntä. Olen havainnollistanut, miten muistitieto voi olla hedelmällinen työkalu, jonka kautta voidaan tavoittaa edes pieni kurkistusikkuna menneisyyden lapsuuden maailmasta. Etenkin tietyissä vaikeasti tavoitettavissa teemoissa ja ilmiöissä, kuten subjektiivisten elämänvaihekäsitysten hahmottamisessa, muistitieto voi olla ainoa saatavilla oleva lähde.

Lapsuusmuistoja ei tulisikaan käyttää sellaisenaan aukottomana kuvauksena lapsen kokemuksesta. Sen sijaan henkilökohtaiset muistot voivat avata tulkintoja erilaisista lapsuuksista ja niiden merkityksistä eri aikoina. Samalla muistot kertovat muistelijansa nykyisyydestä ja lapsuuden merkittävydestä tämän identiteetin ja toimijuuden näkökulmasta. Usein lapsuuskokemusten kirkastuminen vaatiikin ajallista etäisyyttä ja refleksiivistä pohdintaa – jokin menneisyyden tapahtuma tai hetki on voinut kokemushetkellä tuntua vähäpätöiseltä, mutta elettyä elämää vasten se voikin näyttäytyä merkittävänä käännekohtana. Lapsuuden maantietelijää Chris Philoa lainaten, muistitieto voi parhaimmillaan kuroa aikuisuuden ja lapsuuden maailmojen välillä olevaa, lähes ylittämätöntä siltaa ja tarjota meille mahdollisuuden tehdä havaintoja ja tulkintoja tästä herkästä vuorovaikutussuhteesta.⁷⁴

72 220_N_1952.

73 Valentine 2003, 39; Jones 2003.

74 Philo 2003, 10.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Oi *nuoruus* -kirjoituskeruu, 2010. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma.

KIRJALLISUUS

- Aapola, Sinikka 1999: *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Nuorisotutkimusverkosto.
- Aapola, Sinikka – Kaarninen, Mervi 2003: Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan – Johdanto. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen. Jyväskylä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–32.
- Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. Abingdon: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203849033>
- Alanen, Leena 2009: Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa *Lapsuus, lapsuuden insti-tuutiot ja lasten toiminta*. Toimittaneet Leena Alanen ja Maarit Alasuutari. Tampere: Vastapaino, 9–30.
- Barad, Karen 2003: Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28 (3), 801–831.
<https://doi.org/10.1086/345321>
- Bernsten, Dorothe – Rubin, David C. 2004: Cultural life scripts structure recall from auto-biographical memory. *Memory and Cognition*, 32 (3), 427–442.
<https://doi.org/10.3758/BF03195836>
- Butler, Judith 1999 [1990]: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Conway, Martin A. 1995: *Flashbulb memories*. Howe: Lawrence Erlbaum Associates.
- Douglas, Kate 2010: *Contesting Childhood: Autobiography, Trauma, and Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Fass, Paula S. 2010: Childhood and Memory. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 3 (2), 155–164. <https://doi.org/10.1353/hcy.0.0096>
- Fivush, Robyn 2013: Autobiographical Memory. Teoksessa *Research Methods for Memory Studies*. Toimittaneet Emily Keightley ja Michael Pickering. Edinburgh: Edinburgh University Press, 14–28. <https://doi.org/10.1515/9780748683475-002>
- Forstadius, Annukka 1986: ”Maijalla on tänään huonot päivänsä”. Kuukautiset suomalaisessa kulttuurissa 1800-luvun lopulta 1940-luvulle. Käsiyötieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Frisk, Matleena 2019: ”Naiseni on oma itsensä”: Rakennettu luonnollisuus, ruumiilliset kulutus-tuotteet ja nuorten sukupolten murros 1961–1973. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- Gleason, Mona 2016: Avoiding the Agency Trap: Caveats for Historians of Children, Youth, and Education. *History of Education*, 4 (4), 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Harris, Catherine – Valentine, Gill 2017: Childhood narratives: adult reflection on encounters with difference in everyday spaces. *Children's Geographies*, 15 (5), 505–516. <https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1269153>
- Heinonen, Visa 2005: Kultainen 60-luku. Teoksessa *Suuret ikäluokat*. Toimittanut Antti Karisto. Tampere: Vastapaino, 145–166.
- Holloway, Sarah – Valentine, Gill 2000: Children's geographies and the new social studies of childhood. Teoksessa *Children's Geographies: Playing, Living, Learning*. Toimittaneet Sarah Holloway ja Gill Valentine. Lontoo: Routledge, 1–26.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti – Salenius, Paula – Haikari, Janne – Markkola, Pirjo – Kuronen, Marjo – Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveystieteiden muistioita 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Häkkinen, Antti 2014: "Kun yhteiskunta tuli kylään": nuorisosukupolvien erilaiset yhteiskunta-kohtaukset ja -kokemukset. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet: Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 32–56.
- James, Allison – Prout, Alan 1997 [1990]: Preface to Second Edition. Teoksessa *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Toimittaneet Allison James ja Alan Prout. Lontoo: Falmer Press.
- James, Allison – Jenks, Chris – Prout, Allan 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jokinen, Kimmo 2014: Nykynuoret ja siirtymät aikuisuuteen. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet: Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 250–271.
- Jones, Owain 2001: 'Before the dark of reason': some ethical and epistemological considerations on the otherness of children. *Ethics, Place and Environment*, 4, 173–178. <https://doi.org/10.1080/13668790123774>
- Jones, Owain 2003: "Endlessly Revisited and Forever Gone": On Memory, Reverie and Emotional Imagination in Doing Children's Geographies. An "Addendum" to 'To Go Back up the Side Hill': Memories, Imaginations and Reveries of Childhood by Chris Philo. *Children's Geographies*, 1 (1), 25–36. <https://doi.org/10.1080/14733280302185>
- Jones, Owain 2013: "I was born but...": Children as other/nonrepresentational subjects in emotional and affective registers as depicted in film. *Emotion, Space and Society*, 9, 4–12. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2013.02.001>
- Jouhki, Essi 2014: Nuoruus opintielä: Vuosina 1940–55 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 226–249.
- Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koulu- ja opiskelijaelämästä 1950–1970-luvuilla*. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 178. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526225173>

- Jouhki, Essi – Lalu, Liisa 2018: "Hei me tehdään nyt itse!" Muistoja nuoruudesta teinikuntatoiminnassa ja nuortaistolaisessa liikkeessä. *Elore*, 25 (2), 9–32.
<https://doi.org/10.30666/elore.77117>
- Jouhki, Essi – Vehkalahti, Kaisa 2021: Reconstructed Landscapes of Northern Youth. Reading the Autobiographies of Finnish Youth, 1945–1960. Teoksessa *Reconstructing Minds and Landscapes. Silent Post-War Memory in the Margins of History*. Toimittaneet Marja Tuominen, Timothy G. Ashplant ja Tiina Harjumaa. New York: Routledge, 131–149. <https://doi.org/10.4324/9781003032472-9>
- Kaarninen, Mervi 2006: Nuorisokulttuurin läpimurto. Teoksessa *Tältä tulee nuoris!* 1960–79. Toimittanut Kai Häggman. Helsinki: WSOY, 8–37.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–92.
- Karjalainen, Pauli Tapani 2009: Topobiography: Remembrance of places past. *Nordia Geographical Publications*, 3 (5), 31–34.
- Kivilaakso, Katri – Pesonen, Pete – Taavetti, Riikka 2022: Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–114.
- Konola, Annikka 2009: Verellä merkityt. Kuukautiskokemuksen kulttuurinen rakentuminen suomalaisten, vuosina 1959–1977 syntyneiden naisten kuukautiselämäkerroissa. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
<https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/47612/gradu2009konola.pdf>. Viitattu 21.1.2021.
- Kontula, Osmo – Haavio-Mannila, Elina 1995: *Matkalla intohimoon. Nuoruuden hurma ja kärsimys seksuaalielämäkertojen kuvaamana*. Helsinki: WSOY.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työntöön ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kosonen, Ulla 1998: *Koulumuistoja naiseksi kasvamisesta*. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lallukka, Kirsi 2003: *Lapsuusikä ja ikä lapsuudessa. Tutkimus 6–12-vuotiaiden sosiokulttuurallisesta ikätiedosta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lejeune, Philippe 1989: *On Autobiography*. Toimittanut John Paul Eakin, kääntänyt Katherine Leary. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomas 2017: *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomas 2021: *Leikitäänkö? Lasten kaverisuhteet 1900-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- McRobbie, Angela – Garber, Jenny 1982 [1976]: Girls and subcultures. Teoksessa *Resistance through rituals: youth subcultures in post-war Britain*. 2. painos. Toimittaneet Stuart Hall ja Tony Jefferson. Lontoo: Hutchinson.
- Mitchell, Claudia – Reid-Walsh, Jacqueline 2002: *Researching Children's Popular Culture: The Cultural Spaces of Childhood*. Lontoo & New York: Routledge.

- Musgrove, Nell – Pascoe Leahy, Carla – Moruzi, Kristine 2019: *Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges*. Teoksessa *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Toimittaneet Kristine Moruzi, Nell Musgrove ja Carla Pascoe Leahy. Lontoo: Palgrave MacMillan, 1–28.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_1
- Männistö, Tiina 2003: *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Turku: Turun yliopiston historian laitos.
- Pascoe, Carla 2007: Silence and the History of Menstruation. *Oral History Associations of Australia Journal*, 29, 28–33.
- Philo, Chris 2003: 'To Go Back up the Side Hill': Memories, Imaginations and Reveries of Childhood. *Children's Geographies*, 1 (1), 7–23. <https://doi.org/10.1080/147332803202188>
- Piaget, Jean 1970: *The principles of genetic epistemology*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
<https://doi.org/10.7312/piag91272>
- Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpakiirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingeroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 221–244.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Vantaa: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki 2021: *Muistitietotutkimus*. Teoksessa *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Toimittanut Jaana Vuori. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto.
<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/>. Viitattu 25.1.2021.
- Rossi, Leena-Maija 2017: Performatiivisuus ja sukupuolentutkimuksen kumous. *Niin & Näin*, 23 (2), 89–93. <https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn172-14.pdf>. Viitattu 25.1.2021.
- Saarenheimo, Marja – Pietilä, Minna – Tiihonen, Arto – Pohjolainen, Pertti – Maununaho, Sonja – Raitakari, Sari – Aarninsalo, Lyydia – Vihermäki, Kati-Marika 2014: *Ikäpolvien taju: Elämänkulku ja ikäpolvet muuttuvassa maailmassa* [verkkokooste]. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto. https://vtkl.fi/wp-content/uploads/2019/06/1kapolvien_taju.pdf. Viitattu 25.1.2021.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Sillanpää, Taina 2021: *Tila, lapsi ja toimijuus – Lastentarha- ja päiväkotiarjen murrokset ja jatkuvuudet muistitietoaaineistoissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7451-2>
- Skelton, Tracey 2000: 'Nothing to do, nowhere to go?': teenage girls and 'public' space in the Rhondda Valleys, South Wales. Teoksessa *Children's geographies. Playing, living, learning*. Toimittaneet Sarah L. Holloway ja Gill Valentine. Lontoo & New York: Routledge, 80–99.
- Teräs, Kari – Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa *Tutkimus-haastattelun käsikirja*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander ja Johanna Ruusu-vuori. Tampere: Vastapaino, 193–213.

- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valentine, Gill 2003: Boundary Crossings: Transitions from Childhood to Adulthood. *Children's Geographies*, 1 (1), 37–52. <https://doi.org/10.1080/14733280302186>
- Vehkalahti, Kaisa – Jouhki, Essi 2022: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 366–391.
- Vehkalahti, Kaisa – Suurpää, Leena (toim.) 2014: *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Vehkalahti, Kaisa – Suurpää, Leena 2014: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 5–29.
- Vuori, Jaana 2021: Laadullinen sisällönanalyysi. Teoksessa *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Toimittanut Jaana Vuori. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/>. Viitattu 11.3.2021.

Kerrostuneet tulkinnat

Vaikeat lapsuusmuistot muistitietohaastattelussa

Eerika Koskinen-Koivisto

 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Kirsi-Maria Hytönen

 <https://orcid.org/0000-0003-3460-7508>

Lapsuuden historian tutkijat korostavat lapsuusmuistojen tutkimisen haasteena sitä, miten muistot rakentuvat aina suhteessa aikuisten näkökulmaan.¹ Lisäksi niissä näkyy kussakin kulttuurissa vallitsevat kulttuuriset käsitykset ja ideaalit. Sellainen voi olla esimerkiksi länsimainen 1900-luvulla muodostunut kertomus lapsuudesta onnellisuuden ja viattomuuden aikana, jota kuvataan nostalgisena², sekä lapsuuden perheestä onnen ja harmonian tyssijana.³ Vaikeiden ja kipeiden lapsuusmuistojen artikuloiminen ja sanoittaminen osaksi omaa lapsuuskertomusta ja menneisyyskäsitystä ei siksi ole yksinkertainen tehtävä kertojalle eikä kuuntelijalle ja tulkitsijalle. Esimerkiksi lapsuudessa koetut laiminlyönnit ja voimakkaat tunteet kuten pelko muistetaan usein ruumiillisena kokemuksena. Joskus näitä kokemuksia on erittäin vaikea sanallistaa, eikä niiden mieleen palauttaminen ole miellyttävää eikä toivottavaa.

1 Esim. Tuomaala 2004; Savolainen 2015; Fass 2010.

2 Esim. Korkiakangas 1996; Goldson 2004; James, Jenks & Prout 2015.

3 Esim. Finnegan 2006.

Usein kertomukset lapsuuden vaikeista kokemuksista purkautuvat ja muotoutuvat vasta aikuisena, jolloin niihin sekoittuu myöhemmän elämän kokemuksia ja aikuisen tulkintaa. Eri tilanteissa tulkinnat lapsuuden kokemuksista voivat myös vaihdella ja olla ristiriidassa keskenään.

Tässä luvussa⁴ tarkastelemme vaikeiden lapsuusmuistojen ja kokemusten tutkimisen metodologisia haasteita muistitietotutkimuksessa, jossa käytetään haastatteluilla kerättyjä aineistoja. Käsittelimämme aineistot on tuotettu tutkimushankkeissa, joissa tarkastellaan muistoja sijaishuollossa vietetystä lapsuudesta sekä kokemuksia perheen hajoamisesta ja kodin menetyksestä toisen maailmansodan aikana. Muistitietohaastattelut on molemmissa tapauksissa toteutettu haastateltavien kotona yksilöhaastatteluina. Haastattelut on tallennettu äänitteinä ja litteroitu.

Eerika Koskinen-Koivisto etsi haastateltavaksi sotalapsena olleita suomalaisia, jotka olivat palanneet takaisin suomalaiseen perheeseensä ja olivat halukkaita muistelemaan elämäänsä. Haastateltavat olivat verrattain iäkkäitä (80–85-vuotiaita) ja jakaneet kokemuksiaan jo aiemmin muiden sotalasten kanssa osallistumalla esimerkiksi vertaistapaamisiin ja yhdistystoimintaan.

Kirsi-Maria Hytönen on pohtinut aineiston tuottamisen lähtökohtia kahdessa erilaisessa hankkeessa, laajemmassa lastensuojelun kaltoinkohtelun historiaa selvittäneessä hankkeessa⁵ ja omassa sijaishuollossa eläneiden vanhemmuutta tarkastelevassa tutkimushankkeessaan. Jälkimmäistä hanketta varten hän haastatteli 1950–1990-luvuilla lapsuuttaan sijaishuollossa viettäneitä. Tutkimuksen aiheena olivat erityisesti vanhemmuuteen liittyvät kysymykset, mutta haastattelukutsussa mainittiin kiinnostus koko elämäntarinan kuulemiseen. Osallistujat ovat syntyneet vuosina 1940–1985 (syntymävuodet on merkitty viiden vuoden tarkkuudella anonymiteetin säilyttämiseksi). Litterointivaiheessa haastatteluista on poistettu kaikki ihmisten tai paikkojen nimet ja muut

4 Kirsi-Maria Hytönen työskenteli tätä kirjoittaessaan Koneen Säätiön rahoituksella. Eerika Koskinen-Koivisto keräsi aineistonsa työskennellessään Emil Aaltosen säätiön rahoittamana tutkijana ja viimeisteli tekstiä työskennellessään SENSOMEMO-hankkeessa (SA, päätösnumero 334247). Kiitämme tutkimuksen mahdollistaneita rahoittajia.

5 Hytönen ja muut 2016.

tunnistetiedot, eikä ääninauhoja käytetä tutkimukseen. Tähän tekstiin valikoimme esimerkkejä kummastakin tutkimuksesta. Käytämme haastateltavista pseudonyymejä.

Pohdimme tekstissämme muistitietohaastattelua vaikeiden lapsuusmuistojen tutkimisen menetelmänä. Ensin pureudumme tutkimuksen asetelmaan ja haastattelutilanteeseen sekä turvallisen haastatteluympäristön luomiseen. Tarkastelemme empatian merkitystä ja rajoja sekä sen osoittamista haastattelutilanteissa. Käsittelemme myös tutkijan roolia sensitiivisen aineiston tulkinnessa sekä tutkijan eettis-moraalista vastuuta siitä, mitä ja minkälaisia mahdollisia negatiivisia prosesseja hänen haastattelutoimintansa voi haastateltavassa aiheuttaa. Korostamme lapsuusmuistojen monikerroksisuutta ja moniäänisyyttä sekä lapsen ja aikuisen näkökulmien limittymistä.⁶ Pohdimme, miten vaikeista lapsuusmuistoista voi kertoa ja miten hiljaisuuden ja vaikenemisen kulttuurit näyttäytyvät muistitietohaastatteluissa.

Olemme lukeneet aineistoja kerroksellisen ja kontekstuaalisen lähiluvun⁷ keinoin kiinnittäen huomiota siihen, miten kertoja kuvaa lapsuutensa kokemuksia ja maailmaa, miten hän liikkuu eri aikatasojen välillä tulkiten kokemuksiaan jälkikäteen, mistä kerrotaan suoraan ja mitä jää rivien väliin. Kertojan kokemusten ilmaisun lisäksi olemme pohtineet myös meissä heränneitä reaktioita ja tunteita, mitä voisi nimittää muistelukerronnan refleksiiviseksi ja affektiiviseksi luennaksi. Näitä huomioita ja tulkintoja olemme työstäneet yhdessä keskustellen. Kuvaamme tekstissämme yhdessä lukemisen prosessia, jonka kautta löysimme uusia tulkintoja ja näkökulmia aineistoon. Tutkijoina ja kanssaihmisinä koemme, että vaikeiden lapsuuskokemusten esiin nostaminen ja tarkastelu laajenee lapsuuden historian tutkimisen kontekstissa eettiseksi velvollisuudeksi. Siksi vaikeita lapsuusmuistoja on tärkeää tarkastella yksilön ja yhteisön sekä kertojan ja kuulijan välisenä vuorovaikutuksellisenä prosessina, jonka kerroksellisuutta on olennaista analysoida.

6 Tuomaala 2004; Fass 2010; Savolainen 2015.

7 Ks. esim. Hynninen 2017.

Sensitiiviset aiheet ja tutkimusasetelman rakentaminen

Vaikeiden lapsuusmuistojen tutkiminen edellyttää tutkijalta kokonaisvaltaista eettis-moraalista vastuuta tutkimuksen tekemisen seurauksista. Toisaalta on yhteiskunnallisesti tärkeää tuoda esiin vaikeita lapsuuskokemuksia ja koettuja epäkohtia, esimerkiksi lapsiin kohdistuvaa vallankäyttöä. On kuitenkin myös huomioitava, että raskaiden kokemusten muistelu on kuormittavaa ja että näihin kokemuksiin liittyy myös muiden ihmisten näkökulmia ja oikeuksia, joita on niitäkin kunnioitettava. Tutkittavan suojaaminen on tärkeää, ja siksi tutkittavan hyvinvointiin ja tietosuojaan, erityisesti tutkimusaineistojen tallentamiseen, saatavuuteen ja suojaukseen liittyvät kysymykset tuleekin ottaa huomioon jo silloin, kun tutkimusasetelmaa vasta rakennetaan.

Muistitietohaastattelun huolellinen suunnittelu on erityisen tärkeää silloin, kun haastattelun aihe on sensitiivinen tai traumaattinen. Tutkijan on pohdittava ennalta tarkasti, miten rajata tutkimus ja miten aihetta kuvataan sen otsikossa ja kuvauksessa. Tärkeää on myös kiinnittää huomiota tutkimus- ja haastattelukysymysten muotoiluun ja siihen, millaisilla kysymyksillä tutkija lähestyy aihetta, millaiset kysymykset voivat toimia sulkevasti ja herättää torjuntaa tai millaiset rohkaisevat tai auttavat vastaajaa. Kirsi-Maria Hytönen on huomannut eroja lastensuojelun sijaishuoltoon liittyvissä tutkimuksissa ja siinä, millaisia vastauksia saadaan, kun vaikeita lapsuuskokemuksia lähestytään eri näkökulmista ja eri kysymyksillä. Kun hankkeen otsikossa oli sana ”kaltoinkohtelu” ja haastateltavat tiesivät sen olevan tutkimuksen aiheena, negatiiviset kokemukset hallitsivat haastattelujen sisältöjä. Myöhemmässä tutkimuksessaan Hytönen muotoili tutkimuksen otsikon ja tavoitteet niin, ettei niissä otettu kantaa kokemusten positiivisuuteen tai negatiivisuuteen. Jälkimmäisessä hankkeessa haastateltavien määrä oli melko pieni (11 haastateltavaa), mutta haastatteluaineiston sisältö vaikutti monipuolistuvan, kun kaltoinkohtelu ei korostunut jo ennalta.

Haastattelukysymysten sanavalinnat ohjaavat vastauksia myös muilla tavoin: sillä on merkitystä, kysytäänkö yksityistä, henkilökohtaista kokemusta vai puhutaanko yleisestä ajankuvasta. Vastauksena saadaan erilaisia lapsuusmuistoja riippuen siitä, kysytäänkö vaikkapa leikistä

Kuva 1. Päiväkodit ovat toisen maailmansodan jälkeen syntyneille lapsille sukupolvi-kokemus, joka yhdistää suurta osaa ikäluokasta. Päiväkotimuistoihin kerrostuu usein myös myöhempiä, aikuisena muodostuneita tulkintoja varhaiskasvatukseen liittyvistä asioista. Lapset maalaavat päiväkodissa Oulussa vuonna 1961. Kuva: JOKA Journalistinen kuva-arkisto, Kaleva/Museovirasto.

vai työstä tai turvallisuudesta vai peloista. Myös sillä voi olla vaikutusta, ohjaavatko kysymykset lapsen näkökulmaan vai aikuisen refleктоivaan tarkasteluun.

Kuten usein on laita muistitieto- ja elämäkertahaastatteluissa, myös vaikeista lapsuuskokemuksista kysyminen on hyvä aloittaa mahdollisimman avoimesti. Esimerkiksi sijaishuollossa vietettyä lapsuutta käsittelevät haastattelut aloitettiin aina samoin, kysymällä ”Millaiseen perhee-

seen synnyit?”. Avoin, neutraali kysymys toimi näissä haastatteluissa hyvin. Vaikka kaikilla kertojilla ei ollut muistoja biologisesta perheestä, heillä kaikilla oli kuitenkin oma sisäinen tarinansa, joko sijaishuollon papereista tai muilta ihmisiltä kuultu kertomus syntymäperheestään tai ainakin äidistään sekä sijoituksen syistä. Esimerkki havainnollistaa, miten avoin kysymys antaa kertojalle vapauden valita, mitkä asiat hän kertoo ja mitkä jättää kertomatta. Tällöin haastateltava saa puhua omin sanoin ilman kysymyksen sisältämää odotusta vastauksen sisällöstä. Vastaukset olivatkin erilaisia: kertoja saattoi keskittyä vain toiseen biologiseen vanhempaansa ja kertoa hänestä tai ohittaa syntymäperheen nopeasti ja alkaa kertoa jostain hänelle tärkeämmästä asiasta.

Vaikeiden ja traumaattisten kokemusten tutkijat ovat muistuttaneet, että lapsuusmuistojen kohdalla tulisi huomioda myös valoisia ja kannattelevia kokemuksia esimerkiksi selviämisen näkökulmasta.⁸ Kysymyksenasettelu ohjaa muistelua ja sitä, millaisen katseen kautta menneisyyttä ja lapsuutta tarkastellaan. Ehkäpä joustavan kestävyuden, selviytymiskeinojen ja inhimillisen sitkeyden analysoinnin ei tarvitse tarkoittaa sankaruuden sädekehän rakentamista traumaattisiin kokemuksiin liittyvässä elämäntilanteissa, vaan se voi tarkoittaa näkökulmaa, joka huomioi myös vaikeisiin elämäntilanteisiin liittyvät valoisat muistot, ristiriidat ja ylipäänsä muistelukerronnan moniäänisyyden.

Haastattelutilanteen turvallisuus ja eettinen valppaus

Traumaattisten elämäntilanteiden tutkimuksen tutkijalta edellytetään, että hän ymmärtää haastateltavien hyvinvoinnin olevan ensisijaista.⁹ Haastateltavan näkökulmasta tutkijalla on haastattelutilanteessa vaikutusvaltaa, jota tämä ei itse välttämättä hahmota tai tiedosta.¹⁰ Vaikeista lapsuusmuistoista kertominen haastattelussa on mahdollista silloin, jos haastattelutilanne on turvallinen molemmille osapuolille. Turvallinen haas-

8 Ks. Schrupp 2016; Hytönen & Malinen 2018; Koskinen-Koivisto 2022.

9 Laitinen & Uusitalo 2007, 119.

10 Hytönen & Malinen 2018, 134.

tattelutilanne tarkoittaa luottamusta, yhteisymmärrystä (engl. *rapport*) haastattelijan ja haastateltavan välillä. Turvallisen haastattelutilanteen luominen on haastattelijan tehtävä. Se alkaa jo, kun ollaan ensimmäisen kerran yhteydessä haastateltavaan ja jatkuu tutkimustulosten julkaisemiseen asti – näin se siis ulottuu myös haastattelutilanteen ulkopuolelle.¹¹

Ensimmäinen yhteydenotto haastateltaviin tapahtuu usein puhelimitse, minkä lisäksi lisätietoa voidaan antaa sähköpostitse. Tällaisissa tilanteissa haastattelija esiintyy ensisijaisesti tutkijana ja/tai hankkeen edustajana eikä vuorovaikutukseen sisälly eleitä tai muuta non-verbaalista viestintää tai epävirallista keskustelua toisin kuin kasvokkaisissa kohtaamisissa. Haastattelun sopimisessa voi myös olla mukana aihetta tuntevia yhteyshenkilöitä, jotka tuntevat toisen tai molemmat osapuolet ja toimivat apuna haastatteluajan ja paikan sopimisessa. Välittäjänä toimivat tahot voivat lisätä luottamuksen tunnetta ja vähentää etukäteisjännitystä, jonka toisilleen vieraiden haastattelijoiden ja haastateltavien välinen kohtaaminen mahdollisesti synnyttää. Ensimmäisen yhteydenoton merkitys on tärkeä erityisesti tiedonvälityksen kannalta. Tutkittavien oikea-aikainen informoiminen haastattelun sisällöstä ja sen sisältämien tietojen käytöstä on keskeinen osa tutkimusetiikkaa ja myös lakiin perustuvia henkilötietojen käytön tietosuojakäytänteitä.¹²

Tunteakseen olonsa turvalliseksi haastateltavan pitää voida luottaa siihen, että aineistoa tullaan säilyttämään ja käyttämään eettisesti, että hänen henkilötietonsa on suojattu ja että tutkija noudattaa vaitiolovelvollisuuttaan. Hänen tulee voida olla varma, että tutkija kunnioittaa hänen kertomustaan, ei väheksy eikä kontekstoi sitä epäolennaisella, vinouttavalla tavalla.¹³ Turvallisessa haastattelutilanteessa haastateltava tietää, että hän voi ilmaista erilaisia tunteitaan, ja myös tutkija uskaltaa olla inhimillinen ja empaattinen reaktioissaan.¹⁴ Haastattelijan kuuntelemaan virittynyt, tunnelmalle herkkä ja kertojaa kohtaan empaattinen asenne rakentaa luottamusta. Folkloristi Sofie Strandén esittää, että haastatteli-

11 Strandén 2009; Hytönen & Salenius 2016, 93; Suopajärvi ja muut 2019.

12 Hytönen & Salenius 2016.

13 Hytönen & Malinen 2018, 146.

14 Strandén 2009; Laitinen & Uusitalo 2007; Suopajärvi ja muut 2019.

jan kuuntelijan rooli voi olla kuten perheenjäsenen.¹⁵ Tärkeää on myös asiantuntijuus. Se ei tarkoita, että haastattelijä asettuu haastateltavan yläpuolelle tiedollisella ylemmyydellä, vaan sitä, että kertoja tietää haastattelijan tuntevan hänen lapsuuskokemustensa historiallisen kontekstin ja aiheen taustat, on kiinnostunut juuri hänen kokemuksestaan ja ymmärtää hänen näkökulmansa haastattelun aiheeseen. Haastateltava voi tuntea, että häntä kuunnellaan tuntematta pelkoa siitä, että hänen kokemuksensa päälle tai ohitse puhutaan.¹⁶ Tästä lähtökohdasta käsin voidaan luoda vuorovaikutuksessa yhteistä ymmärrystä haastattelun aiheesta.¹⁷

Merja Laitinen ja Taina Uusitalo käyttävät *eettisen valppauden* käsitettä: haastattelijalla on vastuu reagoida, jos haastattelutilanne ajautuu syvään tunnekuuhuun tai traumaan esiin nostavaan tilaan. Vaikka tunteiden näyttäminen on sallittua turvallisessa haastattelussa, tilanne ei saisi aiheuttaa lisää pahaa oloa. Haastattelijan tehtävä on ohjata keskustelua ja kertomus eteenpäin lempeästi ja empaattisesti.¹⁸ Toisinaan haastattelussa tulee eteen tilanne, jossa myös haastattelijä reagoi voimakkaasti ja liikuttuu kuulemastaan.¹⁹ Tunteiden näyttäminen on paitsi inhimillistä myös osa tiedostettua empaattista asennetta, jolla tarkoitetaan tapaa suhtautua toiseen ihmiseen ja hänen kokemuksiinsa ymmärtävästi.²⁰

Aina empatian ja kuuntelemisen osoittaminen ei merkitse tunteiden ja ajatusten ilmaisua ääneen, vaan niitä voi osoittaa myös hiljaisuudella. Eerika Koskinen-Koiviston tekemissä haastatteluissa evakot ja sotalapset sekä heidän perheenjäsenensä kertoivat kokemuksista, jotka olivat jättäneet jälkensä koko perheen ja myös myöhempien sukupolvien elämään. Joskus kertomukset sisälsivät kuvauksia kipeistä, useiden sukupolvien päähän vaikuttavista menetyksistä, joiden kanssa kertojat olivat tottuneet elämään mutta joiden kuuleminen pysäytti ja mykisti haastattelijan niin, ettei empatian ilmaisemiselle löytynyt muuta keinoa kuin

15 Strandén 2009.

16 Ks. Souto, Honkasalo & Suurpää 2015, 150–151.

17 Hytönen & Salenius 2016, 91.

18 Laitinen & Uusitalo 2007, 322; Hytönen & Salenius 2016, 92.

19 Ks. esim. Suopajarvi ja muut 2019.

20 Hollan & Throop 2011, 2.

pitkä hiljaisuus ja tilan antaminen; oli vain odotettava, että kertoja saisi itse valita, miten kertomus jatkuu ja millaisen lopun se saa. Tutkimusmenetelmien kuvauksissa on vaikeaa sanallistaa, millaisilla keinoilla empatiaa voi osoittaa, sillä niitä on haastavaa tai jopa mahdotonta jäljitellä haastattelun tallenteelta. Ilmeet ja eleet eivät tallennu ääninauhalle, ja hiljaisuuksien pituutta ja painavuutta on vaikeaa osoittaa litteraatiossa tekstuaalisin keinoin. Tällaisissa tilanteissa olisi tärkeää purkaa haastattelutilanteeseen liittyviä tunteita esimerkiksi kenttäpäiväkirjaan.

Vaikeiden muistojen kuunteleminen ja kohtaaminen tutkijana vaatii empatiakyvyn lisäksi myös hiljaisuuden hyväksymistä ja hyödyntämistä. Tilan antaminen ja hiljaisuuden sietäminen eivät ole itsestään selviä taitoja edes etnografian ammattilaiselle. Sensitiivisten haastattelujen tekijän on opeteltava pitämään (pitkiä) taukoja ja odottamaan hiljaa kertojan ääntä. Hiljaisuus ei viesti siitä, että haastattelija ei kuuntelisi, vaan se voi merkitä haastateltavalle kuuntelijan läsnäoloa ja keskittymistä. Hiljaisuus myös luo merkityksiä: se voi toimia kunnioittavana eleenä ja empaattisena tekona etenkin vaikeiden kokemusten äärellä.²¹ Toisinaan haastattelijan rooliin kuitenkin kuuluu esittää tulkinta tapahtuneesta tai pahoittelunsa. Joissakin tilanteissa tutkija voi olla vaikeiden lapsuuskokemusten ensimmäinen kuulija, jolloin hänen reaktioillaan on erityinen paino.²² Tutkijan tehtävään ja eettiseen valppauteen kuuluu tunnistaa tällaiset tilanteet ja olla tarvittaessa mukana tunteella, inhimillisen vuorovaikutuksen keinoin.

Lapsuuskokemusten empaattinen kuunteleminen

Lapsuudesta kerrottaessa kertojan näkökulma ja ”ääni” vaihtelevat nykyyhetkestä menneeseen. Vaikeista kokemuksista puhuessaan kertoja saattaa käyttää eleetöntä, ei-tunnepitoista raportointia ja sijoittaa itsensä ikään kuin kertomuksen ulkopuolelle.²³ Myös ajalliset hyppäykset, eri

21 Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019; Laitinen & Uusitalo 2007.

22 Ks. myös Suopajarvi ja muut 2019.

23 Esim. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

aikatasoilla liikkuminen ja epäkronologisuus ovat tavallisia piirteitä lapsuuden muistelulle. Eri aikakerrokset kulkevat kerronnassa usein limittäin. Aikuisen ja lapsen näkökulmat vaihtelevat usein ajallisen orientaation mukaan, eikä aina ole mahdollista hahmottaa, missä menee lapsena koetun ja aikuisen näkökulman ero.

Seuraavassa esimerkissä lapsen näkökulma ja aikuisen reflektio sekoittuvat yhdeksi kuvaukseksi. Esimerkkimme on lapsena huostaanotetun Tanjan haastattelusta. Neljävuotias Tanja ja hänen kaksi siskoaan sijoitettiin lastenkotiin odottamaan sijoitusperheen löytymistä, kun biologinen äiti ei enää alkoholiohjelmansa vuoksi kyennyt huolehtimaan lapsistaan. Haastattelussa Tanja kuvasi tilannetta, joka (viimein) johti hänen ja hänen siskojensa lopulliseen huostaanottoon:

Tanja: Ja se viimesin oli silleen, että ja itse asiassa mä muistan sen tilanteen. Kun isä oli reissutoissa, niin äiti aina päässään keksi, että nyt pitää lähteä, sillä on muita naisia että nyt me lähetään. Me ajettiin ja meitä pelotti. Me oltiin takapenkillä, ei ollut turvavöitä. – – Hän ajo holtittomasti, pelottavaa oli. – – Ja se keskimmäinen sisko sitten sanoi siinä, että tuo seuraava risteys on se mistä käännytään, mutta se olikin leirintäalue. Sitten siellä meidän äiti unohti nämä aikaisemmat murheet ja löysi sitten juomakaveria ja me oltiin siellä ilman ruokaa. Me oltiin menty sitten kysymään seuraavana aamuna siitä lähikahvilasta, että saisimmeko ruokaa. 4-, 8- ja 12-vuotiaat seisonu lakki kourassa niin siihen on soitettu poliisit. Sen muistan, että äiti on laitettu rautoihin ja hän on huutanut, että jumalauta penikat, että seuraavan kerran kun mä nään teidät niin mäופן teidät. Sille reissulle me ollaan sitten jääty lastenkotiin.²⁴

Kertoja kuvaa intensiivisesti äidin humalaista mustasukkaisuutta, autola ajoa ja lasten pelkoa. Sisarusten yhteinen yö autossa ja nälkä äidin kadottua omille teilleen on tarina, jonka kuulija voi helposti kuvitella mielessään ja kuunnella empaattisesti. Kertoessaan lapsen näkökulmasta pelosta ja pelottavasta tilanteesta haastateltava myös rakentaa tarinaa

24 ”Tanjan” (synt. 1970–1975) haastattelu 14.9.2018, Pohjois-Pohjanmaa.

aikuisen jälkikäteen siihen lisäämillä tiedoilla. Esimerkiksi turvavöiden puuttuminen takapenkiltä ei 1970-luvun lopulla ollut mikään ihme, mutta 2010-luvun kuuntelijalle se on selkeä turvattomuuden tunnetta lisäävä yksityiskohta. Leirintäalueen kahvilan henkilökunnan soittamat poliisit ja ”lakki kourassa” ruokaa pyytäneet lapset on myös kuvattu aikuisten katsomana. Kertomus päättyy muistoon äidin väkivaltaisesta uhkauksesta lapsiaan kohtaan; kertoja on sisaruksista nuorin, mutta muistaa tilanteen ja äidin huudon.

Edellisen kaltainen lainaus herättää kuuntelijassa tunteita. Vaikeiden lapsuusmuistojen kuunteleminen vaatiikin tutkijalta paitsi eettistä valppautta ja empaattista hereillä oloa myös empaattisuuden rajaamista. Lapsiin, yleensä viattomiin uhreihin kohdistunut kaltoinkohtelu, väkivalta tai traumaattiset tapahtumat herättävät voimakkaitakin säälön, myötätunnon tai jopa turhautumisen ja vihan tunteita.²⁵ Yliempaattisuuden riski on huomioitava, joskin raja sen ja turvallisen empaattisuuden välillä on henkilökohtainen ja liikkuva. Yliempaattinen reaktio voi kuitenkin herättää kertojassa liiallisia odotuksia, ja se voi kuormittaa haastattelijaa runsaasti ja vaikeuttaa työstä irrottautumista.²⁶ Tutkijan voimavaroja vaikeiden aiheiden äärellä vahvistaa omien tunteiden hyväksyminen osaksi tutkimusprosessia sen sijaan, että pyrkisi hiljentämään itsessä heränneet tunteet eikä refleктоisi niiden vaikutusta.²⁷

Tämän luvun pitkään jatkuneessa yhteiskirjoittamisen prosessissa havaitsimme liukuneemme yliempaattisuuden rajan yli juuri edellisen esimerkin kohdalla. Ensimmäisissä aineistoanalyysissä ja yhteisissä keskusteluissa olimme eläytyneet Tanjan kertomukseen ja lisänneet siihen aistielementtejä kuten pimeyden, jota siinä ei alun perin mainittu. Kirjoittamisprosessin aikana huomasimme ylitulkintamme ja palasimme aineiston äärelle tarkastamaan, mitä kertoja sanoi ja miten hän tilannetta tulkitsi. Yhteiskirjoittamisen prosessissa tutkijan roolin ja yliempaattisuuden reflektointi oli meille hyödyllinen oppimiskokemus.²⁸

25 Laitinen & Uusitalo 2007.

26 Hytönen & Salenius 2016, 84–88; Suopajärvi ja muut 2019.

27 Suopajärvi ja muut 2019.

28 Keskustelimme aineiston tulkinnoista ja eläytymisestä Kipinä-kollektiivin työpajassa. Kiitos Kipinän jäsenille Kristiina Korjonen-Kuusipuro, Tiina Suopajärvi ja Pilvi Hämeenaho.

Lasten kokemukset, hiljaisuus ja vaikeneminen

Muistitietotutkijat eri puolilla maailmaa ovat tutkineet lapsuuteen liittyviä vaikeita ja kipeitä kokemuksia. Lasten muistot sodista ja erilaisten aseellisten konfliktien keskellä elämisestä kertovat esimerkiksi kodin, vanhempien ja perheenjäsenten menetyksistä ja arkielämän turvallisuuden järkkymisestä sekä sopeutumisesta uuteen ympäristöön.²⁹ Suomalaiset tutkijat ovat tarkastelleet erityisesti sotalaisten ja evakoiden kokemuksia sekä toisen maailmansodan jälkeistä lapsuutta.³⁰ Erityisesti sodan ja rauhan paluun ajan lapsuuskokemuksia on viime aikoina tarkasteltu kulttuurisen muistin näkökulmasta.³¹ Kulttuurinen muisti ymmärretään kollektiivisena, jaettuina tapoina ymmärtää menneisyyttä ja menneitä tapahtumia nykypäivässä. Kulttuurinen muisti ilmenee historian käsittelyssä esimerkiksi kirjallisuudessa ja populaarikulttuurissa sekä kulttuurisissa käytänteissä ja artefakteissa kuten muistojuhlissa ja muistomerkeissä. Nämä kulttuuriset syvärakenteet vaikuttavat myös yksilöiden elämänmuistoihin.³²

Kulttuurisen muistin tarkastelu on saanut historian ja kulttuurin tutkijat pohtimaan hiljaisuuden ja vaikenemisen kulttuurisia merkityksiä historian vaikeiden kokemusten muistelussa. Esimerkiksi Suomen lähihistoriassa toisen maailmansodan jälkeisen toipumisen ajanjaksoa on luonnehdittu *hiljaisuuden kulttuuriksi*³³. Lastensuojelun epäkohtia puolestaan on lähestytty kollektiivisen vaikenemisen näkökulmasta.³⁴

Hiljaisuus syntyy sekä yksilöiden että perheiden ja yhteisöjen vaikenemisesta. Usein lapset vaikenivat vaikeista kokemuksistaan suojellakseen vanhempiaan ja päinvastoin.³⁵ Lapsien vaikeneminen liittyy pelkoon ja häpeään vanhempien ja aikuisten reaktioista, aikuisten puolestaan ajatukseen unohtamisen välttämättömyydestä lapsen normaalin kehityksen

29 Ks. esim. Sheftel & Zembrycki 2010; Palmberger 2016; Morrison 2020.

30 Esim. Kuusisto-Arponen 2009; Kuusisto-Arponen 2011; Savolainen 2015; Malinen & Tamminen 2017; Laine-Frigren 2019.

31 Esim. Savolainen 2017; Savolainen 2018; Kivimäki 2018.

32 Savolainen 2017, 29–30.

33 Kivimäki 2018.

34 Hytönen ja muut 2016.

35 Esim. Sugiman 2004.

Kuva 2. Sotalasten muistot usein dramaattisesta, surullisesta lähtöhetkestä, oleskelusta sijoitusperheessä sekä paluusta kotimaahan ovat esimerkkejä muistoista, joihin voi limittyä monen eri aikakauden kerroksia. Sotalapset ovat vasta varsin myöhään tunteneet olevansa vapaita puhumaan vaikeista lapsuuskokemuksistaan. Kuvassa siskokset Eeva ja Pirkko ovat lähdössä Ruotsin Hallsthammarissa takaisin kotiin Suomeen vuonna 1945. Kuva: Historian kuvakokoelma / Museovirasto.

turvaamiseksi ja elämän jatkumiseksi.³⁶ Vaikenemista ja unohtamista ei kuitenkaan pitäisi arvottaa, sillä ne voivat olla keinoja suojella paitsi kertojaa itseään myös hänen lähipiiriään ja yhteisöään.³⁷ Kokemusten

³⁶ Esim. Kirves 2015; Palmberger 2016.

³⁷ Esim. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

käsitleminen ja niistä kertominen on usein mahdollista vasta myöhemmin, esimerkiksi vasta vanhempien kuoltua tai kollektiivisten keskustelujen ja historian hyvitysprosessin alettua.³⁸ Aineistoissamme tulee esiin, kuinka vaikeiden kokemusten käsittely on aloitettu vasta biologisten vanhempien, erityisesti äidin, kuoltua:

Helena: Mun äitihän ei koskaan suostunut puhumaan mun sijoituksesta tai. Se ei suostunut kuunteleen jos mä yritin puhuu sille, että hei tiedätkö, kun musta tuntuu pahalle kun sä jo silloin joit ja muuta niin se laitto sormet korviin ja totes, että mä en haluu tietää, mua ei kiinnosta. – – Se ei koskaan suostunut, se ei koskaan suostunut puhumaan mun lapsuudesta yhtään mitään mun kanssa.³⁹

Kirsi-Maria Hytösen haastatteleva Helena kertoo, että vasta äidin kuoltua Helena löysi äidin tavaroista dokumentteja, joista hänelle selvisivät huostaanottonsa syyt ja tilanne. Myös Eerika Koskinen-Koiviston aineistossa on esimerkkejä vanhempien vaikenemisesta. Sotalapsena Ruotsissa olleen Annan äiti vaikenä niistä syistä, jotka saivat hänet lähettämään lapsensa pois, vaikka suhtautui myönteisesti esimerkiksi yhteydenpidon jatkamiseen ruotsalaisen kasvattiperheen kanssa lasten palattua kotiin. Annan tulkinnan mukaan asia oli äidille hyvin kipeä kokemus. Lapsesta luopuminen on paitsi inhimillisesti vaikeaa myös kulttuurisesti arvotettua, sillä vanhemmuuteen ja äitiyteen on liitetty vahvoja moraalisia ideaaleja.⁴⁰ Perheen hajoamiseen liittyvät kokemukset lukeutuvatkin niihin vaikeisiin lapsuusmuistoihin, joista perheissä on usein vaiettu.

Kysymys vaikeiden kokemusten käsittelyn mahdollisuudesta ja mahdollistamisesta on keskeinen lapsuusmuistojen tutkimuksessa. Tärkeää on kysyä, mistä kulloinkin vaietaan, miten ja millaisissa tilanteissa vaikeista kokemuksista voidaan puhua ja kenellä on oikeus kertoa ja tietää. On myös kiinnitettävä huomiota muistelutilanteeseen ja vuorovaiku-

38 Sotalasten kohdalla esim. Kuusisto-Arponen 2009; Savolainen 2018; Markkola, Malinen & Hytönen 2019.

39 "Helenan" (synt. 1970–1975) haastattelu 5.9.2018, Päijät-Häme.

40 Äitiyden ideaaleista ks. esim. Säilävaara 2021; Nätkin 1997.

tukseen. Kyse ei ole kerrottavuudesta (engl. *tellability*) sen keskustelun ja puheen analyysiin liittyvässä merkityksessä eli kiinnostuksen ja huomion herättämiseksi⁴¹, vaan ennemminkin kerrottavuudesta suhteessa kollektiiviseen muistiin ja kertomuksiin, siihen voiko kollektiivisia kertomuksia haastaa ja hiljaisuuksia rikkoa⁴².

Tulkintoja ulkopuolisuuden kokemuksista

Lapsuus on aikaa, jolloin omaksutaan kulttuurisia arvoja ja normeja ja kasvetaan yhteisön jäseneksi. Lapsuutta määrittävät erilaiset siirtymät kuten koulun aloittaminen ja muut mieleen jääneet, poikkeukselliset tapahtumat ja niistä kumpuavat sukupolvikokemukset.⁴³ Näissä yhteyksissä voi syntyä yhteisön ulkopuolelle jäämisen, kaltoinkohtelun, kiusaamisen ja osattomuuden kokemuksia, jotka määrittävät usein yksilöiden elämänkerrontaa ja maailmankuvaa.

Lapsuusmuistoissa toiset lapset ja aikuiset edustavat lapsen maailman keskeisiä toimijoita ja järjestystä. Kertomus lapsuudesta alkaakin usein ensimmäisistä lapsuusmuistoista ja kodin piiristä, joka koostuu perheestä ja perheenjäsenistä, kodista ja pihapiiristä sekä naapurustosta.⁴⁴ Lapsen kokemuksissa ja lapsuusmuistoissa voi korostua paikka, ei niinkään täsmällinen aika tai kronologia.⁴⁵ Jotkut kertovat lapsuudestaan ja syntymänsä hetkestä, jolloin kertomus heijastaa sitä kertomusta, joka on kuultu toisilta perheenjäseniltä.⁴⁶ Kertomuksissa lapsuudesta yhdistyykin monta ääntä ja näkökulmaa. Kertomus siitä, mistä minä tulen, on osin yhteinen tarina, joka heijastelee oman lähiyhteisön normeja tai arvoja ja joka sovitetaan kerrontatilanteeseen ja nykyhetken kulttuuriin kehykseen.⁴⁷

41 Esim. Shuman 1986; Ochs & Capps 2001, 33–34.

42 Savolainen 2017.

43 Esim. Tuomaala 2004; Tuomaala 2009; Häkkinen 2014; Vehkalahti & Suurpää 2014, 13–14; Jouhki tässä teoksessa.

44 Laakkonen 2011.

45 Esim. Marcus 1992.

46 Esim. Koskinen-Koivisto 2014, 84–85.

47 Koskinen-Koivisto 2014.

Kuva 3. Lapsuuden tärkeät lelut voivat aikuisena tuoda mieleen sekä lämpimiä, nostalgisiakin muistoja että myös ruumiillisia kokemuksia ja aistimuistoja. Kuvassa savonlinnalaiset tytöt leikkimässä puistossa 1950–1960-luvulla. Kuva: H. A. Turja. Historian kuvakokoelma / Museovirasto.

Lapsuusmuistot voivat vaikuttaa hajanaisilta ja sattumanvaraisilta, mikä on usein harhaanjohtavaa. Lapsuuden historian ja lapsuuden muistitiedon tutkijat korostavat, ettei lapsuuden historian tutkimuksessa tulisi hakea koherenttiutta tai täsmällisyyttä vaan hyväksyä, että lapsen näkökulma on lähtemättömästi erilainen kuin aikuisten.⁴⁸ Lapsen maailmaa jäsentävätkin ennen kaikkea leikki ja mielikuvitus, jotka kiinnittyvät lähiympäristön yksityiskohtiin, materiaalisuuteen ja aisteihin.⁴⁹ Lapsuuden lelut ja muut arkisetkin esineet voivat houkutella esiin ruumiillisia muistoja, ja tietyt esineet tai valokuvat voivat laukaista voimakkaita ja tiedostamattomia aistimuistoja eli eloisia muistoja (engl. *vivid memories, flashbulb memories*).⁵⁰

48 Fass 2010; Huhn 2018.

49 Siim 2016; Povrzanović Frykman 2016, 96; Huhn 2018.

50 Conway 1995, 1–4, 110; Korkiakangas 1999, 167; Hytönen 2014, 135–136.

Muistojen affektiivisuudesta ja materiaalisuudesta kiinnostuneet muistitietotutkijat ovat huomioineet lapsuusmuistojen kehollisen yhteyden, jota on mahdollista hyödyntää erityisesti vaikeisiin lapsuuskoemuksiin liittyvien muistitietohaastattelujen analysoimisessa.⁵¹ Esineiden ja materiaalisuuden avulla on mahdollista kertoa kipeistä kokemuksista ja lapsen maailmassa abstrakteista ja monitahoisista kauhuista ja peiloista, kuten sodasta⁵², tai eriarvoisuuden kokemuksista⁵³. Kokemukset niukkuudesta ja nälästä saattavat myös ilmetä materiaalistien yksityiskohtien ihmettelynä ja korostamisena, kuten seuraavassa sotalapsen kertomuksessa.

Eerika: Eli voidaan tosi vapaamuotoisesti aloitta... Ja mä haluaisin tosiaan kuulla sinun elämästä.

Anna: Ensimmäiset muistikuvat, jotka mulla on, nii on vasta viisivuotiaana. Että se on tosiaan aika outoo, mä oon aina kuvitellu, että lapset muistaisivat jotain aikasemmistakin vaiheista, mutta en tiedä sitte. Min'en muista mitään ennen sitä.

Ja ensimmäinen muisto on sellainen, että on talvi, koska mää istun kelkassa kaks vuotta nuoremman sisaruksen kanssa, ja joku nainen vetää meitä. Ja me olemme menossa Ruotsiin, ja Ruotsi ei sano mitään, mutta on sota. Ja äiti jää kotiin pikkusiskon kanssa, koska tämä oli vauva ja isosiskoo minä en muista siinä vaiheessa ollenkaan, meitä oli neljä tyttöä. Neljä tyttöä oli, yksi oli minua puoltoista vanhempi ja kaks vuotta nuorempi ja... eli -41 on syntynyt tämä nuorin ja vanhin on syntynyt -35. Me asuimme Itä-Suomessa [kaupungin nimi poistettu], joka oli täynnä köyhää kansaa, rupusakkia, jos sanoisin. Talot olivat puisia, pieniä asuntoja. Saattoi olla, että kahdeksan–kymmenen henkinen perhe asui jossakin hellahuoneessa. Sodanjälkeisenä aikana oli puutetta näistä asunnoista. Ja miten minä sanosin, kantovesi pumpulta, siinä lähiössä oli neljä vesipumppua ja se menetteli ihan, että menttiin tuohon

51 Esim. Povrzanović Frykman 2016; Koskinen-Koivisto 2021.

52 Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

53 Koskinen-Koivisto 2021.

lähimmäiseen siihen ja joskus talvella kaikki pumput jäätyivät ja piti kiertää kaikki neljä, mistä sai vettä. Mutta tästä mää läksin liikkeelle.

Ja sitten mentiin junalle ja siellä joku pani meidän kaulaan lappuja. Musta oli aika jännää päästä matkalle, ettemmää osannu ikävöidäkään nii hirveesti. Sitte vaan se oli pettymystä, että ku oli semmosia pieniä lapsia, ihan vauvoja ja sitte isompia, mutta ku ne isommatkin vain itki. Ja minä kun olisin halunnut leikkiä. Että ne oli vaan semmosia tihrusilmiä. Sitte mikä oli ihanaa, niin semmosilta isoilta tarjottimilta, siis lapsesta kaikki näyttää isolta, tarjottiin näkkileipiä, voideltuja näkkileipiä, ai että ne oli sitte hyvää. Mutta siitä matkasta mä en sitte muistakkaa mittää. Sitte me tupsahdettiin sinne Ruotsiin.⁵⁴

Annan ensimmäinen muisto lapsuudestaan paikallistuu Ruotsin-matkan alkuvaiheisiin. Näkkileivät toimivat visuaalisena materiaalisena yksityiskohtana ja tuovat kontrastia lapsuudenkodissa vallinneeseen ja sota-aikana yleiseen niukkuuteen. Varsinaista kertomusta edeltää selitys lapsuudenkodin niukkuudesta, ja ilman tätä tietoa kerrottu ei avautuisi samalla tavalla. Myöhemmin Anna jatkaa kertomustaan kuvailemalla ensimmäistä kotia, jossa hän ja hänen siskonsa oleskelivat varakkaassa, keskiluokkaisessa perheessä. Hän kuvailee uuden kotinsa yksityiskohtia ja vaatteita, joihin hänet ja hänen siskonsa puettiin, sekä sunnuntai-päivällistä, joka sai hänet tuntemaan itsensä paitsi osaksi huolella suunniteltua asetelmaa ja keinoitekoista idylliä myös omaa tahtoa vailla olevaksi näyttelykoiraksi. Muistojen materiaaliset yksityiskohdat korostavat yhteiskunnan luokkaeroja, jotka määrittävät monien samaan sodan-kokeneeseen sukupolven kuuluvien lapsuuskokemuksia.⁵⁵

Kokemus luokkaerosta toimii havainnollistavana esimerkkinä muistelukerronnan kerroksellisuudesta. Lapsi ei ole todennäköisesti osannut sanallistaa eroja perheiden varallisuudessa ja olosuhteissa sosiaalisen luokan kautta, vaikka onkin havainnoinut eroja ja ehkä jopa pohtinut

⁵⁴ "Annan" haastattelu 12.4.2019, Keski-Suomi.

⁵⁵ Koskinen-Koivisto 2014, 98–103; Koskinen-Koivisto 2021.

niiden syitä. Aikuinen osaa nähdä ja nimetä materiaalisuuteen liittyviä eroja luokkaan liittyvillä ilmaisuilla. Aina haastateltavat eivät kuitenkaan tee niin, mutta tutkijoina me huomasimme havainnoivamme luokka-eroja aineistoissa aktiivisemmin kuin kertojat itse. Esimerkiksi Anna kertoo tilanteesta, jossa hänen siskonsa oli saanut heidän ruotsalaisen perheensä äidiltä uuden, kauniin takin. Sisko oli ollut hoidettavana sairaalassa, mutta jälleentapaamisesta Annan muistiin on jäänyt elävästi nimenomaan tämä uusi takki:

Anna: Sit se rouva oli ompeluttanut meille hienoja pukuja, hienoa pukuja, leninkejä ja kaikennäköstä päällysvaatteista lähtien. Että sitte ku sisko tuli sairaalasta niin, sillä oli niin hieno sininen takki, tummansininen takki, jossa oli niin kuin tässäkin taskut päällepäin, niissä taskuissa ja tässä keskellä oli ruusunpunaiset kuviot. Ja sit oli sit hatussa korvallisella samat ruusunpunaiset kuviot. Että miten mulle on tällainen yksityiskohta jäänyt mieleen?⁵⁶

Kerroksellisuus on haastattelussa hyvin esillä Annan itse esittämässä loppukysymyksessä, jossa hän itsekkin ihmettelee, miksi hän muistaa vieläkin niin tarkasti takin kuvioinnin. Aiemmin tässä luvussa esitelty Tanja muistaa myös vastaavan materiaallisen yksityiskohdan. Tanja kertoo, kuinka lastenkodissa elämä oli hänen muistikuviansa mukaan tasaista ja turvallista ja siksi erilaista kuin kotona. Kun koitti hänen syntymäpäivänsä, hän sai lahjan:

Tanja: Sieltä [lastenkodista] mulla on semmonen muistikuva, että vietetään minun syntymäpäiviä. Mulle tuodaan paketti, mä muistan siinä kauniin punaisen rusetin, mutta en muista mitä lahjassa oli. Se oli jotain suurta ja käsittämätöntä, että semmosen paketin olen saanut.⁵⁷

56 "Annan" haastattelu 12.4.2019, Keski-Suomi.

57 "Tanjan" (synt. 1970–1975) haastattelu 14.9.2018, Pohjois-Pohjanmaa.

Tanja täytti viisi vuotta, ja oman syntymäpäivalahjan saaminen oli niin häkellyttävä asia, että hän muistaa lahjan saamisen paremmin kuin lahjan sisällön. Punainen rusetti lahjan päällä toimii elävänä muistona samalla tavalla kuin aiemmin Annan kuvaileman lapsen takin koristeelliset kuvioinnit. Tilanteen konteksti tai muut tapahtumat voivat olla hämärtyneet, mutta muisto materiaalisesta esineestä on voimakas. Anna tai Tanja eivät kumpikaan suoraan viittaa luokkaeroon, mutta meidän tulkintamme mukaan kyse on varallisuuserojen ja elämänpiirin erilaisuuden konkretisoitumisesta lapsen näkökulmasta. Köyhiin, epävakaisiin oloihin tottuneet lapset pääsivät ympäristöön, jossa oli turvallisuutta ja aineellista hyvää, mikä jätti heihin vahvan muistijäljen. Esineet näyttävät merkitsevän näissä elämäntarinoissa enemmän kuin vain yksittäistä materiaalista objektia: ne ovat merkkejä eroista ja muutoksesta, tässä tapauksessa etenkin aineellisesta turvallisuudesta ja uudeltaisesta asemasta aiemmin vaikeassa tilanteessa.

Lopuksi: Muistitieto haastattelun kerroksellinen metodologia

Muistitietotutkimus on syntynyt tarpeesta kuulla ja tuoda esiin niiden yksilöiden ja ryhmien kokemuksia, joiden ääni ei ole kuulunut kirjoitettussa historiassa. Siksi muistitieto haastattelut sopivat hyvin sensitiivisten aiheiden kuten vaikeiden lapsuusmuistojen tutkimukseen. Olemme tarkastelleet muistojen ajallista ja tulkinnallista kerroksellisuutta, haastattelutilanteeseen liittyvää empatiaa ja tutkijan roolia sekä haastattelun vuorovaikutuksessa että tulkintojen tekijänä. Olemme lukeneet aineistojamme toistuvasti ja prosessoineet haastatteluihin liittyviä kokemuksia ja reaktioitamme yhdessä.

Haastattelutilanteesta on tärkeää tehdä turvallinen, mihin liittyy olennaisesti kuuntelijan eettinen asenne eli eettinen valppaus. Eettinen valppaus on kykyä ymmärtää haastateltavan tarpeita ja reagoida tilanteeseen empaattisesti ja tarvittaessa myös inhimillisesti. Tärkeää on tarjota luottamuksellinen ilmapiiri ja kokemus siitä, että lapsuudessa koetun muistelu ja hajanaistenkin kokemusten jakaminen on merkityksellistä.

Traumaattinenkin lapsuuden tarina tarvitsee kuuntelijaa, sillä tutkija voi olla kertomuksen ensimmäinen kuulija, jonka reaktioilla on merkitystä kokemuksen tunnustamisen kannalta. Empaattinen ja hyväksyvä kuuntelija kuulee enemmän. Kun kohtaaminen ja tiedon tuottaminen tapahtuvat haastateltavan ehdoilla, toteutuu myös tiedontuotannon eettisyys.

Tulkintoja tehdessä kerronnan jotkin kerrokset saattavat jäädä huomiotta ja osa saa enemmän painoarvoa. Haastattelutilanteessa annetaan tilaa kertojalle, mutta loppujen lopuksi tutkija ottaa kuitenkin tulkitsijan roolin ja vallan. Päätökset painotuksista eivät aina ole tietoisia, mutta niiden pohtiminen ja reflektointi on kiinnostavaa. Olemme kokeneet erityisen hedelmälliseksi tutkijan roolin puntaroimisen yhdessä kollegoiden kanssa keskustellen ja prosessikirjoittaen sekä tässä tekstissä että tutkijan tunteita käsiteltäessä.⁵⁸ Vaikeiden lapsuusmuistojen tutkimushaastattelujen tekemisessä kukaan tuskin koskaan tulee valmiiksi. Ne ovat aina yksilöllisiä, herkkiä tilanteita, joihin tulee valmistautua. Kumuloituva kokemus auttaa silti analysoimaan omaa toimintaa, käsittelemään haastattelutilanteeseen ja tutkimukseen liittyviä tunteita ja refleктоimaan näiden limittymistä tutkimuksen tekemisen eri vaiheisiin.

LÄHTEET

HAASTATELUT

Vanhemmuus sijaishuollossa eläneiden elämäkerronnassa, 1950–1990, 11 haastattelua. Toteutettu syksyllä 2018. Haastattelijoina Kirsi-Maria Hytönen ja Johanna Oksanen. Litteroinut Johanna Oksanen. Haastattelut toistaiseksi Hytösen hallussa.

Ylirajaiset kohtalot – Perhehistoriat sodanjälkeisessä Suomessa, 8 haastattelua. Toteutettu 2018–2019. Haastattelijana Eerika Koskinen-Koivisto. Haastattelut toistaiseksi haastatelijan hallussa.

KIRJALLISUUS

Conway, Martin 1995: *Flashbulb Memories*. Hove & Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
Fass, Paula S. 2010: Childhood and Memory. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 3 (2), 155–164. <https://doi.org/10.1353/hcy.o.0096>

⁵⁸ Suopajarvi ja muut 2019.

- Finnegan, Ruth 2006: Family Myths, Memories and Interviewing. Teoksessa *The Oral History Reader*. Toimittaneet Robert Perks ja Alistair Thomson. 2. painos. Lontoo & New York: Routledge, 177–183.
- Goldson, Barry 2004: Childhood: An Introduction to Historical and Theoretical Analyses. Teoksessa *Childhood in Crisis?* Toimittanut Phil Scraton. Lontoo & New York: Routledge, 1–27.
- Hollan, Douglas N. – Throop, Jason 2011: The Anthropology of Empathy: Introduction. Teoksessa *The Anthropology of Empathy: Experiencing the lives of others in Pacific Societies*. Toimittaneet Douglas N. Hollan ja Jason Throop. New York & Oxford: Berghahn Books, 1–21.
- Huhn, Arianna 2018: Biographical Objects, Affective Kin Ties, and Memories of Childhood. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 11 (3), 403–420.
<https://doi.org/10.1353/hcy.2018.0052>
- Hynninen, Anna 2017: *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa* [verkkoaineisto]. Turku: Turun yliopisto.
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6729-2>. Viitattu 1.11.2021.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014: ”Ei elämäni lomina mahtunut” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana [verkkoaineisto]. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/68335>. Viitattu 15.4.2021.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti 2018: ’Cos I’m a Survivor’: Narratives of coping and resilience in recollections of difficult childhood in post-war Finland. *Ethnologia Fennica*, 45, 55–78. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.65535>.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti – Salenius, Paula – Haikari, Janne – Markkola, Pirjo – Kuronen, Marjo – Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistiota 2016:22 [verkkoaineisto]. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/74821>. Viitattu 9.2.2021.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Salenius, Paula 2016: Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa *Yhteiskuntaetnologia*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Niina Koskihaara, Sanna Lillbroända-Annala ja Maija Lundgren. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–100.
- Häkkinen, Antti 2014: ”Kun yhteiskunta tuli kylään”. Nuorisosukupolvien erilaiset yhteiskunta kohtaamiset ja -kokemukset. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 32–56.
- James, Allison – Jenks, Chris – Prout, Alan, 2015: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity.
- Kirves, Jenni 2015: Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. Teoksessa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Toimittaneet Ville Kivimäki ja Kirsi-Maria Hytönen. Tampere: Vastapaino, 257–282.
- Kivimäki, Ville 2018: Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toimittaneet Marja Tuominen ja Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 34–57.

- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina – Kuusisto, Anna-Kaisa 2019: Socio-material Belonging – Perspectives for the Intercultural Lives of Unaccompanied Refugee Minors in Finland. *Journal of Intercultural Studies*, 40 (4), 363–382.
<https://doi.org/10.1080/07256868.2019.1628725>
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työn ja leikin muistelussa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 1999: Muisti, muistelu, perinne. Teoksessa *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Toimittaneet Bo Lönnqvist, Elina Kiuru ja Eeva Uusitalo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155–176.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: *Her Own Worth – Negotiation of Subjectivity in the Life Narrative of a Female Labourer*. Helsinki: Finnish Literature Society.
<https://doi.org/10.21435/sfe.16>
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2022: Material Memories – Narrating and Reconstructing Experiences about Displaced Childhood during the Second World War. *Narrative Culture* 9, (1), 109–128. <https://doi.org/10.1353/ncu.2022.0005>
- Koskinen-Koivisto, Eerika – Seitsonen, Oula 2019: Landscapes of Loss and Destruction: Sámi Elders’ Childhood Memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea*, 49 (1), 24–40. <https://doi.org/10.16995/ee.816>
- Koskinen-Koivisto, Eerika – Thomas, Suzie 2018: Remembering and Forgetting, Discovering and Cherishing. Engagements with Material Culture of War in Finnish Lapland. *Ethnologia Fennica*, 45, 28–54. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.60647>
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2009: The mobilities of forced displacement: commemorating Karelian evacuation in Finland. *Social and Cultural Geography*, 10 (5), 545–563.
<https://doi.org/10.1080/14649360902974464>
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2011: Transnational sense of place: cinematic scenes of Finnish war child memories. *Journal of Aesthetics & Culture*, 3(1), 7178.
<https://doi.org/10.3402/jac.v3io.7178>
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa – Savolainen, Ulla 2016: The Interplay between Memory and Matter: Narratives of Former Finnish Karelian Child Evacuees. *Oral History*, 44 (2), 59–68.
- Laakkonen, Simo 2011: Asphalt Kids and the Matrix City: Reminiscences of Children’s Urban Environmental History. *Urban History*, 38 (2), 301–323.
<https://doi.org/10.1017/S0963926811000423>
- Laine-Frigren, Tuomas 2019: Children on the move: psychiatric encounters with child evacuees returning to post-war Finland. Teoksessa *Social Class and Mental Illness in Northern Europe*. Toimittaneet Petteri Pietikäinen ja Jesper Vaczy. Lontoo: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429432552-6>
- Laitinen, Merja – Uusitalo, Taina 2007: Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus*, 15 (4), 316–332.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomo 2017: *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Marcus, Clare Cooper 1992: Environmental memories. Teoksessa *Place Attachment*. Toimittaneet Irwin Altman ja Seth M. Low. New York: Springer, 87–112.
https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_5

- Markkola, Pirjo – Malinen, Antti – Hytönen, Kirsi-Maria 2018: Conducting Commissioned Research: The Finnish Inquiry on the Failures of Child Welfare, 1937–83. *Scandinavian Journal of History*, 1–20.
- Morrison, Heidi 2020: Unchilding by Domicidal Assault: Experiences of Childhood and Home during the Second Intifada. *Jerusalem Quarterly*, 84, 66–86.
- Nätkin, Ritva 1997: *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ochs, Elinor – Capps, Lisa 2001: *Living Narrative. Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674041592>
- Palmberger, Monika 2016: *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. Lontoo: Palgrave Macmillan. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/31915>
- Povrzanović Frykman, Maja 2016: Sensitive Objects of Humanitarian Aid: Corporeal Memories and Affective Continuities. Teoksessa *Sensitive Objects Affect and Material Culture*. Toimittaneet Jonas Frykman ja Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 79–104. <https://doi.org/10.21525/kriterium.6.6>
- Savolainen, Ulla 2015: *Kirjoitettu ja muistettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Savolainen, Ulla 2017: Tellability, Frame and Silence. The Emergence of Internment memory. *Narrative Inquiry*, 27 (1), 24–46. <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.02sav>
- Savolainen, Ulla 2018: Miksi historian hyvitykset epäonnistuvat? – Törmäävät muistikäsitykset ja hyvityksen moraali. *Historiallinen Aikakauskirja*, 116 (1), 56–68.
- Schrumpf, Ellen 2018: Children and their stories of WWII: A Study of Essays of Norwegian School Children from 1946. Teoksessa *Nordic Childhoods 1700–1960. From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Toimittaneet Reinart Aasgaard, Marcia J. Bunge ja Merethe Roos. Lontoo & New York: Routledge. 263–273.
- Sheftel, Anna – Zembrzycki, Stacey 2010: "We Started Over Again, We Were Young": Postwar Social Worlds of Child Holocaust Survivors in Montreal. *Urban History Review* 2010 39 (1), 20–30. <https://doi.org/10.7202/045105ar>
- Shuman, Amy 1986: *Storytelling Rights. The Uses of Oral and Written Texts by Urban Adolescents*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511983252>
- Siim, Pihla Maria 2016: "Family stories untold. Doing Family through Practices of Silence." *Ethnologia Europaea* 46 (2), 74–88.
- Souto, Anne-Mari – Honkasalo, Veronika – Suurpää, Leena 2015: Kuuntelemista, sanoittamista ja näkyväksi tekemistä: Tutkijat kiistellyn rasismien äärellä. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo. Tampere: Vastapaino, 136–162.
- Strandén, Sofie 2009: Trust in the Emphatic Interview. Teoksessa *Oral History. The Challenges of Dialogue*. Toimittaneet Marta Kurkowska-Budzan ja Krzysztof Zamorski. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, 3–13.

- Sugiman, Pamela 2004: Memories of Internment: Narrating Japanese Canadian Women's Life Stories. *The Canadian Journal of Sociology*, 29 (3), 359–388.
<https://doi.org/10.1353/cjs.2004.0049>
- Suopajärvi, Tiina – Koskinen-Koivisto, Eerika – Korjonen-Kuusipuro, Kristiina – Hytönen, Kirsi-Maria – Hämeenaho, Pilvi 2019: ”Tunteilla on väliä: Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa”. *Elore*, 26 (2), 42–67. <https://doi.org/10.30666/elore.77809>
- Säilävaara, Jenny 2021: *Pitkään imettäneet äidit – Tutkimus äitien fyysisestä, sosiaalisesta ja emotionaalista tilasta* [verkoaineisto]. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8503-5>. Luettu 1.11.2021.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtä tekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2009: The Bicycle and Bodily Identities of Rural Finnish Youth from the 1920s to the 1940s. *Ethnologia Fennica*, 36, 59–71.
- Vehkalahti, Kaisa – Suurpää, Leena 2014: Johdanto: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Helsinki Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 5–29.

Kollektiivinen biografia

Lähestymistapa kylmän sodan lapsuuksien tutkimiseen

Mnemo ZIN'

Lähestymme muistia ”elettynä prosessina, joka avautuu ajallisesti ja kokemuksellisesti” tutkiaksemme ”julkisen ja yksityisen elämän suhteita, toimijuutta ja valtaa sekä menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta”.² Pyrimme selvittämään, miten (jälki)sosialististen yhteiskuntien lapsuuskokemukset muodostuivat, miten ne koettiin lapsuudessa ja miten samoja kokemuksia (uudelleen)kerrotaan nykyhetkessä. Lasten joka-päiväiset kokemukset ja lapsuus sosiohistoriallisena konstruktiona tuottavat analyttisiä poikkileikkauksia yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja mahdollistavat sosialismin, kulttuuristen ja ideologisten muutosten sekä subjektin ja identiteetin muotoutumisen historiallisen tarkastelun. Yksi kansainvälisen ja poikkitieteellisen Re-Collect/Re-Connect: Crossing the Divides through Memories of Cold War Childhoods -tutki-

- 1 Mnemo ZIN on Zsuzsa Millein (<https://orcid.org/0000-0003-4681-6024>, Tampereen yliopisto), Iveta Silovan (<https://orcid.org/0000-0002-8897-8016>, Arizona State University) ja Nelli Piattoevan (<https://orcid.org/0000-0003-0963-1901>, Tampereen yliopisto) yhdistelmänimi. Ottamalla käyttöön yhteisnimen kieltäydymme erottelemasta tai asettamasta panostamme paremmuusjärjestykseen ja tuomme esiin kietoutuneisuutemme ja jatkuvan kehittymisemme tutkijoina ja ihmisinä. Kollektiivinen nimeimme on saanut inspiraationsa kreikkalaisen mytologian Mnemosyne-hahmosta, joka on muistin jumalatar ja yhdeksän muusan äiti. Lähes kymmenen vuotta kestäneessä yhteistutkimuksessamme olemme tarkastelleet lapsuusmuistoja kollektiivisen biografian menetelmän avulla ja tuottaneet tietoa (jälki)sosialistisesta ja (de)kolonialisesta menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta.
- 2 Keightley 2010, 55–56.

mushankkeemme tavoitteista on verrata elettyjä kokemuksia virallisiin valtiollisiin ideologioihin ja kylmän sodan kahtiajakoihin, jotka ovat hallinneet lasten elämää ja joissa lapset on nähty passiivisina vaatimusten, odotusten ja kulttuuristen normien ja sääntöjen kohteina.³

Kollektiivinen biografia on työkalu, jolla voidaan tutkia henkilökohtaisia muistoja, jotka joko myötäilevät, kommentoivat tai vastustavat geopoliittisia hierarkioita ja valtaa sekä niihin liittyviä identiteettejä, stereotypioita ja normeja. Marnina Gonickin ja Susanne Gannonin⁴ mukaan ”eletyn totuuden sijaan – olemme kiinnostuneet muistitarinoista väliinään tutkia tapoja, joilla yksilöt sosiaalistuvat diskursiivisesti, affektiivisesti ja materiaalisesti tietyissä, pohjimmiltaan epävakaisissa hetkissä”; hetkissä, jotka ovat avoimia kyseenalaistukselle ja useille tulkinnoille ja jotka tarjoavat keinon tarkastella, miten asiat materialisoituvat sellaisiksi kuin ne materialisoituvat.⁵ Tutkimalla kertomuksia eri maantieteellisillä alueilla eletystä lapsuuskokemuksista, muistoista ja esineistä voimme kriittisesti tarkastella uudelleen (jälki)sosialististen yhteiskuntien monoliittisyyttä (ja autoritaarisuutta) kaikkine ristiriitaisuuksineen ja kompleksisuuksineen. Tuodaksemme näkyviin näitä kompleksisuuksia olemme keränneet moninaisia kertomuksia lapsuuskokemuksista suurlta, useampaa sukupolvea edustavalta joukolta tutkijoita ja taiteilijoita. Näin tehdessämme olemme ulottaneet ja syventäneet muistojen tuottamista, analyysia ja kuvaamista kohti taidelähtöisiä menetelmiä.

Tässä luvussa kuvaamme kollektiivista biografiaa muistitietotutkimuksen menetelmänä, sen pragmaattista hyödyntämistä, käyttömahdollisuuksia ja haasteita sekä potentiaalia historialliseen tutkimukseen *Re-Collect/Re-Connect: Crossing the Divides through Memories of Cold War Childhoods* -tutkimushankkeen kokemusten pohjalta⁶. Luku on rakennettu kolmiosaiseksi. Seuraavassa osiossa esittelemme kollektiivisen biografian historiaa sekä sen epistemologisia juuria ja yhteyksiä. Kollektiivisen biografian kuvaus alkaa menetelmää hyödyntävän kansainväli-

3 Kiitämme Koneen Säätiötä tutkimushankkeen rahoittamisesta (projektinumero 3122800381) ja Niko Koskea kirjaluvun suomennoksesta.

4 Gonick & Gannon 2014, 6.

5 Davies & Gannon 2013.

6 Ks. www.coldwarchildhoods.org.

sen tutkimushankkeemme esittelyllä. Kuvaamme yksityiskohtaisesti, miten käytimme kollektiivista biografiaa tutkimuksen aineistonkeruussa verkossa ja paikan päällä. Sen jälkeen siirryimme tarkastelemaan analyttisesti lapsuuskokemuksia tutkimusaineistona ja kuvaamme, miten hyödynsimme muistoja historiallisten mullistusten analyysissa. Lopuksi kertaamme kollektiivisen biografian pääperiaatteita ja pohdimme, mitä menetelmä voi tuoda lapsuuksien historialliseen ja yhteiskunnalliseen tutkimukseen.

Kun kollektiivisia subjektifikaation prosesseja analysoidaan yksilön kokemusten näkökulmasta kollektiivisen biografian avulla, on mahdollista siirtyä etämmälle ”toimijuudesta”, jota on kritisoitu erityisesti lapsiin ja muihin marginalisoiuihin tai alisteisiin ryhmiin liittyvässä historian tutkimuksessa⁷. Muistojen yksityiskohtaiset, vivahteikkaat ja monisensoriset narratiivit ja analyysit myös yhdistävät kollektiivisen biografian elettyihin lapsuuskokemuksiin uusilla ja rikkailla tavoilla. Koska kollektiivinen biografia tarkastelee myös sitä, miten materiaaliset ja diskursiiviset kontekstit limittyvät muistoihin, sen avulla voidaan tutkia yli tieteenalarajojen, miten yksilön muisti ja kollektiivinen muisti muovautuvat kokemusten ja politiikan vaikutuksesta nykyhetkessä.

Kollektiivisen biografian taustaa

Kollektiivisen biografian menetelmää kehitti alkujaan Frigga Haug kollegoineen.⁸ Alkuperäistä lähestymistapaa ovat vieneet poststrukturalistiseen suuntaan Bronwyn Davies ja Susanne Gannon⁹ sekä Marnina Gonick ja Susanne Gannon¹⁰. Tutkimusmenetelmänä se korostaa muistojen jaettua ja systemaattista tuottamista; muistojen avulla voidaan tarkastella, miten rakenteelliset, systeemiset, diskursiiviset ja affektiiviset prosessit vaikuttavat tiettyjen subjektien esiintuloon (kuten sosialistinen

7 Ks. Vuolanto tässä teoksessa.

8 Haug ja muut 1987.

9 Davies & Gannon 2006. Suomessa menetelmää ovat käyttäneet ja kehittäneet Palsaoja-kollektiivin jäsenet (ks. Palsaoja-kollektiivi 2018).

10 Gonick & Gannon 2014.

tai uusliberalistinen subjekti, sukupuolitettu subjekti, akateeminen subjekti tai lapsisubjekti¹¹). Kollektiivisen biografian parissa työskentelevät tutkijat ovat kiinnostuneita nimenomaan ”arkielämän heterogeenisyydestä”.¹² Tutkijoista ja osallistujista koostuvan ryhmän lähtökohdista riippuen kollektiivisen biografian tuottamisen tavat voivat vaihdella, mitä tulee aiheiden valintaan, muistojen herättämiseen, muiden modaaliteettien mukaan ottamiseen (esimerkiksi kuvat, esineet, taide tai teatteri) sekä siihen, miten muistoja kirjoitetaan, uudelleenkirjoitetaan ja analysoidaan.¹³ Se ei ole lähestymistapana jäykän metodologinen, joten on tärkeää, että tutkijaryhmä kuvaa niitä erityisiä prosesseja, joita tutkimuksen aikana nousee esiin tai joita tutkijat ovat kehittäneet kaikkein sopivimmiksi oman tutkimuksensa tarpeisiin.

Laajemmalla käsitteellisellä ja metodologisella tasolla lähestymistapamme kollektiiviseen biografiaan on monilta avainelementeiltään samankaltainen aiemman tutkimuksen kanssa. Kollektiivisessä biografiasa tuotetaan muistitarinoita, joita analysoidaan osallistujien intersubjektiiivisten tilojen ja osallistujaryhmän nykyisyyksien ja menneisyyksien keskinäisten suhteiden näkökulmista. Kollektiivinen biografia, samalla tavoin kuin muistitietotutkimus, olettaa, että muistot voivat tarjota sellaisia näkökulmia yhteiskuntatieteisiin, joita ”historian tutkimus ei saavuta”.¹⁴ Muisti ei ole korvike historian tutkimukselle, eikä se ”johda suoraan historialliseen totuuteen”. Muisti on pikemminkin ”tutkimusaihe ja analyysin muoto”, joka tulisi pitää ”historian epistemologisista kriteereistä erillisenä”.¹⁵

Kollektiivisessä biografiasa tietoa tuottavan asiantuntijan ja muisteleavan maallikon välinen kahtiajako poistuu. Tutkimuksen havainnoija ja kohde ikään kuin limittyvät. Tätä menetelmää hyödyntävinä ja omaan tutkimuksemme tarpeisiin mukauttavina tutkijoina pyrimme ymmärtämään, miten itse olemme ”osallistuneet menneisyyden kokemuksiim-

11 Ks. Davies & Gannon 2006; Gonick & Gannon 2014; Hawkins ja muut 2016; Silova, Piattoeva & Millei 2018.

12 Haug ja muut 1987, 70–71.

13 Ks. Haug ja muut 1987; Davies & Gannon 2006; Gonick & Gannon 2014.

14 Keightley 2010, 55–56; Kalela 2006.

15 Keightley 2010, 56.

me”.¹⁶ Täten keskitymme muistojen ja muistamistapojen yhtäläisyyksiin ja eroihin, joita Keski- ja Itä-Euroopan sosialistisissa maissa kasvaneilla lapsilla (meillä) on. Tutkimme ja kyseenalaistamme lapsuutta voimakkaasti muovanneita instituutioita, diskursseja ja tapoja, ja pyrimme kuvaamaan näitä diskursseja ja tapoja yhteiskunnallisten transformatioiden kautta. Kollektiivisen biografian avulla kirjoitetut lapsuuden muistitarinat ulottuvat yksilön ulkopuolelle, ja ne yhdistävät julkisen ja yksilön muistin sekä niiden yksilölliset ja kollektiiviset tulkinnat monipuolisilla ja vastavuoroisilla tavoilla. Jokainen muistitarina nostaa esiin lisää tarinoita ja resonansseja (ja eroavaisuuksien ja yksityiskohtien nyansseja) tarinoiden välillä.

Kollektiiviseen biografiaan liittyy ”tarkkaavainen, sisäistävä kuunteleminen”¹⁷, jotta ”jokainen tarina on kaikkien kuviteltavissa kehollisesti ja mielellisesti”.¹⁸ ”Kollektiivisuutta” kuvataan usein intiimiyden kautta. Esimerkiksi Davies ja Gannon¹⁹ puhuvat ”kohtaamisesta”, jossa osallistujat työskentelevät ”kollektiivisesti osallistujia liikuttavien intensiteettien ja virtausten avulla”. Emootiot ja affektit, sekä kehollisessa että relationaalisessa mielessä, ovat esillä kuvauksissa kollektiivisen biografian *brainstorming*- ja *bodystorming*-harjoitteista, joissa muistojen jakaminen käynnistää kohtaamisen ja kohdatuksi tulemisen kokemuksia. Jakamista kollektiivisessa tilanteessa kuvataan ”vaikeaksi, provosoivaksi, haastavaksi, hauskaksi, surulliseksi ja mielekkääksi, ja se saa aikaan naurua ja kyneleitä”.²⁰

Kollektiivinen biografia menetelmänä

Sosialistisen valtiovallan maita kuvataan usein totalitarismin viitekehyksen kautta, ja alueesta puhutaan monoliittisesti korostaen idän ja lännen kahtiajakoa. Länsimaisesta näkökulmasta tarkasteltuna sosialistista lap-

¹⁶ Haug ja muut 1987, 35.

¹⁷ Davies & Gannon 2006, 10.

¹⁸ Davies & Gannon 2009, 9.

¹⁹ Davies & Gannon 2013, 360.

²⁰ Davies & Gannon 2006, 10.

suutta kuvataan usein ideologisesti jäykäksi, poliittisesti kontrolloiduksi ja siten täysin homogeeniseksi. Rautaesiripun toisella puolella – kuten Lisa A. Kirschenbaum²¹ huomauttaa tutkimuksessaan neuvostolapsuudesta – puoluejohtajat, tutkijat ja jopa aikuiset yleisemmin olivat taipuvaisia ”yhdistämään (tai sekoittamaan) ’oikeat’ lapset, joita piti ruokkia, pukea ja kouluttaa, metaforiseen, ikoniksi muodostuneeseen lapsikuvaan.”²² Alueella varttuneina aikuisina ja tutkijoina koimme, että nämä monoliittiset narratiivit olivat kaukana lapsuutemme eletyistä kokemuksista. Niissä ei ole huomioitu lainkaan niitä kiintymyksen, optimismin, latteuden ja vieraantumisen monimutkaisuuksia ja monitulkintaisuuksia, joita koimme ”sosialististen mallikansalaisten” ja ”sosialistisen tulevaisuuden rakentajien” kullissien takana.²³

Kollektiivinen lähestymistapa muotoutui havaittuamme olemassa olevien narratiivien yksipuolisuuden, joka haastoi meidät kolme sekä muita ryhmään alkujaan kuuluneita kollegoita jakamaan omia lapsuusmuistojaan. Tämä auttoi meitä problematisoimaan homogenisoivia narratiiveja ja loi yllättäviä yhteyksiä, kun täydensimme toistemme muistoja päiväkodista, koulusta ja vapaa-ajan aktiviteeteista. Koimme, että meidän täytyi tutkia näitä yhteyksiä tarkemmin. Keskusteluista, reflektoinnista ja muistitarinoista nousi esiin, että eletty sosialismi tarkoitti jotain sängen erilaista verrattuna niihin virallisiin tulkintoihin, joita poliitikot ja tutkijat tarjosivat joko rautaesiripun länsi- tai itäpuolella. Kun ymmärsimme, että muistitarinoiden kollektiivinen jakaminen ja niiden kuulustelu loi ainutlaatuisia ikkunoita elettyihin kokemuksiin ilman nostalgiaa tai klišeitä ja että se sai aikaan kytköksiä ihmisten välille, päätimme hankkeen seuraavalle tasolle siirtyessämme kutsua yhä useampia alueelta kotoisin olevia tutkijoita ja taiteilijoita osallistumaan kylmän sodan lapsuuksien kollektiiviseen biografiaan.

Kutsuimme tutkijoita ja taiteilijoita muistityöpajoihin eri akateemisten verkostojen ja yhteisöjen sekä henkilökohtaisten verkostojemme kautta. Tarkoituksena oli saada 20 osallistujaa kuhunkin neljään paikan

21 Kirschenbaum 2001.

22 Kirschenbaum 2001, 2.

23 Silova, Piattoeva & Millei 2018.

päällä järjestettyyn työpajaan, yhteensä siis 80 osallistujaa ympäri maailmaa eri alueilta, eri ikäluokista ja erilaisista taustoista. Halusimme saattaa yhteen kulttuurisen ja yhteiskunnallisen kontekstin tuntevia ihmisiä rautaesiripun molemmilta puolilta, mukaan lukien 1) osallistujia, jotka varttuivat sosialistisissa yhteiskunnissa tai syntyivät siellä vuoden 1989 tienoilla (Berliinin muurin murtumisen aikaan) – huomioiden erityisesti vähemmistöryhmät (esimerkiksi uskonnolliset ja etniset vähemmistöt, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt sekä toimintarajoitteiset) – ja 2) osallistujia ei-socialistisista maista, jotka varttuivat kylmän sodan aikana tai syntyivät vuoden 1989 tienoilla ja jotka olivat vierailleet ”toisen maailman” maissa ja halusivat jakaa lapsuuskokemuksiaan. Tavoitteenamme oli murtaa tiedon tuottamisen historiallinen hierarkia, jossa itäeurooppalaisten tutkijoiden odotetaan tavallisesti tuottavan empiiristä dataa ja tapaustutkimuksia, kun taas teoretisointi, abstrakti ajattelu ja käsitteellinen työ varataan länsimaisille tutkijoille.²⁴ Siksi kaikki tutkijat tai taiteilijat uravaiheestaan tai geopolitiittisesta sijainnistaan riippumatta osallistuivat tiedon tuottamiseen. Tällä tavoin haastoimme geopolitiittisen tietohierarkian perinnön. Annoimme osallistuvien tutkijoiden ja taiteilijoiden työskennellä omien muistojensa kanssa, ja siten pyrimme lisäksi poistamaan tieteellisessä tutkimuksessa yleisesti havaittavia jakolinjoja tutkijan ja tutkittavan, taiteen ja tieteen sekä tieteen ja yhteiskunnan väliltä.²⁵

Tutkimushanke pyrki haastamaan geopolitiittiset jakolinjat tuomalla osallistujat fyysisesti samaan tilaan paikoissa, joissa maailmaa on jaettu muurein ja rajoin joko historiallisesti tai vastikään: Berliinissä (jaettiin kylmän sodan aikana), Riiassa ja Helsingissä (Itämeren satamakaupunkoja) ja Méxicossa (lähellä hiljattain pystytettyä raja-aitaa Meksikon ja Yhdysvaltain rajalla). Lisäksi järjestimme verkkotyöpajan osallistujille, jotka eivät kyenneet saapumaan paikalle näihin sijainteihin aikarajoitteiden tai muiden syiden vuoksi, ja pyrimme siten verkkoyhteyksien avulla ehkäisemään muunlaisia jakolinjoja. Verkkotyöpajojen osallistujat ryhmiteltiin maantieteellisen sijainnin ja etäisyyden perusteella. Hanke

24 Silova, Millei & Piattoeva 2017; Tlostanova, Thapar-Bjorkert & Koobak 2016.

25 Stengers 1993.

Kuva 1. Muisto II (0207). Koko 100 cm × 100 cm, öljyväri, © Hanna Trampert. Trampert kasvoi sosialistisessa Puolassa ja muutti Itä-Saksaan vuonna 1985. Hän osallistui Berliinissä järjestettyyn kollektiivisen biografian työpajaan, joka innosti hänet tekemään sarjan maalauksia.

myönsi myös taloudellista avustusta sitä tarvitseville (priorisoiden matkustusta maateitse ja julkisilla kulkuvälineillä) ja kustansi majoituksen ja ateriat fyysisiin työpajoihin osallistuville. Ottamalla tarkasti huomioon osallistujien tarpeet ja käyttämällä paikallisia catering-palveluita hankkeessa varmistettiin sitoutuminen tasa-arvoisempaan, yhteiskunta-vastuullisempaan ja hiilineutraalimpaan tutkimukseen.

Osallistujia oli 31 maasta Euroopasta, Pohjois- ja Etelä-Amerikasta, Aasiasta, Afrikasta ja Tyyneltämereltä, ja useimmat heistä olivat toisilleen entuudestaan tuntemattomia. Jotta osallistujien oli mahdollista tutustua toisiinsa ja valmistautua intensiiviseen kollektiivisen biografian

työskentelyyn, järjestimme sarjan verkkotapaamisia ja loimme kollaboratiivisen Slack-virtuaalialustan ryhmänmuodostuksen ja aineistojen jakamisen tarpeisiin. Järjestimme teoreettisia ja metodologisia lukupiirejä muistitietotyöstä ja (sosialististen) ”lapsuuksien” ja ”jakolinjojen” käsitksistä, jotka ovat tutkimuksemme teemoja. Näillä alustavilla verkkotapaamisilla ja -keskusteluilla autettiin luomaan kytköksiä osallistujien välille ja tarjottiin yhteinen viitekehys seuraavia intensiivisiä kollektiivisen biografian työpajoja varten.

Kollektiivisen biografian tutkimusprosessi²⁶

ALUSTAVAT VERKKOTAPAAMISET

Alustavan verkkotyötilan tarkoituksena oli mahdollistaa osallistujille toisiinsa tutustuminen, muistojen ja kuvien jakaminen sekä aineistojen kuten internet-sivujen, taiteen ja tekstien, tutkimus- ja lehtiartikkeleiden ja kirjallisuuden jakaminen. Jaoin osallistujat seitsemään ryhmään verkossa aikavyöhykkeiden perusteella. Myös työryhmien fasilitaattorit olivat useilta maantieteellisiltä alueilta – Suomesta, Yhdysvalloista ja Australiasta. Siten mahdollistettiin dynaaminen vuorovaikutus osallistujien kanssa useilla aikavyöhykkeillä. Verkkotyötilan ”kahvihuoneessa” kaikilla osallistujilla oli mahdollisuus viettää aikaa yhdessä ja ”resurssihuoneessa” oli mahdollisuus jakaa hankkeelle hyödyllistä materiaalia ja tietoa. Tästä ”resurssihuoneesta” muotoutui nopeasti yhteisön ylläpitämä ja jatkuvasti täydentyvä muistojen, perhekuviin tai kuvattujen esineiden kirjasto ja taiteellinen tila, joka loi yhteyttä ja dialogia osallistujien välille saaden aikaan yhä enemmän kytköksiä ja muistoja. Vakan akateemisen tutkimuksen vastapainoksi työryhmät Slackissa nimettiin lapsuuden piirrettyjen hahmojen mukaan (esimerkiksi Tšeburaška – neuvostoliittolaisen kirjailijan Eduard Uspenskin luoma kirjojen ja piirrettyjen hahmo [suomeksi Muksis]; Bolek ja Lolek – kaksi puolalaista animaatiohahmoa; ja Lewis Carrollin luoma Liisa ihmemaassa). Näin

²⁶ Vastikään ilmestynyt ZIN & Gannon (2022) kuvailee kollektiivisen biografian työpajojen tapahtumia etnodraaman keinoin.

alusta saakka pyrimme houkuttelemaan esiin yhteyksiä ja eroavaisuuksia lapsuusmuistojen kautta.

Tämän jatkuvan asynkronisen verkko-osallistumisen lisäksi neljän kuukauden aikana kukin ryhmä tapasi kolme kertaa verkossa fyysisiin työpajoihin valmistautumista varten. Ennen verkkotapaamisia jokainen osallistuja jakoi muiston Slackissa, ja muilla oli mahdollisuus vastata, kysyä kysymyksiä ja tutkailla yhteyksiä muistojen välillä. Assosiaatiot, jaetut tunteet, toisiinsa liittyvät teemat ja materialiteetit loivat rihmastoisia muistijälkiä, jotka resonoivat kunkin ryhmän osallistujien joukossa sekä eri ryhmien välillä. Kunkin ryhmän osallistujia pyydettiin sopimaan teema, jota he halusivat tutkailla tarkemmin muistojensa kautta ensimmäisessä verkkotapaamisessa.

Verkkotapaamiset ja Slack-alusta tarjosivat ympäristön tutustua paremmin hankkeen teemaan ja pyrkimykseen sekä alustavan ymmärryksen kollektiivisesta biografiasta ja siitä, miten tätä menetelmää tultaisiin käyttämään hankkeessa. Keskustelimme ja sovimme myös siitä, miten käytännössä tulisimme työskentelemään fyysisissä työpajoissa.

FYYSISET MUISTITYÖPAJAT

Järjestimme muistityöpajoja neljässä kaupungissa – Berliinissä, Riassa, Helsingissä ja Méxicossa. Päätimme etukäteen yleiset aiheet, joihin liittyen kukin ryhmä jakaisi muistojaan. Jaoimme taustalukemista aiheen tiimoilta ja pyysimme osallistujia joko kirjoittamaan muistojaan ylös tai valmistautumaan jakamaan niitä suullisesti. Ohjeistimme kirjoittamaan muiston yksittäisestä kokemuksesta, tapahtumasta tai tilanteesta (ja välttämään kertomuksia, pitkälle ajalle sijoittuvia tai kertojan koko elämän kattavia biografisia tarinoita, tulkintoja ja selityksiä). Osallistujia pyydettiin kertomaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti myös kaikesta sellaisesta, mikä voisi vaikuttaa vähäpätöiseltä tai merkityksettömältä. Ajattelun apuna oli seuraavia ohjaavia kysymyksiä: Miltä se tuntui? Miltä se näytti? Mitä yksityiskohtia tähän muistitapahtumaan liittyi? Osallistujia ohjeistettiin tiivistämään muisto suunnilleen sivun mittaiseksi, mutta osa muistoista oli pidempiä. Pyysimme osallistujia tuomaan mukanaan myös teemaan tai muistoihin liittyviä esineitä, valokuvia tai taidetta.

Työpajan aluksi esittelimme itsemme lyhyesti, kertasimme työskentelyä koskevat tutkimuseettiset periaatteet ja allekirjoitimme suostumuslomakkeet. Tämän jälkeen avasimme ensimmäisen työpajan, josta käyimme aluksi kahdesta kolmeen tuntia muistojen jakamiseen ja niistä keskustelemiseen. Jaoin käytettävissä olevan ajan siten, että kaikilla oli yhtäläiset mahdollisuudet jakaa ja kehittää muistoaan. Täten ensimmäisen päivän aikana kukin osallistuja työsti enintään kaksi muistoa. Käsittelimme kutakin muistitarinaa tai taide-esinettä sekä koko ryhmän kesken että pienryhmissä. Muistoja tarkasteltiin kollektiivisesti, ja tarkastelun aiheena oli muiston sisältävä teksti, ei sen kirjoittaja. Päivän aikana keskusteltu muisto kirjoitettiin uudelleen päivän loppuksi.

Toisena päivänä jatkoimme muistojen jakamista uusien teemojen ja aiheiden kautta, joita oli noussut esiin edellispäivän keskusteluista. Ohjelmaan oli tarkoituksella sisällytetty taiteellisia työskentelymuotoja, jotta muistityötä voitiin tehdä eri luovien tasojen affektien ja emootioiden avulla ja näin herätellä kehoa ja aisteja sekä koota uudelleen visuaalisia ärsykeitä. Tällä tarkan kuuntelun, lukemisen, kirjoittamisen ja uudelleenkirjoittamisen iteratiivisella prosessilla huomioitiin muistojen ruumiillisuus muistitarinoiden tuottamisessa.²⁷ Osallistujia kannustettiin järjestämään taidetyöpajoja oman ammatillisen ja taiteellisen asiantuntemuksensa lähtökohdista. Esimerkiksi Berliinissä muodostui pienryhmiä, joissa kokeiltiin kuvataidemenetelmiä, *bodywork*-harjoitteita, teatteria, karttojen piirtämistä ja naapurustokävelyitä, joiden tarkoituksena oli luoda kytköksiä kehollisiin muistoihin. Riiassa vierailimme ”Homo Novus” -näyttelyssä, joka oli osa Riian teatterifestivaalia vuonna 2019. Helsingissä kävimme katsomassa kokeellista ”Body Interrupted” -näytelmää. Nämä toimintamuodot nostivat esiin kehossa säilyneitä muistoja tai unohdettuja tuntemuksia, jotka auttoivat osallistujia muistamaan joko eri tavalla tai kokonaan uusia asioita.

Kolmantena päivänä teimme kollektiivisen analyysin, jonka tarkoituksena oli tuottaa tulkintoja jokaisesta tapahtumasta tai muistosta seuraavin työpajan vaiheihin:

27 Davies & Gannon 2006; Gonick & Gannon 2014.

Kuva 2. Taidetyöpaja Helsingissä. Zsuzsa Millei jakaa muistoaan ja muut osallistajat luovat äänimaiseman. Kuva: Re-Collect/Re-Connect-hankkeen kuva-arkisto.

1. Vuorollaan kukin työpajan osallistuja jakoi tunteitaan ja ideoitaan kustakin kirjallisesta muistosta. Lisäksi tulostimme kaikki muistot ja kommentoimme niitä ”muistonäyttelyssä”, jossa osallistujat lukivat seinälle ripustettuja muistoja ja jättivät tarinaan liittyviä kommentteja, kysymyksiä ja vaikutelmia.
2. Työpajan osallistujat etsivät yhdessä samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia muistojen väliltä – myös sellaisia toistuvia elementtejä, jotka eivät välttämättä hahmottuneet ensisilmäyksellä. Kukin jäsen tarkasteli sitten erityisesti muiston niitä osia, jotka eivät vaikuttaneet sopivan muistojen väliseen vertailuun, samalla välttäen elämäkerrallisuutta.
3. Osallistujat panivat merkille muistoissa esiintyviä kliseitä, yleistyksiä, ristiriitaisuuksia, kulttuurisia imperatiiveja ja metaforia. Tämä on yksi keino tunnistaa toistuvia tapahtumia koskevia, itsestään selvinä pidettyjen sosiaalisten selontekojen ilmauksia.

4. Ryhmä keskusteli teorioista, yleisistä käsityksistä, sanonnoista ja aiheeseen liittyvistä kuvista – jälleen pyrkien yhdessä tunnistamaan aiheen sosiaalisia eksplikointeja.
5. Ryhmä myös tarkasteli, mitä muistoihin ei ollut kirjoitettu (mutta mitä niissä olisi voinut odottaa olevan). Hiljaisuus voi joskus vaikuttavasti osoittaa kirjoittajalle merkittäviä mutta kivuliaita tai erityisen ongelmallisia aiheita.²⁸

Löydettyämme joitakin yhteisiä teemoja pohdimme syväluotaavamman analyysin mahdollisuuksia sekä kytköksiä akateemiseen kirjallisuuteen yleisemmin. Keskustelimme myös mahdollisista akateemisista julkaisuista (artikkeleista ja luvuista), taideteoksista tai blogeista ja päätimme, miten tekisimme yhteistyötä pienemmissä ryhmissä fyysisten työpajojen jälkeen jakamalla vastuita osallistujille. Pidimme osallistujiin yhteyttä työpajojen jälkeen verkossa ja kannustimme jaettuihin muistoihin perustuviin kirjoitus- tai taideprojekteihin. Työpajoissa fasilitoitiin yhteisiä kokemuksia ja uusia kytköksiä sekä autettiin muodostamaan jaettujen ideoiden yhteisöjä, joissa tuotettua tietoa voitaisiin hyödyntää myös tutkimushankkeen jälkeen. Hankkeessa tuotetut muistot ovat julkisesti saatavilla ”muistoarkistossa”, ja eräät osallistajat ovat vieneet muistoja uusiin suuntiin omaan kiinnostukseensa pohjautuen, esimerkiksi animaatioksi, elokuvakonseptiksi, runoksi tai teatterituotannoksi.

EETTISYYS

Kollektiivisen biografian menetelmä nostaa esiin tärkeitä kysymyksiä muistojen ”omistajuudesta”, esimerkiksi siitä, kuka voi tulkita kenenkin muistoja ja miten ja missä vaiheessa keskusteluiden, palautteen ja uudelleenkirjoittamisen prosessia jonkun muistosta tulee kollektiivinen – vai tuleeko siitä. Siksi on tärkeää selventää ja tarkastella kollektiivisen muistitiedon tuottamisen generatiivisuutta eli sitä, miten yhden osallistujan muistot voivat sytyttää muistoja ja assosiaatioita toisissa osallistujissa. Tämä osaltaan näyttää toteen, että työpajoissa tuotetut muistot

28 Onyx & Small 2001; Davies & Gannon 2006; Haug 2008a ja Haug 2008b.

ovat kollektiivisessa omistuksessa ja että kuka tahansa hankkeessa tai sen ulkopuolella voi käyttää niitä tutkimuksen tai taiteen tarkoituksiin. Juuri tämän takia valmiit muistitarinat jaettiin julkisesti hankkeen digitaalisessa verkkoarkistossa. Osallistujat eivät välttämättä halua jakaa kollektiivisesti tuotettuja muistoja julkisesti. Siksi suostumuslomakkeesamme oli mahdollisuus kieltää osallistujan muistitarinoiden käyttö myöhemmissä yhteyksissä. Kukaan ryhmästä ei kuitenkaan valinnut tätä vaihtoehtoa, joten muistot voitiin arkistoida digitaalisessa muodossa ja jakaa julkisesti jatkokäyttöön.

Toinen tärkeä etiikkaan ja kollektiivisen biografian analysointiin liittyvä seikka on muoto, jossa lopulliset muistitarinat esitetään. Muistot kirjoitetaan kolmannessa persoonassa, mikä kuvastaa niiden tuottamisen prosessia ja ehkäisee houkutusista tarkastella ja analysoida niitä yksilön kokemuksena sen sijaan, mitä ne kertovat ”sosiaalisista prosesseista ja affektiivisista suhteista”.²⁹ Lähestymistapa pyrkii alleviivaamaan niitä monimutkaisia sidoksia, joita liittyy yksittäisen subjektin muiden kanssa olemiseen ja tietämiseen (olivat ”muut” sitten ihmisiä tai jotain muuta), sekä luomaan yhteyksiä – pikemmin kuin jakolinjoja – aikuisen kertojan ja lapsiprotagonistin välille, kertojan ja hänen ympärillään olevien kontekstien ja materialiteettien välille sekä kertojan ja lukijoiden välille ajasta ja sijainnista riippumatta. Epistemologisten ja analyttisten syiden lisäksi päätös esittää tarinat kolmannessa persoonassa lisää anonyymiteettiä ja kannustaa osallistujia jakamaan tarinoitaan vapaammin työpajoissa ja sen jälkeen, vaikka jaettujen tarinoiden yksityiskohtaisuuden vuoksi täysi anonyymiteetti ei olekaan mahdollista.

Lopuksi on vielä todettava, että omiin ja muiden muistoihin kytkeytyminen voi ymmärrettävästi saada aikaan monenlaisia tunteita ilosta suruun ja jopa nostaa esiin traumoja,³⁰ minkä vuoksi tutkimuksen eettisen pohdinnan mukaisesti ohjeistimme osallistujia jakamaan vain tarinoita, jotka he kokivat turvalliseksi jakaa, sekä pysymään yhdessä osallistujien kanssa arkipäiväisten asiayhteyksien aiheissa. Kollektiivista jakamista ja eettistä tutkimusta tukivat myös osallistujille fyysisiin työpajoihin luotu

29 Gonick & Gannon 2014, 11.

30 Ks. Koskinen-Koivisto & Hytönen tässä teoksessa.

kannustava ja lämminhenkinen ympäristö, työpajojen rauhallinen tahti sekä työpajoihin valitut tunnelmalliset ja yhteistä luottamusta ja avoimuutta edistävät työtilat, joista kerromme lisää seuraavaksi.

FYYSISTEN TYÖPAJOJEN ILMAPIIRI

Kollektiivisessa työpajassa ”kehojen, asioiden, paikkojen ja tunteiden vuorovaikutus” ja ”sen affektiivinen dynamiikka” tuottaa lukemattomia affekteja ja affektiivisia tunnelmia, ”kuten nautintoa, iloa tai muita positiivisia tai negatiivisia tunteita”.³¹ Tätä silmällä pitäen kiinnitimme erityistä huomiota työpajojen sijainteihin sekä maantieteellisesti hankkeen teemaan nähden että matkustusmukavuuden ja fyysisen työskentelypaikan näkökulmasta. Ryhmien rakenteen, työpaja-aktiiviteettien ja työpaja-huoneiden ja majoitusratkaisujen erilaisuuden vuoksi työpajat tuottivat erilaisia affektiivisia ilmapiirejä.³² Ensimmäinen työpaja Berliinissä järjestettiin pakolaiskeskuksessa, jossa 27 osallistujaa työskenteli kahdessa ryhmässä: vuorollaan ryhmät työskentelivät joko toimistomaisessa työhuoneessa tai kattopuutarhan vieressä sijaitsevassa huoneessa, jossa oli punaiset verhot ja lattialla turkkilaisia mattoja ja lattiatyynyjä. Työtilojen eroista huolimatta pakolaiskeskuksen yleisessä ilmapiirissä oli huolen ja huolenpidon affektiivinen lataus. Osallistujat majoittuivat AirBnB-asunnoissa pienissä ryhmissä ja asuivat yhdessä kolme päivää ja yötä.

Méxicossa kymmenen ihmistä asui samassa talossa. Ryhmä työskenteli olohuoneessa, teki ruokaa ja vietti iltansa yhdessä. Helsingissä 16 osallistujaa majoitettiin pienissä ryhmissä AirBnB-asuntoihin. Työpaja järjestettiin virallisemmassa kokoustilassa, jossa oli suomalaisen minimalistinen sisustus. Pieni ravintola toimitti kotiruokaa tapahtumiin. Riiassa 14 osallistujaa majoittui hotelliin erillisiin huoneisiin. Ryhmä työskenteli hotellin kokoustilassa, joka ei luonut samanlaisia hyväntuulisuuden tunteita kuin muut työpajasijainnit. Verkkoryhmässä oli rakentava mutta huomattavasti vähemmän intiimi ilmapiiri, ja osallistujat eivät vaikuttaneet siellä samalla tavalla sitoutuneilta. Ryhmällä oli kolme kahden tunnin tapaamista kahden viikon välein. Verkkotyö-

31 Gannon ja muut 2019, 50; Gannon ja muut 2015.

32 Ks. Gannon ja muut 2019.

Kuva 3. Työpaja Berliinissä. Kattohuoneiston tunnelmaa. Kuva: Re-Collect/Re-Connect-hankkeen kuva-arkisto.

pajoista puuttui tietynlainen fokus, ja samanaikaisesti työn alla olevat vastuut veivät niitä eri suuntiin. Siksi kokemuksemme mukaan saman tilan fyysinen jakaminen työhön, aterioihin, lepoon ja vapaa-aikaan teki työpajakokemuksesta intensiivisemmän, sillä se mahdollisti osallistujille paitsi intiimimmän toisiinsa tutustumisen myös muistojen jakamisen jatkuvana prosessina.

Muistojen analysointi

Tämän luvun tarpeisiin on syytä esitellä, miten käsitelimme historiallisiin mullistuksiin liittyviä muistoja. Valitsimme tämän teeman, koska lasten kokemuksia tutkitaan vähemmän suuriin yhteiskunnallisiin tapahtumiin, kuten vallankumouksiin, mielenosoituksiin tai hallintojärjestelmän vaihtumisiin liittyvissä selonteoissa. Myös historiantutkimuksessa käyty keskustelu lasten ja muiden marginalisoitujen ryhmien toimijuudesta vaikutti päätökseemme. Usein esitetään huoli siitä, että

lasten toimijuutta ei huomioida ja että heidät kuvataan passiivisina aikuisten toimien tarkkailijoina, seuraajina tai uhreina.³³ Toiset varoittavat ”toimijuuden” käsitteen puutteellisuudesta ja ehdottavat sen uudelleenmäärittelyä korostamaan relationaalista tulkintaa.³⁴ Nämä kritiikit ja keskustelut toimivat osaltaan viitekehyksenämme moniin merkittäviin poliittisiin tapahtumiin, jotka esiintyvät aikuisten kertomissa muistoissa lasten näkökulmasta: esimerkiksi Berliinin muurin murtuminen, elokuun vallankaappausyritys Neuvostoliitossa vuonna 1991, Romanian vallankumous vuonna 1989, Mosambikin lyhytaikainen marxistinen yksipuoluejärjestelmä, Jugoslavian hajoamisen jälkeiset sodat sekä Chilen sotilasvallankaappaus. Olimme kiinnostuneita lasten toimijuudesta näiden elämää muuttavien poliittisten tapahtumien aikana, ja koska rikkaita lapsuusmuistoja näistä aiheista oli saatavilla, meillä oli hedelmällinen maaperä tutkia kysymystä teoreettisesti.

Aloitimme työmme etsimällä muistoarkistosta kaikki muistitarinat liittyen poliittisiin mullistuksiin. Vaikka työpajoissa käsiteltiin erilaisia teemoja, analyysiin valitut muistot eivät suoraan käsitelleet suuria yhteiskunnallisia tapahtumia, vaan ne toimivat muilla tavoin monien muistojen taustalla. Analyysin aikana luimme ja uudelleenluimme näitä muistovinjetettä ja keskustelimme niistä noudattaen Alicia Y. Jacksonin ja Lisa A. Mazzein³⁵ lähestymistapaa kvalitatiiviseen analyysiin ”ajattelu-
na teorian kanssa” (engl. *thinking with theory*), jossa käsitteitä ”lainataan ja uudelleen konfiguroidaan” ja jossa keksitään uusia lähestymistapoja hyödyntäen erilaisia ”ajattelun, luovuuden ja intervention analyttisiä käytäntöjä”.³⁶ Teimme kukin tulkintoja, yhdistimme tarinoihin käsitteitä ja tunnistimme yhteyksiä teoreettisten mahdollisuuksien ja muistin välillä sekä muistojen välillä – tunnistimme emootioita, kehollisia tunte-
muksia sekä yhteyksiä ihmisten ja ihmisen ulkopuolelle ulottuvien materialiteettien välillä. Tässä avautuvassa analyttisessä tilassa asiat voivat ”yhdistyä toisiinsa, kulkea toistensa läpi tai ohi” ja avautua joksikin uu-

33 Gleason 2016; Miller 2016; Johnson 2003.

34 Johnson 2003; Gleason 2016; Miller 2016.

35 Jackson & Mazzei 2018.

36 Jackson & Mazzei 2018, 1240.

deksi.³⁷ Muisti tutkimusaineistona ja analyysi kollektiivisesti tuotettuna tulkintana luovat siten uusia yhteyksiä: muistoja muodostuu uudelleen, ja uusia ajattelun horisontteja nousee esiin.

Tämän teorian ja muiden aiheeseen liittyvien käsitteiden avulla lukemisen ja ajattelun kautta muodostimme tutkimuskysymyksemme: Miten yhteiskunnallisten mullistusten tapahtumat ja toimijat sekä niistä muodostetut lapsuusmuistot ovat kytköksissä toisiinsa – relationaalisesti, affektiivisesti ja materiaalisesti – ja miten nämä kytkökset luovat uusia ja erilaisia mahdollisuuksia lasten poliittiseen toimijuuteen? Näiden kysymysten taustalla oli kollektiivisen biografian analyttinen mielenkiinto systemaattisesti mieleen palautettujen muistojen jaettuun tuottamiseen ja analysointiin, joilla voidaan tutkia rakenteellisten, systeemisten, diskursiivisten ja affektiivisten prosessien vaikutusta subjektien esiintuloon.³⁸ Alla analysoimme kahta muistoa, jotka kuvaavat tapahtumia kahdessa luokkahuoneessa 1980-luvun lopulla: neuvostoliittolaisessa luokkahuoneessa *perestroikan* eli Neuvostoliiton poliittisen ja taloudellisen järjestelmän uudistamisen aikana ja romanialaisessa luokkahuoneessa Ceaușescun diktatuurin viimeisinä päivinä. Nämä muistitarinat syntyivät osallistujien nykyisyyksien ja menneisyyksien keskinäisten suhteiden vaikutuksesta, ja niitä analysoitiin kollektiivisen työmme intersubjektiivisissa tiloissa. Nämä muistokatkelmat ovat esimerkkejä, ja lisää tietoa löytyy julkaisusta.³⁹

Hyvästi Lenin!

”Lenin tappoi ihmisiä.” Tytön vahvin muisto on noiden nimenomaisten sanojen sanominen pyhästä ihmisestä – ja voitonriemun tunne. Hän tiesi asioita, joita aikuiset tiesivät, ja pystyi sanomaan ne ääneen. Hän tunsi asettavansa opettajansa vaikeuksiin tällaisella argumentilla. Hän tiesi, ettei kyse ollut enää tyystin kielletyn asian sanomisesta – vaan jostain pahemmasta. Hän sanoi jotain, joka oli (edelleen) ikään kuin kahden tilan välissä.

37 Jackson & Mazzei 2018, 1246.

38 Esim. Davies & Gannon 2006; Gannon & Gonick 2014; Hawkins ja muut 2016; Silova, Piattoeva & Millei 2018.

39 ZIN & Tion 2022.

Kuva 4. Lenin koulukirjoissa. Vladimir Iljitš Leninin kuva löytyi jokaisesta Neuvostoliittolaisesta koulukirjasta. Re-Collect/Re-Connect: Crossing the Divides through Memories of Cold War Childhoods -tutkimushankkeeseen pohjautuvaan Kaleidoskooppi – Kylmän Sodan Lapsuus -näyttelyyn (Työväenmuseo Werstas, 23.2.–24.10.2021) valmistettiin installaatio koulukirjojen pilapiirroksista. Kuva: Re-Collect/Re-Connect-hankkeen kuva-arkisto.

Niin kuin aina huonon käytöksen tapauksissa, tytön vanhemmat kutsuttiin koululle keskustelemaan. Kun hän kertoi kotona vanhemmille, mitä oli tapahtunut [kertonut koko luokalle Leninin tapaneen ihmisiä], he eivät kyenneet ottamaan tilannetta tosissaan. Tytön äidin puolen isoäiti – itsekin kirjallisuuden opettaja ja entinen vararehtori – oli tuolloin heillä kylässä. Vanhemmat päättivät, että tässä tilanteessa isoäidin lähettäminen koululle olisi riittävää. Opettaja ja isoäiti keskustelivat tytön arvosanoista ja hänen ajoittain tottelemattomasta käytöksestään. Poliittisista asioista ei puhuttu tässä tapaamisessa. Opettaja varmisti, että kutsumalla vanhemmat koululle hän täytti ne pedagogiset velvollisuutensa, joita hän luultavasti tapauksessa itselleen oletti, sekä esihenkilöidensä odotukset. Tytön vanhemmat täyttivät omat velvollisuutensa lähettämällä aikuisen perheenjäsenen koululle lyhyellä varoitusajalla. (Muisto^o, Venäjä)

Muotokuvan töhertäminen

Sinä päivänä Stancu [opettajan nimi] oli epätavallisen myöhässä, ja takapulpetin pojat – jotka olivat aina niitä kurittomia – alkoivat kylästä tyttöjen kiusaamiseen... Pian viiden tai kuuden pojan välillä syttyi tappelu, joka yltyi sodaksi, ja ammuksina käytettiin mitä tahansa käsiinsä sattui saamaan heitettäväksi vihollista kohti... Sitten George teki yllättävän liikkeen. Sen sijaan, että hän olisi heittänyt värjäätynyttä vettä lattialle valuvan taulusienien kohti luokkatoveriaan, jota kohtaan hänellä oli kaunaa, hän teki täyskäännöksen ja oli nyt vasten maan päämiehen muotokuvaa, jollainen oli jokaisessa luokkahuoneessa liitutaulun yläpuolella. Samassa hetkessä hän taivutti käsivartensa taakse ja heitti sienien kohti muotokuvaa.

Kostoksi saamastaan rangaistuksesta – alhaisesta käytösarvosanasta ja pitkästä keskustelusta vanhempien kanssa – George sai

lahjaksi vallankumouksen. Vain viikkoja muutokuvan töhrimisen jälkeen, koulun ollessa lomalla, väkijoukot kerääntyivät kaduille, ja presidentti poistettiin. Kun sattuman kaupalla ensimmäinen oppitunti loman jälkeen oli matematiikkaa, ja George oli myöhässä ensimmäisenä koulupäivänä, kuten tavallista. Astuessaan luokkaan hän ensin toivotti herra Stanculle hyvät huomenet ja vilkaisi sitten muutokuvan suuntaan kuin mikään ei olisi ollut tärkeämpää.

Seinällä oli edelleen näkyvissä kohta, jossa presidentin kuva oli ollut, mutta hän oli poissa. George tunsikin ensin helpotusta mutta lähes samanaikaisesti ja yllättäen myös surua. Tunteet tulivat liian nopeasti, että George olisi kiinnittänyt siihen huomiota. Häntä pyydettiin istumaan ilman tavanomaista nuhtelua myöhästymisestä, ja oppitunti jatkui kuin mitään ei olisi tapahtunut. Ja ennen kuin hän huomasi, asiat olivat jälleen normaalisti. Oli kuin lapset olisivat palanneet kouluun vain tavalliselta lomalta – kuin presidentin muutokuvan ääriviivat olisivat aina olleet vain pelkkä ääriviiva. (Muisto⁴¹, Romania)

Yllä olevissa muistoissa ja tutkimuksissamme laajemmin lapsilla esitetään olevan jokin ennakkoavustus siitä, että heidän rutiininsa ja tavanomainen käyttäytymisensä muuttuu yhteiskunnassa käynnissä olevien laajamittaisten tapahtumien vuoksi. Tämä ymmärrys ei välttämättä johdu faktatiedosta käynnissä olevista tapahtumista vaan muuttuvan ilmapiirin aistimisesta: uusista näyistä, äänistä tai hajuista, päivärytmien muutoksien huomaamisesta, tavanomaisten rutiinien keskeytymisestä, kuten radio- tai TV-ohjelmien tai uutisten muutoksista, tai yhdessäolosta ihmisjoukossa muiden lapsien tai aikuisten kanssa. Jotkut vihjeet ovat hyvin eksplisiittisiä, kuten pommitusta edeltävät sireenit, mutta usein ilmapiirin muutos on implisiittisempi. Uusia toimijuuksia nousee esiin, kun lapset panevat merkille näitä implisiittisiä energioita tai eksplisiittisempiä vihjeitä, sopeutuvat muuttuvaan ilmapiiriin ja tulevat tietoisiksi siitä, että jotain epätavallista on tapahtumassa.

41 <https://coldwarchildhoods.org/portfolio/smearing-the-portrait/>

Tässä esitellyissä kahdessa muistossa lapsen hahmo on sidoksissa suurten historiallisten tapahtumien kaiuttamaan energiaan. Lapsella ei ole resursseja tehdä täyttä selkoa tapahtumista eikä lapsi ole yleensä fyysisesti läsnä yhteiskunnallista muutosta aikaansaavissa tapahtumissa, mutta paradoksaalisesti juuri lapsen fyysinen läsnä olemattomuus osaltaan voimistaa ilmapiiriä. Tämä energian intensifioituminen eli se, että ”jotain on ilmassa”, saa lapsen tekemään, ajattelemaan tai tuntemaan jotain, mikä olisi aiemmin ollut käsittämätöntä tai mahdotonta. Lapsi voi yrittää tehdä selkoa muuttuvasta ilmapiiristä ja suhtautua siihen uteliaasti koettelemalla rajoja, mikä johtaa usein vallitsevien yhteiskunnallisten normien rikkomiseen – esimerkiksi tavanomaisen tyttöjen ja poikien välisen luokkahuonekinastelun saadessa yllättävän käänteen syksyllä 1989. Yksi pojista uskaltaa heittää märän sienen päin liitutaulun yllä olevaa Ceaușescun muotokuva – teko olisi aiemmin ollut mieleton. Teko järkyttää luokkatovereita ja hermostuttaa opettajaa, mutta ankaraa rangaistusta ei seuraa. Opettaja huomaa muotokuvan töhriintymisen, ja kovemman rangaistuksen sijaan hän ainoastaan laskee käytösarvosanaa ja kutsuu vanhemmat koululle, mikä oli tavallinen tapa pienempien rikkeiden tapauksessa. Muutamaa viikkoa myöhemmin muotokuva katoaa, ja vain ääriviivat jäävät seinälle himmeäksi merkiksi sen aiemmasta olemassaolosta. Samalla tavoin neuvostoliittolainen tyttö viittaa ja ilmoittaa koko luokalle viralliseen sävyyn Leninin tappaneen ihmisiä – mikä olisi ollut käsittämätöntä neuvostokoulussa ennen perestroikaa mutta mahdollista vain lievin seurauksin Neuvostoliiton hajoamisen partaalla 1980-luvun lopulla. Tyttö selviää nuhtelulla, ja vanhemmat kutsutaan koululle keskustelemaan opettajan kanssa.

Nämä muistot paljastavat, että toimijuus ei ole lapsessa eikä lapsi ole ainoa toimintaa ohjaava yksilö. Sen sijaan muistot osoittavat, miten lapset heijastavat energiaa ympäristöstään – tapahtumista, uutisista, muilta ohimennen kuulemistaan asioista ja todistamistaan toimista. Nämä ”liikuttavat” heitä toimimaan arvaamattomilla tavoilla vavisuttaen asioiden järjestystä, ja siten he tietämättään tulevat osaksi tekeillä olevia yhteiskunnallisia mullistuksia tai jopa kontribuoivat niihin.

Yhteiskunnallisten mullistusten affektiiviset ilmapiirit näissä kertomuksissa luovat intensiteettiä arkipäiväisiin paikkoihin, kuten koulu-

luokkaan. Nämä paikat tarjoavat lapsille joko yhteenkuuluvuuden tai ei-yhteenkuuluvuuden tunnetta, turvallista ympäristöä, jossa he voivat kokeilla omaa toimijuuttaan.⁴² Lapsiprotagonisti, joka töhri muotokuvan, tuntee koulun antavan hänelle suojaa myös poliittisen hallintojärjestelmän repeämisen jälkeen. Muotokuvan ääriiviivat ovat lapselle turvan symboli. Tyttöprotagonistille, joka paljasti ”todellisen” Leninin, koulu ja perhe toivat myös suojaa. Sarah Wilson esittää, että tällaiset tilat ovat lapsille moniselitteisiä heidän jatkuvasti neuvotellessaan joukkoon kuulumisen ja ei-kuulumisen välillä.⁴³ Poistetun muotokuvan ääriiviivat sekä kotona esillä olevat liberaalit sanomalehdet, joista lapsi voi lukea Leninistä, vahvistavat turvallisuuden ja suojan tunnetta. Siten lapset turvautuvat näihin ympäristöstä poimittuihin merkityksenantoihin tai joskus luovat tai kuvittelevat niitä itse, vahvistaakseen omaa hyvinvointiaan ja toimintakykyään yhteiskunnallisten muutosten keskellä, vaikka tällainen merkityksenanto itsessään kuvaisi tyrannian aikakautta (kuten romanialaisen diktaattorin muotokuva). Wilson kuvaa näitä tiloja ja kokemuksia ”kuvitteelliseksi ’toukankoteloksi’”, joka luo turvan tunnetta.⁴⁴ Siksi on tärkeää suodattaa lasten kokemukset politiikasta niiden merkityksenantojen läpi, joiden avulla lapset tekevät selkoa ympäröivästä maailmastaan.

Projektissa toteutettu laajempi analyysi auttoi tunnistamaan lasten poliittista toimijuutta sukupolvien välisesti rakentuvana ja tilanteisesti spesifinä toimijuutena, jonka saavat aikaan ympärillä esiintyvät diskursit, materialiteetit ja kohtaamisten eettiset kontekstit. Siten se on konditionaalista ja relationaalista pikemmin kuin jotain, mitä lapset voivat toteuttaa omasta tahdostaan, vaikka myös se voi olla mahdollista.

42 Wilson 2018, 458.

43 Wilson 2018, 461.

44 Wilson 2018, 469.

Lopuksi

Kollektiivinen biografia vaatii, että osallistujat seuraavat tarkasti aikaan ja tilaan liittyviä mikrohetkiä. Osallistujien tulee kuunnella kehojaan ja panna merkille tuntemukset, tunnelmat ja materialiteetit, joista kokemus muodostuu. Muistoja tulee kuvata tavalla, jonka toiset voivat ”kuvitella elävästi” – ja lisäämme että myös aistittavasti.⁴⁵ Tämä huomio aistimuksiin, tunnelmiin sekä lukuisiin inhimillisiin ja muihin hetkessä toimiviin tekijöihin tarjoaa näkemyksemme mukaan tavan tunnistaa ja tutkia lapsuuskokemuksia muita menetelmiä rikkaammin ja pelkkiä tapahtumia tai toimia syvemmältä. Tällä tavoin kollektiivinen biografia tarjoaa yksityiskohtaisia näkymiä elettyihin lapsuuskokemuksiin ilman, että sen väitetään tarjoavan lopullisia totuuksia lähihistoriasta ja kauan sitten eletystä elämästä.

Aikuisten kertojien lapsuusmuistojen varaan rakentuvana menetelmänä kollektiivinen biografia tarkastelee sekä historiallisia että nykyaikaan sidottuja ilmiöitä, joten kyse ei ole pelkistä historiallisista selonteoista. Kollektiivinen biografia sopii nykyaikaisten yhteiskunnallisten kontekstien tutkimiseen ja ”toimijuuden” käsitteen uudelleentarkasteluun erityisesti marginaalisten ryhmien, kuten lasten, näkökulmasta, ja menetelmä tuo siten analyyttistä herkkyyttä siihen diskursiiviseen positionaalisuuteen, joka liittyy aikuisen kertojan muisteluihin lapsuudesta⁴⁶. Erityisesti kollektiivisen biografian avulla voi tarkastella elämän kerronnallisuutta ja diskursiivisuutta, joka avautuu suhteisessa maailmassamme. Tässä kontekstissa muistitarinat tuovat fokukseen arkipäiväisen lasten toimijuuden materialisoimalla inhimilliset ja muut elementit, diskurssit, aikuisten ja lasten väliset suhteet sekä affekti- ja emootiovirrat, jotka ovat kaikki osa maailman muodostumista – ja siten myös osa tekeillä olevia yhteiskunnallisia mullistuksia. Muistitarinoissa korostuu myös se, että läsnä on useita toimijoita, jotka mahdollistavat tai rajoittavat toimijuutta relationaalisesti.

Keräämällä muistitietoa kollektiivisen biografian avulla pystyimme

45 Davies & Gannon 2006, 12.

46 Burman & Millei 2022.

luomaan uudelleen kytköksiä socialistisissa maissa vietettyjen lapsuuk-
sien mutkikkouteen ja monitulkintaisuuteen. Menetelmän kollektiivi-
suus auttaa pureutumaan seikkaperäisemmin yksittäisiin muistoihin;
muistot syvenyvät samalla kun ryhmä ihmisiä erilaisista henkilökohtai-
sista ja ammatillisista lähtökohdista jakaa ja analysoi niitä. Kollektiivi-
nen työskentely mahdollistaa paitsi moninaisten yksittäisten muistojen
keräämisen myös yksilön kokemuksta määrittävien ja muovaavien dis-
kurssien, normien ja rakenteiden analysoinnin.

Tutkimushankkeemme Re-Collect/Re-Connect: Crossing the Divides
through Memories of Cold War Childhoods toteutettiin useissa toisiinsa
nähdn erilaisissa sijainneissa kielellisesti ja kulttuurisesti sekä eri
sukupolvja ja akateemisia tai taiteellisia taustoja edustavien ihmisten
kanssa, jotka eivät tunteneet toisiaan ennen työpajojen ensimmäistä
päivää. Useiden työpajojen yhdistäminen yhteisen ”rajoja ylittävän lap-
suuden” teeman tarkastelemiseksi tuotti laajan kattauksen tarinoita ja
toi esiin odottamattomia yhteyksiä ja yhtäläisyyksiä sekä monimuotoisia
kokemuksia eri konteksteissa, ajoissa ja tiloissa. Menetelmä vaatii siis
avoimuutta ja laajoja teoreettisia ja käsitteellisiä resursseja. Samalla kol-
lektiivisen biografian tuottamat muistot voivat yllättää ja lumota.

KIRJALLISUUS

- Burman, Erica – Millei, Zsuzsa 2022: Post-socialist geopolitical uncertainties: Research-
ing memories of childhood with 'child as method'. *Children & Society*, 36, 993–1009.
<https://doi.org/10.1111/chso.12551>
- Charteris, Jennifer 2014: Envisaging agency as discourse hybridity. A Butlerian analysis of
secondary classroom discourses. *Discourse. Studies in the Cultural Politics of Education*,
37 (2), 189–203. <https://doi.org/10.1080/01596306.2014.943156>
- Davies, Bronwyn – Gannon, Susanne 2006: *Doing collective biography: investigating the
production of subjectivity*. Maidenhead: Open University Press.
- Davies, Bronwyn – Gannon, Susanne 2009: *Pedagogical encounters*. New York: Peter Lang
Publishing.
- Davies, Bronwyn – Gannon, Susanne 2013: Collective biography and the entangled
enlivening of being. *International Review of Qualitative Research*, 5 (4), 357–376. <https://doi.org/10.1525/irqr.2012.5.4.357>
- Gannon, Susanne – Kligyte, Giedre – McLean, Jan – Perrier, Maud – Swan, Elaine – Van-
ni, Ilaria – van Rijswijk, Honni 2015: Uneven relationalities, collective biography, and

- sisterly affect in neoliberal universities. *Feminist Formations*, 27 (3), 189–216.
<https://doi.org/10.1353/ff.2016.0007>
- Gannon, Susanne – Taylor, Carol – Adams, Gill – Donaghue, Helen – Hannam-Swain, Stephanie – Harris-Evans, Jean – Healey, Joan – Moore, Patricia 2019: Working on a rocky shore. Micro-moments of positive affect in academic work. *Emotion, space and society*, 31, 48–55. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2019.04.002>
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the agency trap. Caveats for historians of children, youth, and education. *History of Education*, 45 (4), 446–459.
<https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Gonick, Marnina – Gannon, Susanne 2014: *Becoming girl. Collective biography and the production of girlhood*. Toronto: Women's Press.
- Haug, Frigga – Andresen, Sünne – Bünz-Elfferding, Anke – Hauser, Kornelia – Lang, Ursel – Laudan, Marion – Lüdemann, Magret – Meir, Ute 1987: *Female sexualization. A collective work of memory*. Kääntänyt Erica Carter. New York: Verso. Saksankielinen alkuteos 1983.
- Haug, Frigga 2008a: Memory work. A detailed rendering of the method for social science research. Teoksessa *Dissecting the mundane. International perspectives on memory-work*. Toimittaneet Adrienne E. Hyle, Margaret S. Ewing, Diane Montgomery ja Judith S. Kaufman. Lanham, MD: University Press of America.
- Haug, Frigga 2008b: Memory work. *Australian Feminist Studies*, 23 (5), 537–541.
<https://doi.org/10.1080/08164640802433498>
- Hawkins, Roberta – Falconer Al-Hindi, Karen – Moss, Pamela – Kern, Leslie 2016: Practicing collective biography. *Geography Compass*, 10 (4), 165–178.
<https://doi.org/10.1111/gec3.12262>
- Jackson, Alicia Y. – Mazzei, Lisa A. 2018: Thinking with theory. A new analytic for qualitative inquiry. Teoksessa *The SAGE handbook of qualitative research*, 5. p. Toimittaneet Norman K. Denzin ja Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1240–1275.
- Johnson, Walter 2003: On agency. *Journal of Social History*, 37 (1), 113–124.
<https://doi.org/10.1353/jsh.2003.0143>
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–92.
- Keightley, Emily 2010: Remembering research. Memory and methodology in the social sciences. *International Journal of Social Research Methodology*, 13 (1), 55–70.
<https://doi.org/10.1080/13645570802605440>
- Kirschenbaum, Lisa A. 2001: *Small comrades. Revolutionizing childhood in Soviet Russia, 1917–1932*. Lontoo: Routledge Falmer.
- Miller, Susan A. 2016: Assent as agency in the early years of the children of the American revolution. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 9 (1), 48–65.
<https://doi.org/10.1353/hcy.2016.0022>
- Onyx, Jenny & Small, Jennie 2001: Memory-work. The method. *Qualitative Inquiry*, 7 (6), 773–786. <https://doi.org/10.1177/107780040100700608>

- Palsaoja-kollektiivi 2018: *Liike ja hetki. Kollektiivisen biografian sommitelmia (nyky)akatemia-*sa. Jyväskylä: Sophi, Jyväskylän yliopisto.
- Silova, Iveta – Piattoeva, Nelli – Millei, Zsuzsa 2018: *Childhood and schooling in (post) socialist societies. Memories of everyday life*. Houndmill/Basingstoke: Palgrave.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-62791-5>
- Silova, Iveta – Millei, Zsuzsa – Piattoeva, Nelli 2017: Interrupting the coloniality of knowledge production in comparative education. Post-socialist and post-colonial dialogues after the Cold War. *Comparative Education Review*, 61 (1), 74–102.
<https://doi.org/10.1086/690458>
- Stengers, Isabelle 1993: *The invention of modern science*. Minneapolis, MN: Minnesota University Press.
- Tlostanova, Madina – Thapar-Björkert, Suruchi – Koobak, Redi 2016: Border thinking and disidentification. Postcolonial and postsocialist feminist dialogues. *Feminist Theory*, 17 (2), 211–228. <https://doi.org/10.1177%2F14647001166645878>
- Wilson, Sarah 2018: Ambivalence, autonomy, and children and young people's belonging or not in home spaces. Teoksessa *Families, intergenerationality, and peer group relations*. Toimittaneet Tracey Skelton, Sarah Punch ja Robert Vanderbeck. Singapore: Springer, 455–475. https://doi.org/10.1007/978-981-287-026-1_4
- ZIN, Mnemo – Gannon, Susanne 2022: Scenes from a collective biography of Cold War childhoods: A decolonial ethnodrama. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*, 22 (3), 235–244. <https://doi.org/10.1177/15327086211068194>
- ZIN, Mnemo – Tion, Lucian 2022: Researching social upheaval through memory stories of childhood. Teoksessa *Children and childhood in social upheavals / Kindheit in gesellschaftlichen Umbrüchen*. Toimittaneen Claudia Dreke ja Beatrice Hungerland. Weinheim Basel, 58–74.

III

Materiaalisuus ja ruumiillisuus

Maalaiskylä oppimisen ympäristönä ja kohteena

Uusmaterialismi näkökulmana lasten oppimisen elettyyn historiaan

Antti Malinen

 <https://orcid.org/0000-0002-1967-5871>

Mutta varsinainen oppiminen yleisessä ja laajassa mielessä alkoi-kin vasta koulupäivän päätyttyä, pitkiksi venyneillä kotimatkoilla, joihin sisältyi väläyksiä todellisesta elämästä, kokemuksia, tietoa ja perinnettä monelta alalta.¹

Kasvatshistoriallisessa tutkimuksessa lasten oppimiseen liittyviä kysymyksiä on perinteisesti tarkasteltu erilaisten kasvatuksen ja koulutuksen instituutioiden, muun muassa kirkon ja oppivelvollisuuskoulun, ja niiden toimintaa ohjaavien aatteiden ja käytäntöjen näkökulmista.² Jo melko pitkään tutkimuksen huomio on kohdistunut myös kodeissa, yhdistyksissä ja muun muassa lastensuojelulaitoksissa annettuun kasvatukseen ja opetukseen.³ 1980-luvulta lähtien niin sanotun uuden

1 Hannu Särkiö, s. 1937. Muistelijan nimen käyttöön on saatu lähiomaisen lupa sähköpostitse 7.4.2022. Luku on osa kirjoittajan Suomen Akatemian Small Bodies, Heavy Burdens -tutkijatohtorihanketta (SA, 323947).

2 Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 12; Tähtinen 1992, 50.

3 Ruoppila 1954; Tähtinen 1992; Hämäläinen 1992; Kempainen 2001.

lapsudentutkimuksen piirissä keskeisenä kiinnostuksen kohteena on ollut lapsuus yhteiskunnallisena ja sosiaalisesti rakentuvana ilmiönä, ja tämä ajattelutapa on vaikuttanut myös suomalaisen kasvatuksen ja laajemmin lapsuuden historian näkökulmiin. Tutkimuksissa on yhä tarkemmin eritelty niitä käsityksiä ja ideologioita, jotka ohjaavat lasten kasvatusta ja sosiaalistamista yhteiskunnan jäseniksi. Samanaikaisesti on yhä vahvemmin haluttu tuoda esille lasten ja lapsuuden eletty kokemus, lapsen elämä sellaisena kuin se on.

Pyrkimys lapsen näkökulman tavoittamiseen onkin kuljettanut kasvatushistoriallisen tutkimuksen luokkahuoneesta yhä moninaisempiin lasten kasvuympäristöihin, välitunneista koulumatkoille ja kodin ja koulun ulkopuoliseen maailmaan.⁴ Samalla tutkimuksissa käytettävä lähdeaineisto on laajentunut, muun muassa lapsille ja nuorille suunnattuun kirjallisuuteen, jonka merkitystä on tutkittu tunnekasvatuksen näkökulmasta ja välineenä.⁵ Tutkijat ovat tuoneet esille sellaisia lasten elämän osa-alueita, jotka ovat jääneet aiemmassa tutkimuksessa katveeseen ja ”sivulauseisiin”, tarkastelemalla muun muassa lasten ja nuorten omaehtoista vapaa-ajanviettoa, nuorisokulttuuria ja niitä rakentaneita tekijöitä.⁶

Tässä luvussa pohdin arjessa tapahtuneen oppimisen historiaa ja sen tutkimuksen mahdollisuuksia. Lähestyn tutkimuskohdettani uusmaterialistisesta näkökulmasta. Pohdin, millaisia mahdollisuuksia huomion kiinnittäminen lasten ja materiaalisien ympäristön väliseen vuorovaikutukseen avaa arjessa tapahtuneen oppimisen tutkimukseen. Otan lähemmän tapaustarkastelun kohteeksi pienehkön päijäthämäläisen kylän, Arrakosken, ja kylässä 1930–1960-luvuilla vietetyn lapsuuden. Alussa siteerattu arrakoskelainen Hannu Särkiö on eräs niistä lukuisista muistelijoina, jotka lapsuutta koskeissa kuvauksissaan käsittelevät oppimista, joka tapahtui koulun ulkopuolella ja arjessa, usein osana muuta toimintaa: työnteon tai leikin lomassa, vaikkapa metsässä samoillessa. Vuonna 1937 syntyneelle Hannulle koulussa annettu opetus ei useinkaan tuntunut mielekkäältä, ja koulua muistellessaan hän nostaa esille

4 Ilmolahti 2017; Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2009; Tuomaala 2004; Malinen & Tamminen 2022.

5 Ks. esimerkiksi Frevert ja muut 2014.

6 Vehkalahti & Suurpää 2014, 12.

lähinnä välitunnit, ajoittain vaikeat suhteet opettajiin ja opetustaulut, joissa vilahteli jännittäviäkin, mutta usein vieraaksi jääviä tilanteita ja hahmoja. Hannulle kotimatkat muuttuivat varsinaisen oppimisen, ja todellisen elämän, paikoiksi.

Jäljitän luvussani arrakoskelaisten lasten arkisen oppimisen kokemuksia erityisesti muistitietoaineistojen avulla. Perehdyin kylän historiaan osallistuessani vuosina 2019–2020 toteutettuun kylän kehittämishankkeeseen, jonka keskeisenä tavoitteena oli tuottaa kylähistoriikki. Oma roolini hankkeessa oli kirjoittaa kylähistoriikkiin lapsuutta ja koulunkäyntiä käsittelevät osiot. Pääasiallisena tutkimusaineistona hyödynsin sekä suullista että kirjoitettua muistitietoa, jota keräsin hankkeen aikana. Käyttööni myös luovutettiin aiemmin kerättyä kirjoitettua muistitietoa. Muistelijoista 34 eli lapsuuttaan 1930–1960-luvuilla – heistä naisia oli 16 ja miehiä 16.⁷

Uusmaterialistinen näkökulma muistitiedon ja tunteiden historian tutkimukseen

Tutustuessani aineistoihin kehittämishankkeessa kiinnostuin siitä, kuinka moninaisia tunteita muistelijat liittivät paitsi kasvuympäristöihinsä myös niihin taitoihin ja kykyihin, jotka auttoivat heitä toimimaan erilaisissa tilanteissa. Muistelijat kertoivat kokeneensa lapsena ylpeyttä, riemua ja tyytyväisyyttä siitä, että he oppivat tunnistamaan hyvän kalapaikan, löysivät oikean tekniikan viljelyhteiden tekoon tai keksivät tavan hankalan lehmän lypsämiseen.⁸ Myös koulunkäyntiä käsittelevistä muistoista monet olivat myönteisiä, mutta positiiviset tunteet liittyivät usein koulumatkoihin, välitunteihin, koulukavereihin tai kivaksi koettuun opettajaan – eivät niinkään opetukseen tai oppimiseen. Samanlaisia havaintoja on esittänyt Pauli Arola käsitellessään laajan Koulumuis-toni-keruuaineiston sisältöjä.⁹

7 Ks. aineistoista lähdeluettelo ja Malinen 2020ab.

8 Nainen, s. 1932; Mies, s. 1947; Mies, s. 1953; Nainen, s. 1954.

9 Arola 2015, 8–9.

Aiempi maalaislapsuutta ja sen muistelua käsittelevä tutkimus herätti minussa kysymyksiä muistelun hyvin myönteisestä sävystä, esimerkiksi nostalgian näkökulmasta, mutta myös oppimisen ja tunteiden välisestä suhteesta.¹⁰ Hankkeen tavoitteiden ja aikataulujen puitteissa jouduin kuitenkin lykkäämään näiden havaintojen pohtimista.

Lukiessani aineistoja uudelleen ja perehtyessäni samalla lasten oppimista käsittelevään yhteiskuntatieteelliseen, antropologiseen ja historiallisesti virittyneeseen tutkimukseen havahduin siihen, että muistelijat kuvasivat ennen kaikkea oppimista, joka koettiin *omaehtoisena* ja *elämyksellisenä*. Aineistossani käsiteltiin vain vähän oppimista, jonka koettiin tapahtuvan ulkoa ohjattuna, reagoitina ympäristön vaatimuksiin. On kuitenkin oletettavaa, että sitä silti tapahtui koko ajan lasten jokapäiväisessä arjessa, myös Arrakoskella, esimerkiksi kansakoulun tunneilla, kotona ja lasten omissa vertaissuhteissa.

Arjessa tapahtuva arkioppiminen muodostaa keskeisen osan lapsuuden kokemuksesta ja elämämaailmasta. Siksi ilmiötä vähintäänkin sivutaan monissa historiantutkimuksissa, vaikka oppimisen näkökulmaa ei olisikaan nostettu tutkimuksen käsitteistöön ja kysymyksenasetteluun. Esimerkiksi Riikka Taavetti on tutkinut muistitiedon avulla omaan seksuaalisuuteen tutustumisen historiallista kokemusta, jota voidaan jäsentää myös oppimisen näkökulmasta.¹¹ Esimerkiksi se, miten kussakin ajassa suhtaudutaan seksuaaliseen kypsymiseen ja seksuaalisuuteen ja asiaan liittyvien tietojen jakamiseen, on osaltaan vaikuttanut siihen, missä määrin lasten ja nuorten on pitänyt itse hakea tietoa omasta kasvusta ja vaikkapa kuukautisten alkamisesta.¹² Yhtä lailla kasvu ympäristöjen erot, esimerkiksi se asuuko nuori kaupungissa vai syrjäseudulla, ovat luoneet puitteensa sille, minkälaisia mahdollisuuksia nuorilla ylipäänsä on olla tekemässä toistensa kanssa ja oppia toisiltaan. Niin sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät kuin paikalliset olot ovat muovanneet arkioppimisen mahdollisuuksia.

10 Korkiakangas 1996. Ks. myös tässä teoksessa Jouhki sekä Koskinen-Koivisto & Hytönen, jotka käsittelevät lähemmin lapsuuden muisteluun ja muistitietotutkimukseen liittyvää metodologista pohdintaa.

11 Taavetti 2014.

12 Leino & Viitanen 2003, 193.

Tutkimusajanjaksolla niin Arrakoskella kuin muissa pienissä maa-seutukylissä lapsiin kohdistettiin erityisesti työntekoon liittyviä odotuksia, joihin vastaaminen edellytti myös erilaisten askareiden ja työtapojen opettelua. Tätä sosiaalistamisen prosessia on tutkinut muun muassa Barbara Rogoff, joka on tuonut esille tutkimuksissaan, miten moninaisesti lapsia pyritään pienestä pitäen ohjaamaan, eri keinoin ja voimakkuuksin, kasvuympäristönsä tapoihin, sääntöihin ja arvoihin kaikissa kulttuureissa.¹³ Sosiaalisen ulottuvuuden rinnalla tarkastelen tunteiden merkitystä lasten arkioppimisessa ja sen kokemuksessa.

Muistitietoaineistojen uusmaterialistisen luennan avulla, ja tarjouman käsitettä hyödyntäen, luvussa avataan uusia näkökulmia lasten arkioppimisen elämyksellisyyteen ja moniaistillisuuteen. Lapset rakensivat, niin Arrakoskella kuin muualla Suomessa, suhdettaan ympäristöön hyvin monin eri tavoin: katselemalla, kuuntelemalla ja haistamalla sekä kävelemällä, kiipeilemällä ja tarttumalla, ympäristöjä ja esineitä koskettamalla. Uusmaterialismia voi luonnehtia teoreettis-metodologiseksi lähestymistavaksi, jossa kiinnostuksen kohteena on erityisesti ihmisen ja materiaalisen ympäristön välinen suhde ja vuorovaikutus. Lasten ympäristösuhteen voi nähdä rakentuneen jatkuvassa vuorovaikutuksessa niin inhimillisten kuin ei-inhimillisten tekijöiden kanssa.¹⁴

Peter Jarvis on tuonut esille, kuinka jo maailmaan syntyvät vauvat alkavat pian tutustua uusiin ympäristöihinsä ja siihen, miten erilaisten ihmisten ja ympäristöjen kanssa on mahdollista toimia, kokeilemalla ja kehollisesti, vaikkapa tunnustelemalla ja maistamalla.¹⁵ Uusmaterialistisessa lähestymistavassa kiinnostuksen kohteena on juuri tämänkaltaisen vuorovaikutuksellisuus ja leikin ja toiminnan muovautuminen suhteessa ympäristöön. Etnografisesti viritetyissä uusmaterialistisissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota tilanteisiin ja tapahtumiin, joissa lapset ja heitä ympäröivät materiaalisuudet kietoutuvat yhteen ja tuottavat toimintaa ja merkityksiä. Esimerkiksi Hillevi Lenz Taguchi on tuo-

13 Rogoff 2003; Ks. myös Berger & Luckmann 2005; Latvala 2005, 206–215; Koski 2011.

14 Ks. esim. Coole & Frost 2010; Paju 2013; Rautio 2013.

15 Jarvis 2005, 19–20.

nut esille, kuinka hiekan ominaisuuksien voi nähdä osaltaan rakentavan lapsen leikkiä ja houkuttelevan tietyntylaiseen toimintaan.¹⁶

Pientilat, pellot, myllyt, sahat, sikalat ja pienet pajat olivat arrakoskelaisien lasten kasvun ja leikin ympäristöjä, mutta yhtä lailla ne saattoivat muodostua myös oppimisen paikoiksi, samalla tapaa kuin lähiluonto jokineen, järvineen ja metsineen. Muisteluaineiston luennassa kiinnittänkin huomiota oppimisen kokemuksellisuuteen mutta myös sen monitasoisuuteen ja sattumanvaraisuuteen: tylsä ja rutiininomainenkin askare saattoi muodostua kiinnostavaksi, jos se tarjosi samalla vaikkapa mahdollisuuden luonnon tai eläinten havainnointiin tai leikinomaiseen toimintaan. William A. Corsaro onkin kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka luovilla tavoilla lapset usein oppivat aikuisten maailmasta heille tarjottuja tietoja ja malleja soveltaen.¹⁷

Arjessa tapahtuneeseen oppimiseen kytkeytyy myös lasten itsenäisen liikkumisen mahdollisuus, erilaisten oppimisympäristöjen saavutettavuus ja niiden kiinnostavuus. Ympäristöpsykologi Marketta Kyttä on hyödyntänyt tarjouman eli *affordanssin* (engl. *affordance*) käsitettä kuvaamaan sitä, kuinka yksilöt havaitsevat ympäristöstään erilaisia mahdollisuuksia.¹⁸ Esimerkiksi puun oksa voi houkuttaa ohikulkevaa lasta roikkumaan siinä, jos se on sopivalla korkeudella ja lapsi kykenee roikkumiseen voimiensa puolesta. Tarjouma rakentuu siis lapsen ja ympäristön välisessä suhteessa. Luvussani tuon esille sen, kuinka tarjoumien suhteessa tapahtuva rakentuminen sisältää myös sosiaalisen ja kulttuurisen ulottuvuuden. Arrakoskelaisia lapsia viritettiin niin kotona kuin koulussa hahmottamaan ympäristöjen erilaisia ominaisuuksia ja samalla oppimisen kohteita. Lapsia myös kannustettiin erilaisten paikkojen haltuun ottamiseen, ja ne tehtiin heille saavutettaviksi – esimerkiksi kylän käsityöläiset sallivat lasten seurata työskentelyään.

Tunteiden historian tutkimus on osaltaan avannut näkökulmia lasten arkioppimisen tarpeisiin ja merkityksiin. Karen Vallgård, Kristine Alexander ja Stephanie Olsen (2015) ovat lanseeranneet tunnerajan kä-

¹⁶ Lenz Taguchi 2011.

¹⁷ Corsaro 1992.

¹⁸ Kyttä 2003.

sitteen (engl. *emotional frontiers*), jolla he kuvaavat lasten siirtymiä ja rajojen ylityksiä erityisesti erilaisten kulttuuristen ympäristöjen välillä. Tunnerajan tai -rajaseudun käsitettä ovat soveltaneet muun muassa imperialismin ja kolonialismin historian tutkijat.¹⁹ Esimerkiksi siirtyminen kotioiloista kouluun, uuteen sijaishuollon paikkaan tai muutto uudelle paikkakunnalle voidaan nähdä tilanteina, joissa lapset joutuvat opettelemaan uusia olemisen ja käyttäytymisen tapoja.²⁰ Muutostilanteiden jälkeen lapsi ei välttämättä pärjää enää entisillä taidoilla ja opeilla, varsinkin jos lapsi siirtyy aiemmasta poikkeavaan kulttuuriseen ympäristöön. Arrakosken kaltaisissa pienissä maalaisyhteisöissä siirtymiä oli vähän ja kasvuympäristöjä kyettiin ottamaan haltuun omaan tahtiin ja vapaaehtoisesti. Tunnerajan käsite kuitenkin muistuttaa siitä, kuinka tunteet näyttelevät keskeistä roolia lasten reviirien muutoksissa ja laajenemisessa ja samalla uusien ympäristöjen oppimisessa.

Seuraavaksi esittelen Arrakosken kylän ja tarkastelen maalaiskylää lasten sosiaalisen oppimisen ympäristönä. Työnteko ja erilaiset askareet näyttelivät olennaista osaa lasten elämässä ja loivat kehyksen myös arjessa tapahtuneelle oppimiselle. Luvussa tuon esille, kuinka muistelijat vaikuttivat sisäistäneen heihin kohdistetut odotukset ja myös pyrkivät vastaamaan niihin – oppimalla, tietämällä ja osaamalla. Askareiden ja töiden opettelu tarjosi lapsille tavan saavuttaa arvostusta ja pääsyn aikuisten kiinnostavaksi koettuun maailmaan. Tämän jälkeen pohdin lasten arkioppimisen elämyksellisyyttä ja moniaistillisuutta soveltaen uusmaterialistista näkökulmaa muistitietoaaineistojen luennassa. Luvun lopussa pohdin tapoja, joilla lasten arkisen oppimisen laajempaa kenttää voi jäsentää eri tavoin, muun muassa oppimisen omaehtoisuuden ja ulkoa ohjautuvuuden näkökulmista.

19 Vallgård, Alexander & Olsen 2015.

20 Ritala-Koskinen 2018; Warinowski 2012; Korkiasaari 1986.

Maalaiskoti ja -kylä sosiaalisen oppimisen ympäristönä

Tapaustarkastelun kohteena olevat arrakoskelaiset lapset syntyivät 1930–1950-luvuilla maaseutuyhteisöön, jossa työnteko oli keskeinen osa elämää. Pirjo Korkiakangas on tuonut esille maalaislapsuutta ja sen muistelua käsittelevässä väitöskirjassaan, kuinka ruumiillinen työnteko leimasi pitkään ”talonpoikaista, omavaraista maatalousyhteisöä”.²¹ Luonnehdinta kuvaa hyvin myös omaa tutkimusajanjaksoani. Aineistossani kuvataan melko monipuolisesti työtä, johon lapset osallistuivat kodin ja tilan hoidossa Konkreettisen tekemisen, esimerkiksi puiden ja kaivo-veden kantamisen, lehmien lypsämisen ja hevosten hoitamisen lisäksi lapset myös seurasivat aikuisten tekemää työtä, niin oman kodin piirissä kuin laajemmin kyläyhteisössä. Käyttämässäni lapsuudenmuistelussa sosiaalisia suhteita, esimerkiksi muistelijoiden suhdetta omiin vanhempiin tai yhteisön muihin aikuisiin jäseniin, käsitelläänkin pääosin työn teon puitteissa.

Arrakoski-hankkeessa lapsuuttaan käsittelevää muistitietoa jakoi yhteensä 55 muistelijaa, jotka olivat syntyneet vuosien 1924 ja 2008 välisenä aikana. Rajaan tarkasteluni kuitenkin 1930-, 1940- ja 1950-luvuilla syntyneisiin muistelijoihin (N = 29) ja ajankohtaan, jolloin kylän sosiaalinen elämä oli vilkasta ja olennaiset palvelut, kuten kansakoulu, kaupat ja posti, löytyivät kylän keskustasta. 1950-luvulla syntyneet elivät lapsuuttaan jo kiihtyvän rakennemuutoksen oloissa, mutta Arrakoskella muutokset toimeentulon lähteissä, työpaikoissa ja palveluissa tapahtuivat monia kyllä hitaammin, sillä kylässä oli melko laajaa teollista toimintaa.

Työntekemisen eri muotoja itsessään kuvataan aineistossa melko neutraalisti, lähinnä erilaisten toimien raskautta tai vaativuutta kommentoiden. Monet kodin ja tilan hoitoon liittyvät työt hoituivat rutiininomaisesti; lapset hakivat polttopuita puuvajasta tai vettä kaivosta tai vesistöistä. Askareet vaativat voimia, mutta niiden suorittaminen itsessään koettiin helppona, jopa tylsänä. Eniten myönteistä tunnelatausta liittyy tilanteisiin, joissa muisteliija selviytyi vaikeaksi koetusta tehtävästä

21 Korkiakangas 1996, 76.

Kuva 1. Puiden kanto kuului maatalojen lasten arkiaskareisiin. Samalla lapset oppivat elämänmenoon, johon kuului olennaisesti ruumiillinen työnteko. Kuva: Ahti Rytkönen, 1957, Jyväskylän yliopiston tiedemuseo / Keski-Suomen Muistiarkisto / Ahti Rytkösen kokoelma.

tai onnistui hankkimaan uudenlaisia taitoja ja osaamista. Työntekoon liittyvän oppimisen myönteisiä merkityksiä on mahdollista analysoida ja käsitteellistää tarkastelemalla tutkittavan yleisempää lapsuudenkäsitystä. Muun muassa Barbara Rogoff on tutkimuksissaan tuonut esille, kuinka hyvin moninaisissa yhteisöissä, maailmanlaajuisesti, lasten arvo määrityksi useiden suhteissa heidän kykynsä edistää yhteisön pärjäämistä työnteon keinoin.²²

²² Rogoff 2003.

Voidaankin nähdä, että myös Arrakoskella työnteko rakensi hyvin pitkään lasten arvoa ja samalla liitti heidät yhteisöön. Lapsuutta rakensivat ikään ja auktoriteettiin pohjautuvat valta-asetelmat, ja lapset asetettiin usein noviisin, oppijan, rooliin. Kasvaessaan lapset saivat kuitenkin vastuulleen uusia työtehtäviä ja niissä pärjättyään myös kunnioitusta ja uuteen statukseen liittyvää vapautta. Uusien ja vaativienkin tehtävien oppiminen loi toisin sanoen lapsille myös mahdollisuuksia rakentaa omanarvontuntoa, joka aineistossani näyttäytyy muun muassa ylpeyden ilmaisuna. Suomalainen lasten työntekoa käsittelevä tutkimus on tuonut esille, kuinka työntekoon kohdistetut vaatimukset saattoivat olla myös kohtuuttomia: ne saattoivat kuluttaa lasten voimia ja jättää vain vähän aikaa muulle tekemiselle ja olemiselle. Vaikeissa perheoloissa työnteko vanhempien kanssa saatettiin kokea myös ikävänä, pelottavana ja vastenmielisenä.²³ Arrakoskea käsittelevässä aineistossa tämänkaltaisia vaikeita ja sensitiivisiä lapsuudenmuistoja ei kuitenkaan esiinny. Eräs mahdollinen selitys niiden puutteelle on se, että muistelijat tiedostivat yleisönsä, muut kyläläiset kylähistoriikin tulevana lukijoina, ja pitivät intiimeinä ja sensitiivisinä kokemansa muistot itsellään ja oman perheen piirissä.

Työntekoon liittyvään oppimiseen liitettyjä myönteisiä merkityksiä on mahdollista selittää myös työnteon sosiaalisella ja yhteisöllisellä luonteella. Tutkittavalla ajanjaksolla monet aikalaiset jakoivat käsityksen siitä, että lasten oppiminen tapahtuu aikuisia seuraamalla, ja tämä mahdollisti myös lasten integroitumisen heidän maailmaansa.²⁴ Arrakoskella kylän monet käsityöläiset, kuten sepät, suutarit, ompelijat ja kankurit, sallivat lasten seurata heidän työtään ja vierailta verstailla ja kotonaan. Aineiston perusteella muun muassa seppä Arvi Hongan paja muodostui paikaksi, jossa vieraili säännöllisesti läheisen kansakoulun oppilaita (ks. kartta 1). Honka suhtautui lapsiin ystävällisesti ja saattoi työskentelyn lomassa myös laulaa ja lausua näytelmän repliikkejä, sillä hän näytteli ky-

23 Työnteosta häpäisemisen kenttänä Laurén & Malinen 2021; Malinen & Tamminen 2017. Työnteon merkityksestä, arvosta ja rasittavuudesta Hytönen ja muut 2016; Markkola 2003; Salasuo & Suurpää 2014, 117–118; Aukia 2010; Eerola-Pennanen 2009, 36.

24 Knuutila 1989, 22; Frønes 2009, 280.

län näytelmäkerhossa.²⁵ Vaikka lapset kenties joskus häiritsivätkin sepän töitä, ei hän häätänyt lapsia pois.²⁶ Lasten ja sepän suhteessa oli myös vastavuoroisuutta, sillä Honka saattoi joskus lähettää paikalla olleet pojat hakemaan hänelle tupakkaa läheisestä Osuuskaupasta.

Seppä Hongan pajan tapaan myös muiden käsityöläisten tiloissa oli omanlaisensa tunnelma, tuoksu ja äänimaailma, jotka rakentuivat kun-kin ammatin työkaluista, materiaaleista ja työnteon äänistä. Paikallisille lapsille, muun muassa vuonna 1928 syntyneelle naiselle, jäi lämpimiä muistoja kylän keskustassa toimineesta kehrääjästä, jonka rukin tasainen hyrinä ja rauhallinen tunnelma tuottivat muistelijalle turvallisen olon.²⁷ Esimerkit tuovat esille, kuinka avoimia pienen maalaiskylän sosiaaliset verkostot olivat ja miten ne mahdollistivat muun muassa spontaanit vierailut.

Lapsuutta käsittelevän muistitiedon avulla on mahdollista luoda myös yleisempi kuva lasten jokapäiväisen toiminnan, olemisen ja oppimisen paikoista. Paikallisesti rajatussa tutkimuksessa havaintoja on mahdollista konkretisoida kartan avulla. Kävin tätä lukua varten tutkimusaineistoni uudestaan lävitse ja poimin muistitiedosta sosiaalista kanssakäymistä kuvaavia kohtia. Tulokset kuvaan kartassa 1, jonka rakentamisessa hyödynsin maanmittauslaitoksen Karttapaiikka-sovellusta, valiten kartan esitysmuodoksi taustakartan.

Kartta 1 tuo mielestäni hyvin esille, kuinka 1940- ja 1950-luvuilla arrakoskelaiset lapset pystyivät näkemään konkreettisesti, omin silmin, mistä paikallisten elanto tuli ja minkälaisia erilaisia työvaiheita sisältyi niin seppä Hongan, kehrääjän, myllärin kuin sahureiden työhön. Suurin osa kouluikäisistä lapsista kulki opinahjoonsa kylän keskusraittia pitkin. Matkan varrella työnteon maailma tuli tutuksi visuaalisuuden lisäksi myös ääninä: pajan paukkeena, metallin sihinänä, sahalla ulvovana kutterina ja myllynkivien rahinana. Palaan tähän oppimisen moniaistillisuuteen seuraavassa alaluvussa, mutta esimerkit tuovat kenties esille, kuinka työnteon seuraaminen ja samalla oppiminen saattoi muodostua elämykselliseksi ja jopa jännittäväksi kokemukseksi.

25 Mies, s. 1940; Mies, s. 1956.

26 Mies, s. 1956.

27 Nainen, s. 1924.

Oman paikallisen elämäntavan oppiminen ja yhteisöön kiinnittyminen oli myös asia, joka ainakin periaatteissa kuului myös kansakoulun opetussuunnitelmaan, erityisesti kotiseutuopin muodossa. Aiemmassa 1940- ja 1950-lukujen kansakoulua käsittelevässä tutkimuksessa on tuotu esille, kuinka ajan opetussuunnitelmissa korostettiin voimakkaasti omaan kotiseutuun kiinnittymisen tärkeyttä, asui lapsi sitten maaseudulla pikkukylässä, kirkonkylällä tai jonkin kaupunginosan tiettyssä korttelissa. Kansakoulun opetuksessa vallitsi niin sanottu kotiseutuopetuksen periaate, jonka mukaan oppimisessa olisi hyödynnettävä oppilaan omia havaintoja ja kokemuksia. Oppilaiden nähtiin sisäistävän opetetavan aineksen, jos se kyettiin näkemään merkityksellisenä omassa kasvuympäristössä.²⁸ Eräänä konkreettisena opetuskeinona oli retkeily, jonka tarkoituksena oli paitsi opettaa lapsia havaintojen tekemiseen myös johdattaa heidät näkemään asiat ja ilmiöt niiden luonnollisessa ympäristössä ja samalla virkistää lapsia. Esimerkiksi opettajien käsikirjassa *Kansakoulun työtapoja I* lueteltiin retkeilyyn sopivia aiheita, joista mainittiin muun muassa ”peltotyöt, metsä, lampi sammakkoineen, maalaistalo, puutarha, paju keväällä, koski, järvi, joki, harju, käsityöläisten työpajat –”.²⁹

Koulut erosivat kuitenkin toimintatavoiltaan, ja esimerkiksi Arrakosken kansakoulussa retkien järjestäminen näyttää jääneen vähäiseksi, ainakin 1940- ja 1950-luvuilla. Onkin kiinnostavaa, että monet lapset elivät arjessaan todeksi kansakoulun opetussisältöjä esimerkiksi tekemällä omaehtoisia vierailuja käsityöläisten työpajoihin, vaikka omassa koulussa ei toteutettukaan kotiseutuopetuksen menetelmiä. Kenties teoreettisempikin kotiseutuopetus, jo pelkästään opetustaulujen muodossa, herätti lapsissa mielenkiintoa ja osaltaan johdatti heitä tutkimaan tunneilla käsiteltyjä luonnonilmiöitä ja kulttuurihistoriaa. Jälkimmäistä edusti juuri oman kylän talonpoikainen kulttuuri.³⁰

28 Malinen & Vahtikari 2021; Hilli-Tammilehto & Tani 1999.

29 Lainaus Niikko 1948, 371; Vermasvuori 1948, 384.

30 Vällä 1948, 376–377.

Lasten arkioppimisen elämyksellisyys ja moniaistillisuus

Käyttämässäni muistitiedossa työntekoon ja oppimistilanteisiin liittyvät muistot ovat usein eloisia. Ne sisältävät kuvausta itse tapahtuman lisäksi myös ympäristöstä ja tunnelmasta, äänistä ja hajuista ja siitä, miltä jokin työkalu kädessä tuntui.³¹ Nähdäkseni nämä eloisat muistot tarjoavat mahdollisuuksia myös arkiseen oppimiseen liitettyjen merkitysten ymmärtämiseen.³² Rutiininomaisetkin työt saatiin kokea mielekkäinä, jos niitä tehdessä lapsille tarjoutui mahdollisuus myös muiden kiinnostavien asioiden kokemiseen ja oppimiseen.

Esimerkiksi melko samanlaisena toistuneet tilan työt saattoivat saada uusia sisältöjä vuodenaikojen ja työsesonkien vaihtuessa. Kesäaamuisin vettä kaivosta kantavat lapset kuuluivat talon pihapiiristä lypsyämpäreiden kalahtelua ja kanojen kaakatusta, ja syksyä kohti kuljettaessa yleistyivät elonkorjuun äänet. Muun tekemisen lomassa lapset oppivat samalla luonnonkierrosta ja vuodenaikojen vaihtelusta. Oppimisen elämyksellisyyden ja moniaistillisuuden jäsentämisessä kiinnostavia mahdollisuuksia tarjoaa tarjouman käsite.³³ Näen käsitteen myös historiantutkimuksellisesti hyödyllisenä, sillä se auttaa osaltaan ymmärtämään, kuinka eri tavoin ihmiset voivat hahmottaa ympäristönsä ja miten ympäristöjen muutokset, esimerkiksi edellisessä kappaleessa kuvattu maatalouden rakennemuutos, vaikuttavat myös tarjoumiin. Metsässä kulkevalle vaarille ja lapsenlapselle eteen tuleva puro voi näyttäytyä sekä hankalana esteenä että mukavan hyppyleikin kohteena; vastaavasti yhteiskunnan muuttuessa myös itse metsän tarjoumissa tapahtuu muutosta, vaikkapa marjastaminen voi muuttua olennaisesta ruokatalouden täydentämisen osa-alueesta enemmän elämykselliseksi toiminnaksi.

Tarjoumien suhteessa tapahtuva rakentuminen sisältää sosiaalisen ja kulttuurisen ulottuvuuden. Kuten jo aiemmin toin esille, esimerkiksi kotiseutuopin tunneilla lapsia opetettiin havainnoimaan niin rakennet-

31 Vrt. Korkiakangas 1996, 27.

32 Latvala & Laurén 2013; Hamilton 2011.

33 Kyttä 2003. Ks. myös Savolainen, Lukin & Heimo 2020, jossa tarjouman käsitettä on sovellettu valokuvan ja omaehtoisen muistelun välisen suhteen tarkastelussa.

tuja kuin luonnollisia ympäristöjä ja hahmottamaan niiden yhteiskunnallisia merkityksiä sekä kauneusarvoja. Kansakoulussa lasten luontosuhteen rakentumiseen vaikutti osaltaan opetus, jossa lapsia ohjattiin näkemään tietyt elementit kauniina ja jylhinä, muun muassa aarniometsät.³⁴ Lapsia siis viritettiin niin kotona kuin koulussa hahmottamaan ympäristöjen erilaisia ominaisuuksia ja samalla ympäristöjä oppimisen kohteina.

Muisteluaineistossa luonnossa ja luonnosta oppimista käsitellään hyvin monitahoisesti, sekä tavoitteellisenä että enemmän sattumanvaraisesti tapahtuneena ilmiönä. Tavoitteellista luonnonilmiöiden opettamista tapahtui muun muassa vanhempien kanssa tehdyillä retkillä. Luonnossa liikuttiin usein hyötynäkökohtaisesti, ja kalastaminen, marjastaminen ja sienestäminen olivat osa perheen laajempaa ruokahuoltoa. Kuitenkin esimerkiksi verkkoja laskiessa isä saattoi samalla opettaa lapsille myös luonnontietoja esimerkiksi järvikasveista tai taivaalla näkyvistä linnuista. Samalla tapaa sukupolvelta toiselle siirrettiin tietoa myös hyvistä kala- tai nuotiopaikoista. Vanhempien kanssa liikkueensa lapset oppivat konkreettisella tavalla tuntemaan lähiympäristöt ja niiden ominaisuudet, esimerkiksi vesistöt karikkoineen. Ympäristöjen kartoittaminen loi edellytyksiä myös myöhemmälle itsenäiselle liikkumiselle.

Luontoympäristöjen rinnalla muistelussa keskeisiä ovat myös eläin-suhteen kuvaukset, joissa niissäkin nousee esille oppimisen näkökulma. Maatiloilla lapset solmivat moninaisia suhteita eläinkuntaan, niin lemmikkeihin, kotieläimiin kuin luonnonvaraisiin eläimiin. Varsinkin vartuneemmat lapset kantoivat usein sukupuolen mukaisesti jakautuvaa vastuuta kotieläinten hoidosta, tytöt lehmistä ja pojat hevosista.³⁵ Niin lehmien kuin hevosten kanssa työskentelyyn kuului toistuvia rutiineja, mutta sekä lypsäminen että hevosten hoito vaativat kunkin eläimen käytökseen soveltuvien työtapojen ja -otteiden opettelua. Erityisesti miesten muistelussa hevosten nähdään kuuluneen monella tapaa kylän sosiaaliseen verkostoon: lapsuudessaan pojat oppivat tuntemaan kylän eri hevoset sekä niiden kulkutyylistä että luonteenpiirteistä, sillä joukkoon

³⁴ Leikola 1995.

³⁵ Markkola 2003; Östman 2000.

Kuva 3. Maaseudun pientiloilla melko pienetkin lapset ottivat vastuuta kotieläinten hoidosta. Samalla lasten ja eläinten välille syntyi moninaisia, merkityksellisiä suhteita. Kuva: Pekka Kyytinen, 1950–1953, Museovirasto.

mahtui niin vanhenevia laahustajia kuin reippaita, pitkällä ja vetävällä askeleella kulkevia.

Luonnossa ja luonnosta oppiminen ei ollut aina tavoitteellista tai työhön liittyvää. Käyttämässäni aineistossa kuvataan vapaa-aikaa, joka näyttyy eri paikoissa vaeltamisena, kuljeskeluna ja tylsistymisenä. Jokin kohtaaminen tai jännittäväksi koettu kohde saattoi kuitenkin herättää lasten mielenkiinnon ja innostaa toimintaan, esimerkiksi omien fyysisten taitojen harjaannuttamiseen.

Esimerkiksi Arrakoskella alueen louhikkoiset rinteet ja jyrkänteet tarjosivat lapsille mahdollisuuksia kiipeilyyn ja kivien ominaisuuksien

tutkimiseen. Vuonna 1928 syntynyt nainen muisteli vierittäneensä siskonsa kanssa Risulanmäellä isoja kiviä rinnettä alas. Palkintona aherruksesta olivat yhteen osuvien kivien kova kolina ja tärähdykset. Esimerkki tuo esille, kuinka moniaistillisesti lapset kokivat ja toimivat ympäristöissään: kiipeily ja kivien vierittely vaati kaikkien raajojen käyttämistä ja sopivien kiipeilykohtien löytämistä, ja vastaavasti näkö- ja kuuloaistia tarvittiin vierivien ja kolisevien kivien havainnoinnissa.

Luonnonympäristöjen rinnalla lapset kiinnostuivat myös rakennetusta ympäristöstä. Kesäisin sukelteluun ja talvisin jäälaudoilla temppuiluun houkutteli Rummin patoalue (ks. kartta 1), joka oli leveydeltään noin 20 metriä. Patoalueelta kulki läheiselle sahalle vesiränni, jota pitkin uitettiin keväällä ja alkukesästä puita. Uiton hiljentyessä patoalue vapautui lasten käyttöön. Vuonna 1940 syntynyt mies muistelee, kuinka tehdasympäristö sai uudenlaisia merkityksiä:

Opettelimme sukeltamaan rannalta toiselle. Matka oli noin parikymmentä metriä ja sujuihan se jo loppukesästä. Taitomme ja voimamme olivat kasvaneet ja niinpä keksimme sukeltaa puoliksi suljetun luukun alitse sahan vesiränniin. Tukkeja ei ollut kun sahaus oli päättynyt, mutta vesi virtasi sähköturbiiniin. Poistulo luukun ali olikin vähän vaikeampaa, kun piti voittaa virtauksen vastus. Luukun reunoista ponnistaen sekini sujui.³⁶

Muistelu tuo hyvin esille, kuinka vuorokaudenaika ja erilaiset sesongit osaltaan vaikuttivat ympäristöjen tarjoumiin. Edellinen esimerkki tuo myös esille, kuinka miesten muistelussa nousevat esille naisten muisteluita useammin lapsuudessa tehdyt temput. Se osaltaan kertoo, kuinka lasten liikkumista ohjasivat ajanjakson kulttuuriset käsitykset siitä, mikälainen toiminta ja minkälaiset ympäristöt olivat suotavia tytöille ja pojille.³⁷ Niin aikuisten miesten kuin poikien maailmaan kuuluivat erilaiset voimainkoetusleikit, ja ne toimivat myös tapoina luoda ja järjestää poikien suhteita ryhmissä. Tämä selittää osaltaan, miksi teolliset ympä-

³⁶ Mies, s. 1940.

³⁷ Malinen 2019a, 334.

ristöt, esimerkiksi tukkien kuljetukseen tarkoitettu ränni, muodostuivat myös vaaroja sisältävän hyppimisen ja liukumisen paikoiksi.

Mainituista esimerkeistä voi nähdä, kuinka läheltä lapset, erityisesti pojat, havainnoivat kylän teollista toimintaa. Lasten liikkumisen vapaus olikin suuri ja mahdollisti pääsyn moninaiisiin oppimisen ympäristöihin.³⁸ Osa tiloista, kuten tehdassalit, pysyi kuitenkin lapsilta suljettuna, jo turvallisuuteen ja työrauhaan liittyvistä syistä. Nämäkin tilat kuitenkin kiinnostivat lapsia, ja niihin tutustuttiin iltaisin tehtaiden ollessa kiinni. Eräs kylän lasten yhteisiä leikkipaikkoja oli harjapuutehtaan autotallien edusta. Autotalleilta johti käytävä tehtaan ali maantielle, ja erilaiset piimeät sokkelot houkuttelivat lapsia muun muassa piiloleikkeihin.

Lopuksi: Lasten arkioppimisen eletty historia

Luvussani olen tutkinut lasten elämään keskeisesti kuuluvan oppimisen historiantutkimuksellisia keinoja ja mahdollisuuksia. Lähemmän tapaustarkastelun kohteeksi otin pienen päijäthämäläisen Arrakosken kylän ja sen 1940- ja 1950-lukujen elämän. Tämänkaltaisten paikallisesti rajattujen tutkimusaiheiden keskeinen anti on siinä, historiantutkija Pentti Renvallia lainatakseni, että ne luovat mahdollisuuksia ”nähdä vielä tarkemmin, vielä lähempänä elävien ihmisten toimintaa, millaisissa yhteyksissä asia käytännössä esiintyy”.³⁹

Tutkimusaineistojeni perusteella oma kylä muodostui arrakoskelaisille lapsille paitsi keskeiseksi oppimisen ympäristöksi myös kohteeksi. Ajanjakson lapsuutta käsittelevän muistitiedon valossa kylä näyttäytyi lapsuudessa turvallisena kasvuympäristönä, jonka ihmisiin ja toimintoihin lapset tutustuivat myös omaehtoisesti. Hyödyntämällä aiempaa maaseutulasten työntekoa käsittelevää tutkimusta nostin esille lasten oppimisen sosiaalisen ja kulttuurisen ulottuvuuden. Erilaisten töiden oppimista motivoi erityisesti se, että työnteossa harjaantuminen loi lapsille mahdollisuuden saavuttaa arvostusta ja omanarvontuntoa niin

³⁸ Itsenäiseen liikkumiseen kasvattamisesta ks. Malinen 2019a.

³⁹ Renvall 1965, 266.

kodin kuin lähiyhteisöjen piirissä. Arrakoskella niin aikuiset kuin lapset jakoivat kulttuurisen käsityksen (töiden) oppimisesta prosessina, joka tapahtui pääosin aikuisia avustaen ja heidän toimintaansa seuraamalla. Tämä loi keskeisen kontekstin myös arjessa tapahtuneelle oppimiselle, joka oli luonteeltaan sosiaalista ja yhteisöllistä. Kylän lapsille avautui monenlaisia mahdollisuuksia kiinnittyä aikuisten maailmaan ja heidän töidensä seuraamiseen.

Lasten oppimiselleen liittämien merkityksen tarkastelussa tarjosin apuvälineiksi tarjouman ja materiaalisuuden käsitteitä, jotka molemmat avaavat kiinnostavia näkymiä oppimisen suhteessa tapahtuvaan luonteseen. Kun lapset kulkivat erilaisissa paikoissa vapaa-ajallaan, luonnolliset ja rakennetut ympäristöt ominaisuuksineen saattoivat virittää heitä toimintaan, joka sisälsi myös oppimista. Vaikkapa louhikkoisessa maastossa kiipeillessään lapset paitsi harjaannuttivat fyysisiä taitojaan myös oppivat luonnosta ja asioiden, esimerkiksi kivien tai puiden, ominaisuuksista. Omaa kylää ja sen erilaisia ympäristöjä otettiin haltuun hyvin monenlaisilla tavoilla, kävelemällä, kiipeilemällä, uimalla ja hyppimällä, ja kertynyt tieto koettiin merkitykselliseksi. Lasten hankkima omaa kotiseutua käsittelevä tieto sisälsi vahvan tunneulottuvuuden: tutuiksi tulevat paikat loivat lapsille turvallisuuden ja kodikkuuden tunnetta.

Tarkastelin omaan kylään ja yhteisöön kiinnittymistä myös kulttuuri- ja sosiaalisena prosessina, johon ohjattiin osana kansakouluissa annettavaa opetusta. Samalla tapaa lapsia ohjattiin kouluissa havainnoimaan erilaisia ympäristöjä, liikkumaan niissä ja näkemään niihin sisältyviä esteettisiä ja yhteiskunnallisia arvoja.⁴⁰ Tapaustarkastelun keinoin pyrinkin tuomaan esille lasten arkisen oppimisen sosiaalisena ja kulttuurisena prosessina, joka liittyy hyvin moniin elämän osa-alueisiin ja joka tapahtuu tilannekohtaisesti muovautuen ja usein elämyksellisesti.

Luvussani korostuu omaehtoiseksi luonnehdittavan oppimisen tarkastelu, mikä näkyy muun muassa oppimiseen liitettyinä myönteisinä merkityksinä. Kuitenkin oppiminen on usein myös pakotettua, ulkoisten tekijöiden ohjaamaa. Muistelijat eivät aineistossani kuvaile esimer-

40 Vrt. Malinen 2019; Malinen & Vahtikari 2021.

kiksi tilanteita, joissa heidän olisi pitänyt sopeutua elämään vaikeissa perheoloissa tai pärjätä vertaissuhteisiin liittyneen kiusaamisen kanssa. Näitäkin ilmiöitä on kuitenkin mahdollista tutkia oppimisen näkökulmasta. Esimerkiksi Matti Kortteinen, J. P. Roos ja Pauliina Latvala ovat tuoneet tutkimuksissaan esille, kuinka suomalaisiin elämäntarinoihin ja -kerrontaan liittyi usein vahvasti vaikeuksista selviämisen teema.⁴¹

Edellä käsitellyt esimerkit osoittavat, kuinka moninaisilla kentillä lasten arkisen oppiminen on tapahtunut ja kuinka se toisaalta on aktivoitunut sekä omaehtoisesti että reaktiona ulkoa päin tuleviin tarpeisiin ja sopeutumisen pakkoihin. Taulukon 1 tarkoituksena on kuvata lasten arkisen oppimisen saamia muotoja ja tuoda samalla esille mahdollisen tutkimuksen kohteita. Toistaiseksi tiedämme esimerkiksi melko vähän kodin piirissä ja toisaalta vapaa-ajalla tapahtuneesta lasten omaehtoisesta harrastamisesta ja opiskelusta, vaikka tämänkaltaista toimintaa on saattanut lasten elämässä, yhdessä vapaamman leikin rinnalla, näytellä hyvinkin tärkeitä roolia.⁴²

Taulukko 1. Lasten arkisen oppimisen kentät jaoteltuna niiden omaehtoisuuden ja ulkoa ohjautuvuuden ulottuvuuksien sekä oppimisen paikkojen suhteen.

Lasten arkisen oppimisen kentät ja tarjoumat	Omaehtoisina	Ulkoa ohjautuvina
Koti	Omat harrastukset ja mielenkiinnon kohteet: kirjat, askartelu, pelit, some	Kodin säännöt, rutiinit, vanhempien käytökseen sopeutuminen (vaikeissa kotioiloissa)
Koulu	Koulumatkat, välituntien touhut ja leikit	Koulun piilo-opetussuunnitelma, opettajien ja oppilaiden kanssa pärjääminen
Vapaa-ajan ympäristöt	Erilaisten ympäristöjen haltuun ottaminen ja niissä toimiminen; vertaissuhteet	Vertaisyhteisöt ja niiden normeihin ja arvoihin sopeutuminen
	Nuorisotyöhön ja järjestöihin liittyvä harrastaminen ja opiskelu	

41 Kortteinen 1982; Latvala 2005.

42 Ks. kuitenkin esim. Salmi-Niklander 2004.

Historiallisesti tarkasteltuna lasten ja nuorten oppimisen kentissä on aina ollut suuria paikallisia eroja. Näiden erojen tarkastelussa on mahdollista hyödyntää muun muassa soveltamaani tarjouman käsitettä. Oppimisen näkökulman eräs keskeinen anti lapsuuden historian tutkimukselle voikin olla siinä, että se ohjaa katseen lasten ja heitä ympäröivien sosiokulttuuristen rakenteiden väliseen suhteeseen: siihen, miten lapset vaihtuvissa tilanteissa ottavat ympäristöjä omaehtoisesti haltuun ja ovat opetelleet toimimaan niissä, ajoittain reagoitina ulkoisiin pakkoihin.⁴³

Poikkeusoloissa ja nopean yhteiskunnallisen muutoksen oloissa lapset joutuvat usein opettelemaan elämään uusissa olosuhteissa, vaikkapa sotalapsena, evakkona tai 1970-luvun ruotsinsuomalaisena. Vieraisissa maissa ja uusilla paikkakunnilla lapset voivat olla konkreettisesti eksyksissä, niin maantieteellisesti kuin sosiaalisissa suhteissaan.⁴⁴ Aiemmin kertyneen arkitiedon merkitys nousee esille juuri tämänkaltaisissa muutostilanteissa, kun asiat, esineet ja ihmiset eivät ole enää paikoillaan ja opitulla kielellä ei voi kommunikoida.⁴⁵

Sopeutumisen haasteita on mahdollista jäsentää myös oppimisen kysymyksinä, jolloin huomio kohdistuu myös lasten eroihin oppijoina – esimerkiksi siihen, miten oppimisen kyvyt ja mahdollisuudet rakentuvat ikäsidonnoisesti ja heijastelevat esimerkiksi sosioekonomista asemaa ja lapselle mahdollisesti kertynyttä kulttuurista pääomaa.⁴⁶ Vastaavanlaisesti kiinnostavan kysymyksen tarjoaa myös lasten oppimista käsittelevien aikalaiskäsitysten purkaminen: miten esimerkiksi lasten sopeutumista ja sopeutuvaisuutta selitettiin 1940- ja 1950-luvuilla ja minkälaisia konkreettisia vaikutuksia näillä käsityksillä oli lasten elämään, esimerkiksi tilanteissa, joissa ne ohjasivat lasten kasvatusta tai heitä koskevien päätösten tekemistä.⁴⁷

43 Hager & Halliday 2006, 246.

44 Salasuo & Ojajärvi 2014, 176.

45 Fullilove 1996.

46 Selin 2018; Korkiamäki 2013; Bourdieu & Wacquant 1995.

47 Vrt. Malinen 2021; Malinen 2019b.

LÄHTEET

KIRJOITETTU MUISTITIETO

Muistitiedon luovuttajat, eriteltyinä sukupuolen ja syntymävuoden mukaisesti, ajalta

1924–1959.

Mies, s. 1924

Mies, s. 1925

Mies, s. 1926

Mies, s. 1927

Nainen, s. 1928

Mies, s. 1930

Nainen, s. 1932

Nainen, s. 1932

Nainen, s. 1935

Mies, s. 1937

Nainen, s. 1937

Nainen, s. 1937

Nainen, s. 1937

Mies, s. 1940

Nainen, s. 1943

Mies, s. 1945

Mies, s. 1945

Mies, s. 1946

Nainen, s. 1946

Nainen, s. 1947

Nainen, s. 1948

Nainen, s. 1949

Nainen, s. 1949

Nainen, s. 1951

Mies, s. 1952

Mies, s. 1952

Mies, s. 1953

Nainen, s. 1954

Mies, s. 1955

Mies, s. 1956

Mies, s. 1959

Mies, s. 1959

Mies, s. 1959

Nainen, s. 1959

AIKALAISKIRJALLISUUS

- Borg, Margit 1938: *Lapsuusiän ongelmia*. Helsinki: WSOY.
- Bruhn, Karl 1935: *Uppfostran hos de nordiska nomaderna*. Helsinki: Söderström.
- Järvinen, Vihtori – Saarialho, Kaarlo 1946: *Kansakoulun luonnonkirja*. Helsinki: WSOY.
- Kaila, Eino 1934: *Persoonallisuus*. Helsinki: Otava.
- Luotola, V. L. – Miettinen, Lyyli – Rannisto, J. E. – Saari, Oiva 1941: *Kansakoululaisen luonnontieto*. Helsinki: WSOY.
- Niikko, Mikko 1948: Kotiseutuopin opetuksesta alaluokilla. Teoksessa *Kansakoulun työtapa ja I. Yleistä ja alkuopetus*. Toimittanut Kaarlo Saarialho. Helsinki: WSOY, 369–375.
- Reima, Vilho 1925: *Nuorisio huvittelee*. Helsinki: Kotikasvatusyhdistys ry.
- Salkama, Ester – Kivistö, Ukko 1940: *Kotiseutuni. Ohjeita ja töitä kaupunkikansakoulun oppilasta varten*. Helsinki: Koulutarpeiden keskusliike Oy.
- Vermasvuori, Lempi 1948: Miten järjestän ympäristöopin retkeilyt. Teoksessa *Kansakoulun työtapa ja I. Yleistä ja alkuopetus*. Toimittanut Kaarlo Saarialho. Helsinki: WSOY, 384–386.
- Vällä, Bertta 1948: Miten kulttuurihistoriallinen oppiaine liitetään kotiseutuopin opetukseen. Teoksessa *Kansakoulun työtapa ja I. Yleistä ja alkuopetus*. Toimittanut Kaarlo Saarialho. Helsinki: WSOY, 375–383.
- von Weissenberg, Guy 1946: Nuorten pako kodista. *Lapsi ja Nuorisio* 1946:5 (5), 120–122.

KIRJALLISUUS

- Arola, Pauli 2015: Vuosisadan koulumuistot keruukohteena. Teoksessa *Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2015. Toimittanut Janne Sääntti. Helsinki: Suomen Kasvatuksen ja Koulutuksen Historian Seura: 1–15.
- Aukia, Markku 2010: *Lapset olkoot ihmisiksi. Suomen talonpoikaiskotien hiljainen kasvatus*. Kansantieteellinen tutkimus. Turku: Turun yliopisto.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 2005: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus.
- Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc 1995: *Refleksiiviseen sosiologiaan: tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Chudacoff, Howard 1989: *How Old Are You? Age Consciousness in American Culture*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691221267>
- Coole, Diana – Frost, Samantha 2010: Introducing the New Materialism. Teoksessa *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Toimittaneet Diane Coole ja Samantha Frost. Durham: Duke University Press, 1–43. <https://doi.org/10.1215/9780822392996-001>
- Corsaro, William A. 1992: Interpretive Reproduction in Children's Peer Culture. *Social Psychology Quarterly*, 55 (2), 160–177. <https://doi.org/10.2307/2786944>

- Eerola-Pennanen, Paula 2009: Sörnäisten kansanlastentarhan lapset – Modernin lapsuuden pioneerit. Teoksessa *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*. Toimittaneet Leena Alanen ja Kirsti Karila. Tampere: Vastapaino, 31–53.
- Frevert, Ute – Eitler, Pascal – Olsen, Stephanie – Jensen, Uffa – Pernau, Margrit – Bruckenhäus, Daniel – Beljan, Magdalena – Gammerl, Benno – Laukotter, Anja 2014: *Learning how to feel. Children's Literature and Emotional Socialization, 1870–1970*. Oxford: Oxford University Press.
- Frønes, Ivar 2009: Childhood: Leisure, Culture and Peers. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Toimittaneet Jens Qvortrup, William A. Corsaro ja Michael-Sebastian Honig. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 273–286.
- Fullilove, Mindy T. 1996: Psychiatric implications of displacement: Contributions from the psychology of place. *American Journal of Psychiatry*, 153 (12), 1516–1523.
<https://doi.org/10.1176/ajp.153.12.1516>
- Gibson, James J. 2015: *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York: Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315740218>
- Haapala, Pertti 2004: Väki vähenee – Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen* Toimittanut Pirjo Markkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Hager, Paul – Halliday, John 2006: *Recovering Informal Learning. Wisdom, Judgement and Community*. Dordrecht: Springer.
- Hamilton, Paula 2011: The Proust Effect: Oral History and the Senses. Teoksessa *The Oxford Handbook of Oral History*. Toimittanut Donald. A. Ritchie. Oxford: Oxford University Press, 219–232. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195339550.013.0015>
- Heikkinen, Anja – Leino-Kaukiainen, Pirkko 2011: Johdanto. Koko kansa koulunpenkille. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–15.
- Hilli-Tammilehto, Heidi –Tani, Sirpa 1999: Kotiseutuopetuksesta ympäristö- ja luonnontietoon: lähiympäristön huomioon ottaminen suomalaisessa kouluopetuksessa. *Terra*, 111 (2), 69–76.
- Hillman, M. – Adams, J. – Whitelegg, J. 1990: *One False Move... A Study of Children's Independent Mobility*. Lontoo: Policy Studies Institute.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti – Salenius, Paula – Haikari, Janne – Markkola, Pirjo – Kuronen, Marjo – Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltokohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>. Viitattu 15.9.2022.
- Hämäläinen, Juha 1992: *Kotikasvatuksen pedagogisen tukemisen idea lastensuojelussa. Sen sosiaalieettiset lähtökohdat ja asema Suomen lastensuojelun oppihistoriassa*. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja.
- Ilmolahti, Oona 2017: *Eheys ja ennakkoluulo. Työväestön ja kansakouluopettajiston jännitteiden suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

- Innanen, Tapani 2006: *Uskonnon opettamista ja oppimista maalaisyhteisössä. Paikallistutkimus Kallislahden kyläkoulun ajalta ja alueelta*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Itkonen, Hannu – Salmikangas, Anna-Katriina – Simula, Mikko 2010: Liikkumisen sosiaalisuutta kolmessa kylässä. *Kasvatus & Aika*, 4 (2) 2010, 69–82.
<https://journal.fi/kasvatusjaaaika/article/view/68185>. Viitattu 15.9.2022.
- Jarvis, Peter 2005: Towards a philosophy of human learning: an existentialist perspective. Teoksessa *Human Learning. An Holistic Approach*. Toimittaneet Peter Jarvis ja Stella Parker. Lontoo: Routledge, 1–15. https://doi.org/10.4324/9780203463321_chapter_1
- Julkunen, Lauri 2014: Poikien pelastaja. Yrjö Karilas nuorisongelman muotoilijana ja ratkaisijana 1920- ja 1930-luvulla. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Kaarninen, Mervi 1995: *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Vuolanto, Ville 2009: Lapsi ja uskonto. Kaksi näkökulmaa sosiaalisuuteen myöhäisantiikissa ja sydänkeskijällä. *Kasvatus & Aika* (3) 3, 9–26.
- Kempainen, Jaana 2001: *Kotikasvatus kolmessa sukupolvessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kivistö, Jorma – Laakkonen, Simo 2001: Kaatopaikan Helmi. Lasten ympäristöhistoriaa. Teoksessa *Elämän muotoja. Kertomuksia yksilöstä ja yhteiskunnasta*. Toimittaneet Matti Hannikainen ja Mikko Salasuo. Helsinki: Koala-Kustannus, 21–43.
- Knuutila, Seppo 1989: Leikki lapsuuden luonnehtijana. Teoksessa *Betoni kukkii*. Toimittanut Jyrki Pöysä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 19–31.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarinen perintö lapsuuden työntöön ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Korkiamäki, Riikka 2013: *Kaveria ei jätetä! Sosiaalinen pääoma nuorten vertaisuuhteissa*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Korkiasaari, Jouni 1986: Muutto lapsen ongelmatilanteena. *Siirtolaisuus*, (13) 3, 13–18.
- Kortteinen, Matti 1982: *Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Helsinki: Otava.
<https://doi.org/10.31885/9789515150073>
- Koski, Leena 2011: Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 159–183.
- Kyttä, Marketta 2003: *Children in outdoor contexts. Affordances and independent mobility in the assessment of environmental child friendliness*. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.
- Laitala, Marjo – Puuronen, Vesa 2016: *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Tampere: Vastapaino.
- Latvala, Pauliina 2005: *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Latvala, Pauliina – Laurén, Kirsi 2013: The sensitive interpretation of emotions: methodological perspectives on studying meanings in oral history text. Teoksessa *Approaching methodology*. 2. uudistettu painos. Toimittaneet Frog, Pauliina Latvala ja H. F. Leslie. Helsinki: Academia scientiarum Fennica, 249–266.
- Laurén, Kirsi – Malinen, Antti 2021: Shame and Silences. Children's Emotional Experiences

- of Insecurity and Violence in Postwar Finnish Families. *Social History*, 46 (2), 193–220.
<https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314>
- Leikola, Matti 1995: Romantiikan ja realismin metsämaisemat. Kauniiden metsämaisemien kehityshistoriaa. *Folia Forestalia – Metsätieteen aikakauskirja*, 2 (3), 233–248.
<https://doi.org/10.14214/ma.6666>
- Leino, Mia – Viitanen, Kirsi 2003: Aikaiseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 187–198.
- Leinonen, Riitta-Marja 2013: *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lenz Taguchi, Hillevi 2011: Investigating Learning, Participation and Becoming in Early Childhood Practices with a Relational Materialist Approach. *Global Studies of Childhood*, (1) 1, 36–50. <https://doi.org/10.2304/gsch.2011.1.1.36>
- Malinen, Antti 2019a: Kaverit, koirat ja joenmutkat. Lasten emotionaaliset turvapaikat 1940–50-lukujen Suomessa. *Journal of Early Childhood Education Research*, 8, 332–361. <https://journal.fi/jecer/article/view/114119>. Viitattu 15.9.2022.
- Malinen, Antti 2019b: Järkkyvä arki. Aikuisten psyykkinen oireilu lapsuuden tunnemuu-
toissa toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa *Hulluus ja kulttuurinen mielen-
terveys-
tutkimus*. Toimittaneet Saara Jäntti, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva ja Annastiina Mäkilä.
Jyväskylä: Nykykulttuurin julkaisusarja, 183–205.
- Malinen, Antti 2020a: Ystävien ja seikkailujen kylä. Teoksessa *Arrakosken elävä historia*. Arrakosken kyläyhdistys, 178–204.
- Malinen, Antti 2020b: Yli 130 vuotta kylän keskuksena. Teoksessa *Arrakosken elävä historia*. Arrakosken kyläyhdistys, 206–231.
- Malinen, Antti 2021: "Eleven Old Boys Crying Out for Revenge". Emotional Dynamics in the Care-Leavers' Efforts of Seeking Justice, Case Palhoniemi Reform School 1945–1946. *No Foundations. An Interdisciplinary Journal of Law and Justice* 18, 40–71.
<https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202105034270>. Viitattu 15.9.2022.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomo 2017: *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomo 2022: *Leikitäänkö? Lasten kaverisuhteet 1900-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Malinen, Antti – Vahtikari, Tanja 2021: Feeling the nation through exploring the city: urban pedagogy and children's lived experiences in postwar Helsinki. Teoksessa *Lived Nation as History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki ja Tanja Vahtikari. Lontoo: Routledge, 319–346.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_13
- Markkola, Pirjo 2003: Moninainen maalaisnuoriso. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 129–160.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2012: *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.

- Ojakangas, Mika 1997: *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Paju, Elina 2013: *Lasten arjen ainekset. Etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, ruumiillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rautio, Pauliina 2013: Children who carry stones in their pockets: On autotelic material practices in everyday life. *Children's Geographies*, 11 (4), 394–408.
- Pekkarinen, Elina 2010: *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapausta kuudelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto.
- Pulma, Panu 1987: Kerjuutuvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 7–266.
- Renvall, Pentti 1965: *Nykyajan historiantutkimus*. Helsinki: WSOY.
- Ritala-Koskinen, Aino 2018: Avohuollon asiakaslasten asumisliikkuvuus. Teoksessa *Monen kodin lapset – monipaikkainen asuminen ja sosiaalisuus*. Toimittaneet Hannele Forsberg ja Aino Ritala-Koskinen. Helsinki: Gaudeamus, 77–102.
- Rogoff, Barbara – Callanan, Maureen – Gutiérrez, Kris D. – Erickson, Frederick 2016: The Organization of Informal Learning. *Review of Research in Education*, 40, March, 356–401. <https://doi.org/10.3102/0091732X16680994>
- Rogoff, Barbara 2003: *The cultural nature of human development*. New York: Oxford University Press.
- Ruoppila, Veikko 1954: *Kansa lastensa kasvattajana*. Helsinki: WSOY.
- Salasuo, Mikko – Ojajarvi, Anni 2014: Melkein sata vuotta poikien liikkumista. Elämäntapa ja fyysinen aktiivisuus neljän sukupolven lapsuudessa ja nuoruudessa. *Kasvatus & Aika* (8) 1, 92–112.
- Salasuo, Mikko – Suurpää, Leena 2014: Ystävyyys ja ryhmä kahden sukupolven kerrotussa elämässä. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Nuorisotutkimusseuran julkaisu 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 112–149.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.30666/elore.78444>
- Savolainen, Ulla – Lukin, Karina – Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore*, (27) 1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Selin, Sinikka 2018: *Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Sivonen, Kirsti 2004: *Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Spencer, Christopher – Blades, Mark 2005: Introduction. Teoksessa *Children and their Environments. Learning, Using and Designing Spaces*. Toimittaneet Christopher Spencer ja Mark Blades. Cambridge: Cambridge University Press, 1–9. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521232.001>
- Taavetti, Riikka 2014: ”Seksi oli rakkauden hinta” – seksuaalisuus eilisen nuoruudessa. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*.

- Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 88–110.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2011: Pulpeteista piholle, metsiin ja kaduille. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 352–369.
- Tähtinen, Juhani 1992: *Miten kasvattaa pikkulapsia – Kasvatusmoraaliteetin ja -suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850–1989 suomenkielisten kasvatus- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta julkaisusarja A:157. Turku: Turun yliopisto.
- Tähtinen, Juhani 2011: Moraali ja terveys kansalais- ja koulukasvatuksen polttopisteessä. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 184–216.
- Vallgård, Karen – Alexander, Kristine – Olsen, Stephanie 2015: Emotions and the Global Politics of Childhood. Teoksessa *Childhood, Youth and Emotions in Modern History. National, Colonial and Global Perspectives*. Toimittanut Stephanie Olsen. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 23–34. https://doi.org/10.1057/9781137484840_2
- Vehkalahti, Kaisa 2009: *Constructing Reformatory Identity: Girl's Reform School Education in Finland 1893–1923*. Bern: Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa – Suurpää, Leena 2014: Johdanto: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 5–30.
- Virtanen, Leea 1972: *Antti pantti pakana. Kouluikäisten nykyperinne*. Helsinki: WSOY.
- Warinowski, Anu 2012: *Maaillalle yhtenä, takaisin toisena? Suomalaisten ekspatriaattiperheiden lapset kulttuurisissa siirtymissä*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Östman, Ann-Catrin 2000: *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Turku: Åbo Akademis förlag.

Visuaaliset menetelmät historiatietoisuuden tutkimuksen välineinä

Helena Ristaniemi

 <https://orcid.org/0000-0003-0107-2789>

Historiatietoisuuden tutkimuksen painopiste on pitkään ollut historianopetuksen ja koulun tuottaman tiedon tutkimuksessa.¹ Tässä luvussa keskityn kuitenkin tarkastelemaan erityisesti kansanomaisen historian ja historiakulttuurin, perheen ja paikallisten yhteisöjen merkitystä menneisyyden merkityksellistämässä.² Historiatietoisuus on moniulotteinen käsite, jonka avulla hahmotamme omaa identiteettiämme menneen, nykyisyyden ja tulevaisuuden kulmista. Samalla se toimii yhteisöllisellä tasolla arvojen ja ajattelutapojen jatkumoa muokaten ja ylläpitäen.³ Historiatietoisuutta tutkittaessa on siis keskeistä tarkastella, miten menneisyys ja historiatieto heijastuvat käsityksiin tulevasta ja miten ne vaikuttavat yksilön identiteetin muodostamisen prosesseihin ja elämäntaloihin.

Tässä luvussa pohdin, miten yleisen ja yksityisen historian, menneisyyden maailmojen ja nykyisyyden sekä tulevan risteämäkohtiin on mahdollista tutkijana päästä näkemään ja miten nämä risteämät vai-

1 Esim. van den Berg 2007; Veijola 2016; Seixas 2012; Zanzanian & Nordgren 2019.

2 Kalela 2000; Lehtola 2022.

3 Rösen 2004; Ahonen 1998; Veijola 2016; Rantala 2012a.

kuttavat nuorten tapoihin hahmottaa ajallisia kerrostumia ja lapsuuden tapahtumien merkityksiä. Kysyn, miten lähestyä informaalin historia-tietoisuuden muotoja nuorten kanssa, joiden maailma koetaan usein hetkessä, tässä ja nyt olevaksi sekä tulevaan suuntaavaksi. Nuorten pohdintoja historiatietoisuuden näkökulmasta kuunnellessa, lukiessa ja katsottaessa on kuitenkin nopeasti nähtävissä, ettei heidän maailmansa rakennu tyhjän kankaan päälle, vaan sitä viitoittavat kulttuuriset normit ja mallit, joiden tunnetut ja tunnistamattomat juuret yltyvät lapsuuteen ja kauas paikallisiin menneisyyden maisemiin.⁴ Luvussa huomio kiinnittyykin lapsesta aikuisuuteen kasvamisen prosesseihin ja lapsuusmuistojen merkitykseen historiatietoisuutta tutkittaessa.

Luvussa on mukana saamelaishistoriallinen näkökulma. Käyttämäni aineisto koostuu historiatietoisuutta kartoittavista haastatteluista, jotka olen toteuttanut Suomen saamelaisten kotiseutualueella asuneiden tyttöjen kanssa väitöstutkimustani varten *Northern Rural Youth in Flux* (2018–2022) -hankkeessa.⁵ Saamelaiskontekstissa historiatietoisuuden rakentumisia on lähes välttämätöntä tarkastella koulun tarjoaman historian opetuksen ulkopuolelta, sillä saamelaisten historia niin opetuksessa kuin oppikirjojenkin sivuilla on hajanaista ja usein lähes olematonta eivätkä opetuksen sisällöt välttämättä pysty vastaamaan saamelaisalueen menneisyyttä koskeviin kysymyksiin.⁶ Saamelaisten historiaa heidän omista lähtökohdistaan on tuotettu enenevässä määrin 1960-luvun alkuperäiskansapoliittisen heräämisen seurauksena, sillä sen myötä myös saamelaiset alkoivat vaatia oikeuksiaan entistä enemmän.⁷ Saa-mentutkija Veli-Pekka Lehtola onkin korostanut, kuinka saamelaisten omat tarinat tulisi tehdä aiempaa näkyvämmiksi myös akateemisessa tutkimuksessa.⁸

Luvussa laajennan historiatietoisuuden käsitteen mahdollisuuksia korostamalla koulun historialähteiden ulkopuolelle jäävien kenttien

4 Ks. myös Gaini 2018.

5 Tutkimushankkeen on rahoittanut Oulun yliopiston Eudaimonia-instituutti. Hankkeen vastuullisena johtajana on toiminut Kaisa Vehkalahti.

6 Rahko-Ravanti 2016, 76–77.

7 Lehtola 2015, 114–120.

8 Lehtola 2022.

merkitystä alaikäisten lasten historiatietoisuuden rakentumisessa. Ilmiön tarkastelussa hyödynnän monimetodisia visuaalisia keinoja⁹. Teoreettisesti luku sijoittuu niin kutsuttujen uusien historioiden kentälle, jossa menneisyyden kysymyksiin pääsevät kertomaan näkemyksensä virallisten dokumenttien ja hallinnollisten tahojen ulkopuolelle jääneet henkilöt ja ryhmät, esimerkiksi naiset ja vähemmistöt.¹⁰

Avaan tapausesimerkkien kautta historiatietoisuuden tutkimisen mahdollisuuksia. Tarkastelen lapsuuskokemuksia, siirtymiä lapsuudesta aikuisuuteen ja näiden muistojen ja kokemusten linkittymistä laajempiin historiallisiin tapahtumakulkuihin. Historiatietoisuuden teoreettinen asetelma yhdistyy lapsuuden ja nuorisotutkimuksen monitieteiseen tutkimustapaan.¹¹ Luku jakautuu neljään osioon, joista ensimmäisessä syvennyn historiatietoisuuden teoreettiseen taustaan ja sen tulkinnan erilaisiin muotoihin. Toisessa osiossa esittelen käyttämäni aineiston. Kolmannessa ja neljännessä osiossa keskityn kahden tapausesimerkin kautta historiatietoisuuden hahmottelemiseen visuaalisia aineistoja hyödyntäen. Kolmannessa osiossa hyödynnetään nuorten nykyhetkessä ottamia valokuvia historiatietoisuuden tutkimisessa. Neljännessä osiossa esittelen elämänjanametodin hyödyntämisen mahdollisuuksia historiatietoisuustutkimuksessa. Tapausesimerkit rakentuvat nykyhetken ja menneisyyden vuoropuheluna, ja niissä katsotaan lapsuudesta kohti tulevaa.

Historiatietoisuuden tutkimusperinteestä

Historiatietoisuuden teoretisointi sen nykyisessä muodossaan on lähtöisin 1970-luvulta kriittisesti yhteiskuntaa ja sen kehitystä tarkastelevasta Frankfurtin koulukunnan sosiologisesta traditiosta, jossa historiatietoisuus nähtiin potentiaalisena tulevaisuutta muokkaavana voimavarana.¹²

9 Rose 2016; Thomson & Holland 2002; Clark-Ibanez 2007.

10 Esim. Vainio-Korhonen 2017, 32.

11 Rutanen & Vehkalahti 2019, 9; ks. myös Vehkalahti tässä teoksessa.

12 Rantala & Ahonen 2015, 50.

Historiatietoisuuden käsitteelle on esitetty monia tulkintoja. Niille yhteistä on historiatietoisuuden näkeminen yksilön ja yhteisön menneen, nykyisen ja tulevan välillä liikkuvana ajallisena orientaationa, joka kiinnittää yksilöt osaksi yhteisöjä ja ohjaa kollektiivisen muistin siirtymää ja ajallisuuden ymmärrystä. Useissa tulkinnoissa historiatietoisuuden nähdään rakentuvan historiakulttuurissa, joka muodostuu instituutioiden, tutkimusten ja koulun tuoman historiallisen tiedon sekä arkisen perheen ja yhteisön kertomaperinteen, elokuvien, television, pelien ja kirjallisuuden kautta. Ominaiseksi historiatietoisuudelle on mielletty myös sen siirtyminen narratiivien muodossa ja niiden kautta.¹³

Jörn Rüsen on yksi keskeisimmistä historiatietoisuuden käsitteen kehittäjistä. Hän käsittää historiatietoisuuden menneen, nykyisen ja tulevan hahmottamisen kyvyksi, joka on olemassa kaikilla mutta toimii eri ihmisillä eriasteisena. Rüsen on jakanut historiatietoisuuden neljään eri tyyppiin: traditionaaliseen, analogiseen, kriittiseen ja geneettiseen historiatietoisuuteen. Tyypit eroavat siinä, miten pitkälle viety ja kriittinen yksilön kyky ajatella historiatietoisuuden kautta on.¹⁴ Vaikka nuorten on nähty suhtautuvan kriittisesti menneisyyteen ja sen merkityksiin,¹⁵ erityisesti lapsia ja nuoria ajatellen tällainen luokittelu ei välttämättä ole hedelmällinen, sillä historiatietoisuus on alati muuttuvaa eivätkä lasten ja aikuisten historiatietoisuus ole välttämättä verrattavissa toisiinsa.¹⁶

Kuten moni muukaan tutkija, en lähesty tässä luvussa historiatietoisuutta arvottavien tasojen kautta. Tutkimustani on inspiroinut enemmän Rüsenin toinen ryhmittelytapa, jossa hän jakaa historiatietoisuuden ulottuvuudet ulkoiseen ja sisäiseen historiatietoisuuteen. Ulkoinen ulottuvuus korostaa ihmisen toimintaa ja ajallisuutta arjessa, sisäinen puolestaan keskittyy kysymyksiin yksilön historiallisen identiteetin rakentumisiin sidotuista vaikuttimista. Tällöin historiatietoisuuden kautta voi tarkastella yhteisön ja yksilön välisiä, ajallisissa kerrostumissa syntyneitä suhteita ja niiden vaikutuksia yksilö- ja yhteisötasolla.¹⁷ Tutkimuk-

13 Rüsen 2004; Rantala 2012a, 12–14, 24; Green 2019; Clark & Peck 2019.

14 Rüsen 2004.

15 Löfstöm & Myyry 2017, 70–72.

16 Rantala 2012a, 27.

17 Rüsen 2004, 68.

sen kohteeksi muodostuvat tällöin esimerkiksi tulevaisuusorientaation muotoutuminen osana historiallista jatkumoa sekä yksilön identiteetin rakentumisen mahdollisuudet suhteessa yhteisöön. Anna Clark ja Clara L. Peck kutsuvat näitä historiatietoisuuden tulkintoja kysymyksiksi *menneisyyden läsnäolosta*, mikä avaa kiinnostavia näkymiä historiatietoisuuden tutkimukseen.¹⁸

1990-luvulla kansallisten historioiden läsnäoloa ihmisten elämässä tutkittiin laajalti esimerkiksi Yhdysvalloissa, Euroopassa ja Kanadassa.¹⁹ Tämän kansainvälisen tutkimusinnostuksen osana syntyi Sirkka Ahosen teos *Historiaton sukupuoli? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa* (1998), jota voidaan suomalaisittain pitää urauurtavana tutkimuksena nuorten historiatietoisuuden tutkimuksessa. Ahonen tutki 1980-luvulla syntyneiden nuorten historiatietoisuuden, sukupolvittaisten avainkokemusten ja historiallisen identiteetin suhteita. Hän toteaa historiallisten keskustelujen olevan hajanaisia sukupolvien välillä mutta informaalien historiakulttuurin olevan merkittävimmissä asemassa kollektiivisen muistin ylläpitämisessä ja muokkaamisessa. Nuorten keskuudessa historiallisina kiinnostuksen kohteina painoutuivat poliittinen- ja sotahistoria.²⁰ Omalle ajalleen tyypillisesti Ahosen tutkimus keskittyy suurten kertomusten ja kansallisen identiteetin rakentumisen suhteisiin Suomessa ja muissa Euroopan maissa.

Samaan historiatietoisuuden kautta avautuvan kansallisen projektin tai kansallisen identiteetin tutkimusperinteeseen²¹ sijoittuu myös Pilvi Torstin (2012) laajamittainen Suomalaiset ja historiatietoisuus -hanke, jossa tarkasteltiin eri-ikäisten suomalaisten käsityksiä historiasta. Torstin mukaan suomalaiset ovat hyvin historiatietoista kansaa ja historiaa kulutetaan monista lähteistä. Menneisyyden haluttiin nähdä pääsääntöisesti kulkevan kohti edistystä, ja globalisaation eteneminen näyttäytyi Torstin tutkimuksessa erityisesti nuorempien ikäluokkien kokemusmaailmaa rakentavana suuntana.²²

18 Clark & Peck 2019, 6.

19 Conrad ja muut 2013, 6–7.

20 Ahonen 1998, 14, 170–173.

21 Clark & Peck 2019, 5, 6.

22 Torsti 2012, 10, 14, 242–256.

Niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin historiatietoisuuden tutkimus on sijoittunut vahvasti didaktiikan, opetussuunnitelmien ja koulun historianopetuksen tuottaman tiedon tutkimukseen,²³ mikä on ymmärrettävää, sillä useiden maiden opetussuunnitelmissa tavoitteena on kehittää oppilaan historiatietoisuutta.²⁴ Opetuksen kontekstissa painotus on siinä, että oppilasta ohjataan ymmärtämään menneisyydestä nykyisyyteen tapahtuneita kehityskulkuja ja tämän kautta tulevaisuuden valintoihin liittyviä mahdollisuuksia.²⁵ Koululaitoksella on ollut kautta historian merkittävä asema kansallisidentiteetin kehittämisessä,²⁶ mikä vahvistaa kansallisvaltiokeskeisen historiatietoisuuden ja koulun välistä suhdetta tutkimuksellisenä parina.

Uusimmassa tutkimuksessa keskiöön nostetaan usein ylijärjestyksen ja moninaisuuden teemoja, joiden kautta lokaalejakin ilmiöitä tarkastellaan metodologisen nationalismin välttämiseksi.²⁷ Sirkka Ahonen ja Jukka Rantala ovatkin huomauttaneet, että nykyään suuret kertomukset on haastettu vaihtoehtoisilla vähemmistöjen historiakertomuksilla, joita synnyttävät aiemmin vaiennetut yhteisöt. Uusiin vaihtoehtoihin historiankulkuihin sisältyy nyt tulevaan suuntaava ote. Nämä tarinat jäävät kuitenkin yhä usein virallisten historioiden ulkopuolelle, erityisesti opetuksessa.²⁸ Useat eri alojen tutkijat ovat kritisoineet sitä, miten ongelmallista on painottaa suuria kertomuksia ja monokulttuurista ajatusmallia monikulttuurisessa maailmassa. Kysymyksiksi ovat nousseet esimerkiksi alkuperäiskansojen asema historiankirjoituksessa sekä maahanmuuttajien mahdollisuudet päästä osaksi kansakuntaa, jos historianopetus perustuu ainoastaan valtionrakennuksen ja sen synnyttämän kansallisuuden tuottamiin narratiiveihin. Tätä asetelmaa olisi mahdollista purkaa historianopetuksessa, sillä historiatietoisuus olisi valjastettava ymmärrystä ja historiallista empatiaa lisääväksi työkaluksi.²⁹

23 Esim. van den Berg 2007; Seixas 2012; Veijola 2016; Zanazanian & Nordgren 2019.

24 Veijola 2016.

25 Opetushallitus 2014, 257; Rantala & Ahonen 2015.

26 Rantala 2012a, 25; Nyysönen 2014.

27 Wimmer & Schiller 2002.

28 Rantala & Ahonen 2015, 54.

29 Esim. Clark & Peck 2019, 10; Grant & Rogers, 2019; McGregor 2018.

Yllä esitellyissä tutkimuksissa vähemmälle huomiolle jää kuitenkin suurten kertomusten ulkopuolelle jäävien mikrohistorioiden, alueellisen ja paikallisen, sekä perheiden historioiden olemassaolo ja vaikutukset yksilöiden orientaatioon, vaikka erityisesti perheen historialla on nähty olevan merkittävä asema ihmisten suhteessa menneeseen.³⁰ Jukka Rantala on tutkinut lasten historiakulttuureja ja avannut historiatietoisuuden rakentumista lasten ja perheen näkökulmasta. Rantalan mukaan lasten historiakäsityksiä kehittävät vanhempien ja isovanhempien muistelukertomukset, jotka rakentavat historiatietoisuutta jo ennen kouluikää. Erilaiset sukujen muistoesineet ja niihin liittyvät tarinat tukevat näitä historiatietoisuutta rakentavia kertomuksia.³¹ Perheen kertomusten ohella lapsille tärkeitä historiakulttuurin lähteitä ovat populaarikulttuurin tuotteet, kuten kirjat ja lastenohjelmat.³² Informaalin historiatietoisuuden kysymyksiä on lähestynyt perhehistorian tutkimuksessa Anna Green, joka vie historiatietoisuuden tutkimusta kohti muistitietotutkimuksen kenttää tarkastellessaan kerrotun menneisyyden vaikutuksia perheen näkökulmasta. Näiden historianlähteiden merkityksiä olisi mielekästä tarkastella laajemmin, sillä niiden asema historiatietoisuuden rakentumisessa on vahva.³³ Samoin Veli-Pekka Lehtola näkee saamelaisten historiatietoisuuden kiinnittyvän juuri muistiin ja suullisen perinteen merkityksiin yhteisössä.³⁴

Teoreettisena käsitteenä historiatietoisuus tarjoaa siis mahdollisuuden tarkastella menneisyyden, nykyhetken ja tulevan muodostamien ajallisten kerrostumien vuoropuhelua ja sen kautta rakentuvaa ymmärrystä yhteisöistä ja yksilön valinnoista laajemminkin kuin opetuksen ja viralliseksi miellettyjen lähteiden tuottamassa kontekstissa.³⁵ Lasten ja nuorten kohdalla historiatietoisuus esimerkiksi tuottaa ylisukupolvisia merkityksenantoja ja arjessa rakentuvia kiinnittymisiä, jotka heijastuvat tulevaisuudensuunnitelmiin monitahoisesti.³⁶

30 Esim. Conrad ja muut 2013, 67, 146.

31 Esim. Koskinen-Koivisto & Thomas 2018.

32 Rantala 2009, 30–32; Rantala 2012a, 35, 54–57; myös Torsti 2012, 49.

33 Green 2019.

34 Lehtola 2022.

35 Clark & Peck 2019.

36 Vehkalahti & Ristaniemi 2022.

Yksityisen ja julkisen historian rajat ovat toisinaan häilyviä ja heijastelevat meitä ympäröiviä kulttuurisia ja fyysisiä yhteisöjä.³⁷ Historiatietoisuuden tutkimus voi tarkoittaa perinteisempää suurten kertomusten, formaalien instituutioiden ja koulun historianopetuksen tuottamien käsitysten tutkimusta, mutta katse voidaan kääntää myös mikrohistorioihin, joissa vähemmistöt ja muut marginaaleihin jääneet ryhmät tulevat kuulluksi. Omassa tutkimuksessani, jota käytän tämän luvun esimerkeissä, tarkastelen historiatietoisuuden paikallisia ja transnationaleja yhteisöihin ja perheisiin sidottuja siirtymiä. Historiatietoisuuden tutkimuksen kentällä se on siis yksi sellaisista tutkimuksista, jotka tarkastelevat historiatietoisuutta formaalien historian muotojen tuottaman historiatietoisuuden ulkopuolelta. Näin historiatietoisuutta voidaan tarkastella paikantuneina prosesseina perheen ja yhteisön näkökulmista, jolloin mennyt rakentaa käsitystä lokaalin ja globaalin, yksityisen ja julkisen suhteista sisältä päin tarkasteltuna, ei hallinnollisten ja institutionaalisten rakenteiden ohjailemana.

Tieteenfilosofisesti *narratiiviseen kompetenssiin* perustava historiatietoisuus sijoittuu sosiaalisen konstruktionismin paradigman alle, mikä teoreettisena viitekehyksenä ohjaa tiedontuotannollista valintaa.³⁸ Toisaalta 2000-luvulta historian tutkimuksen kentällä on ollut nähtävissä erilaisista tieteenfilosofisista lähtökohdista ponnistavia, materiaaliset maailmat huomioivia tutkimussuuntia, jotka avaavat uusia lähestymiskulmia aiemmin käytetyille käsitteille ja tutkimuskohteille.³⁹ Viime vuosina nämä trendit ovat virranneet myös lapsuuden historian sekä kasvatuksen ja koulutuksen historian piiriin, jossa on otettu askeleita kohti materiaalisen maailman näkemistä tiedontuotannollisena mahdollistajana tai historiatietoisuuden muovaajana.⁴⁰ Tämä käänne puolestaan avaa haastattelututkimukselle uusia metodologisia suuntaviivoja mutta myös tarvetta onto-epistemologiselle uudelleenmäärittelylle.⁴¹ Omassa lähestymistavassani materiaalisuus on Karen Baradin ajattelua mukail-

37 Conrad ja muut 2013, 79–80.

38 Rüsen 2004, 69; Ahonen 1998, 25.

39 Schouwenburg 2015; Koivunen & Syrjämaa 2016; Handley, McWilliam & Noakes 2018.

40 Esim. Grant & Rogers 2019; Rasmussen 2019; Malinen 2019.

41 Esim. McCulloch 2011, 80; Männistö-Funk 2016; Savolainen, Lukin & Heimo 2020.

len läsnä kuvista, piirroksista ja kirjoituksista koostuvassa aineistossa, samoin kuin materiaalisessa maailmassa, jossa elämme ja jossa tutkimus on toteutettu.⁴²

Aineisto ja metodit

Luvussani kuvaan kahden esimerkitapauksen avulla, miten historiatietoisuutta on mahdollista lukea esiin monimetodisesti tuotetusta aineistosta. Tutkimusmetodina haastattelututkimus on yksi perinteisimmistä tavoista hankkia tietoa tutkittavien elämästä.⁴³ Vaikka haastattelututkimus pyrkiikin tuottamaan tietoa tutkittavien itsensä kertomana,⁴⁴ sitä kohtaan on esitetty kritiikkiä, sillä haastattelujen on nähty olevan lähtökohtaisesti aikuiseen akateemiseen malliin istuva tapa kerätä tutkimusaineistoa.⁴⁵ Perinteinen haastattelututkimus sisältää esimerkiksi valtaasetelmia, joiden heijastumia on hyvä pohtia. Haastattelututkimusten rinnalla onkin monilla tieteenaloilla alettu käyttää erilaisia monimetodisia tutkimuksen malleja, esimerkiksi taidelähtöisiä metodeja ja osallistavaa tutkimusta, jotka ovat nostaneet suosiotaan myös lasten ja nuorten kanssa työskennellessä.⁴⁶ Näiden vaihtoehtoisten ja perinteisiä haastattelumetodia tukevien keinojen on nähty madaltavan tutkijan ja tutkitavan välistä kuilua ja mahdollistavan lapsille ja nuorille tilan toimia itselleen tutummiksi koetuilla tavoilla. Kyse ei ole haastattelumetodin täydellisestä hylkäämisestä, sillä puolistrukturoidun ja syvähaastattelun perusideaan kuuluu tilan tarjoaminen haastateltavan omille näkemyksille ja puheenaiheille.⁴⁷

42 Barad 2007; myös Schouwenburg 2015; Coole & Frost 2010.

43 Haastattelututkimusten teosta on kirjoitettu runsas määrä erilaisia metodioppaita, jotka syventyvät tarkemmin erilaisten haastattelutapojen, tekniikoiden ja analyysien sisältöön, joten en tässä luvussa keskity enempää haastattelumetodeihin Ks. esim. Hyvärinen ja muut 2017; Nikander, Hyvärinen & Ruusuvuori 2010; Hirsjärvi & Hurme 2008.

44 Honkatukia 2018, 150.

45 Edell 2015, 56–57.

46 Esim. Rose 2016, 316; Huuki 2019; Rink 2016.

47 Hyvärinen ja muut 2017.

Tämän luvun aineisto-otteet kuuluvat vuosina 2019 ja 2020 keräämäni pitkittäistutkimukselliseen aineistokokonaisuuteen. Aineisto on tuotettu yhteensä kahdentoista, iältään 14–17-vuotiaan saamelaisen ja ei-saamelaisen tytön kanssa, jotka asuivat Suomen saamelaisalueella tutkimuksen alkamishetkellä. Jokaista haastateltavaa on haastateltu kolmesti puolitoista vuotta kestäneen tutkimusjakson aikana. Haastattelut noudattelevat puolistrukturoidun teemahaastattelun mukaista mallia: apuna on käytetty löyhää kysymysrunkoa, jonka ohella tilaa on jätetty myös haastateltavien itsensä esiin nostamille aihealueille.⁴⁸ Haastattelujen yhteydessä aineistoa kerättiin valokuvina ja elämänjanapiirroksina. Aineistonkeruu toteutui yksilö-, pari- ja ryhmähaastatteluina nuorten toiveiden mukaisesti. Tämä monimuotoinen haastattelumalli antoi nuorille mahdollisuuden valita itselleen miellyttävimmän muodon puhua elämästään. Suurin osa haastatelluista nuorista osallistui tutkimuksen eri vaiheissa sekä yksilö- että ryhmähaastatteluihin.

Aineisto käsittää kokonaisuudessaan 32 haastattelua⁴⁹, 68 valokuvaa ja 11 elämänjanatyötä. Valokuviin perustuvat haastattelut (engl. *photo elicitation*) mahdollistavat näkymiä epäkonventionaalsiin ja vaikeasti sanallistettavissa oleviin ilmiöihin, joita tutkijan olisi ehkä muuten vaikea lähestyä. Kuvan sisältämiä ajallisuuksia voi tarkastella metodologisista lähtökohdista myös valtapositiota purkaen, kun kuvien ottamisen, valitsemisen ja esittämisen prosessi on nuoren käsissä.⁵⁰ Elämänjanametodi (engl. *life line*) puolestaan avaa reittejä nuorten elämän tarkasteluun ajallisina jatkumoina tärkeäksi koettujen menneisyyden hetkien ja tulevaisuuden odotusten kautta.⁵¹

Valokuviin keskittyvän osion aineistoesimerkki on ote viiden tytön ryhmässä toteutetusta haastattelusta. Tässä haastattelussa työillä oli mukana yhteensä 38 valokuvaa. Elämänjanaa käsittelevä haastattelu on toteutettu kahden tytön parihaastatteluna: molemmat piirsivät haastattelujen ohessa omat elämänjanansa, joita kävimme läpi yhdessä. Valo-

48 Hyvärinen ja muut 2017, 17–18.

49 Yhteensä 631 sivua litteroitua tekstiä fonttikoolla 12, riviväli 1,5, fonttina Times New Roman.

50 Clark-Ibanez 2007.

51 Thomson & Holland 2002, 339, 340; Jokinen & Pirskanen 2015, 52.

kuvien ja elämänjanojen avulla nuoret palasivat lapsuudenkokemuksiinsa, joita pohtiessaan he tarkastelivat menneisyyden ilmiöitä myös laajemmin kuin omaan elämäänsä sidottuina. Kyseiset haastattelut valikoituivat tutkimusesimerkeiksi, sillä ne sisältävät useita kohtia, joissa haastattelua ohjaa paikallisuuden ja tuttuuden värittämä ympäristö ja joissa haastateltavat toimivat tiedonhaltijoina. Itse sijoituin yhtä aikaa ulkopuolisen tutkijan ja kuulijan rooliin.

Kumpikaan esimerkkinä käytetty haastattelu ei ole ensimmäinen näiden tyttöjen kanssa, emmekä siten olleet enää täysin vieraita toisillemme haastattelujen hetkellä. Se vaikutti epäilemättä ryhmien dynamiikkaan, ja tuttuus näkyy haastattelijan kysymyksiin kohdistetuissa vastauksissa. Siinä missä ensimmäisiä haastatteluja sävyttivät vierauden tuoma osittainen jäykkyys ja epävarmuus, myöhemmät kohtaamiset olivat ilmapiiriltään rennompia ja avoimempia. Tämä tutuksi tuleminen on aikaa vievä prosessi, jossa aiemmin etäiseksi nähty tutkijanpositio haastettiin monin tavoin.⁵² Ensimmäisillä tapaamiskerroilla monet haastateltavat olivat avoimen kiinnostuneita taustastani ja keskustelimme tyttöjen kanssa useaan otteeseen työnkuvastani sekä tavallisista arjen kysymyksistä. Myöhemmissä haastatteluissa, kun olimme jo osin tuttuja toisillemme, esimerkiksi kysymykset ”miks sua kiinnostaa” ja ”kiinnostaako tää sua oikeesti” vaihtuivat menneisyyden monikerroksisten merkitysten pohdintoihin ja näkyväksi tekemiseen luottavaisessa ilmapiirissä. Kokemuksen pohjalta kannustankin kaikkia mahdollisuuksien mukaan toteuttamaan enemmän kuin yhden tapaamisen mittaisia haastattelututkimusjaksoja. Tällöin tuttuuden tuoma varmuus ja tutkijan kiinnostus aiheeseen voivat olla nuorelle jo valmiiksi tiedossa olevia asioita eikä aikaa mene ihmettelyyn tai nuoren pohdintaan siitä, mitä heidän oletetaan sanovan.⁵³

52 Hirsjärvi & Hurme 2008, 131.

53 Vrt. Oljemark 2011, 57.

Katse kuvaan. Tapausesimerkkinä valokuvaan kerrostuneet kulttuuriset sillat

Tässä luvussa esittelen haastatteluesimerkin kautta valokuvan läsnäolon tuottamia kollektiivisen muistamisen ja kerronnan mahdollisuuksia.⁵⁴ Haastatteluajankohdasta sopiessani pyysin tyttöjä tuomaan mukanaan kolmesta viiteen valokuvaa, jotka esittivät heille tärkeitä asioita, ihmisiä tai paikkoja.⁵⁵ Kuvia kuitenkin kertyi reilusti enemmän, mikä oli vain positiivista ja kertoi ehkä nuorten suhtautumisesta mahdollisuuteen esitellä itselleen tärkeitä aiheita kuvien avulla. Esitellyt valokuvat oli otettu lähinnä muutaman viimeisen vuoden aikana – kukaan tytöistä ei siis tuonut mukanaan varsinaisia ”vanhoja kuvia” vaikkapa omasta lapsuudesta tai ajalta ennen syntymäänsä. Kuitenkin kuvien kautta palattiin myös pohtimaan lapsuutta ja aikuiseksi kasvamista.

Kuvat jakautuivat perhettä, ystäviä, harrastuksia, luontoa ja eläimiä esittäviin kuviin. Monet kuvista olivat tyttöjen kertomusten mukaan varsin arkisia: ne oli otettu paikallisessa luonnossa, poroaidoilla ja talvisilla tuntureilla, jotka ovat haastattelemilleni tytöille merkityksellisiä arjen ympäristöjä. Osa kuvista oli kuvakaappauksia sosiaaliseen mediaan tai muualle internettiin jaetuista kuvista, osa lähtöisin perhealbumeista, lomamatkoilta tai sukujuhlista. Anonymiteetin säilyttämisen vuoksi en tässä luvussa esittelen kuvia, vaikka se epäilemättä konkretisoisi hedelmällisesti visualisoidun menneen, nykyisen ja tulevan välisiä siltoja.⁵⁶ Sen sijaan ajattelen, että kuvat ja nuorten fyysinen läsnäolo haastattelu-tilanteessa mahdollistavat ajallisia virtauksia ja paikallisten verkostojen tarkastelun.⁵⁷ Kuvat, joko nuorten ottamat tai perhealbumeista poimitut, toimivat ikkunoina nuoren maailmaan ja avaavat näkymiä, jotka nuori itse kokee tärkeiksi. Kuvia katsottaessa ja analysoitaessa niiden merkitys ei siis pysähdy ainoastaan siihen mitä ne esittävät, vaan kuvilla on usein

54 Clark-Ibanez 2007; Lehtola 2022, 14.

55 Rose 2016, 314.

56 Rutanen & Vehkalahti 2019, 19.

57 Barad 2007, 180, 315–317.

kerrostuneita merkityksiä, jotka avautuvat kerrottujen yksityiskohtien ja tutkijan katseen kautta.⁵⁸

Valokuvahaastatteluissa kuva itsessään kertoo katsojalle tarinan, mutta kuvien hyödyntämistä osana haastattelua on perusteltu myös sillä, että ne tarjoavat tutkijalle näkymiä paikkoihin, joihin hän ei muuten pääsisi. Lisäksi ne tekevät arkiset ja itsestään selviksi koetut asiat näkyviksi ja johtavat emotionaalisten ja affektiivisten kokemusten äärelle.⁵⁹ Toisaalta historiatietoisuuden näkökulmasta ne palauttavat katsojan kollektiivisen muistin tuottamisen keskelle, sillä kuvat näyttävät sen, mitä kuvan ottohetkellä on koettu tärkeäksi muistaa.⁶⁰ Valokuvaamisen kulttuuri on epäilemättä muuttunut viime vuosikymmenten aikana kännykkäkameroiden yleistyttyä ja muututtua arkiseksi esineiksi, sillä ne mahdollistavat merkityksellisten hetkien nopean ja vaivattoman tallentamisen ilman erityisiä ennakkovalmisteluja. Samalla uskon, että muutoksen luoma kuvien virta tekee entistä näkyvämmäksi visuaalisen kulttuurin merkityksellisyyden: haluamme tallentaa hetkiä, joihin voimme myöhemmissä vaiheissa palata kuvien avulla.

Valokuvien analyysiin on olemassa lukuisia erilaisia lähestymistapoja.⁶¹ Lähestyn valokuvaa historian tutkimuksessa käytetyn ”kontekstualisoivan kuvatutkimuksen” näkökulmasta, jolloin valokuvaa tarkastellaan suhteessa sen aikaan, kulttuuriin ja sosiaalisiin rakenteisiin. Samalla on mahdollista purkaa niitä valtaan ja kulttuuriin liittyviä rakenteita, jotka kuviin heijastuvat.⁶² Tällöin visuaaliset materiaalit eivät ole arvovapaita totuudenkuvauksia, kuten ei myöskään katse, jolla kuvat nähdään, vaan ne ovat aina kulttuurisesti sitoutuneita, ja siksi kuvia ei tulisi ajatella objektiivisina totuuden kuvauksina. Kuvien sisältöihin on tärkeää suhtautua riittävällä kriittisyydellä niiden sisältämiä valtapositiota pohtien, ja on pyrittävä näkemään myös se, mitä emme oman kulttuurimme kontekstista käsin oleta kuvasta näkevämmē.⁶³

58 Vilmilä & Kiilakoski 2018.

59 Rose 2016, 315–316.

60 Ollila 2011.

61 Ks. esim. Laine, Männistö-Funk & Vahtikari 2019; Rose 2016.

62 Ollila 2011.

63 Oikarinen-Jabai 2015, 75; Laine, Männistö-Funk & Vahtikari 2019; Ollila 2011.

Ensimmäinen aineistoesimerkki rakentuu kahden yhdeksi kuvaksi liitetyn perhekuvan ympärille.⁶⁴ Ensimmäisessä suuremmassa kuvassa ovat haastatellun tytön vanhemmat ja sisarukset pukeutuneina saamenpukuihin (*gákti*) ulkona pilvisenä kesäpäivänä. Toisessa pienemmässä kuvassa seisoo viisi eri-ikäistä lasta saamenpuvuissa. Vanhin kuvan tytöistä on haastattelemani nuori, joka hymyilee kameralle parivuotias lapsi sylissään. Haastattelussa hän kertoi kuvasta seuraavaan tapaan:

T1: No ensimmäisenä on minun perhe. Ja tässä meni varmaan ikuisuus saada tämä kuva. Siis niinku mulle puhelimelle, koska tää on minun rippijuhlista, ja ne oli äitillä jossain sähköpostissa tai jotain. Ja se oli menossa niinku tietokoneella laittamaan sitä mulle, mutta sitten se tietokone meni rikki tai jotain, niin sitte se kuitenkin sai ne mulle laitettua ja sitte tossa ylhäällä on toinen kuva, missä on minun [sisarus] ja kolme minun serkkua. Ne on kyllä tosi pienellä mutta nii. Joo.

H: Millanen rippijuhlapäivä sulla oli?

T1: Se oli kyllä tosi jännittävä. Tai siis mulla kävi melkein sata vierasta ja joo. – –

H: No mitä sulle se ripille pääseminen merkittee, tai se konfirmaatio. Mikä siinä on se tärkeä juttu?

T1: No varmaan tärkein on se, että minä pääsisin kummiksi, mutta en oo vieläkään kummi, koska kukaan minun tuttu ei ole saanu lasta. Mutta just ennen ku minä olin pääsemässä ripille, niin äiti sai ainakin kolme kummilasta siinä puolen vuoden tai vuoden aikana.

T2: Voi eiii!

T1: Sitte minä olin vaan silleen kiva juttu. [huokaa]

Molemmat valokuvat oli otettu haastatellun konfirmaatiopäivänä. Kuvakollaasiin sijoitetut serkut voi tulkita saamelaisen perheyhteyden merkitysten näkyväksi tekemisen prosessiksi, jossa kuvaan on tuotettu ydin-

64 Valokuvahaastattelu 2020.

perheen merkityksellisyden ohella nähtäväksi suvun läheisyys omassa kulttuurisessa kontekstissa. Saamelaisessa kulttuurissa perhekäsitys perustuu laajan perhekäsityksen malliin, jossa lähimmät sukulaiset kuuluvat perheeseen ydinperheen ohella,⁶⁵ ja sen voi nähdä tytön esimerkistä. Samoin konfirmaatiopäivä on saamelaisessa kulttuurissa perinteisesti merkittävä, tärkeä aikuistumisriitti. Rippijuhla on traditiot ja tulevaisuuden yhdistävä siirtymäriitti lapsuudesta kohti aikuisuutta, ja tytön tuomassa kuvassa näkyvät saamenpuvut ovat perinteinen tapa pukeutua juhlaan.⁶⁶ Konfirmaation merkitykset ojentautuvat kohti tulevaisuutta ja aikuisuutta samalla, kun kuvassa näkyvät saamenpuvut kiinnittävät katsojan huomion.⁶⁷ Puvut tekevät näkyväksi lasten kuulumisen saamelaiseen kulttuuriin ja perinteeseen sekä sitoutumisen omaan perheeseen ja sukuun juhlapäivänä.

Yhtäältä kuva siis kertoo perinteisistä kulttuurisen kuulumisen ja identifioitumisen tavoista, toisaalta se toimii siltana, jossa puhe kuvan ympärillä ohjaa nykyhetken ja perinteen risteämään: kummiuteen. Kummilapset oli kautta haastattelujen mainittu tärkeinä ja vaalittuina sukulaisten ja ystävien lapsina, joiden kasvatustehtävään sitouduttiin kummiudessa. Kummiuteen liitettiin puheessa hoivan ja huolehtimisen sekä läheisyyden arvotuksia. Kummius oli yksi merkittävistä rippikoulun tarjoamista mahdollisuuksista, johon useat tytöt suhtautuivat lämmöllä ja joka samalla ilmensi portaita kohti aikuisuutta ja vastuunkantoa nuoremmista läheisistä.

Kun keskiössä ovat nuorten tuottamat tulkinnat lapsuudesta aikuisuuteen siirtymisestä ja ajallisuuksien risteämistä, valokuva toimii keskustelun avaajana, lisäkysymysten mahdollistajana sekä henkilökohtaisen ja julkisen välisenä visuaalisena ja materiaalisena viestimenä. Esimerkkien tavoin käytettäessä valokuvat toimivat dialogisesti haastattelun ja kerronnan kanssa. Siinä missä pelkkä puhe ei välttämättä avaa samaa kulttuurisen kuulumisen kuvallistettua maisemaa, kuten konfirmaatiopäivän

65 Saamelaiskäräjät 2013, 8. Perheen ja suvun merkityksestä saamelaiskulttuurista tarkemmin ks. esim. Laiti 2018, 174–176; Äärelä 2016, 74; Balto 1997.

66 Somby 2011.

67 Lehtola 2015, 17.

kuvassa, ei myöskään pelkkä kuva mahdollista samaa ajallisuuksien kerrostumien havainnointia kuin puhe ja kuva yhdessä. Kuva on näin materiaallinen muistamisen väline⁶⁸ sekä materiaallinen pala mennyttä. Aineistoesimerkissä kuva mahdollistaa keskustelun syventymisen kuvassa esiintyvän paikan, pukujen ja rippijuhlan materiaaliin, sosiaalisiin ja ajallisiin läsnäoloihin ja avaa näkymiä kasvuun ja identiteetinrakennukseen sekä niihin liittyvien ajallisten kerrostumien läsnäoloon. Esimerkiksi tytön esiin nostama kummiuden merkityksellisyys avaa näkymiä sukujen ja yhteisön muodostamaan verkostoon ja sen sukupolvia ylittävään yhteyteen.⁶⁹ Omassa lapsuudessa monelle tytölle kummit olivat olleet tärkeitä. Nyt tytöt halusivat luoda vastaavan tärkeän suhteen omiin sukulaislapsiinsa. Näin kuvien sisältämät paikallisuus ja kulttuurinen tieto, perinteet sekä ajalliset kerrostumat merkityksellistyvät puheessa historiatietoisuuden näkyviksi materialisoitumiksi.

Metodina valokuvien tuottamaa tietoa voidaan ajatella lapsia ja nuoria itseään innostavana tapana esitellä omaa elämänpiiriään. Tytön kertomus kuvasta käynnistyi puheella monivaiheisesta prosessista kuvien saamiseksi näytille haastatteluun. Hän oli nähnyt vaivaa saadakseen mukaan juuri konfirmaatiopäivänä otetun perhekuvan. Yhdistelemällä kuvia kuvankäsittelyohjelmalla hän oli pyrkinyt pitämään kuvamäärän näennäisesti pyydetyssä viidessä. Hän oli muokannut useita mukaansa ottamia kuvia niin, että yksittäiset kuvat pitivät sisällään useita kuvia samasta aihepiiristä, tässä tapauksessa perheestä.

On tärkeää huomata, että alkuperäiskansoihin kohdistunut kuvaamisen perinne antropologisessa tutkimuksessa kantaa mukanaan vahvaa kolonialismin taakkaa, kun erilaiset mittaus- ja kuvaustoimet on yhdistetty arvottavaan katseeseen. Näiden vanhojen kuvien uudelleen arviointi dekoloniaalisista lähtökohdista on kuitenkin laajentanut menneisyyden valokuvien sisältämien näkymien spektriä alkuperäiskansojen omien historioiden ikkunoiksi.⁷⁰ Myös historiantutkimuksen perinteisten lähteiden, kuten arkistojen objektiivisen tiedontuotannon näkemykseen

68 Männistö-Funk 2016.

69 Ks. myös Lehtola 2022, 64–70.

70 Pedri-Spade 2017; Lehtola 2018.

on viime aikoina alettu suhtautua entistä kriittisemmin.⁷¹ Valokuvien tuomista osaksi haastattelututkimusta voidaankin näin lähestyä emansipatorisena tutkimusotteena, joka mahdollistaa kuvallistetun historian uudelleenkertomisen alkuperäiskansojen omista lähtökohdista käsin.⁷²

Paperille piirretty elämäntarina. Elämäkerrallisuus osana laajempaa historiatietoisuutta

Haastattelujen rinnalla tutkimukseeni osallistuneet tytöt työstivät elämänjanapiirroksia. Elämänjanoihin he kirjasivat vaiheita, joita he olivat kokeneet merkityksellisiksi lapsuudessaan ja nuoruudessaan, sekä odotuksiaan aikuisuudelle. Elämänjanametodia on käytetty muun muassa erilaisia elämän käännekohtia ja merkityksellisiä hetkiä koskevassa tutkimuksessa. Metodien hyödyntämiseen ja janan rakentamiseen on monia erilaisia tekniikoita. Elämänjanoja suunniteltaessa janan muodolla ja tyypillä on mahdollista ohjata sitä, minkälaista dataa sen avulla halutaan kerätä. Yksi nuorisotutkimuksessa käytetty tapa on asettaa diagrammiin positiivisia ja negatiivisia kokemuksia elämän varrelta.⁷³ Toisaalta elämänjanan ei ole välttämätöntä muodostua lineaarisista malleista, vaan sen muotoa voi muunnella tukemaan parhaiten sille asetettuja tavoitteita.⁷⁴ Vaikka elämänjanaa hyödyntävä nuorten ihmisten omaelämäkerrallinen haastattelu voi ajatuksena tuntua historian tutkimuksen kontekstissa vähäisesti tietoa tarjoavalta lähestymistavalta, on elämänjanalla mahdollista päästä tarkastelemaan menneisyyden merkittäviksi muistettuja elämänvaiheita ja menneen ja tulevan suhdetta. Sen avulla voidaan käydä myös keskusteluja janan laatijan suvun vaiheista.⁷⁵

Nuorten kanssa haastatteluun ja kyselyin toteutettujen aineistonkeruiden riskinä on se, että tulokseksi saadaan kuva senhetkisestä elämästä. Elämänjanan avulla voi puolestaan kutsua esiin monia ajallisia ulottu-

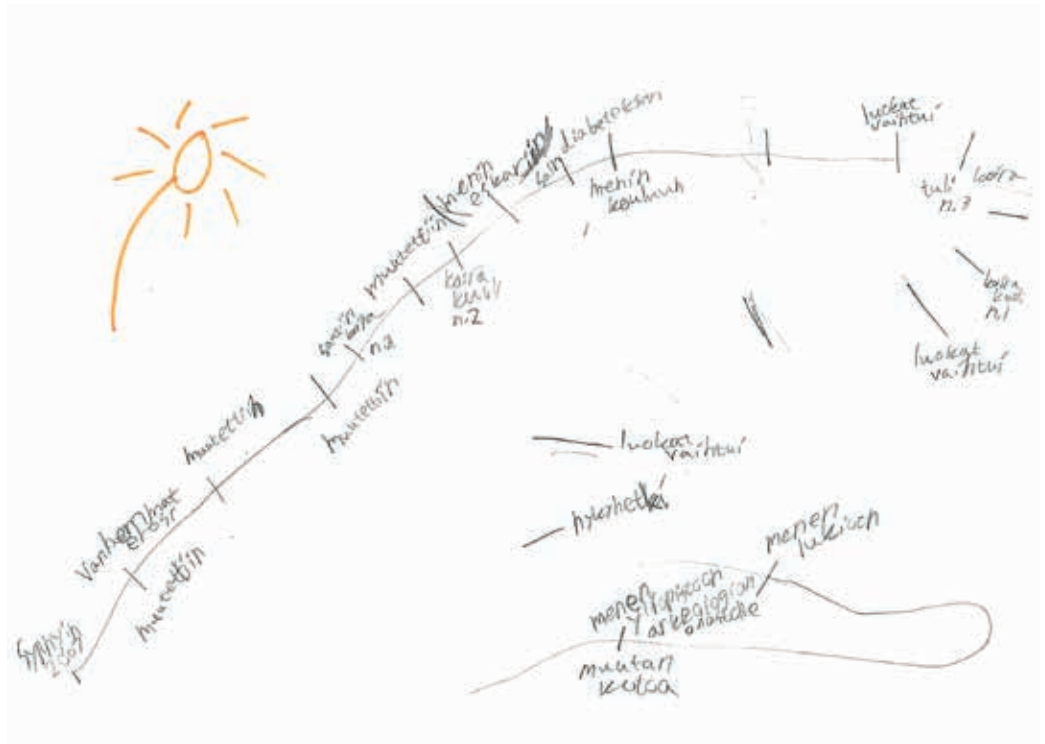
71 Lakomäki, Aalto & Kylli 2020.

72 Vrt. Kalela 2000, 37–38.

73 Esim. Østergaard 2019 konferenssiesitys.

74 Thomson & Holland 2002; Jokinen & Pirskanen 2015.

75 Vrt. Conrad ja muut 2013, 74, 75.

Kuva 1. Esimerkki elämänjanasta, jonka on tehnyt noin 14-vuotias nuori. Kuvituskuva, ei alkuperäisestä tutkimusaineistosta.

vuuksia. Se aktivoi helposti kertomaan monenlaisista kokemuksista, sekä onnellisista ja iloa tuottaneista että vaikeista ja surullisista, ja janan onkin katsottu olevan käyttökelpoinen työkalu sensitiivisiä aiheita käsiteltäessä.⁷⁶ Omissa haastatteluissani elämänjanametodi tuotti rikasta aineistoa, joka ylsi syntymästä suunniteltuihin ja haaveiltuihin tulevaisuuskuviin saakka: toisilla lukion jälkeisiin opintoihin ja toisilla jopa vanhuuteen ja kuolemaan saakka. Elämänjanalle oli mahdollista tuottaa vaikeasti sanoitettavia asioita ja kokemuksia kuvien ja tekstein. Onnelliset lapsuusmuistot kuten sisarusten syntymät ja lemmikkien saaminen

76 Jokinen & Pirskanen 2015, 47, 52.

kulkivat rinnan kipeiden kokemusten kuten perheenjäsenten, lähinnä isovanhempien ja eläinystävien menetysten kanssa. Empaattinen ja vastaanottava ilmapiiri onkin erityisen tarpeen, kun elämänjanaanä käydään läpi, sillä ainakin omien kokemusteni mukaan työskentelytapa herättää voimakkaasti tunteita. Toisaalta se mahdollistaa oman elämän kokemusten avaamisen vain siinä määrin kuin itse niitä haluaa tehdä näkyviksi, sillä haastateltavalle tarjotaan mahdollisuus omaehtoiseen tiedontuotantoon, muistamiseen, unohtamiseen ja haaveiden jakamiseen.⁷⁷ Samalla tarvitaan herkkätuntoisuutta suhteessa valmiiseen työhön, sillä omia piirroksia saatetaan tarkastella hyvinkin kriittisesti.⁷⁸

Seuraavassa aineistoesimerkissä⁷⁹ eräs haastattelemani nuori palasi lapsuusmuistoihinsa. Hän oli merkinnyt elämänjanaanäen kohdan, jossa mainitaan muutto haastattelupaikkakunnalle ja saamen kielen oppiminen varhaisessa lapsuudessa.

T: Joo. Ja neljävuotiaaseen asti asuttiin [paikkakunta] ja sitte me muutettiin [saamelaisalueelle] ja opin puhumaan saamea. En tiää miks mää laitoin sen mutta se vaan tuli mieleen, että joo.

H: Eikö ollukki kuitenkin niin, että silloin ku te asuitte [paikka], nii teijän äiti puhu teille tai sulle saamea.

T: No vähä, mutta ku ei ollu sitä ympäristöä nii en mie oikeen nii. Kyllä me enemmän suomea silloin puhuttiin. Ja täällä ku menttiin päiväkotiin ja sitte siellä puhuttiin vaan saamea meille niin kyllä sen sitte oppi tosi nopeasti ja sitte kotonaki vaihettiin kieli saameksi.

H: Kumpaa kieltä te nykyään puhutte?

T: No isän kaa suomea ja äitin kaa saamea.

H: Puhuuko teijän isä saamea?

T: Puhuu ja ymmärtää ja mutta se ei varmaan oo sille niin luontevaa ku se ei oo ikinä lapsena puhunu, mutta sitte kuitenkin puhun isän äitin kaa saamea [naurahtaa]. Mutta se oli varmaan vähä, ku

77 Worth 2011, 408; Kekkonen 2004, 30.

78 Vilmilä & Kiilakoski 2018, 237.

79 Elämänjanaanähaastattelu 2019.

se oli nii, silloin ku ähkku eli nii se oli niin sitä suomalaistamista, nii se aatteli, ettei sen tarte ees isälle opettaa sitä kieltä.

H: Mutta olitte kuitenkin jossain vaiheessa tehny semmosen valinnan, että te puhutte saamea?

T: Joo äiti, äitillä on aina puhuttu ja äiti on asunu [paikka] ja niillä nyt on aina puhuttu saamea.

Tytön elämänjanalle piirtämät tärkeät lapsuudenkokemukset, kuten muutto haastattelupaikkakunnalle ja saamen kielen oppiminen ja muuttuminen äidinkieleksi, muodostivat haastattelulle hänen kertomukseensa mahdollisuuden kulttuuriseen yhteyteen ja liittymiseen osaksi ajallista jatkumoa, jossa oma kulttuuri muodostuu keskeiseksi arjen rakentajaksi. Tytön elämänjana jatkui tulevaisuuteen merkityllä muu-
tolla opiskelupaikkakunnalle ja mahdollisella paluulla saamelaisalueelle, jonne hän tulevaisuuden perheensä visioi asumaan.

Elämänjanalle sijoitettu merkintä saamen kielen oppimisesta kirvoitti esiin kertomuksen perheen kielihistoriasta, jonka elementit kytkeytyvät laajempaan historialliseen keskusteluun. Suomalaisen kansakunnan rakentaminen, 1900-luvun alun koululaitoksen kansallismieliset pyrkimykset ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeinen asuntolakoulujen perustaminen Lappiin lasten saattamiseksi oppivelvollisuuden piiriin ovat vaikuttaneet merkittäväällä tavalla saamen kielten ja kulttuurin asemaan. Saamen kielten asema, johon haastateltu viittaa, on 1900-luvulla ollut usein stigmatisoiva ja saamelainen kulttuuri vaiettu, jopa häpeällinen seikka. Erityisesti koululaitoksella on monen saamentutkijan mukaan ollut merkittävä asema tässä negatiivisessa kehityksessä, jonka on nähty jättäneen syvät arvet saamelaisyhteisöön. Koulu on nähty assimilaation välineenä, joka on vaikuttanut useassa perheessä kielellisen ja kulttuurisen yhteyden katkeamiseen.⁸⁰ Nuorten historiallisen katseen on nähty yltävän noin kolmen sukupolven päähän,⁸¹ kuten tässäkin kertomuksessa, joka koskettaa perheen kielikokemuksia kolmessa sukupolvessa. Tällöin menneisyyttä hahmotetaan lähimpien aikuisten perheen-

80 Esim. Nyyssönen, Keskitalo & Kinnunen 2018; Nyyssönen 2014; Rasmus 2014.

81 Ahonen 1998, 61.

jäsenten kertomusten ja kokemusten aikakausille, isovanhempien ja vanhempien lapsuuden ja nuoruuden aikaan, jonka kautta menneisyyden maailmoja arvioidaan ja jonka osaksi oma paikka muodostetaan.⁸²

Jorma Kalela on todennut, että kansanomainen pienempien yhteisöiden historia on aina suhteessa julkisiin historioihin⁸³, niin myös tässä. Katkelmasta on luettavissa kolmella eri tasolla liikkuvia historiatietoisuuden elementtejä, joissa perheen historia, poliittinen historia ja tulevaisuuden tavoitteet heijastelevat mennyttä. Saamen kielen oppiminen alle kouluikäisenä ja myöhemmin sen muotoutuminen äidinkieleksi sijoittuivat tytön kertomuksessa lapsuuden käännekohtaksi, jonka merkityksellisyys kulminoituu kulttuurisessa ylisukupolisessa ketjussa.⁸⁴ Tytön oma saamen kielen oppimisen prosessi ja taito muokkautuivat osaksi ”perheen yhteistä tarinaa”⁸⁵, joka vaikuttaa myös hänen tulevaisuudensuuntaansa, sillä hän näkee oman tulevaisuutensa keskellä saamelaiskulttuuria pohjoisilla paikkakunnilla. Toisaalta kertomukseen sisältyy juonne menneisyyden politiikan pitkäaikaisista vaikutuksista, kun isoäidin ja isän lapsuudessa ja nuoruudessa suomalaistamisen ja assimilaatiopolitiikan seurauksena saamen kieltä ei haluttu opettaa lapsille, mikä oli johtanut isän perheessä kielisiirtymän katkeamiseen.⁸⁶ Kolmantena mikrokertomuksena esimerkkiin sisältyvät kertomukset perheen sisäisestä asenne- ja arvomaailmasta sekä tieto ja kriittinen kannanotto yhteiskunnallisten mahdollisuuksien muutoksesta, kun tyttö vertaa isänsä koulutietä omaansa. Päinvastoin kuin isälle, hänelle saamen kielen käyttäminen on ollut mahdollista saamenkielisessä päivähoitossa sekä osallistumalla saamelaisopetukseen peruskoulussa.

Kertomuksessa kerrostuvat erilaiset ajallisuudet. Menneisyyden kokemukset muuttuvat osaksi nykyisyyden tilanteiden ymmärrystä ja muodostavat kriittisen suhteen aiempaan maassa harjoitettuun kielipolitiikkaan. Ne myös avaavat näkymiä tulevaisuuden tärkeiksi koetuille arvoille. Nuorten on nähty hahmottavan perhettä ajallisena jatkumona,

82 Ahonen 1998.

83 Kalela 2000, 40.

84 Thomson & Holland 2002.

85 Aapola-Kari & Vehkalahti 2020, 74.

86 Nyssönen, Keskitalo & Kinnunen 2018.

jolle he itsensä diskursiivisesti sijoittavat ”jatkuvuuden kehyksessä”⁸⁷. Tässä esimerkissä yhdestä lapsuudenkertomuksesta poikii elämänjanan merkintöjen kautta laajempi kuvaus menneisyyden politiikan vaikutuksista osana perheen tarinaa ja sen kulttuurista jatkuvuutta.

Lopuksi

Olen kuvannut tässä luvussa historiatietoisuuden tutkimuksen erilaisia ulottuvuuksia ja toteutuksen mahdollisuuksia. Luku toimii kahdella tasolla: se avaa näkymiä historiatietoisuuden lukemiseen lasten ja nuorten kanssa tuotetuista aineistoista ja havainnollistaa visuaalisten aineistojen mahdollisuuksia muistamisen ja menneisyyden merkitysten esiin tuomisessa. Kuten Jorma Kalela on huomauttanut, historia ei ole ainoastaan tutkijoiden yksinoikeus, vaan historiaa tuottavat ja tulkitsevat myös maallikot ja yhteisöt.⁸⁸ Tässä työssä olen keskittynyt juuri yhteisöissä ja perheissä siirrettyihin kansanomaisiin historioihin ja historiatietoisuuteen, joiden kautta nuoret tarkastelevat menneisyyttä, lapsuuttaan ja tulevaisuuttaan. Olen kuvannut, miten monimetodista, arjessa välittyvään informaaliin historiakulttuuriin pohjaavaa historiatietoisuuden tutkimusta on mahdollista toteuttaa⁸⁹ ja miten ottaa huomioon lasten ja nuorten omat preferenssit⁹⁰, kun he työskentelevät yhdessä tutkijan kanssa.

Aineistoesimerkkien kautta olen avannut näkymiä epävirallisen historiakulttuurin, traditioiden ja suullisen perinteen tuottamaan historiatietoisuuteen, jonka keskiössä ovat paikkaan sekä kulttuuriseen yhteisöön kiinnittyminen sukupolvia ylittävänä merkityksenantoina. Historiatietoisuus on keskeisessä osassa, kun kasvetaan lapsuudesta aikuisuuteen, ja historiatietoisuutta rakennetaan lapsuusmuistoihin nojaten. Esimerkit valottavat, kuinka ympäröivän yhteisön jakama historiatietoi-

87 Aapola-Kari & Vehkalahti 2020, 73–75.

88 Kalela 2000, 33–41.

89 Myös Clark & Peck 2019; Rantala 2012a.

90 Rutanen & Vehkalahti 2019, 9.

suutta rakentava kommunikaatio on läsnä menneisyyden ja nykyisyyden vuoropuhelua refleктоitaessa. Esimerkeissani tämä näyttäytyy saamelaisen kulttuurin traditioiden tuomisessa osaksi arkea, saamen kielen poliittisen aseman muutoksen heijastumisessa perheen kielipolkuihin ja siinä, millaisena tieto aiempien sukupolvien kokemuksista näyttäytyy. Kaikki nämä seikat painottavat historiatietoisuuden rakentumista jo lapsuudessa.⁹¹ Samalla katsotaan myös tulevaan, kun oma saamen kielen taito koetaan tärkeänä kulttuurisena kompetenssina, jota halutaan siirtää eteenpäin ja ylläpitää tulevaisuudessa. Nuoret hahmottavat itsensä muutosvoimana historiallisessa ketjussa, jota silmällä pitäen he tekevät erilaisia tulevaisuuteen suuntaavia ratkaisuja.⁹²

Kuten aiempi tutkimus on osoittanut, historiatietoisuuden merkitykset eivät rajoitu vain koulussa opittuihin, usein suurten kertomusten mukaisiin menneisyyskäsityksiin, vaan informaalin historiakulttuurin ja kollektiivisen muistin muodot ovat voimakkaasti läsnä nuorten historiatietoisuudessa.⁹³ Tämä toistuva havainto korostaakin koulun ulkopuolisten historiakulttuurien ja historiatietoisuuden muotojen merkitystä tutkimuksessa. Aiemman tutkimuksen korostamien populaarikulttuurin tuottamien historiakuvien ohella paikallisilla traditioilla ja kerrotuilla narratiiveilla on suuri vaikutus siihen, miten nuoret itsensä asemoivat ja millaisia tulevaisuushorisontteja he itselleen rakentavat.

Monimetodiset lähestymistavat mahdollistavat myös historian tutkijalle merkityksellisiksi koettujen historiakulttuurin muotojen tarkastelun historiatietoisuuden näkökulmasta. Tyttöjen itsensä tuottamat kuvat voidaan ajatella emansipatorisina kuvauksina omasta ja yhteisön elämästä, arvoista ja perinteistä. Näin valokuvat ja muut itse tuotetut aineistot voidaan nähdä sekä lapsuuden- ja nuorisotutkimuksen nuorisolähtöisyyden että postkoloniaalisen tutkimusotteen tuomisena osaksi historian tutkimusta. Tämä auttaa valottamaan historiakulttuurin merkityksiä vähemmistö näkökulmista, tässä tapauksessa saamelaisten omista näkökulmista käsin. Elämänjana laajentaa haastatteluissa keskustelua

91 Myös Rantala 2012a.

92 Vehkalahti & Ristaniemi 2022.

93 Myös Ahonen 1998; Torsti 2012; Conrad ja muut 2013.

menneisyyden tärkeiksi koettuihin hetkiin osoittamalla kiinnittymiskoh-
tia suvun tarinaan ja auttamalla hahmottamaan omaa paikkaa tulevai-
suudessa osana historiallista jatkumoa perheen ja ympäröivän yhteisön
ajallisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa kehyksessä. Monimetodisesti
haastatteluin, elämänjanoin ja valokuvin on siis mahdollista tavoittaa
laajemmin yksilön näkökulmasta yhteisöjen menneisyyttä avaavia
perspektiivejä, sillä ne tarjoavat moniulotteisia horisontteja omasta lap-
suudesta aina vanhempien, isovanhempien ja kaukaisempienkin pol-
vien muisteltuun ja kerrottuun menneisyyteen.

Historiatietoisuus on haastattelemilleni tytöille hyvin konkreettinen
narratiivinen sekä materiaallinen todellisuus, joka elää ja muovautuu
heitä ympäröivässä arjessa. Tätä ajallisesti kerrostunutta tietopohjaa he
uudelleenarvioivat ja käyttävät nykyisyydestä käsin navigoidessaan kohti
tulevaa menneet kollektiiviset sekä omat henkilökohtaiset kokemukset
kompassinään. Tulevassa tutkimuksessa olisikin tärkeää huomioida,
kuinka lapset ja nuoret sisäistävät paikallista, yhteisöllistä ja kulttuurista
tietoa vanhempien sukupolvien kertomuksista, merkityksenannoista
sekä traditioista, tavoista ja normeista. Kun tämä otetaan huomioon,
saadaan entistä laajempi perspektiivi historian läsnäolon ja sen kautta
rakentuvien tulevaisuuskuvien tarkasteluun.

LÄHTEET

TUTKIMUSHAASTATTELUT

Valokuvahaastattelu: kevät 2020. Haastattelija: Helena Pennanen (Ristaniemi). Aineistot
kirjoittajan hallussa.

Elämänjanahaastattelu: syksy 2019. Haastattelija: Helena Pennanen (Ristaniemi). Aineistot
kirjoittajan hallussa.

KIRJALLISUUS

Aapola-Kari, Sinikka – Vehkalahti, Kaisa 2020: Jatkuvuutta, resursseja ja neuvottelua:
nuoret puhuvat perheestä. Teoksessa *Nuorten perheet ja läheissuhteet: Nuorten elinolot*
-vuosikirja 2020. Toimittaneet Tiina Valkendorff, Ella Sihvonen ja Sinikka Aapola-Kari.
Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 67–86.

- Ahonen, Sirkka 1998: *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Balto, Asta 1997: *Samisk barneoppdragelse i endring*. Oslo: Gyldendal.
- Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham & Lontoo: Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv12101zq>
- van den Berg, Marko 2007: *Yksi historia monimutkaistuvassa maailmassa: historian olemus ja historian suuret kertomukset luokanopettajaopiskelijoiden historiatietoisuudessa*. Helsinki: Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Clark, Anna – Peck, Carla L. 2019: Introduction – Historical Consciousness: Theory and Practice. Teoksessa *Contemplating Historical Consciousness: Notes from the Field*. Toimitaneet Anna Clark ja Carla L. Peck. New York: Berghahn, 1–18.
<https://doi.org/10.2307/j.ctw04bhk.5>
- Clark-Ibanez, Marisol 2007: Inner-city children in sharper focus: sociology of childhood and photo elicitation interviews. Teoksessa *Visual Research Methods: Image, Society and Representation*. Toimittanut Gregory. E. Stanczak. Lontoo: Sage, 167–196.
<https://doi.org/10.4135/9781412986502.n7>
- Conrad, Margaret – Ericikan, Kadriye – Friesen, Gerald – Muise, D. A. – Northrup, David – Seixas, Peter 2013: *Canadians and Their Pasts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Coole, Diana H. – Frost, Samantha 2010: *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11cw2wk>
- Edell, Dana 2015: Girl Uninterrupted: Using Interactive Voice Diaries as a Girls' Studies Research Method. Teoksessa *Difficult Dialogues About Twenty-First-Century Girls*. Toimitaneet Donna Marie Johnson ja Alice E. Ginsberg. New York: SUNY Press, 55–74.
- Gaini, Firouz 2018: Altered Islands: Young Faroe Islanders' Future Landscapes. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 43 (4), 3–18.
<https://doi.org/10.30676/jfas.v43i4.73270>
- Grant, Nichole E. – Rogers, Pamela 2019: Historical Consciousness: From Nationalist Entanglements to the Affective Embodiment of a Concept. *Historical Encounters*, 6 (1), 1–14. <https://doi.org/10.52289/hej6.100>
- Green, Anna 2019: Intergenerational Family Memory and Historical Consciousness. Teoksessa *Contemplating Historical Consciousness: Notes from the Field*. Toimitaneet Anna Clark ja Carla L. Peck. New York: Berghahn, 200–211.
<https://doi.org/10.2307/j.ctw04bhk.19>
- Handley, Sasha – McWilliam, Rohen – Noakes, Lucy 2018: *New Directions in Social and Cultural History*. Lontoo: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781474204835>
- Hirsjärvi, Sirkka – Hurme, Helena 2008: *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Honkatukia, Päivi 2018: Haastattelu nuorisotutkimuksen metodina. Teoksessa *Miten tutkia nuoria ja nuorisotyötä*. Toimitaneet Tomi Kiilakoski ja Päivi Honkatukia. Tampere: Vastapaino, 149–170.
- Huuki, Tuija 2019: Collaging the Virtual: Exploring Gender Materialisations in the Artwork of Pre-Teen Children. *Childhood*, 26 (4), 430–447. <https://doi.org/10.1177/0907568219862321>

- Hyvärinen, Matti – Nikander, Pirjo – Ruusuvoori, Johanna – Aho, Anna Liisa 2017: *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Kimmo – Pirskanen, Henna 2015: Verkostokartta ja aikajana lasten moninaisten perhesteiden tutkimisessa. Teoksessa *Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa*. Toimittaneet Marleena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja-Leena Böök ja Antti-Ville Kärjä. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 46–54.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kekkonen, Marjatta 2004: *Vanhemmuinta etsimässä ja tukemassa: Lapsiperheiden peruspalveluiden kehittäminen*. Helsinki: Stakes.
- Koivunen, Leila – Syrjämaa, Taina 2016: Esineet ja materiaalisuus historiassa. *Historiallinen Aikakauskirja*, 116 (2), 123–124.
- Koskinen-Koivisto, Eerika – Thomas, Suzie 2018: Remembering and Forgetting, Discovering and Cherishing: Engagements with Material Culture of War in Finnish Lapland. *Ethnologia Fennica*, 45, 28–54. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.60647>
- Laine, Silja – Männistö-Funk, Tiina – Vahtikari, Tanja 2019: Kadun kuvat: Valokuvat lähteinä kaupunkihistorian tutkimuksessa. *Historiallinen aikakauskirja*, 117 (2), 169–185.
- Laiti, Marikaisa 2018: *Saamelaisen varhaiskasvatuksen toteutus Suomessa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lakomäki, Sami – Aalto, Sirpa – Kylli, Ritva 2020: Näkymättömissä ja kuulumattomissa? Saamelaiset ja koloniaaliset arkistot. *Historiallinen Aikakauskirja*, 118 (4), 438–450.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015: *Saamelaiset: Historia, yhteiskunta, taide*. Inari: Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2018: Our Histories in the Photographs of the Others: Sámi Approaches to Visual Materials in Archives. *Journal of Aesthetics & Culture*, 10 (4), 1510647. <https://doi.org/10.1080/20004214.2018.1510647>
- Lehtola, Veli-Pekka 2022: *Entiset elävät meissä. Saamelaisten tarinat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Löfström, Jan – Myyry, Liisa 2017: Analysing Adolescents' Reasoning About Historical Responsibility in Dialogue Between History Education and Social Psychology. *Historical Encounters*, 4 (1), 68–80.
- Malinen, Antti 2019: Kaverit, koirat ja joenmutkat: Lasten emotionaaliset turvapaikat 1940–50-lukujen Suomessa. *Journal of Early Childhood Education Research*, 8 (2), 332–361.
- McCulloch, Gary 2011: *The Struggle for the History of Education*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203828854>
- McGregor, Heather 2018: An Arctic Encounter with Indigenous and Non-Indigenous Youth as Pedagogy for Historical Consciousness and Decolonizing. *Historical Encounters*, 5 (1), 90–101. <https://doi.org/10.52289/hej5.100>
- Männistö-Funk, Tiina 2016: Rykelmät – Työkaluehdotus materiaalistien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen. *Historiallinen Aikakauskirja*, 114 (2), 178–190.
- Nikander, Pirjo – Hyvärinen, Matti – Ruusuvoori, Johanna 2010: *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Nyüssönen, Jukka 2014: Suomalainen koululaitos ja saamelaiskysymys. Teoksessa *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Toimittaneet Pigga Keski-talo, Veli-Pekka Lehtola ja Merja Paksuniemi. Turku: Siirtolaisinstituutti, 154–174.

- Nyyssönen, Jukka – Keskitalo, Pigga – Kinnunen, Tiina 2018: Sápmi100? Saamelaishistorian Vastanarratiivejä Suomi100-tapahtumassa Sajoksessa. *Ennen ja nyt: Historian tietosanommat*, (2) [verkkoaineisto]. <http://www.ennenjanyt.net/2018/09/sapmi100-saamelaishistorian-vastanarratiiveja-suomi100-tapahtumassa-sajoksessa/>. Viitattu 10.11.2020.
- Oikarinen-Jabai, Helena 2015: (Audio)visuaaliset menetelmät nuorten näkökulmia avaavassa. Teoksessa *Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa*. Toimitaneet Marleena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja-Leena Böök ja Antti-Ville Kärjä. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 66–76.
- Oljemark, Johanna 2011: Menneisyyden merkitys syrjäytymisvaarassa olevien pajuorten tulevaisuuskuvuissa. *Kasvatus & Aika*, 5 (3), 54–67. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68415>. Viitattu: 1.11.2021.
- Ollila, Anne 2011: Valokuvat historiatietoisuuden rakentajana: Turku C. J. Schoulzlin kaupunkikuvissa. *Kasvatus & Aika*, 5 (3). <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68420>. Viitattu 1.11.2021.
- Opetushallitus 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 [verkkoaineisto]. Tampere: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf. Viitattu 8.11.2020.
- Pedri-Spade, Celeste 2017: 'But they were never just the master's tools': The Use of Photography in Decolonial Praxis. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 13 (2), 1–8. <https://doi.org/10.1177%2F1177180117700796>
- Rahko-Ravanti, Rauna 2016: *Saamelaisopetus Suomessa: Tutkimus saamelaisopettajien opetustyöstä suomalaiskouluissa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Rantala, Jukka 2009: Peruskoulun alaluokkalaisten historiatietoisuus – lähtökohtia tutkimushankkeelle. *Kasvatus*, 40 (1), 28–35.
- Rantala, Jukka 2012a: *Lapset historiakulttuurin kuluttajina*. Helsinki: Historiallis- yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Rantala, Jukka 2012b: Lasten historiatietoisuus rakentuu perheen muistelukerronnasta. Teoksessa *Suomalaiset ja historia*. Toimittanut Pilvi Torsti. Helsinki: Gaudeamus, 47–51.
- Rantala, Jukka – Ahonen, Sirkka 2015: *Ajan merkit: historian käyttö ja opetus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rasmus, Minna 2014: Pakko lähteä, pakko pärjätä. Teoksessa *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Toimittaneet Pigga Keskitalo, Veli-Pekka Lehtola ja Merja Paksuniemi. Turku: Siirtolaisinstituutti.
- Rasmussen, Lisa Rosén 2019: Disassembling the In-between? Refigurations of the Danish School Corridor 1950–2019. *Paedagogica Historica*, 57 (4), 440–460. <https://doi.org/10.1080/00309230.2019.1669680>
- Rink, Elizabeth 2016: An Evaluation of the Interaction of Place and Community-based Participatory Research as a Research Methodology in the Implementation of a Sexually Transmitted Infection Intervention for Greenlandic Youth. *International Journal of Circumpolar Health*, 75 (1), 32239–32246. <https://doi.org/10.3402/ijch.v75.32239>
- Rose, Gillian 2016: *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. 4. painos. Lontoo: Sage.

- Rutanen, Niina – Vehkalahti, Kaisa 2019: Lasten ja nuorten tutkimuseetiikan muuttuvat kentät. Teoksessa *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka: II, tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen*. Toimittaneet Niina Rutanen ja Kaisa Vehkalahti. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 7–31.
- Rüsen, Jörn 2004: Historical consciousness: Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development. Teoksessa *Theorizing Historical Consciousness*. Toimittanut Peter Seixas. Toronto: University of Toronto Press, 63–85.
- Saamelaiskäräjät 2013. *Saamelaisen varhaiskasvatuksen arjen käytäntöjen opas 2013* [verkkoaineisto]. SaKaste-Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämiskerho-hanke. https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/materiaalit/saampharjen_opas.pdf. Viitattu 12.12.2020.
- Savolainen, Ulla – Lukin, Karina – Heimo, Anne 2020: Omaehtoisesta muistamisen materiaalisuus ja monimedialisuus: muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore*, 27 (1), 60. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Schouwenburg, Hans 2015: Back to the Future? History, Material Culture and New Materialism. *International Journal for History, Culture and Modernity*, 3 (1), 59–72. <https://doi.org/10.18352/22130624-00301003>
- Seixas, Peter 2012: Progress, Presence and Historical Consciousness: Confronting Past, Present and Future in Postmodern Time. *Paedagogica Historica*, 48 (6), 859–872. <https://doi.org/10.1080/00309230.2012.709524>
- Somby, Seija 2011: Rituaaliset ruumiit – saamelaisnuorten pukeutuminen konfirmaatiossa. *Nuorisotutkimus*, 29 (1), 3–17.
- Thomson, Rachel – Holland, Janet 2002: Imagined adulthood: resources, plans and contradictions. *Gender and Education*, 14 (4), 337–350. <https://doi.org/10.1080/0954025022000020072>
- Torsti, Pilvi 2012: *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017: Vastuullinen historia. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*. Toimittaneet Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 29–50.
- Vehkalahti, Kaisa – Ristaniemi, Helena 2022: Places of Belonging, Places of Detachment: Belonging and Historical Consciousness in Narratives of Rural Finnish Girls. Teoksessa *Youth Beyond the City. Thinking from the Margins*. Toimittaneet Signe Ravn ja David Farrugia. Bristol University Press, 195–214. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2n7j116.15>
- Veijola, Anna 2016: Historiatietoisuus, historiallinen ajattelu ja historian tekstitaidot: Uuden opetussuunnitelman moninaiset lähtökohdat. *Kasvatus & Aika*, 10 (2), 6–18. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/a1_veijola_1606162048.pdf. Viitattu 1.11.2021.
- Vilmilä, Fanny – Kiilakoski, Tomi 2018: Katso kuvat: visuaaliset menetelmät nuorten ja nuorisotyön tutkimuksessa. Teoksessa *Miten tutkia nuoria ja nuorisotyötä*. Toimittaneet Tomi Kiilakoski ja Päivi Honkatukia. Tampere: Vastapaino, 208–227.
- Wimmer, Andreas – Schiller, Nina 2002: Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2 (4), 301–334. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043>
- Worth, Nancy 2011: Evaluating Life Maps as a Versatile Method for Lifecourse Geographies.

- Area*, 43 (4), 405–412. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2010.00973.x>
- Zanazanian, Paul – Nordgren, Kenneth 2019: Examining Historical Consciousness as a Theoretical Construct and Exploring its Broad Understanding for Contemporary Education and Educational Research. *Journal of Curriculum Studies*, 51 (6), 771–868. <https://doi.org/10.1080/00220272.2019.1652935>
- Äärelä, Rauni 2016: "Dat ii leat dušše dat giella": "Se ei ole vain se kieli": Tapaustutkimus saamenkielisestä kielipesästä saamelaisessa varhaiskasvatuksessa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Østergaard Jeanette 2019: *What is it good for? Critical reflections on creative methods in longitudinal studies methods with young people in Denmark*. Esitelmä konferenssissa Nordic Youth Research Symposium 16.8.2019.

Varhaismoderni imetysongelma

Luonnontieteet humanistin palveluksessa

Tiina Väre

 <https://orcid.org/0000-0002-6558-5359>

Monitieteellisyys ja tieteenalojen rajoja ylittävä tutkimusote ovat nos-teessa useilla humanistisilla aloilla. Arkeologian luonteeseen on tietysti jo pitkään kuulunut yhteys moniin lähitieteisiin, kuten historiaan tai kulttuuriantropologiaan. Kemian, biokemian ja lääketieteen menetelmiä on hyödynnetty niin maaperässä säilyneiden kulttuurin jälkien kuin erilaisten biologisten jäännöstenkin tutkimisessa jo vuosikymmenten ajan.¹ Tulevaisuudessa rajat eri tieteenalojen välillä hämärtyvät entises-tään, eikä laadukasta tutkimusta määritä pidättäytyminen ainoastaan kunkin alan sisäisissä ja vakiintuneissa menetelmissä. Tutkijalla on va-paus valita jatkuvasti laajenevasta joukosta sellaiset menetelmät, joilla asetettuihin kysymyksiin vastaaminen onnistuu parhaiten. Suuretkaan tieteen kentän eri kulmilta kerätyt tutkijayhteisöt ja heidän tuottamansa yhteisjulkaisut eivät enää ole poikkeus. Ne yhdistelevät eri alojen asian-tuntijuutta laaja-alaisesti ja tavalla, joka on harvoin yksittäiselle kirjoit-tajalle mahdollista.

Kun tutkimuksen kohteena ovat modernia aikaa edeltäneen arjen toi-met, perinteisempien historiantutkimusmenetelmien rajoitukset tulevat

1 Esim. Corfield 1995; Pollard ja muut 2007; Waldron 2008.

melko pian vastaan. Aikalaiset eivät aina kokeneet tarpeelliseksi tai joskus sopivaksikaan kirjata monia aiheita koskevia yksityiskohtia asiakirjoihin tai edes yksityisiin kirjeisiin. Ongelma korostuu etenkin silloin, kun tutkimuskohteet ovat kaukana menneisyydessä, sellaisella ajalla tai alueella, jolla arkistolähteet muutenkin ovat suhteellisen vähälukuisia. Toisaalta tapahtumien ja ilmiöiden muistiin kirjaajienkin tiedetään usein tulkinneen tapahtumia kulloistenkin vallalla olevien ideologioiden ja hallitsijoiden kannalta sopivasti, jopa niin, että niistä sopimattomimpia on historiankirjoituksessa saatettu vaieta olemattomiin.²

Tässä luvussa esittelen lyhyesti erästä stabiili-isotooppianalyysiin perustuvaa menetelmää, jolla voidaan valottaa menneisyyden rintaruokintatapoja. Luku ei kata kaikkia stabiili-isotooppitutkimuksen osa-alueita, vaikka käyttämäni lähdeviittaukset saattavat ohjata kiinnostuneen lukijan yksityiskohtaisempien tutkimusten äärelle. Kyseessä ei myöskään ole tutkimusartikkeli, enkä esittelen uusia tuloksia. Esimerkkinä tutkimusongelmasta, jonka selvittämiseen menetelmä soveltuu, ovat varhaismodernien suomalaisvauvojen imetystavat, jotka joutuivat aikalaispappien ja muiden viranomaisten silmälläpidon kohteeksi.

Ruotsin kuningaskunta oli menettänyt suurvalta-asemansa 1700-luvulla, ja mielenkiinto oli siirtynyt hyödyn aikakaudelle tyypillisesti väestönkasvun tukemiseen. Maassa nimittäin havaittiin ongelmia väestöntuotannossa. Lapsia tuntui syntyvän, mutta heistä monikaan ei saavuttanut täysi-ikäisyyttä eikä siten ehtinyt liittyä valtakunnan sotilas- tai työvoimareserveihin, sillä ajan huikean korkea lapsikuolleisuus harvensi rivejä. Syy löydettiin helposti rintaruokinnan puutteista ja äitien oletetusta haluttomuudesta riittävällä tavalla ruokkia imeväisiään.³ Aikalaisäitien lausuntoja aiheesta ei ole säilynyt, mutta tutkimalla heidän jälkeläistensä luustoja on mahdollista saada selville totuus imetystavoista.

Tutkimuksella, jonka materiaaliksi on valittu kauan sitten eläneiden ihmisten konkreettiset jäänteet, on omanlaisensa kyky tuoda menneisyyden arki todella lähelle. Tällaisella materiaalilla on myös erinomainen todistusarvo, kunhan sen tutkimiseksi käytetyt menetelmät on valittu oi-

² Trouillot 1995.

³ Halila 1954, 630–640; Turpeinen 1987, 294–310.

kein. Esimerkiksi menneisyyden ruokavaliota ja imetystapoja tutkittaessa hyvä menetelmä on typen (nitrogenium, N) ja hiilen (carbonarium, C) pysyvien isotooppien suhteiden määrittäminen arkeologisista kudoksista, kuten hammasluusta ja luusta.⁴ Tällaisten aineistojen ja menetelmien käyttäminen on yksi tapa antaa ääni historian äänettömille, tavallisille miehille, mutta jopa heitäkin harvemmin kuulluille naisille ja lapsille.⁵ Luvussa esitellään lyhyesti myös seitsemän Rauman Pyhän kolminaisuuden kirkkomaalta arkeologisesti kaivetun, modernin ajan taitteessa eläneen imetysprofiilit, jotka on tuotettu yksilön hammasluun pysyvien isotooppisuhteiden analyysien avulla.⁶

Mitä ovat isotoopit?

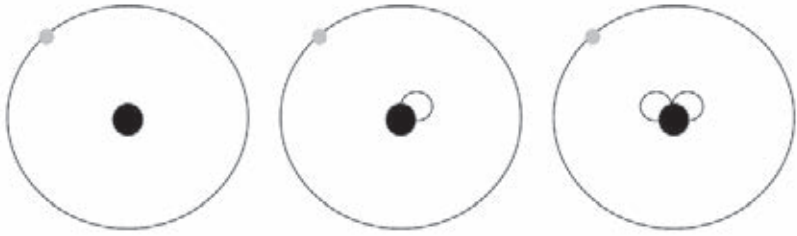
Kaikilla saman alkuaineen isotoopeilla on niiden ei-ionisoituneessa muodossa sama määrä sähkövaraukselta positiivisia protoneja ytimessään sekä negatiivisia elektroneja elektronikuorellaan (kuva 1). Niiden atominumero jaksollisessa järjestelmässä on siis sama. Varaukseltaan neutraalien neutronien määrä saman alkuaineen eri isotooppien atomien ytimessä on kuitenkin eri, eli niiden nukleonimäärät poikkeavat toisistaan. Protonit ja neutronit muodostavat suurimman osan atomien massasta. Eroilla neutronien määrässä onkin siis vaikutuksensa atomimassoihin; saman alkuaineen eri isotooppien atomimassat ja näin siis massaluvutkin ovat erit. Alkuaineilla voi olla lukuisia isotooppeja. Osa niistä on epästabiileja radioaktiivisia radioisotooppeja, jotka hajoavat ajan kuluessa radioaktiivisesti, jolloin niiden osuus aineessa hiljalleen vähenee. Pysyvät eli stabiilit isotoopit taas eivät hajoa ajan funktiona, joten niiden määrä aineessa pysyy vakiona. Niitä esiintyy luonnossa rajoitettu määrä.

Ravintokoostumuksen tutkimuksen kannalta merkittäviä alkuaineita ovat ainakin typpi ja hiili. Niiden pysyvien isotooppien keskinäisten suh-

4 Yhteenveto esim. Tsutaya & Yoneda 2015.

5 Vrt. Lüdtke 1995.

6 Väre ja muut 2022a.

Kuva 1. Yksinkertaisen atomirakenteensa takia vety on hyvä esimerkki siitä, mitä isotoopeilla tarkoitetaan. Vety (hydrogenium) on yhdestä sähkövaraukseltaan positiivisesta protonista (musta pallo) ja negatiivisesta elektronista (harmaa pallo) muodostuva alkuaine. Sen luonnolliset isotoopit ovat yleisyysjärjestyksessä, sekä kuvassa vasemmalta oikealle, protium (^1H), deuterium (^2H , D) ja tritium (^3H , T), joiden ytimessä on 1, 2 tai 3 nukleonia eli protonin lisäksi vastaavasti 0, 1 ja 2 neutronia (valkea pallo). Kuvälähde: Tiina Väre.

teiden analyysejä käytetään arkeologiassa perinteisesti menneisyyden populaatioiden ruokavalion kartoittamisessa.⁷ Typellä on kaksi luonnossa esiintyvää isotooppia, typpi-14 (^{14}N) ja typpi-15 (^{15}N), joiden massanumerot eli isotooppimassat ovat vastaavasti 14 ja 15, mikä kuvastaa niiden atomien ydinten nukleonimäärää. Typen kaikkien isotooppien atominumero on 7, eli niiden ytimessä on aina 7 protonia, mutta sen pysyvien isotooppien neutronien määrä on joko 7 tai 8. Hiilen luonnossa esiintyvät stabiilit isotoopit ovat hiili-12 (^{12}C) ja hiili-13 (^{13}C) ja massanumerot siis vastaavasti 12 ja 13. Hiilen atominumero on 6, ja sen pysyvien isotooppien neutronien määrät 6 ja 7. Tunnetun hajoamisnopeutensa takia yleisesti orgaanisen aineen ajoituksissa käytetyllä radiohiilellä (^{14}C) sen sijaan on 8 neutronia. Alkuaineiden eri isotooppeja esiintyy luonnossa toisistaan poikkeavat määrät. Yleensä raskaat isotoopit ovat harvinaisempia kuin kevyet. Typpi on yleisin kaasu ilmakehässä ja muodostaa siitä 78 prosenttia. Ilmakehän typpi puolestaan koostuu pääasiassa keveämmistä ^{14}N -atomeista, joiden osuus on jopa 99,6 %. Myös hiilen keveiden ja raskaiden isotooppien suhteet luonnossa ovat samansuuntaiset: kevyt ^{12}C muodostaa noin 98,9 % luonnossa esiintyvistä hiilestä.⁸

7 Yhteenveto typen ja hiilen stabiili-isotooppien tutkimuksesta esim. Ambrose 1993; Lee-Thorp 2008.

8 Ehleringer & Rundel 1989; Ambrose 1993; Ben-David & Flaherty 2012; Dawson ja muut 2002.

Saman alkuaineen isotoopit ovat kovin samanlaisia kemiallisilta ominaisuuksiltaan, kuten kyyvyltään muodostaa sidoksia. Silti esimerkiksi niiden reaktionopeudet sekä sidosten vahvuudet vaihtelevat massaerojen takia. Kemialliset ja fysikaaliset reaktiot vaikuttavat eri isotooppeihin suhteessa niiden erilaisiin massoihin, ja eri isotoopeilla on näiden erojen takia erilaisia fysikaalisia ominaisuuksia. Ylimääräiset neutronit lisäävät raskaampien isotooppien painoa ja hidastavat niiden liikkumanopeutta ja diffuusiota suhteessa keveämpiin isotooppeihin (engl. *kinetic isotope effects*). Samoin painoerot aiheuttavat eroja esimerkiksi sulamisen, jäätyksen, kondensaation ja haihtumisen nopeudessa ja lämpötilassa (engl. *equilibrium isotope effects*). Tyypillisesti keveämmät isotoopit reagoivat raskaita nopeammin ja ovat kemiallisissa reaktioissa ”suositumpia”.⁹ Tästä syystä biokemiallisten reaktion lopputuotteiden isotooppisuhteet ovat toisenlaiset kuin ne reaktioon osallistuneissa alkuperäisissä aineissa ennen reaktiota olivat. Tätä prosessia, jossa toisia – yleensä raskaampia – isotooppeja syrjitään (engl. *discrimination*) toisten kustannuksella, kutsutaan *fraktioinniksi*. Tämä ero alkuperäisten reagenssien ja lopputuotteiden isotooppisuhteiden välillä on raskaaman isotoopin rikastumiseen perustuvien stabiili-isotooppisuhteiden analyysien perusta.¹⁰

Isotooppien tutkimuksen periaatteista

Alkuaineiden eri isotoopit esiintyvät luonnon eri varannoissa, kuten valtamerissä tai maanpäällisissä elinpiireissä, eri leveysasteiden ympäristöissä tai erilaisissa olosuhteissa elävissä kasveissa, mutta myös niissä olevia ravinteita hyväkseen käyttävissä eläimissä hieman toisistaan sekä ilmakehästä poikkeavissa suhteissa.¹¹ Lajien väliset suhteet vaikuttavat alkuaineiden eri isotooppien välisiin suhteisiin, ja ravintoketjun eri tasoilla ne poikkeavat toisistaan (engl. *trophic effect*) edellä mainitusta, sillä

9 Schwarcz & Schoeninger 1991; Ambrose 1993.

10 Ehringer & Rundel 1989; Ambrose 1993; Dawson ja muut 2002; Ben-Davies & Flaherty 2012.

11 Schwarcz & Schoeninger 1991.

aineenvaihdunnan prosessien yhteydessä tapahtuu fraktiointia. Nämä suhteiden muutokset kuvastavat ravinteiden virtausta ekosysteemissä; ne ilmentävät ravintoaineiden kulutusta, sulatusta, eritystä ja hajotusta. Eliöt siis käyttävät toisia eliöitä omien elintoimintojensa turvaamiseksi, mutta myös hylkäävät tarpeettomia ravinteita uloshengityksen ja ulosteiden muodossa. Organismien isotooppikoostumus onkin ensisijaisesti seurausta sen hyödyntämien kasvualustan tai muita eliöitä kuluttamalla hankittujen ravintoaineiden raskaiden ja keveiden isotooppien välisistä suhteista. Niihin kuitenkin vaikuttavat myös fysiologiset, isotooppien fraktiointia aiheuttavat prosessit, kuten entsyymireaktiot, joilla ravintoaineita assimiloidaan ja tarpeettomia tuotteita poistetaan.¹²

Hiilen ja typen stabiili-isotooppisuhteet analysoidaan isotooppisuhdemassaspektrometrin avulla (Isotope ratio mass spectrometry, IRMS). Stabiili-isotooppitutkimuksissa mitattavat delta-arvot edustavat eroa näytteen ja kansainvälisesti sovitun, alkuaineittain vaihtelevan standardin isotooppisuhteiden välillä. Typen standardina käytetään ilmakehän typpi-isotooppisuhteita (AIR, ratio ¹⁵N:¹⁴N; ¹⁵N 0,365 %, ¹⁴N 99,635 %), sillä käytännössä kaikki typpi ravintoketjussa on peräsin ilmakehästä. Nykyinen kansainvälinen ensisijainen standardi hiilen isotooppitutkimuksissa on Vienna Peedee Belemnite (VPDB), sillä alkuperäisenä standardina käytetty, runsaasti raskasta hiili-isotooppia sisältänyt liitukautisten merifossiilien kerrostuma (*Belemnitella americana*) on ehtynyt.¹³ Laboratoriot käyttävät kansainvälisen atomienergiäjärjestön sertifioimia sekundaarisia standardiaineita mittausten kalibroimiseen. Erojen suhteuttaminen on tärkeää, sillä absoluuttiset muutokset eri isotooppien suhteellisissa määrissä näytteiden välillä ovat hyvin pieniä. Niiden ilmaiseminen seuraavan funktion avulla tuottaa delta-arvon (engl. *delta notation*): $\delta [‰] = [R_{\text{sample}}/R_{\text{standard}} - 1] \times 1000$.¹⁴ Tämä sallii hyvin pienten, tuhannesosaerojen helpon tarkistelun.

12 Ben-Davies & Flaherty 2012.

13 Ambrose 1993; Schoeller 1999; Ben-David & Flaherty 2012.

14 Kaavassa R (engl. *ratio*) on tarkastelun kohteena olevan alkuaineen isotooppien määrien suhde (R = harvinaisempi eli raskaampi/yleisempi eli kevyempi; esim. ¹³C/¹²C tai ¹⁵N/¹⁴N) joko näytteessä (engl. *sample*) tai referenssinä käytetyssä standardissa (engl. *standard*) (esim. Ambrose 1993).

Standardiaineen delta-arvo on sille oleellisen alkuaineen kohdalla sovittu nolllaksi. Siispä jos näytteen delta-arvo on positiivinen, on sen raskaan isotoopin osuus standardissa havaittavaa suurempi, ja jos negatiivinen, on se pienempi. Esimerkiksi hiilen standardin (VPDB) runsas raskaan isotoopin (^{13}C) määrä aiheuttaa sen, että suurin osa orgaanisista näytteistä on siihen verrattuna ehtyneitä, jolloin niiden delta-arvot ovat negatiivisia. Mitä negatiivisempi näytteen delta-arvo on, sen vähemmän raskaita atomeja se sisältää.¹⁵ Typen standardin, eli ilmakehän raskaan typen määrä, taas on pienempi kuin useimpien mitattavien aineiden¹⁶, joten niiden delta-arvot ilmaistaan positiivisina.¹⁷ Erilaisissa mitattavissa aineissa stabiili-isotoopit esiintyvät yleensä niille tyyppillisissä, ainekoh- taisissa suhteissa (engl. *natural abundance*).¹⁸

Stabiili-isotooppisuhteiden käyttö menneisyyden ravintokoostumuksen tutkimuksessa

Tiedot esimerkiksi ihmisen eri elämänvaiheiden ruokavaliosta ja elinolo- suhteista selviävät eri kudosten stabiili-isotooppikoostumuksia analysoi- malla. Analyysiin voidaan valita kudoksia tai muita biokemiallisia osasia sekä aineenvaihdunnan tuotteita, vaikkeivat niistä saatavat arvot sellai- senaan olekaan tavallisesti keskenään vertailukelpoisia. Niiden koostu- mukset eroavat toisistaan, ja kukin niistä edustaa muodostumiselleen, kasvulleen tai ravinnekierrolleen tyyppistä ajankohtaa tai aikaväliä tut- kimuskohteen elämässä. Soveltuvia kohteita ovat esimerkiksi luun tai hammasluun kollageeni sekä luun tai hammaskiilteen apatiitin karbo- naatti (CO_3), joita voidaan useimmiten hyödyntää arkeologisessa tutki- muksessa. Toisinaan arkeologisten ihmisjäänteiden kynsien tai hiusten keratiini on säilynyt niin hyvin, että sitä voidaan analysoida. Myös verta ja plasmaa, ihoa, lihaksia, rasva- ja muita pehmytkudoksia, virtsaa ja

15 Ambrose 1993; Ben-Davis & Flaherty 2012.

16 Poikkeuksena kuitenkin esimerkiksi sedimenttien nitraatin (NO_3) $\delta^{15}\text{N}$ -arvot ovat negatiiviset (Holland & Turekian 2010, 314).

17 Ambrose 1993.

18 Ben-Davis & Flaherty 2012.

ulosteita sekä uloshengitysilman hiilidioksidia (CO₂) voidaan käyttää stabiili-isotooppianalyseissa useiden muiden tieteenalojen tutkimuksissa. Kaikki analyysit eivät ole mahdollisia kaikille kudoksille ja muille ruumiin tuotteille. Esimerkiksi karbonaatti ja hiilidioksidi eivät luonnollisesti sovellu typen isotooppitutkimukseen, mutta niissä olevat hiilen (C) ja hapen (O) isotooppisuhteet voivat antaa tietoja ravinnosta ja muuttoliikkeestä.¹⁹

TYPPI

Typen isotooppisuhteiden käyttö ravintokoostumuksen selvittämiseksi perustuu pääasiassa ravinnossa nautitun typen fraktiointiin aineenvaihdunnan prosessien yhteydessä. Ilmiön seurauksena kudoksiin sitoutuvan typen isotooppien suhde poikkeaa paitsi ilmakehän myös nautitun ravinnon isotooppisuhteista.²⁰ Ravintoa nauttineen yksilön kudoksissa raskaampien typpi-isotooppien (¹⁵N) määrä suhteessa kevyempään (¹⁴N) lisääntyy, sillä elimistön biokemialliset reaktiot, mukaan lukien kuonaneritys, suosivat ensisijaisesti kevyempiä atomeja. Tämä jättää elimistön kudokset ruokavalioon verrattuna raskaammista isotoopeista rikastuneiksi.²¹ Ekologisessa mittakaavassa ero vastaa ravintoketjun tason muutosta; typpi-arvo ($\delta^{15}\text{N}$) kasvaa tietyn osuuden jokaista sen askelmaa kohti ja voi auttaa määrittämään kohteen aseman ravintoketjussa. Perinteisesti askelmakohtaisen kasvun määräksi on arvioitu noin 3–5 %.²² Eron suuruuteen vaikuttaa esimerkiksi se, mistä kudoksista arvot mitataan, mutta myös kohteen ympäristö ja fysikaalinen tila.²³

Typpi-arvo edustaa ruokavalion proteiinisosaa. Elimistön typpi on pääasiassa sitoutuneena proteiinien rakenneosasiin, aminohappoihin.²⁴ Mitä suurempi osuus nautitusta ravinnosta on proteiinia, sitä korkeammaksi typpi-arvo nousee; vegaanista ruokavaliota nauttivien arvojen on havaittu olevan keskimäärin 2 % eläinkunnan tuotteita nauttivien vas-

19 Ambrose 1993; Lee-Thorp 2008.

20 Fogel, Tuross & Owsley 1989; Ambrose 1993.

21 Ambrose 1993; D'Ortenzio ja muut 2015.

22 Minagawa & Wada 1984; Bocherens & Drucker 2003.

23 Ambrose 1993; Hobson, Alisauskas & Clark 1993.

24 Froehle, Kellner & Schoeninger 2012.

taavia alemmat.²⁵ Typpiärvot ovat lisäksi noin 4 ‰ korkeammat meressä kuin maanpäällisissä ympäristöissä elävissä organismeissa.²⁶ Tämän uskotaan olevan seurausta veden pidemmistä ja monimutkaisemmista ravintoketjujen verkoista, jotka siten aiheuttavat raskaiden typpiatomien voimakkaampaa rikastumista.²⁷

HIILI

Hiiliarvo ($\delta^{13}\text{C}$) eli suhde hiilen pysyvien isotooppien välillä on riippuvainen siitä, pohjautuuko kohteen ruokavalio C_3 - vai C_4 -yhdyttämistapaa²⁸ käytäviin kasveihin ja niitä ravintonaan käyttävien eläinten tuottamille ruoka-aineille. Kasvikunnassa C_3 -yhdyttäminen on huomattavasti yleisempää kuin hiilidioksidin käyttöä tehostava C_4 -yhdyttäminen, jota esiintyy lähinnä kuivassa, kuumassa ilmastossa elävissä, suorassa auringonpaisteessa viihtyvissä lajeissa (hirssi, durra, maissi, sokeriruoko). Varjoisempien paikkojen ja talvisadealueiden C_3 -kasvit (vehnä, riisi, juurekset, vihannekset, pähkinät, useimmat hedelmät) hyödyntävät yhdyttäessään ^{12}C -atomeja ($^{12}\text{CO}_2$, hiilidioksidimolekyyli) ^{13}C -atomien ($^{13}\text{CO}_2$) kustannuksella voimakkaammin kuin C_4 -kasvit. Tästä syystä C_3 -kasveihin yhdistyy suhteessa vähemmän raskaita ^{13}C -atomeja ja näin niiden $\delta^{13}\text{C}$ -arvot ovat matalampia ($[-20 \text{ ‰}]-[-35 \text{ ‰}]$) kuin C_4 -kasvien ($[-14 \text{ ‰}]-[-9 \text{ ‰}]$). Lisäksi C_3 -kasvien hiiliarvojen välillä esiintyy esimerkiksi veden saatavuuden, valon voimakkuuden, lämpötilan, kasvupaikan ja ravinnemäärän mukaisia, systemaattisia eroja. Sen sijaan C_4 -kasvien arvot eivät heijastele ympäristöoloja vastaavalla herkkyydellä.²⁹

Hiiliarvo kuvastaa myös sitä, onko kohteen käyttämä ravinto peräisin maallisesta vai merellisestä ympäristöstä. Merellisissä ympäristöissä elävien organismien hiiliarvot ovat korkeampia kuin maallisissa elävien, sillä ilmakehän hiilidioksidiin (CO_2) nähden meriveteen liunneen

25 O'Connell & Hedges 1999.

26 Ambrose 1993.

27 Enhus, Boalt & Bignert 2011.

28 C-kirjaimen perässä oleva numero kertoo yhdyttämisen ensimmäisessä vaiheessa syntyvien molekyylien hiiliatomien (C) määrän. CAM-kasvit, kuten kaktukset, agave tai ananas, ovat tyypillisesti kuivien alueiden kasveja, joilla tavataan laaja skaala $\delta^{13}\text{C}$ -arvoja, sillä ne vaihtelevat tarpeen mukaan C_3 - ja C_4 -fotosynteesien välillä. (Ambrose 1993.)

29 Ambrose 1993.

bikarbonaatin (HCO_3) $\delta^{13}\text{C}$ -arvo on korkeampi.³⁰ Lisäksi raskaiden hiiliatomien määrässä tapahtuu heikkoa rikastumista³¹ ravintoaskelmalta seuraavalle siirryttäessä, vaikkei se olekaan yhtä selkeää kuin typen isotooppisuhteissa.³²

Rintaruokinnan ja ruokavalion pitkittäistutkiminen typen ja hiilen stabiili-isotooppien avulla

Typen ja hiilen stabiili-isotooppisuhteiden analyysit tarjoavat mahdollisuuden rintaruokinnan ja vieroituksen kartoittamiseen arkeologista hammasluuta käyttäen. Kansainvälisesti ja Suomessakin vastaavaa tutkimusta on tehty ja menetelmiä kehitetty jo hyvän aikaa, ja esimerkiksi Takumi Tsutaya ja Minoru Yoneda (2015) tarjoavat kattavan meta-analyysin imetystutkimuksista.³³

Rintaruokintaa ja vieroitusta sekä niiden kestoa voidaan tutkia analysoimalla typen ja hiilen stabiili-isotooppisuhteita imetyaikana kehittyneen hammasluun tai luun kollageenissa eli kyseisten kudosten yleisimmässä proteiinissa. Tässäkin tilanteessa menetelmä perustuu typen ja jossain määrin myös hiilen raskaampien isotooppien rikastumiseen jokaisella ravintoketjun askelmalla.³⁴ Käytännössä imeväinen nauttii ravinnokseen äitinsä kudosta ja on tätä korkeammalla ravintoketjussa; vaikutus näkyy erityisesti typpiä kasvamisena eli raskaampien typpiatomien rikastumisena imeväisen kudoksissa.³⁵

Benjamin T. Fuller ja hänen kollegansa (2006) analysoivat pitkittäistutkimuksessa äiti-lapsi-parien hius- ja kynsinäytteiden keratiiniproteiinin typpi- ($\delta^{15}\text{N}$) ja hiiliarvoja ($\delta^{13}\text{C}$) rintaruokinnan ja vieroittamisen ajan. He havaitsivat, että täysimetettyjen lasten typpiä kasvavat noin

30 Smith ja Epstein 1971; Lee-Thorp 2008; Dawson ja muut 2002; Ben-David & Flaherty 2012.

31 Hiiliä kasvun määräksi ravintoketjun askelten välillä on arvioitu noin 0,5–4,6 ‰.

32 Ambrose 1993; Lee-Thorp 2008.

33 Esim. Lahtinen 2017; Fogel, Tuross & Owsley 1989; Fuller ja muut 2006.

34 Minagawa & Wada 1984.

35 Fuller ja muut 2006; Tsutaya & Yoneda 2015. Imeväisen typpiä kasvun kasvu on keskimäärin heikompaa kuin ravintoketjujen askelmien välillä havaittu.

2–3 %³⁶ ja hiiliarvot noin 1 % verrattuna syntymänaikaiseen lähtötasoon.³⁷ Vieroituksen aloittaminen laskee hiiliarvon vähitellen lähelle lähtötasoa, kun taas rintaruokinnan lopettaminen aiheutti saman typpi-arvolle.³⁸ Marilyn Fogel, N. Tuross ja Douglas W. Owsley (1989) olivat jo aiemmin omassa modernien äiti–lapsi-parien kynsinäytteiden typpi-isotooppitutkimuksessaan havainneet, että täysimetettyjen lasten arvot erosivat äitiensä arvoista keskimäärin +2,4 %. Äitien ja vauvojen ryhmien keskiarvojen ero oli jopa kahdeksan keskihajonnan suuruinen, mikä tarkoittaa, että täysimetytyn lapsen typpi-arvo erottaa hänet mainiosti sellaisten aikuisten joukosta, joiden ravintokoostumus tutkimuksen äitien ryhmän tapaan on melkoisen yhdenmukainen.³⁹

Säännöt rintaruokinnan vaikutuksesta muodostuvan kudoksen stabiili-isotooppiarvoihin pätevät myös arkeologiseen hammasluuhun. Hampaat koostuvat pääosan rakenteesta muodostavasta hammasluusta, kruunua peittävästä kiilteestä ja juurta ympäröivästä sementistä. Kehon luukudoksen tavoin hammasluu koostuu kollageenin muodostamasta matriisista, johon on sulautunut pieniä rakennetta tukevia mineraali-osasia. Kiille sen sijaan koostuu lähes yksinomaan (96-prosenttisesti) epäorgaanisista apatiittikiteistä.⁴⁰ Muusta luustosta poiketen hammasluu, kuten kiillekin, muuttuu hyvin vähän lapsuudenaikaisen muodostumisensa jälkeen.⁴¹ Siksi kyseiset kudokset ovat pysyvästi säilöneet tiedot lapsuuden ruokavaliosta.

Hampaat kehittyvät tunnetun aikataulun mukaisesti.⁴² Vertailemalla eri hampaista otettujen näytteiden kollageenin stabiili-isotooppisignaaleja voidaan siis tehdä havaintoja yksilön ruokavaliosta lapsuuden ja nuo-

36 Imeväisten kynsien pian syntymän jälkeen kasvaneissa osissa havaittiin noin 1,7–2,8 %:n nousu typpi-arvossa (Fuller ja muut 2006). Imettävän äidin ja imeväisen välillä havaittava nousu typpi-arvossa on pienempi kuin normaali ravintoketjun tasojen välillä havaittu ero (n. 2–6 %) (Fuller ja muut 2006; Lee-Thorp 2008; Tsutaya & Yoneda 2015).

37 Äidin terveys vaikuttaa typen aineenvaihduntaan ja sen sulautumiseen sikiön kudoksiin. Samoin sikiön typpi-arvot myös vastasyntyneen arvot korreloivat vahvasti äidin arvojen kanssa ja ovat tavallisesti korkeammat suhteessa niihin. (De Luca ja muut 2012; Fuller ja muut 2006.)

38 Fuller ja muut 2006.

39 Fogel, Tuross & Owsley 1989.

40 Hillson 1996, 148–149, 217–218.

41 Hillson 1996, 149, 182; Nanci 2017, 10.

42 Logan & Kronfeld 1933; Hillson 1996, 123.

ruusiän eri vaiheissa. Pituussuunnassa hampaan keskivaiheilta otettu näyte edustaa arviolta hampaan kehityskauden keskivaiheen aikaista ruokavaliota koskevia tietoja. Lisäksi analysoimalla arkeologista luuta vastaavilla menetelmillä saadaan tietoja yksilön viimeisen, kuolemaa edeltäneen vuosikymmenen keskimääräisestä ruokavaliosta.⁴³ Eri ikäisenä nautittua ravintoa koskevia tietoja vertailemalla voidaan paljastaa ikäsidonnoisia muutoksia yksilöiden ruokavalioidessa ja samalla tarkastella, noudattavatko ne yhteneviä ja laajempia tilastotrendejä tarkasteltavassa populaatioissa.

Vielä tarkempiin tuloksiin lapsuudenaikaisesta ravinnosta päästään tutkimalla yhden hampaan hammasluuta jaksoissa. Hammasluu nimittäin kehittyy kruunun laelta juuren kärkeen tunnetun aikataulun mukaisesti. Kun eri iässä kehittyneitä hammasluun jaksoja sitten verrataan toisiinsa, voidaan muodostaa ruokavalioiden muutokset paljastava sarja perättäisiä isotooppisignaaleja, joiden avulla temporaalinen vertailu mahdollistuu, mutta paremmalla tarkkuudella.⁴⁴ Mitä tahansa hammasta voidaan analysoida näin. Sarja varhaislapsuudessa nautitusta ravinnosta saadaan kuitenkin analysoimalla ensimmäinen pysyvä poskihammas (kuva 2), jonka kruunu kehittyy syntymän ja kolmannen ikävuoden välillä; koko juuri taas muotoutuu valmiiksi arviolta kymmenvuotiaaksi mennessä.⁴⁵ Paljon käytetty menetelmä on jakaa hammas pituussuunnassa millimetrin mittaisiin jaksoihin, joista jokainen edustaa noin puolen vuoden aikana tapahtunutta kasvua.⁴⁶ Tällöin analyysit tuottavat kohtuullisen tarkan, jonkinlaisella tarkkuudella ikävuosiksi muunnettavan aikasarjan. Hammasluun kasvusuunnan takia juurta kohti siirryttäessä mahdollisuus määrittää tarkasti kunkin jakson heijasteleman dieetin ajoitus vähenee, sillä ne ovat kehittyneet pidemmän ajan kuluessa kuin kruunun vastaavan mittaiset jaksot.⁴⁷

43 Parfitt 2002; Fahy ja muut 2017; Wright & Schwarcz 1998; Fuller, Richards & Mays 2003; Dupras & Tocheri 2007; Tsutaya & Yoneda 2015.

44 Fuller, Richards & Mays 2003; Henderson, Lee-Thorp & Loe 2014.

45 Hillson 1996, 123.

46 Eerkens, Berget & Bartelink 2011; Tsutaya & Yoneda 2015.

47 Beaumont ja muut 2013; Eerkens, Berget & Bartelink 2011.

Kuva 2. Kuvan leukaluun hampaisto on täydellisesti säilynyt vasemmanpuoleista toista välihammasta lukuun ottamatta. Se on todennäköisesti irronnut ja kadonnut vasta kuoleman jälkeen, sillä hammaskuopassa ei ole havaittavissa lainkaan umpeen luutumista. Leukaluussa on jonkin verran tafonomisia eli kuoleman jälkeistä olosuhteista johtuvia muutoksia: Alaleuasta puuttuu oikean puolen nivelnasta ja lihashaarake. Leukaluussa on maskuliinisia piirteitä, ja se on kuulunut aikuiselle yksilölle. Hampaat eivät kuitenkaan ole kuluneet kovin paljon, joten kyseessä ei ole vanhus. Esimerkiksi ensimmäiset poskihampaat eivät ole kuluneet kiilteen alaiseen hammasluuhun saakka. Siksi hampaan varhaisimmat, välittömästi syntymän jälkeisinä kuukausina muodostuneet kerrostumat ovat edelleen analysoitavissa. Etuhampaissa on hammaskiveä, mutta muuten hampaat ovat suhteellisen terveet. Kuva: Tiina Väre.

Tutkimukseen on syytä valita hampaita, joissa ei ole kariuksen aiheuttamaa reikiintymistä, sillä voimakkaan kulumisen tavoin myös kariesvauriot saattavat stimuloida odontoblasteja eli hammasluuta muodostavia soluja luomaan lisää kudosta myöhemmin elämän varrella. Myös sen isotooppikoostumus heijastelee muodostumisensa aikaista ruokavaliota. Tämä kudos, tertiäärinen hammasluu, on primääristä hammasluusta poiketen väriltään ruskeaa ja sikäli helposti havaittavissa ja poistettavissa ennen näytteiden jatkokäsittelyä. Käytännössä aivan pieniä määriä sekundaarista hammasluuta muodostuu pitkin elämää, ja siksi vanhempien yksilöiden hammasluu ei edusta lapsuuden ruokavaliota yhtä luotettavasti kuin nuorten. Hampaat myös kuluvat kärjistään läpi elämän, joten useimpien vanhempien yksilöiden hampaat eivät tästäkään syystä sovellu imetystutkimukseen. Imetyssignaalit ovat hampaiden vanhimmissa osissa eli kärjissä, elleivät ne vuosien käytön aikana ole kuluneet olemattomiin (kuva 2).⁴⁸

Aikuisiän tai elämän viimeisten vuosikymmenien ruokavaliota valottavat analyysit tehdään luun kollageenille. Luu on elävää, läpi elämän uusiutuvaa kudosta. Se kehittyy ja muovautuu elimistön tarpeiden mukaan: luuta muokkaavista soluista osteoklastit tuhoavat ja osteoblastit luovat tilalle uutta luuta.⁴⁹ Tämän prosessin seurauksena ravinnon alkuaineet vähitellen sulautuvat luukudokseen vaikuttaen sen isotooppikoostumukseen. Luusta otetun näytteen analyysi kertooakin useiden – joskus jopa kymmenien – vuosien aikana nautitun ravinnon keskimääräisestä koostumuksesta.⁵⁰ Toisin kuin hammasluu, elimistön varsinainen luukudos on jatkuvassa muutoksessa eikä edusta poikkileikkausta mistään tietystä hetkestä yksilön historiassa.

Imetystapoja stabiili-isotooppianalyysin tutkittaessa kohdepopulaation luun kollageenin analysoiminen on tärkeää, jotta saadaan selvitettyä alueen referenssiarvot. Naisten keskiarvojen avulla luodaan malli siitä, millainen tutkittavien yksilöiden äitien stabiili-isotooppiprofiili on voinut olla – ja millaiselle tasolle delta-arvojen voidaan imetyksen jäl-

48 Hillson 1996, 194; Arana-Chavez & Massa 2004; Henderson, Lee-Thorp & Loe 2014.

49 White & Folkens 2000, 20–28.

50 Hedges ja muut 2007.

keisenä aikana muodostuvassa hammasluussa odottaa laskevan. Tämä olettaen, että äidit ja lapset ovat imetyksajan jälkeen nauttineet samanlaisia ruokavaliota. Tutkimuskohteiden omien äitien arvoja emme valitettavasti enää voi tavoittaa.

Varhaismoderni rintaruokintakysymys

Nykyisin rintaruokintaa arvostetaan imeväisen ja äidin välisen kiintymyssuhteen perustana. Samoin äidinmaidon rooli kehon immuunipuolustusjärjestelmän pohjana tunnustetaan. Lapsen ensimmäisten vuosien ravitsemuksen ja hoitotapojen vaikutus sekä psyykkiseen että somaattiseen terveyteen onkin tunnetusti elinikäinen.⁵¹ Kunkin äidin tuottaman maidon koostumus on optimoitu vastaamaan juuri hänen jälkeläisensä ikätason tarpeita. Lisäksi se vaihtelee vuorokauden ajan mukaan ja vieläpä jokaisen syöttökerran välillä.⁵² Pitkä imetyksaika on ihanne, joskaan pelkkä rintamaito ei riitä turvaamaan kokonaisvaltaista ravinnonsaantia enää yli puolivuotiaalle lapselle. Tämän jälkeen oikeanlaisella vieroitusruokinnalla on tärkeä merkitys, vaikka Maailman terveysjärjestö WHO:n ohjeistuksen mukaan rintaruokinnan tulisi jatkua muuta ruokavaliota täydentävänä vähintään kaksivuotiaaksi.⁵³ Vieroituksen aloittaminen on imeväisen terveyden kannalta kriittistä aikaa. Suuren osan modernia aikaa edeltäneestä imeväiskuolleisuudesta Euroopassa oletetaan johtuvan pastöroimattomana – ja usein liian aikaisin – tarjotun lehmänmaidon mikrobeista ja epähygieenisistä meijerikäytänteistä.⁵⁴

Yhteiskunnallinen keskustelu rintaruokintaan liittyvistä tavoista on ajoittain noussut pinnalle ainakin antiikin ajoista lähtien ja jatkuu edelleen. Nykyisen virallisen ohjeistuksen lailla myös menneisyydessä rintaruokintaa koskevat puheenvuorot – kun niitä on pidetty – ovat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta kannustaneet sen harjoittamiseen. Äidinmaidon hyvistä ominaisuuksista on oltu varsin tietoisia. Useimmissa

51 Hanson 1998; Hanson 1999; Jackson & Nazar 2006; Bener ja muut 2008; Jakaitis & Denning 2014.

52 Khan ja muut 2013; Riordan & Wambach 2014, 121–131.

53 WHO 2018.

54 Currier & Widness 2018.

virallisissa suosituksissa pitkän imetysajan hyötyjä korostettiin, eikä äidinmaitoa suositeltu ainoastaan lasten nautittavaksi, vaan sitä käytettiin myös aikuisten lääkinnässä.⁵⁵ Äitejä on harvemmin ainakaan virallisesti kehoitettu luopumaan imettämisestä. Kun rintaruokinnankin välityksellä tarttuva syfilis levisi keskiajan jälkeisessä Euroopassa, joidenkin aikalaislääkärien neuvona kuitenkin oli äidin tai imettäjän maidon sijaan käyttää eläinten, erityisesti aasien maitoa.⁵⁶

Imetykseen, tähän nisäkkäille lajinomaiseen tapaan pitää jälkeläisensä hengissä on myös liittynyt kummallisiakin uskomuksia. Esimerkiksi ternimaitoa, jonka nykyisin tiedetään olevan imeväiselle korvaamattoman tärkeää ravintoa, pidettiin vuosisatojen ajan haitallisena sekä lapsen että äidin terveydelle. Toisinaan imettämisen aloittamista kehoitettiin tästä syystä lykkäämään jopa päiviä synnytyksestä. Lisäksi imettävän naisen luonteen uskottiin siirtyvän lapseen rintamaidon mukana, mikä vaati huolellisuutta imettäjän valinnassa – jos sellaisen käyttöön päädyttiin – niin fyysisen kuin henkisenkin olemuksen ja kunnon suhteen.⁵⁷

Huolimatta kannustavasta virallisesta asenteesta äidit eivät aina ole olleet innokkaita ryhtymään imetyspuuhiin eivätkä he ole välttämättä toteuttaneet nykyisenkaltaista ihannetta täysimetyksestä. Rintaruokintaa tiedetään vältetyn niin turhamaisuudesta, tietämättömyydestä kuin välttämättömyyden pakostakin.⁵⁸ Esimerkiksi 1700–1800-lukujen Ruotsissa äitien imetystavat ja niihin yhdistetty imeväisten suuri kuolleisuus huolestutti. Tilanne vaikutti erityisen vakavalta Pohjanmaan rannikolla, vaikka se nykyisen rajan toisella puolella, Ruotsin Länsipohjassa, oli melkoisen samankaltainen.⁵⁹ Lapsikuolleisuus pysytteli nykyisen Suomen alueella korkealla aina 1800-luvun loppuun saakka. Synyn olivat lähinnä epätydyttävät hygieniaolet ja haitalliset ruokintatavat. Keskimäärin jopa 40 % lapsista kuoli ennen neljättä syntymäpäiväänsä; yksittäisillä alueilla tilanne oli vielä tätäkin synkempi.⁶⁰

55 Olai 2008 [1578], 29, 69.

56 Wickes 1953a; Wickes 1953b; Wickes 1953c.

57 Wickes 1953a; Wickes 1953b; Wickes 1953c.

58 Turpeinen 1987, 294–304.

59 Brändström 1984, 96–99; Vainio-Korhonen 2012, 145, 150.

60 Turpeinen 1979; Vainio-Korhonen 2012, 150.

Varhaismodernin ajan yhteiskunnalliset vaikuttajat, tavallisesti yläluokkaiset miehet, olivat huolissaan äitien kyvystä huolehtia lapsistaan riittäväällä tavalla. Vuodelle 1749 ajoittuva, Pohjanmaan maaherran Gustaf Piperin (1692–1761) kamarikollegiolle osoittama kirje paljastaa asenteet selkeästi. Tässä kirjeessään maaherra esitti, että jos lapsi riittämättömien rintaruokintatoimien seurauksena menehtyisi alle kuuden kuukauden iässä, äitiä tulisi sakottaa.⁶¹ Kannanoton taustalla voidaan kuitenkin erottaa 1700-luvulla heränneet huolet väestönkasvun turvaamisesta – maassa ei siis oltu varsinaisesti huolestuneita lasten hyvinvoinnista. Valtiollisena pyrkimyksenä oli tuolloin palauttaa Ruotsin aiempi suurvalta-asema. Siksi suuri väestömäärä ja erityisesti vahva armeija olivat välttämättömiä. Vuosisadan puolivälissä tarkennettu väestötilastointi oli tuottanut epämieluisan yllätyksen: väestöreservit Ruotsissa olivat itse asiassa melkoisesti oletettua ohuempia. Kun syitä asialle pohdittiin, voitiin kirkonkirjojen kastettujen ja kuolleiden luettelosta havaita väestöntuotannollinen ongelma. Lapsia sekä syntyi että kuoli vauhdilla. Kun syitä suurelle lapsikuolleisuudelle sitten etsittiin, tuntui sellainen löytyvän rintaruokintatavoista.⁶²

Siispä jo 1700-luvulla korkea lapsikuolleisuus liitettiin lyhyeen imeytyskauteen. Hyvinkin pienten vauvojen vieroittaminen oli suosittu tapa esimerkiksi Pohjanmaan kaupungeissa. Toisaalta maaseudulla, etenkin kesäaikaan, myös äitejä tarvittiin tilojen työvoimaksi. Vauvat jäivät äitinsä hoidon sijaan sisaruksiensa ja isovanhempiensa hoiviin – joskus jopa itsekseen seuranaan ainoastaan ruokintasarvi. Työpäivät venyivät, ja sarven kautta tarjoiltu maito, joka usein oli äidinmaidon sijaan lehmänmaitoa, ehti toisinaan pilaantua (kuva 3). Kun rinta korvataan esimerkiksi keittämättömällä lehmänmaidolla täytetyllä ruokintasarvella, ongelma muodostuu kaksitahoiseksi: tarjoilumuodon epähygieenisuus voi osoittautua imeväiselle kohtalokkaaksi ja lisäksi käsittelemätön lehmänmaito on imeväisen ruoansulatukselle sopimatonta. Se sisältää enemmän proteiinia mutta vähemmän laktoosia ja rautaa kuin äidinmaito ja vaatii ravintolisiä kumppanikseen, jotta puutostaudit

61 Halila 1954, 639–640.

62 Turpeinen 1987, 279–283; Jutikkala 1994, 95, 99–100; Vainio-Korhonen 2012, 145.

Kuva 3. Ruokintasarvi ja lapsen suuhun laitettava, lehmän utareesta tehty tutti, joka on peräisin Salmista, Viipurin läänistä. Tutin lahjoittaja oli saanut sen vuonna 1936 ja tiesi lahjoituksen tehdessään kertoa sitä käytetyn ”ennen muinoin” annettaessa maitoa lapselle. Hänen mukaansa tuttiosaa oli tapana välillä kovettaa suolavedellä. Kuva: Turun museokeskuksen kokoelmat.

vakavine seurauksineen voitaisiin välttää.⁶³ Lisäksi sarvella syötettiin muutakin kuin maitoa, esimerkiksi viljasta valmistettua velliä, joka sellaisenaan ei sovi lainkaan vastasyntyneen lapsen ruoansulatuskanavalle. Toisaalta myös lapsivuodekuolleisuus oli uudella ajalla suurta ja synnyttäminen naisen terveyden ja hengen kannalta täysin toisella tavalla vaarallista kuin se nykyisin länsimaissa on. Tapauksissa, joissa äiti sairastui vakavasti tai menetti henkensä synnytyksen seurauksena, lasta oli luonnollisesti pidettävä hengissä rintaruokinnalle vaihtoehtoisin toimin.⁶⁴

Isotooppimenetelmän potentiaalinen käyttöaihe rintaruokintatutkimuksessa

Historiasta tunnetut, rintaruokinnan riittävydestä huolestuneet kannanotot ovat sellaisen ryhmän tuottamia, jonka henkilökohtaiset koke-

⁶³ WHO 2005.

⁶⁴ Halila 1954, 640; Turpeinen 1987, 294–304; Jutikkala 1994, 151; Vainio-Korhonen 2012, 145–146, 150.

mukset imettämisestä olivat vähintään rajalliset. Historiallisten lähteiden puolueettomuus lienee siksi tämän kysymyksen osin kyseenalainen. Tästä syystä aikalaiden luustojen tutkiminen todisteiden hankkimiseksi luonnontieteiden menetelmiä käyttäen voi auttaa puolueettomasti selvittämään, kuinka vankka pohja näillä säätyläismiesten esittämällä syytöksillä on. Ainakin osittain ne saattavat heijastella moralistisia, erityisesti rahvaan naisiin kohdistuneita käsityksiä. Menneisyyden rintaruokintatapoja koskevat tiedot ovat ylipäätään melko vähäisiä. Äitien ja lasten intiimiin arkeen liittyvät toiminnot lienevätkin juuri sellainen aihe, josta historiankirjat vaikenavat. On tietysti todennäköistä, että sarviruokinta, jota kyllä varmuudella harjoitettiin, on päättänyt monta elämää aivan liian varhain.

Siivittivätkö syytöksiä ennakkoluuloiset käsitykset äitien epäpätevydestä lastensa huoltajina vai esitettiinkö ne aiheesta? Varsinaisia todisteita siitä, etteivät naiset mahdollisuuksien mukaan pääasiallisesti suosineet täysimetystä, ei ole. Kun hyödynnetään uuden ajan alun äitien kauan sitten kuolleiden jälkeläisten hammasluuta stabiili-isotooppitutkimuksen aineistona, voidaan kirjallisissa lähteissä esitetyille epäilyksille tuoda puolueeton ratkaisu.

Täytyy kuitenkin muistaa, ettei menetelmä ole täydellinen. Ensinnäkään rintaruokintaa indikoivat isotooppisignaalit eivät paljasta maidonlähteen henkilöllisyyttä ja ammatti-imettäjien käyttö ainakin säätyläisten keskuudessa on ollut mahdollista. Imettäjiä oli käytetty, ja tätä toimintaa on arvosteltu länsimaisessa kulttuuripiirissä aina antiikin ajoista lähtien. Varhaismodernille ajalle tultaessa heidän ympärilleen olivat jo muodostuneet laajat markkinat, jotka eivät keskittyneet pelkästään pienokaisten hyvinvointiin.⁶⁵ Ammatti-imettäjän ja äidin maidosta lähtöisin olevia isotooppisignaaleja ei ole mahdollista erottaa toisistaan, vaikka ne kertoisivat siis varsin erilaisista lapseen kohdistuneista hoivan ja huolenpidon asenteista. Tutkimuksessa onkin hyvä huomioida otoksen sosiaalinen luokka ja alkuperä, sillä mikäli aineisto koostuu pääosin rahvaaseen kuuluneista yksilöistä, on todennäköisempää, että rintaruokinnasta huolehti lapsen oma äiti.

⁶⁵ Wickes 1953a.

Varhaismodernin Pohjanmaan imetyksen puutteesta esitettyjen väitteiden todenperäisyyttä voidaan lähestyä tutkimalla arvoja, jotka on kerätty eri aikakausien ja maantieteellisten alueiden populaatioista. Vaikuttaisi esimerkiksi siltä, että 1700-luvun Pohjois-Pohjanmaalla rintaruokinta oli keskimäärin harvinaisempaa ja täysimetys lyhytkestoisempaa kuin Lounais-Suomessa 1800-luvulla.⁶⁶ Toisaalta varhaismoderneja imetystä koskevia isotooppisignaaleja voidaan verrata myös muutamia vuosisatoja vanhempiin tietoihin: Pohjois-Pohjanmaan keskiaikaa koskevat tiedot ovat asiakirjojen puuttuessa rintaruokintatietojen kannalta toistaiseksi olemattomat.

Ylipäätään imetystavoissa vaikuttaisi esiintyvän suurta populaatioiden välistä vaihtelua, joka ei ollut aikakauteen tai elinkeinoon sidottua. Useat tutkijat ovat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että teollisen ajan yhteisöissä vieroitus ajoittui keskimäärin varhaisimpaan vaiheeseen. Tämä rintaruokinnan suosion lasku on yhdistetty naisten siirtymiseen teolliseen työhön 1800-luvulta alkaen.⁶⁷

On syytä huomata, että äidinmaidon terveysvaikutukset ovat elinikäiset ja sen koostumuksen hienosäätö on merkityksellistä. Se vaihtelee imeväisen sukupuolen mukaan, ja tämä ero on vieläpä liitetty jälkeläisen lisääntymistoimintojen turvaamiseen.⁶⁸ Koska samojen yksilöiden eri kudosten analyysit paljastavat tietoja elinkaaren eri vaiheissa nautitusta ravinnosta, on mahdollista arvioida, erosivatko eri ikäryhmien nauttimat ravintoaineet toisistaan. Samalla voidaan laajemminkin hakea käsitystä menneiden populaatioiden sukupuolten ja sukupolvien välisestä tasavaruudesta ja luoda referenssiaineisto tutkimusajan normaalin aikuisten ja eri-ikäisten lasten ruokavalion isotooppisignaaleista.⁶⁹

Hammasluun stabiili-isotooppianalyysit vastaavat kysymykseen siitä, onko lapsia täysimetetty ja kuinka pitkiä imetyskaudet ovat olleet. Niissä havaittujen trendien pohjalta voidaan lisäksi vetää johtopäätöksiä myös vanhemmuudesta ja huolenpidosta, ja ne voivat pohjustaa keskustelua siitä, kuinka lapset käsitettiin yhteiskunnan ja perheen jäsenenä eri ai-

66 Halila 1954, 639–640; Turpeinen 1987, 313.

67 Howcroft 2013, 57; Henderson, Lee-Thorp & Loe 2014; Tsutaya & Yoneda 2015.

68 Fujita ja muut 2012.

69 Esim. Väre ja muut 2022b.

koina ja eri alueilla. Ikä, jossa lapset vieroitetaan, heijastelee lisääntymisstrategiaa ja investointia vanhemmuuteen. Pitkäkestoinen rintaruokinta tapahtuu äidin energiatasapainon ja myös hedelmällisyyden kustannuksella.⁷⁰ Täysimetyksen keskimääräisen yleisyyden ja keston perusteella voidaan jonkinlaisella tarkkuudella tehdä hedelmällisyyttä ja syntyvyyttä koskevia päätelmiä tutkittavissa populaatioissa. Kuukautiset tyypillisesti taukoavat täysimetyksen ajaksi maidontuotannosta johtuvan, ovulaatiota vaikeuttavan energiavajeen takia (laktationaalinen amenorrea). Tehokkaiden ehkäisyvälineiden puuttuessa lyhyet ja epäsäännölliset rintaruokintakaudet johtavat yleisesti raskauksiin lyhyillä intervalleilla. Monissa yhteisöissä yhdynnästä pidättäytymisen ohella rintaruokinnan säännöstely on ollut tehokkain keino säädellä syntyvyyttä.⁷¹ Aina kyse ei kuitenkaan ole ollut yksilöiden henkilökohtaisesta valinnasta. Imetykseenkin liittyvät tavat, joilla on ollut kauaskantoisia vaikutuksia paitsi yksityisesti myös yhteisöjen tasolla, perustuvat usein kulttuuriin upotettuihin ja osin tiedostamattomiin sääntöihin ja uskomuksiin.⁷²

Koska pienet lapset esimerkiksi varhaismodernilla Pohjanmaalla usein kuolivat, oli syntyvyyden pysyttävä korkeana, jotta edes osa lapsista kasvaisi aikuiseksi ja edelleen lisääntyisi.⁷³ Kysymys ei ole vain suomalaislasten ja paikalliskulttuurimme erikoisuudesta. Itse asiassa tutkijat ovat havainneet jo neoliittiselta ajalta alkaneen nousevan syntyvyyden ja kuolleisuuden megatrendin. On mahdollista, että sitä luonnehti lyhenevä rintaruokintakausi, joka mahdollisti hedelmällisyyden nousun ja voimistuvan ”ihmistuotannon”.⁷⁴ Perinteisesti esiteollisissa maaseutuyhteisöissä lapsia on syntynyt mutta myös kuollut runsaasti. Taite tähän nähtiin vasta modernin ajan koitteessa, kun esimerkiksi parantuneiden hygieniaoalojen ja lääketieteen voittojen ansiosta kuolleisuus kääntyi vähitellen laskuun ja syntyvyys seurasi pienellä viiveellä perässä.⁷⁵

70 Esim. Eerkens, Berget & Bartelink 2011; Henderson, Lee-Thorp & Loe 2014.

71 Esim. Schurr & Powell 2005; Waters-Rist ja muut 2011.

72 Eerkens, Berget & Bartelink 2011; Henderson, Lee-Thorp & Loe 2014.

73 Turpeinen 1987, 281–283, 294.

74 Buikstra, Koningsberg & Bullington 1986; Bocquet-Appel 2002.

75 Bocquet-Appel 2011; Jutikkala 1994, 179–183.

Imetystottumuksista 1800-luvun taitteen Raumalla hammasluun stabiili-isotooppianalyysojen kertomana

Yksi Ruotsin valtakunnan synkimmistä lapsikuolleisuusalueista sijaitsi nykyisen Suomen alueella, mutta suinkaan kaikkialla tilanne ei ollut yhtä vakava. Myös rintaruokintatavoissa oli perinteisesti alueellisia eroja, ja kuten mainittu, esimerkiksi Lounais-Suomen alueella rintaruokinta oli monin paikoin perinteisesti suosiossa.⁷⁶ Eräs tämän alueen kaupungista, joissa valitsevien rintaruokintatapojen tutkimus hammasluun tyyden ja hiilen stabiili-isotooppisuhteiden avulla on ollut mahdollista, on vuonna 1442 perustettu Rauma.

Vuosina 2015–2016 tutkittiin arkeologisesti Rauman Pyhän kolminaisuuden kirkon kirkkomaata kunnallistekniikan parannustöiden takia. Tutkittava kirkkomaan osa oli ollut 1400-luvun lopulta vuoteen 1853 lähes katkeamattomassa käytössä, ja sieltä kaivettiin esiin 116 yksilön luujäännökset. Nämä yksilöt oli haudattu kirkkomaan pohjoispuolelle, alueelle, joka oli käytössä lähinnä 1800-luvun alkupuolella ja jolla huokeimmat hautapaikat sijaitsivat. Onkin todennäköistä, että tälle alueelle haudatut yksilöt edustivat kaupungin vähävaraisempaa väestönosaa – olkoonkin, että kaupungin väestö oli tuohon aikaan varallisuudeltaan melkoisen tasajakoinen.⁷⁷

Tutkimukseen valittiin seitsemän yksilöä, jotka olivat täysin puhjennut viisaudenhampaan perusteella kuolleet aikuisina, vaikka kukaan heistä ei ollut ehtinyt saavuttaa kypsää ikää. Kun otetaan huomioon heidän ikänsä, esiin kaivetun kirkkomaan osan pääasiallinen käyttöaika ja sitä todennäköisimmin käyttäneen väestönosan sosiaalinen ja taloudellinen asema, voidaan todeta, että tutkimuksella selvitettiin 1700-luvun loppu ja 1800-luvun alun rintaruokintatapoja Rauman vähävaraisen väestön keskuudessa. Vuosisadan taitteen Rauma oli pieni mutta nopeasti kasvava satamakaupunki, jonka elinkeinot painottuivat maatalouteen, kuten perunan viljelyyn, vaikka sijainti rannikolla mahdollisti myös Itämeren resurssien hyödyntämisen.⁷⁸ Myös samoille yksilöille suoritettut

76 Turpeinen 1987, 313.

77 Uotila & Lehto 2016, 4, 71; Lähteenoja 1939, 276–278, 342–346.

78 Bläuer ja muut 2019; Lähteenoja 1939, 242–243, 267.

luun kollageenin tyyppiä ja hiilen stabiili-isotooppi-tutkimukset viittaisivat heidän aikuisiässä nauttimansa ravinnon sisältäneen runsaasti kalaa, mutta myös maataloustuotteita paikallisilta, lannoitetuilta pelloilta.⁷⁹

Raunalaisyksilöiden ensimmäisistä poskihampaista analysoitiin $\delta^{15}\text{N}$ - ja $\delta^{13}\text{C}$ -arvot purupinnalta lukien korkeintaan kymmenestä millimetrin levyisestä horisontaalisesta hammasluujaksosta. Tämä vertikaalisesti yhteensä senttimetrin pituinen tutkimusalue käsittää normaalin imetyskauden aikana kehittyneen hammasluun ja heijastelee yksilön nauttimaan ravintoa syntymästä lähes kuusivuotiaaksi saakka. Lisäksi kruunun hammasluussa myös näytteen ajallinen edustavuus säilyy juuren vastaisia osia tarkempana.⁸⁰

Kaikkien tutkittujen hampaiden perättäisten näytteiden sarjat muodostivat kovin samanlaiset profiilit, joissa havaittiin merkittävä lasku $\delta^{15}\text{N}$ -arvoissa purupinnalta laskettuna ensimmäisen, syntymän jälkeen noin puolen vuoden ajan muodostuneen ja neljännen, noin toisen syntymäpäivän tienoilla muodostuneen hammasluuleikkeen välillä (kuva 4).⁸¹ Hammasluun perättäisten jaksojen arvojen muodostaman kuvion perusteella vieroituksruokinta on siis aloitettu noin kuuden kuukauden iässä ja rintaruokinta päättynyt kokonaan hieman ennen lapsen kolmannen ikävuoden alkua. Vaikka summittainen aikataulu on tutkimusyksilöiden välillä varsin yhdenmukainen, siinä, kuinka nopeasti merkittävä osa rintamaidosta on korvattu muulla ravinnolla, havaittiin yksilökoh-taisia eroja.⁸²

Ylipäätään tulokset sopivat kohtuullisen hyvin yhteen nykyisten suosittelujen kanssa. Lisäksi ne ovat linjassa aiempien tietojen kanssa, joiden mukaan rintaruokinta oli yleistä Lounais-Suomen alueella, vaikka otoskoko onkin liian pieni, jotta tutkimuksen voitaisiin olettaa kertovan koko totuuden edes Rauman tuon aikaisista imetystavoista. Ne myös viittaavat raunalaisnaisten sosioekonomisen roolin sallineen heidän paneutua aikaa vievään täysimetykseen, mikä ei suinkaan ole ollut it-

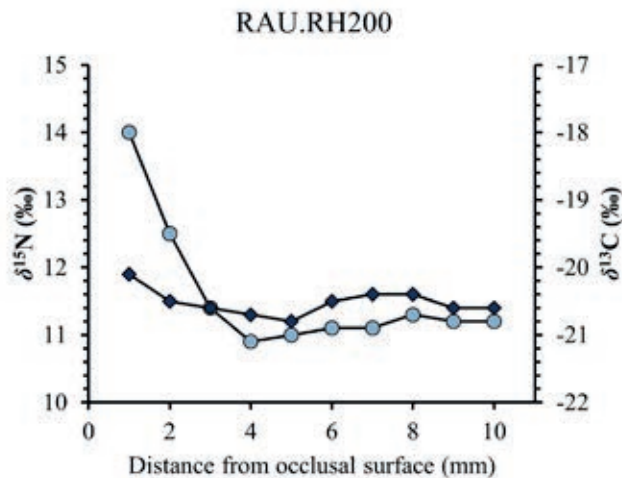
79 Väre ja muut 2022b.

80 Eerkens, Berget & Bartelink 2011; Beaumont ja muut 2018.

81 Beaumont ja muut 2021; Beaumont, Gledhill & Montgomery 2014.

82 Väre ja muut 2022a.

sestäänselvyys kaikissa eurooppalaisissa aikalaisyhteisöissä.⁸³ Toisaalta joskus kaupunkiyhteisöjen köyhälistön on ollut pakko ruokkia lapsia pääosin imettämällä, sillä eläinten maidon hankinta on ollut vaikeaa sen korkean hinnan tai logististen haasteiden takia.⁸⁴ On myös huomattava, ettei menetelmän avulla ole mahdollista erottaa, johtuvatko hammasluussa havaitut imetyssignaalit oman äidin vai imettäjän maidon nauttimisesta. Vaikka konteksti viittäisi ammatti-imettäjien käytön olleen epätodennäköistä, jonkinlaisen sijaishäjäjärjestelmän käyttö on ollut mahdollista vähintään silloin, kun oma äiti sairastui tai kuoli pian syntymisen jälkeen.⁸⁵

Kuva 4. Yhden yksilön hammasluujaksot (mm) järjestyksessä purupinnalta kohti hammasjuurta esitettyinä x-akselilla vasemmalta oikealle ja sekä niistä mitatut $\delta^{13}\text{C}$ - ja $\delta^{15}\text{N}$ -arvot y-akselilla. Äitien arvoja edustavat Rauman Pyhän kolminaisuuden kirkkomaalta kaivettujen arkeologisten, naisiksi määritettyjen yksilöiden luiden kollageenin keskiarvot on merkattu horisontaalisina linjoilla (katkoviiva $\delta^{13}\text{C} = -19,9\text{‰}$; kiinteä viiva $\delta^{15}\text{N} = 11,8\text{‰}$). Kuvassa näkyvän kaltainen profiili toistui ensimmäisten neljän tutkitun hammasluuleikkeen arvojen osalta kaikkien seitsemän tutkitun yksilön näytteissä kovin samanlaisena.⁸⁶

83 Turpeinen 1987, 295, 306, 312, 320–322; Jutikkala 1994, 99, 151.

84 Turpeinen 1987, 320; Jutikkala 1994, 99, 149.

85 Väre ja muut 2022a.

86 Väre ja muut 2022a.

Täydentävistä ja vaihtoehtoisista menetelmistä

Edellä esitelty menetelmä perustuu aikuisena kuolleiden yksilöiden eri ikävaiheissa kehittyneiden luu- ja hampaslumateriaalien analyyseille. Tällainen pitkittäistutkimus sallii ravintokoostumuksen muutosten seuraamisen lapsuudesta aikuisuuteen sekä materiaalin tarkastelun sukupuolittain. On kuitenkin huomionarvoista, että rintaruokinta- ja vieroitustavat vaikuttavat imeväisen terveyteen ja näin koko hänen elinkaarensa. Voi siis olla, että tutkimukseen valitut yksilöt edustavat sitä osaa populaatiosta, jota imetettiin riittävästi ja jolla siitä syystä oli parempi mahdollisuus selvitä läpi lapsuuden vaarallisten vuosien. Tämä tarkoittaisi, että yksilöt, jotka kuolivat lapsuudessa – ehkäpä nimenomaan riittämättömän rintaruokinnan takia – puuttuvat materiaalista tyystin. Tällöin tutkimus siis vastaa ainoastaan kysymykseen, selvisikö joku menneisyyden lapsista aikuisuuteen nauttimatta rintamaitoa. Aiemmissa imetys- ja vieroitustapoja kartoittavissa stabiili-isotooppi-tutkimuksissa on kyllä löydetty yksilöitä, jotka näyttäisivät selvinneen imeväisiästään ja ainakin noin seitsenvuotiaiksi nauttimatta merkittäviä määriä äidinmaitoa – tai ainakaan heistä ei ole löydetty rintaruokintaan viittaavia isotooppisignaaleja.⁸⁷

Kysymyksenasettelua voidaan korjata ottamalla käyttöön lapsena kuolleista koostuva vertailumateriaali. Perinteisimmin rintaruokintaa onkin stabiili-isotooppianalyyseiden avulla tutkittu keräämällä luunäytteet suurelta määrältä eri-ikäisinä kuolleita lapsia ja vertailemalla näytteiden delta-arvoja keskenään.⁸⁸ Näin muodostetaan läpileikkaus kokonaisen arkeologisen populaation rintaruokinta- ja imetystavoista. Tuloksista käy yleensä ilmi, että nuorempina kuolleiden ikäluokkien typpi- ja vähemmässä määrin myös hiilen delta-arvot ovat korkeita verrattuna vanhempiin ikäluokkiin. Delta-arvot pienenevät siirryttäessä tarkastelemaan vanhempia lapsia ja alkavat hiljalleen muistuttaa populaation aikuisten delta-arvoja.⁸⁹

87 Howcroft 2013, 55.

88 Esim. Fogel, Tuross & Owsley 1989.

89 Esim. Tsutaya & Yoneda 2015.

Tämäkin menetelmä on kuitenkin ongelmallinen. Ensinnäkin se perustuu oletukseen, että arkeologisen luustopopulaation jäsenet muodostivat elässään yhtenäisen populaation, mikä ei tavallisesti ole totta.⁹⁰ Tutkimukset tehdään yleensä samasta kalmistosta arkeologisesti kaiveuille yksilöille, jotka ovat voineet elää useiden eri vuosisatojen aikana. Tällaiseen tutkimukseen valitut luustopopulaation ”jäsenet”, eli kuolleet lapset, eivät myöskään edusta normaalia eloonjäänyttä osaa edes omasta todellisesta populaatiostaan. Tällaista aineistoa ei siis ole kerätty satunnaisotannalla, vaan se on jo alkujaan perustavalla tavalla vääristynyt. Ennenaikainen kuolema on voinut johtua imetyksen puutteesta. Toisaalta erityisen sairaalloisia lapsia on voitu imettää myös muita kauemmin, vaikka kuolemaa olekaan lopulta voitu välttää. Menetelmä myös perustuu sille oletukselle, että imetystavat ovat populaatioiden sisällä todellisuutta yhdenmukaisemmat ja että vieroitusruoaka ei poikkeaa aikuisten nauttimasta ruoasta.⁹¹

Varhaislapsuuden isotooppisignaaleja voidaan tutkia myös yksilön toisen maitoposkihampaan avulla. Sen kehitys alkaa raskauden puolivälin tienoilla, ja vastasyntyneellä siitä on tyypillisesti valmiina hammaskruunun kärkien muodostama rinki. Kruunu valmistuu noin 10–11 kuukauden ikään mennessä, ja juuren kehitys on valmis kolmivuotiaana.⁹² Toinen maitoposkihampaas siis sallii ruokavalion ja siinä mahdollisesti tapahtuneiden muutosten seuraamisen syntymän tienoilta parhaimmillaan aina kolmivuotiaaksi saakka – mikäli yksilö onnistui pysyttelemään hengissä näin pitkään. Näin voidaan yksilötasolla selvittää, imetettiinkö näitä tutkittavia, jotka kuolivat ennen toisen maitoposkihampaan korvaantumista pysyvällä hampaalla,⁹³ ja saada tietoa siitä, vaikuttivatko imetystavat lapsikuolleisuuteen etenkin, jos tuloksia verrataan aikuisena kuolleiden vastaaviin.

90 Wood ja muut 1992.

91 Howcroft 2013, 48, 65; Fogel, Tuross & Owsley 1989; Eerkens, Berget & Bartelink 2011; Dupras & Tocheri 2007; Tsutaya & Yoneda 2015; lisää osteologisesta paradoksista Wood ja muut 1992.

92 Hillson 1996, 124.

93 Maitohampaat eivät tavallisesti ole aikuisten vainajien mukana haudassa.

Rintaruokintatapoja voidaan hammasluun sijaan tutkia myös varhaislapsuudessa muodostuneen hammaskiilteen⁹⁴ hapen ja hiilen stabiili-isotooppien suhteita tutkimalla.⁹⁵ Vieroitus voi olla havaittavissa myös hammaskiilteen strontium- ja kalsiummäärän välisen suhteen muutoksena eri aikoina kehittyneiden kiilteen osien välillä, sillä edellä mainittu saattaa korvata jälkimmäistä luissa ja hampaissa. Koska maidon kalsiumpitoisuus on suurempi kuin useimpien muiden ruoka-aineiden, sitoutuu sitä nauttineen yksilön kudokseen suhteessa enemmän kalkkia. Menetelmän haittana on, että monet vieroitusruoat sisältävät eläinten maitoa, mikä sekin sisältää runsaasti kalsiumia. Tällöin rintamaidon ja vieroitusruokien signaalit sekoittuvat keskenään.⁹⁶

Stabiili-isotooppimenetelmien haasteista

Valitettavasti stabiili-isotooppianalyysien käyttö ei monestakaan syystä ole niin suoraviivaista kuin edelliset kappaleet antavat olettaa. Todellisuudessa tulosten tulkintaa vaikeuttavat monet tekijät. Jos tutkijalla ei ole esimerkiksi alueellisia ja kulttuurisidonnaisia taustatietoja ympäristön isotooppisignaaleista, ruokavaliota koskevat tulkinnat ovat hataralla pohjalla. Tuloksia tulisi aina verrata muihin samalta alueelta ja samalta ajalta hankittuihin referenssiaineistoihin. Paikalliset ilmasto- ja maaperäolosuhteet aiheuttavat aina poikkeamia ravintoverkoissa havaittaviin delta-arvoihin. Esimerkiksi tyypeä sitovien hernekasvien tyyppiarvot ovat matalat, suolainen maaperä ja kuivuus nostavat samoja delta-arvoja ja hiiliarvotkin ovat yleensä korkeampia kuivien alueiden kasveilla. Myös eläinten käyttäytyminen, ekologia ja elinpiirin valinta aiheuttavat eroja niiden kudoksista mitattuihin stabiili-isotooppiarvoihin.⁹⁷

94 Kiilteen karbonaatin hiilen delta-arvo kertonee ravinnosta jopa kollageenin vastaavaa kokonaisvaltaisemmin. Kollageenia analysoimalla saadaan tietoa lähinnä ravinnonlähteen proteiinin stabiili-isotooppisignaaleista, mutta karbonaatin delta-arvoihin ovat vaikuttaneet myös rasvojen ja hiilihydraattien hiiliatomit. (Ambrose 1993.)

95 Esim. Wright & Schwarcz 1998.

96 Tsutaya & Yoneda 2015.

97 Farquhar, Ehleringer & Hubick 1989; Ambrose 1993.

Erilaisista elimistön tiloista aiheutuvat muutokset aineenvaihdunnan prosesseissa voivat johtaa siihen, että alkuaineiden isotoopit esiintyvät kudoksissa epätavallisissa suhteissa. Tällöin delta-arvot eivät heijasta pelkästään ravinnonlähteiden signaaleja eikä esimerkiksi fraktiointiin perustuva periaate typen delta-arvon asteittaisesta noususta ravintoketjun askelmien välillä pidä.⁹⁸ Esimerkiksi raskausaika mutkistaa typpi-arvojen tulkintaa, kun äidin kehoon jäävä typpi ehtyy raskaammasta isotoopista verrattuna normaalitilaan. Kysymys lienee kudosten kasvusta (anabolia) johtuvasta elimistön positiivisesta typpitasapainosta. Tuolloin typen tarve on lisääntynyt ja sitä menetetään kuonanerityksen mukana normaalia vähemmän. Tämä koskee erityisesti keveämpää tyyppiä (¹⁴N), jota normaali kuonaneritys suosii, koska sen kemiallisten sidosten hajottaminen on raskaisiin atomeihin verrattuna energiatehokkaampaa. Seurausena raskaamman typen suhteellinen määrä kudoksissa ja samalla ravinnon ja kudosten välinen ero $\delta^{15}\text{N}$ -arvossa pienenee.⁹⁹

Toisaalta elimistö voi joutua myös negatiiviseen typpitasapainoon, kun tyyppiä ei saada ravinnosta riittävästi kehon tarpeisiin. Tällöin olemassa olevaa kudosta joudutaan uhraamaan, jotta proteiinien aminohappoja saadaan uuteen proteiinisynteesiin. Riittävä typensaanti voi häiriintyä esimerkiksi nälkiintymisen takia, mutta syynä voivat olla myös erilaiset vaikeat tulehdukset, traumat ja jopa syövät. Kuten mainittu, elimistö suosii biokemiallisissa reaktioissa keveämpiä typpi-isotooppeja, jotka erittyvät raskaisiin atomeihin verrattuna ensisijaisesti esimerkiksi virtsaan – joka on tästä syystä typen isotooppikoostumukseltaan keveää ainetta. Virtsan poistuessa elimistöstä jäljelle jäänyt kudos puolestaan rikastuu raskaista typpi-atomeista (¹⁵N). Kun elimistö kierrättää tämän jo kertaalleen raskaista atomeista rikastuneen typen, näkyy se muodostuvien kudosten ennestään kohonneena typen delta-arvona.¹⁰⁰ Se voi siis korkean ravintoketjun aseman sijaan kieliä häiriöistä ravinnonsaannissa tai terveydessä.¹⁰¹ Eläinkokeissa on ilmennyt, että kontrolliryhmään

98 Esim. Ambrose 1993; D'Ortenzio ja muut 2015; Huneau ja muut 2019.

99 De Luca ja muut 2012; Fuller ja muut 2006; Katzenberg & Lovell 1999.

100 Steele & Daniel 1978; Beretta, Rocchetti & Braga 2010; Katzenberg & Lovell 1999; Ambrose 1993; D'Ortenzio ja muut 2015.

101 Esim. Reitsemä 2013.

verrattuna yksilöillä, joiden ruokavaliota rajoitettiin, typpiarvot kohosivat noin 0,5–2,0 %¹⁰². Periaate vaikuttaisi koskevan myös ihmisiä, sillä anoreksiasta selvinneiden typpiarvoissa on havaittu vastaavan suuruista (0,5–2,0 %¹⁰³) ehtymistä.¹⁰³ Myös patologisessa luussa (osteomyeliitti/AIDS) on havaittu, että typpi-arvo on kohonnut joko paikallisen tai systeemisen tulehdustilan takia.¹⁰⁴

Nälkiintymisen vaikutukset hiiliarvoon ovat pitkälti tuntemattomat, mutta useimmiten se näyttäisi aiheuttavan hiiliarvon ehtymisen.¹⁰⁵ Kaikissa tutkimuksissa elimistön stressin tai ravinnonsaannin rajoittamisen ei ole todettu vaikuttavan delta-arvoon – jopa arvon kohoamista on havaittu, eikä arvon käyttäytymisestä olla yksimielisiä.¹⁰⁶ Näyttäisi todennäköiseltä, että ulkoisen hiilihydraattilähteen ehtyessä elimistö siirtyy käyttämään energiantarpeen täyttämiseen kehon omia rasvavarastoja, mikä johtaa hiiliarvon ehtymiseen, sillä rasvakudoksella on muita kudosia keveämpi hiili-isotooppikoostumus.¹⁰⁷ Jos typpiarvoa nostanut negatiivinen typpitasapaino on siis johtunut nälkiintymisestä, hiiliarvo vaikuttaisi puolestaan laskevan; mikäli negatiivinen typpitasapaino kuitenkin on seurausta esimerkiksi sairaudesta, hiiliarvo vaikuttaisi edelleen heijastelevan ruokavaliota, ei elimistön patologista tilaa.¹⁰⁸ Teorias-
sa nälkiintyneiden vauvojen typpiarvot olisivat siis kyllä koholla, mutta toisin kuin imetetyillä vauvoilla, hiiliarvot olisivat jo varhain selkeästi laskusuuntaiset.¹⁰⁹

Myös epävarmuus vieroitusruokina käytettyjen kasvien yhteyttämistä-
voista johtaa epäselviin tulkintoihin vieroitusaikataulusta. Jos vieroitus-
ruokana käytetään C₄-kasveja, saattavat hiiliarvot laskemisen sijaan py-
syä korkeina huolimatta siitä, että vieroitus on aloitettu.¹¹⁰ Oletettavasti

102 Hobson, Alisauskas & Clark 1993.

103 Fuller ja muut 2005; Mekota ja muut 2006.

104 Katzenberg & Lovell 1999.

105 Mekota ja muut 2006.

106 Doi, Akamatsu & González 2017.

107 DeNiro & Epstein 1977; Lee-Thorpe, Sealy & van der Merwe 1989; Mekota ja muut 2006; Webb ja muut 2015.

108 Webb ja muut 2015.

109 Beaumont & Montgomery 2016.

110 Fuller ja muut 2006; Dupras & Tocheri 2007.

C₄-kasvit eivät kuitenkaan ole häirinneet varhaismodernin Pohjolan vieroituksen stabiili-isotooppisignaaleja, vaikka nykyisin esimerkiksi maissivelliä vauvoille tarjotaankin. Sen sijaan on mahdollista, että jäkälä on näin tehnyt, sillä kotieläimiä on ruokittu jäkälällä talvisin ja näiden kotieläinten maitoa on puolestaan käytetty lasten vieroitusruokana.¹¹¹

Hiiliarvo ei myöskään tarjoa yksiselitteistä tietoa ruokavalion rekonstruktiota varten etenäkään silloin, kun näytteet on kerätty murtovesialtaan ääreltä. Yleensä niitä käytetään paljastamaan, onko ravinto peräisin C₃- vai C₄-fotosynteesiä käyttävistä kasveista sekä eläimistä, jotka käyttävät niitä ravinnokseen. Koska trooppiset C₄-kasvit eivät luonnostaan esiinny Pohjoismaissa eikä niitä tarkasteluaikana myöskään merkittävässä määrin maahantuotu, näytteissä havaitut δ¹³C-signaalit mitä todennäköisimmin edustavat C₃-kasvien signaaleja. Hiiliarvoja voidaan lisäksi käyttää selvittämään, onko ravinto hankittu maanpäällisiä vai merellisiä resursseja käyttäen. Tämä ei kuitenkaan koske Pohjanlahden rannikkoalueiden väestöjen tutkimusta, sillä lähialueiden vesivarannot ovat makeaa- tai murtovettä. Tällaisten vesien organismeista mitattavat hiiliarvot muistuttavat maanpäällisten C₃-ympäristöjen delta-arvoja.¹¹² Lisäksi modernien, käytännössä 1850-luvun jälkeiseen aikaan ajoittuvien näytteiden hiilen delta-arvojen tulkinnassa on syytä huomioida fossiilisten polttoaineiden lisääntynyt käyttö, sillä se aiheuttaa ilmakseen hiilidioksidin δ¹³C-arvon ehtymistä (engl. *SUESS effect*).¹¹³ Imetystutkimuksen kannalta on merkittävää, että raskaiden hiiliatomien rikastuminen rintaruokittujen lasten kudoksissa ja vastaavasti niiden vieroitusta seuraava ehtyminen voidaan silti havaita näytteistä.

Luun tai hammasluun kollageeni muodostaa elävän luun painosta noin viidenneksen. Kollageeni säilyy luussa kohtuullisen hyvin.¹¹⁴ Se vastustaa verraten hyvin hautaamisen jälkeisten olosuhteiden aiheuttamia muutoksia eli diageeneesia, joka on todettu arkeologiassa ongelmalliseksi hivenaineiden tutkimuksessa (engl. *trace element analysis*).¹¹⁵ Orgaa-

111 Halila 1954, 211.

112 Katzenberg 1989.

113 Van der Merwe 1989; Ambrose 1993; O'Connell & Hedges 1999; McCarroll & Loader 2004.

114 Ambrose 1993.

115 Nelson ja muut 1986.

niset osat, kuten kollageeni, kuitenkin katoavat etenkin vanhimmista arkeologisista luista suhteellisen nopeasti. Toisinaan niiden kollageeni on huonosti säilynyttä eikä sen määrä riitä stabiili-isotooppianalyyysiin, vaikka analyysi onnistuu alle milligramman kollageeninäytteellä. Kollageenin laatua tarkkaillaan muutamilla keinoilla. Ensinnäkin luunäytteestä eristämällä saadun kollageenin osuus eli saanto tulisi laskea ja tämän osuuden tulisi edustaa vähintään yhtä painoprosenttia näytteestä. Analyysivaiheessa näytteestä lasketaan alkuaineanalyysoijan avulla myös siinä olevien hiili- ja typpiatomien määrien välinen suhde (engl. *Atomic C:N ratio*). Puhtaan kollageenin aminohappokoostumuksen perusteella laskettu suhde on 3,21, mutta käytännössä arvot 2,9–3,6 hyväksytään osoittamaan kollageenin riittävää laatua.¹¹⁶ On hyvä muistaa, että kuumentaminen tuhoaa helposti kollageenia tai voi vääristää sen isotooppiarvoja,¹¹⁷ eikä poltettu luu siis tavallisesti sovellu kollageenin stabiili-isotooppitutkimuksiin.

Tutkimuksiin on syytä valita kiinteää kortikaalista eli kuoriluuta, sillä etenkin rikkoutuneessa luussa sen sisällä oleva hohkaluu on suuremman pinta-alansa takia kiinteää kuoriluuta alttiimpi ympäristön aiheuttamille muutoksille.¹¹⁸ Kortikaalisen luun ja hohkaluun uusiutumisenopeudetkin eroavat toisistaan. Siinä missä esimerkiksi aikuisen suoliluun (lantion suuret luut) luuhohkan on mitattu uusiutuvan noin 17,7 % vuotta kohti, uusiutuu saman luun kuoriosassa samassa ajassa vain noin 7,7 %.¹¹⁹ Luun uusiutumiseen kuluva aika riippuu monista muistakin tekijöistä.¹²⁰ Tahti hidastuu merkittävästi ikääntymisen myötä, mutta terveydentilallakin on vaikutuksensa. Samoin luuston eri osat uusiutuvat eri tahtiin, ja aikataulut riippuvat esimerkiksi luiden muodosta, koosta sekä pinnan ja volyymin välisestä suhteesta. Reisiluun uusiutuminen kokonaan saattaa kestää reilusti yli vuosikymmenen, mutta vaikkapa kylkiluu, jonka kudokset on hengitystoiminnan aiheuttaman jatkuvan rasituksen takia aineenvaihdunnallisesti hyvin vilkasta, uusiutuu paljon

116 DeNiro 1985; O'Connell & Hedges 1999; Ambrose 1993.

117 DeNiro 1985.

118 Ambrose 1993.

119 Parfitt 2002.

120 Ambrose 1993.

nopeammin.¹²¹ Isotooppisignaaleissa on saman yksilön eri luiden välillä havaittu suuriakin eroja, joiden syynä lienevät nimenomaan eri luiden toisistaan poikkeavat uusiutumisenopeudet.¹²² On myös arvioitu, että korkea proteiininisaanti ja aktiivisuus nopeuttavat luun uusiutumista, jolloin voi olla, että luun korkeat typen delta-arvot refleктоivat lyhyempää aikaväliä kuin matalat.¹²³ Tämä ongelma ei kuitenkaan koske kasautuvasti kasvavan ja muodostuttuaan muuttumattoman hammasluun tutkimusta.

Ravinnon isotooppisignaalit ovat ylipäättään havaittavissa kudoksissa erilaisilla nopeuksilla. Lisäksi esimerkiksi suuri osa kehon syntetisoidien proteiinien aminohapoista on vastikään nautitun ravinnon sijaan peräisin kehossa valmiina olevista varannoista. Ne toimivat puskureina, jotka estävät lyhyen aikavälin muutosten välitöntä näkymistä kudosten stabiili-isotooppiarvoissa, vaikka laajat ja pidempiaikaiset muutostrendit voi toki havaita.¹²⁴ Kudosten välillä on suurta vaihtelua siinä, kuinka nopeasti uuden dieetin isotooppikoostumus niissä näkyy. Hiuksissa ensimmäiset jäljet uusista isotooppisignaaleista näkyvät jo muutaman viikon sisällä, vaikka puskurivaikutuksen takia aiempien signaalien vaikutus uuden kudoksen muodostumiseen päättyy tyystin vasta useiden kuukausien tai jopa vuoden kuluttua.¹²⁵ Lapsuuden nopean kasvun aikana kehittyvässä hammasluussa muutos näkyy kuitenkin kohtuullisen nopeasti.¹²⁶

Kuten hammasluu, myöskään hiukset, jotka muun kehon karvoituksen tapaan kasvavat keskimäärin sentin jokaista kuukautta kohden, eivät muodostumisensa jälkeen muutu isotooppikoostumukseltaan vaan talentavat kasvuaikaansa koskevat tiedot elimistön tilasta. Jos tutkimusmateriaaliksi valitaan hius, kuten imetystutkimuksessa on nykyväestöjen ja toisinaan muumioituneiden jäänteiden kohdalla mahdollista tehdä, on huomioitava hiuksien kasvukierto: hiuksista noin 85 % –

121 Hedges ja muut 2007; Lee-Thorp 2008; Skedros ja muut 2013; Fahy ja muut 2017.

122 Fahy ja muut 2017.

123 Ambrose 1993.

124 O'Connell & Hedges 1999; Ambrose 1993.

125 O'Connell & Hedges 1999.

126 Tsutaya & Yoneda 2015.

stressitasosta riippuen – on aktiivisen kasvun vaiheessa. Lepovaiheessa olevan loppuosuuden tuorein kasvu taas on saattanut tapahtua jopa kuukausia aiemmin.¹²⁷

Lopuksi

Rintaruokintaa arvostetaan äidin ja imeväisen välisen kiintymyssuhteen ja elinikäisen terveyden perustana. Kuusi kuukautta jatkuva täysimetytys luo merkittävää turvaa tartuntatauteja vastaan, ja sillä on tärkeä rooli lapsen immuunijärjestelmän kehityksen ja toiminnan kannalta. Pitkälle taaperoikään jatkettu rintaruokinta myös ehkäisee monien tautien puhkeamista myöhemmin elämän varrella. Nykyisten suositusten tapaan myös menneisyydessä täysimetykseen ja pitkään täydentävän imetyksen kauteen kannustettiin, ja keinoruokinta oli merkittävä syy lapsikuolleisuuteen. Tämä taas on ainakin epäsuorasti heijastunut arkeologisessa aineistossakin havaittavaan lapsikuolleisuuden tasoon. Tiedetäänkin, että imetyksellisyys ei aina ole ollut äideille mieluinen tai toisinaan mahdollinenkaan, mikä johti 1700-luvulta alkaen viranomaisten taholta annettuun rankkaan kritiikkiin. Konkreettiset todisteet äitien imetyksien puutteesta kuitenkin puuttuvat, vaikka arkistoista löytyykin lääkärien, pappien ja viranomaisten jättämiä huolestuneita lausuntoja.

Arkeologisista jäänteistä kerätyille pysyvien hampaiden hammasluun kollageenille suoritettujen hiilen ja typen stabiili-isotooppitutkimukset voivat valottaa, oliko täysimetytys tyypillistä. Hammasluu tallentaa tiedot muodostumisensa aikaisesta ravinnosta lapsuudessa. Hampaat kehittyvät eri aikoina ja tiettyssä aikataulussa, joten niiden stabiili-isotooppikoostumusta vertailemalla voidaan tarkastella ikäsidonnergaisia ruokavaliomuutoksia. Imeväinen on ravintoketjussa äitinsä yläpuolella. Menetelmä perustuu tutkittavien alkuaineiden stabiili-isotooppiarvojen nousulle siirryttäessä ravintoketjun tasolta seuraavalle. Kun vieroituksen alkaessa ruokavaliioon lisätään ruoka-aineita, hiiliarvoissa tapahtuu notkahdus. Imetyksen päättyminen vaikuttaa samoin typen delta-arvoon.

127 Nakamura ja muut 1982.

Raumalaisaineistolle suoritettujen analyysien tulokset osoittivat, että menetelmän toimivuudesta. Niiden varhaislapsuudessa kehittyneiden hampasluleikkien ajan funktiona laskevat tyypin ja hiilen delta-arvot viittaavat 1800-luvun vaihteen vähäosaisten raumalaisperheiden vauvojen täysimetyksen olleen yleistä ensimmäisten kuuden kuukauden ajan. Imetys taas vaikuttaa kaikkien tutkittujen yksilöiden kohdalla päättyneen hieman ennen toista syntymäpäivää. Pieni otoskoko luonnollisesti vähentää tulosten edustavuutta, mutta se, että eri yksilöiden hampaista mitatut tulokset olivat varsin samankaltaisia, voisi viitata kyseisen aikataulun yleisyyteen tutkitun väestön keskuudessa.

KIRJALLISUUS

- Ambrose, Stanley H. 1993: Isotopic Analysis of Paleodiets: Methodological and Interpretive Considerations. Teoksessa *Investigations of Ancient Human Tissues. Chemical Analyses in Anthropology*. Toimittanut Mary K. Sandford. Chapel Hill: University of North Carolina, 59–130.
- Arana-Chavez, Victor E. – Massa, Luciana F. 2004: Odontoblasts: The Cells Forming and Maintaining Dentine. *The International Journal of Biochemistry & Cell Biology*, 36, 1367–1373. <https://doi.org/10.1016/j.biocel.2004.01.006>
- Beaumont, Julia – Bekvalac, Jelena – Harris, Samuel – Batt, Catherine M. 2021: Identifying cohorts using isotope mass spectrometry: The potential of temporal resolution and dietary profiles. *Archaeometry*, 63 (5), 1024–1041. <https://doi.org/10.1111/arcm.12667>
- Beaumont, Julia – Craig-Atkins, Elizabeth – Buckberry, Jo – Haydock, Hannah – Horne, Pennie – Howcroft, Rachel – Mackenzie, Kevin – Montgomery, Janet 2018: Comparing apples and oranges: Why infant bone collagen may not reflect dietary intake in the same way as dentine collagen. *American Journal of Physical Anthropology*, 167 (3), 524–540. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23682>
- Beaumont, Julia – Gledhill, Andrew – Lee-Thorp, Julia – Montgomery, Janet 2013: Childhood diet: a closer examination of the evidence from dental tissues using stable isotope analysis of incremental human dentine. *Archaeometry*, 55 (2), 277–295. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2012.00682.x>
- Beaumont, Julia – Gledhill, Andrew – Montgomery, Janet 2014: Isotope analysis of incremental human dentine: towards higher temporal resolution. *Bulletin of the International Association for Paleodontology*, 8 (2), 212–223.
- Beaumont, Julia – Montgomery, Janet 2016: The great Irish famine: Identifying starvation in the tissues of victims using stable isotope analysis of bone and incremental dentine collagen. *PLoS One*, 11 (8), e0160065. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0160065>

- Ben-David, Merav – Flaherty, Elizabeth A. 2012: Stable isotopes in mammalian research: a beginner's guide. *Journal of Mammalogy*, 93 (2), 312–328. <https://doi.org/10.1644/11-MAMM-S-166.1>
- Bener, Abdulbari – Hoffmann, G. F. – Afify, Z. – Rasul, Kakil I. – Tewfik, I. 2008: Does prolonged breastfeeding reduce the risk for childhood leukemia and lymphomas? *Minerva Pediatrica*, 60 (2), 155–161.
- Beretta, Luigi – Rocchetti, Simona – Braga, Marco 2010: What's new in Emergencies, Trauma, and Shock? Nitrogen balance in critical patients on enteral nutrition. *Journal of Emergencies, Trauma, and Shock*, 3 (2), 105–108. <https://doi.org/10.4103/0974-2700.62099>
- Bläuer, Auli – Harjula, Janne – Helamaa, Maija – Lehto, Heli – Uotila, Kari 2019: Zooarchaeological evidence of large-scale cattle metapodial processing in the 18th century in the small town of Rauma, Finland. *Post-Medieval Archaeology*, 53 (2), 172–185. <https://doi.org/10.1080/00794236.2019.1654737>
- Bocquet-Appel, Jean-Pierre 2002: Paleoanthropological traces of a Neolithic demographic transition. *Current Anthropology*, 43 (4), 637–650. <https://doi.org/10.1086/342429>
- Bocquet-Appel, Jean-Pierre 2011: When the world's population took off: the springboard of the Neolithic Demographic Transition. *Science*, 333 (6042), 560–561. <https://doi.org/10.1126/science.1208880>
- Bocherens, H. – Drucker, Dorothée G. 2003: Trophic level isotopic enrichments of carbon and nitrogen in bone collagen: case studies from recent and ancient terrestrial ecosystems. *International Journal of Osteoarchaeology*, 13 (1–2), 46–53. <https://doi.org/10.1002/oa.662>
- Brändström, Anders 1984: *De kärlekslösa mödrarna. Spedbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med skärskild hänsyn till Nedertärneå*. Uumaja: A&W International.
- Buikstra, Jane E. – Konigsberg, Lyle W. – Bullington, Jill 1986: Fertility and the Development of Agriculture in the Prehistoric Midwest. *American Antiquity*, 51 (3), 528–546. <https://doi.org/10.2307/281750>
- Corfield, M. 1995: Radiography in archaeology. *Physics Education*, 30, 6. <https://doi.org/10.1088/0031-9120/30/6/008>
- Currier, Russel W. – Widness, John A. 2018: A Brief History of Milk Hygiene and Its Impact on Infant Mortality from 1875 to 1925 and Implications for Today: A Review. *Journal of food protection*, 81 (10), 1713–1722. <https://doi.org/10.4315/0362-028X.JFP-18-186>
- Dawson, Todd S. – Mambelli, Stefania – Plamboeck, Agneta H. – Templer, Pamela H. – Tu, Kevin P. 2002: Stable Isotope in Plant Ecology. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 33, 507–559. <https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.33.020602.095451>
- DeNiro, Michael J. 1985: Postmortem preservation and alteration of *in vivo* bone collagen isotope ratios in relation to palaeodietary reconstruction. *Nature*, 317, 806–809. <https://doi.org/10.1038/317806a0>
- DeNiro, Michael J. – Epstein, Samuel 1977: Mechanism of carbon isotope fractionation associated with lipid synthesis. *Science*, 197 (4300), 261–263. <https://doi.org/10.1126/science.327543>
- D'Ortenzio, Lori – Brickley, Megan B. – Schwarcz, Henry P. – Prowse, Tracy 2015: You are not what you eat during physiological stress: Isotopic evaluation of

- human hair. *American Journal of Physical Anthropology*, 157 (3), 374–388.
<https://doi.org/10.1002/ajpa.22722>
- Doi, Hideyuki – Akamatsu, Fumikazu – González, Angélica L. 2017: Starvation effects on nitrogen and carbon stable isotopes of animals: an insight from meta-analysis of fasting experiments. *Royal Society Open Science*, 4 (8), 170633.
<https://doi.org/10.1098/rsos.170633>
- Dupras, Tosha L. – Tocheri, Matt 2007: Reconstructing infant weaning histories at Roman period Kellis, Egypt using stable isotope analysis of dentition. *American Journal of Physical Anthropology*, 134 (1), 63–74. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20639>
- Eerkens, Jelmer W. – Berget, Ada G. – Bartelink, Eric J. 2011: Estimating weaning and early childhood diet from serial micro-samples of dentin collagen. *Journal of Archaeological Science*, 38, 3101–3111. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2011.07.010>
- Ehleringer, James R. – Rundel, Philip W. 1989: Stable Isotopes: History, Units, and Instrumentation. Teoksessa *Stable Isotopes in Ecological Research. (Ecological Studies 68)*. Toimittaneet Philip W. Rundel, James R Ehleringer ja Kenneth A. Nagy. New York: Springer, 1–15. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3498-2_1
- Enhus, Carolina – Boalt, Elin – Bignert, Anders 2011: A retrospective study of metals and stable isotopes in seals from Swedish waters. *Swedish Museum of Natural History*, Report 5.
- Fahy, Geraldine – Deter, Chris – Pitfield, Rosie – Miszkiewicz, J. J. – Mahoney, Patrick 2017: Bone deep: Variation in stable isotope ratios and histomorphometric measurements of bone remodelling within adult humans. *Journal of Archaeological Science*, 87, 10–16. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2017.09.009>
- Farquhar, Graham D. – Ehleringer, James R. – Hubick, Kerry T. 1989: Carbon isotope discrimination and photosynthesis. *Annual Review of Plant Biology*, 40 (1), 503–537. <https://doi.org/10.1146/annurev.pp.40.060189.002443>
- Fogel, Marilyn – Tuross, N. – Owsley, Douglas W. 1989: *Nitrogen isotope tracers of human lactation in modern and archaeological populations*. Carnegie Institution of Washington Yearbook, Washington: Geophysical Laboratory, 111–117.
- Froehle, Andrew W. – Kellner, Corina M. – Schoeninger, Margaret J. 2012: Multivariate carbon and nitrogen stable isotope model for the reconstruction of prehistoric human diet. *American Journal of Physical Anthropology*, 147 (3), 352–369. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21651>
- Fujita, Masako – Roth, Eric Abella – Lo, Yun-jia – Hurst, Carolyn – Vollner, Jennifer – Kendall, Ashley 2012: In poor families, mothers' milk is richer for daughters than sons: A test of Trivers-Willard hypothesis in agropastoral settlements in Northern Kenya. *American Journal of Physical Anthropology*, 149 (1), 52–59. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22092>
- Fuller, Benjamin T. – Fuller, John L. – Harris, David A. – Hedges, Robert E. M. 2006: Detection of breastfeeding and weaning in modern human infants with carbon and nitrogen stable isotope ratios. *American Journal of Physical Anthropology*, 129 (2), 279–293. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20249>
- Fuller, Benjamin T. – Fuller, John L. – Sage, Nancy E. – Harris, David A. – O'Connell, Tamisin C. – Hedges, Robert E. M. 2005: Nitrogen balance and $\delta^{15}\text{N}$: Why you're not what

- you eat during nutritional stress. *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 19 (18), 2497–2506. <https://doi.org/10.1002/rcm.2090>
- Fuller, Benjamin T. – Richards, Michael – Mays, Simon A. 2003: Stable carbon and nitrogen isotope variations in tooth dentine serial sections from Wharram Percy. *Journal of Archaeological Science*, 30 (12), 1673–1684. [https://doi.org/10.1016/S0305-4403\(03\)00073-6](https://doi.org/10.1016/S0305-4403(03)00073-6)
- Halila, Aimo 1954: *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V – Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775*. Oulu: Pohjanmaan, Kainuun ja Lapin maakuntaliittojen yhteinen historia-toimikunta.
- Hanson, Lars A. 1998: Breastfeeding provides passive and likely long-lasting active immunity. *Annals of Allergy, Asthma & Immunology*, 81 (6), 523–534, 537. [https://doi.org/10.1016/S1081-1206\(10\)62704-4](https://doi.org/10.1016/S1081-1206(10)62704-4)
- Hanson, Lars A. 1999: Human milk and host defence: immediate and long-term effects [review]. *Acta Paediatrica*, 88, 42–46. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.1999.tb01299.x>
- Hedges, Robert E. M. – Clement, John G. – Thomas, C. David L. – O'Connell, Tamsin C. 2007: Collagen turnover in the adult femoral mid-shaft: modeled from anthropogenic radiocarbon tracer measurements. *American Journal of Physical Anthropology*, 133 (2), 808–816. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20598>
- Henderson, Rowena C. – Lee-Thorp, Julia – Loe, Louise 2014: Early life histories of the London poor using $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ stable isotope incremental dentine sampling. *American Journal of Physical Anthropology*, 154, 585–593. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22554>
- Hillson, Simon 1996: *Dental Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139170697>
- Hobson, Keith A. – Alisauskas, Ray T. – Clark, Robert G. 1993: Stable-nitrogen isotope enrichment in avian tissues due to fasting and nutritional stress: implications for isotopic analysis of diet. *The Condor*, 95 (2), 388–394. <https://doi.org/10.2307/1369361>
- Holland, Heinrich D. – Turekian, K. 2010: *Isotope Geochemistry. A derivative of the Treatise on Geochemistry*. Lontoo: Academic Press.
- Howcroft, Rachel 2013: *Weaned upon a time. Studies of the infant diet in prehistory*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 14. Väitöskirja. Tukholma: Stockholm University.
- Huneau, Jean-Francois – Mantha, Olivier L. – Hermier, Dominique – Mathé, Véronique – Galmiche, Guillaume – Mariotti, François – Fouillet, Helene 2019: Natural Isotope Abundances of Carbon and Nitrogen in Tissue Proteins and Amino Acids as Biomarkers of the Decreased Carbohydrate Oxidation and Increased Amino Acid Oxidation Induced by Caloric Restriction under a Maintained Protein Intake in Obese Rats. *Nutrients*, 11 (5), 1087. <https://doi.org/10.3390/nu11051087>
- Jackson, Kelly M. – Nazar, Andrea M. 2006: Breastfeeding, the immune response, and long-term health. *The Journal of the American Osteopathic Association*, 106 (4), 203–207.
- Jakaitis, Brett M. – Denning, Patricia 2014: Human Breast Milk and the Gastrointestinal Innate Immune System. *Clinics in Perinatology*, 41 (2), 423–435. <https://doi.org/10.1016/j.clp.2014.02.011>
- Jutikkala, Eino 1994: *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*. Porvoo: WSOY.
- Katzenberg, M. Anne 1989: Stable isotope analysis of archaeological faunal remains from

- southern Ontario. *Journal of Archaeological Science*, 16 (3), 319–329.
[https://doi.org/10.1016/0305-4403\(89\)90008-3](https://doi.org/10.1016/0305-4403(89)90008-3)
- Katzenberg, M. Anne – Lovell, Nancy C. 1999: Stable isotope variation in pathological bone. *International Journal of Osteoarchaeology*, 9 (5), 316–324. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1212\(199909/10\)9:5%3C316::AID-OA500%3E3.O.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1212(199909/10)9:5%3C316::AID-OA500%3E3.O.CO;2-D)
- Khan, Sadaf – Hepworth, Anna R. – Prime, Danielle K. – Lai, Ching Tat – Trengove, Naomi J. – Hartmann, Peter E. 2013: Variation in Fat, Lactose, and Protein Composition in Breast Milk over 24 Hours: Association with Infant Feeding Pattern. *Journal of Human Lactation*, 29 (1), 81–89. <https://doi.org/10.1177/0890334412448841>
- Lahtinen, Maria 2017: Isotopic Evidence for Environmental Adaptation in Medieval Iin Hamina, Northern Finland. *Radiocarbon*, 59 (4), 1117–1131.
<https://doi.org/10.1017/RDC.2017.52>
- Lee-Thorp, Julia A. 2008: On isotopes and old bones. *Archaeometry*, 50 (6), 925–950.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2008.00441.x>
- Lee-Thorp, Julia A. – Sealy, Judith C. – van der Merwe, Nikolaas J. 1989: Stable carbon isotope ratio differences between bone collagen and bone apatite, and their relationship to diet. *Journal of Archaeological Science*, 16 (6), 585–599.
[https://doi.org/10.1016/0305-4403\(89\)90024-1](https://doi.org/10.1016/0305-4403(89)90024-1)
- Logan, William H. G. – Kronfeld, Rudolf 1933: Development of the human jaws and surrounding structures from birth to the age of fifteen years. *The Journal of the American Dental Association* (1922), 20 (3), 379–428.
<https://doi.org/10.14219/jada.archive.1933.0080>
- De Luca, Arnaud – Boisseau, Nathalie – Tea, Illa – Louvet, Isabelle – Robins, Richard J. – Forhan, Anne – Charles, Marie-Aline – Hankard, Régis 2012: $\delta^{15}\text{N}$ and $\delta^{13}\text{C}$ in Hair from Newborn Infants and Their Mothers: A Cohort Study. *Pediatric Research*, 71 (5), 598–604. <https://doi.org/10.1038/pr.2012.3>
- Lüdtke, Alf 1995: Introduction. Teoksessa *The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life*. Toimittanut Alf Lüdtke. New Jersey: Princeton University Press, 1–40.
- Lähteenoja, Aina 1939: *Rauman kaupungin historia IV. Rauma 1809–1917*. Rauma: Länsi-Suomen Kirjapaino.
- McCarroll, Danny – Loader, Neil J. 2004: Stable isotopes in tree rings. *Quaternary Science Reviews*, 23 (7–8), 771–801. <https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2003.06.017>
- Mekota, Anna-Maria – Grupe, Gisela – Ufer, Sandra – Cuntz, Ullrich 2006: Serial analysis of stable nitrogen and carbon isotopes in hair: monitoring starvation and recovery phases of patients suffering from anorexia nervosa. *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 20 (10), 1604–1610. <https://doi.org/10.1002/rcm.2477>
- van der Merwe, Nikolaas J. 1989: Natural variation in ^{13}C concentration and its effects on environmental reconstruction using $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ ratios in animal bones. Teoksessa *The Chemistry of Prehistoric Human Bone*. Toimittanut Theron Douglas Price. Cambridge: Cambridge University Press, 105–125.
- Minagawa, Masao – Wada, Eitaro 1984: Stepwise enrichment of ^{15}N along food chains: Further evidence and the relation between $\delta^{15}\text{N}$ and animal age. *Geochimica et Cosmochimica Acta*, 48 (5), 1135–1140. [https://doi.org/10.1016/0016-7037\(84\)90204-7](https://doi.org/10.1016/0016-7037(84)90204-7)

- Nakamura, K. – Schoeller, Dale A. – Winkler, F. J. – Schmidt, H. L. 1982: Geographical variations in the carbon isotope content of the diet and hair of contemporary man. *Bio-medical Mass Spectrometry*, 9 (9), 390–394. <https://doi.org/10.1002/bms.1200090906>
- Nanci, Antonio 2017: *Ten Cate's Oral Histology*. E-Book: Development, Structure, and Function. Elsevier Health Sciences.
- Nelson, Bruce K. – DeNiro, Michael J. – Schoeninger, Margaret J. – De Paolo, Donald J. – Hare, P. E. 1986: Effects of diagenesis on strontium, carbon, nitrogen and oxygen concentration and isotopic composition of bone. *Geochimica et Cosmochimica Acta*, 50 (9), 1941–1949. [https://doi.org/10.1016/0016-7037\(86\)90250-4](https://doi.org/10.1016/0016-7037(86)90250-4)
- O'Connell, Tamsin C. – Hedges, Robert E. M. 1999: Investigations into the effect of diet on modern human hair isotopic values. *American Journal of Physical Anthropology*, 108 (4), 409–425. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(199904\)108:4%3C409::AID-AJPA3%3E3.o.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(199904)108:4%3C409::AID-AJPA3%3E3.o.CO;2-E)
- Olai Benedictus 2008 [1578]: *Een nyttigh läkare book. Benedictus Olain lääkärkirja vuodelta 1578*. Kääntänyt S. Härö. Helsinki: Suomen lääkäriiliitto / Otava.
- Parfitt, A. Michael 2002: Misconceptions (2): Turnover is always higher in cancellous than in cortical bone. *Bone*, 30 (6), 807–809. [https://doi.org/10.1016/S8756-3282\(02\)00735-4](https://doi.org/10.1016/S8756-3282(02)00735-4)
- Pollard, A. Mark – Batt, Catherine M. – Stern, Ben – Young, Suzanne M. M. 2007: *Analytical Chemistry in Archaeology*. Cambridge: Manuals in Archaeology. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607431>
- Reitsema, Laurie 2013: Beyond Diet Reconstruction: Stable Isotope Applications to Human Physiology, Health, and Nutrition. *American Journal of Human Biology*, 25 (4), 445–456. <https://doi.org/10.1002/ajhb.22398>
- Riordan, Jan – Wambach, Karen 2014: *Breastfeeding and Human Lactation*. Lontoo: Jones and Bartlett.
- Schoeller, Dale A. 1999: Isotope Fractionation: Why Aren't We What We Eat? *Journal of Archaeological Science*, 26 (6), 667–673. <https://doi.org/10.1006/jasc.1998.0391>
- Schurr, Mark R. – Powell, Mary L. 2005: The role of changing childhood diets in the prehistoric evolution of food production: An isotopic assessment. *American Journal of Physical Anthropology*, 126 (3), 278–294. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20034>
- Schwarcz, Henry P. – Schoeninger, Margaret J. 1991: Stable isotope analyses in human nutritional ecology. *American Journal of Physical Anthropology*, 34 (13), 283–321. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330340613>
- Skedros, John Gregory – Knight, Alex N. – Clark, Gunnar C. – Crowder, Christian M. – Dominguez, Victoria M. – Qiu, Shijing – Mulhern, Dawn M. – Donahue, Seth W. – Busse, Björn – Hulsey, Brannon I – Zedda, Marco – Sorenson, Scott M. 2013: Scaling of Haversian canal surface area to secondary osteon bone volume in ribs and limb bones. *American Journal of Physical Anthropology*, 151 (2), 230–244. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22270>
- Smith, Bruce N. – Epstein, Samuel 1971: Two categories of $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ ratios for higher plants. *Plant Physiology*, 47 (3), 380–384. <https://doi.org/10.1104/pp.47.3.380>
- Steele, Keith W. – Daniel, R. M. 1978: Fractionation of nitrogen isotopes by animals: a further complication to the use of variations in the natural abundance of ^{15}N for trac-

- er studies. *The Journal of Agricultural Science*, 90 (1), 7–9.
<https://doi.org/10.1017/S002185960004853X>
- Stewart, Nicolas A. – Molina, Gabriela F. – Mardegan Issa, Joao Paulo – Yates, Nathan – Sosovicka, Mark Francis – Rezende Vieira, Alexandre – Line, Sérgio R. P. – Montgomery, Janet – Gerlac, Raquel 2016: The identification of peptides by nanoLC-MS/MS from human surface tooth enamel following a simple acid etch extraction. *RSC Advances*, 6 (66), 61673–61679. <https://doi.org/10.1039/C6RA05120K>
- Sullivan, Kevin M. – Mannucci, Armando – Kimpton, Colin P. – Gill, Peter 1993: A rapid and quantitative DNA sex test: Fluorescence-based PCR analysis of X-Y homologous gene amelogenin. *BioTechniques*, 15 (4), 636–641.
- Trouillot, Michel-Rolph 1995: *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press.
- Tsutaya, Takumi – Yoneda, Minoru 2015: Reconstruction of breastfeeding and weaning practices using stable isotope and trace element analyses: A review. *American Journal of Physical Anthropology*, 156 (59), 2–21. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22657>
- Turpeinen, Oiva 1979: Fertility and Mortality in Finland since 1750. *Population Studies*, 33 (1), 101–104. <https://doi.org/10.2307/2173868>
- Turpeinen, Oiva 1987: Lastensuojelu ja väestönkehitys. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Uotila, Kari – Lehto, Heli 2016: Rauma, Vanhankirkonkatu. Historiallisen ajan hautakaivaus 16.5.–25.7.2016 [verkkokoaineisto]. Muuritutkimus Oy, Museovirasto. https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=116857&tyyppi=pdf. Viitattu 11.4.2022.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2012: *Ujastelemattomat: kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*. Helsinki: WSOY.
- Väre, Tiina – Harris, Alison J. T. – Finnilä, Mikko – Lidén, Kerstin 2022a: Breastfeeding in low-income families of the turn of the 19th-century town of Rauma, Southwestern Finland, according to stable isotope analyses of archaeological teeth. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 44, 103521. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2022.103521>
- Väre, Tiina – Arppe, Laura – Fjellström, Markus – Núñez, Milton – Lidén, Kerstin 2022b: Diets in three Late Medieval to Early Modern coastal populations in Finland according to the $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ values of archaeological bone and dentin collagen. *Fennoscandia Archaeologica* (tulossa).
- Waldron, Tony 2008: *Palaeopathology (Cambridge Manuals in Archaeology)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waters-Rist, Andrea L. – Bazaliiskii, Vladimir I. – Weber, Andrzej Witold – Katzenberg, M. Anne 2011: Infant and child diet in Neolithic hunter-fisher-gatherers from Cis-Baikal, Siberia: Intra-long bone stable nitrogen and carbon isotope ratios. *American Journal of Physical Anthropology*, 146 (2), 225–241. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21568>
- Webb, Emily C. – White, Christine D. – Van Uum, Stan – Longstaffe, Fred J: 2015. Integrating cortisol and isotopic analyses of archeological hair: reconstructing individual experiences of health and stress. *American Journal of Physical Anthropology* 156(4), 577–594. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22673>

- White, Tim D. – Folkens, Pieter A. 2000: *Human osteology. Second edition*. Kalifornia: Academic Press.
- WHO 2005: Guiding principles for feeding non-breastfed children 6–24 months of age [verkkoaineisto]. World Health Organization.
<http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43281/9241593431.pdf>. Viitattu 11.4.2022.
- WHO 2018: Breastfeeding [verkkoaineisto]. World Health Organization.
<https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/breastfeeding>. Viitattu 1.11.2021.
- Wickes, Ian G. 1953a: History of Infant feeding. Part I. Primitive peoples: Ancient works: Renaissance writers. *Archives of Disease in Childhood*, 28 (138), 151–158.
<https://doi.org/10.1136/adc.28.138.151>
- Wickes, Ian G. 1953b: History of Infant feeding. Part II. Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Archives of Disease in Childhood*, 28 (139), 232–240.
<https://doi.org/10.1136/adc.28.139.232>
- Wickes, Ian G. 1953c: A history of infant feeding. III. Eighteenth and nineteenth century writers. *Archives of Disease in Childhood*, 28 (140), 332–340.
<https://doi.org/10.1136/adc.28.140.332>
- Wood, James W. – Milner, George R. – Harpending, Henry C. – Weiss, Kenneth M. 1992: The osteological paradox: Problems of inferring prehistoric health from skeletal samples. *Current Anthropology*, 33 (4), 343–370. <https://doi.org/10.1086/204084>
- Wright, Lori E. – Schwarcz, Henry P. 1998: Correspondence Between Stable Carbon, Oxygen and Nitrogen Isotopes in Human Tooth Enamel and Dentine: Infant Diets at Kaminaljuyu. *Journal of Archaeological Science*, 26 (9), 1159–1170.
<https://doi.org/10.1006/jasc.1998.0351>

IV

Kulttuuriset katseet

Toimijuus ja kokemus lapsuuden historiassa

Hieronymus, kokemusyhteisöt ja tutkijan katse

Ville Vuolanto

 <https://orcid.org/0000-0002-4374-7150>

Toimijuuden käsite on ollut jo kauan yhteiskuntatieteellisen lapsuustutkimuksen keskiössä, ja viime aikoina myös kokemuksen käsite on noussut esiin. Pikkuhiljaa lapsia ja lapsuutta tutkivat historioitsijat ovat ottamassa nämä käsitteet analyttisiksi välineiksi omissa tutkimuksissaan. Vanhempien aikojen tutkimuksen kohdalla, esimodernia lapsuutta tutkittaessa, on kuitenkin syytä tarkastella kriittisesti, kuinka mielekästä on käyttää näitä modernin yhteiskunnan tutkimuksesta lähteneitä käsitteitä. Mihin näiden termien käytöllä pyritään: mitä oikeastaan tutkitaan, kun huomio kiinnitetään toimijuuteen ja kokemukseen? Minkälaista metodologista apua näistä käsitteistä on tutkijalle?

Aloitan tämän luvun esittelemällä lyhyesti toimijuuden ja kokemuksen käsitteiden asemaa tämän hetken modernissa lapsuuden tutkimuksessa. Pohdin myös näiden käsitteiden käyttöä historian tutkimuksen parissa yleisesti ja antiikin lapsuuden historian tutkimuksessa erityisesti. Koska oma erikoisalani on perhe ja lapsuus Rooman valtakunnassa ja myöhäisantiikissa (100-luvulta 600-luvulle jKr.), tutkimusesimerkkini käsittelee tätä ajanjaksoa: analysoin myöhäisantiikin oppineen teologin ja erityisesti raamatunkääntäjänä tunnetun Hieronymuksen (347[?]-420 jKr.) lyhyttä tekstiä omasta lapsuudestaan. Tätä tekstiä käytän esimerk-

Kuva 1. Roomalainen aristokraattipoika, mahdollisesti jonkun sotilaskeisarin poika. Tässä kuva on esimerkkinä eliittiin kuuluvan pojan ihannehahmosta. Nya Carlsberg Glyptotek (IN 828), todennäköisesti 250-luvulta. Kuva: Ville Vuolanto.

kinä sekä tarkasteltavalle ajanjaksolle tyypillisestä tavasta käsitellä lapsuutta että niistä ongelmista ja mahdollisuuksista, joita toimijuuteen ja kokemukseen keskittyvä historiankirjoitus kohtaa.

Lapsuudentutkimuksen perinteet ja antiikin lapsuus

Esimoderni maailma oli lasten maailma. Esimerkiksi antiikin Roomassa jopa kolmannes väestöstä oli alle 15-vuotiaita: lapset olivat aina läsnä oleva ja näkyvä osa arkielämää, kaduilla ja kodeissa, leikissä ja työssä. Tämä peruslähtökohta johti kuitenkin vasta 1900-luvun lopulla lasten näkyvämpään asemaan myös esimodernin maailman tutkimuksessa. Silti tämän ajanjakson lapsuuden ja lasten historia on usein seurannut melko hitaasti uudempien aikojen lapsuuden tutkimuksen menetelmällisten ja teoreettisten virtausten perässä.

Moderni lapsuuden ja lasten tutkimus on läpikäynyt karkeasti arvioiden kolme vaihetta, ja se on mahdollisesti juuri siirtymässä neljänteen. Ensimmäisessä vaiheessaan, toisen maailmansodan jälkeen, tutkimus ”keksi” lapsen vakavan tutkimuksen kohteena, erityisesti kasvatuksen, koulutuksen ja lainsäädännön näkökulmasta. Lapsuutta ajateltiin melko pitkälle erillisenä vaiheena ihmisen elinkaaressa, vaiheena, joka valmensi aikuisuutta varten. Keskeistä ja uutta oli lapsuuden näkeminen historiallisesti ja kulttuurillisesti muuttuvana, sosiaalisesti rakentuvana. Tässä Philip Ariès'n näkemyksillä oli keskeinen vaikutus.¹

Moderni yhteiskunnallinen lapsuustutkimus lähti kuitenkin todella liikkeelle vasta seuraavassa vaiheessaan, 1970-luvulla, kun ajatus socialisaatiosta nousi keskeiseksi tulkintoja ja tutkimusta ohjaavaksi näkökulmaksi. Lähtökohtana oli siis ajatus, että minkä tahansa yhteisön jatkuvuus ja kukoistus on – ja oli – riippuvainen vallitsevien kulttuurillisten ja sosiaalisten normien, ideologioiden ja käytäntöjen jatkumisesta yli sukupolvirajojen. Taloudellinen ja biologinen jatkuvuus ei yksinään tätä taannut. Socialisaatiossa kulttuurillisten piirteiden välittyminen ja välittäminen mahdollisti, että seuraavalla sukupolvella oli yhteiskunnalliseen ja kulttuurilliseen osallistumiseen vaadittavat taidot ja tiedot. Vaikka tämä socialisaationäkökulma oli läsnä jo George Herbert Meadin tutkimuksissa 1920-luvulla, vasta 1980-luvulla se nousi vallitsevaksi tavaksi lähestyä tutkimuksessa lapsuutta ja lapsia.² Tällöin se alkoi kui-

1 Ariès 1960; ks. myös Rahikainen 2013.

2 Oswell 2013, 9–12, 37–43; Lillehammer 2010; Honig 2009.

tenkin herättää myös yhä laajempaa kritiikkiä; erityisesti katsottiin, että sosialisatioon keskittyminen loppujen lopuksi ohitti itse lapset ja lapsuuden. Oli liian helppoa nähdä nuoret ikäpolvet vain passiivisina erilaisten voimien kohteina. Kun näkökulmana kuitenkin oli lasten kasvaminen ”aikuisten yhteiskunnan” jäseneksi, itse lapsuus oli edelleen jäänyt sivuseikaksi.

Lapsuustutkimuksen kolmannessa vaiheessa, 1990-luvulta alkaen, alan keskeiseksi termiksi on muodostunut toimijuus. Ajatuksena on, että lapsella on itsellään keskeinen osa omassa kasvu- ja oppimisprosessissaan – ja lapsen jokapäiväinen elämä on itseisarvoisesti tärkeä tutkimuskohde. Samalla kehittyi ajatus lasten omasta kulttuurista rinnakkaisena ilmiönä ”aikuisten” yhteiskunnalle: lasten kulttuuri ei ole vain ohimenevä ilmiö tai vaihe, vaan kulttuuri, jonka puitteissa lapset voivat toimia omaehtoisesti.³ Kuitenkin juuri tällä hetkellä voi havaita, miten toimijuuden ylivalta herättää tutkimuksessa jatkuvasti voimistuvaa kritiikkiä. Mona Gleason onkin kirjoittanut ”toimijuusansasta” (engl. *agency trap*), jolla hän tarkoittaa toimijuusnäkökulman suuntaavan tutkimusta vain sellaiseen lapsuuteen ja niihin lapsiin, jotka ovat sosiaalisesti näkyviä ja kapinallisia tai jotka pystyvät osallistumaan ja jopa vaikuttamaan nimenomaan ”aikuisten maailmaan” näiden säännöillä. Sen sijaan lapset, jotka käyttäytyvät kuten lasten oletetaan käyttäytyvän tai jotka vuorovaikuttavat välinpitämättömästi suhteessa aikuisten maailmaan, jäävät helposti tutkimuksen katveeseen.⁴ Olisiko lapsuuden historia relevanttia muka vain, mikäli se löytää lapsilta tietynlaista, aikuisten arvostamaa yhteiskunnallista toimijuutta, eli mikäli lasten toiminnalla tuntuisi olevan laajempaa historiallista merkitystä?

Erityisesti historioitsijat ovatkin viime vuosina kehitelleet uusia näkökulmia toimijuuspainotteiseen tutkimukseen ja sen tilalle. Vaikka toimijuuden käsitettä ei tarvitsekaan hylätä, olisi syytä ottaa vakavammin myös lasten marginaalisuus, haavoittuvuus ja näkymättömyys sekä kaiken kaikkiaan lähestyä lapsuutta intersektionaalisesta näkökulmasta. Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että lapsi(kin) toimii aina tietyssä

3 Honig 2009, 65–69; James & James 2004, 23–27; Alanen 1992, 80–90.

4 Maza 2020; Gleason 2016; Valentine 2011.

historiallisesti määrittäneessä ympäristössä, jossa esimerkiksi lapsen tarkemmalla iällä, sukupuolella, etnisellä taustalla, terveydellä ja sosiaalisella asemalla on kaikilla tärkeä rooli. Tämä toisiaan leikkaavien erojen ja yhtäläisyyksien kudosis on otettava huomioon lapsuutta tutkittaessa. Ei siis ole esimerkiksi olemassa vain yhtä tiettyä ”antiikin lapsuutta”, joka voitaisiin kuvata ja määrittää.

Monet aiemman tutkimuksen piirteet luonnehtivat tämänkin hetken lapsuuden ja lapsen historian tutkimusta. Lapsuus käsitetään yhä hyvin voimakkaasti sosiaalisesti rakentuneeksi ja kulttuurisidonnaiseksi ilmiöksi ja elämänvaiheeksi. Lapsuus on historiallinen ja monen muuttuvan tekijän määrittämä ilmiökenttä, joten sen tutkimus vaatii huolellista kontekstualisointia. Intersektionaalisuuden lisäksi myös performatiivisuus onkin keskeinen näkökulma lapsuuteen – lapsuus tuotetaan tietyillä kulttuurillisilla, jaetuilla keinoilla –, ja itse asiassa tämä tuottaminen mahdollistaa sen, että tutkija voi tunnistaa tietyn ilmiön lapsuuteen kuuluvaksi. Samalla lasten oma toimijuus ja siihen liittyvä sosiaalinen vuorovaikutus tuottaa lapseutta. Näistä lähtökohdista käsin tutkimuksessa on yhä ahkerammin etsitty menetelmällisiä keinoja tutkia lapsia ja lasten kulttuuria itsessään ja iteisarvoisesti. Tutkimuksessa uusiksi kattotermeiksi ovatkin jo muodostuneet tunne, kokemus ja kokemuksellisuus: miten lapset itse ovat rakentaneet ja kokeneet omaa maailmaansa ja miten tämä kokemus näkyy lasten toiminnassa suhteessa toisiin lapsiin ja aikuisiin.⁵

Antiikintutkimuksen piirissä lapsuudentutkimuksen uusimmat tuulet eivät ole kovin nopeasti näkyneet. Lasten näkökulma, puhumattakaan kokemuksista, on vain harvoin ollut tutkimuksen keskiössä. Moderni antiikin lapsuuden historian tutkimus alkoi koulutuksen tutkimuksena – kuten niin usein, myös antiikin maailmaan kohdistuneen kiinnostuksen juuret olivat nationalismin tarpeissa: haluttiin löytää uusia näkökulmia kansallisvaltioiden kansalaisten kouluttamiseen ja yhteisen identiteetin tukemiseen. Tutkimus keskittyikin nimenomaan aatehisto-

5 James & James 2004, 23–27, 37–40 kiteyttää hyvin tämän ”toimijuusparadigman” (ks. kuitenkin Ryan 2008); James & Prout 1997, erit. 7–10. Uusia näkökulmia ovat kehilleet esim. Vallgård & Rønsg Laren 2021; Gleason 2016; Thomas 2016; Alexander 2015. Lapsuuden performatiivisuudesta ks. myös Jouhki tässä teoksessa.

Kuva 2. Hieronymus (n. 347–420 jKr.) oli myöhäisantiikin teologi, joka käänsi Raamatun hepreasta ja kreikasta latinan kielelle. Myöhemmin häntä ryhdyttiin pitämään pyhänä ja yhtenä neljästä läntisen kirkon merkittävimmistä kirkkoisista. Kuvassa ns. Taivassalon ryhmän tekemä kalkkimaalaus kirkkoisä Hieronymuksesta leijonan seurassa. Taivassalon kirkko, 1460-luvun loppu. Kuva: Ville Vuolanto.

rialliseen analyysiin ja normatiivisiin lähteisiin; arjen historia ja lasten sosiaalishistoria harvemmin kiinnittivät tutkijoiden huomiota. Edelleenkin kasvatuksen historia antiikissa on jossain määrin erillinen oppiala suhteessa muuhun lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimukseen.

Toinen temaattisesti vahva alue syntyi vastauksena Ariès'n ja hieman myöhemmin erityisesti Lloyd deMausen esimodernin lapsuuden kurjuutta korostaville julkaisuille ja keskittyi osoittamaan, että antiikistakin löytyi isän- ja äidinrakkautta, jopa *sentiment de l'enfance*. Tutkimuksen keskiössä eivät siis olleet lapset, vaan se, miten lapsiin oli suhtauduttu.⁶ Vaikka 1980-luvulta eteenpäin etenkin naishistoriasta ja demografisesta tutkimuksesta ammennetut vaikutteet laajensivat lapsuudenkin historian tutkimuskenttää myös kysymyksenasetteluiden suhteen, Ariès'n tutkimuksista liikkeelle lähtenyt keskustelu väritti voimakkaasti lapsuudesta ja nuoruudesta tehtävää tutkimusta aina 2000-luvun alkuun saakka. Yhä uudet tutkimukset ovat todistaneet, että vaikka lapsuus on kulttuurillisesti rakentunutta ja muuttuva kategoria, perheiden historiaa ei voi tarkastella edistyskertomuksena, jossa tunneköyhä ja talousorientoitunut esimoderni suurperhe hiljalleen olisi muuttunut modernille ajalle tyypilliseksi rakastavaksi ydinperheyhteisöksi. Samoin tutkimuksen keskiössä on ollut se, missä määrin lapsuus ymmärrettiin erityislaatuiseksi ja erilliseksi elämänvaiheeksi antiikin maailmassa.⁷

Edellä mainittuja lapsuuden historian lähestymistapoja määrittää aikuisten näkeminen tavalla tai toisella ensisijaisina ja lasten passiivinen vastaanottajan rooli, olipa kyse sitten kulttuurista yleensä tai vaikkapa (vanhempien) rakkaudesta. Lapsuutta on roomalaista antiikkia tutkitessa yleensä tarkasteltu yhtenäisenä instituutiona, ja keskiössä on ollut roomalainen yläluokka, lapsuusideaalit, sekä asenteet lapsuutta ja lapsia kohtaan. Toisaalta taas lapsuudesta on muodostunut Rooman perhehistoriallisessa tutkimuksessa erityisesti *patria potestas* -käsitteen keskeytyksen ja isänvallan tutkimuksen kautta yksi keskeisimmistä tavoista lähestyä laajemminkin patriarkaalista yhteiskuntaa ja perhedynamiikkaa.⁸ Vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana on laajemmin herätty miettimään lapsia toimijoina ja kokijoina, samoin kuin on ryhdytty pohtimaan sosialisatiota laajasti myös formaalin koulutuksen ulkopuolella. Tässä

6 Harlow, Laurence & Vuolanto 2007, 4–6; taustalla siis Ariès 1960 ja erityisesti deMause 1974, jossa korostetaan esimodernin lapsuuden painajaismaisuutta.

7 Laajemmin tutkimusperinteestä ks. Vuolanto 2014; Vuolanto 2016; Laes & Vuolanto 2017, 2–4. Tässä ei ole oleellista, onko tämä tutkimusperinne ollut oikeassa Ariès'n tutkimuksia tulkitessaan.

8 Ks. esim. Dixon 1992; Rawson 2003 on tutkimuksellinen synteesi tästä tutkimusotteesta.

varhaiskristillisen kulttuurin tutkijat ovat usein olleet tiennäyttäjinä. Keskeistä on ollut nimenomaan tietoisesti lasten näkökulmaan pyrkivä lähteiden luenta, josta on myös käytetty termiä *childish interpretation*.⁹ Ajatuksena siis on, että lapset soveltavat, muuttavat ja uusintavat aktiivisesti sitä perintöä, jonka piirissä he elävät, ja heidän kokemuksensa ja näkökulmansa maailmaan on tärkeä ja tutkimisen arvoinen jo sinänsä. Modernin lapsuustutkimuksen puolellahan nämä asiat tulivat tutkimuksen valtavirtaan jo 1990-luvulla.¹⁰

Lapsen arjen ja kokemuksen näkökulman puutteelle antiikintutkimuksessa on toki luonnolliset syynsä: antiikintutkimus on pitkälle vanhempien eliittiin kuuluvien miesten kirjoittamien lähteiden varassa. Lasten päiväkirjoja ei ole säilynyt, kirjeitäkin vain muutama, ja säilyneet lasten lelut ja piirrooksetkin ovat vähissä. Silti näkökulmanvaihdos olisi mahdollinen. Olisi mahdollista kysyä, miten lapset käyttivät aikaansa, miten he vuorovaikuttivat keskenään ja miten lasten kokemusmaailman rajat asettuivat. Perhesuhteitakin voi tarkastella lapsinäkökulmasta: kenen kanssa lapset olivat tekemisissä – tai jopa provokatiivisesti: rakastivatko lapset antiikissa vanhempiaan? Eikö lasten toimijuutta ja kokemusta sekä lapsuuden performatiivisuutta olisi mahdollista ottaa huomioon myös antiikin lähdeaineistojen niukkuuden keskellä – ja löytää näin uusia näkökulmia sekä lapsuuden historian että antiikin tutkimukseen? Seuraavaksi siirrynkkin tarkastelemaan antiikin lasten toimijuutta ja kokemusta esimerkkitekstin kautta.

9 Laes & Vuolanto 2017; Aasgaard 2017; Vuolanto 2017; Vuolanto 2016; Macdonald 2014; Horn & Martens 2009. Tämä uudempi tutkimusote, lasten oman arjen, toimijuuden ja kokemusten painotus, näkyy myös vuonna 2021 julkaistussa antiikin lapsuuden tutkimuksen uusia näkökulmia kartoittavassa kokoomateoksessa, ks. Beaumont, Dillon & Harrington (toim.) 2021 (ks. erityisesti seuraavien kirjoittajien kirjoittamat luvut: Matthew Dillon, Olympia Bobou, Ada Nifosi, Béatrice Caseau, Susan Langdon, Sanna Lipkin ja Eero Jarva, Christian Laes, Fanny Dolansky sekä Ville Vuolanto – teoksessa on 41 lukua, joten mistään erityisen läpäisevästä teemasta ei voi puhua, mutta näkökulma ei myöskään edusta enää poikkeusta).

10 Vrt. esim. Alanen 1992; James & Prout 1997.

Toimijuus, kokemusyhteisö ja lapsen arki

Olen tietoisesti valikoinut analysoitavaksi esimerkkitekstiksi ”tyypillisen” antiikin maailmaan liittyvän lapsuudesta kertovan tekstin. Sen on kirjoittanut noin 60-vuotias mies, joka muistelee tekstissä omaa lapsuuttaan puolen vuosisadan takaa. Hieronymus kirjoitti tekstin vuonna 402, todennäköisesti Betlehemissä – hän oli kuitenkin kotoisin Stridonista, Dalmatiasta, jossa oli syntynyt todennäköisesti vuonna 347. Vuoden 360 tienoilla hän muutti koulunkäynnin takia Roomaan, jossa jatkoi retorikan opintoihinsa.¹¹ Hieronymus, kuten hänen tekstiensä lukijakuntakin, kuului vähälukaiseen myöhäisantiikin koulutettuun kirjalliseen eliittiin. Teksti on hyvin lyhyt, vain muutaman lauseen mittainen, siinäkin suhteessa tyypillinen lapsuuden historian lähde antiikin maailmasta:

Kukapa meistä ei muistaisi lapsuuttaan? Minä ainakin muistan – ja aion saada sinut nauramaan, vaikka oletkin vakavahenkinen mies – – – muistan kuinka ollessani poika juoksentelin orjien koppien lomitse, kuinka kulutin vapaapäiväni peleihin, ja kuinka minut piti repiä kuin sotavanki isoäitini sylistä raivoavan Orbiliuksen, koulumestarini, luokse.¹²

Hieronymuksen kertomus liittyy argumenttiin, jonka mukaan hänen ei tarvitse enää lukea klassista kirjallisuutta, koska hän aikoinaan on sen opetellut, ja hänellä – kuten meillä kaikilla – on muisti, jonka avulla palauttaa mieleensä kauankin aiemmin tapahtuneita asioita. Jotta hänen vakuuttelunsa toimisi, hänen kertomiensa muistojen täytyi siis olla yleisölle uskottavia, jopa sellaisia, joihin voitiin jollain tasolla samaistua.

11 Booth 1979; Booth 1981. Ks. myös Grig 2012, erit. 133 Hieronymuksen katseesta omaan menneisyyteensä.

12 Hier. *adv. Ruf.* 1:30: ”Quis nostrum non meminit infantiae suae? Ego certe, ut tibi homini severissimo risum moveam – – memini me puerum cursitasse, diem feriatum duxisse lusibus, et ad Orbiliium saevientem de aviae sinu tractum esse captivum.” Olen lisännyt Orbiliukselle epiteetin ”koulumestari” – kyseessä on viittaus Horatiuksen runokirjeeseen (*epist.* 2.2.71), jossa mainitaan tämän opettaja, pelottava ja oppilaittensa lyömisestä pitävä (”plagosus”) Orbilius – tästä muodostui myöhemmin tiukan ja kurittavan opettajan perikuva. ”Peleihin”: latinan *lusus* voi tarkoittaa paitsi täsmällisemmin pelejä myös leikkejä yleisemmin.

Siispä muistot on valikoitu ajamaan parhaiten tätä tarkoitusta. Hieronymuksen on täytyntä pohtia, minkälaisia kokemuksia hänen kuulijoiltaan on voinut olla: minkälainen näiden kokemusmaailma on ja millaisen kokemuksellisen, koulutuksellisen ja tunteisiin liittyvän taustan sekä näitä tulkitsevan käsitemaailman hän jakaa yleisönsä kanssa.

Onko meillä siis mitään mahdollisuutta puristaa tästä kertomuksesta esiin lapsuuden toimijuutta? Pelaaminen ja juoksentelu kuuluvat roomalaisten lapsuuskertomusten ja lapsikuvausten vakiokuvastoon.¹³ Voisi ajatella, että nämä on mainittava missä tahansa sellaisessa lapsuuskertomuksessa, jolla halutaan vedota yhteisesti jaettuun kokemukseen ja eliittikoulutuksen saaneen roomalaisen identiteettiin. Lukijan on pystyttävä tunnistamaan nimenomaan lapsuuteen kuuluva diskursiivinen ilmaisu: juoksentelu ja pelaaminen tarvitaan uskottavan lapsuusajan kuvauksen rakentamiseen. Tämä tarve korostuu erityisesti, kun tarkoituksena on nostaa esiin sekä jaettu identiteetti että muistamisen helppous. ”Me kaikki” olemme tämän kokeneet, ja muistamme tämän vielä vuosikymmentenkin takaa.

Myös vihaiset tai jopa väkivaltaiset koulumestarit ja opettajat on samanlainen, toki aavistuksen verran myöhempään lapsuuteen liitetty kirjallinen motiivi. Tässä sitä käytetään yhdistämään Hieronymus yhteiskunnalliseen ryhmäänsä, koulutettuun eliittiin, joka oli omaksunut kreikkalais-roomalaisen sivistyksen, *paideian* – tähän liittyy myös tekstiin sisältyvä, Orbiliuksen nimeen kiteytyvä Horatius-viite.¹⁴ Siteeratun tekstiotteen jälkeen Hieronymus jatkaa argumenttiaan viittaamalla siihen, miten hän usein unessaan näkee seisovansa retoriikanopettajan edessä, valmiina pitämään harjoituspuheensa toogaan puettuna ja hiukset huolitellusti aseteltuina – ja kun hän herää, hän onnittelee itseään, ettei hänen tarvinnutkaan pitää moista puhetta.

Hieronymus mainitsee myös yksityiskohtia, jotka eivät perustu suoraan retoriikan ja kirjoitustilanteen asettamiin kulttuurillisiin vaatimuksiin, kuten sen, että juoksentelu tapahtui ”orjien koppien lomassa” (*per*

¹³ Dolansky 2017.

¹⁴ Ks. yllä alaviite 10. Myöhäisantiikin ’opiskelu on kärsimystä’ -kirjallisesta kuvasta (*topos*) ks. Amherdt 2010, 52–54 (erit. Ausoniuksesta). Vrt. myös esim. Augustinus, *Tunnustukset* 1.9 ja 1.14.

servulorum cellulas). Toki tässäkin vaikuttaa tarve saada tarinaan mukaan yksityiskohtia, jotka korostavat muistojen elävyyttä ja niiden liittymäkoh-
tia arkipäivään. Vääjäämättä nousee kuitenkin esiin kysymys tällaisten
mainintojen todellisuus pohjasta ja siten käyttökelpoisuudesta histo-
riallisina lähteinä. Tutkijalla on käytössään vain yksilön omat sanat ja
vakuuttelu siitä, että tämä muistaa jotain lapsuuden kokemuksistaan
– mitään mahdollisuuksia tarkistaa, onko tässä tosiaan kyse valituista
paloista suhteessa joihinkin ”aitoihin kokemuksiin”, ei ole. Kyseessä
voisi siis olla kaunokirjallinen kehitelmä täysin kuvitellusta lapsuudes-
ta. Tarina voi nousta Hieronymuksen tarpeesta löytää lapsuuskuvaus,
johon kuvittelee lukijoittensa parhaiten pystyvän samaistumaan. Joka
tapauksessa, 50 vuoden jälkeen, miten voisimme edes ajatella tarinasta
kuuluvan edes kaikuja todellisista lapsuuden ja nuoruuden toimista ja
kokemuksista?

Jos ajattelemme, että Hieronymus valehtelee tai värittää muistojaan
tilanteen vaatimalla tavalla, miten tämä vaikuttaa tulkintaamme tarinas-
ta? Toisaalta taas, vaikka ajattelisimmekin, että kyseessä on ”aito muis-
to”¹⁵, kyseessä on silti vain anekdootti yksittäisen henkilön elämästä.
Kummassakin tapauksessa, olipa anekdootti keksitty tai historiallinen,
se on joka tapauksessa totena kerrottu ja siten se on osallisena siihen
sosiaaliseen maailmaan, jonka sekä Hieronymus että hänen lukijansa
jakavat. Se siis yhtä aikaa sekä rakentaa että heijastaa tiettyä kuvaa lap-
suudesta – jonka on oltava sillä hetkellä uskottava ja luonteva. On tär-
keää huomata tässä yhteydessä, että Hieronymuksen oma argumentti
ei kohdistu niihin yksityiskohtiin, joista lapsuuden historian tutkijat
ovat erityisen kiinnostuneita. Hänen kannaltaan nämä yksityiskohdat
kuuluvat ”vain” taustaan ja lisäävät kulttuurillista uskottavuutta hänen
argumentointiinsa, siihen, että hän todellakin muistaa lapsuudestaan
yhtä jos toistakin.¹⁶

15 Tämä on luonnollisesti ongelmallinen käsite, sillä muistoja jatkuvasti kerronnallistetaan ja käsitteel-
listetään, ne muuttuvat, laajentuvat, kiteytyvät, ja niitä tulkitaan ja rakennetaan jatkuvasti uudelleen
silloinkin, kun tarkoituksena ei ole varsinaisesti argumentoida jotain niiden avulla. Ei ole mitään kult-
tuurista ja sosiaalisista suhteista erillistä ”aitoa” minää (ks. myös Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, 9).

16 Laajemmin muistamisen ja omaelämäkerrallisen kirjoittamisen suhteessa lapsuuden historian
tutkimuksessa ks. Jouhki tässä teoksessa.

Lapsi siis juoksentelee orjien koppien lomassa. Kyseessä ei ole leikkikenttä tai urheilukenttä, vaan aivan toisiin tarkoituksiin rakentunut arjen ympäristö osana laajaa ja varakasta myöhäisantiikin kotitaloutta. Hieronymuksen kuvaama toiminta pitää sisällään myös viittauksen mahdolliseen vuorovaikutukseen toisten lasten ja orjien kanssa, myös orjalasten.¹⁷

Hieronymuksen luomassa maailmassa lapsi saattoi vaalia suhdettaan isoäitiinsä oma-aloitteisesti – sen sijaan, että olisi aktiivisesti opiskellut. Kertomuksessa onkin sisään rakennettuna myös vastarinnan kuvaus, kun lapsi täytyy riistää väkisin isoäitinsä sylistä pelottavaksi koetun opettajansa ja opintojen pariin. Kuvauksessa tulee siis ilmi lapsen omaehtoinen ja tavoitteellinen, kokemukseen perustuva vuorovaikutus ympäristönsä kanssa. Tämä toimijuus ei siis ole sidottu yksilön sisäiseen maailmaan, tai kokemukseen sinänsä, vaan sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja siihen, miten tämä on tulkittu ja käsitteellistetty tietyn sosiaalisen maailman kontekstissa.

Yhteisö, jossa vallitsevat tietyt normit, arvot ja sosiaalisen vuorovaikutuksen käytännöt ja joka pohjaa tiettyyn materiaaliseen kulttuuriin, määrittää, minkälainen on se pelikenttä, jolla toimijat liikkuvat, mitä välineitä näillä on ja mitä sääntöjä heidän on noudatettava erilaisten viestien ”oikein” välittämiseksi ja välittymiseksi.¹⁸ Tämä kokonaisuus asettaa rajat, joissa kokemukset (joista meillä ei voi olla suoraa tietoa) tulkitaan ja ilmaistaan vuorovaikutustilanteissa – joista osa on verbaalista ja narratiivista. Tietty olemisen ja toimimisen tapa, *modus vivendi*, on puolestaan aina luonteenomainen tietyn iän, sukupuolen, sosiaalisen ryhmän, elämänkaaren vaiheen, uskonnon, etnisyyden ja historiallisen ajankohdan yhdistelmälle. Toimijuus ja kokemus vaativat siten moniulotteista ja

17 Tiedämme, että Hieronymuksen ystävä Bonosus oli hänen seurassaan varhaislapsuudestaan aina opiskelujen jälkeiseen aikaan asti – he olivat saman ikäisiä, ja heillä oli lapsuudessaan ollut jopa yhteinen imettäjä (*nutrix*), ks. Hier. *epist.* 3.5. Vapaasyntyisten lasten sekä imettäjäiden ja orjien vuorovaikutuksesta myöhäisantiikin elittiperheissä ks. Joye 2012, erit. 233–234, sekä Vuolanto 2020, 273.

18 Vrt. kulttuurillisen käsikirjoituksen (skriptin) käsite (engl. *cultural script*) joilla tarkoitetaan kulttuurillisesti määräytyneitä ja jaettuja tapoja esittää kulttuurillisia normeja, arvoja, tunteita ja käytäntöjä sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa (ks. Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, 15–17). Omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa kulttuurillinen käsikirjoitus nousee vielä korostetummin esille (engl. *cultural life script*) määrittäen, mitkä asiat ovat kertomisen arvoisia ja miten niistä kerrotaan – tai vaietaan. Ks. myös Jouhki tässä teoksessa; Vehkalahti & Jouhki 2022; Bernsten & Rubin 2004.

intersektionaalisesti herkkävireistä tulkintaa. Lisäksi tulkitsijoilla on vain ulkoinen käytös ja reagointi merkkeinä kokemuksista ja valintatilanteista, jotka menneellä toimijalla on kerran ollut. Kuten Hieronymuksen kertomus ja sen analyysi osoittaa, antiikin historioitsija tekee paremmin oikeutta menneelle todellisuudelle, jos väittää havainnoivansa pikeminkin lasten toimijuuden rajoja tai reunaehtoja kuin itse toimijuutta.

Kokemus, yhteisö, ja lapsen maailma

Hieronymuksen tarina liittyy tiettyyn historiallisesti määräytyneeseen tapaan käsitteellistää jaettu sosiaalinen maailma – tai tarkemmin sanotuna kyseessä on tietty kokemusyhteisö. Tämän käsitteen taustalla on ajatus siitä, että yhteisöllisyys ja yhteisöllinen identiteetti määrittävät ne rajat, joiden puitteissa yksilön kokemusten tulkitseminen, käsitteleminen ja mahdollinen eteenpäin välittäminen on mahdollista. Nämä prosessit rakentuvat kulloinkin vallitsevien kulttuurillisten ja sosiaalisten olosuhteiden sekä ilmaisumuotojen (diskurssit) kautta. Kokemusyhteisön (engl. *community of experience*) käsitettä on toistaiseksi käytetty suppeammassa merkityksessä viittaamaan yhteisöön, jonka jäseniä yhdistävät tietyt yhteisiksi mielletyt kokemukset. Kuten Ismo Kantola kiteyttää, "[k]okemusyhteisö on jaetuksi ymmärretyn kokemuksen ymmärtäneiden keskinäistä tunnistamista ja yhteyttä". Sama henkilö voi luonnollisesti yhtäaikaaisesti kuulua lukuisiin kokemusyhteisöihin. Oleellista on, että tässä teoreettisessa mallissa jokin tietty kokemus (tai kokemukset) ja sen tulkinta synnyttävät yhteisön.¹⁹ Kohdistan käsitettä

19 Kantola 2005, 84–85, Kivimäki & Toivo 2022; Kivimäki, Suomenjoki & Vahtikari 2021, 13–14; Ohana 2020. Vrt. Dewey 1980 [1934], 4, joka kirjoittaa Ateenan Parthenon-temppelin yhteydessä, kuinka (esteettinen) kokemus ja sen ymmärtäminen on aina yhteydessä yhteisöön, sen arvoihin ja arkeen: "[O]ne has to be willing ... to turn from [Parthenon] to the bustling, arguing, acutely sensitive Athenian citizens, with civic sense identified with a civic religion, of whose experience the temple was an expression". Ks. myös Dewey 1980 [1934], 105: "In the end, works of art are the only media of complete and unhindered communication that can occur in a world full of gulfs and walls that limit community of experience", sekä samassa teoksesta s. 332–333. Kuten Gordon Ziniewicz (2012) esseessään Deweystä kirjoittaa: "Experience for Dewey is the undivided continuous transaction or interaction between human beings and their environment. It includes not only thought, but also feeling, doing, suffering, handling, and perceiving."

kuitenkin toiseen suuntaan korostamalla yhteisön roolia *a priori* määrittämässä kokemusta – toisin sanoen yhteisö synnyttää kokemuksen, tai paremminkin yhteisö synnyttää mahdollisuuden tulkita kokemus juuri tietyksi kokemukseksi. Yhteisö siis tuottaa samanaikaisesti sekä tulkinnan välineet että ne rajat, joiden puitteissa oman kokemuksen tulkinta voidaan tehdä. Tietty aistihavainto ja kokemus tulkitaan ja se tulee toisten tulkittavaksi sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, yhteydessä tiettyyn kokemusyhteisöön.²⁰

Kokemukset, niiden tulkitseminen ja niihin reagoiminen (sanoin, elein, teoin) määräytyvät yhteydessä sekä identiteetteihin että historiallisesti ja paikallisesti vaihtuviin jaettuihin diskursseihin – tai ”diskursiivisiin maailmoihin” – sekä laajemmin ajateltuna ihmisten jakamaan sosiaaliseen maailmaan.²¹ Nämä rajoittavat ja ohjaavat niitä tapoja, joilla yksilöt ja yhteisöt voivat tulkita ja käsitteellistää kokemuksiaan. Hieronymuksen tarina ammentaa siis siitä jaetusta käsityksestä, minkälainen sosiaalisesti ja kulttuurillisesti määräytynyt ”toimijuuden repertoaari” lapsilla oli käytössään ja missä rajoissa kokemuksia on voitu tulkita ja niihin reagoida.²² Kuten Aldous Huxley on kiteyttänyt: ”Kokemus ei ole jotain, mikä kohtaa ihmistä, vaan kokemus on se, mitä ihminen tekee sillä, mikä häntä kohtaa”.²³ Tästä näkökulmasta toimijuus onkin seurausta ja reaktio kokemuksesta, ja historiallisen toimijuuden tutkiminen on kerrotun, tai diskussien avulla käsitellyn, kokemuksen tutkimusta.²⁴

20 Ks. myös Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, 18–20. Kokemusyhteisön käsite vertautuu myös tunneyhteisöön (engl. *emotional community*), joka on Barbara Rosenweinin kehittämä teoreettinen käsite (ks. esim. Rosenwein 2006). Tämäkään käsite ei ensisijaisesti viittaa siihen, että yhteisö jakaisi saman tunnetilan, vaan siihen, miten tunteiden kokeminen, arvottaminen ja ilmaiseminen määräytyvät yhteydessä jaettuihin identiteetteihin ja yhteisössä vallitseviin, historiallisesti määräytyviin diskursseihin. Tunneyhteisön ja kokemusyhteisön käsitteiden rinnakkaisuudesta ks. myös Kivimäki & Toivo 2022.

21 Nämä diskursiiviset maailmat (engl. *discursive universes*) ovat muuttuvia ja historiallisesti määräytyneitä, ja ne vuorovaikuttavat toisten diskursiivisten ja sosiaalisten maailmojen kanssa. Kiitän Pia Vuolantoa sosiaalinen maailma (engl. *social world*)-käsitteen tuomisesta kokemusyhteisö-käsitteen rinnalle. Tässä keskeistä on maailman merkitykselliseksi tekeminen ja sosiaalisten ryhmien kollektiivinen toimijuus (ks. Strauss 1978).

22 Toimijuuden repertuaareista ks. Robb 2010. Ks. myös Vallgård & Rønsig Laren 2021, 5.

23 Huxley 1932, 5.

24 Vrt. Vuolanto 2017, 17–18: ”Agency involves interpretation of and reflection on the reality of the environment one is exposed to.” Sosiaalinen vuorovaikutus ja siihen liittyvät diskurssit vääjäämättä määrittävät, miten yksilö tulkitsee ja reagoi kokemuksiinsa, vrt. Blumer 1969, erit. 11 ja 16.

Onkin kiinnostavaa tarkastella, mitä Hieronymus päättää muistoi-
naan kertoa ja mihin hän puolestaan ei viittaa. Kuten mainittu, moni
seikka Hieronymuksen kertomuksessa pohjautuu voimakkaasti vallitse-
viin käytäntöihin siitä, miten lapsuudesta kirjoitetaan. Kuitenkin toimi-
juuteen ja kokemukseen keskittyminen, toisin sanoen sen tarkastelemi-
nen, miten Hieronymus on tulkinnut, käsitellyt ja käyttänyt hyväkseen
kokemuksiaan nimenomaan tietyn kokemusyhteisön jäsenenä, antaa
mahdollisuuden tulkita hänen kertomustaan arjen historian lähteenä.
Kyse ei ole vain huomioista suhteessa kirjallisiin diskursseihin, eikä
muisto ole vain kuvitusta siihen, mitä jo muutenkin tiesimme: antiikis-
sa(kin) lapsuuteen kuuluivat leikit ja koulunkäynti, opinnoissa kuri oli
kova, ja isoäiti saattoi olla lapsille tärkeä hahmo.

Toimijuuden vaarat

Akateemisessa tutkimuksessa, jossa muoti-ilmiot vaihtelevat kuten kult-
tuurissa muutenkin, toimijuudesta on tullut yksi kaikkein yleisimmin
käytettyjä teoreettisia käsitteitä lapsuustutkimuksen metodologian pii-
rissä. Mitä enemmän tutkimus tätä käsitettä on käyttänyt ja käyttää, sitä
enemmän käsitteen sisältö on laajentunut ja sitä epämääräisemmäksi se
on muuttunut. Samalla, kuten usein muotitermien kanssa käy, käsite on
menettänyt merkitystään ja tulkintavoimaansa.²⁵ Tutkimukselle onkin
tärkeää erottaa toisistaan (tämänkin) käsitteen jokapäiväiset merkitykset
ja niiden analyttinen ja metodinen käyttö. ”Toimijuus” saa helposti
ajattelemaan jollakin tavalla autonomista ja vapaata tahtoa ja toimintaa
– jotakin, joka on vastakkaista ennalta-asetetuille kulttuurillisille ja yh-
teiskunnallisille rakenteille. Tämä vastakkainasettelu on kuitenkin har-
haanjohtava: kuka meistä voi ajatella olevansa autonominen siinä mie-
lessä, että voisi toimia ja ajatella ilman kulttuurillisesti ja sosiaalisesti
määräytyviä ennakkoehtoja ja rajoitteita? Kuten Nigel Pleasants (2019)
kirjoittaa:

25 Vrt. Valentine 2011.

Yhteiskunnallisten olosuhteiden, voimien, paineiden, vaikutussuh- teiden jne. valtava kirjo asettaa esteitä valintamahdollisuuksiaan pohtiville toimijoille. Ne määräävät, mitä vaihtoehtoja toimijoille on tarjolla ja missä rajoissa toiminta on mahdollista, ja ne myös te- kevät vaikeaksi valita siten kuin toimijat itse pitäisivät parhaana.²⁶

Joillakin menneisyyden toimijoilla – kuten lapsilla – saattoi lähtökoh- taisesti olla enemmän näitä rajoitteita kuin muilla, mutta on tuskin he- delmällistä pohtia, kuinka suurelta osin yksittäinen henkilö on kokenut vapautta jossain tietyissä toimissaan, puhumattakaan siitä, paljonko hänellä oikeasti on tätä vapautta ollut. Tässä ei ole eroa sillä, analysoim- meko menneisyyden vai nykyhetken tekoja. Eivätkö kokemuksemme, tekemisemme, toimintastrategiamme ja toivomme välttämättä riipu siitä historiallisesta kontekstista, jossa elämme?

Toimijuus liitetään usein ”historiallisen muutoksen” ajatukseen ja ideaaliin.²⁷ Historioitsijana olen kiinnittänyt huomiota (usein toki julki- lausumattomaan) ihanteeseen, jonka mukaan toimijuuden pitäisi johtaa paitsi muutokseen myös historiallisesti merkitykselliseen toimintaan – jotka yhdessä muodostavat sitten vaatimuksen historiallisesta muu- toksesta. Tässä ”historiallinen” esiintyy synonyymisena yhteiskunnalli- sen kehityksen tai jopa edistyksen kanssa. Näin ollen protesti ilmentää aina selvempää, tehokkaampaa ja siten siis parempaa toimijuutta kuin yhteiskunnallisen elämän ja rakenteiden uusintaminen – itse asiassa toiminta jatkuvuuden takaamiseksi ja ”tekeminen kuten ennenkin on tehty” harvemmin edes tunnustetaan ja tunnistetaan toimijuudeksi.²⁸ Modernismin lapsina me siis haluamme mielellämme löytää muutosta historiasta, se on *a priori* jatkuvuutta parempaa, ja sen aikaansaattami- nen osoittaa todellista toimijuutta. Näin ollen nimenomaan silloin, kun yksilö sanoutuu toiminnallaan irti vallitsevista sosiaalisista ja kulttuu-

26 Pleasants 2019, 27: ”A manifold variety of social conditions, forces, pressures, influences, etc. that can and do present obstacles to agents engaging their deliberative faculties, set the kind and range of possible actions from which they must choose, and affect the difficulty of exercising their preferred choices.”

27 Vrt. Gleason 2016.

28 Vrt. Maynes 2008.

rillisista normeista ja rakenteista, ilmentää tämä ”aitoa” toimijuutta – toimijuuden pitäisi johtaa, ainakin potentiaalisesti, aina muutokseen. Onkin helppoa sivuuttaa toisarvoisena sen tyyppinen toiminta, joka korostetusti johtaa ”vain” selviytymiseen tai tilanteeseen sopeutumiseen ja sääntöjen noudattamiseen, mutta näin tehdessämme rajaamme tarpeettomasti (ja harhaanjohtavasti) toimijuuden kenttää.²⁹ Toisaalta jos emme liitä toimijuutta intentionalisuuteen ja edes jonkinlaiseen päämäärähakuisuuteen, käsite menettää käsitteellisen ja tulkinnallisen merkityksensä ja voimansa.

Mutta mikään ei siis estä, etteikö toimijuutta voisi olla myös kulttuurillisten odotusten ja sääntöjen noudattaminen. Minkälaista toimijuutta kuvaisi se, kun lapsi menee kiltisti nukkumaan silloin kun käsketään, työskentelee perheen pelloilla velvollisuudentuntoisesti tai opiskelee kuten vanhemmat edellyttävät? Teoreettisena käsitteenä toimijuutta ei pitäisikään tarkastella muutoksen vaan valinnan käsitteen kautta. Tämä pitää sisällään ajatuksen, että yksilön on pitänyt kokea ja tulkita omaa tilannettaan tietoisesti ja että hänen toiminnallaan on ollut jonkinlainen intentio tai päämäärä – hän olisi voinut toimia toisinkin, eri tavoin kuin hän lopulta on ”päättänyt” toimia: hänen omalla näkemyksellään asiasta on ollut väliä.³⁰

Näkökulman siirtäminen muutoksesta valintoihin ja ”historiallisesti merkittävästä toiminnasta” merkitykselliseen toimintaan pitää mielessäni toimijuuden käsitteen yhä relevanttina ja hedelmällisenä historian tutkimukselle yleisesti ja erityisesti esimodernin lapsuuden tutkimukselle. Tämä näkökulma välttää ”toimijuusansan”, jo lähtökohtaisesti vähättelevän ja valikoivan katseen lapsen toimijuuteen, ja suuntaa tutkimuksen ottamaan lasten toiminnan (ja toiminnan rajat!) vakavasti. Kun lähtökohtana on lapsi toiminnan subjektina, huomio kiinnittyy lasten kokemusmaailmaan, heidän omaan kulttuuriinsa, ja toki myös vuorovaikutukseen aikuisten maailman kanssa – mutta nyt uudesta näkökulmasta. Tämä toki vaatii, että me, tutkivina aikuisina, olisimme valmiita hyväksymään sen, että ”merkityksellinen toiminta” ja se, että valinnoilla

29 Ks. myös Miller 2016.

30 Giddens 1984, 9; Blumer 1969, 16.

”on väliä” määrittävätkin lasten kokemusmaailmasta käsin. Olisiko siinä tarpeeksi, että lapsen toimijuus on merkityksellistä jokapäiväisessä arjen elämässä ja vuorovaikutuksessa perheiden ja paikallisyhteisön keskuudessa?

Kun otamme tämän merkityksellisyyden vakavasti, ymmärrämme samalla, että kysymys siitä, minkälainen toimijuus oli esimerkiksi myöhäisantiikin lapsille mahdollista, osoittautuu väärin asetetuksi. Antiikin aikaan – kuten ei ole vielääkään – ei ollut vain yhtä lapsuutta ja lapsuuden kokemusta, vaan lasten kokemusmaailmat olivat hyvin erilaisia. Lapsen ikä, sukupuoli, terveys, sosiaalinen asema, etninen ja uskonnollinen tausta sekä perheen rakenne (tai perheettömyys) määrittävät hyvin erilaisia lapsuuksia ja mahdollisuuksia toimijuuteen jopa saman kokemusyhteisön sisällä. Tämä lapsen kokemuksen intersektionaalisen taustan huomioon ottaminen on välttämätöntä mille tahansa tutkimukselle, jossa pureudutaan lapsuuden historiaan.

Lopuksi

Lapset olivat antiikin maailmassa toiveiden ja odotusten kohteita, mutta he olivat myös aktiivisia toimijoita ja tietysti oman sosiaalisen maailmansa kokijoita. Hieronymus kiteyttää lapsuusmuistonsa kahteen lähes vastakohtaiseen kokemukseen: ensimmäinen viittaa lapsuuteen vapauden aikana, ympäriinsä juoksenteluna ja pelailuna, vapaapäivinä. Toiseksi lapsuus on hänelle koulutukseen liittyvien negatiivisten kokemusten aikaa. Vapauden vastapoolina on vankeus: hänet raahataan ”kuin sotavanki” oppitunnille, jossa odottaa tiukka ja pelottava opettaja, ja myöhemmin, opiskeluaikoina, hänet pakotetaan pitämään vastenmielisiä opetuspuheita. Tämän tilanteen Hieronymus haluaa muistaa hyvin painostavana. Toisaalta taas ongelmallisen pedagogiikan vastapuolena lohdun tunnetta luo isoäidin hahmo: kertomuksessa isoäiti edustaa läheisyyden ja turvallisuuden kokemuksia. Kaiken kaikkiaan kertomus viittaa ja vetoaa tunteisiin: Hieronymus haluaa liittää lapsuuden vapauden, pelon, turvan ja läheisyyden kokemuksiin; opiskeluaikana mukaan tulee myös ahdistus. Hän olettaa, että nämä seikat ovat hänen lukijoi-

leen samaistuttavia – ja että nämä suhtautuisivat tietyllä huvittuneisuudella ja myötätunnolla näihin muistoihin ja tunteiden kuvauksiin.

Tarinasta voi lukea myös näkemyksiä lapsuuden sosiaalisesta maailmasta: Hieronymus haluaa tuoda esiin vuorovaikutuksen isoäidin ja opettajien kanssa. Sosiaaliset kontaktit pelikavereihin ja orjiin tulevat esiin vain implisiittisesti, mahdollisuuksina. Sen sijaan vanhempiin ei viitata lainkaan eikä kehenkään muuhun sukulaiseen tai ydinperheen jäseneseen. Tähän voi olla kolmekin eri syytä: ensiksi vanhempien mainitseminen olisi voinut tehdä näin lyhyestä tunnelmapalasta kirjallisessa mielessä liiankin persoonattoman ja yleisen; toisaalta taas antiikin egokirjoituksissa erityisesti sisarukset (kuten myös aviopuolisot) jätettiin yleensä käsittelemättä (kyseessä on todennäköisesti ollut kulttuurillisesti liian intiimiksi ymmärretty asia);³¹ ja kolmanneksi koko tämä lyhyt tarina kiertyy nimenomaan koulutuksen ja vapaa-ajan vastakkaisuudelle. Tarinasta ei siis voi päätellä, että vanhemmat tai ydinperhe eivät olisi olleet tärkeitä myöhäisantiikin eliitin lapsille tai että näitä kontakteja olisi ollut vähemmän kuin esimerkiksi kontakteja kouluttajiin. Kertomus myös osaltaan vahvistaa näkemystä lasten näkyvyydestä paikallisyhteisöissään – juoksentelu täsmennetään tarinassa tapahtuvaksi yleisessä tilassa.

Tutkittaessa ihmisten toimintaa, myös lapsuutta, toimijuus ja kokemus liittyvät aina toisiinsa. Toimijuus syntyy, kun yksilö esittää (performoi) identiteettiään vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Taustalla ja liikkeelle laittavana tekijänä tässä prosessissa on yksilön kokemus. Samalla identiteetti on muutoksen tilassa.³² Kokemus vaatii aina prosessointia ja tulkintaa, ja siten myös historioitsijalla on – parhaassakin tapauksessa – käytettävissään vain kokemuksen ilmauksia, jotka ilmenevät meille erilaisina ruumiillisina toimintoina: toimijoiden itsensä tai toisten raportoimina tekoina tai sanoina. Emme siis voi ha-

31 Hieronymuksen vanhemmat kuolivat, kun hän oli noin 25-vuotias tai hieman nuorempi. Lapsuutensa jälkeen hän oli yhteyksissä ainakin pikkuveljeensä Paulinianukseen (ks. esim. Hier. *adv. Ruf.* 3:22, jossa hän muistelee vuotta 385 jKr., ja *epist.* 66:14, 390-luvun loppu), anonymiksi jäävään siskoonsa (Hier. *epist.* 7.4, todennäköisesti 375–377) sekä äidinpuoleiseen tätiinsä Castorinaan (Hier. *epist.* 13, todennäköisesti 375–377); kirjeiden ajoituksesta ks. Cain 2009, 22, 29, 173, 220–221.

32 Ks. Hitlin & Elder 2007, 179–180, 184.

vainnoida suoraan esimodernin lapsen kokemusta emmekä edes hänen toimijuuttansa. Tämä korostuu vielä, jos haluamme pitää kiinni intentionaalisuudesta ja valitsemisesta toimijuuden kriteereinä – meillä on harvoin tietoa näin yksityisistä ja sisäisistä prosesseista. Toimijuus voi näyttäytyä menneisyyden tutkijalle vain kerrottuna kokemuksena. Vaikuttaakin siltä, että yksittäisen historiallisen yksilön oman toimijuuden tai kokemuksen rekonstruoinnin yrittäminen on varsin turhaa, jopa tutkimuksellisesti hedelmätöntä.

Silti tämä ei estä kysymästä toimijuuteen ja kokemuksiin liittyviä kysymyksiä tai rakentamasta kuvaa siitä maailmasta, joissa nämä ilmenivät. Emme pääse kiinni yksilön intentioihin, emme kokemuksiin, harvoin edes toimijuuteen – mutta sen sijaan kokemusten ja toimijuuden merkitys vuorovaikutukseen ja paikallisiin yhteisöihin saattaa asettaa eteemme tavalla, joka paljastaa tutkittavasta ilmiöstä aivan uusia puolia. Miten toimijuus, identiteetti ja minuus rakentuvat kokemusten ja näihin vetoamisen kautta lapsuudessa – tai myöhemmin lapsuuteen viittaavien kertomusten kautta osana tiettyä sosiaalista maailmaa?³³

Kuten Hieronymuksen kertomus osoittaa, lähteissämme kerrottua toimintaa ei ole välttämätöntä ottaa totena kertomuksena tietyn yksilön tekemistä valinnoista. Silti, kun huomio kiinnitetään sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja kokemusyhteisöön, tämän kaltaiset tarinat mahdollistavat näkökulman, joka auttaa ymmärtämään mennyttä todellisuutta yhä syvällisemmin. Riippumatta tarinoiden historiallisuudesta ne liittyvät tiettyihin diskursiivisiin maailmoihin ja kokemusyhteisöön. Näin ollen ne kertovat paradoksaalisesti jopa enemmänkin lapsen toimijuudesta ja sen rajoista; lapsuuden kokemuksista; pelon, vapauden ja läheisyyden tunteista; sekä identiteettiä muovaavista tekijöistä, kuin jos jotenkin saisimme suoraa tietoa yksilön sisimmistä ajatuksista. Toki tuloksena on ulkopuolelta kohdettaan tarkasteleva näkökulma kokemuksista ja toimijuudesta, mutta toisaalta tällä näkökulmalla on jaettu relevanssi aikaistensa keskuudessa, tietyn kokemusyhteisön puitteissa. Kyse ei ole enää vain anekdootista.

33 Ks. Maynes 2008, 119.

LÄHTEET

- Augustinus, Tunnustukset = *Augustine: Confessions*. Toimittanut James J. O'Donnell. Oxford: Oxford University Press 1992 [verkkoaineisto]. <https://www.stoa.org/hippo/>. Viitattu 22.10.2022.
- Hier. *adv. Ruf.* = Hieronymus, *Apologia adversus libros Rufini*. Teoksessa *Patrologiae Cursus Completus*, Series Latina 23. Toimittanut J. P. Migne, Paris 1845, cols. 397–492.
- Hier. *epist.* = *Saint Jérôme, Lettres*. Texte établi et trad. Jérôme Labourt. Pariisi: Société d'édition "Les Belles lettres" 1949–63.
- Horatius, *epist.* = *Horace. Satires, Epistles and Ars Poetica*. Toimittanut ja kääntänyt H. Rushton Fairclough (Loeb Classical Library 194). Lontoo: Heinemann 1961 [1929].

KIRJALLISUUS

- Aasgaard, Reidar 2017: How close we can get to ancient childhood? Methodological achievements and new advances. Teoksessa *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*. Toimittaneet Christian Laes ja Ville Vuolanto. Lontoo: Routledge, 318–331.
- Alanen, Leena 1992: *Modern childhood? Exploring the 'Child Question' in Sociology*. Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitos.
- Alexander, Kristine 2015: Agency and emotion work. *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures*, 7 (2), 120–128. <https://doi.org/10.3138/jeunesse.7.2.120>
- Amherdt, David 2010: Le Protrepticus ad nepotem d'Ausone: rhétorique et humour, ou Ausone est-il...sérieux? *Mnemosyne*, 63 (1), 43–60. <https://doi.org/10.1163/002670710X12603307970559>
- Ariès, Philippe 1960: *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien regime*. Pariisi: Plon.
- Beaumont, Lesley A. – Dillon, Matthew – Harrington, Nicola (toim.) 2021: *Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*. Lontoo & New York: Routledge.
- Bernsten, Dorothe – Rubin, David C. 2004: Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory. *Memory and Cognition*, 32 (3), 427–442. <https://doi.org/10.3758/BF03195836>
- Blumer, Herbert 1969: *Symbolic Interactionism; Perspective and Method*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs (NJ).
- Booth, Alan D. 1979: The date of Jerome's birth. *Phoenix*, 33, 346–352. <https://doi.org/10.2307/1087190>
- Booth, Alan D. 1981: The chronology of Jerome's early years. *Phoenix*, 35, 237–259. <https://doi.org/10.2307/1087656>
- Cain, Andrew 2009: *The Letters of Jerome: Asceticism, Biblical Exegesis, and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press.
- Dewey, John 1980 [1934]: *Art as Experience*. New York: Perigee.
- Dixon, Suzanne 1992: *The Roman Family*. Baltimore ja Lontoo: Johns Hopkins University Press.

- Dolansky, Fanny 2017: Roman girls and boys at play: realities and representations. Teoksessa *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*. Toimittaneet Christian Laes ja Ville Vuolanto. Lontoo: Routledge, 116–136. <https://doi.org/10.4324/9781315568942>
- Giddens, Anthony 1984: *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Oxford: Polity Press.
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the agency trap: Caveats for historians of children, youth, and Education. *History of Education*, 45 (4), 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Grig, Lucy 2012: Deconstructing the symbolic city: Jerome as guide to late antique Rome. *Papers of the British School at Rome*, 80, 125–143. <https://doi.org/10.1017/S0068246212000074>
- Harlow, Mary – Laurence, Ray – Vuolanto, Ville 2007: Past, present and future in the study of Roman childhood. Teoksessa *Children, Childhood and Society*. Toimittaneet Sally Crawford ja Gillian Shepherd. Oxford: Archaeopress, 5–14.
- Hitlin, Steven – Elder, Glen Jr. 2007: Agency: an empirical model of an abstract concept. Teoksessa *Constructing Adulthood: Agency and Subjectivity in the Life Course*. Toimittanut Ross Macmillan. New York: Elsevier, 33–68. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(06\)11002-3](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(06)11002-3)
- Honig, Michael-Sebastian 2009: How is the child constituted in childhood studies. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Toimittaneet Jens W. Qvortrup, William Corsaro ja Michael-Sebastian Honig. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 62–77.
- Horn, Cornelia B. – Martens, John W. 2009: *“Let the Little Children Come to Me”*: *Childhood and Children in Early Christianity*. Washington, D.C: The Catholic University of America Press.
- Huxley, Aldous 1932: *Texts & Pretexts. An Anthology with Commentaries*. Lontoo: Chatto & Windus.
- James, Allison – James, Adrian 2004: *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- James, Allison – Prout, Alan (toim.) 1997: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. 2. uusittu laitos. Lontoo: Routledge.
- Joye, Sylvie 2012: Filles et pères à la fin de l’Antiquité et au haut Moyen Âge. Des rapports familiaux à l’épreuve des stratégies. Teoksessa *Les Stratégies familiales dans l’Antiquité tardive*. Toimittaneet Christophe Badel ja Christian Settapani. Pariisi: De Boccard, 239–266.
- Kantola, Ismo 2005: Ajatuksia ylevän sosiologiasta. Teoksessa *Kansallinen, eurooppalainen, globaali*. Toimittaneet Timo Toivonen, Leena Haanpää ja Taru Virtanen. Taloussosiologian tutkimusseminaarit vuonna 2004. Turku: Turun kauppakorkeakoulu, 75–91. https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/113614/Kre2_2005.pdf. Viitattu 1.11.2021.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa 2022: Introduction: Religion as Historical Experience. Teoksessa *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Toimittaneet Sari

- Katajala-Peltomaa ja Raisa Toivo. Lontoo: Palgrave MacMillan, 1–35.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8_1
- Kivimäki, Ville – Suodenjoki, Sami –Vahtikari, Tanja 2021: Lived nation: histories of experience and emotion in understanding nationalism. Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki ja Tanja Vahtikari. Lontoo: Palgrave Macmillan, 1–28.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_1
- Kivimäki, Ville – Toivo, Raisa 2022: Kokemuksen historia. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen – Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toimittaneet Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 59–76.
- Laes, Christian – Vuolanto, Ville 2017: A new paradigm for the social history of childhood and children in Antiquity. Teoksessa *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*. Toimittaneet Christian Laes ja Ville Vuolanto. Lontoo: Routledge, 1–10.
- Lillehammer, Grete 2010: Introduction to socialisation. Teoksessa *Recent research on childhood and children in the past*. Toimittanut Grete Lillehammer. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger, 9–19.
- Macdonald, Margaret 2014: *The Power of Children: The Construction of Christian Families in the Greco-Roman World*. Waco: Baylor University Press.
- deMause, Lloyd 1974: The evolution of childhood. Teoksessa *The History of Childhood*. Toimittanut Lloyd deMause. New York: Harper & Row, 1–73.
- Maynes, Mary J. 2008: Age as a category of historical analysis: history, agency, and narratives of childhood. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 1 (1), 114–124.
<https://doi.org/10.1353/hcy.2008.0001>
- Maza, Sarah 2020: The kids aren't all right: historians and the problem of childhood. *The American Historical Review*, 125 (4), 1261–1285. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa380>
- Miller, Susan A. 2016: Assent as agency in the early years of the children of the American revolution. *Journal of the History of Childhood and Youth*, 9 (1), 48–65.
<https://doi.org/10.1353/hcy.2016.0022>
- Ohana, David 2020: *The Fascist Temptation: Creating a Political Community of Experience*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003137221>
- Oswell, David 2013: *The Agency of Children. From Family to Global Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139033312>
- Pleasant, Nigel 2019: Free will, determinism and the 'problem' of structure and agency in the social sciences. *Philosophy of the Social Sciences*, 49 (1), 3–30.
<https://doi.org/10.1177/0048393118814952>
- Rahikainen, Marjatta 2013: Ariès lapsen ja perhe-elämän historiasta. Teoksessa *Ariès ja historian salaisuus*. Toimittanut Matti Peltonen. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 44–113.
- Rawson, Beryl 2003: *Children and Childhood in Roman Italy*. Oxford: Oxford University Press.
- Robb, John 2010: Beyond agency. *World Archaeology*, 42 (4), 493–520.
<https://doi.org/10.1080/00438243.2010.520856>

- Rosenwein, Barbara 2006: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & Lonto: Cornell University Press.
- Ryan, Patrick 2008: How new is the "new" social study of childhood?: The myth of a paradigm shift. *Journal of Interdisciplinary History*, 38 (4), 553–576.
<https://doi.org/10.1162/jinh.2008.38.4.553>
- Strauss, Anselm 1978: A social world perspective. *Studies in Symbolic Interaction*, 1, 119–128.
- Thomas, Lynn M. 2016: Historicizing agency. *Gender & History*, 28, 324–339.
<https://doi.org/10.1111/1468-0424.12210>
- Valentine, Kylie 2011: Accounting for agency. *Children and Society*, 25 (5), 266–278.
- Vallgård, Karen – Rønsgig Laren, Katrine 2021: Emotional echoes: Young people, Divorce and the public media 1960–2000. *Journal of Social History*, 55 (1).
<https://doi.org/10.1093/jsh/shaa030>
- Vehkalahti, Kaisa – Jouhki, Essi 2022: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 366–391. <https://oa.finlit.fi/site/books/e/10.21435/skst.1478/>
- Vuolanto, Ville 2014: Children in the Roman world: cultural and social perspectives. A review article. *Arctos*, 48, 435–450.
- Vuolanto, Ville 2016: Lapsi ja lapsuus varhaiskristillisessä kulttuurissa. *Teologinen Aikakauskirja*, 121 (5–6), 481–487.
- Vuolanto, Ville 2017: Experience, agency, and the children in the past. The case of Roman childhood. Teoksessa *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*. Toimittaneet Christian Laes ja Ville Vuolanto. Lontoo: Routledge, 318–331.
- Vuolanto, Ville 2020: Daily life of children in Late Antiquity. Teoksessa *Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*. Toimittaneet Lesley A. Beaumont, Matthew Dillon ja Nicola Harrington. Lontoo & New York: Routledge, 268–280.
<https://doi.org/10.4324/9781315542812-22>
- Ziniewicz, Gordon 2012: *John Dewey: experience, community, and communication* [verkkoaineisto]. <https://www.americanphilosophy.com/dewey.html>. Viitattu 1.11.2021.

Kolonialistinen diskurssi ja rodullistaminen vanhassa suomalaisessa lastenkirjallisuudessa

Metodologisia pohdintoja

Raita Merivirta

 <https://orcid.org/0000-0002-8396-1098>

Pohtiessaan suomalaisten ja muiden historiallisesti siirtomaattomien kansojen ja kansalaisten koloniaalisia kokemuksia pohjoismaista kolonialismia kartoittavassa teoksessa sosiaali antropologi Ulla Vuorela muisteli omia 1950-luvun lapsuuden lukukokemuksiaan, muun muassa Frances Hodgson Burnettin tyttöromania *Pikku prinsessa* (1905, käännetty suomeksi 1912) sekä Astrid Lindgrenin Peppi Pitkätossu -kirjoja. Vuorela kuvaili, kuinka nämä kirjat kutsuivat omaksumaan kolonialistisen maailmanjärjestyksen luonnollisena, varsinkin kun tuon ajan lapsilukija ei yleensä kohdannut lainkaan näihin kirjoihin ja niiden maailmankuvaan kohdistuvia kriittisiä arvioita. Myöskään koulu ei 1950- ja 1960-luvuilla mitenkään haastanut näitä näkemyksiä eurooppalaisesta kolonialismista, vaan pikemminkin vahvisti niitä.¹ Vuorela esitti, että hänen lapsuutensa ”[l]astenkirjat vetivät lukijansa mukaan siirtomaavallan värittämään ja hallitsemaan maailmaan ja omalta osaltaan luonnollisti-

1 Vuorela 2009, 24–25.

vat sen.”² Vuorela itse ei tehnyt aiheesta tutkimusta, mutta hänen käyttämänsä esimerkit britti-imperiumin linssin kautta kuvatun lasten- ja nuortenkirjallisuuden lukemisesta ja niiden esittämän maailmankuvan ja kolonialistisen maailmanjärjestyksen hyväksymisestä herättivät minussa kysymyksiä vanhan suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden ei-eurooppalaisten alueiden, kulttuurien ja ihmisten kuvausten koloniaalisuudesta.

Tutkittuani aikaisemmin kolonialismin historiaa ja englanninkielistä jälkikoloniaalista kirjallisuutta käänsin katseeni suomalaiseen lasten- ja nuortenkirjallisuuteen. Tutkimuskohteekseni muodostui kolonialistisen diskurssin ja siihen kiinteästi liittyvän rodullistamisen ja rotuhierarkioiden esiintyminen vanhassa suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Omassa projektissani tämä tarkoittaa ajanjaksoa, joka sijoittuu 1800-luvun viimeisistä vuosikymmenistä 1960–1970-luvuille eli aina Aasian ja Afrikan dekolonisaatioon ja kansalaisyhteiskuntaisteluihin saakka. Näkökulmani tähän kirjallisuuteen on historiallinen ja jälkikoloniaalinen, eli tarkastelen suomalaisille lapsille ja nuorille tarjolla ollutta kirjallisuutta vahvasti oman aikansa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Tässä luvussa pohdin niitä metodologisia ratkaisuja, joita olen tehnyt tutkiessani kolonialistista diskurssia, toiseuden kuvausta ja siihen liittyviä hierarkioita sekä rodun kuvauksia suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa.³

Kolonialismin ja rodullistamisen historian tutkijan tulee olla tarkkana käyttämiensä käsitteiden kanssa. Kuten Clare Bradford on muistuttanut, esimerkiksi englannin kielessä sana musta (*Black*) on aiemmin ollut halventava ilmaus, mutta sana on uudistunut itsensä mustaksi identifioivien henkilöiden käytössä ja merkitsee nyt positiivisia asioita: ihonvärin lisäksi myös kulttuurisia arvoja ja esimerkiksi tapoja käyttäytyä tai puhua. Sanoilla on kuitenkin eri merkityksiä eri maissa ja kulttuureissa, joten tällaisten latautuneiden termien käyttöä on aina tutkittava ja harkittava kontekstissaan eikä voi olettaa, että ne ovat sellaisinaan siirrettävissä

2 Vuorela 2013, 293.

3 Tutkimuksen on rahoittanut Suomen Akatemia, päätös numero 321947.

kielestä tai kulttuurista toiseen.⁴ Samoin monien alkuperäiskansojen kohdalla on tärkeää selvittää, mitä nimitystä kyseisen kansan jäsenet haluavat itsestään käytettävän, jotta ei tule toistaneeksi kolonialistisia tai muuten loukkaaviksi koettuja nimityksiä. Tässä luvussa käsitelen noin sata vuotta vanhaa tekstiä, jossa toistuu tiheästi sana ”neekeri”, jota itse käytän vain siteeratessani tuota tekstiä suoraan. Muuten käytän sanaan viitatessani vakiintunutta antirasistista ilmaisua n-sana, sillä ”neekeri” ei ole ollut neutraali sana suomen kielessäkään. Sitä on käytetty ja käytetään yhä ”rodullistetun eron tuottamiseen ja uusintamiseen sekä – eriarvoistaviin avoimen rasismien ilmauksiin”.⁵

Kun tutkija valitsee teoreettisia näkökulmia ja menetelmiä historiallisesti, tässä tapauksessa 100 vuotta vanhaan aineistoon, joutuu hän luonnollisesti myös pohtimaan tämän päivän käsitteiden sopivuutta menneen ilmiön tarkasteluun. Esimerkiksi David Rudd on nostanut esiin presentismin vaaran eli nykypäivän käsitteiden, arvojen ja ymmärryksen käyttämisen (mittatikkuna) menneisyyden lasten- ja nuortenkirjoja tulkittaessa – usein sillä olettamuksella, että me olemme edeltäjiämme edistyneempiä tai moraalisempia. Presentismin välttämiseksi hän korostaakin tekstien historiallisen kontekstin selvittämistä – silloinkin kun kyse on nykypäivän tekstistä – ja tekstien analyysia tässä omassa asiayhteydessään eli vertikaalisesti, ei horisontaalisesti suhteessa nykypäivän arvoihin ja käsitteisiin. Historiallisia tekstejä ei pitäisi erottaa taustastaan eli aikansa muista teksteistä, joiden kanssa ne olivat olemassa samaan aikaan ja joiden kanssa ne mahdollisesti myös keskustelivat.⁶ Bradford puolestaan on huomauttanut, että tämän päivän rotua ja rodullistavaa representaatioita käsittelevien teorioiden hyödyntäminen vanhempien tekstien analysoinnissa ei ole anakronistista vanhempien tekstien syyttämistä rasisisiksi. Sen sijaan sillä voidaan tehdä näkyväksi vanhojen tekstien taustalla usein implisiittisesti vaikuttavia kulttuurisia ideologioita sekä tekstissä esiintyviä epäjohtonmukaisuuksia ja railoja, jotka paljastavat ristiriitaisuuksia ja jännitteitä.⁷

4 Bradford 2011, 168.

5 Rastas 2007, 139.

6 Rudd 2011, 108, 112, 117.

7 Bradford 2011, 168.

Ennen kuin siirryn varsinaiseen metodologiseen pohdintaan, käsitte-
len lyhyesti kolonialistisen diskurssin esiintymistä brittiläisessä ja suo-
malaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Tämän jälkeen esittelen
jälkkolonialistista tutkimusotetta, kolonialistista diskurssia sekä valitse-
maani tapaustutkimusta. Esimerkkitapaukseni kautta siirryn pohtimaan
kaunokirjallisuuden käyttöä historian tutkimuksessa ja käsitte-
len muussa kontekstualisointia ja tekijän merkitystä. Viimeiseksi analysoin
valitsemaani tekstiä rodun ja rodullistamisen teemojen kautta ja pohdin
esimerkkitekstissä esiintyvän kolonialistisen diskurssin todentamista
diskurssianalyysin avulla.

Kolonialismi lastenkirjallisuudessa

Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kolonialistista diskurssia
on tutkittu toistaiseksi vähän.⁸ Näiden brittiläisiä edeltäjiä ja esikuvia on
sen sijaan tutkittu melko runsaasti. Tutkimus on osoittanut, että brittiläi-
nen lasten- ja nuortenkirjallisuus on ollut tehokas väylä imperialistisen
ideologian ja kolonialismin välittämiseksi.⁹ Donald E. Hall on esittänyt,
että lastenkirjallisuus levitti imperialistista sanomaa erityisen vaikut-
tavasti varsinkin 1800-luvun lopulla. Tuon ajan lastenkirjallisuudesta
löytyy tiivistetysti perustelut aikakauden kolonialismille sekä selkeä
pyrkimys sanoman levittämiseen, jopa indoktrinaatioon.¹⁰ Kirjallisuus-
tutkija Patrick Brantlinger on huomauttanut, että nuorelle yleisölle,
”tuleville maailman hallitsijoille” suunnattiin paljon imperialistisista
diskurssia.¹¹ Brittiläisen lastenkirjallisuuden kulta-aika (1860–1930)
ja imperialismien ja kolonialismin kukoistuksen aika olivat kiinnostavasti
ajallisesti pitkälti päällekkäisiä, ja tuon ajan brittiläinen lasten- ja
nuortenkirjallisuus niveltä useimmiten imperialistiseen ja kolonialistiseen
kulttuuriin. Näin lapsille opetettiin ja samalla normalisoitiin pienestä

8 Ks. kuitenkin Oja 2017; Kokkola & Merivirta 2020; Arminen 2020; Merivirta 2021.

9 Esim. Richards (toim.) 1989; Castle 1996; Kutzer 2011 [2000]; Singh 2004; Smith 2011.

10 Hall 1991, 51.

11 Brantlinger 1990, 190.

pitäen imperialistista, kolonialistista ja usein myös rassistista maailman-kuvaa. J. D. Stahlin mukaan brittiläinen lastenkirjallisuus heijasti imperialismin kulttuurisia pyrkimyksiä ja toimi vaikuttavana akkulturaation keinona. Esimerkiksi Rudyard Kiplingin (1865–1936) teokset tarjosivat ideologista tukea sellaisille ”imperialistisille kulttuurisille ja rodullisille asenteille”, joilla britti-imperiumi pystyi perustelemaan valta-asemansa sekä muiden kulttuurien hyväksikäytön.¹²

Myös muualla Euroopassa lasten- ja nuortenkirjallisuuden julkaiseminen kehittyi imperialismin kiihkeimpinä vuosikymmeninä.¹³ Näin tapahtui myös Suomessa, jossa 1800- ja 1900-lukujen vaihde oli suomenkielisen kirjallisen kulttuurin luomisen aikaa. Lasten ja nuorten kouluttaminen ja sivistäminen olivat keskeinen osa valistuneen kansakunnan luomista – lapsista ja nuorista oli hyvä aloittaa. Koska suomalainen lastenkirjallisuus oli vasta alkutaipaleellaan sekin, käännettyllä lasten- ja nuortenkirjallisuudella oli suuri merkitys suomenkielisen kirjallisuuden kehittämisessä.¹⁴ Brittiläinen ja amerikkalainen kolonialistinen lasten- ja nuortenkirjallisuus levisivät käännöksinä jo 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ja vaikuttivat suomalaiseen lasten- ja nuortenkirjallisuuteen. Nimenomaan brittiläistä lasten- ja nuortenkirjallisuutta oli käännetty eniten suomeksi 1900-luvun alkuun mennessä, ja sitä käännettiin runsaasti vielä sen jälkeenkin.¹⁵ Monet 1900-luvun alun lastenkirjallisuuden kääntäjät, kuten Helmi Krohn ja Anni Swan, toimivat myös lastenlehtien toimittajina ja kirjoittivat itsekin lapsille.

Syntyjankohta ja käännöskirjallisuuden vaikutteet huomioiden ei lie ne ihme, että myös suomalaisessa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun (Euroopan ulkopuolisia alueita käsittelevässä tai niille sijoituvassa) lasten- ja nuortenkirjallisuudessa on tunnistettavissa kolonialistinen diskurssi, johon liittyy myös rodullistava ajattelu. Lastenkirjallisuudentutkija Päivi Heikkilä-Halttusen mukaan ”on perusteltua sanoa, että suomalaisissa

¹² Stahl 1991, 50.

¹³ Bradford 2010, 39.

¹⁴ Kuivasmäki 2007, 280.

¹⁵ Ihonen 2003, 16.

lastenkirjoissa vallitsi aina 1950–1960-luvuille asti kolonialistis-imperialistiseen maailmankäsitykseen perustuva ajatus länsimaalaisista poikkeavista ’roduista’, joiden rasistista kohtelua ei katsottu tarpeen kyseenalaistaa.”¹⁶ Valkoiset länsimaalaiset normiksi asettava kolonialistinen ajattelu ja kirjallisuus luokittelee usein muut ”rodut” ja kulttuurit arvoasteikon alemmalle sijalle. Niinpä, kuten Pramod K. Nayar on esittänyt, ”rotu on se keskeinen prisma, jonka kautta kaikki jälkikoloniaalinen analyysi taittuu.”¹⁷ Niin on myös minun tutkimuksessani.

Kiinnitän huomiota muun muassa siihen, että 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat keskeistä suomalaisen kansallisen kulttuurin ja identiteetin rakentamisen aikaa. Tähän prosessiin liittyi myös rodullisen identiteetin, suomalaisten valkoisuuden, korostaminen vastineena väitöksille, joiden mukaan suomalaiset saattaisivat olla mongoleita. Rotumäärittelyä tehtiin tuolloin myös suhteessa saamelaisiin, jotka nähtiin rodullisesti(kin) suomalaisista poikkeavina.¹⁸ Tutkimukseni perusteella nämä määrittelyt ja rodullisen identiteetin rakentaminen näkyivät myös 1900-luvun alun lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Kolonialistinen ajattelu ja sen mukanaan tuoma rasistinen maailmankuva levisivät myös suomalaisessa lastenkirjallisuudessa, jota suomalaiset lapset lukivat opetuksen, sivistyksen ja viihdykkeen nimissä. Kun kolonialistista diskurssia sisältäviä lastenkertomuksia on luettu vuosikausia, sillä on mitä luultavimmin ollut suuri vaikutus suomalaislasten ajatuksiin ja suhtautumiseen ei-eurooppalaisia maita, kulttuureita ja ihmisiä kohtaan.

Miten sitten lähdin tutkimaan ja todentamaan vanhojen suomalaisten lastenkertomusten kolonialistisuutta? Ensimmäisenä minun tuli luonnollisesti valita aineistoni seulomalla vanhasta suomalaisesta lasten- ja nuortenkirjallisuudesta tekstejä, joissa käsitellään joko Euroopan ulkopuolisia maita, kulttuureja ja ihmisiä tai eurooppalaisia/suomalaisia etnisiä vähemmistöjä vieraina tai toisina. Tässä luvussa käytän esimerkkinä satukuningattarena tunnetun Anni Swanin (1875–1958) alun perin sarjamuotoista kertomusta ”Uutisasukkaana Austraaliassa”. Kertomus

16 Heikkilä-Halttunen 2013, 32.

17 Nayar 2010, 1.

18 Lehtola 2012, 180.

julkaistiin alkujaan Swanin itsensä toimittamassa *Sirkka*-lastenlehdessä vuonna 1926. Myöhemmin Swan julkaisi täydentämänsä ja muokkaamansa tekstin nuortenromaanina nimellä *Arnellin perhe* vuonna 1949. Swanin ja hänen tekstinsä merkitystä tutkimuksen kohteena korostaa se, että hän oli paitsi satukirjailija, kääntäjä ja lastenlehtien toimittaja myös yksi ensimmäisiä nuortenromaanien kirjoittajia Suomessa ja häntä pidetään suomenkielisen nuorisoromaani-lajityypin kehittäjänä.¹⁹ Erityisen vahva hänen roolinsa oli tyttöromaanin kehittäjänä.²⁰ Olen aiemmassa julkaisussani analysoinut kolonialismia, rodun ja valkoisen viattomuuden kuvausta ”Uutisasukkaana Austraaliassa” -kertomuksessa.²¹ Tässä luvussa huomio on käyttämissäni tutkimusmenetelmissä.

Aineiston valittuani luin tekstin tarkasti läpi pohtien seikkoja, jotka nousivat erityisesti esille tarkastellessani sitä jälkikoloniaalisesta näkökulmasta. Luettuani tekstin huolellisesti aloin miettiä, miten soveltaisin analyysiini jälkikoloniaalista diskurssintutkimusta, mitä näkökulmia ja teorioita käyttäisin apuna ja miten teksti olisi viisainta kontekstualisoida. Seuraavassa esittelen tarkasteluni perusmetodologiaa eli jälkikoloniaalista diskurssintutkimusta.

Jälkikolonialismi, kolonialistinen diskurssi ja lastenkirjallisuus

Kirjallisuudentutkija Joel Kuortti on koostanut jälkikolonialismista seuraavan määritelmän, joka selventää hyvin myös minun käyttämäni tutkimusotteen vaikuttimia:

Jälkikolonialismi on yhteiskuntaa kriittisesti tarkasteleva teoria, joka kuvaa ennen kaikkea niitä vaikutuksia, joita eurooppalaisella kolonialismilla on ollut ja yhä on maailman eri kansojen taloudelliselle, kulttuuriselle, sosiaaliselle ja psyykkiselle elämälle niin enti-

19 Esim. Kivilaakso 2009, 233.

20 Lappalainen 1979, 129.

21 Merivirta 2021.

sissä siirtomaissa ja siirtomaavalloissa kuin muissakin maailman osissa.²²

Kuorti toteaa jälkikoloniaalisen teorian olevan poliittisesti motivoitunutta ja pyrkivän paljastamaan vallankäytön muotoja huomioiden esimerkiksi sellaisia ulottuvuuksia kuin rotu, sukupuoli, kansallisuus, luokka ja etnisyys. Jälkikoloniaalinen teoria analysoi ”keinoja, joilla voi asettaa kyseenalaisiksi kolonialistisen ja imperialistisen perinnön välittämät rakenteet, jotka ovat rasistisia, sukupuolittuneita tai poliittisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti eriarvoistavia.”²³ Jälkikoloniaalinen kirjallisuudentutkimus pohtii sitä, kuinka ”tekstit kuvaavat koloniaalisissa ja jälkikoloniaalisissa yhteiskunnissa ilmeneviä vallan ja tiedon muuttuvia suhteita.”²⁴ Jälkikoloniaalisen teorian soveltuvuutta suomalaiseen tutkimuskenttään on epäiltykin, ehkä juuri siksi, että Suomella itsellään ei ole ollut siirtomaita ja Suomi on täten usein nähty erilaisena, jopa poikkeuksellisenä, Euroopan maana. Toisaalta jälkikoloniaalista tutkimusotetta on myös käytetty Suomessa melko runsaasti eri aineistoihin ja eri tieteenalojen piirissä.²⁵

Diskurssintutkimus on keskeinen osa jälkikoloniaalista tutkimusta. Diskurssi on käsitettävissä erilaisten maailmaa tiedettäväksi ja merkitykselliseksi tekevien kielellisten lausuntojen tai väittämien järjestelmänä. Tunnettu esimerkki kolonialistisesta diskurssista on *orientalismi*. Edward Said on kuvaillut orientalismia länsimaiseksi esitystavaksi, jolla ”orientista on esitetty väitteitä, sitä koskevia näkemyksiä on pönkitetty arvovallalla ja sitä on kuvailtu, opetettu, asutettu ja hallittu.”²⁶ Saidin teosta *Orientalismi* (1978) voi pitää kolonialistisen diskurssin tutkimuksen aloittajana. Kuten Ania Loomba selittää, diskurssianalyysi mahdollistaa yhteyksien jäljittämisen näkyvän ja piilotetun, vallitsevan ja marginaalisen, käsitysten ja instituutioiden välillä. Diskurssianalyysi auttaa meitä näkemään, ”kuinka valta toimii kielen, kirjallisuuden, kulttuurin

22 Kuorti 2007, 12. Olen lyhentänyt Kuortin esittämää määritelmää.

23 Kuorti 2007, 15, 12.

24 Bradford 2007, 8.

25 Ks. esim. Kuorti, Lehtonen & Löytty (toim.) 2007; Keskinen ja muut 2009.

26 Said 2011, 15.

ja päivittäistä elämää säätelevien instituutioiden kautta.”²⁷ Said esitti, että eurooppalaisten orienttia koskevat ja esittävät tekstit osallistuivat Euroopan ja sen ”toisten” välisen dikotomian luomiseen, joka oli keskeistä sekä eurooppalaisen kulttuurin luomiselle että sille, miten eurooppalaiset käyttivät ja laajensivat valtaansa muissa maissa.²⁸ Clare Bradford selittää, että koloniaalinen diskurssi pitää imperialistisia ”totuuksia” luonnollisina ja normaaleina, hyväksyen esimerkiksi ajatuksen, että länsimainen imperialismi toi mukanaan edistystä aiemmin kehittymättömille alueille ja avasi niitä sivistykselle.²⁹

Lasten- ja nuortenkirjallisuudessa kolonialistinen diskurssi näyttäytyy esimerkiksi imperialistisen ja koloniaalisen maailmanjärjestyksen luonnollistamisena tai vaikkapa rodullisten erojen ja hierarkioiden rakentamisena. Kysymys rodusta on keskeinen ”sivistyneen” ja ”primitiivisen” kaltaisille binaarisille eronteoilte, joille kolonialismi rakennettiin.³⁰ Rotu onkin keskeinen käsite jälkikoloniaalisessa analyysissä, ja sellainen se on myös tässä luvussa esittelemässäni tapaustutkimuksessa.

Esimerkkini ”Uutisasukkaana Austraaliassa” kuvaa helsinkiläisen Arnellin perheen kokemuksia elämästä pienellä maatilalla Queenslandissa oletettavasti tekstin syntyajankohtana eli 1920-luvulla. Perheen isä on muuttanut Australiaan jo hieman muuta perhettä aiemmin, koska hän on kavalluksesta syytetyksi tultuaan menettänyt työnsä pankissa ja kärsinyt vankilatuomion – syyttömänä, kuten tarinan lopussa tulee todistetuksi. Perheen äiti ja neljä lasta – Mauri, 13, Mirkka, 11, Erkki, 8, ja pikku-Laura – matkustavat perässä. Isä-Arnell on ostanut Queenslandista pienen lammastilan, jonka hoidossa auttavat perheen aboriginaalipalvelijat Cobi ja Sambo. Cobi osoittautuu luotettavaksi palvelijaksi, kun taas Sambo paljastuu petolliseksi ja liittoutuu maatilalle hyökkäävän aboriginaalijoukon kanssa.

Tarinan keskeistä sisältöä ovat suomalaisperheen kohtaamiset aboriginaalien kanssa. Kertomus on seikkailuhenkinen nuorisoromaani, jon-

27 Loomba 2015, 63.

28 Ks. Loomba 2015, 61.

29 Bradford 2011, 165.

30 Bradford 2007, 7.

Uutisasukkaana Austraaliassa.

Kuva 1. Joukko aboriginaaleja uhkaa Arnellin perhettä *Sirkka*-lehden alkuperäisessä kertomuksessa.

Kuva: *Sirkka*, no 13 (1926). Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

ka keskeisiin hahmoihin kuuluu Maurin luokkatoveri Heikki, joka on karannut kotoaan tätiensä luota liittyäkseen Arnellien matkaan. Heikki on Mauria huimapäisempi ja suunnittelee rikastuvansa kullanetsinnällä. Tätä toimittaessaan hän eksyy metsässä ja kohtaa aboriginaaliheimon jäsenen, Dvinnan. Tästä alkavat ”villeiksi” kuvattujen aboriginaalien ja suomalaisperheen monimuotoiset, mutta negatiivisessa valossa kuvatut kohtaamiset: aboriginaalit valehtelevat, pitävät Heikkiä vankinaan, hyökkäävät maatilalle aikuisten miesten poissa ollessa sekä lopulta nappaavat perheen nuorimman lapsen Lauran.³¹ Kaikkiaan Australian alkuperäisasukkaat kuvataan primitiivisinä, julmina ja epäluotettavina. Nostin rodun ja rodullistamisen keskeisiksi analyysin kohteiksi tarkastellessani tätä kertomusta, jossa käytetään tiheään n-sanaa viittaamaan aboriginaaleihin ja erottamaan heidät valkoiseksi kuvatusta suomalaisperheestä.

Haluan painottaa, että aikakauden lasten- ja nuortenkirjallisuudesta olisi voinut löytyä – ja etsin tarkoituksella sellaisiakin tekstejä, joista löytyy – myös antikoloniaalisia aineksia. Niitä ei tässä tutkimassani kertomuksessa kuitenkaan ilmennyt. Kaikkiaan on tärkeää huomioida, että diskurssit eivät yleensä ole sisäisesti mitenkään yhdenmukaisia ja mono-liittisiä, vaan ne sisältävät myös ristiriitaisuuksia ja mahdollisesti vastarintaakin. Diskurssit eivät myöskään ole staattisia ja ajasta tai paikasta riippumattomia, mistä syystä kolonialistista diskurssiakin analysoidessa

31 Tällaiset juonikuviot vaikuttavat olleen suhteellisen yleisiä vanhemmassa esimerkiksi australialaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Esimerkiksi Richard Rowen *The Boy in the Bush* (1869) sisältää vastaavia elementtejä. (Ks. Bradford 2001, 35–41.)

on tärkeää käyttää vahvasti kontekstualisoivaa otetta. Demonstroin seuraavaksi tällaista otetta esimerkkitaipaukseni avulla.

Kaunokirjallisuus ja historian tutkimus

Romaania historiantutkimuksen lähteenä tarkastellut Julia Reid on luonut neljän kohdan muistilistan, jota voi käyttää hyödyksi analysoidessa romaaneja historiantutkimuksen kontekstissa. Sen soveltamisesta voi olla hyötyä myös lasten- ja nuortenkirjallisuuden, esimerkiksi nuortenromaanien tai sarjamuotoisen, lehdessä julkaistun kertomuksen analyysissä. Reidin esittämät kohdat ovat 1) teoksen kirjoittamisen historiallinen konteksti laajasti ymmärrettynä, esimerkiksi liittyen sukupuoleen, luokkaan tai etnisyyteen, ja se, miten romaani käsittelee ja ilmentää näitä konteksteja; 2) romaanissa esiintyvät (mahdollisesti keskenään kilpailevat tai ristiriitaisetkin) ideologiset diskurssit ja kertojaäänit sekä käytetyt lajityypit ja tekstuaaliset strategiat merkityksen rakentajina, sekä romaanin oma, aktiivinen rooli historiallisessa kontekstissaan; 3) sen pohtiminen, mitkä teoreettiset näkökulmat auttavat lähestymään romaania historiallisena lähteenä, esimerkiksi kirjahistoria, jälkikoloniaalinen teoria, reseptio-teoriat; 4) romaanin oletettu ja todellinen lukijakunta, julkaisu- ja lukemishistoria sekä teoksen saama vastaanotto ja näiden vaikutus romaanin merkitysten muodostumiseen.³² Käytän tätä muistilistaa apuna selittäessäni omaa tapaani tutkia Swanin kertomusta ”Uutisasukkaana Austraaliassa”.

Aloitin Reidin listan loppupäästä: kohdasta kolme eli teoreettisen viitekehysten valinnasta. Viitekehys oli minulle alusta alkaen selvä, ja muut kohdat vaativat enemmän pohtimista ja selvittämistä. Kuten olen yllä kertonut, olin valinnut jälkikoloniaalisen viitekehykseni jo aiheen valinnan yhteydessä. Arkistoja, käsikirjoituksia ja kertomuksen myöhempää romaaniversiota hyödyntäessäni käytin myös joitain kirjahistorian metodeja ja näkökulmia. Reidin viimeinen kohta käsittelee

³² Reid 2020, 193.

Kuva 2. *Arnellin perheen* lapsia ja uskollinen Cobi-palvelija romaanin kannessa. Kansikuvan tekijää ei ole mainittu. Kuva: Anni Swan: *Arnellin perhe*, WSOY 1949.

teoksen lukijakuntaa ja vastaanottoa, enkä tässä yhteydessä sen suuremmin pureutunut niihin – joskin toisenlaisen näkökulman yhteydessä ne olisivat varmasti korostuneet. Omassa tarkastelussani selvitin lähinnä, että *Arnellin perhe* on nykyään yhä saatavilla kirjastoissa ja se julkaistiin e-kirjana vuonna 2020. Julkaisuvuonnaan 1949 *Arnellin perhe* sai nuortenkirjailijoiden yhdistys Nuorten Kirjan kunniamaininnan ja romaania kehuttiin sen lämpimästä ja ymmärtävästä kerronnasta. Näistä syistä pidän kertomuksen/romaanin tarkastelua erityisen perusteltuna.

Muistilistan kohtaa yksi eli kertomuksen kirjoittamisen historiallista kontekstia miettiessäni pohdin ensin sitä, mistä Swan sai inspiraation sijoittaa tarinansa Australiaan – hän ei itse koskaan käynyt siellä. Muut Swanin nuorisoromaanit sijoittuvat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomeen. ”Uutisasukkaana Austraaliassa” / *Arnellin perhe* on siis poikkeus Swanin nuorisoromaanituotannossa. Etsin tietoa lukemalla Swanin elämäkertoja ja hänestä kirjoitettuja muita tekstejä sekä vieraillemalla Kansallisarkistossa sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa. Jälkimmäisistä ei irronnut paljon muuta tietoa kuin kertomuksen romaania varten muokattu käsikirjoitus. Maija Lehtosen kirjoittamasta Swan-elämäkerrasta löysin tiedon, että kirjailija oli hyödyntänyt merimiehenä työskennelleen lankonsa Heikki Mannisen muisteloita.³³ Lehtonen ei kuitenkaan kerro aiheesta enempiä, eikä Heikki Mannisen muisteloita ole tallennettu jälkipolvien luettavaksi. Kertomuksesta/romaanista ei ole aiemmin tehty tutkimusta, joten siihen liittyvää tietoa oli saatavilla niukalti.

Arvelin, että Swanin aiheen valintaan vaikutti langon tarinoiden lisäksi suomalaisten, erityisesti pohjanmaalaisten miesten muuttoliike Queenslandiin, sillä se oli lisääntynyt 1920-luvulla.³⁴ Australiaan muuttaneet suomalaiset kirjoittivat kirjeitä paitsi sukulaisilleen myös sanomalehdissä julkaistaviksi, joten myös Swan on saattanut lukea näitä julkaisuja 1920-luvulla. Queenslandin siirtolaisuutta koskevia lehtijuttuja lukiessani löysin vain hyvin vähän mainintoja aboriginaaleista. Se sai minut pohtimaan, miksi suomalaisten uudisasukkaiden ja aboriginaalien konfliktit ovat niin keskeisiä Swanin tekstissä. Erityisesti molempien osapuolten vahva rodullistaminen askarrutti.

Matthew Orville Grenby on todennut, että lasten- tai nuortenkirjan syntyajankohdan ymmärtämiseksi tutkijat usein perehtyvät ajankohdan historiaan esimerkiksi historiantutkimusta lukemalla. Jotta voidaan selvittää, miten teos on vuorovaikutuksessa kontekstinsa kanssa, tutkimuskohteena olevaa tekstiä myös analysoidaan ja tulkitaan tarkasti. Pyrkimyksenä on ymmärtää, miten tekstistä tuli sellainen kuin tuli ja

³³ Lehtonen 1958, 104.

³⁴ Ks. esim. Koivukangas 1998.

miten teksti tulisi ymmärtää. Grenby kirjoittaa kuitenkin, että tällaisessa lähestymistavassa on muistettava, että lasten- tai nuortenkirja ei mitenkään suoraan heijasta synty-ympäristöään, vaan tulkinnassa on otettava huomioon kirjailijan ja ehkäpä myös kirjan kuvittajan tai kustantajan luova panos.³⁵

Koska rotusuhteiden kuvaus on Swanin kertomuksessa varsin keskeisessä osassa, päädyin nostamaan suomalaisen rotukysymyksen esiin tulkinnalle tärkeänä kontekstina. Käytännössä tämä tarkoitti Suomessakin kertomuksen syntyajankohtana puhuttanutta keskustelua suomalaisten rodusta ja valkoisuudesta. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun eurooppalaisissa rotuteorioissa suomalaiset oli luokiteltu mongoleiksi, mikä oli asettanut heidät teorioiden pohjalta rakennetuissa rotuhierarkioissa jonkin indoeurooppalaisten ja mustien väliin.³⁶ 1900-luvun alussa suomalaiset olivat alkaneet haastaa tätä ajattelua monien Euroopan maiden korostaessa valkoisen rodun paremmuutta.³⁷ Keskustelua suomalaisten alkuperästä ja rodusta käytiin 1920-luvulla myös asiantuntija- ja tiedepiirien ulkopuolella, muun muassa lehdissä.³⁸ Suomen koulutettu eliitti pyrki kansallista identiteettiä rakentaessaan yhdistämään suomalaiset eurooppalaisuuteen ja valkoisuuteen ja kieltämään mongoli-teorian.³⁹

Anni Swan kuului suomalaiseen kulttuurieliittiin, ja vaikuttaa siltä, että hän osallistui keskusteluun suomalaisten valkoisuudesta lastenkerptomuksensa kautta – mahdollisesti tiedostamattaan. Joka tapauksessa ”Uutisasukkaana Austraaliassa” rakentaa ja vahvistaa eroja ”mustiksi” ja ”valkoisiksi” rodullistettujen ihmisten välillä kolonialistisia stereotyyppisiä hyväksi käyttäen. Tunnettuna lasten- ja nuortenkirjailijana sekä lastenlehden päätoimittajana Swan käytti myös huomattavaa vaikutusvaltaa. Hänen opettajankoulutuksensa ja -kokemuksensa ovat todennäköisesti kasvattaneet hänen tekstiensä opetuksellista vaikutusta ja niiden sanoman perillemenoja, jolloin kertomuksen ”Uutisasukkaana Austraaliassa” / *Arnellin perhe* kolonialistinen diskurssikin on levinnyt laajalle ja

35 Grenby 2011, 103.

36 Kemiläinen 1993, 57–62, 139–144.

37 Kemiläinen 1985, 306.

38 Tallgren 1985, 398–405; Kemiläinen 1985, 380.

39 Jokisalo 2010, 9, 21.

tehokkaasti. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden kolonialistisen diskurssin kanssa interaktiossa on toiminut myös koulun oppikirjojen kolonialistinen diskurssi.⁴⁰ Yhdessä nämä välittivät kolonialistista maailmankuvaa suomalaislapsille ja -nuorille.

Yleisen oman aikakautensa rotuun liittyvän keskustelun lisäksi päädyin ottamaan huomioon myös Swanin nuoruudestaan lähtien lukeman⁴¹ ja työkseen kääntämän ja käsittelemän vieraskielisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden, erityisesti angloamerikkalaisen 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alun nuorten- ja seikkailukirjallisuuden vaikutuksen. Intertekstuaalisuus eli teoksen mahdolliset viittaukset aiempiin teoksiin ja niistä saatu vaikutus muodostaa yhden tärkeän (lasten)kirjallisuuden historian kontekstin. ”Uutisasukkaana Australiassa” -kertomuksesta löytyy epäsuoria intertekstuaalisia viitteitä muun muassa Harriet Beecher-Stowen *Setä Tuomon tupaan* (1852), joka julkaistiin ensimmäisen kerran suomeksi lyhennettynä jo vuonna 1856. Esimerkiksi Beecher-Stowen kuvaaman pikku-Evan ja Swanin pikku-Lauran valkoisuuden välillä on yhtymäkohtia, joita käsittelem myöhemmin tässä luvussa. Tätä ennen tarkastelen ”mustuuden” ja ”valkoisuuden” välille rakennettuja vastakkaisuuksia Swanin kertomuksessa yleisemmällä tasolla.

Rodullistetuista vastapareista

Kolonialististen diskurssien ja rodullistamisen esiintymistä Swanin tekstissä voidaan analysoida jäljittämällä ja tunnistamalla erilaisia esimerkkejä yleiseurooppalaisesta kolonialistisesta diskurssista sekä tarkastelemalla rodullistettujen hahmojen ja rodun rakentumista tarinassa. Swanin kertomuksen aboriginaalit ovat n-sanalla rodullistettuja ”toisia” tarinan suomalaisille. N-sanalla kautta mustuus nousee selvästi omaksi tekijäkseen ja valkoisuuden vastapariksi kertomuksessa. Aboriginaalien

40 Ks. esim. Hanna Favorinin *Maantiede* (1925, 141) ja tutkimuskirjallisuudesta Paasi 1998.

41 Kivilaakso 2009, 198.

kuvaus on stereotyyppistä, ja siinä hyödynnetään monia kolonialistisesta diskurssista tuttuja trooppeja⁴².

Mari Lyytikäinen on analysoinut pro gradu -työssään suomalaisten 1920-luvun oppikirjojen kuvauksia n-sanalla kuvatuista ihmisistä ja todennut, että afrikkalaisista rakennettua kuvaa käytettiin vahvistamaan suomalaisten paikkaa muiden eurooppalaisten rinnalla. Afrikkalaiset esitettiin suomalaisten vastakohtana, mikä auttoi muodostamaan kuvan suomalaisista valkoisina ja eurooppalaisina, koska afrikkalaiset esitettiin yleisesti suomalaisten ja (muiden) valkoisten eurooppalaisten ”toisena”.⁴³

Kuvauksen taustalla vaikutti eurosentrinen ”kielioppi” – kuten Olli Löytty on sitä Stuart Halliin viitaten kuvannut –, joka on konstruoinut Afrikan jo 1800-luvulta lähtien mykkänä antaen sen merkitykset ulkopuolelta. Merkitykset taas määrittävät toiseuden periaatteen mukaan, ja tämä periaate puolestaan perustuu vastakohtille niin, että toinen osapuoli konstruoidaan positiivisilla merkityksillä varustettuna, toinen taas negatiivisilla.⁴⁴ Stuart Hall selittää (Ferdinand de Saussuren ajatuksia erosta) seuraavasti: me ymmärrämme, mitä ”musta” tarkoittaa, kun ja koska voimme asettaa sen vastakkain sen vastakohtan eli ”valkoisen” kanssa, emmekä niinkään siksi, että olisi olemassa joku pohjimmainen ”mustan” olemus tai ydin. Merkitys on siis suhteellista, ja merkityksellistä on nimenomaan rakennettu tai koettu ero ”mustan” ja ”valkoisen” välillä. Lisäksi, kuten Jacques Derrida on esittänyt, kahden tällaisen vastakohtan välillä on aina valtasuhde. Mustan ja valkoisen kohdalla valta on painottunut valkoisen puolelle.⁴⁵ Tutkimukseni mukaan kertomuksessa ”Uutisasukkaana Austraaliassa” toistuu tämä vanha dikotomia siirrettynä valkoisten suomalaisten ja mustien aboriginaalien välille. Seuraavassa kuvaan, miten tulin tähän johtopäätökseen.

Swanin kertomuksessaan käyttämä rodullistava n-sana pyyhkii pois afrikkalaisten, afrikkalais-amerikkalaisten ja Australian aboriginaalien

42 Tarkoitan troopilla narratiiveissa toistuvasti esiintyvää, usein stereotyyppistä käsitettä tai mallia (tai vaikkapa hahmoa, juonielementtiä tai teemaa, esimerkiksi ”jalo villi”), jonka vastaanottaja tunnistaa helposti ja joka toimii kerronnallisena oikopolkuna ja vastaanottajan ennakkokäsityksien aktivoijana.

43 Lyytikäinen 2003, 84–86.

44 Löytty 1994, 117.

45 Hall 2012 [1997], 234–235.

väliset ”rodulliset” ja kulttuuriset erot; sana niputtaa nämä väestöt yhdeksi ryhmäksi, jota voi kuvailla n-sanalla, kuten kertomuksen aboriginaalien yhtäläisyydet esimerkiksi *Setä Tuomon tuvan* Yhdysvaltojen Etelän mustiin osoittaa (yksi Arnellien perheen palvelijoista on nimeltään Sambo ja aboriginaalipalvelijat puhuttelevat isä-Arnellia tittelillä ”massa”). Kuten Mikko Lehtonen ja Olli Löytty ovat kirjoittaneet, ”[n]-sana tuo näkyviin ilmiön, jota voi kutsua kielen kolonisoivaksi vaikutukseksi. Kielellä paitsi luokitellaan myös usein toiseutetaan. Tällöin kieli kolonisoii tiedon kohteet, mutta samalla se kytkee myös käyttäjänsä kolonisoivaan puheeseen ja tarjoaa näin heille koloniaalisen puhuja-aseman.”⁴⁶ Swanin kertomuksessa tämä suomalaisten (Australian-siirtolaisten) ja suomalaislapsille ja -nuorille tarjottu koloniaalinen puhuja-asema on selkeästi havaittavissa.

N-sanalle alle luokitellun Australian alkuperäisväestön vastakohtana toimivat valkoiset eurooppalaiset, joihin tässä tarinassa alleviivatuksi luetaan myös suomalaiset. Esimerkiksi kun Heikki, ”valkoinen muukalainen”, kohtaa eksytyään metsässä joukon aboriginaaleja, joiden vanhina hän viettää lyhyen aikaa ja jotka tarjoavat hänelle syötäväksi sammakkoa ja käärmettä, hän muistaa kuulleen, että ”Austraaliassa eivät ainoastaan villit alkuasukkaat, vaan jopa valkoiset bushmannitkin mielihyvällä syövät sekä käärmeitä että sammakoita.”⁴⁷ Valkoisuus ei ole tässä kertomuksessa rodullisesti näkymätöntä tai ei-rotu, toisin kuin niin usein länsimaisessa kulttuurissa.⁴⁸ Valkoisuus on ominaisuus, joka erottaa suomalaiset henkilöt kertomuksen aboriginaaleista ja joka vahvistaa suomalaisten kuuluvan valkoisten eurooppalaisten joukkoon. Tulkiten tämän liittyvän kertomuksen kirjoitusajankohdan keskusteluun suomalaisten rodusta.

Arnellin perheen aboriginaalipalvelijoiden työ on selvästi ratkaisevan tärkeää maatilalla ylläpidossa, mutta heidän kuvataan ristiriitaisesti olevan ”niin harvinaisen laiskoja, että näytti siltä kuin he olisivat kilpailleet,

46 Lehtonen & Löytty 2007, 113.

47 Swan 1926, 83.

48 Dyer 2017 [1997]; Wekker 2016.

kumpi ehtisi tehdä vähemmän työtä.”⁴⁹ Kuvaus vahvistaa kolonialistista stereotypiaa aktiivisista valkoisista ja passiivisista ja laiskoista mustista, kun kertomus muuten korostaa suomalaisperheen ahkeruutta kovissa olosuhteissa. Aboriginaalien kuvaus on kertomuksessa kaikkiaan negatiivista: he ovat muun muassa ”kavalan näköisiä”, ”hymyilevät ilkeästi”, he ovat ”verenhimoinen ihmissyöjäjoukko” ja ”epäilyttäviä neekereitä”.⁵⁰ Ominaisuuksien ja luonteenpiirteiden lisäksi aboriginaalihakmojen ruumiillisuuskin on kertomuksessa erilaista, luonnotonta ja vastenmielistä. Heidän hampaitaan kuvataan epäluonnollisen valkoisiksi, ja heidän hyökätessään maatilalle Mauri näkee ”mustia, rasvaisia, kiiltäviä ruumiita” hiiviskelemässä ”käärmeen lailla kasvien keskellä”.⁵¹

Analyysissani ja todentaessani kertomuksen kolonialistisia piirteitä jäljitin tekstin erilaisia kolonialistisia trooppeja. Esimerkiksi yllä mainittu ”rasvainen alkuasukas” on kolonialistinen trooppi, joka syntyi hollantilaisten kuvatessa 1700-luvulla eteläisen Afrikan Khoisan-kansoja. 1800-luvun puoliväliin mennessä ”rasvaisen alkuasukkaan” trooppi oli levinnyt laajalti eurooppalaiseen populaarikirjallisuuteen.⁵² Orjuuden ja eurooppalaisten Afrikan-tutkimusmatkojen myötä valkoiset eurooppalaiset ja amerikkalaiset rakensivat yhä vahvemmin vastakkainasettelua ”sivistyneiden” valkoisten ja ”villien” mustien välille. Tätä pönkitettiin stereotyyppiolla ja luomalla vastakkaisia miellejyhtymiä ”valkoisista” ja ”mustista”, jolloin mustiin afrikkalaisiin ja afrikkalaistaustaisiin orjiin liitettiin mielikuvia primitiivisyydestä, villiyydestä, laiskuudesta, lapsellisuudesta, juonittelusta ja toisaalta yksinkertaisesta uskollisuudesta.⁵³ Nämä stereotyypit ja binaariset vastakohtat ovat eläneet sen jälkeen kolonialistisina trooppeina esimerkiksi populaarikulttuurissa vähän muutoaan välillä muuttaen, mutta pohjimmiltaan vahvasti samoina. Näiden ja muiden samankaltaisten valtasuhteiden paljastamiseen ja muuttamiseen jälkikoloniaalinen tutkimus pyrkii.

49 Swan 1926, 110.

50 Swan 1926, 110.

51 Swan 1926, 152.

52 Comaroff & Comaroff 1997, 224.

53 Ks. esim. Hall 2012 [1997], 239–259.

Valkoisuus ja viattomuus

Käytin analyysissani apuna myös kriittistä valkoisuuden tutkimusta ja erityisesti Gloria Wekkerin käsitettä ”valkoinen viattomuus” (engl. *white innocence*)⁵⁴, koska tekstissä selvästi painotetaan suomalaisten henkilöiden valkoisuutta korostamalla aboriginaalien mustuutta ja näihin liitettyjen piirteiden vastakohtaisuutta. Lisäksi analyysini osoitti tekstin korostavan valkoiseksi merkittyjen suomalaisten viattomuutta – yleensäkin, mutta myös suhteessa kolonialismiin Australiassa. Wekker on käsitellyt valkoista viattomuutta Hollannin kontekstissa ja todennut, että viattomuus liitetään usein pienuuteen, kuten pieneen kansakuntaan/valtioon tai pieneen lapseen. Eurooppalaisessa kulttuurissa pienet lapset yhdistyvät yleensä viattomuuteen ja hyvyyteen,⁵⁵ ja monet pienet Euroopan valtiot kuten Pohjoismaat ja Sveitsi vaikuttavat rakentaneen itseymmärrystään samalta pohjalta.⁵⁶ Valkoisuus, viattomuus ja pienuus (lapsen sekä valtion) ovat keskenään yhteydessä Swanin tekstissä, ja niitä käytetään (tietoisesti tai tiedostamatta) luomaan kuva suomalaisen Australiaan sijoittuvan asutuskolonialismin ei-koloniaalisuudesta.

Suurin osa lastenkirjoista esittää valkoisten, keskiluokkaisten lasten kokemuksen normatiivisena.⁵⁷ Näin myös esimerkkitapauksessani, sillä ”Uutisasukkaana Australiassa” ei edes esittele kuin yhden aboriginaalilapsen, pienen tytön, joka tarjoaa Heikille syötävää. Tyttö jää nimettömäksi, eikä hänen kokemuksestaan kerrota mitään. Sen sijaan Arnellin perheen nuorimmalle lapselle on varattu aivan erityinen rooli tarinassa: valkoinen ja viaton pikku-Laura asettuu aboriginaalihahmojen vankimaksi vastakohtaksi. Aboriginaalien hyökkäys Arnellien maatilalle ja kotiin keskeytyy, kun hyökänneet miehet näkevät ”pienen valkoisen olennon”, Lauran, polvistuneena lattialla. ”Hänen hiuksensa hohtivat kuin kuunkulta, hänen kalpeat kasvonsa säteilivät valkoisina, ja hänen pukunsa oli kuin hopeaa.”⁵⁸ Lauran vaaleuden jo aiemmin lumoamat ”taikauskaiset” miehet pakenevat ja jättävät perheen rauhaan.

54 Wekker 2016.

55 Wekker 2016, 16–17.

56 Ks. esim. Purtschert, Falk & Lüthi 2015, 4–5.

57 Bradford 2011, 164.

58 Swan 1926, 152.

Tulkitsin Lauran asemaa lastenkirjallisuudentutkija Robin Bernsteinin teoksessaan *Racial Innocence* (2011) esittämän teorian kautta, mikä osoittautui hedelmälliseksi. Bernstein esittää, että 1800-luvun puolivälistä lähtien lapsia alettiin pitää perisyynnin aiheuttaman syntisyuden sijaan viattomina ja jopa enkelinkaltaisina siinä määrin, että lapsuudesta tuli viattomuuden ruumiillistuma. On kuitenkin huomattava, että tämä viattomuus koski vain valkoisia. Tästä esimerkkinä Bernstein kuvailee *Setä Tuomon tuvan* pikku-Evaa, jonka voi nähdä nuoren valkoisen ja synnittömän sankarittaren arkkityyppinä. Pikku-Eva oli valkoisuuden ja viattomuuden lapsen ruumiissa yhdistävän kulttuurisen järjestelmän keskipiste. Merkityksellistä on myös se, että valkoisen lapsen viattomuus oli siirrettävissä hänen ympäristöönsä, jolloin viaton valkoinen lapsi pystyi muuttamaan lähipiirinsäkin viattomaksi teoillaan tai olemuksellaan.⁵⁹ Väitän, että kertomuksessa ”Uutisasukkaana Austraaliassa” pienen Lauran kohdalla tapahtuu samoin. Laurassa ruumiillistuu kautta tarinan valkoisuus ja viattomuus, jotka paitsi asetetaan aboriginaalien mustuutta ja pahuutta vastaan myös valkaisevat ja muuttavat viattomiksi hänen suomalaisen perheensä jäsenet. Arnelliin toiminnan kolonialistista luonnetta ei käsitellä lainkaan, vaan heidät kuvataan perheenä, joka kovasta työnteosta huolimatta kohtaa vastuksia – eikä vähiten juuri aboriginaalien taholta.

Lopuksi

Vanha suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus tarjoaa rikkaan ja monipuolisen aineiston lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimukseen. Esittämällä aineistolle sopivia kysymyksiä ja esimerkiksi lukemalla tekstejä yhdessä koulukirjojen kanssa on mahdollista muodostaa hyvinkin monipuolinen kuva siitä, minkälaisia asioita lapsille menneisyudessa opetettiin, millaisia arvoja heidän toivottiin omaksuvan ja minkälaisiksi kansalaisiksi heitä pyrittiin kirjallisella kulttuurilla kasvattamaan. 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten lapsille ja nuorille kirjoi-

⁵⁹ Bernstein 2011, 4–6.

tetut tekstit paljastavat kriittisessä tarkastelussa aikuisten pyrkimyksiä siirtää nuoremmille sukupolville ajatuksia ja arvoja, jotka koskivat esimerkiksi suomalaisuutta, kansallista identiteettiä, muita maita ja kulttuureja, rotua ja toki paljon muuta, vaikkapa sukupuolirooleja, perinteisiä taitoja, työmoraalia, uskontoa tai historiaa. Lasten- ja nuortenkirjallisuutta julkaistiin 1900-luvun edetessä kasvavassa määrin monenlaisista aiheista, sekä käännoksinä että alun perin suomeksi tai ruotsiksi kirjoitettuna. Kirjallista aineistoa seulomalla ja valitsemalla ja sopivia kysymyksiä esittämällä on mahdollista löytää vastauksia siihen, millaisia asioita, arvoja ja ajatuksia pidettiin kunakin aikana tärkeänä siirtää lapsille ja nuorille. Toki lasten- ja nuortenkirjallisuudella oli 1900-luvun vaihduttua myös yhä enemmän viihdyttävä tarkoitus kasvatuksellisen tehtävänsä ohella, mutta myös viihdykkeeksi kirjoitettu kirjallisuus voi paljastaa monia seikkoja aikansa aatemaailmasta ja maailmankuvasta, kun sille esitetään oikeita kysymyksiä ja sitä tarkastellaan sopivassa teoreettisessa viitekehyksessä.

Tässä luvussa olen esitellyt jälkikolonialisen teorian ja diskurssianalyysin mahdollisuuksia vanhan suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden tutkimuksessa. Käyttämäni teoriat ja metodit paljastavat paljon siitä, miten Suomessa on suhtauduttu rotuun, valkoisuuteen, mustuuteen ja kolonialismiin 1900-luvun alkupuolella – joskin käytetyt menetelmät sopivat toki myös myöhemmän lasten- ja nuortenkirjallisuuden tutkimukseen. Tällainen tutkimus paljastaa osaltaan suomalaisen rotuajattelun juuria ja historiaa sekä valottaa sitä, miksi Suomessa sata vuotta myöhemminkin vahvasti vastustetaan ajatusta suomalaisten koloniaalisesta osallisuudesta.⁶⁰ Yhä monikulttuurisemmaksi ja monietnisemmäksi muuttuvassa Suomessa, jossa esiintyy myös runsaasti rasismia,⁶¹ on tärkeää pohtia, mihin ajatukset esimerkiksi valkoisuudesta tai rodusta ylipäätään pohjaavat, mitä ja miten alttiissa iässä oleville suomalaislapsille ja -nuorille on opetettu kolonialismista ja vieraista kulttuu-

60 Käsitettä koloniaalinen osallisuus, engl. *colonial complicity*, on käytetty puhuttaessa Suomen kaltaisista maista, jotka eivät ole olleet eurooppalaisen kolonialismin keskipisteitä, mutteivat kuitenkaan myöskään kolonialismin ulkopuolisia tai viattomia uhreja. Ks. Vuorela 2009, 19.

61 Ks. esim. *Being Black in the EU / Second European Union Minorities and Discrimination Survey 2018*. <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/being-black-eu>.

reista ja miten rotuhierarkioita on rakennettu heille suunnatuissa materiaaleissa. Tätä tutkittaessa vahvaan kontekstualisointiin yhdistetystä jälkikolonialisesta tutkimusotteesta on suurta hyötyä.

LÄHTEET

Swan, Anni 1926: Uutisasukkaana Australiassa. *Sirkka* no. 13.

KIRJALLISUUS

- Arminen, Elina 2020: Seikkailu Jäämerellä – Kaarlo Hännisen Jäämeren sankari ja suomalainen kolonialismi. *Historiallinen Aikakauskirja*, 118 (4), 481–493.
- Bernstein, Robin 2011: *Racial innocence. Performing American childhood from slavery to civil rights*. New York: New York University Press.
- Bradford, Clare 2001: *Reading race: Aboriginality in Australian children's literature*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Bradford, Clare 2007: *Unsettling narratives. Postcolonial readings of children's literature*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Bradford, Clare 2010: Race, ethnicity and colonialism. *The Routledge companion to children's literature*. Lontoo & New York: Routledge, 39–50.
- Bradford, Clare 2011: Multiculturalism and post-colonialism. Teoksessa *Children's literature studies. A research handbook*. Toimittaneet Matthew Orville Grenby ja Kimberley Reynolds. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 162–169.
- Brantlinger, Patrick 1990: *Rule of darkness. British literature and imperialism, 1830–1914*. Ithaca & Lontoo: Cornell University Press.
- Castle, Kathryn 1996: *Britannia's children. Reading colonialism through children's books and magazines*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Comaroff, Jean – Comaroff, John L. 1997: *Of revelation and revolution. Vol II. The dialectics of modernity on a South African frontier*. Chicago & Lontoo: University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226114675.001.0001>
- Dyer, Richard 2017 [1997]: *White*. Lontoo & New York: Routledge.
- Favorin, Hanna 1925: *Maantiede. Kansakoulun oppi- ja lukukirja*. Porvoo: WSOY.
- Grenby, Matthew Orville 2011: Text and context. Teoksessa *Children's literature studies. A research handbook*. Toimittaneet Matthew Orville Grenby ja Kimberley Reynolds. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 102–107.
- Hall, Donald E. 1991: "We and the World". Juliana Horatia Ewing and Victorian Colonialism for Children. *Children's Literature Association Quarterly*, 16 (2), 51–55.
<https://doi.org/10.1353/chq.0.0784>
- Hall, Stuart 2012 [1997]: The spectacle of the 'Other'. Teoksessa *Representation. Cultural representations and signifying practices*. Toimittanut Stuart Hall. Lontoo & Thousand Oaks: Sage, 223–279.

- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013: Lasten kuvakirjojen pitkä tie tasa-arvoisiin esitystapoihin. Teoksessa *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Toimittanut Anna Rastas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–61.
- Ihonen, Markku 2003: Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toimittaneet Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 12–19.
- Jokisalo, Jouko 2010: Rotuteorioiden suomalaiset – olkaamme mongoleja. Teoksessa *Kulttuurisia kohtaamisia*. Toimittaneet Jouko Jokisalo ja Raisa Simola. Helsinki: Like.
- Kemiläinen, Aira 1985: Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa. Teoksessa *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 295–389.
- Kemiläinen, Aira 1993: *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Keskinen, Suvi – Tuori, Salla – Irni, Sara – Mulinari, Diana (toim.) 2009: *Complying with colonialism: Gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Aldershot: Ashgate.
- Kivilaakso, Sirpa 2009: *Satukuningatar Anni Swan*. Jyväskylä: Atena.
- Kuivasmäki, Riitta 2007: ”Lainalla täytyy alottaa” – Nuorisokirjallisuuden suomennokset. Teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toimittaneet H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 280–295.
- Koivukangas, Olavi 1998: *Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Kokkola, Lydia – Merivirta, Raita 2020: Colonialism, Finnish exceptionalism and the Sámi in early 1960s’ youth novels. *Clio: A Journal of Literature, History, and the Philosophy of History*, 47 (3), 271–293.
- Kuortti, Joel 2007: Jälkikoloniaalisia käännöksiä. Teoksessa *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toimittaneet Joel Kuortti, Mikko Lehtonen ja Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 11–26.
- Kuortti, Joel – Lehtonen, Mikko – Löytty, Olli (toim.) 2007: *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kutzer, Daphne M. 2011 [2000]: *Empire’s children: Empire and imperialism and classic British children’s books*. New York & Lontoo: Garland Publishing.
- Lappalainen, Irja 1979: *Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus*. Espoo: Weilin+Göös.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012: *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtonen, Maija 1958: *Anni Swan*. Porvoo: WSOY.
- Lehtonen, Mikko – Löytty, Olli 2007: Suomiko toista maata? Teoksessa *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toimittaneet Joel Kuortti, Mikko Lehtonen ja Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 105–118.
- Loomba, Ania 2015: *Colonialism/Postcolonialism*. 3 painos. Lontoo & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/978131751245>
- Lyytikäinen, Mari 2003: Tunteeton Musta Afrika – ’neekerit’ kansakoulun maantiedon oppikirjoissa 1920-luvulla. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/12125>. Viitattu 1.11.2021.

- Löyty, Olli 1994: Niilin lähteillä – tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin. Teoksessa *Me ja muut. Kulttuuri, identiteetti, toiseus*. Toimittanut Marjo Kylmänen. Tampere: Vastapaino, 113–130.
- Merivirta, Raita 2021: Colonialism, Race and White Innocence in Finnish Children's Literature: Anni Swan's 1920s' Serial "Uutisasukkaana Australiassa". Teoksessa *Finnish Colonial Encounters*. Toimittaneet Raita Merivirta, Leila Koivunen ja Timo Särkkä. Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80610-1_7
- Nayar, Pramod K. 2010: *Postcolonialism. A guide for the perplexed*. Lontoo: Bloomsbury.
- Oja, Outi 2017: Kolonialistit lintukodossa. Arvid Lydeckenin Sininen saari suomalaisen lastenkirjallisuuden robinsonadina. Teoksessa *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toimittaneet Maria Laakso, Toni Lahtinen ja Merja Sagulin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 197–209.
- Paasi, Anssi 1998: Koulutus kansallisena projektina. 'Me' ja 'muut' suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Toimittaneet Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino, 215–250.
- Purtschert, Patricia – Falk, Francesca – Lüthi, Barbara 2015: Switzerland and "Colonialism without Colonies": Reflections on the Status of Colonial Outsiders. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 18, (2), 1–17. <https://doi.org/10.1080/1369801X.2015.1042395>
- Rastas, Anna 2007: Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa. Teoksessa *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toimittaneet Joel Kuortti, Mikko Lehtonen ja Olli Löyty. Helsinki: Gaudeamus, 119–141.
- Reid, Julia 2020: Novels. Teoksessa *Reading primary sources. The interpretation of texts from nineteenth and twentieth century history*. 2. painos. Toimittaneet Miriam Dobson ja Benjamin Ziemann. Lontoo: Routledge, 181–198. <https://doi.org/10.4324/9780429401916-9>
- Richards, Jeffrey (toim.) 1989: *Imperialism and juvenile literature*. Manchester: Manchester University Press.
- Rudd, David 2011: Histories, politics and children's literature. Teoksessa *Children's literature studies: A research handbook*. Toimittaneet Matthew Orville Grenby ja Kimberley Reynolds. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 107–118.
- Said, Edward W. 2011: *Orientalismi*. Suomentaneet Kati Pitkänen ja Joel Kuortti. Helsinki: Gaudeamus.
- Singh, Rashna 2004: *Goodly is our heritage. Children's literature, empire, and the certitude of character. Constructing the colonial child*. Lanham: Scarecrow Press.
- Smith, Michelle J. 2011: *Empire in British girls' literature and culture. Imperial girls, 1880–1915*. Hampshire & New York: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9780230308121>
- Stahl, J. D. 1991: Editor's introduction. *Children's Literature Association Quarterly* 16 (2), 50–51. <https://doi.org/10.1353/chq.o.0761>
- Tallgren, Vappu 1985: Rotuopeista roduntutkimukseen Suomen "älymystön" aikakauslehdissä (Arvi Grotenfeldin, Tor Karstenin ja Kaarlo Hildénin käsityksiä). Teoksessa *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 391–405.

- Vuorela, Ulla 2009: Colonial complicity. The 'post-colonial' in a Nordic context. Teoksessa *Complying with colonialism: Gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Toimittaneet Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sara Irni ja Diana Mulinari. Aldershot: Ashgate, 19–33.
- Vuorela, Ulla 2013: Lapsilukija vallan maailmassa. Teoksessa *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Toimittanut Anna Rastas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 278–294.
- Wekker, Gloria 2016: *White innocence. Paradoxes of colonialism and race*. Durham & Lontoo: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822374565>

Konteksti, genealogia, tunne

Elokuvallisia katseita tyttöyteen ja tyttöyden historiaan

Heta Mulari

 <https://orcid.org/0000-0001-7861-5038>

”Kuinka keksit kirjoittaa väitöskirjan tytöistä ja ruotsalaisista nuorten elokuvista 1990-luvulla?” oli varmaankin yleisin kysymys, johon vastasin väitöskirjaprosessini aikana. Useimmiten kysymyksen kuultuani palasin ensin omiin teinivuosiiini ja kerroin, kuinka näin ensimmäistä kertaa elokuvan *Fucking Åmål* (ohjannut Lukas Moodysson, 1998). Olin koko lapsuuteni ja teini-ikäni katsonut yhdysvaltalaisia teinielokuvia innokkaasti Winona Ryderiä ja Alicia Silverstonea fanittaen. Kahden tytön rakkaustarinan pienessä eteläruotsalaisessa kaupungissa kertova *Fucking Åmål* tuntui ilmestyessään olevan jotakin aivan uutta ja erikoista.

Myös monet elokuvatutkijat ja feministikolumnistit ovat elokuvista kirjoittaessaan painottaneet *Fucking Åmål*in temaattista, kerronnallista ja visuaalista uutuutta. Tutkimuksellinen ja populaari aikalaispuhe uudeltaisesta, erilaisesta nuorisoeelokuvasta, uudeltaisesta tyttöydestä, jopa uusfeminismistä oli samalla yksi ensimmäisistä tutkimuksellisista kompastuskivistäni. Henkilökohtainen, eletty kokemukseni uutuudesta ja sen yhdistyminen aikalaislähteiden uutuusretoriikkaan vaikutti omaan tutkijankatseeseeni siinä määrin, että en pitkään aikaan osannut kyseenalaistaa tai historioida tätä uutuutta lainkaan. Uutuuden historioimisesta, tyttöyden genealogian kirjoittamisesta ja elokuvien kontekstualisoi-

misesta osaksi oman aikansa yhteiskunnallisia keskusteluja lapsuudesta ja nuoruudesta tulikin vähitellen väitöstutkimukseni metodologisia ohjenuoria.

Tämän luvun tavoitteena on reflektoida tutkimuksen tekemiseen väis-tämättä liittyvää metodologista myllerrystä sekä näkökulmien selkiyty-mistä prosessin edetessä. Anu Koivunen on antologiassa *Feministinen tietäminen* (2004) kuvannut oman, Niskavuori-elokuvia käsittelevän väi-töstutkimuksensa metodologisia reittejä ja teoreettismetodologisen ke-hyksensä muotoutumista dialogisesti aineiston lähiluvun kanssa.¹ Myös tässä luvussa katse kääntyy metodologisiin pohdintoihin, joita kävin läpi väitöskirjaprosessissani, ja ulottuu kysymyksiin, joihin törmäsin väitös-tilaisuudessa ja sen jälkeen.

Luvun ensimmäisessä osassa käsitelen metodologista valintaani lu-kea elokuvia ristiin muiden aikalaislähteiden kanssa. Keskityn siihen, kuinka tutkimuskysymysten asettamisen, lähteiden valinnan ja ristiin-luvun kautta loin elokuville tyttöyteen, kasvatukseen ja uusfeminismiin liittyviä historiallisia konteksteja. Toisessa osassa pureudun elokuvallisen tyttöyden genealologiaan ja historiografiaan sekä nuorten yhteiskun-nallisesta aktivismista 2000-luvun alun Ruotsissa käytyyn keskusteluun Daniel Espinosan ohjaaman elokuvan *Babylonsjukan* (2004) kautta. Kolmannessa osassa pohdin väitöskirjaprosessiani ajallisen etäisyyden päästä ja pohdin, millaisia mahdollisuuksia elokuvallisten tunteiden tutkimus tarjoaa lapsuudesta ja nuoruudesta kiinnostuneille historian-tutkijoille. Esimerkkielokuvana käytän 1970- ja 2000-luvuille sijoittu-vaan ruotsinsuomalaisen tytön kasvutarinaa, Pernilla Augustin ohjaamaa *Sovintoa (Svinalängorna, 2010)*. Tässä luvussa ääneen pääsevät elokuvien tyttöhahmot ovat iällisesti lapsia tai teini-ikäisiä, ja kaikki tasapainoilevat jollakin tavalla siirtymävaiheessa lapsuuden ja aikuisuuden välillä.

1 Koivunen 2004, 228–251.

Konteksti: ruotsalainen nuorisokuva ja yhteiskunnallinen keskustelu

Väitöskirjaprojektini käynnistyi konkreettisesti 1990–2000-lukujen ruotsalaisen nuorisokuvan kentän kartoittamisella. Aineistossani oli lopulta 19 vuosien 1995 ja 2006 välillä ensi-iltansa saanutta elokuva-teatterilevityksessä olutta elokuvaa, joiden päähenkilöinä oli tyttöjä ja joiden pääteemat kietoutuivat tyttöyteen. Historioitsijana minulle oli väitösprosessini alusta asti selkeää, ettei tutkimukseni keskittyisi ainoastaan erilaisten tyttöyksien paikantamiseen ja analysoimiseen elokuvissa niiden lähiluvun² kautta, vaan ulottuisi elokuvien ohella muihin aika-laisteksteihin ja audiovisuaalisiin aineistoihin, kuten lehdistövastaanottoon, populaarikirjallisuuteen, tytöille suunnattuihin aikakauslehtiin ja dokumenttelokuviin. Tämä kontekstualisoimista, ristiinlukua ja intertekstuaalisuutta painottava ja elokuvaa sosiaalisena teknologiana tarkasteleva metodologinen lähestymistapa on ollut varsin tyypillinen historialliselle elokuva- ja mediatutkimukselle.³ Lähdin siis tarkastelemaan elokuvaa eri ilmiöiden, ihmisten ja asioiden määrittelijänä tietyssä historiallisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa sekä samalla omissa elokuvataiteellisissa (esimerkiksi genre, dramaturgia, kerrontarakenteet) reunaehdoissaan.⁴

Anu Koivunen hahmottaa kontekstualisoimista elokuvien tulkinnallisten kehysten käsitteen kautta. Sillä hän viittaa historiallisiin luenta-tapoihin ja merkityksiin, joita elokuville annetaan esimerkiksi elokuvajournalismissa, akateemisessa tutkimuksessa ja muissa intertekstuaalisissa lähteissä. Koivunen on paikantanut Niskavuori-elokuvien vastaanotosta toistuvia luenta- tapoja, joiden kautta on merkityksellistetty muun muassa suomalaista vahvan naisen kuvaa.⁵ Myös omassa työssäni halusin tavoittaa prosesseja, joiden kautta elokuvaa voi ymmärtää osana

2 Lähiluvusta ks. esim. Salmi 1993; Kallioniemi & Kärki 2012.

3 Ahonen 2013; de Lauretis 2004 [1987]; Koivunen 1995; Koivunen 2003, 27–31; Mulari & Piispa 2009; Negra 2009, 9; Oinonen & Mähkä 2012, 276; Salmi 1993.

4 Ahonen 2013; Kallioniemi & Kärki 2012, 170–171; Koivunen 1995, 29; Mulari & Piispa 2009, 7–18; Pantti 1997, 130–143; Römpötti 2012; Salmi 1993, 154–156.

5 Koivunen 2003, 28.

oman aikansa yhteiskunnallisia keskusteluja työistä. Tämä päätös ohjasi intertekstuaalisten lähteiden valintaa ja sitä, kuinka elokuvien eri kontekstit vähitellen hahmottuivat työni edistyessä. Konteksti muodostui näin prosessina ja oli itsessään tutkimustulos, eikä se näin ollen ole vain taustoitusta tai jotakin, mikä odottaa valmiina tutkijaansa.⁶

Elokuvien katselun, muistiinpanojen kirjoittamisen ja pääteemojen hahmottelun ohella uppouduin ensimmäisessä vaiheessa elokuvien lehdistövastaanottoon. Luin arvioita ja kolumneja suurimmista ruotsalaisista päivä- ja iltapäivälehdistä ja kävin läpi Svenska Filminstitutetista kokoamiani lehdistömateriaaleja. Elokuva-arvioiden kautta sain ensimmäistä käsitystä siitä, mihin yhteiskunnallisiin keskusteluihin elokuvat liitettiin.

Elokuvajournalismia ja intertekstuaalisia lähteitä lukemalla aloin tavoittaa tapoja, joilla nuorisoelokuvia merkityksellistettiin nimenomaan ruotsalaisessa ja pohjoismaisessa kontekstissa. Aiempi tutkimuskirjallisuus ei tarjonnut tähän juurikaan suuntaviivoja, koska nuorisoelokuvan tutkimus ja lajityypin historian kirjoittaminen ovat keskittyneet vahvasti angloamerikkalaiseen tuotantoon.⁷ Angloamerikkalainen nuorisokuva on paljolti kytkeytynyt nuoruuden ymmärtämiseen kriisinä, jonaakin mitä tulee ratkaista sekä henkilökohtaisella että yhteiskunnallisella tasolla. Nuorisoelokuviissa onkin käsitelty paljon kunkin ajan huoli-puhetta nuorista, ja genrekaavaan on voimakkaasti kuulunut nuorten päähenkilöiden palauttaminen järjestykseen tai jopa rankaiseminen elokuvien lopussa – toisin sanoen nuorten ja nuoruuden symbolinen kontrollointi.⁸ Henry Giroux on analysoinut nuorisoelokuvia ”tyhjinä kategorioina”, joihin aikuiset elokuvantekijät ovat projisoineet omia toiveitaan ja huoliaan nuorista ja heidän kauttaan yhteiskunnan tulevaisuudesta.⁹

6 Saarelainen 2012, 244–246.

7 Useat tutkijat ovat huomauttaneet, kuinka angloamerikkalaisen nuorisoelokuvan synty kietoutui tiiviisti 1950-luvun nuorisokulttuurin nousuun ja kaupallistumiseen sekä nuorten uudenlaiseen vapaa-aikaan. Nuorisoa tavoittelemaan pyrkineistä elokuvista alettiin myös puhua eksploitaatioelokuvinä, joita määrittivät pieni budjetti, kaavamaiset juonirakenteet ja henkilökuvastot sekä nuoruuden määrittäminen uhkana. (Driscoll 2011, 4; Kaveney 2006; Shary 2005, 1–3.)

8 Biltereyst 2007, 9–25; Pantti 1997, 32; Pantti 2002, 16–27.

9 Giroux 2002, 170–171; Aapola, Gonick & Harris 2005.

Elokuva- ja tyttöutkija Catherine Driscoll on huomauttanut, että vaikka nuorisotelokuvan historiaa on konventionaalisesti kirjoitettu käyttäen sen alkupisteenä 1950-lukua ja kaupallisen nuorisokulttuurin syntyä, lapsuuden ja nuoruuden elokuvallisilla kuvastoilla on huomattavasti pidempi historia.¹⁰ Esimerkiksi tyttöyden tulkinnat itsenäisistä tyttö-sankareista uhrautumisen vaarassa oleviin Ofelia-hahmoihin kietoutuvat tiiviisti niin sanotun länsimaisen modernin tyttöyden määrittelyyn 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä alkaen. Moderni tyttöys ymmärrettiin julkisessa keskustelussa, psykologiassa ja kasvatuksellisissa julkaisuissa kriisinä hyvässä ja pahassa: se nähtiin ihailun kohteena, itsenäisyyskamppailuna ja haavoittuvaisuutena.¹¹

Pohjoismainen nuorisotelokuva kehittyi transnationaalisessa vuoropuhelussa angloamerikkalaisen, nousevan lajityypin kanssa, joka keskityi valtaosin poikien kasvutarinoihin. Ruotsalaisia 1940–1950-lukujen nuorisotelokuvia luonnehti moralistinen, aikuislähtöinen katse, joka seuraili paljolti yhdysvaltalaisia kerrontakaavoja ja henkilöahmoja.¹² Elokuvatutkija Anders Marklund on paikantanut myös uudemmissa, 1980–2000-lukujen ruotsalaisista nuorisotelokuvista sukupolvikonfliktin, joka pyritään edelleen usein ratkaisemaan palauttamalla nuoret päähenkilöt tavalla tai toisella yhteiskunnalliseen järjestykseen ja perusarvoihin.¹³ Väitöstutkimuksessani tavoitin kuitenkin useista 1990–2000-luvun nuorisotelokuvista murrosta, jossa päähenkilöiksi nousivat poikien sijaan tytöt ja moralisoiva katse alkoi murtua. Sukupolvikonflikti säilyi kerronnassa ennallaan, mutta ongelmaksi alkoi entistä vahvemmin nousta nuorten sijaan yhteiskunta.¹⁴

Yhtenä keskeisenä metodologisena haasteenani olikin näin ollen huomioda samanaikaisesti kansainvälisen nuorisotelokuvan ja teinietelokuvan konventiot sekä ruotsalaisen elokuvatuotannon erityispiirteet ja yhteiskunnallinen keskustelu. Toisin sanoen elokuville piti rakentaa lokaalin

10 Driscoll 2011, 11–12.

11 Alaimo 2005, 149–151; Conor 2004; Driscoll 2011; Dyhouse 2013, 250; Eduards 2007, 41–42; Vehkalahti 2000, 130–144.

12 Bengtsson 1998.

13 Marklund 2004, 124–131.

14 Mulari 2009, 271–273; Mulari 2015; Mulari 2016.

kontekstin lisäksi myös dialoginen, globaali konteksti. Hyvä esimerkki ruotsalaisen ja kansainvälisen nuoris elokuvan konventioiden vuoropuhelusta on Teresa Fabikin esikoisohjaus *Hip hei hutsu!* (*Hip hip hora!* 2004), jossa 13-vuotias Sofie joutuu kiusaamisen ja sukupuolistuneen väkivallan kohteeksi ensimmäisillä viikoillaan yläasteella. Elokuvan tapahtumapaikat (koulu, koti, kotibileet), keskushenkilöt (päähenkilö, ystäväporukka, ilkeät tytöt, ihastuksen kohteena olevat vanhemmat pojat) ja pääteemat (uusi koulu, ihastuminen, alkoholikokeilut) noudattavat pitkälti nuoris elokuvista tuttuja kerronnallisia rakenteita ja henkilöhaamoja. Elokuvan lopulla oleva kohtaus, jossa päähenkilöt Sofie, Amanda ja Emma pyörivät leikkipuistossa keinussa, toistaa jopa kuvakulmillaan ja visuaalisella ilmeellään yhdysvaltalaisen Catherine Hardwicken ohjaamaa elokuvaa *Kolmetoista* (*Thirteen*, 2003), jossa päähenkilö Tracy keinuu puistossa.

Kuten Malena Janson on huomauttanut, ruotsalaisen nuoris elokuvakulttuurin erityispiirteenä voi pitää kasvatuksellisuutta, joka näkyy paitsi elokuva- ja mediakasvatuksen pitkänä historiana myös konkreettisesti siinä, millaisille nuoris elokuville ohjataan rahoitusta. *Hip hei hutsu!* oli osa Svenska Filminstitutetin järjestämää laajaa valtakunnallista tasa-arvokampanjaa, jonka kautta pyrittiin lisäämään tietoisuutta kouluissa tapahtuvasta sukupuolistuneesta häirinnästä ja vahvistamaan tasa-arvoajattelua sekä kouluissa että laajemmin yhteiskunnassa.¹⁵ Elokuvaa kehystettiin Svenska Filminstitutetin julkaisussa *Först såg vi en film* tasa-arvoajattelun kautta seuraavasti: ”*Hip hei hutsu!* käsittelee Sofien altistumista seksuaaliselle väkivallalle ja loukkauksille. – – Tyttöjä ja poikia kohdellaan eri tavoin, mikä osoittaa, kuinka epätasa-arvoisia näkemyksemme poikien ja tyttöjen seksuaalisuudesta ovat.”¹⁶

Hip hei hutsu! -elokuvan tematiikka kiinnittyi valtiollisen tasa-arvoajattelun ohella vuosituhannen vaihteen ajankohtaiseen uusfeministiseen keskusteluun, joka henkilöityi vahvasti nuoreen naiseuteen ja korosti uuden feministisen sukupolven syntyä. Esimerkiksi feministikolumnistit ja -kirjailijat käsitelivät sukupuolistunutta häirintää omien

¹⁵ Janson 2009, 127–143.

¹⁶ Lundquist & Viklund 2005, 69. Käännös oma.

kokemustensa kautta ja nostivat sitä esiin merkittävänä yhteiskunnallisenä ongelmana. Keskeisenä teemana oli vastustaa häirintää avoimesti ja muuttaa tilannetta. Tämä näkyy myös *Hip hei hutsu!* -elokuvan loppusulkeumassa, jossa Sofie rohkaistuu nousemaan ehdistelijaansa vastaan ja nolaa hänet koulun ruokalassa muiden oppilaiden edessä. Tyttöhahmon individualistinen, peppipitkätössumainen sankaruus muistuttaa pohjoismaisesta, vahvan ja ihaillun tasa-arvotyön mallista.¹⁷

Kun kontekstoin elokuvan avainkohtauksia lehdistövastaanottoon sekä intertekstuaalisiin lähteisiin feministisestä populaarikirjallisuudesta elokuva- ja tasa-arvokasvatuksellisiin materiaaleihin, aloin muodostaa kuvaa tiettyyn historialliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin sijoittuvasta medioituneesta tihentymästä, mediadebatista¹⁸. Tässä mediadebatissa tyttöjen seksuaalisuutta määriteltiin modernin länsimaisen tyttöyden historiasta tutuin henkilöhahmoin ja nuortenelokuvagenreä noudattelevien kerronnallisten valintojen kautta mutta samaan aikaan 2000-luvun alun ruotsalaisista keskusteluista ammentaen.

Rakensin näin *Hip hei hutsu!* -elokuvan kontekstin kasvatuksellisen ja uusfeministisen näkökulman ympärille. Kontekstualisoiva katse on samalla aina myös valintoja – jos olisin esimerkiksi lukenut joitain muita lähteitä ja kysynyt lähteiltäni erilaisia kysymyksiä, väitöskirja olisi kertonut toisenlaisen narratiivin.¹⁹ Valitsemieni kontekstien ansiosta tulin tutkimustulokseen, jonka mukaan ruotsalaisessa nuorisoelekuva-tuotannossa oli 1990–2000-lukujen taitteessa kyse pikemminkin *tyttö-elokuvista*, joita määritteli yhtä aikaa sekä uusfeministinen keskustelu että ruotsalaisen tasa-arvokasvatuksen jatkumo. Mutta mitä seuraavaksi, ristiinluvun ja kontekstualisoinnin jälkeen? Kiinnostuin siitä, miten tä-

17 Aaltonen 2006; Aaltonen 2017, 83–102; Mulari 2015.

18 Kouluissa tapahtuvasta sukupuolistuneesta häirinnästä ja väkivallasta käyty mediakeskustelu on hyvä esimerkki ruotsalaiselle yhteiskunnalle tyypillisestä intensiivisestä mediadebatista, jossa lukuisa määrä osallistujia journalisteista poliitikoihin, elokuvantekijöistä kolumnisteihin ja kasvattajiin osallistuu tietyn tapahtuman tai ilmiön käsitteelyyn eri näkökulmista tietyn rajatun ajan. Mediadebatin voi ymmärtää valtakamppailuna tietyn teeman merkityksistä tietyssä yhteiskunnallisessa ja historiallisessa kontekstissa. Historioitsijalle tämänkaltainen mediadebatti avaa tyttöyden määrittelyyn liittyviä valtasuhteita sekä sitä, kuinka käsitykset tyttöydestä muotoutuvat diskursiivis-materiaalisessa verkostossa eri toimijoiden välisenä neuvotteluna, kiistelynäkin. (Kroon 2001, 220.)

19 Saarelainen 2012, 244–270.

mänkaltaiset tulkinnat tyttöydestä mahdollistuivat juuri ruotsalaisen elokuvan kontekstissa ja millaista tyttöyden historiaa 1990–2000-lukujen elokuvat kantoivat mukanaan. Käänsin teoreettismetodologisen huomioni genealologiaan ja historiografiaan.

Genealogia: Tytöt ja yhteiskunnallinen aktiivisuus

A genealogy is a history that does not look for causes and points of origin so much as map how things and ideas are possible within a given context.²⁰

Tutkimusongelmani paikantaminen tyttöyden, nuoris elokuvan ja ruotsalaisen feminismin kehikkoon kumpusi pitkälti paitsi aineiston lähi- ja ristiinluvusta myös teoreettisesta innostuksestani Michel Foucault'n genealogiaa ja tieto–valta-ajattelua soveltaneiden feministiteoreetikoiden kuten Judith Butlerin, Catherine Driscollin tai Joan Wallach Scottin teksteihin. Elokuvallisen tyttöyden ymmärtäminen historiallisena, tietyissä yhteiskunnallisessa tilanteessa ja valtasuhteiden kautta jatkuvasti neuvoteltavana, kiisteltävänä sekä ruumiillisesti elettyinä asiana²¹ muodostui työssäni teoreettismetodologiseksi ohjenuoraksi, jonka avulla tulkitsin elokuvia ja intertekstuaalisia lähteitä.

Yksi minua eniten inspiroineista teoreetikoista oli Catherine Driscoll, joka on kirjassaan *Girls: Feminine Adolescence in Popular Culture and Cultural Theory* (2002) tarkastellut modernin tyttöyden ja nuoren feminiinisyyden muotoutumista eri instituutioissa, kuten populaarikulttuurissa, lainsäädännössä, lääketieteessä, psykologiassa – ja myös kulttuurintutkimuksessa. Driscollin lähestymistavassa tärkeiksi nousevat sekä historiografinen että genealoginen ulottuvuus. Historiografisella ulottuvuudella tarkoitetaan sitä, kuinka olemme tottuneet kirjoittamaan tyttöyden historiaa, genealogisella puolestaan sitä, miten tietynlaiset esitykset

²⁰ Driscoll 2002, 3.

²¹ Foucault 2003 [1976], 9–13, 26–28; Butler 1999 [1990], 8–9, 22–33, passim; Driscoll 2002; Bowen Raddeker 2007, 24–25; Scott 1999, 4–5; ks. myös Johansson & Österholm 2013, 3.

tyttöydestä mahdollistuivat tietyssä yhteiskunnallisessa, historiallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa.²² Genealogian voi myös ymmärtää tietynlaisena kontekstien ristiinlukuna ja sitä kautta pidempien jatkumoiden paikantamisena.

Yksi aineistoni elokuvista oli Daniel Espinosan *Babylonsjukan*, jossa 19-vuotias Maja elää elämänsä ensimmäistä suurta taitekohtaa. Tätä elokuvaa lähilukiessani päädyin moninaiisiin keskusteluihin urbaanista nuoruudesta, ruotsalaisen yhteiskunnan neoliberalisoitumisesta sekä nuorten epäluottamuksesta ruotsalaiseen yhteiskuntaan. Elokuvan teema ei ollut ainutlaatuinen 2000-luvun alussa: tyttöjen ja nuorten naisten aktivismia tai irrallisuutta yhteiskunnasta käsittelevät myös muun muassa *Hannah med H* (ohjannut Christina Olofson, 2003), *Fröken Sverige* (ohjannut Tova Magnusson-Norling, 2004) ja *Falla Vackert* (ohjannut Lena Hanno-Clyne, 2004). Nuorten naisten yhteiskunnallinen aktiivisuus ja suhde poliittiseen ilmapiiriin ja neoliberalismiin muodostuivatkin yhdeksi väitöskirjani ydinteemoista – yhdeksi temaattisista tiivistymistä ja mediadebateista, joiden kautta tyttöyttä ymmärrettiin 1990–2000-lukujen ruotsalaisessa nuorisoeelokuvassa.

Babylonsjukanin alussa Majan poikaystävä on lähdössä kesäksi Intiaan ja jättämässä näin Majan kodittomaksi. Maja kokee, ettei hänen elämälään ole suuntaa, eikä hän viihdy työssään hampurilaisgrillillä. Poikaystävänsä kontaktien kautta Maja päätyy asumaan kommuuniin yhdessä kolmen muun nuoren aikuisen kanssa. Nuoret hengailevat yhdessä kesäisen Tukholman kaduilla, puistoissa ja bileissä. Yksi kommuunin asukkaista, Mattias, kertoo Majalle tuntevansa melankolista epäluottamusta yhteiskuntaa kohtaan eli kärsivänsä ”babylonintaudista”, johon hän sairastui osallistuttuaan mielenosoitukseen EU:n huippukokouksen yhteydessä Göteborgissa ja nähtyään siellä kuolemiin johtanutta poliisiväkivaltaa. *Babylonsjukanin* päähenkilöt löytävät kaupungilta ja yhteisöstään vaihtoehtoja tilaa yhteiskunnassa, johon he eivät enää koe kuuluvansa. Mattias kuvaa turhautumistaan ja erillisyyttään Majalle seuraavasti:

22 Driscoll 2002; Hemmings 2011.

Koko elämäni on rakennettu niin, ettei minun tarvitse olla älykäs selviytyäkseni. Minun ei tarvitse ajatella. Minua... Minua ohjailaan, olen kuin kuluttaja. Elän maassa, joka teeskentelee puolustavansa hienoa neutraaliutta. Siis, vaikka kuinka monet natsit voivat kävellä ympäriinsä, kunhan kukaan ei huomaa heitä. Me heräämme aamulla, nousemme, ja menemme työpaikalle, joka on olemassa – ainoastaan siksi että meidän täytyy käydä siellä. Ja miksi meidän täytyy käydä töissä – koska meidän pitää olla osa tuotantokoneistoa. Koko homman ydin on siinä, että koko länsimainen elämämme perustuu kärsimykselle ja ahdistukselle. Ja Babylon... se antaa meille jatkuvasti lyhytkestoisia ratkaisuja ongelmiimme, kuten masennuslääkkeitä...²³

Babylonsjukan kehystettiin elokuvajournalismissa tiiviisti keskusteluihin vuoden 2001 EU:n huippukokouksesta, sen aikaan väkivaltaisiksi yltyneistä mellakoista, poliisiväkivallasta ja huippukokousta seuranneista oikeudenkäynneistä, jotka saivat Ruotsissa ja muualla Euroopassa paljon mediahuomiota. Tapahtumista kirjoitettiin populaarikirjallisuutta ja tehtiin dokumenttelokuvia. Niistä tunnetuin oli kenties Stefan Jarlin ja Lukas Moodyssonin dokumentti *Terrorister – En film om dom dömda* (2003), joka perustui nuorten mielenosoittajien haastatteluille. *Babylonsjukanin* lehdistövastaanotossa toistuivat teemat (nuorten) poliittisesta osallisuudesta ja Ruotsin poliittisesta tilanteesta. Kuvaava esimerkki vastaanotosta on Daniel Espinosan haastattelu *Göteborgs-Postenissa* 27.9.2004:

Daniel Espinosa puhuu innokkaasti maailmasta, josta on tullut lähestulkoon itsensä parodia. Hänen mukaansa siihen pitää vastata poliittisesti. – Ehkei kuitenkaan puoluepolitiikan kautta. Mutta mitä ajattelemme valvontakameroiden määrän lisääntymisestä Ruotsissa? Mitä mieltä olemme siitä, että yksikään poliisi ei saanut rangaistusta Göteborgin mellakoiden jälkeen?²⁴

23 Käännös oma.

24 Kristina Torell: Filmare som inte sitter passiv – Daniel Espinosa tar ställning till Babylonsjukan,

Majan ja muiden nuorten päähenkilöiden melankoliaa ja irrallisuutta yhteiskunnan instituutioista ja samanaikaista aktiivisuutta ja yhteenkuulumisen tunnetta omassa urbaanissa yhteisössään rakennetaan elokuvassa monin elokuvallisin keinoin. *Babylonsjukan* käynnistyy tiiviisti leikatulla kolmeminuuttisella montaasilla, jossa yhdistyvät uutisklipit Göteborgin mielenosoitusten väkivaltaisista yhteenotoista, George W. Bushista, sotatantereista ja lopulta palavista New Yorkin kaksoistorneista. Mielenosoitusklippien kohdalla ääniraidalla kuuluu Ruotsin silloisen pääministerin Göran Perssonin ääni: ”Tämä on hyökkäys yksilöitä ja demokratiaa kohtaan”. Montaasi yhdistyy suoralla leikkauksella lähiokuvaan nuoren naisen kasvoista. Näin Majan elämäntilanne ja hänen irrallisuuden tunteensa kontekstoidaan ruotsalaisen yhteiskunnan ajan-kohtaisiin tapahtumiin ja globaaleihin ilmiöihin.

Kaupunkitilaa kuvataan elokuvassa useaan otteeseen turvakameraaestetiikan kautta: kamerat seuraavat nuoria päähenkilöitä heidän liikkueensa metrossa, kadunkulmissa ja muissa julkisissa tiloissa. Kylmän sinisävyiset, äänimaailmaltaan uhkaavan hiljaiset valvontakameravideot tallentavat erityisesti Majaa hänen liikkueensa yksin ja tuovat esiin nuoren päähenkilön erillisyyden klaustrofobisessa, valvontaan perustuvassa yhteiskunnassa. Valvontakameraaestetiikka kontrastoituu kohtauksiin, joissa nuoret viettävät aikaa omassa yhteisössään aurinkoisessa Hornstullin kaupunginosassa. Värimaailma on lämmin, ja äänimaailma koostuu livemusiikista, ihmisten vilkkaasta juttelusta ja naurusta.

Kuten Driscoll toteaa, tyttöyttä on historiallisesti usein tarkasteltu yhteiskunnallisen muutoksen symbolina ja tyttöihin on liitetty moninaisia tulevaisuudentoiveita ja uhkakuvia.²⁵ Useat 2000-luvun alun ruotsalaiset elokuvat kuten *Hannah med H* ja *Fröken Sverige* käsittelivät aktivistityttöyttä myönteisestä, jopa sovittelevasta näkökulmasta. Tyypillinen yhteiskunnallisesti aktiivinen tyttö oli vegaani romantikko tai taiteilija,

Göteborgs-Posten 27.9.2004, 52. Käännös oma. Samankaltainen kehystys Göteborgin tapahtumiin, poliittiseen elokuvaan sekä ruotsalaiseen yhteiskuntaan on näkyvissä myös esimerkiksi seuraavissa artikkeleissa: Karoline Eriksson: Lyckat formexperiment om reclaimare vid Hornstull – Drama, *Svenska Dagbladet* 24.9.2004, 80; Martin Erlandsson: Babylon-sjukan en angelägen debutfilm, *Hallands Nyheter* 22.2.2005, 20; Eva Åkesson: FILM Babylonsjukan Sandrew, *Nerikes Allehanda* 28.9.2004, 21.

25 Driscoll 2002, 303–306; ks. myös Dyhouse 2013, 1–9.

mikä kontrastoituu kiivaisiin mediadebatteihin miesanarkisteista ja mielenosoittajista. Aktiivinen tyttö vastusti näissä elokuvissa neoliberaalia kulutuskulttuuria ja puhui ilmastoasioiden ja eläinten oikeuksien puolesta, mutta sosiaalisesti varsin hyväksytyllä, yhteiskunnallista järjestystä sovittelevalla tavalla. *Babylonsjukan* poikkeaa näistä aikalaiselokuvista, sillä siinä Maja tuntuu kokevan lähinnä turhautumista, apatiaa ja melankoliaa joutuessaan törmäämään viralliseen, valvontaan perustuvaan yhteiskuntaan. Aktiivisuus ja osallisuus mahdollistuu nuorten omista yhteisöissä, ja virallinen ruotsalainen yhteiskunta näyttäytyy kontekstina, jossa aktiivisuus ei ole mahdollista – se on yhteiskunta, joka on sairastuttanut nuorensa ”babylonintautiin”. Majan mielenmaisemaa tuntuu kuvaavan 18-vuotiaan, Göteborgin mielenosoituksiin osallistuneen Carolin Evanderin runo, joka julkaistiin vuosi mielenosoitusten jälkeen artikkelikokoelmassa *Vad hände i Sverige med Göteborg?*

--

Halvaannuta minut
valheillasi
Pakota minut lukemaan uusi Expressen
joka päivä

Anna minun uskoa joka sana
jonka Göran Persson änkyttää

Anna minulle tuhat ruusua
Ojennan ne poliiseille
jotka juuri ampuivat kaksitoista laukausta
pakenevaan väkijoukkoon

Anna minun kritisoida Israelin ja Kiinan hallituksia
Mutta kiellä minulta protestoiminen omassa maassani.²⁶

26 Evander 2002, 19. Käännös oma.

Genealogisesti tarkasteltuna Majan hahmoa voi lukea yhteiskunnan instituutioiden ulkopuolelle asettuvana nuorena naisena, mikä sinänsä on varsin tyypillinen hahmo tyttöyden historiallisissa tulkinnoissa, myös nuorisoelokuvissa. Majaa ei kuitenkaan rangaista erillisyydestään eikä myöskään ”palauteta järjestykseen” elokuvan lopussa. Hän myös haastaa ruotsalaisen tasa-arvotyttöyden perinnettä, sillä häneen ei heijasteta toiveita feministisestä sankaruudesta, itsenäisestä itsevarmuudesta tai tasa-arvoajattelun viemisestä eteenpäin. Majan lausahdus elokuvan alkupuolella (”Siis, on tosi vaikeaa olla tyttö. Ymmärrätkö?”) saa jäädä elokuvassa ratkaisematta ja ilmaan.

Clare Hemmings kirjoittaa feministisen historiankirjoituksen eri narratiiveista eli siitä, kuinka olemme tottuneet kirjoittamaan feminististä historiaa.²⁷ 1990–2000-lukujen ruotsalaista feminististä keskustelua ja osaa akateemisesta tutkimuksesta luonnehti edistysnarratiivi, jossa määriteltiin uutta, (post)strukturalistista ja queeria) sukupolvea, painotettiin sukupolviero, ylistettiin uusia, vahvoja ja feministisiä sankareita ja määriteltiin feminiinisyyttä subversiivisena ja rajoja rikkovana. Esimerkiksi nuoruuteni suosikkiahmoja, *Fucking Åmål* -elokuvan Eliniä ja Agnesia kehystettiin aikalaiskeskustelussa tämänkaltaisen edistysnarratiivin kautta. Myös *Hip hei hutsu!* -elokuvan Sofien hahmon individualistisessa vahvuudessa ja cooliuudessa voi nähdä edistysnarratiivia ja tasa-arvoajattelun viemistä eteenpäin uudelle sukupolvelle. *Babylonsjukanin* kaltaiset elokuvat sekä niihin kietoutuva keskustelu voivat toimia edistysnarratiivin haastajina ja osoittaa säröjä ja toisin tekemisen kuvastoja tyttöyden historiallisissa tulkinnoissa.

Tunne: Lapsuus historiassa ja elokuvalliset tunteet

Vastaväittäjäni Ulrika Dahl kirjoitti esitarkastuslausunnossaan, että oli jossain määrin ihmetelty kirjoitustapaani, joka tuntui hänen silmiinsä etäännytetyltä. Hän olisi kaivannut mukaan eksplisiittisemmin omaa tutkijanääntäni ja paikantumistani suhteessa aineistoon ja tyttöyksiin,

²⁷ Hemmings 2011.

joita tutkimuksessani erittelin. Hän olikin oikeassa, sillä vaikka reflektoin väitöskirjani metodologisia ja teoreettisia valintoja, en varsinaisesti metodologisesti kirjoittanut itseäni osaksi tutkimusta: näkökulma, joka on feministisen kulttuuritutkimuksen ytimessä.

Tämän vuoksi haluan palata väitöstutkimukseni aihepiiriin ja katsoa ruotsalaisen tyttöyden elokuvallisia kuvastoja uudesta näkökulmasta huomioiden affektiivisuuden ja tunteet – elokuvalliset tunteet²⁸, kuten elokuvatutkija Tarja Laine kirjoittaa. Tämä ei ole toki millään tavalla uusi näkökulma: lukuisat erityisesti feministiset elokuva- ja mediatutkijat ovat analysoineet elokuvien kerronnallisia ja tyyllisiä valintoja, jotka herättävät affekteja ja tunteita. Myös historianitutkimuksessa sekä menneisyyden tunteet että tutkijan oma, tunnepitoinen suhde aineistoonsa ovat nousseet näkökulmina entistä enemmän esiin 1990-luvun loppupuolelta alkaen.²⁹

Pernilla Augustin ohjaama ja Susanna Alakosken omaelämäkerralliseen kirjaan perustuva *Sovinto* (2010) kertoo ruotsinsuomalaisen perheen elämästä 1970-luvun Ystadissa. *Sovinto* ei ole lastenelokuva eikä nuorisuelokuva, vaan kahdella aikatasolla liikkuva nuoren tytön kasvutarina. Elokuvan alussa kolmikymppinen perheenäiti Leena saa sairasta lasta puhelun, jossa kerrotaan hänen äitinsä olevan kuolemaisillaan. Uusi tilanne saa Leenan palaamaan muistoissaan lapsuuteensa ja vaikeisiin kasvukokemuksiinsa perheessä, jonka arkea on leimannut köyhyys ja kummankin vanhemman alkoholismi.

Elokuva on osa viime vuosikymmeninä voimistuneita mediakeskusteluita ja kulttuurituotantoa ruotsinsuomalaisten kokemuksista ja historiasta. Näihin keskusteluihin ovat osallistuneet erityisesti toisen ja kolmannen polven ruotsinsuomalaiset kirjailijat, muusikot, poliitikot ja elokuvantekijät. Kristian Borg kirjoittaa antologiassa *Finnjävlar: Suomiperkeleet Ruotsissa* (2017) populaarin historiakulttuurin merkityksestä historian ja nykypäivän muuttajina: ”Historiankirjoitus on vallankäyttöväline. Kuka kirjoittaa historian? Tämä kirja on osa uutta historiankirjoitusta.”³⁰

28 Laine 2013, 1–11.

29 Tunteiden historianitutkimuksesta sekä tutkijan paikasta ks. esim. Tepora 2018, 77–93.

30 Borg 2017, 23. Käännös oma.

Historiallinen elokuva sijoittuu nimensä mukaisesti menneisyyteen ja esittää tulkintoja tietystä ajanjaksosta moninaisin keinoin. Historiallisen elokuvan tutkimuksen metodologisena ohjenuorana on ollut pitkään Pierre Sorlinin ja Marc Ferron pioneeritutkimuksissaan esiin nostama näkemys, jonka mukaan historiallinen elokuva kuvaa ennemminkin omaa tuotantoaikaansa ja sen asenteita, käsityksiä ja arvoja kuin kohteena olevaa menneisyyttä.³¹ Tätä näkökulmaa on kuitenkin jo usean vuosikymmenen ajan pyritty myös haastamaan, ja historiallisen elokuvan merkitystä on painotettu historian uudelleen tulkitsijana ja vallitsevien, hegemonisten käsitysten haastajana, samaan tapaan kuin Borg kirjoittaa edellä mainitussa artikkelissaan.³² Kuten kulttuurihistorioitsija ja elokuvatutkija Hannu Salmi toteaa, historiallinen fiktio kirjallisuudesta elokuvaan on usein nostanut ”virallista” historiankirjoitusta selkeämmin esiin tuntevan yksilön näkökulman historiaan – sen, miltä historialliset tapahtumat näyttivät, kuulostivat ja tuntuivat, miten ne elettiin kehollisesti. Historiallinen elokuva ei näin ollen ainoastaan esitä tulkintaa menneisyydestä oman aikakautensa ehdoilla, vaan myös pyrkii herättämään katsojassaan kokemuksia siitä, miltä menneisyys tuntui.³³

Tarja Laine kirjoittaa elokuvallisista tunteista ja tuntemisesta metodologisesta näkökulmasta. Elokuvallisen tunteen käsitteessä yhdistyvät affektit ja tunteet. Laine viittaa affekteilla kehollisiin, ei-vielä-reflektoituihin kokemuksiin, kuten säikähtämiseen tai äkilliseen vihanpurkaukseen. Tunteilla hän tarkoittaa tiedostettuja kokemuksia, tavallaan affektien tiedostetumpaa tasoa, jota pystymme erittelemään ja kuvailemaan. Laine kannustaa elokuvatutkijoita asettumaan dialogiseen suhteeseen elokuvan kanssa, havainnoimaan ja tuntemaan elokuvan mukana, ja kirjoittamaan nämä elokuvalliset tunteet osaksi analyysia.³⁴

Sovinto ei ole helppo elokuva. Minut se sai katsomaan liikkumatta hiljaa, puremaan kynsiä, kääntämään katseen pois, suuttumaan, suremaan ja myös hymyilemään melankolisesti. Ehkä vahvin minua liikutta-

31 Ferro 1988 [1977]; Sorlin 1980.

32 Rosenstone 1995, 3–13; Salmi 1993, 224–225.

33 Salmi 2004, 159–164.

34 Laine 2013, 1–11.

nut tunne oli kuitenkin häpeä ja sen eri ulottuvuudet. Elokuva lähestyy lapsen tuntemaa häpeää perheen tilanteesta ja vanhempien käytöksestä sekä häpeää vähemmistöön kuulumisesta ja omasta historiasta. Jälkimmäiseen viitataan erityisesti aikuisen Leenan kautta, jonka aviomies ja tyttäret eivät ole koskaan tavanneet Leenan äitiä tai kuulleet Leenan lapsuudenkokemuksista. Leenan tausta näkyy selvimmin hänen kahdessa tyttäressään, jotka ovat saaneet suomen- ja ruotsinkieliseen taustaan viittaavat nimet, Marja ja Felicia.

Häpeän voi ymmärtää yksilön ruumiillisesti elettyä kokemuksena, joka saa kääntymään sisäänpäin, vetäytymään pois yhteisöstä, muuttumaan näkymättömäksi. Häpeä saa yksilön yhtä aikaa sekä kääntymään itseään vastaan että vetäytymään itseensä.³⁵ Yksilön kokema häpeä näkyy elokuvassa kahdella eri aikatasolla. Leenaa aikuisena ja lapsena yhdistetään elokuvassa esimerkiksi vesielementin avulla. Uiminen on Leenalle lapsena ja aikuisena selviytymis- ja pakokeino. Pikku-Leenan voittaessa uimakilpailut ääniraidalla kuuluvat isän haukkumasanat ja huorittelut taustaselostettuina Leenan omalla äänellä. Vaikuttaa siltä, että yhtä-aikainen, ruumiillisesti koettu viha ja häpeä saa hänet uimaan entistäkin kovempaa, karkuun kotona kokemiaan vaikeuksia, tai piiloutumaan veden alle kodin kylpyammeessa, näkymättömiin ja kuulumattomiin. Sekä pikku-Leena että aikuinen Leena siivoavat ja pesevät pakonomaisesti kotiaan, ikään kuin pestäkseen häpeän tunnetta pois, siirtääkseen sitä kauemmas läheltään.

Sara Ahmed kirjoittaa huonojen tunteiden politiikasta (engl. *politics of bad feeling*), jolla hän viittaa siihen, kuinka tunteet syyllisyydestä häpeään, suruun ja vihaan asemoivat meitä suhteessa itseemme, toisiimme ja myös laajempiin yhteisöihin, kuten kansalaisuuteen tai kansakuntaan.³⁶ Tunteissa on näin aina läsnä yksilön tunteen lisäksi myös tunteen yleinen, kulttuurinen taso, joka merkityksellistää tunnetta yksilön kokemuksesta laajemmaksi. Ahmed kirjoittaa siitä, kuinka julkisessa keskustelussa tunteita nimetään ja liitetään eri teemoihin ja ilmiöihin: saatetaan esimerkiksi puhua kansallisesta häpeästä tai siitä, miten

³⁵ Ahmed 2005, 75.

³⁶ Ahmed 2005, 75; ks. myös Ahmed 2004.

kansakunta suree.³⁷ Anu Koivunen on puhunut ruotsinsuomalaisuuden kokemuksesta häpeän ja ylpeyden välisen neuvottelun kautta. Ruotsinsuomalaisuuteen liitettävät stereotyyppiset käsitykset alkoholinkäytöstä ja rikollisuudesta linkittyvät usein häpeään, johonkin torjuttavaan. Nimenomaan näitä käsityksiä on viime vuosikymmenen aikana nostettu esiin osana ruotsinsuomalaisuuden historiaa, käsitelty uudelleen ja tuotu esiin vaihtoehtoisia käsityksiä ja narratiiveja.³⁸

Sovinto on yksi esimerkki kurottamisesta ruotsinsuomalaisuuden jaettuun, tunteeseen sidoksissa olevaan historiaan. Sen voi ymmärtää häpeän politiikan käsittelynä useasta eri näkökulmasta. Minä itse suomalaisena tutkijana kohtasin ja koin elokuvaa katsoessani jonkinlaista tunnistamista ja häpeää, koska olen kasvanut maassa, jossa alkoholinkäyttö ja väkivalta ovat osa kansallista kertomusta. Yksi vaikeimmista elokuvan repliikeistä on aikuisen Leenan purkaus kuolevalle äidilleen. Siinä Leena sanoo, ettei perheen juhlassa ollut hänen näkökulmastaan mitään hauskaa: ainoastaan tuhoavaa ja ahdistavaa suomalaisuutta. Olen silti toki ulkopuolinen tästä kertomuksesta, sillä minulla ei ole omakohtaista kokemusta ruotsinsuomalaisena kasvamisesta. *Sovinto* tekee häpeän politiikkaa tuomalla vaiettuja, piilotettuja kokemuksia ja tunteita julkiseen keskusteluun ja kirjoittaa vähemmistölapsuuden historiaa ruotsalaisessa kontekstissa elokuvallisin keinoin.

Lopuksi

Tutkimuksen metodologia on aina valintoja, jotka muotoutuvat dialogisesti sekä teoreettisen keskustelun että aineiston lähiluvun kanssa. Näitä kolmea ei tutkimuksessa ole hedelmällistä erottaakaan toisistaan. Tässä luvussa olen halunnut avata kolmen toisiinsa kietoutuvan metodologisen näkökulman kautta erilaisia tapoja, joiden kautta elokuvallista lapsuutta ja nuoruutta voi lähestyä kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa. Näen edelleen relevanttina perustana tarkastella elokuvia dialogisessa

³⁷ Ahmed 2005, 72–73.

³⁸ Koivunen 2017, 8–9.

suhteessa paitsi kuvaamaansa historialliseen ajankohtaan myös siihen kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jossa ne on tuotettu. Esimerkiksi *Sovinto* sekä esittää tulkinnan ensimmäisen aallon ruotsinsuomalaisten siirtolaisten elämästä ja ruotsinsuomalaisen tytön lapsuudesta 1970-luvulla että osallistuu 2010-luvun julkiseen keskusteluun, jossa on pyritty määrittelemään ruotsinsuomalaisuutta uudelleen monella eri kulttuurikentällä.

Historiantutkijalle on usein hedelmällistä tarkastella elokuva lähteitä suhteessa muuhun aikalaiskeskusteluun, ristiinlukien ja kontekstoiden. Tutkimuksen kontekstit ovat aina tutkijan rakentamia luomuksia, jotka muodostuvat lähteiden, intertekstuaalisten lähteiden ja aiemman tutkimuksen välisessä vuoropuhelussa.³⁹ Kontekstin luominen on aina myös ulossulkemista – kuvatessaan tietynlaista kontekstia tutkija sulkee väisämättä ulos toisia.

Genealoginen näkökulma herättää huomioimaan, miten nykypäivänä ymmärrämme lapsuutta ja nuoruutta – tai kuvaamme lapsia ja nuoria valkokankaalla – ja kuinka lapsuuden ja nuoruuden historia on läsnä nykypäivän kuvastoissa. Genealogia houkuttelee haastamaan lapsuutta ja nuoruutta käsitteleviä mediakeskusteluja, joita usein luonnehtii retoriikka uudesta, ja huomioimaan murrosten lisäksi pidempiä historiallisia jatkumia. Pidän myös tärkeänä, että me lapsuudesta ja nuoruudesta kiinnostuneet historiantutkijat kiinnitämme huomiota historiografiseen näkökulmaan ja olemme herkkiä ja avoimia sille, millaisia tarinoita me itse kerromme lapsuuden ja nuoruuden historiasta ja millaiset teoreettiset metodologiset kehikot meitä kunakin aikana inspiroivat.

Lopuksi haluaisin rohkaista meitä kaikkia kohtaamaan avoimesti menneisyyden lapset ja nuoret, tuntemaan yhdessä heidän kanssaan sekä pysymään herkkänä omalle, tunnepitoiselle paikantumisellemme suhteessa menneisyyden lapsiin ja nuoriin. Millaisia ovat esimerkiksi meitä eniten inspiroivat, koskettavat tai ärsyttävät elokuvalliset tulkinnat lapsuudesta tai nuoruudesta, ja mitä nämä tunteet kertovat kunkin ajan ihannelapsuudesta ja -nuoruudesta? Entä mitä kuvauksiin menneisyy-

39 Saarelainen 2012, 256.

den lasten ja nuorten tunteista kiinnittyä, ja kuinka yksilöiden kokemat tunteet ovat kytköksissä laajempaan tunteiden politiikkaan?

LÄHTEET

ELOKUVAT

- Babylonsjukan* (ohjannut Daniel Espinosa, 2004)
Hip hei hutsu! (Hip hip hora!, ohjannut Teresa Fabik, 2003)
Sovinto (Svinalängorna, ohjannut Pernilla August, 2010)

POPULAARIT ARTIKKELIT

- Borg, Kristian 2017: Suomalainen kokemus kivistä. Teoksessa *Finnjävlar. Suomiperkeleet Ruotsissa*. Toimittanut Kristian Borg. Tampere: Vastapaino, 21–32.
- Eriksson, Karoline: Lyckat formexperiment om reclaimare vid Hornstull – Drama. *Svenska Dagbladet* 24.9.2004, 80.
- Erlandsson, Martin: Babylon-sjukan en angelägen debutfilm. *Hallands Nyheter* 22.2.2005, 20.
- Evander, Carolin 2002: Två dikter. Teoksessa *Vad hände med Sverige i Göteborg?* Toimittaneet Mikael Löfgren ja Masoud Vatankhah. Tukholma: Ordfront, 18–19.
- Lundquist, Daniel –Viklund, Klas (toim.) 2005: *Först såg vi en film. Röster och reportage om jämställhetsarbete i skolan. Ett inspirationsmaterial utgivet av Svenska Filminstitutet och Myndigheten för skolutvecklingen*. Tukholma: Svenska Filminstitutet & Myndigheten för skolutvecklingen.
- Koivunen, Anu 2017: Häpeän ja ylpeyden välissä – Esipuhe suomenkieliseen laitokseen. Teoksessa *Finnjävlar. Suomiperkeleet Ruotsissa*. Toimittanut Kristian Borg. Tampere: Vastapaino, 1–12.
- Torell, Kristina: Filmare som inte sitter passiv – Daniel Espinosa tar ställning till Babylonsjukan. *Göteborgs-Posten* 27.9.2004, 52.
- Äkesson, Eva: FILM Babylonsjukan Sandrew. *Nerikes Allehanda* 28.9.2004, 21.

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, Sanna 2006: *Tytöt, pojat ja sukupuoli häirintä*. Helsinki: Yliopistopaino & Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto.
- Aaltonen, Sanna 2017: Grin and Bear It! Downplaying Sexual Harassment as Part of Nordic Girlhood. Teoksessa *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks*. Toimittaneet Bodil Formark, Heta Mulari ja Myry Voipio. New York: Palgrave Macmillan, 83–102.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-65118-7_5

- Aapola, Sinikka – Gonick, Marnina – Harris, Anita 2005: *Young Femininity. Girlhood, Power and Social Change*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ahmed, Sara 2004: *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ahmed, Sara 2005: The Politics of Bad Feeling. *Australian Critical Race and Whiteness Studies Association Journal*, 1 (1), 72–85.
- Ahonen, Kimmo 2013: *Kylmän sodan pelkoja ja fantasiaita. Muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteilokuvassa*. Turku: Turun yliopisto.
- Alaimo, Kathleen 2005: The Authority of Experts. The Crisis of Female Adolescence in France and England, 1880–1920. Teoksessa *Secret Gardens, Satanic Mills. Placing Girls in European History, 1750–1960*. Toimittaneet Mary Jo Maynes, Birgitte Soland ja Christina Benninghous. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 149–163.
- Bengtsson, Bengt 1998: *Ungdom i fara. Ungdomsproblem i svensk spelfilm 1942–62*. Tukholma: Stockholms universitet.
- Biltereyst, Daniel 2007: American Juvenile Delinquency Movies and the European Censors. The Cross-Cultural Reception and Censorship of *The Wild One*, *Blackboard Jungle*, and *Rebel Without a Cause*. Teoksessa *Youth Culture in Global Cinema*. Toimittaneet Timothy Shary ja Alexandra Seibel. Austin: University of Texas Press, 9–25.
<https://doi.org/10.7560/709300-004>
- Bowen Raddeker, Hélène 2007: *Sceptical History. Feminist and Postmodern Approaches in Practice*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203479162>
- Butler, Judith 1999 [1990]: *Gender Trouble*. New York & Lontoo: Routledge.
- Conor, Liz 2004: *The Spectacular Modern Woman. Feminine Visibility in the 1920s*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Driscoll, Catherine 2002: *Girls. Feminine Adolescence in Popular Culture and Cultural Theory*. New York: Columbia University Press.
- Driscoll, Catherine 2011: *Teen Film. A Critical Introduction*. Oxford & New York: Berg.
<https://doi.org/10.5040/9781350103375>
- Dyhouse, Carol 2013: *Girl Trouble. Panic and Progress in the History of Young Women*. Lontoo & New York: Zed Books. <https://doi.org/10.5040/9781350220393>
- Eduards, Maud 2007: *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor*. Tukholma: Atlas akademi.
- Ferro, Marc 1988 [1977]: *Cinema and History*. Detroit: Wayne State University Press.
- Foucault, Michel 2003 [1976]: *The Will to Knowledge. The History of Sexuality*: 1. Lontoo: Penguin Books.
- Giroux, Henry A. 2002: *Breaking into the Movies. Film and the Culture of Politics*. Massachusetts & Oxford: Blackwell Publishers.
- Hemmings, Clare 2011: *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham & Lontoo: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822393702>
- Janson, Malena 2009: Fostran. Teoksessa *Film och andra rörliga bilder – en introduktion*. Toimittanut Anu Koivunen. Tukholma: Raster, 127–143.
- Johansson, Anna – Österholm, Maria Margareta 2013: Rum for flickor. *Tidskrift för genusvetenskap*, 2 (3), 3–4. <https://doi.org/10.55870/tgv.v34i2-3.3358>
- Kallioniemi, Kari – Kärki, Kimi 2012: Elokuvan tulkintakerroksia – Ken Russellin *Lisztomania* (1975) kulttuurihistorian moniäänisenä audiovisuaalisena lähteenä. Teoksessa *Tulkin-*

- nan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä.* Toimittaneet Rami Mähkä ja Asko Nivala. Turku: Cultural History – Kulttuurihistoria, 170–188.
- Kaveney, Roz 2006: *Teen Dreams. Reading Teen Film from Heathers to Veronica Mars.* Lontoo: I.B Tauris. <https://doi.org/10.5040/9780755695683>
- Koivunen, Anu 1995: *Isänmaan moninaiset äidinkasvot.* Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Koivunen, Anu 2003: *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Films.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sfh.7>
- Koivunen, Anu 2004: Mihin katse kohdistuu? Feministisen elokuvatutkijan metodinen itse-reflektio. Teoksessa *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta.* Toimittanut Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 228–251.
- Kroon, Åsa 2001: *Debattens dynamik. Hur budskap och betydelser förvandlas i mediedebatter.* Linköping: Linköping studier för konst och vetenskap.
- Laine, Tarja 2013: *Feeling Cinema. Emotional Dynamics in Film Studies.* Lontoo & New York: Bloomsbury.
- de Lauretis, Teresa 2004 [1987]: Sukupuolen teknologia. Kääntäneet Tutta Palin ja Kaisa Sivonen. Teoksessa *Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta.* Toimittanut Anu Koivunen. Tampere: Vastapaino.
- Marklund, Anders 2004: *Upplevelser av svensk film: en kartläggning av genrer inom svensk film under åren 1985–2000.* Lund: Lunds universitet.
- Mulari, Heta 2009: Ruotsalainen uufeminismi ja tyttöyden murros Ella Lemhagenin tyttö-elokuvissa *13-årsdagen* (1994), *Drömprinsen* (1996) ja *Välkommen till festen* (1997). Teoksessa *Elokuva historiassa, historia elokuvassa.* Toimittaneet Heta Mulari ja Lauri Piispa. Turku: Cultural History – Kulttuurihistoria, 267–291.
- Mulari, Heta 2015: *New Feminisms, Gender Equality and Neoliberalism in Swedish Girl Films 1995–2006.* Turku: Turun yliopisto.
- Mulari, Heta 2016: Tyttöjä rajoilla. Transnationallisuus ja seksuaalisuus elokuvissa *Lilja 4-ever* ja *Sano että rakastat mua.* *Lähikuva*, 4/2016, 27–44. <https://doi.org/10.23994/lk.60474>
- Mulari, Heta – Piispa, Lauri 2009: Saatteeksi. Teoksessa *Elokuva historiassa, historia elokuvassa.* Toimittaneet Heta Mulari ja Lauri Piispa. Turku: Cultural History – Kulttuurihistoria, 7–18.
- Negra, Diane 2009: *What a Girl Wants? Fantasizing the Reclamation of Self in Post-Feminism.* New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203869000>
- Oinonen, Paavo – Mähkä, Rami 2012: Fiktio kulttuurihistorian tutkimuksen lähteenä ja kohteena. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä.* Toimittaneet Rami Mähkä ja Asko Nivala. Turku: Cultural History – Kulttuurihistoria, 271–302.
- Pantti, Mervi 1997: Hallittu kurittomuus – nuorison nousu ja sukupolvikonflikti suomalaisessa elokuvassa 1960-luvulla. Teoksessa *Varjojen valtakunta.* Toimittaneet Anu Koivunen ja Hannu Salmi. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Pantti, Mervi 2002: Laadun ongelma nuorisovihteessä. *Tiedotustutkimus*, 3/2002, 16–31.

- Rosenstone, Robert A. 1995: Introduction. Teoksessa *Revisioning History. Film and the Construction of a New Past*. Toimittanut Robert A. Rosenstone. Princeton: Princeton University Press, 3–14. <https://doi.org/10.2307/j.ctvx8b6nk.4>
- Römpötti, Tommi 2012: *Vieraana omassa maassa: Suomalaiset road-elokuvat vapauden ja vastustuksen kertomuksina 1950-luvun lopusta 2000-luvulle*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Saarelainen, Juhana 2012: Konteksti ja kontekstualisoiminen. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toimittaneet Rami Mähkä ja Asko Nivala. Turku: Cultural History – Kulttuurihistoria, 244–269.
- Salmi, Hannu 1993: *Elokuva ja historia*. Helsinki: Suomen elokuva-arkisto.
- Salmi, Hannu 2004: Historiallinen fiktio ja historiankirjoitus. Teoksessa *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Toimittaneet Sami Louekari ja Anna Sivula. Turku: Historia mirabilis 2, 151–167.
- Scott, Joan Wallach 1999: *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Shary, Timothy 2005: *Teen Movies. American Youth on Screen*. New York: Wallflower Press.
- Sorlin, Pierre 1980: *The Film in History. Re-Staging the Past*. Totowa NJ: Barnes & Noble.
- Tepora, Tuomas 2018: Kiihkeä historia – tunteet historiantutkimuksessa. Teoksessa *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Toimittaneet Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka ja Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 77–93.
- Vehkalahti, Kaisa 2000: *Kohtalokas tyttöikä. Tyttöyden representaatiot 1920-luvun naistenlehdissä*. Turku: Turun yliopisto.

Hauraat subjektit

Lapsuuden rakentuminen 1800-luvun suomalaisessa tieteessä ja kirjallisuudessa

Kati Launis

 <https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

Jutta Ahlbeck

 <https://orcid.org/0000-0003-3858-0349>

Päivi Lappalainen

 <https://orcid.org/0000-0002-0942-0138>

Kirsi Tuohela

 <https://orcid.org/0000-0002-5766-5711>

Miten lapsi rakentui subjektina 1800-luvun tieteessä ja kirjallisuudessa? Miten ajatus lapsen mielestä ja erilaisuudesta muotoutui, ja miten tämän muotoutumisen historiaa voi tutkia? Mitä rinnakkaisia merkityksiä lapsuuteen liitettiin? Miten näitä merkityksiä ja niiden konteksteja voi tutkimuksen keinoin tavoittaa ja liittää suurempiin synteeseihin modernin Suomen muotoutumisesta?

Lapsuus puhuttaa nykyihmistä. Lasten oikeudet ovat monien yhteiskunnallisten kysymysten keskiössä, ja lastensuojelusta käytävä keskustelu on laajaa: sen aiheet liikkuvat sotia pakenevista lapsista väkivaltaisten alaikäisten julmuuksiin ja koronapandemian vaikutuksiin. Lapset ovat paitsi ryhmä myös yksilöitä, ja kodeissa mietitään, miten kasvattaa lapsi

digitalisaation, erilaisten elämänhaasteiden ja muuttuvan, epävarman maailman keskellä. Lapset aiheuttavat huolta mutta tuovat myös ilon: he ovat haluttuja ja kallisarvoisia, heissä on tulevaisuus. Lapsuus tuntuu luonnolliselta ikävaiheelta ja itsestään selvältä käsitteeltä, mutta sitä se ei ole. Lapsilla on historiansa kuten muillakin sosiaaliryhmillä. Myös lapsuuden käsitteellä tai idealla on menneisyys, jonka tutkimisen metodologiaa seuraavassa tarkastelemme.

Keskitymme luvussamme tieteen ja kirjallisuuden aihealueisiin pitkällä 1800-luvulla vuosisadan alusta 1900-luvun alkuvuosikymmeneen. Johdatamme tutkimuskenttään, jossa kysytään, millaisia merkityksiä lapsuus on tuona aikana saanut. 1800-luku oli Suomessa modernisoitumisen ja kansakunnan synnyn kannalta keskeinen aikakausi, ja on kiinnostavaa tutkia, millaisiksi ”ihanteellisen” ja ”ongelmallisen” lapsuuden rajat silloin rakentuivat. Lukumme keskittyy pohtimaan sitä, millä tavoin tieteen ja taiteen keinoin kuviteltua ja muisteltua lapsuutta, lapsuuden ideaa ja teksteissä rakentuvaa lapsuutta voidaan tutkia.¹

Lapsen mieli ja lapsuuden idea

Lapsen mieli alkoi kiinnostaa sekä taiteen- että tieteentekijöitä enenevässä määrin 1800-luvun mittaan. Kristillinen ajatus lapsesta perisyntien tuotoksena alkoi valistuksen aikana tehdä tilaa näkemykselle lapsesta kasvatettavana ja muovattavana yksilönä ja sittemmin romantiikan käsitykselle puhtaasta, viattomasta ja arvokkaasta lapsesta. Kiinnostus lapseen niin fysiologisena kuin psyykkisenä olentona kasvoi 1800-luvun kuluessa, ja lapsen henkinen kehitys ja lapsuus erityisenä, erillisenä kasvuvaiheena alkoi saada osakseen aiempaa enemmän huomiota kirjallisuudessa ja kuvataiteessa, tieteessä ja yhteiskunnan uudistajien ajatuksissa.²

1 Lukumme on syntynyt projektin ”Hauraat subjektit: Lapsuus suomalaisessa kirjallisuudessa ja lääketieteessä 1850–2000-luvuilla” (2012–2016, Suomen Akatemia) yhteistyönä.

2 Ryan 2011; Steedman 1995; Cunningham 2006, 101–136; Green 2007; Castañeda 2002, 15–19.

Moderni länsimainen näkemys lapsesta näkyi tieteessä ja taiteessa. Se heijasti yleisemmin yhteiskunnan pyrkimyksiä suojella lapsia erilaisten uudistusten avulla, jotka koskivat lasten oikeuksia, koulutusta ja yleistä hyvinvointia. Yhteiskunnallisesti tärkeä kysymys olikin lasten oikeus koulutukseen sekä koululaisten hyvinvointi. Tieteiden yhteinen huolenaihe 1800-luvulla oli lapsen fyysinen ja henkinen terveys koulussa.³ Lapsitieteiden pioneerit, kuten James Sully, Wilhelm Preyer ja G. Stanley Hall, suuntasivatkin kirjoituksensa opettajille, kasvattajille ja vanhemmille. Ajatuksena oli, että lasten sielunelämän tunteminen ja ymmärtäminen helpotti ja auttoi opettajia tärkeässä kasvatustehtävässä.⁴ Lasten asema teollisuustyössä tai lasten kasvatusta porvariskodeissa olivat yhtä lailla kasvavan huolen ja huomion kohteena.⁵

Useat lapsuuden historian tutkijat korostavat romantiikan merkitystä modernin lapsuuden muotoutumisessa. William Blaken ja William Wordsworthin kaltaiset romantiikan ajan kirjailijat muotoilivat jo 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa lapsista uudenlaisia viattomia, luonnollisia olentoja.⁶ Kaunokirjallisuus olikin keskeinen areena tutkia lapsuuden erityislaatuisuutta ennen modernien lapsitieteiden syntyä 1800-luvun lopulla.⁷ Myös lapsitieteilijöiden keskuudessa kaunokirjallisuuden merkitys lapsuuden ”löytäjänä” tunnustettiin. Esimerkiksi psykologi James Sully viittaa *Studies of Childhood* -teoksensa (1895) alussa kaunokirjallisuuden (Wordsworthin ohella muun muassa Charles Dickensin) merkitykseen lapsitieteen kehitykselle: ”Indeed, the grace of childhood may almost be said to have been discovered by the modern poet. – – The page of modern literature is, indeed, a monument of our child-love and our child-admiration.”⁸ Suomen ensimmäinen lapsipsykologi Albert Lilius, joka inspiroitui muun muassa Sullystä, mainitsi kaunokirjallisuuden (Dickens, Strindberg) voivan heijastaa lasten kokemuksia. Tosin hän suhtautui tähän varauksellisesti, sillä kirjallisuuden

3 Cooter (toim.) 1992; Weindling 1992.

4 Ks. Smuts 2006.

5 Esim. Cunningham 1991.

6 Coveney 1967 [1957], 29.

7 Bardy 1996, 147.

8 Sully 1895, 2.

”faktoja” ei pystytty empiirisesti todentamaan. Sen sijaan lasten ja nuorten päiväkirjat ja omaelämäkerrat antaisivat Liliuksen mukaan ”totuudenmukaisen” kuvan lapsen kokemuksista ja tämän kehityksestä, mikä olisi tutkimuksen kannalta tärkeää.⁹

Kirjallisuus vastasikin 1800-luvun puolivälistä lähtien enenevässä määrin ajan haasteeseen, ja kirjailijat ryhtyivät käsittelemään lapsuutta kaunokirjallisin keinoin dialogissa lapsitieteilijöiden kanssa.¹⁰ Myös Suomessa näkyi jo 1800-luvun alussa Franz Mikael Franzénin runoissa uudenlainen käsitys lapsesta, mutta varsinaisesti se murtautui esille vasta Zacharias Topeliuksen sanomalehtikirjoituksissa ja lapsille suunnatuissa teoksissa.¹¹ Topelius korosti romantikkojen tapaan lapsen mielikuvituksen voimaa: lapselle metsä laulaa ja eläimet puhuvat. Hänen lapsinäkemystään eivät kuitenkaan muovanneet vain romantikot, vaan myös aikakauden lastenpedagogit, kuten lastentarhan käsitteen luonut saksalainen Friedrich Fröbel.¹² Luovan, mielikuvituksestaan mutta myös historiallisen ja omaelämäkerrallisen yksilön tarinassa lapsuus alkoi vähitellen näytellä keskeistä roolia. Tämä näkyi 1800-luvun puolivälin suomenkielisessä lyriikassa eritoten monissa Aleksis Kiven lapsiaiheisissa runoissa, joissa hän korosti romantikkojen tavoin muun muassa leikin merkitystä.¹³ Samanlaisia aiheita käsiteltiin omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa. Lapsuus alkoi jättää jälkiä mieleen ja kokemukseen, ja sen tavoittamisesta itsessä tuli tärkeää. Siitä tuli tietoisien muistamisen ja reflektoinnin kohde, minuuden ja autenttisen olemisen ydin.¹⁴

Tieteen katse lapsiin oli alun perin lääketieteellinen, ja esimerkiksi lapsikuolleisuus oli jo pitkään ollut huolenaiheena. Peditrit saivat kuitenkin 1800-luvun lopulla seuraansa muita tieteilijöitä, joita kiinnosti

9 Lilius 1916, 6. James Sullyn ja Wilhelm Preyerin kaltaiset lapsitieteen kehittäjät tunnettiin Suomessa jo ennen Albert Liliuksen kirjoituksia. Ks. esim. *Päivälehti* 19.4.1893 ja *Helsingfors Dagblad* 23.2.1878 (Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, sanomalehdet). Sullyn *Studies of Childhood* (1895) käännettiin ruotsiksi vuonna 1898 ja suomeksi 1912 otsikolla *Opettajan sielutieteen kasvatuskäsikirja*.

10 Shuttleworth 2010.

11 Ihonen 2003, 12.

12 Lappalainen 2018, 12.

13 Bastman 2020.

14 Tuohela 2018.

Kuva 1. Zacharias Topelius (1818–1898) loi teoksissaan uudenlaista lapsikuva. Hän korosti romantikkojen tapaan lapsen mielikuvituksen voimaa. Kuva: Daniel Nyblin, Museovirasto.

lapsen kasvatettavuus ja fyysinen sekä ennen muuta sielullinen kehitys. Uudet tieteenalat – pedagogiikka, lapsipsykologia ja myöhemmin lastenpsykiatria – sekä näiden myötä syntyneet lapsiammatillaiset painottivat, että lapsen henkiset, ”terveet” kyvyt olivat ruumiillisen terveyden ohella välttämättömiä lapsen normaalille kehitykselle ja hyvinvoinnille. Tieteen ja yhteiskunnan katse alkoi kohdistua lapseen uudella tavalla: lapsia halettiin suojella, tarkkailla, kasvattaa ja sivistää mutta myös ymmärtää.¹⁵ Lapsen psyyke oli erilainen kuin aikuisten, se oli hauras, edelleen kehittyvä, ”ei-valmis”. Tämän takia lapsen sielullista kehitystä oli valvottava, sillä jos kehitys kääntyi ”väärään” ja ”epänormaaliin” suuntaan, sillä olisi kohtalokkaita seurauksia ei ainoastaan lapselle itselleen vaan koko yhteiskunnalle, koska lapsi edusti tulevaisuutta ja yhteiskunnan jatkuvuutta.¹⁶

Aineistot ja metodologia

Tässä luvussa tutkimamme aineistot ovat kaikki julkaistuja, kulttuurissa jaettuina ja levinneinä tekstejä. Niihin kuuluu lapsitieteellisiä (lapsi tieteellisen tiedon kohteena), omaelämäkerrallisia (lapsi jälkikäteen rakennettuna muistamisen kohteena) ja kaunokirjallisia (lapsi kuvittelun kohteena) tekstejä. Digitaaliset aineistot, kuten Kansalliskirjaston digitoimat sanoma- ja aikakauslehdet, avaavat myös lapsuuden historiaa uudella tavalla tarjotessaan entistä paremman pääsyn muun muassa aikalaisdiskurssien tarkasteluun. Myös lisääntyvä digitoitu kaunokirjallinen materiaali tuo uusia metodisia mahdollisuuksia, kun perinteinen lähiluku (engl. close reading) voidaan yhdistää kaukolukuun (engl. distant reading).¹⁷ Tämän luvun kannalta keskeinen on SLS:n (Svenska Litteratursällskapet) digitaalinen kriittinen editio Zacharias Topelius Skrifter (www.topelius.fi).

¹⁵ Rose 1985; Rose 1997; Armstrong 1983.

¹⁶ Rose 1985; Burman 2008; Smith 2012.

¹⁷ Ks. Moretti 2013.

Metodinen lähestymistapamme nousee historiallisen sosiologian, kulttuurihistorian ja kirjallisuudentutkimuksen maastoista. Lähtökohtanamme on siis historiallistava ja kontekstualisoiva kulttuurin ja taiteen tutkimus. Lisäksi tutkimusotettamme kuvaa se, että lähestymme lapsuutta usean tutkijan ryhmänä ja monitieteisesti yhdistäen omaelämäkerrallisen tutkimuksen, kirjallisuudentutkimuksen ja sosiologian menetelmiä. Monitieteiseen metodiimme kuuluu toisaalta yhteinen lähtökohta, lapsuuden historiallis-diskursiivinen analyysi, ja toisaalta se, että tuomme esiin kunkin tieteenalan omat metodiset ja käsitteelliset välineet, joilla lapsuutta lähestytään.

Keskeiset metodologiset välineemme ovat *diskurssin* ja *figuurin* käsitteet. Tutkimme lapsuutta historiallisesti, kulttuurisesti ja diskursiivisesti rakentuneena ajattelutapana ja käytäntönä. Diskursiivisuus tarkoittaa sitä, että lapsuutta ”tehdään” – merkityksellistetään ja arvotetaan – erilaisissa diskursseissa ja teksteissä. Muun muassa tiede, taide, politiikka, koululaitos, yksilöt ja perheet keskustelevat lapsista ja tuottavat näkemystä lapsuudesta erityisenä, kallisarvoisena elämänvaiheena ja aikuisuuden kasvualustana. Eräänlaisen ajattelun ja kulttuurin historian ohella otamme huomioon yhteiskunnallisen näkökulman: viittaamme lapsuuden diskursseilla konkreettiseen todellisuuteen ulottuviin eron-tekoihin, normaalia ja epänormaalia, toivottua ja ei-toivottua koskevaan merkityksenantoon.

Tutkimiemme tekstien (kaunokirjallisten, omaelämäkerrallisten ja lapsitieteellisten tekstien) diskursiivinen lähestymistapa tarkoittaa sitä, että ymmärrämme tekstit tuottavina ja toimijoina. Tekstit eivät ainoastaan dokumentoi tai heijasta tutkittavaa sosiaalista ja kulttuurista ilmiötä – tässä yhteydessä lapsuutta – vaan luovat aktiivisesti merkityksiä ilmiöstä, joka muotoutuu ja saa ilmaisunsa analysoitavissa teksteissä. Tällöin myös kysymyksenasettelu siirtyy mitä-kysymyksestä miten-kysymykseen: miten lapsuutta lähestyttiin ja miten lapsesta kirjoitettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa? Tutkimme siis, minkälaisia merkityksiä ja diskursseja tutkittavat tekstit tuottavat lapsesta ja lapsuudesta. Michel Foucault’n mukaan kaikkiin sosiaalisiin suhteisiin ja tiedon tuottamisen tapoihin liittyy valta, joka toimii diskursseissa. Ne tuottavat ja määrittelevät erilaisia totuuksia historiallisessa ajassa. Foucault’n mukaan valta ei

vain rajoita ja kiellä, vaan se tuottaa myös positiiviset asiat kuten mielihyvän ja tiedon.¹⁸

Ajatus siitä, että valta tuottaa tietoa ja diskursseja, tarjoaa tavan analysoida tekstejä merkityksellisinä. Tutkimme, miten lapsihahmo subjektina, merkityksellisenä figuurina, rakentuu teksteissä. Diskurssin käsite tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, kuinka tieto lapsuudesta sosiaalisena ilmiönä konstituoituu eri lausumissa ja käsityksissä. Diskurssit tuottavat ja määrittelevät tietoa lapsuudesta. Diskurssit asettavat rajoja sille, mitä tietystä ilmiöstä voi sanoa ja ajatella, kuka saa puhua, koska ja mistä positioista käsin. Diskursiivisuus ei tarkoita yksinäisyyttä, vaan yhteiskunnan eri tahot, esimerkiksi asiantuntijat ja kirjailijat, osallistuvat merkitysten rakentamiseen erilaisista positioista käsin. Diskurssit eivät ainoastaan ole vuorovaikutuksessa keskenään vaan voivat myös kilpailla keskenään. Yhteistä tutkimillemme teksteille ja diskursiiviselle kentälle kuitenkin on tiedon objekti ja diskurssien kohde: lapsi.

Ajattelemme, että lapsi on paitsi diskursiivisesti rakentunut idea myös nykykulttuurin keskeinen kulttuurinen *figuuri* aivan erityisellä tavalla. Tämän erityisyyden juuria voi seurata osana laajempaa modernin kulttuurin muotoutumista 1700-luvun lopulta alkaen.¹⁹ Eri aineistojen ja tieteenalojen metodologioiden yhdistämisessä meitä auttaakin *lapsi-figuurin* käsite, jolla tarkoitamme diskursiivisesti, kulttuurisesti, ideologisesti ja historiallisesti eri tieteen ja taiteen alueilla muotoutuneita lapsuuden kuvia ja käsityksiä.²⁰ Lähestymme lapsuutta kulttuurisena figuurina, kuvana, ideana tai representaationa, joka syntyy osana kulloistakin historiallista tilannetta. Ajassa muuttuvien ilmiöiden tavoin siinä on sekä pysyvyyttä ja hitaasti muuttuvia säikeitä että nopeammin muuttuvia juonteita.

Kun katsotaan modernisoituvaa kulttuuria laajasti, ”lapsi” näyttäytyy hyvin muovautuvana figuurina (engl. *malleable figure*). Tämä viittaa siihen, että modernissa maailmassa ajatellaan, että lapsen kehitys on haurasta, altista muutoksille ja muokkaukselle. ”Lapsi” on jatkuvassa tule-

18 Foucault 1984, 61.

19 Cunningham 1991; Cunningham 2006; Steedman 1995; Heywood 2007, 1–9.

20 Ahlbeck ja muut 2018, 7–9.

misen tilassa, ja lapsuuteen liittyvätkin läheisesti kehityksen, kasvun, kypsymisen ja lopulta aikuistumisen käsitteet. Kuten Claudia Castañeda on todennut, lapsuuden merkitys on siinä potentiaalisuudessa, jota lapsuus edustaa, ja tähän potentiaaliin liittyvät myös lapsuutta ympäröivät vaarat, sillä normitetun kasvun, kehityksen ja muutoksen prosessi voi mennä myös pieleen. Niinpä lapsen kehitys biologisessa, sosiaalisessa, psykologisessa ja kulttuurisessa mielessä on huolen ja hallinnan kohteena nykyisissä länsimaisissa kulttuureissamme.²¹ Näiden huolen, hallinnan ja ihastuksen historiallisten kerrostumien tunteminen on tärkeää, jotta ymmärrämme lapsuuden jatkuvasti kasvavaa kulttuurista merkitystä paremmin.

Figuurin käsitettä voidaan käyttää myös moninaisemmin. Länsimaisissa, moderneissa tieteen ja taiteen diskursseissa on toistuvasti kiinnitytty toisaalta viattomuuden ja haurauden, toisaalta pahuuden ja synnin mielikuviin. Lapsuuden historian tutkimuksessa menneisyyttä on jäsennetty näiden kahden lapsikuvan – ”viattoman” ja ”pahan” lapsen – kautta. Chris Jenksin mukaan nämä dikotomiset lapsikuvat ylittävät ajan ja kulttuurien rajat. Pahan ja perisyntisen (*Dionysian*) lapsen juuret ulottuvat kristilliseen perisyntioppiin ja ”vanhaan eurooppalaiseen järjestykseen”, jossa lapsi oli aikuisen tarkan kontrollin alainen. Viattoman (*Apollonian*) lapsen keskeinen muotoilija taas oli filosofi Jean-Jacques Rousseau lapsikeskeisyyttä korostavalla *Émile*-teoksellaan (1762).²²

Tässä luvussa emme rakenna tulkintaamme ajattomien jäsenysten varaan vaan korostamme lapsuuden monimuotoisuutta dikotomioita välttämällä. Lapsifiguurit ilmentävät kulttuuria, sen huolenaiheita ja odoituksia: esimerkiksi Carey Mickalites on korostanut lapsifiguurin keskeisyyttä brittiläisessä kulttuurikuvastossa 1800-luvulta lähtien ja tuonut esiin sen, miten aikuiseksi kasvamisesta kieltäytyvän Peter Panin hahmo nivoutuu osaksi kasvavaa kulutuskulttuuria.²³ Carolyn Steedman on puolestaan tutkinut alun perin Goethen (*Wilhelm Meister*, 1795–1796) luomaa Mignon-hahmoa, mystistä lapsiakrobaattia, jonka kauneus ja

21 Castañeda 2002, 1–5; Steedman 1995; Harrikari 2019, esim. 356–362.

22 Jenks 2005, 62–66.

23 Mickalites 2012.

epämuotoisuus ei päästänyt 1800-luvun ihmisiä otteestaan, ja tämä lapsifiguuri sai monia ilmentymiä. Steedman nivoo Mignon-lapsifiguurin suosion ja kierrätyksen laajempaan kulttuuriseen kehitykseen, jossa ihmiset alkoivat reflektoida omaa sisäisyyttään yhä enemmän lapsuuden kautta.²⁴

Lapsifiguurit ovat aktiivisia, toimivia voimia kulttuurissa. ”Ne tapahtuvat”.²⁵ Silloin kun luemme niitä tekstuaalisesta aineistosta, käsitämme ne representaation kaltaisina, mutta emme vain ”kuvina” vaan hahmotuksina, jotka myös tuottavat todellisuutta monin eri tavoin.²⁶ Menneisyyden lapsifiguurit voi tavoittaa vain historiallisesta aineistosta, mutta teoreettisesti katsomme, että ne ”elivät” kulttuurissa vaikuttaen siihen, miten lapset jokapäiväisessä arjessa nähtiin, miten heistä puhuttiin ja miten heitä kohdeltiin. Lapsifiguurit ovat aikasidonnaisia. Tapa, jolla lapsia kohdeltiin esimerkiksi valistusta edeltävän ”perisyntisen” lapsifiguurin valta-aikaan, ei enää ole sallittu, koska käsitys lapsuuden merkityksestä yksilön kehitykselle on 2000-luvun läntisessä maallistuneessa todellisuudessa aivan toinen.

Käytännön tutkimustyössä lapsifiguurin tunnistaminen tekstistä tai tekstikohdan nimeäminen tämän figuurin esiintymäksi on tekstihavainnon tulkintaa, ja se on mahdollista vain teoreettisen ja tutkimuksellisen kehyksen puitteissa, sen kautta tehdyn lähiluvun avulla. Teksti ei edes historiantutkimuksen kehyksessä heijasta todellisuutta suoraan, ja tuottamamme tieto riippuu esittämistämme kysymyksistä. Tulkintaa ei ohjaa sattuma tai alitajunta vaan se teoreettinen ja tulkinnallinen (tutkimuksellinen) kehys, jossa tekstiä halutaan lukea ja tulkita. Meille tärkeää on myös ymmärrys siitä, että figuurit ovat aikaan ja paikkaan sidottuja – esimerkiksi narratologista kerronnan analyysia tai diskurssianalyysia voi tehdä myös historiattomasti. Meille keskeistä on kontekstualisointi: haluamme nähdä, miten merkitykset syntyvät ilmestymisajankohtansa kontekstissa.

24 Steedman 1995.

25 Steedman 1995, 9.

26 Vrt. Tyler 2008; Haraway 1997; Mannevuori 2015.

Seuraavassa tarkastelemme lapsitieteissä, omaelämäkerroissa ja kaudonkirjallisuudessa tuotettuja lapsuuden ymmärryksiä ja lapsifiguureja. Etenemme aineistoittain ja esittelemme samalla kuhunkin aineistoon käyttämiämme, eri tieteenalojen risteäviä metodeja.

Modernin lapsen synty tieteissä: Lasten tieteellinen tutkimus 1800–1900-lukujen vaihteessa

Ennen modernin tieteen kiinnostusta heräsivät tunteet. Lapsuuden lumovoima herätti ihastusta ja sääliä, mutta tämä tunteikkuus kääntyi 1800-luvun myötä myös systemaattisemman tieteellisen ajattelun kielelle. Lääketieteestä tuli keskeinen tieteenala, jolla lapsuuden mysteeriä ratkottiin järjen keinoin. Lasten ruumiillinen, fysiologinen terveys oli ollut jo 1700-luvulta alkaen vallanpitäjien huolenaihe (esimerkiksi lapsikuolleisuus, köyhyys, tarttuvat taudit ja rokot), mutta 1800-luvun puolivälissä eurooppalaiset ja amerikkalaiset lääkärit, pedagogit, psykiatrit ja psykologit alkoivat kohdistaa kiinnostustaan lasten henkiseen hyvinvointiin. Lapsen psyyke nähtiin erilaisena kuin aikuisten: lapsi oli hauras, kehittyvä, ei vielä ”valmis” ihminen fysiologialtaan mutta ei myöskään henkisiltä kyvyiltään.

Tieteitä johtivat kysymykset siitä, minkälainen on ”normaali” lapsi ja tämän ”normaali” kehitys ja mikä tekee lapsesta erilaisen kuin aikuinen. Metodologinen kysymys koski ennen kaikkea sitä, miten tutkia lapsia ja lasten kehitystä. Uudet, lapsia koskevat tieteet myötävaikuttivat moderniin näkemykseen lapsesta sielullisena, psykologisena subjektina. Tämä näkemys rakentui pitkälti kahden ”psy-kehityslinjan”²⁷ ympärille. Ensimmäinen niistä oli lääketieteellinen, psykiatrinen diskurssi, jossa tarkastelun kohteena oli *poikkeava* (mielenvikainen, mielisairas, vajaaälyinen, henkisesti sairas) *lapsi*. Tämä diskurssi perustui intervention ja medikalisaation ympärille, ja sen keskiössä olivat ongelmalapset. Toinen diskurssi oli *psykologinen ja pedagoginen*, ja se kohdisti katseensa *nor-*

27 Termi viittaa psy-tieteiden (psykologian, psykiatrian, psykoterapian, psykoanalyysin) eri suuntiin, ks. Rose 1998.

maaliin lapseen ja tämän kehitykseen. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että lääketieteellinen diskurssi säänteli ja kontrolloi lapsia, psykologinen diskurssi taas pyrki ymmärtämään heitä. Toisaalta raja diskurssien välillä oli häilyvä, ja tieteenalojen intressi oli pitkälti sama eli lapsen hyvinvointi – aikalaiset puhuivatkin laajemmin ”lasten tieteellisestä tutkimuksesta” (engl. *Child Study*).²⁸ Molemmissa diskursseissa eriteltiin lasta erityisenä, omanlaatuisena ihmiskategoriana.

Saksalaisen lääkärin Wilhelm Preyerin *Die Seele des Kindes* (1882) on usein nähty ensimmäisenä kattavana lapsitieteellisenä tutkimuksena, joka sai kansainvälistä huomiota. Preyerin tutkimus on ensimmäinen ”vauvabiografia”, sillä hän tutki omaa lastaan ja tämän kehitystä pitämällä päiväkirjaa. Preyerin kirjan käänsi englanniksi – nimellä *The Mind of the Child* – amerikkalainen psykologi G. Stanley Hall. Lisäksi brittiläisen psykologin James Sullyn vaikutusvaltainen *Studies of Childhood*-teos (1895), joka syventyi lasten mielikuvitukseen ja tunteisiin, sai varhain näkyvyyttä Euroopassa Suomea myöten. Kuitenkin jo aikaisemmin Charles Darwin oli tarkkailut, dokumentoinut ja nauhoittanut omien lastensa ajatuksia ja julkaissut niiden pohjalta teoksen *Biographical Sketch of an Infant* (1877). Darwinin tutkimus keskittyi vaistomaiseen ja emotionaaliseen käyttäytymiseen ja tarjosi evolutionistisen näkemyksen lapsuuteen: lapset olivat (eläimien ja alkuperäiskansojen tavoin) primitiivisiä, vasta kehittymisen tilassa.²⁹

Suomessa tieteellinen kiinnostus lasten sielunelämään heräsi 1800-luvun lopulla. Tarkastelemme seuraavassa, miten yllä mainitut kansainväliset vaikutteet Saksasta, Isosta-Britanniasta ja Yhdysvalloista ilmenivät varhaisissa kasvatustieteellisissä ja lapsipsykologisissa kirjoituksissa Suomessa. Varsinkin kasvatus- ja opetusopin professorin Albert Liliuksen tutkimukset lapsista toimivat tässä hyvänä esimerkkinä, sillä hänen kirjoituksensa olivat keskeisiä uusien lapsia koskevien ajatusten erittelyssä. Lähestymme tutkittavia tekstejä diskursiivisesti kysyen, miten tietoa lapsesta tuotetaan lapsitieteissä ja minkälainen on tieteen kohde, lapsi. Kysymme, millaisena lapsi nähtiin uusissa lapsitieteissä.

²⁸ Ks. lähemmin Burman 2008.

²⁹ Ks. Burman 2008; Smuts 2006.

Minkälainen lapsisubjekti tai lapsifiguuri rakentuu ja jäsentyy Liliuksen kirjoituksissa? Mikä on erityistä lapselle ja miksi? Millä argumenteilla tieteen diskurssi rakentaa ja hahmottaa tämän figuurin? Onko lapsen sukupuolella merkitystä, ja jos on, niin millä tavalla?

1800-luvun lopulla Suomessa uudet kansainväliset vaikutteet näkyivät ensin kasvatustieteellisissä aikakauslehdissä (esimerkiksi *Kasvatustieteellisiä sanomia kristillisille opettajille ja vanhemmille* ja *Kansakoulun lehti: kasvatustieteellinen aikakauskirja kodille ja koululle*), joissa keskusteltiin Sullystä, Preyeristä ja Hallista. Esimerkiksi Sullyn kuvailtiin olevan ”yhtä perehtynyt kasvatustieteen kuin sielunoppiinkin”³⁰ ja Preyerin *Lasten sielunelämän* todettiin olevan ”rikas tiedonlähde kasvatustieteilijöillekin, sillä lasten sielunelämää tutkiessaan Preyer aina erityisellä rakkautella piti silmällä kasvatustieteilijän tehtäviä”.³¹ Aikakauslehdissä kehoitettiin myös vanhempia (eli äitejä) pitämään päiväkirjaa lastensa kehityksestä ja kasvusta: ”Metoden består helt enkelt däri, att man noggrant aktgiver på barn, och antecknar med så många detaljer som möjligt, och med angivande av barnets ålder, karakteristiska handlingar eller yttranden av dem.” Tämän metodin alkuunpanijana nähtiin Hall.³² Myös lasten piirustusten ajateltiin olevan merkityksellisiä, sillä ”[l]asten tekemillä piirustuksilla onkin ajattelewille kasvatustieteilijälle ja vanhemmille se merkitys, että ne owat kuwastuksia lasten miellepiiristä ja samalla walaisewat lapsen mielikuwituksien laatua, käsityskywyn ja muotoaistin kehitystä j.n.e.”.³³ Näissä varhaisissa kirjoituksissa lapsi nähdään siis kehittyvänä ja leikkivänä, ja uudet näkemykset lapsesta haettiin kansainvälisistä tutkimuksista ja metodeista. Tekstit suunnattiin vanhemmille, opettajille ja kasvatustieteilijöille.

Varsinainen suomalainen lapsipsykologia syntyi kokeellisen pedagogiikan sisällä 1910-luvulla, ja Suomen ensimmäinen lapsipsykologi oli jo mainittu Albert Lilius (1873–1947). Lilius hyödynsi, sovelsi ja esitteli uusia kansainvälisiä tutkimuksia suomalaiselle tieteen kentälle. Liliuksen

30 *Kasvatustieteellisiä sanomia kristillisille opettajille ja vanhemmille* 20.5.1897.

31 *Kasvatustieteellisiä sanomia kristillisille opettajille ja vanhemmille* 18.10.1897.

32 *Tidskrift för folkskolan* 1.2.1908.

33 *Kasvatustieteellisiä sanomia kristillisille opettajille ja vanhemmille* 20.11.1901.

kirjat olivat ensimmäinen systemaattinen yritys nuorena, vasta kehittyvässä suomalaisessa lapsipsykologiassa jäsentää lapsuus selvästi eroteltavana elämänvaiheena, joka määrittyi tietyn biologisen kehityksen, psykologisen konstituution sekä sosiaalisen käyttäytymisen myötä. Lilius näki lapsen kehittyvän kolmessa vaiheessa varhaislapsuuden, varhaisen kouluikä ja nuoruuden kautta. Murros lapsuuden ja nuoruuden välillä oli sukupuolikypsyyden puhkeaminen, puberteetti. Liliuksen biologinen koulutus näkyi hänen psykologisissa kirjoituksissaan. Hän näki vaiston olevan olennainen osa lapsen normaalia ja luonnollista kehitystä, mutta myös alitajuiset prosessit kiinnostivat Liliusta. Hän viittasi, tosin epäroiden, Sigmund Freudin tulkintoihin. Aikalaistensa tavoin Lilius oli kiinnostunut perinnöllisistä taustatekijöistä, jotka vaikuttivat lapsen kehitykseen ja mahdollisuuksiin.³⁴

Lilius oli kansainvälisten edeltäjiensä tapaan kiinnostunut luonnontieteistä ja painotti, että empiirinen tutkimus oli ainut tapa saada tieteellistä ja objektiivista tietoa lapsesta. Lilius julkaisi vuosina 1911–1912 *Kasvatusopillisessa Aikakauskirjassa* tutkimuksen ”Om folkskoleelevers intresse för olika skolämnen”, jota voidaan pitää Suomen ensimmäisenä kasvatusopillisena kenttätutkimuksena. Lilius tutki siinä lähes tuhannen oppilaan kiinnostusta eri kouluaineisiin hyödyntäen uusia menetelmiä kuten kyselylomaketta. Hän nojautui G. Stanley Hallin aikaisempiin samankaltaisiin tutkimuksiin Yhdysvalloissa (esimerkiksi tutkimukseen *The Contents of Children’s Minds on Entering School*, 1893). Huomionarvoista on, että Lilius hyödynsi lasten tunne-elämää tutkiessaan myös lasten päiväkirjoja. Niistä löytyivät hänen mukaansa ”sekä avosydämissimmät että huolellisimmin punnitut tunnustukset”.³⁵

Lilius laajensi 1910-luvun lopulla tutkimuskenttäänsä koskemaan myös psykologiaa ja alle kouluikäisten lasten sielunelämää. Hän piti psykologiaa varsinkin varhaislapsuuden ja lapsuuden kasvatusopin tärkeänä osa-alueena. Lilius mainitsee kirjansa *Ur småbarnens själsliv* (1917) tärkeimpinä lähteinä psykologi James Sullyn (1842–1923), psykologi William Sternin (1871–1938) ja filosofi Karl Groosin (1861–1946)

34 Ks. Aho 1993; Honkanen 2007.

35 Lilius 1927, 193.

teokset. Liliuksen merkittäviä kokoomateoksia olivat *De växandes känslo-liv. Enligt nutida undersökningar. I–II* (1922, 1924, suomennettu 1927) ja *Skolpedagogikens huvudfrågor* (1926, suomennettu 1929). Molemmat teokset julkaistiin nopeaan tahtiin myös Ruotsissa.

Minkälainen lapsifiguuri Liliuksen tieteellisissä teksteissä muotoutuu? Liliuksen kirjoitukset rakentavat lapsen psykofyysisenä, ruumiin ja mielen kokonaisuutena: lapsi on sekä biologinen että psykologinen organismi. Lasta määrittäessään Lilius toisti edeltäjiensä näkemystä lapsesta luonnostaan hyvänä ja viattomana. Lapsi on hauras: hän on vastaanottavainen ulkoisille sekä hyödyllisille että haitallisille vaikutteille. Tämä merkitsee sitä, että lapsi tarvitsee oikeanlaista ohjausta, kasvatusta ja koulutusta, jotta hänen kehityksensä ei ”pilaannu”. Lapsi on leikkivä, mikä erottaa lapsen aikuisesta. Hän on lapsi leikkinsä, mielikuvituksen ja uteliaisuutensa ansiosta: ”Man leker icke för att man är barn, man är barn för att man skall leka”.³⁶ Tässä Lilius seurasi James Sullyn näkemystä siitä, että leikki ja mielikuvitus olivat tunnusomaista lapselle. Lapsi on myös sukupuolitettu, sillä tyttöjen ja poikien tunteet ja vaistot eroavat toisistaan:

De olika åldrarna härma i allmänhet olika saker, de båda könen likaså. Gossen leker brandkår och krig, flickan köksa och sjuksköterska, men först och sist är hon moder för sina dockor. Gossen leker medborgerligt liv, flickan hemliv. Vardera imiterar främst sitt eget kön.³⁷

Lapsi ymmärrettiin 1900-luvun taitteen lapsitieteissä kansakunnan tulevaisuutena, ei valmiina vaan kehittyvänä, muokattavana, tarkkailtavana ja säädeltävänä. Kansallisena päämääränä oli terve, moraalinen yhteiskunta, jossa toimii järkeviä, sivistyneitä kansalaisia. Lasta muokkaamalla muokattiin siis myös tulevaa yhteiskuntaa.³⁸ Siksi lapsi oli myös potentiaalinen uhka tulevaisuudelle ja kansakunnalle: mikäli lasta ei kasva-

³⁶ Lilius 1917, 8; vrt. Topelius 1898, 83–86.

³⁷ Lilius 1916, 38.

³⁸ Ks. Ahlbeck 2018.

tettu ja koulutettu oikealla tavalla, hän kehittyi väärään suuntaan vieden kansakunnan mukanaan. Siksi psykologinen tieto lapsesta oli hyödyksi ongelmien ennaltaehkäisyssä.

Lapsitieteet olivatkin mitä suurimmassa määrin normatiivisia ja rakensivat modernin ”normaalin lapsen” figuurin suhteessa ei-haluttuun, ”poikkeavaan lapseen”. Kuten Nikolas Rose on todennut, psykologinen tieto rakensi ”normaalin, ideaalisen lapsen” ja sen vastakohtan, ”epänormaalin lapsen”.³⁹ Se myös tarjosi valtiolle erilaisia menetelmiä tunnistaa, tarkkailla ja korjata ”patologisia lapsuuksia”.

Tieteissä oli kuitenkin myös toinen tärkeä ulottuvuus. Ne pyrkivät ymmärtämään lapsia tuomalla esiin heidän maailmansa ja ajatuksensa. 1900-luvulla yhteiskuntapoliittiset uudistukset yrittivätkin parantaa lasten hyvinvointia ja oikeuksia, ja lapsista saatua uutta tietoa pyrittiin hyödyntämään uudistustyössä.⁴⁰ Kuten Ellen Key toivoi ja ennusti kirjassaan *Barnets århundrade* (1900, suomeksi *Lapsen vuosisata*), 1900-luvusta tulikin lasten vuosisata niin tieteessä, taiteessa kuin yhteiskunnassa laajemmin.

Sisäinen lapsi: Lapsuuden rakentuminen 1800-luvun omaelämäkerrallisissa teksteissä

Sisäisen lapsen ajatus saattaa esiintyä nykyisessä terapiakulttuurissa ajattomana, psykologisena kategoriana, mutta se voidaan ottaa myös historiallisen tarkastelun kohteeksi. Silloin sillä ei ole vain yhtä merkitystä, vaan sen merkitys määrittyy kussakin ajassa ja kontekstissa. Historioitsijan lähtökohta on, että kaikkea tietoa ja tunteita, käsittämisen ja käsitteellistämisen tapoja voidaan lähestyä ajassa muuttuvina. Käsitteet mielestä, sielusta, psyykestä ja minuudesta ovat historiallisia ja niin ovat myös sisäisyyden ja sisäisen lapsen ideat.

Carolyn Steedmanin mukaan ihmisten tapa käsittää itsensä muuttui 1800-luvun kuluessa ja tuotti pohjan sellaiselle minuuden ja sisäisyyden

39 Rose 1990, 142; ks. myös Walkerdine 1984, 173.

40 Ks. Bergenheim 2020.

ymmärtämislle, joka elää edelleen. Hänen mukaansa uudenlainen subjektiivisuuden muoto, itsen käsittämisen tapa syntyi ja vakiintui 1700-luvun lopun ja 1900-luvun alun välillä, ja sille tunnusomaista on ajatus, että ”yksilön psyykkisen identiteetin ydin on hänen omassa menneisyydessään, tai lapsuudessaan”.⁴¹ Tässä sisäisyyden merkityksessä korostuu tilallisuus, ”sisäinen tila”, sekä yksilön historia ja lapsuus. Kuten Steedman kirjoittaa, ”lapsifiguurista tulee keskeinen keino ilmaista ajatus itsestä ja sen historiasta”.⁴²

Kun tarkastellaan lapsuutta osana oman elämän kertomista, kyse on silloinkin pitkälti lapsuuden ideasta, siitä, miten lapsuus nähdään oman psykologisen ainutlaatuisuuden osana. Mutta omaelämäkerta voi sisältää ja usein sisältääkin myös muistoja, jotka voidaan tulkita ulkoisiksi, ”todellisiksi” lapsen elämän tapahtumiksi.⁴³ Niinpä sisäinen lapsi on tavallaan toisaalta psykologinen, toisaalta elämäkerrallinen.

Kirjoitettu omaelämäkerta on yksi tapa jäsentää minuutta ja aikaa. Sen suosio kasvoi uusiin mittoihin 1800-luvun myötä. Samalla lapsuus alkoi näytellä yhä tärkeämpää osaa omaelämäkerrallisessa prosessissa. Lapsuudesta tuli ajallinen alku, mutta myös nostalgisen kaipauksen kohde, menetetty maailma, joka oli ajallisesti jäänyt taakse ja siten ainoa menetetty. Silti se oli samalla jotakin, joka säilyi ihmisen ”sydämessä” tai sisäisyydessä.⁴⁴ Tämä sisäinen lapsi oli tavoitettavissa ”sisäisen katseen”, introspektion kautta.

1800-luku merkitsi historian nousua tiedon muotona, tieteellisen historian syntyä ja myös historiallisen ajattelun läpimurtoa. Suurten historiallisten tapahtumien – esimerkiksi Ranskan vallankumouksen tai Napoleonin sotien kaltaisten suurten murrosten – rinnalla tavalliset ihmiset alkoivat jäsentää ajallisuuttaan historiallisuutena, ja yksilön historiasta, perheen historiasta ja biografiasta tuli tärkeitä. Carolyn Steedman korostaa, että lapsuuden idea voimistui yhdessä historian nousun kanssa ja liittyy historiallisen syvyyden ymmärtämiseen ja tavoittamiseen yksilössä ja itsessä; lapsuuden kautta ihmiset kykenivät ilmaisemaan

41 Steedman 1995, 4.

42 Steedman 1995, 5.

43 Humphries 2010, 16; Heywood 2007, 168–194.

44 Fritzsche 2004, 179–180.

syvää yksilöllistä historiallisuuttaan.⁴⁵ 1800-luvun myötä omaelämäkerrallisuus alkoi siis tarkoittaa sekä yksilön historian tajua ainutkertaisena biografiana että erityisenä itsenä, ainutlaatuisena sisäisenä syvyytenä. Molemmissa jäsenyksissä lapsuudella oli keskeinen rooli.

Tarkastelemme seuraavassa kahta esimerkkitekstiä, joita voidaan käyttää tutkittaessa lapsuuden ideaa osana 1800-luvun kirjallista kulttuuria ja itsestä kirjoittamisen kulttuuria Suomessa. Painotus meillä kuitenkin tutkimuksessa muutenkin on sivistyneistössä ja kirjallisissa lähteissä, sillä vaikka omasta elämästä kertomisella on pitkä suullinen perinne, kirjoitetut omaelämäkerrat olivat kansan parissa harvinaisia 1800-luvun loppupuolelle asti. Anna Kuismiin toteaa, että Pietari Päivärinnan kertomuksella *Elämäni. Perhe-elämällinen kertomus* (1877) ei juuri ole edeltäjiä suomenkielisten, talonpoikaisten omaelämäkerrallisten teosten joukossa. Vaikka kansan itsestään kirjoittaminen oli vähäeleistä, on Kuismiin jäljittänyt satakunta 1800-luvun kansanihmisten omaelämäkerrallista suomenkielistä tekstiä, ja vaikka katseemme on tässä luvussa sivistyneistössä, on hyvä muistaa, että kansakin kirjoitti, dokumentoi ajan kulkua ja kirjoitti huoliaan runoiksi.⁴⁶ Sivistyneistön historiaan ja aineistoon rajaten olemme hahmottaneet lapsifiguurin sisäiseksi lapseksi, toisaalta ”psykologisena sisäisenä lapsena” ja toisaalta ”elämäkerrallisenä sisäisenä lapsena”.

Fredrika Lindqvistin (1786–1841) *Anteckningar ur min inre och yttre lifnad* (julkaistu 1980) on esimerkki omaelämäkerrasta, jossa 1800-luvun ajatus psykologisesta sisäisestä lapsesta näyttäytyy. Siinä romantiikan ajatus lapsuudesta viattomuuden aikana, aitouden ja ihmisen mielen alkukotina kertautuu. Lindqvist kasvoi perheessä, jossa hän sai tutustua aikansa opilliseen sivistykseen tyttäriille sopivaan tapaan lukemisen ja kotiopetuksen kautta. Isä toimi Turun akatemiassa professorina, ja muun muassa Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) lukeminen teki Lindqvistiin vahvan vaikutuksen. Kun naimaton ja Turusta Tukholmaan muuttanut Lindqvist 1830-luvulla hahmotti itseään ja elämäänsä taaksepäin, hän teki sen kirjoittamalla.

45 Steedman 1995, 12.

46 Kuismiin 2013.

Anteckningar on tunnustuskirjallisuutta ja alkaakin tavalla, joka muistuttaa Rousseau'n *Tunnustuksia* (*Les Confessions* 1764–1766; *The Confessions*). *Anteckningar* on myös puolustuspuhe tarjotessaan selityksen niille valinnoille, joita Lindqvist teki, ennen muuta hänen päätökselleen hylätä avioliitto, joka ei täyttänyt hänen ideaaliaan eikä sopinut hänen sydämensä, ainutlaatuisen sielunsa valinnaksi. Tämä sydän, sisäisyys, oli se, jota hänen oli kuunneltava, vaikka se ei ollut helppoa. ”Sydän” oli muotoutunut kasvatuksen kautta, mutta sen siemen, muuttumaton ydin, oli lapsuudessa. Näin Lindqvist kirjoittaa sisäisyydestään omaelämäkerran alussa:

Grundtonen till den stämman som ur djupet af mitt innersta bestämt min karakter, var så tidigt gifven i mitt hjerta att om den ej var medfödd – ett arf af Allfader – var den åtminstone redan af min barndoms dämoner införlifvad med mitt väsende.⁴⁷

Useiden omaelämäkertureiden tapaan Lindqvist kertoo lapsuuden kokeuksista, nuoruuden unelmista, rakkaudesta, sisarensa avioliitosta, ystävistään, sairastumisista ja kuolemista. Vaikka tekstistä voi seurata ulkoisia tapahtumia – kuten Suomen sodan syttymistä vuonna 1808 –, pääosassa on sielun, psyyken ja sisäisyyden tarina. Lindqvistin sisäisyyden pohdinnoissa on mukana myös hengellinen ulottuvuus. Sisäinen myrsky onkin 1800-luvun omaelämäkertoissa usein paitsi romanttinen myös uskonnollinen. Lapsuus mainitaan melko harvoin, mutta itselle uskollisen sielun koti on siellä. Kokonaisuutena Lindqvistin omaelämäkerta ei ole erityisen runsas teos lapsifiguurin tutkimuksen kannalta, mutta varhaisen kirjoitusajankohtansa vuoksi se on merkittävä.

Lindqvistiä myöhemmin omaa elämäänsä hahmotti Zacharias Topelius, joka 1870-luvun loppupuolella, noin 60-vuotiaana, moninaisen kirjallisen ja yhteiskunnallisen uransa jälkipuolella, alkoi yhdessä tyttärensä Toini Topeliuksen kanssa kirjoittaa ”omaelämäkerrallisia muistiinpanojaan”. Kirjoittaminen jatkui 1880-luvulle ja aina Topeliuksen vii-

47 Lindqvist 1980, 31.

meiseen elinvuoteen 1895. Kokonaisuus ilmestyi kirjana kuitenkin vasta vuonna 1922. Vaikka Topelius luonnehtii sivuja irrallisiksi ja entisenä historian professorina muistuttaa, että ”päivämäärät kaipaavat tarkistusta; muisti voi pettää”, luottaa hän kuitenkin kokemuksen ja kokonaiskuvan arvoon myös historian tuntemisen näkökulmasta. Kiinnitämme tässä huomiota lapsifiguuriin, ”elämäkerralliseen sisäiseen lapseen”, jossa toki on myös psykologisen sisäisen lapsen piirteitä.

Esipuheen mukaan Topelius ei mielellään ollut keskipisteenä, ja hän tarkoitti muistiinpanonsa lapsilleen ja lapsenlapsilleen. Perhe on kuitenkin nähnyt niiden arvon suurena ja halunnut jakaa ne laajemman lukijakunnan kanssa. Sivustakatsojan olemukseensa sopien Topelius on ehkä valinnut myös erilaisen muistamisen tavan kuin Lindqvist. Topelius ei kirjoita tunnustusta vaan tarinoi, eikä hän ole aina itse edes keskipiste. Hän toteaa, että ”sisäinen elämä on ollut ulkonaista rikkaampi, mutta suurin osa siitä jää kirjoittajan ja Jumalan välille”.⁴⁸ Sisäinen elämä ei siis ole tekstissä pääosassa; tunnustajan sijaan Topelius on historioitsija. Lapsuus, jonka Topelius päättää kertoa, on ”elämäkerrallinen”, ulkoisten sattumusten ja seikkailujen tarina lapsuuden kimmelluksineen ja kouluvuosien nujakointeineen.

Lapsuus on keskeinen alkukohta tarinalle, ja se näyttäisi olevan eräänlainen avain myös Topeliuksen mielenlaatuun. Kasvatus ja kodin ilmapiiri jättivät jälkensä, samoin monet kokemukset esimerkiksi kirjallisuuden ja luonnon lumovoimista. Topeliuksella oli ”ahnas lukuhimo”, ja ”rakkautensa luontoon” oli isä ”jo varhain kylvänyt lastensa mieliin”.⁴⁹ Topelius ei ole erityisen sentimentaalinen eikä viivy tunteissaan. Lapsen tunteet ovat hänelle jopa helppoja:

Kouluaikanani kuoli äidinäitini (huhtikuussa 1830) ja isäni (tammiukuussa 1831). Nuo surut vaikuttivat minuun kuin lapseen; itkin ja unohdin. – – Kouluaikanı, samoin kuin koko lapsuuteni kului siinä onnellisessa kevytmielisyydessä ja joustavassa uskossa elämään, jolle surut ovat vieraita.⁵⁰

⁴⁸ Topelius 1923, 4.

⁴⁹ Topelius 1923, 47, 49.

⁵⁰ Topelius 1923, 52.

Kuten luvussa muuallakin tuomme esiin, lapsuus oli Topeliuksen ajattelun ja elämäntyön yksi kaikkein keskeisimpiä teemoja, onhan hän ”satusetä” ja monien kouluissa käytettyjen lukemistojen luoja. Oman lapsuutensa hän kuitenkin kutoo osaksi jatkumoa, osaksi perheen, suvun, kotiseudun ja Suomen tarinaa. Hän rakentuu tapahtumien ja tärkeiden toisten ihmisten kautta. Se mielenlaatu, joka on hänelle ominaista, on kasvatuksen ja luonnon tulosta – elämänkulku kaikkineen on Jumalan tai sallimuksen siunaamaa, onnekasta.

1800-luvun kirjallisuudessa ja tieteessä lapsuuden merkitys kasvoi. Silti esimerkiksi muistelmia, jotka koostuisivat vain lapsuusmuistoista, ei vuosisadan kuluessa ilmestynyt. Lapsuusomaelämäkerta, joka on ollut tärkeä osa 2000-luvun taitteen muistelmaboomia, kehittyi lajina vahvemmin vasta toisen maailmansodan jälkeen. Näissä nykyisissä omaelämäkerrallisissa tarinoissa pääosassa ovat lapsuudenkokemukset, jotka usein ovat joko nostalgisia tai traumaattisia. Niitä hallitsevat synkät sävyt, ja kerrontaa leimaavat köyhyyden, kaltoinkohtelun, vääryyden ja identiteettitaistelun teemat.⁵¹ Niin nostalgisilla kuin traumaattisillakin figureilla on kuitenkin juurensa historiassa.

Lapsuuden poetiikkaa: Lapsi kaunokirjallisuudessa

Olemme edellä käsitelleet sitä, miten omaelämäkerrallisissa teksteissä ja lapsitieteissä tuotetaan modernia lapsuutta. Näiden tekstilajien rinnalla keskeinen lapsuuden tutkimisen areena on kaunokirjallisuus, jonka lapsihahmoissa kiteytyy aikaan ja paikkaan ja muun muassa sukupuoleen ja luokkaan liittyviä, historiallisesti muuttuvia käsityksiä.⁵² Seuraavaksi tarkastelemme niitä erityisiä keinoja – Roni Natovin termein *lapsuuden poetiikkaa*⁵³ – joita kaunokirjallisuus käyttää lapsuutta käsitellessään. Kaunokirjallisen aineiston kohdalla kyse ei ole vain teosten sisällöistä ja tematiikasta vaan myös kielellisistä keinoista rakentaa lap-

51 Douglas 2010, erit. 1–4, 14.

52 Ks. esim. Cunningham 1991; Skeggs 2004.

53 Natov 2003.

sifiguureita, kertomuksellisuudesta ja kielikuvallisuudesta. Myös oma-elämäkerralliset tekstit hyödyntävät erilaisia kertomisen tapoja, mutta kaunokirjallisuudessa luodaan kuviteltuja, mahdollisia maailmoja, joilla on omanlaisensa kytkös todellisuuteen representaatioluonteensa välityksellä. Kaunokirjallisuus mahdollistaa toisten ihmisten, henkilöhahmojen, tunteiden ja kokemusten, sisäisen maailman kuvittelun, mutta se myös herättää lukijassaan tunteita ja affekteja.⁵⁴

Lapsen hahmo oli läsnä Suomen kirjallisuudessa heti, kun kirjallinen kenttä alkoi 1800-luvun puolivälissä kehittyä. Zacharias Topeliuksen Suomeen juurruttama romanttinen käsitys lapsuudesta viattomuuden aikana on sittemmin saanut rinnalleen lukuisia muunnelmia ja vastakuvia. Paitsi lapsihahmon merkitys myös sen asema kerronnassa muuttui 1800-luvun kuluessa. Suomen ensimmäisissä, naisten kirjoittamissa romaaneissa 1800-luvun puolivälissä lapsi saa sijan statistimaisena sivuhahmona, joka tarvitaan osaksi tarinamaailmaa. Myöhemmin, 1880-luvun puolivälin realismissa, lapsihahmo alkoi täyteläistyä ja käydä vuoropuhelua kehittyvän lapsipsykologian kanssa. Voidaankin sanoa, että realistikirjailijat Juhani Aho, Minna Canth ja Teuvo Pakkala olivat fiktiivisillä teoksillaan modernin lapsuuden määrittelijöitä, sen ”synnyttäjiä”. Realismille ominaisesti he keskittyivät usein naispuolisiin lapsihahmoihin, joten tuo moderni lapsi oli heille nimenomaan tyttölapsi, sellainen kuin vaikkapa Ahon *Papin tyttären* (1885) Elli. Realismin romaanien lapsihahmo ei enää ollut sitä edeltävän ajan tapaan myykkä statisti vaan kokija ja näkijä.⁵⁵

Millaisia keinoja kirjallisuudentutkimus sitten tarjoaa lapsuuden tutkimiseen? Keskeisiä kysymyksiä on tiivistetysti sanottuna kaksi: *millaiseksi* lapsuus kerrotaan ja kuvataan ja *miten* lapsuus kerrotaan ja kuvataan. Lapsuus voi olla koko teosta kannattava teema, jolloin teoksen painoarvo lapsuuden merkityksellistäjänä on suuri. Temaattinen pohdinta koskee tällöin sitä, millaista kuvaa lapsesta tietty teos tai vaikkapa romantiikan tai realismin kaltaiset kirjallisuuden virtaukset rakentavat ja miten tämä lapsikuva liittyy muihin ajan lapsuusdiskursseihin. Kuva-

54 Helle & Hollsten (toim.) 2016.

55 Launis 2018.

taanko lapsi esimerkiksi villikkona, häiriintyneenä, ihanteellisena tai hauraana?

Lapsikuvan hahmottamisessa apuna on lukumme keskeinen käsite *lapsifiguuri*. Kaunokirjallisuuden kohdalla se viittaa kulttuurissa laajalti tuotettuun ja kierrätettyyn lapsikuvaan, joka realisoituu teoksissa erilaisina henkilöhahmoina. Kaunokirjallisuudella on henkilöhahmojen kuvaamiseen erilaisia keinoja: lapsi saattaa toimia teoksessa pää- tai sivuhenkilönä, hän voi olla ”litteä”, häivytetty tyyppi tai ”pyöreä”, kompleksinen ja kehittyvä hahmo.⁵⁶ Häntä voidaan kuvata suoraan (vaikkapa ironiseksi, hidasliikkeiseksi tai saporopäiseksi) tai epäsuoraan esimerkiksi toiminnan, ulkonäön tai tajunnan kuvauksen avulla.

Kerronnan tasolla – romaanin, novellin tai runon fiktiivisessä maailmassa – lapsi voi olla tapahtumien fokalisoija eli havainnoija ja kokija. Kertoja voi tällöin avata lapsen tajuntaa, hänen mielenliikkeitään lukijalle niin sanotun vapaan epäsuoran kerronnan avulla. Tällaista henkilö- hahmon tietoisuuden esittämistä on pidetty keskeisenä keinona herättää lukijan empatia.⁵⁷ Esimerkiksi Ahon *Papin tytär* -romaanin pieni tyttö, vapaudenkaipuinen Elli, on päähenkilö ja fokalisoija, jonka nimellä koko romaani alkaa: ”Elli oli hänen nimensä.” Turhautuneen, nukkeleikeistä kieltäytyvän ja ironisen Ellin hahmossa Aho muotoilee *kapinallisen tytön figuuria* ja osoittaa lannistavan kasvatuksen haitallisuuden.

Psykologia kiinnosti Ahoa, ja niin se kiehtoi myös Minna Canthia.⁵⁸ Canth kirjoitti tyttöjen kasvatuksesta *Hanna*-pienoisromaanissaan (1886) ja käsitteli muun muassa tyttöjen liikkumisen (ja puissa kiipeilyn) merkitystä *Valvojan* (4/1884) lehtiartikkelissaan. Tytöt olivat myös Toini Topeliuksen kirjoitusten aiheena. Hän julkaisi nimimerkillä Tea ensimmäiseksi suomalaiseksi tyttökirjaksi katsotun teoksen *I utvecklings- tid* (1889, suomeksi *Kehitys-aikana*, 1890). Teos rakensi yhtäältä tyttö- figuria lajille ominaisesti hahmoksi, joka suuntautui kodin piiriin ja hoivaamiseen, mutta samalla korosti emansipaatioajatuksen mukaisesti pienten naisten itsenäisyyttä ja opiskelun merkitystä.

56 Forster 1981 [1927]; Rimmon-Kenan 1991; ks. myös Käkelä-Puumala 2001, 241–271.

57 Ks. esim. Isomaa 2016.

58 Niemi 1985, 66, 107–109; Majjala 2008.

Lapsuuden kenties tunnetuin poetikko Suomen kirjallisuudessa on Teuvo Pakkala.⁵⁹ Hän kuvasi romaaneissaan (*Vaaralla* 1891, *Elsa* 1894) ja novellikokoelmissaan (*Lapsia* 1895, *Pikku ihmisiä* 1913) oululaisen ”Kakaravaaran” työläiskaupunginosan lapsia. Lapsikuvauksiin nivoutuu-kin Pakkalan käsittelyssä paitsi sukupuoli myös luokka. Hänen lapsi-figuureihinsa kuuluvat *nousukashahmo* (Aappo), enkelimäinen kaunis ja *kiltti tyttö* (Elsa) sekä *poikatyttö* (Latun Liisa). Poikien tavoin tappelevaa, villiä ja oikeudentuntoista Liisaa pidetään aikuisten keskuudessa menetettyinä tapauksena. Liisa joutuu jatkuvasti vaikeuksiin, mikä saa hänen äitinsä epätoivon valtaan: ”Pysy tyttöjen seurassa ja leiki heidän kanssaan. Tyttöhän sinä olet etkä poika.”⁶⁰ Liisan hahmo haastaa sukupuolistereotyytiat ja herättää kysymyksen queer-lapsuuden kulttuurisesta mahdollisuudesta eri historiallisina aikoina.⁶¹ Sana *poikatyttö* oli ollut laajalti käytössä amerikkalaisessa kulttuurissa 1800-luvun puolivälistä lähtien, ja Liisan hahmon myötä se vakiintui myös suomen kieleen.⁶²

Pakkala korosti lasten leikkien ja mielikuvituksen voimaa ja lapsen kykyä elää hetkessä. Aikalaiset ja myöhemmät tutkijat ovatkin lukeeet hänen teoksiaan pedagogisina ja psykologisina tutkielminä lapsuudesta, ja Pakkalan elämäkerturi N. P. Virtanen pitää häntä psykoanalyysin edeltäjänä.⁶³ Kuten novellikokoelman *Pikku ihmisiä* (1913) otsikko todistaa, Pakkala käsitteli lasten kautta laajemmin ihmisyyttä. ”On kysymys ihmisistä, jotka ovat samoja, olivatpa ne pieniä tahi isoja”, hän kirjoittaa.⁶⁴

Lastenkirjallisuudessa lapsella on tietenkin ollut keskeinen asema jo lajin synnystä 1700-luvun lopulta lähtien, mutta siinäkin lapsihahmot muuttuivat nopeasti 1800-luvun kuluessa valistusajan pienestä syntisestä kohti realistisemmin kuvattuja, joskin idealisoituja lapsosia. Tämä tuli selkeästi esille Zacharias Topeliuksen teossarjassa *Läsning för barn* (1865–1896). On syytä huomata, että lastenkirjallisuuden teoksia on mahdollista tarkastella esteettisinä objekteina samanlaisin metodein

59 Siljo 1909; Hypén 1999.

60 Pakkala 1994 [1891], 40.

61 Miettinen 2015, 57–79.

62 Abate 2008; Kantokorpi 2012.

63 Ks. Launis 2018, 68.

64 Ks. Hypén 1999, x–xi.

kuin aikuisille suunnattua kirjallisuutta. Lastenkirjat ovat myös muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta aikuisten kirjoittamia, joten ”lapsen näkökulma” on yhtä kuviteltu ja epäautenttinen kuin aikuisten kirjallisuudessa. Erona on kuitenkin se, että lastenkirjallisuuden ideologinen kehystys, muun muassa didaktisuus, on selkeämpää kuin aikuisten kirjallisuudessa. Niinpä Topeliuksen kuvaamat lapsihahmot eivät sinällään olleet välttämättä ihanteellisia itsessään. He saattoivat olla hyvinkin erehtyväisiä, jopa Walter-pojan tapaan hiukan pahankurisiakin⁶⁵ ja siten myöhemmän *tuhman lapsen figuurin* edelläkävijöitä lastenkirjallisuudessamme.⁶⁶ Tarinassa oli kuitenkin usein opetus, joka viittasi kansakunnan kannalta ihanteelliseen lapseen.

Lopuksi

Moderni lapsi ja lapsuus – nykyinen länsimainen käsityksemme lapsuudesta kallisarvoisena elämänvaiheena ja aikuisuuden kasvualustana – on rakentunut historian, kulttuurin ja diskursiivisten käytäntöjen myötä. Olemme edellä pureutuneet siihen, miten modernia lasta on tuotettu lapsitieteissä, omaelämäkerrallisissa teksteissä ja kaunokirjallisuudessa 1800-luvun mittaan. Monitieteinen tutkimusotteemme yhdistää sosiologian, omaelämäkerrallisen tutkimuksen ja kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä. Aineistoissamme lapsuutta on siis määritelty tieteen keinoin sekä muisteltu (omaelämäkerrat) ja kuviteltu (kaunokirjallisuus). Korostamme sitä, että eri aineistot ovat syntyneet vuorovaikutuksessa toistensa kanssa: kaunokirjailijat ja lapsitieteilijät kehittivät näkemyksiään dialogisesti ja rinnan. Esimerkkimme keskittyvät 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun, mutta teemat ovat osin pitkäkestoisia ja hitaasti muuttuvia ja löytyvät myös suomalaisesta nykykirjallisuudesta ja tieteen keskusteluista. Ymmärtääkseen nykyisyyttä on tärkeää tuntea lapsuutta koskevien diskurssien muotoutumisen historia.

65 Ks. Topelius 1901, 149–156, 200–205.

66 Ks. hahmosta Laakso 2018.

Keskeinen käsitteemme *lapsifiguuri* – diskursiivisesti, kulttuurisesti, ideologisesti ja historiallisesti eri tieteen ja taiteen alueilla muotoutunut, toistuva ja vaikuttava lapsikuva – mahdollistaa sen tutkimisen, miten kullekin ajalle ominaiset, ”normaalia” ja ”epänormaalia”, koskevat merkityksenannot muotoutuvat. Lapsuuden kuvat onkin länsimaisissa tieteen ja taiteen diskursseissa toistuvasti kiinnitetty toisaalta viattomuuden ja haurauden, toisaalta pahuuden ja synnin mielikuviin. Näiden ääripäiden väliin jää lukuisia figuureja, muotoutumisia, joiden avulla lapsuuden merkityksistä on neuvoteltu. Lapsuus osoittautuu aineistoissamme monimuotoiseksi. Lapsitieteiden ”normaali lapsi” ja sen vastakohta ”epänormaali lapsi”, omaelämäkerrallisen kirjallisuuden ”lapsi itsen historiana” eli yksilön uudenaikaisena historiallisuutena ja psykologisena syvyytenä sekä kaunokirjallisuuden ”ihanteellinen lapsi”, ”kapinallinen tyttö” ja ”poikatyttö” kuuluvat kaikki aineistoissamme rakentuvaan, moninaiseen lapsikuvastoon. Figuurit eivät sementoidu teksteihin vaan elävät keskuudessamme vaikuttaen siihen, miten lapset jokapäiväisessä arjessamme nähdään ja miten he tulevat kohdelluiksi.

KIRJALLISUUS

- Abate, Michelle Ann 2008: *Tomboys: A Literary and Cultural History*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ahlbeck, Jutta 2018: The Nervous Child and the Disease of Modernity. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Child Figures as Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 170–183.
<https://doi.org/10.4324/9781315270784-13>
- Ahlbeck, Jutta – Lappalainen, Päivi – Launis, Kati – Tuohela, Kirsi 2018: Introduction: Child figures as fragile subjects. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 1–20. <https://doi.org/10.4324/9781315270784>
- Aho, Jouko 1993: *Sieluun piirretty viiva: Psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatukseen*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Aho, Juhani 1919 [1885]: *Papin tytär*. Porvoo: WSOY.
- Armstrong, David 1983: *Political Anatomy of the Body: Medical Knowledge in Britain in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Bardy, Marjatta 1996: *Lapsuus ja aikuisuus – kohtaupaikkana Émile*. Helsinki: Stakes.
- Bastman, Eeva-Liisa 2020: Metsästä kotiin: romantiikan lapsuusikätyksiä ”Lapsi”-runossa.

- Teoksessa *Mansikoita ja mustikoita. Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen II*. Toimittaneet Hanna Karhu ja Päivi Koivisto. *Joutsen / Svanen*: Erikoisjulkaisuja 3, 141–153.
<https://doi.org/10.33347/jjes.100564>
- Bergerheim, Sophy 2020: *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla. Järjestöt, yhteiskunta-politiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta.
- Burman, Erica 2008: *Deconstructing Developmental Psychology*. Lontoo: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203946169>
- Castañeda, Claudia 2002: *Figurations: Child, Bodies, Worlds*. Durham: Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv1220hpr>
- Cooter, Roger (toim.) 1992: *In the Name of the Child: Health and Welfare*. Lontoo: Routledge.
- Coveney, Peter 1967 [1957]: *The Image of Childhood: The Individual and Society. A Study of the Theme in English Literature*. Baltimore: Penguin Books.
- Cunningham, Hugh 1991: *The Children of the Poor: Representations of Childhood since the Seventeenth Century*. Oxford: Blackwell.
- Cunningham, Hugh 2006: *The Invention of Childhood*. Lontoo: BBC Books.
- Douglas, Kate 2010: *Contesting Childhood: Autobiography, Trauma and Memory*. New Brunswick, New Jersey & Lontoo: Rutgers University Press.
- Forster. E. M. 1981 [1927]: *Aspects of the Novel*. Harmondsworth: Penguin.
- Foucault, Michel 1984: Truth and Power. Teoksessa *The Foucault Reader*. Toimittanut Paul Rabinow. New York: Pantheon, 51–75.
- Fritzsche, Peter 2004: *Stranded in the Present: Modern Time and the Melancholy of History*. Massachusetts & Lontoo: Harvard University Press, Cambridge.
- Green, Anna 2007: *French Paintings of Childhood and Adolescence: 1848–1886*. Aldershot: Ashgate.
- Hall, G. Stanley 1893: *The Contents of Children's Minds on Entering School*. New York & Chicago: E. L. Kellogg & co. <https://doi.org/10.1037/14673-000>
- Haraway, Donna 1997: *Modest Witness@Second_Millennium.FemaleMan@_Meets_On coMouse™: Feminism and Technoscience*. New York & Lontoo: Routledge.
- Harrikari, Timo 2019: *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussäätelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Tampere: Vastapaino.
- Helle, Anna – Hollsten, Anna (toim.) 2016: *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heywood, Colin 2007: *Growing up in France: From the Ancient Régime to the Third Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honkanen, Virpi 2007: Albert Lilius lapsen sielunelämän jäljillä. Teoksessa *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Toimittaneet Juhani Tähtinen ja Timo Skinnari. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 379–427.
- Humphries, Jane 2010: *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511780455>
- Hypén, Tarja-Liisa 1999: Teuvo Pakkalan lapsinovellit. *Lapsia ja Pikku ihmisiä* -novellikokoelmien alkupuhe. Teoksessa *Lapsia: kokoelma novelleja lasten parista. Pikku ihmisiä*. Novellit kirjoittanut Teuvo Pakkala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, vii–xvii.

- Ihonen, Markku 2003: Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden maailma*. Toimittaneet Liisi Huh-tala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 12–19.
- Isomaa, Saija 2016: Tunteet ja kirjallisuudenlajit. Lajien emotionaalisesta vaikuttavuudesta. Teoksessa *Tunteita ja tunteita suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toimittaneet Anna Helle ja Anna Hollsten. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 58–81.
- Jenks, Chris 2005: *Childhood*. Lontoo: Routledge.
- Kantokorpi, Mervi 2012: Vetäytyjä loi poikatyön ja muita mahtisanoja. *Helsingin Sanomat* 28.8.2012.
- Key, Ellen 1900: *Barnets århundrade*. Tukholma: Albert Bonniers förlag. Saatavilla: <https://archive.org/details/barnetsrhundradeo1ellenkey/page/n7/mode/2up> (e-viewer). Viitattu 2.1.2021.
- Kuismäki, Anna 2013: Päiväkirjat ja omaelämäkerrat. Aikain muistot ja kokemusten koulut. Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Toimittaneet Lea Laitinen ja Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 60–97.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2001: Persoona, funktio, teksti – henkilöahmojen tutkimuksesta. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Toimittaneet Outi Alanko ja Tiina Käkelä-Puumala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 241–271.
- Laakso, Maria 2018: The naughty child in the early twentieth century: Subversive child figures and humour in Jalmari Finne's childrens' literature. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Child Figures as Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 35–46. <https://doi.org/10.4324/9781315270784-3>
- Lappalainen, Päivi 2018: Child Figures in *Läsning för barn* by Zacharias Topelius. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Child Figures as Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 23–34. <https://doi.org/10.4324/9781315270784-2>
- Launis, Kati 2018: The birth of the modern child in Finnish literary realism. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Child Figures as Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 61–72. <https://doi.org/10.4324/9781315270784-5>
- Lilius, Albert 1916: *Skolderns själsliv: enligt nutida undersökningar*. Helsinki: Holger Schildts Förlag.
- Lilius, Albert 1917: *Ur småbarnens själsliv*. Helsinki: Holger Schildts förlagsaktiebolag.
- Lilius, Albert 1927: *Kasvavien tunne-elämä nykyaikaisten tutkimusten mukaan*. Suomentaneet Aina Oksala ja Juha Timonen. Helsinki: WSOY.
- Lindqvist, Fredrika 1980: *Anteckningar ur min inre och yttre lefnad*. Turku: Åbo Akademi.
- Maijala, Minna 2008: *Passion vallassa. Hermostunut aika Minna Canthin teoksissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mannevuori, Mona 2015: *Affektitehdas. Työn rationalisoinnin historiallisia jatkumia*. Turku: Turun yliopisto.
- Micalite, Carey 2012: Fairies and a Flâneur: J. M. Barrie's Commercial Figure of the Child. *Criticism*, 54 (1), 1–27. <https://doi.org/10.1353/crt.2012.0004>
- Miettinen, Sari 2015: Hankala tyttö! Poikatyön queer-lapsuuden kulttuurinen mahdollisuus.

- Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Toimittaneet Viola Parente-Čapková, Heidi Grönstrand, Ritva Hapuli ja Kati Launis. Turku: k&h, 57–79.
- Moretti, Franco 2013: *Distant reading*. Lontoo & New York: Verso.
- Natov, Roni 2003: *The Poetics of Childhood*. New York & Lontoo: Routledge.
- Niemi, Juhani 1985: *Juhani Aho*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pakkala, Teuvo 1994 [1891]: *Vaaralla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rimmon-Kenan, Slomith 1991: *Kertomuksen poetiikka*. Suomentanut Auli Viikari. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rose, Nikolas 1985: *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869–1939*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- Rose, Nikolas 1990: *Governing the Soul*. Lontoo: Routledge.
- Rose, Nikolas 1997: *Assembling the Modern Self: Histories from the Middle Ages to the Present*. Toimittanut Roy Porter. Lontoo: Routledge, 224–248.
- Rose, Nikolas 1998: *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ryan, Patrick J. 2011: Discursive Tensions on the Landscape of Modern Childhood. *Educare: Vetenskapliga Skrifter*, 2, 11–37.
<https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1397797/FULLTEXT01.pdf>. Viitattu 2.1.2021.
- Shuttleworth, Sally 2010: *The Mind of the Child. Child Development in Literature, Science, and Medicine, 1840–1900*. Oxford: Oxford University Press.
- Siljo, Juhani 1909: Suomalaisia kirjailijoita. Pilakuvia. Teuvo Pakkala. *Helsingin Sanomat* 19.11.1909.
- Skeggs, Beverley 2004: *Class, Self, Culture*. Lontoo: Routledge.
- Smith, Karen 2012: Producing Governable Subjects: Images of Childhood Old and New. *Childhood*, 19 (1), 24–37. <https://doi.org/10.1177/0907568211401434>
- Smuts, Alice 2006: *Science in the Service of Children, 1893–1935*. New Haven, CT, USA: Yale University Press.
- Steedman, Carolyn 1995: *Strange Dislocations. Childhood and the Idea of Human Interiority, 1780–1930*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sully, James 1895: *Studies of Childhood*. New York: D. Appleton & Company.
<https://archive.org/details/studieschildhooosullgoog> (e-viewer). Viitattu 2.1.2021.
- Topelius, Toini 1889: *I utvecklingstid. En berättelse om flickor af Tea*. Helsinki: G. W. Edlunds förlag.
- Topelius, Zacharias 1898: *Blad ur min tänkebok* [verkkosivusto]. Tukholma: Albert Bonniers förlag. <http://runeberg.org/tankebok/>. Viitattu 2.1.2021.
- Topelius, Zacharias 1901: *Läsning för barn I – Illustrerad af finska och svenska konstnärer* [verkkosivusto]. Tukholma: Albert Bonniers förlag, & Helsinki: Wentzel Hagelstam. <http://topelius.fi/index.php?docid=92>. Viitattu 2.1.2021.
- Topelius, Zacharias 1923: *Elämäkerrallisia muistiinpanoja*. Suomentanut Helmi Krohn. Helsinki: Otava.

- Tuohela, Kirsi 2018: The rise of inner subjectivity: Childhood in early nineteenth-century Finnish autobiographies. Teoksessa *Childhood, Literature and Science: Child Figures as Fragile Subjects*. Toimittaneet Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela. UK: Routledge, 199–210. <https://doi.org/10.4324/9781315270784-15>
- Tyler, Imogen 2008: "Chav Mum Chav Scum": Class disgust in contemporary Britain. *Feminist Media Studies*, 8:1, 17–34. <https://doi.org/10.1080/14680770701824779>.
- Walkerdine, Valerie 1984: *Developmental psychology and the child-centred pedagogy*. Teoksessa *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. Toimittaneet Julian Henriques, Wendy Hollway, Cathy Urwin, Couze Venn ja Valerie Walkerdine. Lontoo & New York: Methuen.
- Weindling, Paul 1992: From Isolation to Therapy: Children's hospitals and diphtheria in *fin de siècle* Paris, Lontoo and Berlin. Teoksessa *In the Name of the Child: Health and Welfare, 1880–1940*. Toimittanut Roger Cooter. Milton Park: Routledge, 124–145. <https://doi.org/10.4324/9780203412237-ch-5>

V Asiantuntijatiedon kentät

Paluumuuttajalapset 1940–1950-luvun Suomessa

Metodologisia reittejä lapsuuden historiaan

Tuomas Laine-Frigren

 <https://orcid.org/0000-0002-7568-297X>

2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana lapsuuden historian tutkijat ovat keskustelleet paljon siitä, miten tutkia nuorten ihmisten näkökulmaa menneisyyden eri ilmiöihin eli tehdä lasten ja nuorten historiallista kokemusta näkyväksi. Paljon tästä keskustelusta on omaksuttu monitieteiseltä lapsuuden tutkimuksen kentältä, etenkin sosiologioiden ja antropologioiden kirjoituksista, joissa lasten näkemysten ja mielipiteiden kuunteleminen on nostettu keskeiseksi ihanteeksi yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ilmiöitä tutkittaessa.¹ Kiinnostavissa uusissa hankkeissa lapsia halutaan tuoda mukaan myös osaksi tiedontuotantoa aktiivisina toimijoina, jopa kanssatutkijoina.² Historiantutkijan lähtökohdat ovat toisenlaiset. Menneisyyden moninaisissa yhteiskunnissa ja kulttuureissa eläneiden lasten kanssa voi käydä dialogia ainoastaan metaforisessa mielessä – useimmiten hyvin sirpaleisia lähdeaineistoja tulkiten. Vaikka myös lasten ja nuorten omia tuotoksia on säilynyt, koos-

1 Esim. Spyrou 2011, 151. Tämä tutkimus on saanut rahoitusta Suomen Akatemian hankkeesta nro 331488.

2 Esim. Flewitt ja muut 2018; Potter & Cowan 2020.

tuu aineisto sittenkin usein aikuisten tuottamista dokumenteista, jotka heijastavat vain rajatusti lasten kokemusmaailmaa.

Tässä luvussa pohdin lapsuuden historian metodologisia pulmia oman käynnissä olevan tutkimusprojektini valossa. Tutkimus käsittelee toisen maailmansodan aikaisia pohjoismaisia lastensiirtoja ja niiden seurauksia. Vuosina 1941–1946 Suomesta siirrettiin Ruotsiin virallista tietä 48 628 lasta ja Tanskaan kaikkiaan 3764. Lisäksi on arvioitu, että 15 000–20 000 lasta matkusti ulkomaille valtiojohtoisen siirto-ohjelman ulkopuolella.³ Tutkimukseni fokus on sodanjälkeisessä ajassa keskittyen takaisin Suomeen palanneiden lasten kokemushistoriaan 1940–1950-lukujen suomalaisessa yhteiskunnassa. Monille sodanjälkeinen kotiinpaluu merkitsi sopeutumispakkoa kulttuurisesti ja sosioekonomisesti erilaiseen ja vieraalta tuntuvaan ympäristöön useamman ulkomailla vietetyn vuoden jälkeen.⁴

Haasteenani on ymmärtää, mitä liikkuminen perheistä ja yhteisöistä toiseen lapsille merkitsi, miten Suomeen palaavat lapset pyrkivät sopeutumaan ja minkälaisissa kohtaamisissa heidän kokemuksensa rakentuivat. Toisaalta pyrin ymmärtämään näiden lasten kanssa tekemisissä olleiden vanhempien, lapsuuden asiantuntijoiden ja viranomaisen käsitäyksiä, intressejä ja toimenpiteitä, joita tarkastelen aikakauden lapsuutta ja lasten hyvinvointia koskevien ideoiden, arvojen ja normien kontekstissa. Pohdin, missä suhteissa ulkomaille siirrettyjä lapsia voidaan pitää erityisenä sosiaalisena ryhmänä ja missä kohdin heidän kokemuksensa kytkeytyi osaksi laajempaa 1940–1950-luvun lapsuuden yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia.

Suomalaisessa historian tutkimuksessa ja ilmiön ympärille muodostuneessa vireässä muistikulttuurissa Pohjoismaihin evakuoituja lapsia on kutsuttu ”sotalapsiksi”.⁵ Laajemmassa eurooppalaisessa katsannossa sotalapsista puhuttaessa viitataan kaikkiin lapsiin ja nuoriin, joiden elä-

3 Salminen 2007, 200, 222; Heilala 2016, 9. Myös talvisodan aikana siirrettiin tuhansia lapsia Ruotsiin ja joitain satoja Tanskaan. Tuolloin 109 lasta evakuoitiin myös Norjaan. Talvisodan lastensiirrot loivat poliittista ja organisatorista pohjaa jatkosodan suuremmalle operaatiolle. Ks. Kavén 2011, 13–39.

4 Malinen, Laine-Frigren & Kaarninen 2022.

5 Salminen 2007.

mä meni sodan seurauksena sijoiltaan.⁶ Euroopassa miljoonat lapset olivat sodan jälkeen liikekannalla tai joutuneet kauas kotiseuduiltaan. He liikkuivat yksin tai ryhmissä, ja hyvässä tapauksessa he olivat löytäneet uuden kodin.⁷ Myös Suomessa sota pakotti lapset liikkeelle monenlaisista syistä: pakenemaan perheen kanssa yhdessä Karjalasta tai matkustamaan yksin tai sisaruksen kanssa Pohjanlahden yli laivalla Ruotsiin.⁸ Sodan väkivalta vaikutti monin tavoin lasten kasvuympäristöihin, ja sen vaikutukset yksilöiden, perheiden, yhteisöjen ja yhteiskuntien elämässä olivat kaikkialla pitkäkestoiset.⁹

Tässä luvussa kutsun Ruotsissa tai Tanskassa sodan aikana asuneita lapsia *paluumuuttajalapsiksi*. Tällä valinnalla pyrin virittämään tutkijan mielikuvituksen näiden lasten liikkuvuuteen ja toistuviin kasvuympäristön muutoksiin: sota ja sota-ajan lastensiirtopolitiikka vaikuttivat merkittävästi heidän elämänsä elämänsä, mutta vähintään yhtä merkittävä rooli oli sillä, miten paluumuuttajat sopeutuivat, miten 1940–1950-lukujen suomalainen yhteiskunta kohtasi lapset ja millaista lapsuus yleensä tuolloin oli. Monien elämä muuttui epävakaaksi tai liikkuvaksi paluumuuton jälkeen. Oli lapsia, jotka joutuivat ruotsalaisten ja suomalaisten vanhempien huoltajuuskiistojen välikappaleiksi.¹⁰ Toiset matkustivat kesäisin Ruotsiin biologisten ja sijaisvanhempien yhteisellä sopimuksella ja kolmannet pyrkivät takaisin rajan yli Ruotsiin salaa. Oli myös niitä, jotka ”sopeutumattomina” tai rikoksiin syyllistyneinä joutuivat kasvatustalokseen tai sijoitettiin kodittomina lastenkotiin.¹¹ Käsitteet suuntaavat ajatteluumme, ja siksi niillä on myös metodologista merkitystä: puhumalla paluumuuttajista tarkoitukseni on kiinnittää huomiota yhteen ehkä merkittävään muuttuunaan tutkimuskohteitteni lapsuus- ja nuor-

6 Venken & Röger 2015. Muun muassa Norjassa ”sotalapsilla” viitataan yleensä saksalaismiehittäjien ja paikallisten naisten sukupuolisuhteiden seurauksena syntyneisiin lapsiin (krigsbarn, ”tyskebarn” tai ”tyskerunger”), joista monen syntymä kytkytyi natsien niin kutsuttuun *Lebensborn*-ohjelmaan. Nykypäivän sotalapsia ovat esimerkiksi Isis-miesten seksiorjina hyväksikäyttämien turkkilaisten jesidi-naisten synnyttämät lapset, joihin kohdistuu vahvoja stigmoja. (Ks. *Helsingin Sanomat* 19.5.2019, ”Varastetut lapset”.)

7 Zahra 2016; Laine-Frigren 2019.

8 Savolainen 2015; Korppi-Tommola 2008; Salminen 2007.

9 Esim. Laurén & Malinen 2021; Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

10 Uusitalo 2008.

11 Hytönen ja muut 2016, 170; Salminen 2007, 279; Laine-Frigren 2019.

SA-Kuva

Kuva 1. 500 Viipurin ja Kannaksen lasta lähetetään Ruotsiin. Kuva: Sot.virk. T. Nousiainen. Sotamuseo.

ruuskokemuksen rakentumisessa. Aloitellessaan elämäänsä lastensiirtojen jälkeen he eivät olleet vielä ”sotalapsia” sellaisina kuin me heidät historiakulttuurista tai perhepiirissä jaetuista aikuisiän muistoista tunnemme, vaan heidän elämänsä oli vasta kehkeytyvässä, tulevaisuutensa avoin, joskin monin tavoin yhteiskunnallisesti määrittynyt.

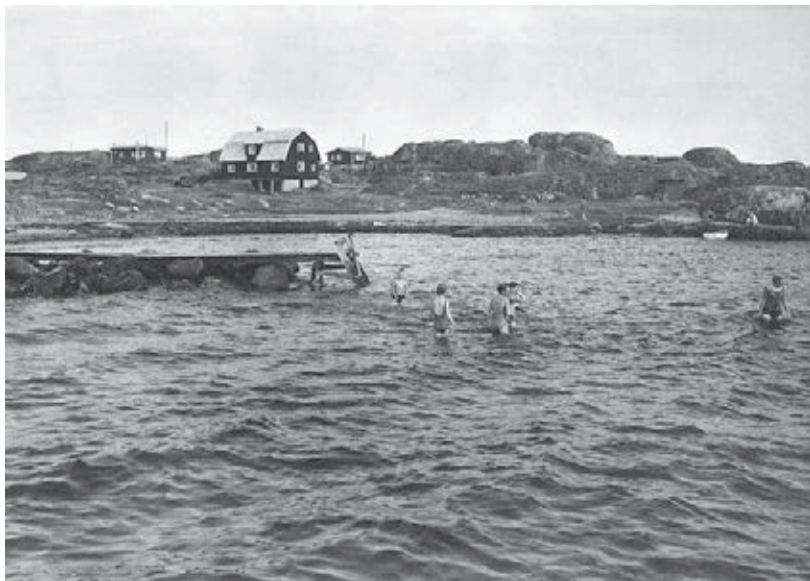
Pohdin tekstissäni arkistotutkimuksen mahdollisuuksia etenkin lapsuuden historian tutkimuksessa. Olen kiinnostunut erityisesti siitä, miten ja millä ehdoin viranomaisarkistoja on mahdollista hyödyntää lasten ja nuorten näkökulmaa tavoittelevassa tutkimuksessa. Arkistoaineistojen kriittinen hyödyntäminen on – ehkä hieman yllättäen – jäänyt suomalaisessa sotalapsitutkimuksessa viime aikoina vähälle huomiolle. Esimerkkinä hyödynnän kirjeaineistoa, johon olen tutkimuksessani kevään 2021 aikana törmännyt. Yhdessä muiden aikalaisdokumenttien ja myöhemmin kerätyn muistitiedon kanssa analysoituna ne voivat tarjota uusia tutkimuksellisia reittejä sodanjälkeisen lapsuuden ja nuoruuden historiaan. Keskeltä tutkimusprosessia avautuva näkökulmani¹² on eräänlainen Nils Holgersson -perspektiivi: istun ympärilläni kohoavien dokumenttipinojen keskellä ja yritän tarttua niiden herättämiin ajatuksen riekaleisiin – miettiä, millä tavoin lupaavalta vaikuttavia, mutta vielä sängen hahmottomia kokonaisuuksia lähestyisin, mitä niiden kanssa tekisin.

Historiantutkimusta lasten näkökulmasta

Toisen maailmansodan aikana Ruotsissa asunut kirjailija Eila Kostamo (s. 1938) on esseessään *Skånen lumo* (2006) kuvannut sodan jälkeistä paluutaan Suomeen, sosiokulttuurisesti, materiaalisesti ja emotionaalisesti hyvin toisenlaiseen ympäristöön: ”makean leivän vuoteni olivat ohi, nyt oli vanikan vuoro.”¹³ Kostamo toteaa esseessään, miten kotikasvatus pyrki lähinnä ”karaisuun” ja vanhempien hyväksynnän ansaitsemiseksi piti tehdä paljon ”hyviä töitä”. Hän yrittää myös tulkita isän suuttumus-

¹² Historiantutkimuksen prosessiluonteesta ks. Hyrkkänen 2017.

¹³ Kostamo 2006, 225.

Kuva 2. Uimaranta Hönön saarella, Göteborgin edustalla. Laila ja Annikki Mustosen lapsuuden maisema ja kaipuun kohde. Kuva: Annikki Karvosen yksityiskokoelma.

ta, kun Ruotsissa erilaiseen ruokaan tottunut lapsi ei Suomessa suosittunut syömään: ”Miten olisin voinut aavistaa, että ruokalautaseni yllä yökkäillessäni kosketin puutetta kärsineen miehen – – pyhiä tunteja: ruoan kunnioitusta!”¹⁴ Kun tyttöä rangaistiin, hän liukui toiseen todellisuuteen, Skånen-kotiin, muisti taloa, puutarhaa ja kauniiksi laitettua ympäristöä.¹⁵ Kostamo muistelee äkillisen ympäristönvaihdoksen monia ulottuvuuksia: sallittuja ja kiellettyjä tunteita, vieraita odotuksia, pahanmakuista ruokaa.¹⁶ Samalla hän pohtii lapsuutta kirjallisen luovuuden lähteenä, muistin valikoivuutta ja muistamiseen kytkeytyviä emotionaalisia tarpeita ja affekteja. Ehkä, hän arvelee, nostalginen menetetyn paikan kuvittelu valmisti häntä kirjailijaksi aikuisuudessa.

¹⁴ Kostamo 2006, 228.

¹⁵ Kostamo 2006, 214, 223.

¹⁶ Vrt. Vallgård, Alexander & Olsen 2015, 25–34.

Lastensiirtoja käsittelevä suomalainen historiantutkimus on luonut kokonaiskuvaa suuroperaation käytännön toteutuksesta ja monista toimijoista sekä taustalla vaikuttaneista poliittisista, diplomaattisista ja humanitaarisista intresseistä.¹⁷ Samaan aikaan ilmiötä ei ole juurikaan tematisoitu lapsuuden historian kontekstissa, esimerkiksi suhteessa 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten lapsuutta koskeviin kulttuurisiin käsityksiin.¹⁸ Sinänsä tärkeät perustutkimukset jäävät useimmiten kuvailevalle tasolle, ja vaikka lasten näkökulmaa toki tuodaan esiin, ei heidän kokemuksiin tarkastella kovinkaan systemaattisesti. Tästä puolestaan seuraa, että ”sotalapsia” käsitellään melko homogeenisenä ryhmänä monet mahdolliset kokemukselliset erot sivuuttaen. Esimerkiksi ikä-, sukupuoli-, luokka- tai kielierojen (esimerkiksi suomenruotsalaisuuden) merkitystä lasten kokemusten rakentumisen kannalta ei ole juurikaan tarkasteltu. Emme myöskään tiedä paljoa yksityisesti Ruotsiin matkustaneista lapsista, vaikka heitäkin oli lukuisia.¹⁹ Näiden lasten kokemukset olivat ehkä toisenlaisia kuin vaikkapa Kainuun syrjäseuduilta siirrettyjen lasten. Lisäksi kokemukset, muutokset ja kohtaamiset eivät usein olleet pelkästään hyviä tai huonoja.

Ruotsiin muuttaneet ja sieltä palanneet lapset ovat aikuisina julkaisseet muistelmia tai autofiktiivisiä romaaneja, ja heidän kanssaan tehdyistä haastatteluista on julkaistu monenlaisia muistitietoon perustuvia tutkimusartikkeleita.²⁰ Etnologit ja muistitietotutkijat ovat tutkineet lasten liikkuvuutta ja monipaikkaisuuden kokemusta,²¹ ja humanistisen maantieteen piirissä on tutkittu ympäristö- ja paikkasuhteen rikkoutumisesta seuranneita traumoja.²² 1990-luvulta alkaen perustettujen

17 Salminen 2007; Kavén 2011. Ks. myös Janfelt 1998.

18 Vrt. kuitenkin Kirves 2010, sekä Ruotsissa ilmestyneet tutkimukset: Nehlin 2017, Sköld & Söderlind 2016 ja Zetterqvist Nelson 2017.

19 Esimerkiksi ruotsalaiset ammatilliset järjestöt kutsuivat suomalaisten kollegoiden jälkikasvua Ruotsiin. Ruotsin tekijänoikeusjärjestö Stim kutsui 1942 suomalaisten muusikkojen lapsia. Näiden joukossa oli myös suomenruotsalainen tuleva säveltäjä Lasse Mårtenson, joka muiden lasten mukana asui yhdessä veljensä kanssa Helgerumin linnassa Smålannissa. Tekijänoikeusjärjestö omisti linnan, ja se muutettiin suomalaisia lapsia varten lastenkodiksi. (<https://www.teosto.fi/teostory/teoston-vaiheita-1940-luvulla/> [luettu 20.5.2021].)

20 Esim. Pannula Toft, Paksuniemi & Westberg 2018.

21 Korkiakangas 2017; Savolainen 2015; Ks. myös Danforth & Van Boeschoten 2012, 142–143.

22 Esim. Kuusisto-Arponen 2017.

sotalapsiyhdistysten piirissä on julkaistu monenlaisia kokoomateoksia, joissa sota-ajan lapset ovat kuvanneet kokemuksiaan ja selviytymistarinoitaan. Käsityksemme paluumuuttajalasten sopeutumispyrkimyksistä perustuvatkin pitkälti muistitietoon.

Lapsiin liittyviä historiallisia dokumentteja ja muita artefakteja on helppo löytää, mutta lapset itse eivät ole jättäneet ajatuksistaan kovin paljon suoria jälkiä. Erilaisia arkistoja tutkivan lapsuuden historioitsijan voisikin olla hyvä aloittaa pohtimalla kriittisesti meille säilyneiden aineistokokoelmien muodostumista ja tähän prosessiin liittyviä erilaisia valtasuhteita: minkälaisia tarkoituksia varten arkistot ja muut kokoelmat ovat syntyneet ja mitä on koettu säilyttämisen arvoisena – mitä arkistodokumentit meille ”näyttävät” ja mistä ne hiljenevät.²³ Kuten Kaisa Vehkalahti on todennut, esimerkiksi lastensuojelun viranomaiskäytännöissä lasten näkökulmien tai mielipiteiden kuulemista pidettiin pitkään tarpeettomana, ja siksi lastensuojelun historian aineistot koostuvatkin usein eri aikuisten lapsia koskevista huomioista.²⁴

Arkistoproblematiikan merkitystä voi ehkä havainnollistaa antropologi Arjan Appadurain ”aktiivisen arkiston” käsitteen avulla.²⁵ Otetaan ajatusleikki: kuvitellaan, että aikuiset olisivat läpi 1900-luvun keränneet laajamittaisesti lasten erilaisia tuotoksia, kirjoituksia ja piirustuksia, kouluissa ja kotona, ja antaneet näin heidän näkemyksensä asioista, suhteista ja tilanteista tallentua laatikoihin, ääninauhoille, filmeille ja ainekirjoitusvihkoihin. Olisiko meillä tällaisen imaginäärisen toiminnan seurauksena valtava määrä mahdollisia tutkimusaineistoja, joilla lähestyä mitä moninaisimpia historiallisia ilmiöitä myös lasten ja nuorten näkökulmasta? Toki esimerkiksi kouluaineiden kaltaisiin lasten itse tuottamiin aineistoihin sisältyy monia lähdekriittisiä ja tulkinnallisia kysymyksiä, kuten tamperelaisen tyttölyseon sisällissota-aiheisia ainekirjoituksia tutkinut Marianne Junila on todennut.²⁶ Lähdeaineistoina ne

23 Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019, 13.

24 Vehkalahti 2016, 432–433.

25 Appadurai 2003.

26 Vuonna 1918 Kouluhallitus ja *Opettajainlehti* kehottivat kouluja keräämään sisällissotaa koskevia tarinoita ja esineitä, kuten kaatuneiden univormuja, aseita, lauluja. Keruu nähtiin osana opetussuunnitelmaa. Kuten Junila toteaa, säilytetyt ainekirjoitukset ovat luultavasti puhtaaksikirjoitettuja kopioita, jo-

ovat ainutlaatuisia²⁷, samoin kuin lasten ja nuorten piirustukset, joiden kekseliäästä käytöstä löytyy eri puolilta maailmaa hienoja esimerkkejä.²⁸

Samalla on tärkeä muistaa, että lasten näkökulman tai äänen esille tuominen (jopa harvinaisista lasten itse tuottamista aineistoista) ei sellaisenaan riitä, sillä ollakseen tieteellistä tutkimuksen on tarkasteltava yksittäisiä näkökulmia systemaattisesti osana laajempia prosesseja, rakenteita ja narratiiveja. Lisäksi on perusteltua väittää, että yksilön kokemus ei ole koskaan vain hänen ”omansa”, vaan se on aina sosiaalisesti rakentunut ja vuorovaikutteisessa suhteessa kulttuuriin, yhteiskuntaan ja materiaaliseen ympäristöön – ja juuri tästä syystä sen tutkiminen on kiinnostavaa.²⁹ Ruotsalainen historioitsija Bengt Sandin onkin todennut, että lapsuuden historiassa lasten ”autenttisen” kokemuksen tai ”äänen” tavoittelua on ehkä ihannoitu liikaa.³⁰

Uusien sosiaalishistorioiden hengessä on toki erittäin tärkeää nostaa esille vaiennettujen ja marginalisoitujen yksilöiden ja ryhmien ääntä ja toimijuutta. Esimerkiksi lastenkodeissa esiintynyt väkivalta ja hyväksikäyttö³¹ ja lapsipakolaiset ovat esimerkkejä ilmiöistä, jotka huutavat väärinkäytösten kohteiden näkökulman esille tuomista historian tutkimuksen keinoin.³² Myös historian tutkimuksen objektiivisuuden eli moninäkökulmaisuu den ihanne vaatii lasten ja nuorten näkökulman esille nostamista. Samaan aikaan ei ole kuitenkaan koskaan yksiselitteistä, kenen tai keiden ääni lähdeaineistoissa kaikuu, sillä kaikki viestintä on kielivälitteistä ja siten sosiaalisessa todellisuudessa rakentunutta. Tätä voidaan käsitellä mikrohistorian tai ”history from below” -tutkimus suuntausten klassisena ongelmana: miten yksittäistapaukset kytketään metodologisesti osaksi laajempia sosiaalisia ja kulttuurisia prosesseja.

den sisältöön vaikuttivat monet asiat, kuten opettajan odotukset ja tyttölyseon oppilaiden perhetausta. Tekstit eivät kuitenkaan olleet niin yhdenmukaisia kuin voisi luulla: esimerkiksi punakaartilaismiehet eivät näyttäytyneet teksteissä ainoastaan pahoina. (Junila 2014, 231–233, 239.)

27 Vrt. Schrumpf 2018.

28 Esim. Malinen & Vahtikari 2021; Tomsic 2019.

29 Esim. Boddice 2020. Ks. myös Elder-Vass 2012.

30 Sandin 2020, 1309–1310.

31 Esim. Wills 2021.

32 Musgrove, Pascoe Leahy & Moruzi 2019.

Margaret Higonnet on tutkinut lasten piirtämiä kuvia ensimmäisen maailmansodan ja Darfurin kriisin ajoilta. Kuten hän toteaa, piirustuksia on voitu pitää suodattamattomina raa’an väkivallan kokemuksen representaatioina, vaikka tosiasiallisesti lasten piirustuksiin on siirtynyt paljon myös ympäröivän kulttuurin militaristista kuvastoa ja sosiaalisesti jaettuja tarinoita. Samalla juuri tämä tekee piirustuksista Higonnet’n mukaan kiinnostavia, moniselitteisiä visuaalisia narratiiveja. Kuvat kutsuvat tutkijaa tulkitsemaan kaikkia eri sosiaalisia, kulttuurisia ja materiaalisia tekijöitä, joiden kanssa vuorovaikutuksessa lapset historialliset todistusaineistonsa loivat.³³ Myös Sandin muistuttaa, että lasten näkökulmia on analysoitava samalla tavalla kriittisesti kuin muitakin näkökulmia.³⁴

Lasten näkökulman analysoiminen vaatii siis paljon tietoja yhteiskunta- ja kulttuurihistoriasta, kulloisenkin ajan instituutioista ja poliittisesta taloudesta. Vaikka pyrkimyksemme olisikin saada selville, mitä lapset tai nuoret *todella* asioista ajattelivat (vs. mitä heidän *luultiin* ajattelevan), on silti tärkeää myös kysyä, mitä heidän oli *mahdollista* ajatella – toisin sanoen mitä olivat ne laajemmat diskurssit ja mentaliteetit, jotka vaikuttivat myös lasten ajatteluun ja toimintaan. On olennaista tietää, miten lapsia yleensä kohdeltiin ja minkälaiset uskomukset, intressit tai poliittikat heidän elämäänsä vaikuttivat, sillä myös lapset ovat tutkiskelleet paikkaansa yhteisöissä sen mukaan, mitä heiltä on kulloinkin odotettu ja minkä on koettu olevan heille sopivaa. Esimerkiksi paluumuuttajat vastaanottaneessa 1940–1950-luvun yhteiskunnassa lapsilta vaadittiin vastuunottoa jo varhain: vanhemmat odottivat lasten sopeutuvan nopeasti ja toimivan ongelmia kohdatessaan itsenäisesti.³⁵ Lasten kokemusmaailman rakentumista voi ajatella myös *sosialisaation* käsitteen kautta. Mutta kuten Antti Malinen muistuttaa, tätä prosessia ei kuitenkaan tule

33 Higonnet 2006, 1570, 1574. Kuten Higonnet toteaa, lasten kokemuksen ”totuuteen” tai ”autenttisuuteen” vetoaminen on usein historian aikana johtanut siihen, että lapsuus on politisoitu aikuisten käyttötarkoituksia varten. Autenttisuuden korostamisen kääntöpuolena voi olla huomaamatta se, että lasten kokemukset erotetaan keinotekoisesti siitä sosiokulttuurisesta ja materiaalisesta ympäristöstä, jossa ne rakentuvat ja jonka kanssa ne ovat dynaamisessa vuorovaikutuksessa.

34 Sandin 2020, 1310.

35 Malinen, Laine-Frigren ja Kaarninen 2022, 580.

ajatella yksisuuntaisena: lapset eivät ainoastaan sisäistä heille tarjottuja valmiuksia, normeja ja käsityksiä vaan myös työstävät niitä itse, esimerkiksi vertaisryhmissä muiden lasten kanssa.³⁶ Voi ehkä sanoa, että lapset synnyttävät käsillä olevista kulttuurisista ja sosiaalisista resursseista, tiettyjen yhteiskunnallisten reunaehtoien vallitessa, toimijuutensa aineksia ja tuottavat niistä omanlaisiaan lopputulemia.³⁷

Pirjo Markkola on määritellyt pohjoismaisen lapsuuden historian ”lasten näkökulmaa” korostavan tutkimusotteen aktiiviseksi pyrkimykseksi muuttaa tulokulmaa yhteiskuntaan ja kulttuuriin siten, että vallinneita oloja pyritään tarkastelemaan lasten silmin. Kuten Markkola toteaa, perinteisiäkin sosiaalishistorian lähteitä, kuten erilaisia työtä tai perhearkea kuvaavia raportteja, on mahdollista tulkita lasten ja nuorten toimijuutta esiin nostaen. Toisaalta on kysyttävä, minkälainen vaikutus sosiaalisilla rakenteilla ja poliittisilla päätöksillä on ollut lasten elämään.³⁸

Lapsuuden historian tutkimuksessa historioitsijan taidot punnitaan. Aikuisten lapsia koskevaa puhetta tulkittaessa pätevät myös yleisemmät historiantutkimukset metodologiset ja lähdekriittiset keinot: ensin on identifioitava puhujan oma näkökulma tai itseymmärrys ja sitten tarkastelemaan sitä kriittisesti vasten muita näkökulmia.³⁹ Kuten kasvatushistorian tutkija Mona Gleason on todennut, myös lapsuuden historian tutkimuksessa pätee ajatus lukemisesta ”vastakarvaan” (engl. *reading against the grain*). Tämä tarkoittaa sitä, että nykypäivään asti säilyneitä, yleensä aikuisten tuottamia dokumentteja luetaan niiden alkuperäisen tarkoituksen vastaisesti, nostaen esiin implisiittisiä jälkiä lasten ajattelusta tai toiminnasta. Gleason on kutsunut tätä myös ”empaattiseksi päättelyksi” (engl. *emphatic inference*).⁴⁰ Näin voimme myös jälkikäteisestä näkökulmasta tavoittaa lähdeaineistojen *hiljaisuuksia*: niitä asioita, joita dokumenteissa ei sanota (tai joista puhutaan toisin termein kuin

36 Malinen 2019, 337; Ks. myös Alanen 2001.

37 ”Toimijuudesta” (engl. *agency*) lapsuuden historian metodologisena käsitteenä ks. Vuolanto tässä teoksessa.

38 Markkola 2018, 164.

39 Rubin 2017, 242–244.

40 Gleason 2016.

nykypäivänä) – tai joista jopa tarkoituksella vaietaan. Kaikki tämä vaatii erityyppisten lähteiden ristivalottamista ja lukemista rinnakkain.

Lastensiirto synnytti suuren määrän viranomaisaineistoja, joista kai-kista avautuu tietty näkymä aikalaistodellisuuteen. Etenkin lastensiirto-komitean ja niin sanotun Ruotsista palanneiden lasten jälkihuolto-komitean arkistoihin sisältyy monenlaista materiaalia, jota on kuitenkin tähän mennessä käytetty lähinnä lastensiirtojen poliittisen ja organisa-torisen näkökulman kuvailuun. Olen toisaalla sivunnut paikallistason huoltotyöntekijöiden lapsia koskevia raportteja ja pohtinut niiden valos-sa aikalaiskäsityksiä *sopeutumisesta*.⁴¹ Seuraavaksi nostan esille yhden kiinnostavan aineistokokonaisuuden, jonka kautta pyrin osoittamaan, että lasten tuottamien dokumenttien lukeminen rinnan muiden aika-laisaineistojen kanssa voi avata uusia reittejä toisen maailmansodan paluumuuttajalasten historialliseen kokemukseen.

Kirjeaineistoista avautuvat maailmat

Alan kirjoittaa nyt sinne Helsinkiin. Haluaisin päästä Ruotsiin. Minä kyllä olen jo 13 v. mutta olis niin hauska mennä Ruotsiin.⁴²

Talvella 1946 Sosiaali- ja Terveysministeriön Lastensiirtokomitea lähetti tiedustelun helsinkiläiskoteihin selvittääkseen, kuinka moni perheistä halusi lapsensa takaisin Ruotsista kevään ja kesän 1946 kuluessa. Viran-omaisten yllätykseksi 606 vastaajasta vain 199 toivoi lapsen pikaista pa-luuta.⁴³ Samansuuntaista viestiä välitettiin Porista, josta Suomen Punai-sen Ristin aktiivi Anni Tukia kirjoitti komitealle joulukuussa 1945, että monet perheet eivät halunneet ottaa lapsiaan vastaan, ”vaan sanovat, että niillä on siellä hyvä olla”.⁴⁴ Lastensiirtokomitean mukaan vanhemmillä

41 Laine-Frigren 2019.

42 13-vuotias tyttö Lastensiirtokomitealle 28.10.1945. Kansallisarkisto (KA). Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:40.

43 KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Ca:1 Lastensiirtokomitean pöytäkirjat (1941–1949). Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean kannanotto 4.3.1946.

44 Anni Tukia Lastensiirtokomitealle 15.12.1945. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:45.

saattoi olla monia motiiveja, mutta perussyynä kielteisten vastausten suureen määrään se epäili vapautumista ”niin taloudellisesta kuin kasvatuksellisesta edesvastuusta”, ”vieraantumista” lapsesta sekä vieraantumisen aiheutunutta ”välinpitämättömyyttä tämän tulevaisuudesta”.⁴⁵ Oli myös ilmennyt tapauksia, joissa vanhemmat lähettivät lapsiaan yksityistä tietä takaisin. Sisäasiainministeriö olikin katsonut tarpeelliseksi määrätä, että lääninhallitukset eivät myöntäisi matkustuslupia lapsille, jos matkan tarkoituksena oli ”lomanvietto, virkistyminen, kielenoppiminen tai muu niihin verrattavissa oleva syy – –”.⁴⁶ Minkälaisesta ilmiöstä oli kysymys? Suhtautuivatko vanhemmat ”välinpitämättömästi” lastensa tulevaisuuteen?

Vuosina 1945–1948 lastensiirtokomitea vastaanotti suuren määrän kirjeitä, joissa monet huoltajat – joko suomalaiset vanhemmat tai ruotsalaiset kasvatusvanhemmat – toivoivat lasten voivan jäädä toistaiseksi Ruotsiin tai palaavan sinne takaisin mahdollisimman pian. Saapunneiden kirjeiden joukossa on myös joitain lasten ja nuorten kirjoittamia kirjeitä.⁴⁷ Osa näistä on tapauksia, joissa ruotsalainen ja suomalainen kasvatusperhe vaikuttavat yhdessä tuumin käyttävän lapsen kirjoittamaa kirjettä esimerkkinä tämän toiveesta jäädä Ruotsiin. Samalla aineistosta on mahdollista tulkita jälkiä lasten aktiivisesta osallisuudesta, esimerkiksi toimimisesta kääntäjänä.

Tämän osion aloittava katkelma on lokakuussa 1945 lastensiirtokomitealle lähetetystä kirjeestä, jossa nuori tyttö Pohjanmaalta toivoi pääsevänsä yhdessä 12-vuotiaan pikkusiskonsa ja kahden naapurin tytön kanssa Ruotsiin. Seuraavaksi katson kirjettä hieman tarkemmin. Tyttö aloitti kertomalla olevansa ”siirtolainen”. Tällä hän viittasi karjalaisuuteen, minkä hän todennäköisesti tiesi olleen yksi niistä virallis-

45 KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Ca:1 Lastensiirtokomitean pöytäkirjat (1941–1949). Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean kannanotto 4.3.1946.

46 KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Ca:1 Lastensiirtokomitean pöytäkirjat (1941–1949). Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean kannanotto 4.3.1946.

47 Tätä kirjoittaessa olen käynyt parista kymmenestä kansioista läpi kymmenen. Tässä huomion kohteena olevien kirjeiden lisäksi kansioissa on myös paljon vanhempien tiedusteluja Ruotsissa olevien lasten olinpaikoista, vaatimuksia lasten palauttamiseksi Suomeen, lasten sukulaisten tai muiden lähipiiriin aikuisten kirjeitä sekä lastensiirtokomitean asiamiesten raportteja paikallisista oloista sekä muuta hallinnollista kirjeenvaihtoa.

ta perusteista, joilla lapsen sai jatkosodan aikana Ruotsiin lähettää.⁴⁸ Jonkinlaisiin ennakkotietoihin viittaa myös se, että hän perusteli toivetaan kirjoittamalla, että yksi lähtijöistä oli heikonlainen: ”se kaksitoista vuotinen on oikein pieni. Se ei paina kuin oikein vähän. Hän on kuin 8 vuotinen. Hän on minun sisko – –”. Tytöt tarvitsivat kuitenkin pitkälle matkalleen saattajan: ”Mutta yksi asia. Meistä ei ole yksin matkustajaa. Pitäis olla sellainen joka meidät veis sinne. Kun emme ole vielä matkustaneet – – Olis hauska jos pääsis Ruotsiin. No niin lopetan jo nyt.”

Tammikuussa 1946 sama tyttö, nyt 14-vuotias, kirjoitti hieman pidemmän kirjeen päiväkirjamaisen vihon irti reväistylle aukeamalle. Vastaus aiempaan kirjeeseen oli ollut kaikesta päätellen kielteinen, ja siksi hän otti nyt uudet perustelut käyttöön:

Aijon kysyä, pääseekös sinne Ruotsiin *jos on siellä paikka*. [kurs. T L-F] Kyllä olen kuullut ettei sinne viedä kun sairaita lapsia. Mutta luulen että sinne pääsee jos on paikka. Minä olen 14 vuotias. Min sisko oli Ruotsissa, mutta nyt hän on kotona. Sieltä Ruotsista kirjoitettiin, että he tahtoo minun ja siskon sinne Ruotsiin takaisin. Minä en ole vielä käynyt Ruotsissa. Että koettakaa järjestää se matka.

Toisessa kirjeessä uutta on tieto siitä, että tytön sisko oli ollut sodan aikana Ruotsissa ja että nyt heidät oli kutsuttu sinne molemmat. Hän alleiviivaa, ettei ollut vielä itse maassa käynyt, minkä voi tulkita viittaavan ajatukseen Ruotsiin pääsystä etuoikeutena. Samalla hieman avoimeksi jää, onko kyse samasta sisaruksesta kuin ensimmäisessä kirjeessä – tyttö nimittäin ilmoittaa siskonsa iäksi 11 vuotta. Onkin mahdollista, että halukas lähtijä ei tällä kertaa ollutkaan aiemman kirjeen 12-vuotias (”kuin 8 vuotinen”) sisko vaan jo aiemmin Ruotsissa asunut, joka tytön mukaan vieläpä ”osasi ruotsia hyvin ja kävi ruotsalaista koulua”.⁴⁹ Yhtä kaikki, perhe oli suuri ja elämä köyhää:

⁴⁸ Salminen 2007, 121.

⁴⁹ Tämä pieni yksityiskohta johtaa tutkijan spekuloimaan lisää. On tosiaan mahdollista, että vauraassa Ruotsissa olo koettiin perheessä suurena etuoikeutena. Tällöin saatettiin myös ajatella, että nyt oli toisten lasten vuoro lähteä. Ruotsista tullut kutsu paluusta samaan perheeseen saattoi kuitenkin muuttaa asiaa.

Meillä on 9 henkeä isä ja äiti. Minä olen vanhin kaikista. Olemme Karjalaisia. Kun meitä on niin paljon niin joutas vähemmänkin. Täällä Suomesta kun ei saa oikein mitään ruokaa vaatetta jne. Olkaa ystävällinen ja koittakaa meidät järjestää Ruotsiin. Me menimme Förstbackaan. Siellä on meillä tunnettuja. Me emme uskalla siskon kanssa lähteä yksin niin pitkälle matkalle. Minä olen käynyt koulussa. Kirjoittakaa heti kun saatte tämän kirjeen. Isäkin on jo aika vanha. Ettei hän jaksa enää niin paljoa pitää kotona. Tämä talo on niin kylmä ja pieni missä me asutaan. Kun lapsia tulee Ruotsista pois voisimmehan me mennä sinne Ruotsiin kun laiva menee takaisin Ruotsiin. Koettakaa järjestää?

Kirjeen viesti näyttää selvältä: lapset pyrkivät (ja jopa haluavat) pois elämään määrittävästä yleisestä kurjuudesta. Mutta ovatko äänessä vain lapset? Tietyt ilmaisut, kuten ”joutas vähemmänkin” voisivat viitata siihen, että vanhemmat ovat kannustaneet, jopa kehottaneet kirjoittamaan kirjeen. Tyttö myös tiedusteli matkan kuluja ja tiesi, että ulkomaille matkustamiseen tarvitsi matkustusluvan. Ehkä perheen aikuiset eivät olleet kirjoitustaitoisia tai kokivat, että lapsen lähettämä kirje herättäisi vastaanottajassa hyvään lopputulokseen johtavia tunteita. Mutta yhtä lailla tyttö on voinut vain omaksua perheessä käytyjä keskusteluja, kuten ajatuksen siitä, että mahdollisuuksien horisontissa hämmöttävä Ruotsiin meno voisi tuoda helpotuksia perheelle (ja samalla hänelle itselleen). Kirjeen tulkitseminen *moniäänisenä* ei tee tyhjäksi sen merkitystä todistusaineistona: kuten tyttö vielä erikseen tähdensi, ”olkaa ystävällinen ja koettakaa meidät kaksi hommata.”⁵⁰

Hieman toisenlainen näkökulma nousee verrattaessa kirjettä muihin tyttöjen tai nuorten naisten tuona aikana lastensiirtokomitealle lähettämiin kirjeisiin. Useimmat niistä koskivat toivetta päästä Ruotsiin töihin (esimerkiksi lastenhoitajaksi), ja oli myös sellaisia, joissa nuoret itse tiedustelivat mahdollisuutta päästä jatkamaan koulua Ruotsissa. Etenkin vanhempien toiveissa siinsi mahdollisuus saada lapset kouluun Ruot-

50 14-vuotias tyttö Lastensiirtokomitealle 29.1.1946. KA. Sosiaali- ja terveystieteiden lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:40.

siin.⁵¹ Tässä kontekstissa kirje näyttäytyykin osana laajempaa lastensiirtojen jälkeistä horisontin muutosta, jossa länsinaapuri vaikutti tarjoavan lapsille parempaa elämää.

Lastensiirto avasi uusia näkymiä ja mahdollisuuksia köyhien perheiden jälkikasvulle. Esimerkiksi 17-vuotias Marja Anttila Hämeenlinnasta kirjoitti huhtikuussa 1946 lastensiirtokomitealle haluavansa lähteä lastenhoitajaksi Ruotsiin. Marjan perheessä oli kahdeksan lasta ja isä kuollut jo ennen sotaa: ”Siksi minunkin on tarvinnut lähteä kotoa pois jo niin nuorena sillä äiti ei jaksanut elättää niin paljoa 12-vuotiaana minäkin lähdin ja nyt olen ollut jo kohta viisi vuotta pois.” Marja kertoi olleensa harjoittelijana Hämeenlinnan Pelastusarmeijan lastenseimessä kymmenen kuukautta ja saaneensa hyvän todistuksen työstään. Hän oli jo pyrkinytkin Ruotsiin, mutta epäonnistunut, ja siksi hän nyt tiedusteli pääsyä ”Ruotsiin lähetettävien lasten mukana”.⁵²

Vaikka Marjan kirje kytkeytyy paluumuuttajalapsiin vain välillisesti, se auttaa ymmärtämään laajempaa odotushorisonttia, johon myös osa Suomeen palanneista lapsista ajatuksensa liitti. Jotkut onnistuivatkin matkustamaan takaisin Ruotsiin, mutta enemmistön osalta tilanne oli toinen. Saattoi olla hyvin vaikea käsittää, miksi Ruotsiin ei sikäläisten kasvatusvanhempien kutsusta ja myös omien vanhempien luvasta huolimatta ollut mahdollista päästä. Marjankaan kuvitelmat eivät olleet täysin tuulesta temmattuja, sillä vielä loppukesästä 1944 lastensiirtokomitea oli esittänyt toivomuksen 2 250 naisen lähettämisestä töihin ruotsalaisiin lastenkoteihin. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö lupasikin ryhtyä toimeen, mutta määritteli samalla tarkoin, ketkä saisivat lähteä: etenkin nuoria työkykyisiä naisia ja maatalojen tyttäriä ei tullut päästää maasta, olihan sadonkorjuuaika alkamassa.⁵³

Lastensiirtokomitealle saapuneet kirjeet sisältävät myös paluumuuttajalasten luona vierailleiden huoltotyöntekijöiden raportteja. Ne valaisevat

51 Kirjeissä esiintyi usein huoli siitä, että suomalainen koulu oli pitkän taipaleen päässä. Lasten koulumatkoista 1940–1950-lukujen Suomessa ks. Malinen & Tamminen 2017.

52 Marja Anttila Lastensiirtokomitealle 22.4.1946. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:37.

53 Margit Borg ja Väinö Kaasalainen Lastensiirtokomitealle 19.7.1944. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:40.

joko suoraan tai epäsuorasti usein traagisia olosuhteita, joihin lapset joutuivat paluunsa jälkeen sopeutumaan. Paikallisia oloja tuntevat työntekijät toisinaan suosittelevatkin lapsen palauttamista kasvatusvanhempien luo, mutta tätä kirjoittaessa minulla ei ole käsitystä siitä, kuinka usein palautus toteutui. Saapuneiden kirjeiden joukosta löytyi varsin odottamatta myös selonteko, joka koski aiemmin lainaamani kirjeen pohjanmaalaisen tytön perhettä. Se on lähetetty kahdeksan kuukautta tytön toisen kirjeen jälkeen, ja selonteon on laatinut lastensiirtokomitean Vaasan piirin asiamies Signe Israel.⁵⁴ Israel kertoi paikallisen terveysisaren käyneen tarkastamassa perheen kodin. Tämä löysi ahtaan asunnon, jossa kuusi lasta nukkui samassa isossa sängyssä. Lasten koulunkäynti vaikutti epämääräiseltä. Mutta hälyttävintä oli isän alkoholinkäyttö: menneenä talvena tämä oli ajanut juovuspäissään (*under rusets inflytande*) koko perheen ulos pakkaseen, minkä seurauksena moni lapsista oli sairastunut. Terveysisaren vakaa käsitys oli, että Ruotsissa asunut lapsi olisi lähetettävä pikaisesti takaisin. Myös äiti kannatti lapsen ”siirtoa” (*överföring*) – lapsen, joka oli kyllä ”erittäin suloinen”, mutta hyvin ”kurjasti puettu”. Terveysisaren mukaan kaikkien ongelmien taustalla oli miehen alkoholismi, joka oli saattanut myös vaimon ”apatian tilaan”.⁵⁵

On selvää, että lastensiirto oli aikalaisille hyvin merkityksellinen tapahtuma, ja kun lasten massamittaiseen palauttamiseen ryhdyttiin, voidaan puhua aivan uudenlaisesta tilanteesta, jonka käsittelemiseksi ei ollut valmiita välineitä. Viranomaisten ja lapsuuden asiantuntijoiden joukossa oli niitä, jotka tunnistivat ulkomailta palaavien lasten sopeutumisen haasteita, ja joihinkin toimiin myös ryhdyttiin ennakoitujen ongelmien käsittelemiseksi.⁵⁶ Lastensiirtokomitean Kotkan alatoimiston asiamies Liisi Ahola avautui huolistaan Mannerheimin Lastensuojeluliiton Tanskan-Valiokunnan sosiaalihuoltaja Birgit Genetzille joului-

54 Signe Israel till Barnflyttningskommittén 18.9.1946. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:40. Israel oli tullut Vaasan läänin asiamiehen tehtävään kesällä 1942. (Panhelainen 2005, 28–29.)

55 ”Dryckenskap verkar ju oftast apati hos såväl husmor som hos spritens offer. Detta leder alltid sedan till hemmets förfall.”

56 Esim. Salminen 2007, 240–252.

kuussa 1945: ”Tämä on ihmeellistä kiertokulkua ja mitä näistä lapsista loppujen lopuksi tulee, missä he lopuksi tuntevat kodin olevan vai jääkö heistä juurettomia, levottomia ihmisiä, jotka loppujen lopuksi sortuvat sisäisiin ristiriitoihin.”⁵⁷ Samaan aikaan hän kantoi huolta siitä, olisiko vanhemmilla kykyä käsittää näiden paikasta toiseen siirreltyjen lasten henkistä kriisiä tarpeeksi ”syvällisesti”. Oli vanhempien tehtävä saada lapset ”viihtymään kotona”, jotta nämä saavuttaisivat edes jonkinlaisen ”tasapainon”. Ongelmana kuitenkin oli, että heidän huomionsa oli kiinni jokapäiväisen elämän selviytymistäistossa. ”Se on aine mikä määrää nykyaikana, ne paketit ym.”, kuten Kotkasta kirjelmöinyt Ahola asian ilmaisi viitaten samalla Ruotsista ja muualta saapuviin avustuslähetyksiin.

Aikalaisjulkisuudessa sotalapsista voitiin puhua hyvin abstraktein ja ihanteellisin käsittein, esimerkiksi ”pieninä lähettiläinä” ja suomalais-ruotsalaisen ystävyyden lujittajina.⁵⁸ Lapsista ”vieraantuneiden” vanhempien vaikuttimia saatettiin epäillä⁵⁹ ja ruotsalaisten kasvatusvanhempien pyrkimyksiä voitiin kutsua ”itsekkäiksi”. Tässä tarkasteltuja kirjeaineistoja systemaattisesti tutkimalla näkökulma sekä lasten että vanhempien arkisiin pyrintöihin muuttuu toisenlaiseksi. Ylätason hallinnollisiin dokumentteihin ja lehdistödiskursseihin verrattuna ne voivat avata toisenlaisen tavan lähestyä lastensiirtojen yhteiskunnallista kokemusta. Tässä olen halunnut lyhyesti kiinnittää huomiota lastensiirron seurauksena syntyneisiin (todellisiin tai kuviteltuihin) mahdollisuuksiin sekä toisaalta arjen kriiseihin ja umpikujiin.

Kuten jo edellä totesin, huoltajat Pohjanlahden molemmin puolin ovat käyttäneet lasten kirjoittamia kirjeitä myös todistusaineistona, toisin sanoen toivoneet, että lapsen kirjeessä esittämä toteamus tai asiain-tila osoittaisi tähän kohdistuvan toimenpiteen välttämättömyyden. Esimerkiksi helmikuussa 1948 eräs kasvatusäiti kirjoitti hyvin huolissaan Tukholmasta. Kirjeessä hän kiinnitti huomiota Suomeen palanneen

57 Liisi Ahola Birgit Genetzille 9.12.1945. KA. Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean Kotkan alatoimiston arkisto Da1, Lähteneet kirjeet 1942–1948, Helsinki.

58 Esim. *Aamulehti* 9.4.1944 (”Suomen lapsia Uppsalassa”); *Suomen Kuvalehti* 7.12.1946 (”Pieniä lähettiläitä”).

59 Salminen 2007, 242.

Kuva 3. Ruotsiin evakuoitua lapset palaavat kotiin 16.8.1945. Äiti poikansa kanssa.
Kuva: JOKA Journalistinen kuva-arkisto / Kaleva. Museovirasto.

16-vuotiaan tytön tilanteeseen ja liitti mukaan kirjeen, jossa sairasteleva tyttö toivoi lääkärintodistusta voidakseen matkustaa Ruotsiin ja vetosi ”tätiinsä” kertomalla, kuinka kylmä Suomessa oli.⁶⁰ Toisessa hiukan vastaavassa (mutta rankemmassa) tapauksessa 13-vuotias tyttö kirjoitti huoltajalleen Ruotsiin haluavansa siskonsa kanssa palata, koska isä ”löi kepillä ja kuristi äitiä”.⁶¹ Nuorten lähettämiä kirjeitä myös siteerattiin. Eräs ruotsalainen huoltaja viittasi Helsinkiin matkustaneen kasvatus-tyttäreensä ”sydäntä särkeviin” hätähuutoihin. Kasvatusisän mukaan tyttö kirjoitti joka viikko ja kertoi äitinsä alkoholinkäytöstä.⁶² Jotkut nuoret lähettivät enemmän tai vähemmän itsenäisesti lastensiirtokomitealle kirjeitä, joissa he kertoivat haluavansa lähteä Ruotsissa jo olevan sisaruksen perään, töihin, asumaan tai oppimaan kieltä. Lasten kirjeet ovat kuitenkin suuressa joukossa harvinaisia. Ehkä ne silti kertovat jotain, eräänlaisina ”tyypillisinä poikkeuksina”, lastensiirtoihin kytkeytyneiden lasten ja nuorten pyrkimyksistä ja tilanteen tulkinnoista sodanjälkeisessä Suomessa.

Tulevaisuuden suuntaviivoja

Meksikolainen kirjailija Valeria Luiselli kuvaa romaanissaan *Kadonneiden lasten arkisto* (2019) (engl. *Lost Children Archive*) Yhdysvaltoihin vaeltavien pakolaislasten kokemuksia ja eritoten niiden dokumentoimisen hankaluuksia. Lasten kärsimykset ja ilmiön mittasuhteet suorastaan huutavat kokijoidensa äänen välittämistä laajempaan tietoisuuteen, semminkin kun ”siirron” tai ”palautuksen” kaltaisia teknis-hallinnollisia eufemismeja hyödyntävä poliittinen kieli pyyhkii suuren osan elettyä kokemusta pois silmistä.⁶³ Toisaalta käytössä on vain kokemuksen sir-

60 Elisabeth Gavelius Elsa Bruunille 27. helmikuuta 1947. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:38.

61 Kirje Ruotsista Lastensiirtokomitealle 7. syyskuuta 1946. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:37.

62 Sture Sandberg Elsa Bruunille 14. lokakuuta 1946. KA. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto. Saapuneet kirjeet 1945–1948 L4 Ea:43.

63 ”Palautus” = ”Turvapaikkaa hakevan ihmisen karkotus”. ”Siirto” = ”Ihmisen häätö ja karkotus heidän omilta mailtaan”. (Luiselli 2019, 263–264.)

paleita, kuulinsyytodistuksia ja muita virallisia dokumentteja, parhaassa tapauksessa perille päässeiden lasten maahanmuuttotuomioistuimelle antamia lausuntoja, nekin vaikeasti hahmottuvia ja hauraita.⁶⁴ Yksi Luisellin romaanin päähenkilöistä kuvaa äkkiä saaneensa varmuuden, kuin ”iskun vasten kasvoja”, että hänen ei ehkä pidäkään dokumentoida perille päässeiden lasten tarinoita vaan pikemminkin heidän, jotka jäivät matkalle: ”En vielä tiedä miten sen teen, mutta minun on kerrottava hukassa olevien lasten tarina, niiden joiden äänet eivät ehkä enää kuulu sillä he ovat kadonneet mahdollisesti ikuisiksi ajoiksi.”⁶⁵

Lasten siirtäminen erilaisin perustein yli valtioiden rajojen ja myös valtameren toiselle puolelle on ollut historian aikana yleistä.⁶⁶ Pakolaisuus, pakkosiirrot⁶⁷, siirtolaisuus ja erityyppisten kriisien aiheuttama väestön liikkuvuus ovat tarkoittaneet liikekannalle joutumista myös lukemattomille lapsille ja nuorille.⁶⁸ 2010-luvulta alkaen historiantutkijat ovat ryhtyneet laajemminkin tarkastelemaan näitä ilmiöitä, ja etenkin lasten ja nuorten näkökulmia kohtaan tunnettu kiinnostus on kasvussa. Samaan aikaan tutkijat etsivät menetelmällisiä ratkaisuja klassiseen lähdeaineisto-ongelmaan: lasten ja nuorten itse tuottamat aineistot ovat harvinaisia ja siksi heidän kokemuksiaan on hankala tutkia. Pakolaisten tai pakkosiirrettyjen (engl. *displaced*) omaa näkökulmaa ja toimijuutta on muutenkin ryhdytty tarkemmin pohtimaan vasta viime aikoina⁶⁹, joten keskustelu kokemushistoriallisten näkökulmien soveltamisesta lasten siirtolaisuuden, pakolaisuuden ja yllirajaisen liikkuvuuden tutkimukseen tulee varmasti jatkumaan.

Tässä luvussa olen tarkastellut oman tutkimukseni näkökulmasta arkitojen merkitystä pakkosiirrettyjen tai yllirajaisesti liikkuneiden lasten

64 Luiselli 2017, 7. ”The children’s stories are always shuffled, stuttered, always shattered beyond the repair of a narrative order. The problem with trying to tell their story is that it has no beginning, no middle, and no end.”

65 Luiselli 2019, 155.

66 Esim. Swartz 2021; Amir 2018; Nehlin 2017; Sköld & Söderlind 2016; Kind-Kovács 2013; Johnston 2014; Danforth & Van Boeschoten 2012; Jalongo 2010.

67 Afrikan maista Yhdysvaltoihin siirretyistä lapsiorjista ks. esim. King 2019.

68 Esim. Baron 2016.

69 Peter Gatrell: ”[Refugees] are habitually portrayed as if they are without agency, like corks bobbing along on the surface of an unstoppable wave of displacement.” (Gatrell 2013, 9.)

kokemuksen tutkimuksen lähteinä. Olen korostanut sitä, että lasten ja nuorten itse tuottamien kirjoitusten ja muiden artefaktien tutkiminen on erittäin tärkeää ja antoisaa, mutta ne eivät sellaisinaan avaa suoraa väylää menneisyyden kokemusmaailmaan. Kuten kaikki historian tutkimuksen aineistot, myös nuorten ihmisten ajattelun ja toiminnan jäljet muuttuvat nykyhetkessä merkityksellisiksi dokumenteiksi vasta lähdekriittisen tulkinnan ja kontekstualisoinnin keinoin. Lasten näkökulmaa voi lukea esiin myös muunlaisista lähdeaineistoista, ja lapsuuden historian tutkijan kiinnostavana haasteena onkin monien erityyppisten lähdeaineistojen ja niiden näkökulmien ja ”äänten” kriittinen tarkastelu rinnakkain. Olen työstänyt paluumuuttajalapsen käsitettä, jonka kehittäminen edelleen vaatii sekä empiiristä että teoreettista työtä sen selvittämiseksi, minkälaiset eri tekijät näiden lasten ylijarjaisen liikkuvuuden synnyttämään kokemukseen vaikuttivat. Tässä luvussa olen tarkoituksella jättänyt hyödyntämättä esimerkiksi siirtolais- ja pakolaistutkimusta tai humanistisen maantieteen tutkimuksia⁷⁰, sillä olen halunnut korostaa ”perinteisen” historiallisen arkistotutkimuksen merkitystä paljon julkisuudessa esillä olevan, mutta sittenkin melko vähän tutkitun ilmiön tarkastelussa.

Paluumuuttajalapsia koskevan tutkimukseni peruslähtökohtana on lasten aikalaisnäkökulmaan kohdistunut uteliaisuuteni: miten he suunnistivat ehkä vieraalta tuntuneessa ympäristössä, minkälaisia ratkaisuja he löysivät ja minkälaisena he tilanteensa sekä tulevaisuutensa kokivat. Tässä kuvittelussa tukenani ovat olleet aikuisiksi kasvaneiden entisten paluumuuttajien muistot ja niiden pohjalta julkaistut yksittäiset tieteelliset artikkelit sekä myös haastattelut, joita tuon ajan eläneiden kanssa teen. Myös sotalapsiyhdistykset ovat julkaisseet melko paljon jäsentensä muisteluja. Etenkin uudempien aikojen osalta yleisin tapa tehdä lapsuuden historiaa onkin ollut yhdistää lapsuutta koskevaa omakohtaista muistitietoa erilaisiin aikalaislähteisiin. Samalla haluaisin kuitenkin korostaa lähellä tutkittavaa ajankohtaa tuotettujen aikalaislähteiden tutkimuksen merkitystä. Lapsilla, kuten aikuisillakaan, ei tapahtuma-aikana

70 Esim. Kuusisto-Arponen 2007.

ollut tietoa siitä, mihin maailma heitä vie. Nähdäkseni aikalaislähteisiin pureutuminen on tärkeää myös vallitsevan muistikulttuurin rikastamiseksi: siten yksittäiset, usein vailla syvällisempää kontekstointia julkaistut muistikuvat ja anekdootit on mahdollista kytkeä merkityksellisiksi osiksi menneitä paikkoja ja ympäristöjä.⁷¹

Puhuessani lasten historiallisen näkökulman esiin nostamisen tärkeystä olen korostanut sitä, että lasten ”ääniä” on analysoitava osana sosiokulttuurista ja materiaalista ympäristöä, jonka kanssa vuorovaikutuksessa ne ilmaistiin. On siis tiedettävä paljon myös ajan yhteiskunta-, kulttuuri- ja oppihistoriasta – siitä, mitä kulloinkin lapsista ja lapsuudesta ajateltiin, mikä oli lapsen ”idea”. Tätä voi ehkä havainnollistaa esimerkiksi lapsille valmistetuista leluista: ne kertovat yhtä lailla siitä, minäkalaisia leluja aikuiset ovat lapsille suunnitelleet kuin siitä, että lapset todella leikkivät niillä – ne olivat yksi materiaallinen osa heidän kokemusmaailmaansa. Olen tähdentänyt myös jo historian perusopinnoista tutun lähdekritiikin merkitystä. Pohtimalla dokumentin tai aineistokokonaisuuden taustoja lapsuuden historioitsijakin pääsee jo pitkälle. Historioitsijalle pyrkimys lasten näkökulmasta tehtävään tutkimukseen näyttäytyy kiinnostavana haasteena ja mahdollisuutena pureutua tutkimuksen tekemisen ytimeen: se vaatii lähteiden yhdistelyä, tulkinnan taitoa, mielikuvitusta ja empatiaa. Kyse on paitsi lähdeaineistojen saataavuudesta myös lähteiden tulkinnan taidosta, laajemmin ottaen moninäkökulmaisen eli objektiivisen historian tutkimuksen ihanteista.

LÄHTEET

Kansallisarkisto (KA):

Sosiaali- ja terveysministeriön lastensiirtokomitean arkisto

Saapuneet kirjeet 1945–1948

Lastensiirtokomitean pöytäkirjat

Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean Kotkan alatoimiston arkisto

Lähteneet kirjeet 1942–1948

71 On monia tutkimattomia teemoja, joissa olisi kiinnostavaa yhdistää muistitieto ja mahdolliset arkistomateriaalit. Esimerkiksi paluumuuttajalasten koulukokemukset on yksi tällainen aihe. Lisäksi yksityisarkesteissa on todennäköisesti säilynyt kirjeenvaihtoja ja muita aineistoja, joista tutkijat eivät vielä tiedä.

KIRJALLISUUS

- Andersson, Yvonne – Holmqvist, Rolf – Nilsson, Doris 2019: Child Evacuations During World War II: This Should Not Happen Again. *Journal of Loss and Trauma*, 24 (3), 213–225. <https://doi.org/10.1080/15325024.2018.1549198>.
- Alanen, Leena 2001: Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä: sosiologia ja sukupolvijärjestys. Teoksessa *Lapsuudesta vanhuuteen: iän sosiologiaa*. Toimittaneet Anne Sankari ja Jyrki Jyrkämä. Tampere: Vastapaino, 161–186.
- Amir, Ruth 2018: Twentieth Century Forcible Child Transfers. *Probing the Boundaries of the Genocide Convention*. New York & Lontoo: Lexington Books.
- Appadurai, Arjun 2003: Archive and Aspiration. Teoksessa *Information Is Alive*. Toimittaneet Joke Brouwer ja Arjen Mulder. Rotterdam: V2 Publications, 14–25. <https://v2.nl/publishing/information-is-alive> (pdf). Viitattu 7.5.2021.
- Baron, Nick (toim.) 2016: *Displaced children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: ideologies, identities, experiences*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004310742>
- Boddice, Rob 2020: Cultural Brain as Historical Artifact. Teoksessa *Culture, Mind and Brain. Emerging Concepts, Models, and Applications*. Toimittanut Laurence J. Kirmayer. Cambridge: Cambridge University Press, 367–374. <https://doi.org/10.1017/9781108695374.018>
- Danforth, Loring M. – Boeschoten, Riki van 2012: *Children of the Greek Civil War. Refugees and the Politics of Memory*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226136004.001.0001>
- Doron, Daniella 2015: Lost Children and Lost Childhoods: Memory in Post-Holocaust France. Teoksessa *Post-Holocaust France and the Jews, 1945–1955*. Toimittaneet Seán Hand ja Steven T. Katz. New York & Lontoo: New York University Press, 85–117. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479835041.003.0005>
- Elder-Vass, Dave 2012: *The Reality of Social Construction*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139169202>
- Fass, Paula 2013: *The Routledge History of Childhood in the Western World*. Oxford & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203075715>
- Flewitt, Rosie – Jones, Phil – Potter, John – Domingo, Myrrh – Collins, Paul – Munday, Ellie – Stenning, Karen 2018: 'I enjoyed it because... you could do whatever you wanted and be creative': three principles for participatory research and pedagogy. *International Journal of Research & Method in Education*, 41 (4), 372–386. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2017.1405928>
- Gatrell, Peter 2013: *The Making of the Modern Refugee*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199674169.001.0001>
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth, and education. *History of Education*, 45 (4), 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Heilala, Cecilia 2016: *The Child in the Eye of the Storm. Unveiling the War Child Syndrome*. Academic Dissertation. Helsinki: University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2380-0>

- Higonnet, M. R. 2006: Child Witnesses: The Cases of World War I and Darfur. *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America* 121, 1565–1576.
<https://doi.org/10.1632/S0030812900099879>
- Hyökkänen, Markku 2017: Historiallinen metodi. Teoksessa *Matkoja aatehistoriaan. Esseitä Anssi Halmesvirralle*. Toimittaneet Markku Hokkanen, Tuomas Laine-Frigren ja Timo Särkkä. Jyväskylä: Kampus Kustannus, 31–59.
- Hytönen, Kirsi-Maria – Malinen, Antti – Salenius, Paula – Haikari, Janne – Markkola, Pirjo – Kuronen, Marjo – Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983* [verkkoaineisto]. Helsinki: Sosiaali- ja Terveysministeriö.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>.
- Jalongo, Mary Renck 2010: From Urban Homelessness to Rural Work: International Origins of the Orphan Trains. *Early Childhood Education Journal*, 38, 165–170.
<https://doi.org/10.1007/s10643-010-0421-1>
- Janfelt, Monika 1998: *Stormakter i människokärläk. Svensk och dansk krigsbarnhjälp 1917–1925*. Turku: Åbo Akademis Förlag.
- Jay, Martin 2006: *Songs of Experience: Modern American and European Variations on a Universal Theme*. Berkeley: University of California Press.
<https://doi.org/10.1525/9780520939790>
- Johnston, Scott 2014: 'Only Send the Boys of the Good Type': Child Migration and the Boy Scout Movement, 1921–1959. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 7 (3), 377–397. <https://doi.org/10.1353/hcy.2014.0036>
- Junila, Marianne 2014: War through the Children's Eyes. Teoksessa *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. Leiden & Boston: Brill, 230–253. https://doi.org/10.1163/9789004280717_009
- Kavén, Pertti 2011: *Sotalapset. Toiveet ja todellisuus*. Minerva, Helsinki.
- Kempainen, Ilona 2008: Sotalasten historiaa arkistojen uumenista. *Kasvatus & Aika*, 2 (2), 77–107. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/112240/65901> Viitattu 1.11.2021.
- Kind-Kovács, Friederike 2013: The "Other" Child Transports: World War I and the Temporary Displacement of Needy Children from Central Europe. *Revue d'histoire de l'enfance "irrégulière"*, 15, 75–95. <https://doi.org/10.4000/rhei.3474>
- King, Vilma 2019: Children and Slavery. Teoksessa *Oxford Research Encyclopedias. American History*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.628>
- Kirves, Jenni 2010: Sotalasten siirretty lapsuus. Teoksessa *Sodan kasvattamat*. Toimittaneet Sari Näre, Jenni Kirves ja Juha Siltala. Helsinki: WSOY, 91–121.
- Kivimäki, Ville 2019: Reittejä kokemushistoriaan. Teoksessa *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toimittaneet Johanna Annola, Ville Kivimäki ja Antti Malinen. Tampere: Vastapaino, 9–38.
- Korkiakangas, Pirjo 2017: Kaksi kotia ja kaksi kotimaata – Suomalaisen lasten kokemuksia sotalapsuudesta Ruotsissa. Teoksessa *Rajaamatta. Etnologisia keskusteluja*. Toimittaneet Helena Ruotsala, Hanneleena Hieta, Aila Nimeinen, Maija Mäki, Katriina Siivonen, Timo J. Virtanen ja Outi Fingerroos. Helsinki: Ethnos, 150–183.
- Korppi-Tommola, Aura 2008: War and Children in Finland During the Second World War. *Paedagogica Historica*, 44 (4), 445–455. <https://doi.org/10.1080/00309230802218405>

- Koskinen-Koivisto, Eerika – Seitsonen, Oula 2019: Landscapes of Loss and Destruction: Sámi Elders' Childhood Memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea*, 49 (1), 24–40. <https://doi.org/10.16995/EE.816>
- Kostamo, Eila 2006: Skånen lumo. Teoksessa *Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjossa*. Toimittanut Leena Laulajainen. Helsinki: Tammi.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2007: Sotalapsien paikka(tunne). *Alue & Ympäristö*, 36 (2), 3–7.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2017: Self, Place, and Memory: Spatial Trauma Among British and Finnish War Children. Teoksessa *Conflict, Violence and Peace*. Toimittaneet Christopher Harker ja Kathrin Hörschelmann. Geographies of Children and Young People vol. 11. Singapore: Springer, 307–324. https://doi.org/10.1007/978-981-287-038-4_18
- Laine-Frigren, Tuomas 2019: Children on the Move: Psychiatric Encounters with Child Evacuees Returning to Post-War Finland. Teoksessa *Social Class and Mental Illness in Northern Europe*. Toimittaneet Petteri Pietikäinen ja Jesper Vaczy Kragh. Lontoo & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429432552-6>
- Laurén, Kirsi – Malinen, Antti 2021: Shame and silences: children's emotional experiences of insecurity and violence in postwar Finnish families. *Social History*, 46 (2), 193–220. <https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314>
- Luiselli, Valeria 2017: *Tell Me How It Ends. An Essay in Forty Questions*. Lontoo: 4th Estate.
- Luiselli, Valeria 2019: *Kadonneiden lasten arkisto*. Suomentanut Marianna Kurtto. Helsinki: Gummerus.
- Malinen, Antti 2019: Kaverit, koirat ja joenmutkat. Lasten emotionaaliset turvapaikat 1940–1950-lukujen Suomessa. *Varhaiskasvatuksen tiedelehti*, 8 (2), 332–361.
- Malinen, Antti – Laine-Frigren, Tuomas – Kaarninen, Mervi 2022: Rebuilding emotional ties for child evacuees returning from abroad: children's literature and informal education in post-Second World War Finland. *History of Education*, 51 (4), 578–595. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2021.2010814>
- Malinen, Antti – Tamminen, Tuomo 2017: Jälleenrakentajien lapset. Gaudeamus: Helsinki.
- Malinen, Antti – Vahtikari, Tanja 2021: Feeling the Nation through Exploring the City: Urban Pedagogy and Children's Lived Experiences in Postwar Helsinki. Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki ja Tanja Vahtikari. Hampshire: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_13
- Markkola, Pirjo 2018: Negotiating Family, Education, and Labor. Working-Class Children in Finland in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Teoksessa *Nordic Childhoods 1700–1960. From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Toimittaneet Reidar Aasgaard, Marcia Bunge ja Merethe Roos. New York & Lontoo: Routledge, 163–174. <https://doi.org/10.4324/9781315231723-10>
- Musgrove, Nell – Pascoe Leahy, Carla – Moruzi, Kristine 2019: Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges. Teoksessa *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Toimittaneet Kristine Moruzi, Nell Musgrove ja Carla Pascoe Leahy. Lontoo: Palgrave MacMillan, 1–28. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_1

- Nehlin, Ann 2017: Building Bridges of Trust: Child Transports from Finland to Sweden during the Second World War. *War & Society*, 36 (2), 134–153. <https://doi.org/10.1080/07292473.2017.1326584>
- Panhelainen, Olli 2005: Lastensiirottojen toteutuminen Jyväskylässä vuosina 1939–1945. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Pannula Toft, Pia – Paksuniemi, Merja – Westberg, Johannes 2018: The challenge of returning home: the role of school and teachers in the well-being of Finnish war children, “Finneborn”, during and after World War II. *Paedagogica Historica*, 54 (6), 1–14. <https://doi.org/10.1080/00309230.2018.1521449>
- Pitäkää mukuloista huolta* 2004: *Keskisuomalaisen sotalapsen historiakirja*. Jyväskylä: Keski-Suomen Sotalapset ry.
- Potter, John – Cowan, Kate 2020: Playground as meaning-making space: Multimodal making and re-making of meaning in the (virtual) playground. *Global Studies of Childhood*, 10 (3), 248–263. <https://doi.org/10.1177/20436106209415>
- Rubin, Miri 2017: Presentism’s useful anachronisms. *Past & Present*, 234 (1), 236–244. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtw057>
- Salminen, Heikki 2007: *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Sandin, Bengt 2020: AHR Exchange. History of Children and Childhood – Being and Becoming, Dependent and Independent. *The American Historical Review*, 125 (4), 1306–1316. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa369>
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Schrumpf, Ellen 2018: Children and Their Stories of World War II: A Study of Essays by Norwegian School Children from 1946. Teoksessa *Nordic Childhoods 1700–1960. From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Toimittaneet Reidar Aasgaard, Marcia Bunge ja Merethe Roos. New York & Lontoo: Routledge, 205–219. <https://doi.org/10.4324/9781315231723-13>
- Sköld, Johanna – Söderlind, Ingrid 2016: Finska barn i svenska hem. Om mobiliseringen av familjer att ta emot främmande barn under andra världskriget. *Scandia*, 82 (1), 35–65.
- Spyrou, Spyros 2011: The limits of children’s voices: From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood*, 18 (2), 151–165. <https://doi.org/10.1177/0907568210387834>
- Swartz, Rebecca 2021: Children In Between: Child Migrants from England to the Cape in the 1830s. *History Workshop Journal*, 91 (1), 71–90. <https://doi.org/10.1093/hwj/dbaa034>
- Tomsic, Mary 2019: Children’s art: Histories and Cultural Meanings of Creative Expression by Displaced Children. Teoksessa *Children’s Voices from the Past. New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Toimittaneet Kristine Moruzi, Nell Musgrove ja Carla Pascoe Leahy. Hampshire: Palgrave Macmillan, 137–158. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_6
- Uusitalo, Laila 2008: Liian monta äitiä. Sotalapsista syntyneiden huoltajuuksien käsittely vuosina 1946–1954. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Vallgård, Karen – Alexander, Kristine – Olsen, Stephanie 2015: Emotions and the Global Politics of Childhood. Teoksessa *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*. Toimittanut Stephanie Olsen. Hampshire: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137484840_2

- Vehkalahti, Kaisa 2016: Dusting the archives of childhood: child welfare records as historical sources. *History of Education*, 45 (4), 430–445.
<https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177610>
- Vehkalahti, Kaisa 2015: Se virallinen tarina? Lastensuojeluaikojen hiljaisuuksia. Teoksessa *Salattu, Hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo. Tampere: Vastapaino, 234–263.
- Venken, Machteld – Röger, Maren 2015: Growing up in the Shadow of the Second World War: European Perspectives. *European Review of History* 22 (2), 199–220.
<https://doi.org/10.1080/13507486.2015.1008410>
- Wills, Clair 2021: Architectures of Containment. *London Review of Books* 43 (10).
<https://www.lrb.co.uk/the-paper/v43/n10/clair-wills/architectures-of-containment>. Viitattu 7.5.2021
- Zahra, Tara 2016: Lost Children. Displaced Children Between Nationalism and Internationalism after the Second World War. Teoksessa *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953. Ideologies, Identities, Experiences*. Toimittanut Nick Baron. Leiden: Brill, 187–217. https://doi.org/10.1163/9789004310742_008
- Zetterqvist Nelson, Karin 2017: War Children, Evacuations, and State Politics in Europe during WWII: A Local Case of Sick Finnish War Children in Sweden. Teoksessa *Conflict, Violence and Peace*. Toimittaneet Christopher Harker ja Kathrin Hörschelmann. Geographies of Children and Young People vol. 11. Singapore: Springer, 327–348.
https://doi.org/10.1007/978-981-287-038-4_19

Normaalin ja epänormaalin rajapinnoilla Lapsuuden kategorioiden historiallisesta analyysistä

Laura Tiitinen

 <https://orcid.org/0000-0002-0980-9311>

Timo Harrikari

 <https://orcid.org/0000-0003-0091-5959>

Lapsuus on yhteiskunnallinen määre, joka määrittyy suhteessa aikuisuuteen.¹ Se on lapsiväestölle varattu pysyväisluonteinen kulttuurinen tila yhteiskuntien rakenteessa.² Läpi modernin ajanjakson on nähtävissä rajatyö, jossa lapsuuden ja aikuisuuden välistä luonteeltaan ”välttämätöntä” sukupolvisuhdetta paikallistetaan, jäsennetään ja muotoillaan yhteiskunnallisissa instituutioissa yhä uudelleen.³ Lapsuudesta tuotetaan ajallisesti määrittyviä uniikkeja kulttuurisia jäsennyksiä, jotka pidemmästä perspektiivistä tarkasteltuina nivoutuvat toisiinsa. Ne muodostavat lapsuudesta historiallisia jatkumoina, joissa esiintyy sekä aineksia

1 Luku on kirjoitettu Suomen Akatemian alaisen Strategisen tutkimusneuvoston (STN) rahoittamassa SILE-konsortiossa (335442/2020), joka tutkii erilaisten hiljaisten toimijoiden äänen vahvistamista lainvalmistelussa. Prof. Timo Harrikari on työskennellyt konsortion lastensuojelua käsittelevän työpaketin johtajana ja Tiitinen työpaketin tutkijatohtorina. Työpaketti on toiminut Lapin yliopistossa 1.10.2020–31.3.2022 (335656/2020) ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksessa THL:ssä 1.4.2022 lähtien (353971/2022).

2 Bardy 1996.

3 Harrikari 2019.

varhaisemmista kulttuurisista jäsenyksistä että näiden aineiden myöhempiä uudelleenmuotoiluja.

Lapsuuden moderneista instituutioista on puhuttu ”aikuisuuden odotushuoneina”, joita erilaiset kronologiset ikäraajat ilmentävät.⁴ Yksi ajallisesti pysyvimmistä ”aikuisuuden odotushuoneista” on lastensuojelu. Kansainvälisesti tarkastellen moderni lastensuojelu syntyi 1800-luvun lopulla. Sen ensimmäisiä maamerkkejä olivat pohjoismaiset, kriminologiseen ajatteluun ja niin sanottuun suojelukasvatusoppiin perustuneet lastensuojelulait Norjassa (1896), Ruotsissa (1902) ja Tanskassa (1905). Suomessakin tehtiin aloitteita ”suojelukasvatuslain” aikaan saamiseksi heti 1900-luvun alussa, mutta maan ensimmäinen lastensuojelulaki säädettiin vasta vuonna 1936.

Tarkastelemme tässä luvussa, miten lapsuutta määrittäviä kategorioita, niiden jatkumoa ja katkoksia voidaan analysoida lastensuojelua käsittelevissä historiallisissa teksteissä. Käytämme esimerkkiaineistona lainvalmisteluaineistoja sekä niissä intertekstuaalisesti hyödynnettyjä aikalaistekstejä, kuten opillisia kirjoituksia, tutkimuksia ja kannanottoja. Metodisena välineenämme on jäsenkategoria-analyysi, jolla yleensä tutkitaan ihmisten tai asioiden nimeämistä tai luokitelua sekä erilaisia kategorioihin kytkeytyviä määreitä.⁵ Olemme kiinnostuneita siitä, miten ja millaisin reunaehdoin lapsuuden kulttuurisia kategorioita, niiden jatkumoa ja katkoksia on mahdollista tarkastella jäsenkategoria-analyysin perusoletuksiin nojautuen. Esittelemme aineistoesimerkein metodista viitekehystä siihen, millä tavoin lainvalmisteludokumenteista ja niihin intertekstuaalisesti kytkeytyvistä aikalaisteksteistä voi tunnistaa niissä ilmeneviä jäsenyyskategorioita.

Metodologisen tarkastelumme perusolettamus on, että lapsuuden kulttuuriset kategorisoinnit, moraaliset järjestykset sekä tiedon ja vallan yhdistelmät nivoutuvat erottamattomasti yhteen. Kategoria-analyysin kiinnostus kohdistuu keskeisesti moraalisiin järjestyksiin, niiden ylläpitämiseen sekä erityisesti niiden murtumispisteisiin. Lapsuus moraalisten järjestysten murtumispisteissä määrittäyty lastensuojelussa tavalli-

4 Alanen 2001.

5 Jokinen, Juhila & Suoninen 2012.

simmin ongelmalähtöisesti epänormaalia ja poikkeavuutta ilmaisevina kategorisointeina. Niiden vastapoleina määrittyvät yleensä julkilausumattomat kategoriat, asiantilat ja määreet, joita pidetään moraalisesti toivottavina ja joiden ajatellaan ilmentävän normaalia.

Jäsenkategoria-analyysin taustalla vaikuttaa etnometodologinen lähestymistapa, jossa tarkastellaan sosiaalisten rakenteiden muodostumista ihmisten välisessä jokapäiväisessä toiminnassa.⁶ Kategoria-analyysin tietoteoreettinen sitoumus paikantuu yleensä sosiaaliseen konstruktio-nismiin, ja kategoria-analyysille läheisinä analyysimenetelminä mainitaan tavallisimmin keskustelunanalyysi ja diskurssianalyysi. Näistä kategoria-analyysin sovelluksista suuntaudumme kuitenkin tässä tekstissä kohti sen uudenlaisia mahdollisuuksia. Sovellamme sitä lapsuuden historiallisen muutoksen analyysivälineenä, mikä näkyy erityisesti aineistomme valinnassa ja aineistonäytteiden esittelyssä. Sen sijaan, että lukisimme aineistomme tekstikohtia esimerkiksi yksityiskohtaisen diskurssianalyttisesti, etsimme ja tarkastelemme kategorioita, niiden jatkumoa ja katkoksia aineistodokumentteja vertaillen ja yhdistellen. Lähdemme liikkeelle jäsenkategoria-analyysin perusolettamuksista ja käsitteistä. Siirrymme tämän jälkeen pohtimaan menetelmän soveltamisen reunaehtoja. Lopuksi esittelemme esimerkinomaisesti, miten jäsenkategoria-analyysia voidaan soveltaa lasten suojelemista käsittelevien lainvalmisteluaineistojen luennassa.

Kategorisointi, moraalinen järjestys ja poikkeavuuden tuottaminen

Kategoriat ovat maailman tulkinnan ja ymmärtämisen välineitä, joita ilman ympäröivä todellisuus näyttäytyisi meille kaotettuna. Arkisessa elämässä luokittelemme jatkuvasti havaitsemiamme asioita ja kokemiamme ilmiöitä; jaamme itsemme, kanssaihmiset, esineet, toiminnot, kulttuurit ja yhteiskunnat erilaisiin luokkiin. Luokittelua kutsutaan jä-

6 Garfinkel & Sacks 1990; Suoninen 2001.

Kuva 1. Lastensuojelu kuuluu niihin keskeisiin modernin ajan instituutioihin, jotka ovat määritelleet normaalin ja toivotun ja sen vastakohtana epänormaaliksi, poikkeavaksi tai ongelmalliseksi määritellyn lapsuuden rajoja. Väestöliiton julisteissa valistettiin perheitä muun muassa pikkulasten kasvatuksesta, leikin merkityksestä ja tapaturmien ennaltaehkäisystä vuonna 1948. Kuva: Pekka Kyytinen. Kansatieteen kuvakokoelma/Pekka Kyytisen kokoelma, Museovirasto.

senkategoria-analyysissa *kategorisoinniksi* ja luokittelun pohjalta syntyneitä nimeämisiä *kategorioiksi*. Kategoriat ovat osa jatkuvasti uusiutuvaa kulttuurista informaatiota, jota tarvitaan yhteisen ymmärryksen luomiseen ja sosiaalisen toiminnan koordinointiin. Kategoria-analyysissa ollaan kiinnostuneita muun muassa siitä, millaisia kulttuurisesti jaettuja merkityksiä ja tunnuspiirteitä tiettyjen kategorioiden käyttö kussakin tilanteessa herättää.⁷

Yksi kategoria-analyysin kehittämiseen keskeisesti vaikuttanut teoreetikko on Harvey Sacks, jonka ajatusten pohjalta kehitelty metodinen viitekehys tarjoaa aineksia kategorisointien ja niihin kytkeytyvien moraalisten

7 Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 18–21.

ten järjestysten analysointiin.⁸ *Jäsenyysskategorialla* viitataan ”sosiaalisen tyyppittelyyn”, jota käytämme itseämme, muita ihmisiä tai kokonaisia ihmisryhmiä kuvailllessamme.⁹ Kategoriat lävistyvät kulttuurisidonnaisilla määreillä, jotka luonnehtivat ja paikantavat kategorioiden jäseniä suhteessa toisiinsa. Tällaisia kategorioita täsmentäviä määreitä ovat muun muassa kategoriaan liitetyt *toiminnot* sekä siihen kuuluvan luonnollisina pidetyt ominaisuudet, tiedot, kompetenssit ja modaliteetit (esimerkiksi motiivit, oikeudet ja velvollisuudet). Määreillä tuotetaan moraalisia järjestyksiä, joita analysoitaessa huomiota kiinnitetään ”käytännölliseen ja moraaliseen järjelyyn, kuvauksen ja arvioinnin yhteen kietoutumiseen sekä kategoriasidonnaisten määreiden moraalisuuteen”.¹⁰ Kategoriat voivat esiintyä aineistoissa selkeinä olemista ilmaisevina luokitteluin, mutta ne voivat ilmetä myös vihjauksenomaisina julkilausumattomina toimintoina, jossa tuotetaan moraalista järjestystä arvioimalla kategorioiden kuulumista tai kuulumattomuutta.¹¹

Hierarkkisesti järjestyvät kategoriat ja niiden kategoriasidonnaiset toiminnot muodostuvat moraaliseksi kannanotoiksi, joissa tehdään arvioita normaalista ja epänormaalista, suotavasta ja ei-suotavasta tai positiivisesta ja negatiivisesta.¹² Ihmisten luokittelulla sekä epätavanomaisten ominaisuuksien määrittelyllä tuotetaan ihmisten poikkeavuutta.¹³ Samalla kun kategorisoinnissa joku sisällytetään joukkoon, joku toinen suljetaan sen ulkopuolelle. ”Muiden” ryhmien kategorisointi on helposti yksinkertaistavaa, stereotyyppistä ja leimaavaa, vaikka kategorisoinnin ei lähtökohtaisesti tarvitsisi olla luonteeltaan syrjivää. Moraalista järjestystä rakennetaan vertailemalla poikkeaviin kategorioihin asetettujen ihmisten ominaisuuksia ja käyttäytymistä tavanomaisina pidettyihin sekä tuomitsemalla ne vääränlaisiksi.¹⁴ Kategoriaryhmien väliseen vertailuun perustuva poikkeavuuden rakentaminen ja sen avulla rakennettu mo-

8 Silverman 1998, 74–97.

9 Ruusuvuori 2001, 394–396; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 55.

10 Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 87.

11 Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 63–69.

12 Heritage 1984, 195–198; Ruusuvuori 2001, 395; Fox 2008.

13 Juhila 2012, 175.

14 Pälli 2003, 134–135; Fox 2008; Juhila 2012, 190–192.

raallinen järjestys ovat taipuvaisia jäämään näkymättömiksi juuri niiden arkipäiväisyyden vuoksi. Pidämme esimerkiksi kulttuurisesti hyväksyttävänä lapsen kasvun vertaamista kasvukäyriin ja lapsen käyttäytymisen vertailua diagnoosiluokituksiin tai rikoslakiin.

Historiallisesti orientoituneen kategoria-analyysimenetelmän reunaehdot

Tarkastelumme kohteena ovat kansallista lastensuojelua ja politiikkaa määrittelevät tekstit, joissa historian saatossa on käyty toistuvaa rajanvetoa normaalin ja epänormaalin lapsuuden välillä. Kategorisoinnit ovat rakentaneet ymmärrystä tavanomaisesta lapsuudesta ja sen kääntöpuolesta. Herää luonnollisesti kysymys, onko arkipäivän vuorovaikutukseen sovelletun analyysimenetelmän metodologinen viitekehys siirrettävissä historiallisten lainvalmisteludokumenttien ja niissä esiintyvien kategorisointien luennan välineeksi, ja jos on, niin miten. Käsitksemme mukaan menetelmän siirrettävyys on mahdollista, mutta sen reunaehdot on pohdittava. Etnometodologisesti virittyneessä tutkimuksessa on kautta sen historian tarkasteltu lainsäädännön eri konteksteja tutkimusaineistoina.¹⁵ Oikeusnormien valmistelu on institutionaalinen käytäntö, jossa vallitsevat jäsenkategoria-analyysin perusoletukset sosiaalisten ja moraalisten järjestysten tuottamisesta.¹⁶ Lainvalmistelu on yhteiskunnallista vuorovaikutusta, jossa tavataan tuottaa ja uusintaa kategorioita, määritellä poikkeaviksi ihmisiä ja ihmisryhmiä siinä missä tahansa muissakin sosiaalisissa käytännöissä.¹⁷

Metodologisten reunaehtojen paikantamisessa lähdimme liikkeelle siitä, että asetimme tutkimukselle peruskategorian. Peruskategoriolla tarkoitetaan, että tutkimuksen lähtökohdaksi otetaan sellainen kulttuurinen kategoria, jolle muiden kategorioiden identifioiminen voi perustua tai johon aineistosta etsittävät kategoriat voivat sisältyä. Se ohjaa tutki-

15 Atkinson 1990.

16 Jokinen 2012, 228.

17 Heritage 1984, 196; Mäkitalo 2003.

mustehtävien asettamista ja tutkimusaineiston valintaa, minkä vuoksi sisällytimme peruskategorian tutkimustehtäviin. ”Lapsen” tai ”lapsuuden” kategoria on epäilemättä tällainen kulttuurinen, kielellinen ja semanttinen peruskategoria.

Tutkiessamme lapsuuden kategorioiden pitkiä historiallisia linjoja pidimme tutkimusstrategisesti tärkeänä, että ankkuroimme tutkimuksen sellaisiin syvään juurtuneisiin eli *sedimentoituneisiin* käytäntöihin,¹⁸ joissa tulokulma tutkimuskohteeseen pysyttäytyy mahdollisimman muuttumattomana. Modernina aikakautena lainvalmisteluun on vakiintunut prosessuaalinen käytäntö, jossa edetään komitealuonteisesta työskentelystä hallituksen esitykseen sekä edelleen esityksen valtiopäiväkäsittelyyn. Tutkimuksen sitominen oikeusnormeihin ja niiden säätämiseen mahdollistaa analyysin vakioinnin, sillä normit ovat yhteiskunnallisina käytäntöinä pitkäikäisiä ja hitaasti muuttuvia.

Historiallisten oikeusnormien ja lainvalmisteluaineistojen luenta kategoria-analyysillä mahdollistuu sillä usein julkilausumattomalla reunaehdolla, että niistä on saatavissa kirjallista todisteaineistoa. Pohjoismaisissa oikeusnormeja siirrettiin kirjalliseen muotoon jo varhaiskeskiajalla, joskaan oikeussäätelyn osalta ei voi puhua ”uuden oikeuden” luomisesta vaan lähinnä traditionaalisen tapaoikeuden kirjaamisesta.¹⁹ Mitä pidemmälle menneisyyteen siirrytään, sitä niukemmaksi lainvalmistelun primaariaineisto tulkinnallisesti käy ja sitä rajallisemmiksi käyvät myös sen yhteiskunnallisen kontekstoinnin ainekset. Ruotsalaiset keskiaikaiset maakuntalait ja ensimmäiset maanlait ovat säilyneet jälkipolville, mutta lapsuutta käsittelevien säännösten valmistelusta ei liene säilynyt todistusaineistoa. Vastaavasti se, että säädännäisoikeus on kasvanut rajusti 1900-luvun lopulta lähtien, asetti vaatimuksia aineistomme rajaukselle. Aineistosta saattaisi muodostua ikään kuin ”vino”, tilastollisen tutkimuksen termistöä soveltaen, mikäli tarkasteluajan lainvalmistelun syklissä tapahtuu merkittäviä muutoksia. Lastensuojelulain viimeisimmän, vuoden 2007 kokonaisuudistuksen jälkeen lakia on ehditty muuttaa kymmeniä kertoja.

¹⁸ Tuori 2000.

¹⁹ Pihlajamäki 2004, 115–120.

Toisinaan analyysin tulkinallinen hedelmällisyys voi kärsiä lainvalmisteludokumenttien niukkuudesta tai niiden diskursiivisesta homogeenisuudesta. Juridisella diskurssilla on erityisesti nykyisin taipumus kahlita tulkintoja, tehdä itsestään dominoiva maailman esittämisen tapa ja jättää toisenlaiset tulkinat alleen. Näiden haasteiden ylittämiseksi sovelsimme intertekstuaalista luentaa; siirsimme fokuksen yksittäisestä tekstistä tai tiukasta lainvalmistelutekstien luennasta erilaisten aikalaistekstien välisten kytkentöjen ja viittausten tarkasteluun. Lastensuojeluun liittyvässä lainvalmistelussa on ajan saatossa käytetty runsaasti tutkijalle aikalaisymmärrystä tarjoavia lähteitä. Tällaisia ovat esimerkiksi valmisteluelimissä toimineiden henkilöiden kannanotot, opilliset kirjoitukset tai tieteelliset tutkimukset. Lasten kategorisointien näkökulmasta aikalaistekstien tarkastelu on tärkeää siksi, että modernin ajan alusta lähtien lasten kategorisoinnit lainvalmisteluun on pääosin lanseerattu erinäisten tieteellisten paradigmojen piiristä. Sieltä ne ovat siirtyneet lainvalmisteludokumentteihin joko suoraan lainvalmisteluun osallistuneiden oppineiden kynistä tai välillisemmin tutkimustulosten lainaamisena tai yleisempää kulttuurista tietovarantoa hyödyntävinä aineksina.

Historiallisen tutkimusaineiston hankintaa koskevien reunaehtojen ohella on tärkeää pohtia tutkimusaineiston luennan epistemologisia perusteita ja valintoja: mistä dokumentit ovat jälkiä, mitä niiltä voi kysyä ja mihin kysymyksiin ne ylipäänsä voivat vastata. Läpinäkyvä pohdinta on erityisen tärkeää, jos ja kun liikutaan oikeus-, historia- ja yhteiskuntatieteiden rajapinnoilla, joista jokainen tieteenala, ja paradigmat niiden sisällä, saattaa antaa kysymyksiin erilaisen vastauksen. Pelkästään jo kategorioiden ontologinen luonne (esimerkiksi essentialismi/konstruktionismi) tai niiden analysoinnin yleinen painoarvo voivat saada erilaisia arvostuksia. Esimerkiksi konstruktionistisesti suuntautunut yhteiskuntatieteilijä ja oikeusdogmaattisesti orientoitunut oikeustieteilijä saattavat määritellä eri tavoin oikeusnormien luonteen tai luentatavan.

Ajassa tuotetut ja ajallisesti vaihtelevat diskurssien repertuaarit muodostavat ”lastensuojelukulttuureja”, joissa ilmenee kullekin spesifille ajalle tunnusomainen lastensuojelun ”know-how”. Kokemuksemme on, että mitä lähemmäksi nykyisyyttä siirrymme, sitä vaikeampaa lastensuo-

jelun kulttuurisia kerrostumia kategoriointeineen on erottaa toisistaan. Niin ikään on usein helpompaa hahmottaa, missä kohdin kronologista aikajanaa diskursiivisia aineksia ilmestyy kuin missä niitä häipyi. Varhaisemmat kulttuuriset kerrostumat kategorisointeineen ovat taipuvaisia aktivoitumaan myöhemmissä yhteiskunnallisissa konteksteissa sovellettavana kulttuurisena tietovarantona.²⁰ Seikka tekee näkyväksi sen, että menneisyyden ja nykyisyyden rajapinta on harvoin selvärajainen tai niiden ainekset toisensa poissulkevia. Liukuvia rajapintoja voi testata mielessään vaihtelemalla kahta aineiston lukutapaa: ensiksi soveltamalla ”lumipallomenetelmää”, jossa siirrytään konventionaalisesti menneisyydestä kohti nykyisyyttä ja myönteillään näkemystä historian avoimista tulevaisuuksista. Toinen lukuvaihtoehto ”sipulimenetelmä”, jossa aineistoa luetaan kronologisesti juuri vastakkaiseen suuntaan, ikään kuin ”kuorimalla” kulttuurisia kerrostumia. *Nykyisyyden historiaa* (engl. *A History of the Present*) soveltava tutkimusote on myös muistuttanut sitä, ettei nykyisyyttä tule ajatella vain menneisyyden avoimien tulevaisuuksien tuloksena; kukin aika herkistyy esittämään historialle uusia, omalle ajalleen tunnusomaisia kysymyksiä.²¹ 2000-luvulla noussut kansainvälinen kiinnostus lastensuojelun menneisyyteen ja siellä ilmenneiden väärinkäytösten tutkimiseen on tästä elävä esimerkki.²²

Aineiston kolme lukutapaa

Edellä kuvattujen epistemologisten ja metodologisten reunaehtojen valitessa jaamme seuraavassa kategoria-analyysin toteuttamisen kolmeen ulottuvuuteen. Ulottuvuudet ilmentävät historiallisen tutkimusaineiston erilaisia lukutapoja, jotka ovat analyttisesti erotettavissa toisistaan, mutta jotka kytkeytyvät erottamattomasti toisiinsa, kun rakennetaan historiallista rekonstruktiota ja sen tulkintaa. Nimeämme ulottuvuudet tutkimusaineiston 1) lähiluvuksi, 2) tiedonarkeologiseksi luennaksi ja

20 Foucault 2010, 25.

21 Skehill 2007.

22 Esim. Sköld & Swain 2015.

3) *genealogiseksi* analyysiksi. Tekstin lähiluvussa yksittäisistä lainvalmisteludokumenteista etsitään kategorioita, kategorisointeja ja niiden määreitä. Tiedonarkeologisessa lukutavassa liikutaan institutionaalisella aika–paikka-koordinaatistolla ”syvyysuunnassa”. Siinä analysoidaan muun muassa tekstien intertekstuaalisuutta ja niiden välisiä ajallisia suhteita. Genealogisessa analyysissä tarkastelua laajennetaan ”leveysuunnassa” ja analysoidaan kategorisointeja muokkaavia yhteiskunnallisia konteksteja, reunaehtoja ja muutosten avainhetkiä.²³

LÄHILUKU

Oikeusnormeihin ja lainvalmisteluaineistoon liittyvät dokumentit mahdollistavat kategoria-analyysin toteuttamisen erilaisilla tarkastelu- ja tarkkuustasoilla. Sanatarkan ja syväluotaavan lukutavan sijaan etsimme kategorioita valikoivasti. Identifioimme dokumenteista sellaisia tekstikohtia, joissa tehdään kategorisointeja tai kuvaillaan toimintaa, josta jäsenkategoria ja sen määreet ilmenevät. Molemmat lähestymistavat ovat tärkeitä, mutta jälkimmäinen soveltui kokemuksemme mukaan paremmin kategorioita pitkittäisesti vertailevaan tutkimusotteeseen.

Lähiluennassa jäsenkategorioiden paikantaminen tapahtuu olemisen ja tekemisen kategorioiden kautta.²⁴ Yksinkertaisimmillaan se on kahden tai useamman julkilausutun kategoriaryhmän vertailua ja niiden asettamista hierarkkisiin suhteisiin. Useimmiten kuitenkin kategorioiden tunnistaminen edellytti myös erilaisten toimintojen ja tekemisen kuvausten etsimistä. Tällöin oli tulkittava toimintaa luonnehtivia määreitä, perusteluita, selityksiä ja ratkaisuehdotuksia ja hahmotettava, miten kategorisoinnin eri ainekset kietoutuivat yhteen. Lisäksi kiinnitimme huomiota niihin mittasuhteisiin ja kontekstualisoiviin asiayhteyksiin, jotka kussakin tekstissä kategorialle suodaan. Usein ne määrittelevät, mitä kategorioita ja niihin liitettyjä määreitä pidetään ongelmallisina ja mitä ei. Seuraavassa lyhyt havainnollistava empiirinen esimerkki kategorian havainnoimisesta.

Vuonna 1992 Oikeusministeriön asettama ”Vintiötyöryhmä” laati

²³ Genealogiasta ks. esim. Mulari tässä teoksessa.

²⁴ Fairclough 2001.

muistiossaan suosituksia muiksi kuin rikosoikeudellisiksi keinoiksi, joilla voitaisiin vaikuttaa lasten ja nuorten ”asosiaaliseen käyttäytymiseen”. Vintiötyöryhmä määritteli nuoria seuraavasti: ”Nuoret rikoksen tekijät tulevat yleensä siitä nuorison laajasta joukosta, joka heti kymmenen vuotta täytettyään syyllistyy rikoksiin. Näille nuorille on usein ominaista mm. häiritsevää koulukäyttäytyminen.”²⁵

Katkelmassa työryhmä *vertailee* kahta jäsenyyuskategoriaa: laajaa nuorten joukkoa, joka ei tee rikoksia, sekä niitä, jotka 10 vuotta täytettyään tekevät. Työryhmän huoli kohdentuu jälkimmäiseen ryhmään, ja samalla työryhmä tuottaa vertailussaan moraalisen järjestyksen. ”Nuoren rikoksentekijän” voi tunnistaa *erottelun* avulla näistä kahdesta kategoriasta. Tekstissä esitetään *faktuaalisia määreitä* poikkeavaksi määritellyn kategorian ja vertailuryhmän välille: nuoret jakautuvat niihin, jotka häiritsevät koulussa (rikostelevat) ja niihin, jotka eivät häiritse (ei-rikostelevat). Määrittelemättä jätetty häiritsevää koulukäyttäytyminen näyttäytyy katkelmassa ”nuoren rikoksentekijän” *luonnollisena ominaisuutena*. Häiritsevälle koulukäyttäytymiselle työryhmä ei tarjoa muita selityksiä tai esitä vaihtoehtoisia kategorioita vaan luo muistiossaan vaikutelman, että häiritsevää koulukäyttäytyminen ja rikollisuus liittyvät väijäämättä toisiinsa. Määreillä tullaan näin kertoneeksi, millainen toiminta on moraalisesti hyväksyttyä ja millainen ei.

Kategorian määreet kohdistetaan dokumenteissa joko kategorian jäsenene suoraan tai välillisesti. Suoraan kohdistetuissa määreissä kuvaillaan kategorian jäsenen toimintoja, ominaisuuksia, motiiveja, tietoja ja kompetensseja. Nämä ovat esimerkiksi asioita, joita lapsi tekee virheellisesti tai ei tee laisinkaan, kuten ”häiritsee koulussa” tai ”ei harrasta mitään”. Välillisissä kategoriamääreissä puolestaan kuvaillaan muihin toimijoihin kohdistettuja odotuksia ja velvoitteita toiminnoista, joita heidän tulisi kohdistaa kategorian jäsenene. Näiden tarkoituksena on muokata kategorian jäsentä siten, että hänestä tulisi tietynlainen ja hänet saataisiin siirtymään pois poikkeavan kategoriasta. Vintiötyöryhmä ehdotti lapsen ”asosiaalisen käyttäytymisen” ratkaisuksi muun muassa ”vanhempien ja lasten yhteistä harrastusta” sekä ”nuorisoleirin” sisällök-

25 KM 1992.

si ”laillisuuskasvatusta”.²⁶ Välillisesti kohdistetut määreet voidaan kääntää analyysissä myös kategorian jäsenen määreiksi, jolloin lapsen ”asialisuus” johtuu yhteisen harrastuksen puutteesta tai puutteellisesta lainsäädännön tuntemisesta.

Aineistonäyte osoittaa, kuinka poikkeavuuden kategorisoinnit tarjoavat samalla vastapoolin moraalisisessa järjestyksessä toivotuista asiantiloista. Poikkeavan lapsen kategorioissa lapsi epäonnistuu täyttämään häneen kohdistuvat odotukset, sillä hänen toimintansa ei vastaa moraalisisessa järjestyksessä asetettuja normeja. Kategorian määreet ja ehdotetut ratkaisut tarjoavat selityksiä tälle epäonnistumiselle; lapsi ei esimerkiksi tunnista ympäristön normeja, koska häntä ei ole riittävästi kasvatettu niihin eikä hän sen vuoksi kykene niihin mukautumaan.²⁷ Odotuksia peilataan aikaperspektiiviin eli lapsen tietynlaiseen menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.²⁸ Poikkeavuutta voidaan luoda muun muassa esittämällä huolia tietynlaista toimintaa tai asioita kohtaan. Julkilausumattomien poikkeavan kategorioiden vastapoolien ilmaiseminen on usein haasteellista, koska kategorisoiden välinen dynamiikka on kulttuurisesti sisäistettyä ja sukupolvien välisten valtasuhteiden lävistämää.

TIEDONARKEOLOGINEN JA GENEALOGINEN LUENTA

Michel Foucault'n tutkimuksellisia perintöjä kantava lastensuojelututkimus on tavannut jakaa analyttisen lähestymistapansa *tiedonarkeologiseen* ja *genealogiseen* ulottuvuuteen.²⁹ *Tiedonarkeologisella ulottuvuudella* huomio kohdistuu ”syvyysuunnassa” lasten suojelemista representoitien diskurssien sekä niihin sisältyvien tai niihin kytkeytyvien kategorioiden ilmestymiseen, läsnäoloon ja häipymiseen. Oikeusnormeja tai lainvalmistelutekstejä luemme ”ikään kuin” -orientaatiolla,³⁰ emme velvoittavina sääntöinä tai oikeuskäytäntöä vastaavina todellisuuden kuvauksina. Ymmärrämme ne kulttuurisina tuotteina, *ajassa ja paikassa tapahtuvan lasten suojelemisen muutosten indikaattoreina*. Kategorioiden

²⁶ KM 1992.

²⁷ Foucault 2010, 68–77.

²⁸ Garfinkel 2006, 205–216.

²⁹ Skehill 2007.

³⁰ Hänninen 1996.

luennan ohella huomio kiinnittyy muun muassa lastensuojelua käsittelevien tekstien keskinäiseen intertekstuaalisuuteen, niiden kronologiseen järjestykseen sekä asemaan historiallisen tietovarannon aineksina. Tekstien asettaminen kronologiseen järjestykseen on yksinkertaisin ja mekaanisin toimenpide. Esimerkiksi valtiolliset komiteamietinnöt ja hallituksen esitykset sisältävät julkaisuvuoden ja järjestysnumeron, joiden perusteella ne voidaan asettaa keskinäiseen kronologiseen järjestykseen. Suomessa lastensuojelua käsitteleviä komiteamietintöjä on julkaistu vuodesta 1905 lähtien. Lastensuojelun määritelmällinen ala on kuitenkin joustava, ja esimerkiksi vuonna 1898 mietintönsä julkaissut vankeinhoitokomitea käsitteli tekstissään kasvatustieteen sijoittamisen problematiikkaa. Myöskään ”lastensuojelun” käsite ei ollut tuolloin vakiintunut, ja ensivaiheessaan modernin ajan suojelukysymys määrittyi ”suojelukasvatukseksi”.

Lastensuojelua määrittelevillä, käsittelevillä ja kehystävillä historiallisilla teksteillä on taipumus kommentoida toisiaan ja viitata toisiinsa. Eriaikaiset lastensuojelua käsittelevät tekstit muodostavat sen kulttuurisen tulkintavarannon, lausumien arkiston.³¹ Lainvalmistelutekstit eivät elää itsenäisinä entiteetteinä, vaan ne lainaavat aineksia muista teksteistä. Esimerkiksi hallituksen esityksissä käydään läpi vallitsevaa lainsäädäntöä ja sitä aiemmin valmistelleiden toimielinten ehdotuksia ja aikaansaannoksia. Mitä pidemmälle lainvalmistelussa liikutaan 1800-luvun lopulle, sitä selkeämmin yksittäisten henkilöiden henkilökohtainen ajattelu ja muut kirjalliset tuotokset tulevat siinä näkyviin. Suomen ensimmäiset lastensuojelujohtajat Adolf von Bonsdorff, Sulo Salmensaari ja Kaarlo Helasvuo olivat mukana lainvalmistelussa. Heidän omaksumiensa lastensuojeluoppien vaikutukset siihen ovat ilmeisiä, jos ja kun vertailee lastensuojelun lainvalmisteludokumentteja ja oppineiden muuta kirjallista tuotantoa.³² Kun analyysin fokus on lähtökohtaisesti ankkuroitu lainvalmisteluun, tarkastelua on selitysvoimaisen tulkinnan näkökulmasta hedelmällistä laajentaa sellaisiin aikaisteksteihin, joilla on ilmeisiä intertekstuaalisia kytkentöjä lainvalmisteludokumentteihin.

31 Foucault 1972.

32 Esim. Bonsdorff 1923; Helasvuo 1954; Salmensaari 1921.

Genealogisella ulottuvuudella analyysin kohteena ovat erityisesti yhteiskunnalliset kontekstit, joissa kategorisointi osoittaa muutoksia. Genealogisen ulottuvuuden tarkastelussa on hedelmällistä keskittyä kohteena olevan toiminnan 1) ajallispaiikallisiin rakenteisiin, niiden pysyvyyteen ja institutionaalisiin jatkumoihin sekä toisaalta 2) niiden katkoksiin ja avainhetkiin, joissa suojelukysymyksen uudenaikaiselle muotoilulle avautuu yhteiskunnallinen tilaus. Esimerkiksi Suomessa vuoden 1905 yleislakko ja muut sen ympärille kiertäneet tapahtumat saivat liikkeelle vaikutusketjun, jossa valtiopäiväjärjestystä muutettiin ja valtiopäiville valikoituivat ensimmäiset naiskansanedustajat. Näiden työläisväestön naisten edistämä lastensuojeludiskurssi poikkesi merkittävästi säätyvaltiopäivien miespuolisen eliitin diskurssista. Seikka muistuttaa myös siitä, että genealogisella ulottuvuudella tekstien lukemistapa muuttuu kohti historiantutkimuksen perinteisempää lähdekriittistä orientaatiota:³³ diskursiivisen luennan ohella aineistoa luetaan myös reaalihistorian lähteenä ja dokumentit toimivat todisteina esimerkiksi historiallisista tapahtumista, joten työprosessissa tulee arvioida lähteiden luotettavuutta.

Lastensuojelun historiallisten lainvalmistelutekstien kategoria-analyysi

Esittelemme seuraavassa, miten kategoria-analyysia voidaan soveltaa, ja käytämme esimerkkinä lastensuojelua käsitteleviä historiallisia lainvalmisteludokumentteja. Lähdemme liikkeelle peruskategoriasta ja sen määrittelystä. Etenemme tämän jälkeen kategoriakokoelmiin, kategorioiden ympärille rakentuviin määreisiin sekä kategorioita säilöviin kulttuurisiin tietovarantoihin. Lopuksi käymme läpi kategorioiden pysyvyyden/jatkuvuuden ja katkosten/muutosten dynamiikkaa.

PERUSKATEGORIANA ”LAPSI”

Kategoria-analyysin toteuttamista käsittelevässä kirjallisuudessa painotetaan, että analyysin ensimmäisessä vaiheessa tulee määritellä tarkas-

33 Kalela 2000.

teltava peruskategoria ja tutkimusaineisto, josta peruskategorian alle rakentuvia kategoriakokoelmia etsitään. Tehtävä saattaa tuntua yksinkertaiselta, mutta epistemologisesti tarkastellen se ei sitä välttämättä ole. Kategoria-analyysin taustalla usein sovellettu tietoteoreettinen konstruktionismi välttää nimittäin lausumasta reaalimaailman objekteista tai esittämästä essentialissävyytteisiä ennako-oletuksia ”esikategorioista”. Peruskategorian täsmällinen paikantaminen ja määrittely on kuitenkin välttämätöntä, jotta voidaan tunnistaa sille lastensuojelun piirissä muodostuneet kategoriavariaatiot ja kategoriakokoelmat. Tässä tapauksessa pohjasimme peruskategorian määrittelyn oikeusnormi- ja lainvalmisteluaineistoihin, joista peruskategoriaksi määrittyi ”lapsi”. Lainopillisissa teksteissä ja niissä tuotetuissa diskursseissa lapsuuden ja aikuisuuden välinen suhde on 1800-luvun lopulta lähtien tavattu kirjoittaa ”alaikäisyyden” ja ”täysi-ikäisyyden” kategorioiksi niitä kuvaavine määreineen. Kaksinapainen kategorisointi osoittaa, kuinka kategorioiden välillä on välttämätön ja sisäinen suhde: toisesta ei voi puhua viittaamatta toiseen.³⁴

Kaksinapaista erottelua alettiin soveltaa lainvalmistelussa 1800-luvun puolivälin jälkeen. Ensivaiheessa sitä sovellettiin muun muassa rikoslain uudistuksessa. Vielä vuoden 1734 rikoskaaressa lapsesta käytettiin kategorisointia ”lapsi-ikäinen”, joka oli käänös keskiaikaisissa ruotsalaisissa maakuntalaeissa käytetystä ”öfwermage”-kategorisoinnista³⁵. Vuoden 1734 rikoskaari ei sisältänyt yhtä ja yhtenäistä rikosvastuuikärajaa, vaan vastuuseen asettaminen vaihteli rikoslajeittain. Esimerkiksi varkausrikoksissa sovellettiin 15 vuoden vastuuikärajaa, mutta henki- ja pahoinpitelyrikoksissa vastuuikärajaa oli seitsemän. Vanhempansa surmaamisen, pahoinpitelyn tai herjaamisen suhteen ei sovellettu ikärajoja ollenkaan, joten periaatteessa minkä tahansa ikäinen ”vanhempansa lapsi” saattoi tekonsa seurauksena joutua ”teilatuksi” tai ”lawosa poldetuxi”.³⁶ Rikoslajikohtaisesta sääntelystä luovuttiin, kun rikoslainsäädäntöä uudistettiin 1800-luvun lopulla. Rikoslakiin kirjattiin tuolloin syntyneet

34 Alanen 2001.

35 L 1734/1826.

36 L 1734/1826.

suusikärajaksi 15 ikävuotta, mutta ikärajakirjaus ei tässäkään tapauksessa ollut vielä yksiselitteinen: lain mukaan 7–14-vuotias rikokseen syyllistynyt voitiin tuomita tuomioistuimessa vanhempansa kuritettavaksi tai sijoitettavaksi kasvatuslaitokseen, koska hänen ei nähty saaneen tarpeellista kasvatusta. Vuoden 1889 rikoslaki sisälsi myös 15–17-vuotiaan ”nuoren henkilön” kategorian, johon sovellettiin vähennettyjä rikosoikeudellisia rangaistuksia.³⁷ Samainen peruskategoria löytyy vuoden 1889 työväensuojelua koskevasta lainsäädännöstä. Kategoriasta huolimatta varsinainen nuoruutta ja puberteettia sen vedenjakajana esittelevä tieto syntyi kuitenkin vasta 1900-luvun alkupuolella.³⁸

Samankaltaista ”alaikäisen” suojeluun tähtäävää ikärajasääntelyä kuin rikosoikeudessa on esiintynyt kaikissa muissakin lapsuuden moderneissa instituutioissa. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun vaivais- ja köyhäinhoitosäännöksissä, jotka edelsivät varsinaista lastensuojelulakia, sovellettiin pääosin 15 vuoden ikärajaa. Perintöoikeutta määrittävässä siviilioikeudellisessa sääntelyssä täysi-ikäisyyden raja oli 21 ja äänioikeussääntelyssä 24.³⁹ Vuonna 1921 säädetyssä oppivelvollisuuslain mukaan puolestaan oppivelvollisuus alkoi ”syyslukukauden alusta sinä kalenterivuonna, jonka kuluessa lapsi täyttää seitsemän vuotta ja päättyy kevtlukukauden loppuun sinä vuonna, jonka kuluessa hän täyttää kolmeitoista vuotta”.⁴⁰

Maan ensimmäisen, vuoden 1936 lastensuojelulain valmistelussa haettiin mallia rikosoikeudellisesta sääntelystä ja muista Pohjoismaista. Laissa lanseerattiin lopulta ”lapsen” (alle 16 vuotta) ja ”nuoren henkilön” (16–17-vuotias) kategoriat.⁴¹ Kokosimme taulukkoon 1 aineistosta lapsen/alaikäisen ja täysi-ikäisen vastaparien määrittelyä täydentävät määreet. Kokoamalla valittuun kategoriaan liittyvät vastakategoriat ja alakategoriat rakentui näkymä kategorian lähtökohtiin.

Kronologiseen ikämerkitykseen perustuva ja yhtenäinen ikärajasääntely on siis vahvasti modernisaation tuote, jonka taustalla on oikeusval-

37 L 1889a.

38 Ks. Launis ja muut tässä teoksessa.

39 L 1906.

40 L 1921, 3 §.

41 KM 1921, 42–44.

tion synty ja pyrkimys säädellä sen oikeudellista tilaa. Alaikärajat ovat vaihdelleet instituutioittain ja riippuen siitä, millaisia kompetensseja, taitoja, tietoja ja kypsyyttä lapselta ajassa ja paikassa on ajateltu voitavan odottaa. Läpi vuosisataisen historian on ollut nähtävissä ainakin kolme lapsuuden ja aikuisuuden rajapintaa määrittävää kysymystä: sukukypsyys, kyky työntekoon ja kyky ymmärtää ero moraalisesti oikean ja väärän välillä. Ennen 1800-luvun puoliväliä näihin liittyvät määreet nojautuivat tapoihin ja traditioihin sekä konventionaalisiin uskomuksiin, jotka kumpusivat usein kristillisestä maailmankuvasta.⁴²

Taulukko 1. Lapsuuden peruskategoriat ja niiden vastakategoriat.

LAPSI		
Alaikäinen		Täysi-ikäinen
Lapsi	Nuori henkilö	
Alle 7-vuotias; 7–14-vuotias (L 1734; L 1889b)	15–17-vuotias (L 1889a, L 1889b)	Yli 18-, 21- tai 24-vuotias (L 1889b, 1906)
Alle 16-vuotias (L 1936)	16–17-vuotias (L 1936)	Yli 18-vuotias (L 1936)

KATEGORIAT SIIRTYVÄT HEGEMONISISTA DISKURSEISTA JA OPEISTA LAINVALMISTELUUN

Moderni aikakausi toi tullessaan uudenlaisia aineksia lainvalmisteluun tapojen ja traditionaalisten uskomusten tilalle. Lapsuutta käsittelevät yhteiskunnalliset puheenvuorot nähtiin aluksi yhteiskuntafilosofisina hahmotelmina, jotka hiljalleen muuntuivat selkeämmiksi spesifeiksi tieteellisiksi diskursseiksi.⁴³ Tällä muutoksella oli vaikutuksensa myös suojelukysymyksen sääntelyyn ja sen tietoperustaan. Tiedonarkeologisesti on tärkeää havaita, mistä erinäiset vaikutteet imettiin hajanaisesti lainvalmistelutyöhön. Käytämme seuraavassa esimerkkinä sitä ensimmäistä hegemonista diskurssia, joka Suomessa ymmärrettiin lastensuojeluoppina ja johon sisältyi myös lasten kategorisointeja.

42 Harrikari 2019, 366.

43 Mm. Harrikari 2019; Hämäläinen 2007; Pekkarinen 2010; Vehkalahti 2009.

Maamme ensimmäinen lastensuojelulaki valmistui vuonna 1936. Sen taustalla vaikuttanut tietoperusta oli kuitenkin alkanut muotoutua jo 1800-luvun lopulla. Tuolloin lastensuojelun saralla alkoi esiintyä diskursseja, joiden lähteenä oli tieteellinen muotoiltu oppi ja ”know-how”. Opiit omaksuttiin säännönmukaisesti ulkomailta ja tuotiin ”suurista sivistysmaista”. Ensivaiheessaan suomalaiseseen lastensuojeluopilliseen keskusteluun virtasi ideoita kriminaalipolitiikasta ja kriminologiasta. Näihin oppeihin sisältyi lasten kategorisointeja, joilla määriteltiin normaalina ja epänormaalina pidetyn lapsuuden rajapintaa. Ensimmäinen varsinainen tieteellisesti perusteltu lastensuojeluoppi Suomessa oli niin kutsuttu suojelu- ja pakkokasvatusoppi. Sen alkuperä oli ”nuorsaksalainen”, ja se kulkeutui Suomeen muista Pohjoismaista, joihin kasvatuslaitosjohtajat olivat päässeet tekemään valtion kustantamia opintomatkoja. Opin kannattajat ajoivat kahta käytännön reformia: rikosvastuukarajan nostamista ja lapsille tarkoitettujen laitosten perustamista.⁴⁴ Lasten suojeleminen oli siis viime kädessä välineellistä: päähuomio keskittyi rikollisuuden vastustamiseen ja siihen kohdistuviin tehokkaisiin toimiin. Maan ensimmäinen lastensuojelun kansallista järjestämistä pohtinut komitea teki oppiin perustuneen esityksen suojelukasvatuslaiksi vuonna 1905,⁴⁵ mutta lain säätämiseen ehdotus ei johtanut.

Suojelu- ja pakkokasvatusoppiin sisältyi lasten julkilausuttuja kategorisointeja ja moraalisia määreitä, joilla tavoiteltiin lapsiryhmien tunnistamista ja niiden tehokasta erottelua. Kategoriat ilmensivät ymmärrystä ”siveellisestä turmeluksesta”, turmeluksen ”asteista”, sen etenemisen väylistä sekä käytännöllisestä know-how’sta. Karkeimmillaan lapset kategorisoitiin siveellisen tilansa nojalla neljään luokkaan: 1) laiminlyödyt, 2) huonosti hoidetut, 3) pahantapaiset sekä 4) alaikäiset rikoksenteikijät.⁴⁶ Mikäli lasten siveellisestä kasvatuksesta ei huolehdittaisi, pahe ja siveellinen turmelus etenisivät ja lapset siirtyisivät aina seuraavaksi turmeltuneempaan kategoriaan.

Maan ensimmäisen alaikäisille rikoksenteikijöille tarkoitetun kasvatustiloksen eli Koivulan johtajana oli Selim Gustaf Dahlström, joka

44 Harrikari 2019, 162–166.

45 KM 1905: 9b.

46 Helsingius 1907, 7–8.

toimi niin vuoden 1898 vankeinhoitokomiteassa kuin 1905 suojelukasvatuskomiteassakin. Hän esitti opintomatkaraportissaan edellistä hienojakoisemman lasten kategorisoinnin.⁴⁷ Kategorisoiteja vastaavasti Dahlström jakoi lapsille tarkoitetut ”asyylit” pahantapaisten erotuskouluihin, törkeämpää pahantapaisuutta osoittaneiden kasvatus- ja pelastuslaitoksiin sekä rikoksiin syyllistyneiden ojennus- ja rankaisulaitoksiin. Julkilausutut kategoriat liitettiin niihin keinoihin, joita ongelmalliseksi koettuun lapsikategoriaan tulisi kohdistaa. Siveellisen turmeluksen asteita myötäilevä kategorisointi päättyi vuoden 1905 suojelukasvatuskomitean mietintöön.⁴⁸ Komitea mainitsi laitoksina huonohoitoisille ja laiminlyödyille tarkoitetut lastenkodit, pahantapaisille tarkoitetut turvakodit ja rikollisille lapsille suunnatut kasvatuslaitokset. Komitea määritteli lasten sijoittamista erilaisiin laitoksiin siveellisyyden asteen ja sukupuolen mukaisesti. Kunkin laitoksen kohdekategoria tuli huomioida myös laitosten järjestelyissä sekä rakentamisessa, joissa sovellettiin sitä kovempaa kuria ja kestävämpiä rakennusmateriaaleja, mitä ”turmeluneemmista” lapsista oli kyse.

1900-luvun alussa lainvalmistelu oli ”harvojen herkkua”. Lastensuojelun saralla sen pariin päättyi yhteiskunnallisesti aktiivisina esiintyneitä henkilöitä yhteiskunnan ylemmistä sosiaalisista kerrostumista. Osa heistä oli niitä, jotka olivat toimineet ”suojelukasvatuksen” käytännön kentällä ja hakeneet valtion kustantamina opillisia vaikutteita Suomeen. Vertailu lainvalmisteludokumenttien ja valmisteluun osallistuneiden henkilöiden aikalaiskirjoitusten intertekstuaalisten kytkentöjen välillä osoittaa lasten kategorioiden yhtäläisyyksiä, päällekkäisyyksiä ja eroavuuksia.

KATEGORIOIDEN MUUTOSTEN PAIKANTAMINEN

Kriminologinen suojelu- ja pakkokasvatus oli hallitseva lastensuojelun syiden ja seurausten jäsentämisen sekä toimenpiteiden perustelemisen oppi Suomessa 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Se kietoutui vielä monella tapaa kansanomaisiin uskomuksiin ja kristillisiin käsityksiin ihmisluonnosta. Tätä selittävät Suomessa en-

⁴⁷ Dahlström 1890, 30.

⁴⁸ KM 1905: 9b, 205–206.

simmäisenä oppia soveltaneiden toimijoiden taustat; useimmat heistä olivat koulutustaustaltaan teologeja. Sisälähetyshenkiset jumaluusoppi-neet johtivat sosiaaliministeriön lastensuojeluosastoa aina 1960-luvulle saakka.⁴⁹

Lastensuojeluopilla, lasten kategorisoinnilla ja lainvalmistelulla oli toisiinsa kolmitahoinen yhteys, joka avautuu aikalaistekstien intertekstuaalisella luennalla. Oppisuuntausten muutokset muunsivat kategorisointeja ja päinvastoin. Lastensuojelusuojelun kentällä aktiivisesti toimineiden henkilöiden aikalaistekstit laajentavat ymmärrystä kategorioista. Aikalaistekstien ja lainvalmisteludokumenttien kytkennät ilmenevät vertailemalla niiden sisältämien kategorioiden samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Kategorioiden katkokset paikantuvat opillisiin ja laajemmin diskursiivisiin muutoksiin.

Lastensuojelun piirissä olevien lasten kategorioihin ilmestyvät muutokset avaavat näkymiä, joiden avulla voi paikallistaa opillisiä muutoksia. 1910-luvun loppupuolella lastensuojelun saralla alkoi vaelttaa uudenlaisia oppeja ja diskursseja, joiden takia lastensuojelun piirissä olleet lapset kategorisoitiin uudelleen. Muutokseen vaikutti keskeisesti se, että oli huomattu, ettei laitospäätöksellä välttämättä ollut saavutettu toivottuja lopputuloksia. Usko kasvatuksen kaikkivoipaisuuteen alkoi murentua, ja entistä useammin alettiin puhua sellaisista lasten ryhmistä, joihin mikään toimenpide ei välttämättä purisi.

Tässä yhteiskunnallisessa ja historiallisessa kontekstissa lääketieteellinen tieto ja uusi oppi ilmestyivät jäsentämään lastensuojelun kysymyksiä ja vastauksia. Muutos näkyy tarkastelemalla vaikkapa vuoden 1921 lastensuojelukomitean mietintöä⁵⁰ ja sen jäsenten kirjoittamia aikalaistekstejä. Lastensuojelun kategoriat muuttuivat, ja niiden määreisiin ilmestyi biologis-fysiologisia selitysmalleja.⁵¹ Lastensuojelun kentälle lanseerattiin niin kutsuttu oppi suvussa etenevästä degeneraatiosta, ”siemenen saastaisuudesta”. Opin mukaan lastensuojeluongelmia aiheuttaa suvussa etenevä degeneraatio, joka johtaa ensimmäisessä sukupolvessa

49 Harrikari 2019, 184, 235; Pulma 1987, 225–226.

50 KM 1921: 15.

51 KM 1921: 15, 85–87.

hermostuneisuuteen, toisessa sukupolvessa neurooseihin, kolmannessa mielisairauksiin, alkoholismiin ja rikollisuuteen. Neljännessä sukupolvessa suvun uskottiin kuolevan pois.⁵²

Degeneraatioteorian lisäksi lastensuojelun pariin tuotiin 1920-luvulla ensimmäisiä positivistisen sielutieteen eli psykologian sovelluksia. Lastensuojelun lainvalmisteluaineistoissa ja aikalaisteksteissä esitettiin toimenpiteisiin ilmestyi mitta-asteikkoja. Uskottiin, että niillä lapsia voitaisiin arvioida entistä täsmällisemmin sekä asettaa aiempaa tarkoituksenmukaisempiin kategorioihin. Asteikoilla voitiin arvioida lasten sielulliseen toimintaan vaikuttavia biologis-fysiologisperustaisia epänormaaliuksia, jotka ilmenivät esimerkiksi mittaamalla lapsen älykkyyttä.⁵³ Kategorisoinnin ja eri lapsikategorioiden huolellisen erottelun tarve oli pragmaattinen; lapsi tuli sijoittaa hänen tasolleen suunniteltuun laitokseen, sillä jokaisen laitoksen tuli kasvattaa mahdollisimman ”homogeenista ainesta”.

Voimakkaista kategorisoinnin ja hallinnan pyrkimyksistä huolimatta vuosisadan alun aikalaistodellisuudessa määrittyi kategoria, joka ilmensi viimesijaista voimattomuutta normaaliuden tuottamisen edessä. 1920-luvulta lähtien lastensuojelua määrittävien kategorisointien keskiöön nousi nimittäin parantumattoman ”psykopaatin” kategoria. Psykopaatin kategoriassa yhdistyivät yleinen lääketieteellinen tieto, degeneraatioteoreettinen oppi, hiljalleen kehittyneet älykkyydikämmittaritot sekä kriminologian nuorsaksalaisen koulukunnan pyrkimys erotella toisistaan parannuskykyiset ja parantumattomat rikoksenteelijät. Vuoden 1921 lastensuojelukomitea kirjoittaa:

Kasvatuskeinot eivät riitä lapsen ojentamiseksi. Surunlasta pidetään mahdottomana ja nimitetään pahantapaiseksi. Syynä voi selvaisissa tapauksissa olla lapsen sairaalloiset taipumukset, etupäässä hänen sielun- ja tahtoelämässään, tai psykopaattinen suunta, jolloin tavallinen kasvatustehoton – monessa tapauksessa lääkesairashoidollinen käsittely on ainoa, joka voi saattaa parannusta.⁵⁴

⁵² Bonsdorff 1925, 14–15.

⁵³ Bonsdorff 1925, 8.

⁵⁴ KM 1921: 15, 101.

Vuosisadan alkupuolella rikosoikeudelliset ja lastensuojelulliset kysymykset kietoutuivat toisiinsa tiiviisti, koska lainsäädännöllinen erottelu niitä hallintoivien järjestelmien välillä oli vielä tekemättä. Erottaminen toteutettiin vuoden 1936 lastensuojelulailla ja 1940-luvun alun nuorisorikoslainsäädännöllä, mutta niihin sisään kirjoitetut kategorioinnit ilmensivät edelleen yhteistä degeneraatioteoreettista tietoperustaa. Tämä tulee esiin nuorisorikoslainsäädäntöä valmistelleen komitean mietinnöstä, joka valmistui 1937.⁵⁵ Komitea jakoi rikoksiin syyllystyneet nuoret kolmeen ryhmään, jotka ilmentävät erottelupyrkimystä ”paranuskyykyisten” ja ”parantumattomien” lasten välillä (taulukko 2). Kategoriamääreistä muodostuu lukijalle käsitys ei-toivotuista synnynnäisistä ominaisuuksista ja kasvuoloista, joiden uskottiin johtavan rikoksiin. Julkilausuttujen kategoriamääreiden vastinmääreet tekevät näkyviksi toivotut ominaisuudet ja kasvuolot.

Taulukko 2. Rikoksiin syyllystyneiden nuorten kategoriamääreet ja vastinmääreet.⁵⁶

Ongelmakategoria	Normikategoria
Rikoksiin syyllystyneet nuoret	Vastinmääreet
Kieroon kasvaneet	Suoraan kasvaneet
Epäedulliset ulkonaiset olot, huono koti tai kodittomuus, kasvatuksen ja huollon sekä kunnollisen toveriipiirin puuttuminen. Turmiollisia esikuvia. Itsekeskeinen, hillitön ja mielitekojaan noudattava luonne. Sosiaalisesti vastuuntunnoton, mukavuudenhaluinen, vetelehtivä ja kuljeksiva.	Hyvät ulkonaiset olot ja koti, hyvä kasvatusta ja huolenpito sekä kunnollinen toveriipiiri ja hyviä esikuvia. Toisia ajatteleva, hillitty, harkitseva luonne. Sosiaalisesti vastuuntuntoinen, epäitsekäs, kestävä, ahkera ja paikalleen sitoutuva.
Tilapäisessä sielullisessa ristiriidassa rikoksen tehneet	Yllykkeistä huolimatta itsensä hillitsevät
Poistunut kotoa uhmareaktion tai äkillisen tunnepurkauksen vallassa. Vääränlaista itsetehostusta.	
Luonteeltaan synnynnäisesti ja pysyvästi särkikkäät ja normaalista poikkeavat	Luonteeltaan synnynnäisesti ja pysyvästi mukautuvat ja normaalit
Luonteeltaan levoton, kiihtyväinen, äkkipikainen. Haluton ja vastuuntunnoton. Psykopaattinen luonne, epäsosiaalinen. Pysyvästi rikollinen	Luonteeltaan rauhallinen, pitkämielinen, harkitseva. Toimeen tarttuva ja vastuuntuntoinen. Terve luonne. Sosiaalinen. Pysyvästi lainkuuliainen.

55 KM 1937: 2.

56 KM 1937: 2.

Hallinnan analytiikkaa mukailten voi tulkita, että 1910-luvun lopulta lähtien esiintyi tarvetta löytää suojelukysymyksiin uutta selityspohjaa, koska aiempiin kategorisointeihin perustuvat toimenpiteet eivät toimineet tyydyttävästi. Lääketieteestä tulleet vaikutteet tarjosivat ratkaisuja uudennlaisilla luokitteluilla, selityksillä ja arviointiasteikoilla. Biologisten ja fysiologisten selitysten mukana lastensuojeluopeissa muovautui uudenlainen lapsuuden yläkategoria. Sen alle asettuivat ne ”degeneroituneet”, ”sielullisesti sairaat” ja ”psykopaatit” lapset, joihin ei suojelu- ja pakkokasvatuksen tai rikosoikeudellisilla toimenpiteillä voitu merkittävästi vaikuttaa.

KATEGORIAMUUTUKSIA, KOVAN YDIN SÄILYY?

Modernin aikakauden historiassa lastensuojeluun liittyvät lasten kategorisoinnit ovat kokeneet monenlaisia muutoksia. 1950-luvulla lastensuojelun piirissä alkoi esiintyä jälleen uudenlaisia suojelukysymyksen näkemisen tapoja, joiden seurauksena kategorisoinnit jälleen muuntuivat. ”Pahantapaisten” ja ”huonosti hoidetun / laiminlyödyn” lapsen kategoriat alkoivat häipyä ja korvautuivat ”sosiaalisesti sopeutumattoman” ja ”häiriintyneen” kategorioilla 1950-luvulta lähtien.⁵⁷ Uusien kategorisointien taustalla vaikuttivat uudenlainen tieteellinen tieto ja sen tarjoamat käsitteinnovaatiot. Sopeutumattomuus, tai myöhemmin ”epäsosiaalisuus”, oli laaja yläkategoria, jonka alle luettiin muun muassa rangaistavaksi säädettyt teot, juopottelu, kuljeksiva, työtä kaihtava tai muuten irtolaistapainen elämä, oppivelvollisuuden laiminlyöminen, karkailu ja kerjääminen sekä murrosikäisten tyttöjen seksuaalinen holtittomuus. ”Sopeutumattomuus” ja ”häiriintyneisyys” esiintyivät usein toistensa jatkumoina, sillä elämän varhaisessa vaiheessa koetun turvattomuuden ja tunne-elämän häiriintymisen uskottiin johtavan myöhemmässä elämänvaiheessa sopeutumattomuuteen ja ristiriitoihin lähiympäristön kanssa. 1990-luvulla puhe ”häiriintyneistä” ja ”sopeutumattomista” häipyi ja lastensuojelukeskusteluun ilmestyivät ”riskissä” ja ”syrjäytymisvaarassa” olevien kategoriat. Ongelmakategorioiden määreissä tunnistettiin aiempaa enemmän muita kuin yksilö- ja perhetasoisia selityksiä. Esimerkiksi

⁵⁷ Ks. Saari 1951, 9.

nuorisohuollon työryhmä paikansi nuorten ongelmien liittyvän myös yhteiskunnan syrjäyttäviin mekanismeihin.⁵⁸

Kategorisointien, niiden määreiden ja muutosten tarkastelu mahdollistuu vuosikymmenten yli kerättyjen aineistojen vertailun avulla. Lainvalmisteluaineistojen ja aikalaistekstien tiedonarkeologisella vertailulla voidaan nähdä ajallisessa ”syvyysuunnassa” kiinnostavan heterogeeninen, mutta ”leveysuunnassa” puolestaan melko homogeeninen, omaan kulttuuriseen kuplaansa vetäytyvä kategoriakokoelma. Ajallisesti syvyysuunnassa tarkastellen kategoriakokoelmien katkoksia esiintyy genealogisissa konteksteissa, joissa lastensuojeluopit muuttuvat. Samalla kuitenkin lapsuuden keskeisimmistä kategorioista syntyy syvyysuunnassa ketjuuntumisia, vaikka julkilausutut kategoriat ovat tarkastelemallamme ajanjaksolla muuntuneet. Yksi olennaisimmista havainnoista on, että kategoriamääreet tuntuvat pysyvän kategorioiden muutoksesta huolimatta (ks. taulukko 3).

Aineistossa poikkeavan lapsen kategoriamääreissä voi havaita pitkäaikaisesti säilyneitä ytimiä, joita voi tunnistaa niin käyttäytymisen selitteistä kuin tarjotuista ratkaisuistakin. Pitkään säilyneet määreet liittyvät muun muassa hyvätapaisuuteen, lain kunnioittamiseen ja koulunkäyntiin sitoutumiseen, jotka kaikki olivat nähtävissä jo 1900-luvun alussa. Jo tuolloin kiinnitettiin huomiota lapsen joutilaisuuteen tai oikeanlaisen tekemisen puutteeseen. Mielenterveyteen liittyvät kategorisoinnit, kuten ”vialliset” ja ”vajaaälyiset” saivat tilaa 1920-luvulta lähtien. 1950-luvulta lähtien alettiin painottaa sopeutumista, mutta samalla aiemmat kategorisoinnit siirrettiin ”sopeutumattomuuden” kategoriakokoelman alle. Kun lähestytään nykyhetkeä, määreistä hälvenevät lähes kokonaan seksuaaliseen siveettömyyteen liittyvät kuvaukset. Yleisemmin voi todeta, että suunta lasten kategorisoinneissa on kulkenut lapsen epänormaalien piirteiden tarkasta typologisoinnista kohti laajempia yleiskategorioita. Määreetkin ovat muuttuneet epäselvemmiksi.

58 KM 1988.

Taulukko 3. Poikkeavan lapsen kategorioiden määreiden vertailu.

	Laiminlyödyt, huonosti hoidetut, pahantapaiset ja rikoksenteikijät (Helsingius 1907, 7–8)	Kieroon kasvaneet, synnynnäisesti ja pysyvästi särmikkäät ja normaalisti poikkeavat (KM 1937, 2–3)	Asosiaaliset (TM 1992)
Kasvuolosuhteet ja sosiaaliset suhteet	Ruumiillisen ja siveellisen hoidon ja kasvatuksen puute.	Huono koti tai koditon.	Epäjohtonmukaisesti kasvatettu ja välinpitämättömät vanhemmat.
	Turmeltunut koti.	Huollon, kasvatuksen ja kunnollisen toveripiirin puute.	Riittämätön turvallisuus ja huolenpito.
	Huonoja esikuvia ja hillittömiä tovereita.	Turmiollisia esikuvia.	Liikkuu ongelmallisessa seurassa.
Luonteenpiirteet	Valheellinen, turmeltunut, pahantapainen.	Itsekeskeinen, hillitön, vastuuntunnoton, mukavuudenhaluinen, levoton, kiihtyväinen, haluton.	Käytöshäiriöinen, asosiaalinen, rajaton.
	Huonojen taipumusten, varastelevaisuuden ja ilkkivaltaisuuden vallassa.	Psykopaattinen luonne.	Heikko itsetunto.
Koulunkäynti	Villitsee tovereitaan, koulusta erotettu.		Koulussa häiritsevä ja pinnaava.
Tekemisen luonne	Laiska, tyhjäntoimittaja.	Vetelehtivä ja kuljeksiva.	Joutilas. Vähäisesti fyysistä tekemistä.
Lain kunnioitus	Tuomittu, lainrikkoja, hairahtanut.	Rikollinen	Rikoksia tekevä.

Lopuksi

Olemme tarkastelleet kategoria-analyysin soveltamisen mahdollisuuksia historiallisen aineiston analysoinnissa. Esimerkkiaineistona olemme käyttäneet lastensuojelua käsittelevää modernin ajan lainvalmisteluaineistoa, jota on täydennetty aikalaisteksteillä. Olemme muodostaneet

kategoria-analyysiin kolmen ulottuvuuden lukutavan, jotka olemme nimenneet 1) *lähiluvuksi*, 2) *tiedonarkeologiseksi* luennaksi ja 3) *genealogiseksi* analyysiksi. Analyysissa olemme osoittaneet, että lastensuojelun piirissä on modernin ajanjakson alusta lähtien tuotettu vaihtuviin oppeihin perustuneita normaalin ja epänormaalin lapsuuden kategoriakokoelemlia, jotka ketjuuntuvat, kerrostuvat ja muuttuvat, mutta silti säilyttävät merkityksellistä sisältöään.⁵⁹

Aineiston *lähiluvulla* aineistosta on löydettävissä kategoriajäseniä luonnehtivia määreitä, jotka kuvaavat normaalien ja epänormaalien lasten kategorioita. Näiden välistä erottelua on käytetty rakentamaan sosiaalista ja moraalista järjestystä lastensuojelun instituutioihin sekä samalla koko lapsiväestöön.⁶⁰ *Tiedonarkeologinen* tarkastelu osoittaa, että kategoriakokoelemlissa on aina esiintynyt jokin aikalaistoimijoille erityistä päävaivaa aiheuttanut kategoria. Tällaisia ovat olleet 1900-luvun alussa pahantapaiset, 1920-luvulta lähtien psykopaatit, 1950-luvulta lähtien sopeutumattomat ja häiriintyneet, 1990-luvulla ”riskissä” ja ”syrjäytymisvaarassa” olevat sekä 2000-luvulla ”erityisen haavoittuvassa asemassa” olevat. Kategoriat ovat vaihtuneet, mutta määrekuvausten ajallista ketjutusta tarkastelemalla voi löytää koko modernin ajan mukana kulkeneita normaalin ja poikkeavan lapsuuden ytimiä. *Genealoginen* tarkastelu puolestaan paikantaa kategorioiden lainvalmisteluun siirtymisen ja niiden muuttumisen logiikkaa. Se osoittaa, että kategoriat muuntuvat sellaisissa yhteiskunnallisissa konteksteissa, joissa lapsuuden ja aikuisuuden välinen sukupolvisuhde tulee uudelleen neuvoteltavaksi. Niiden yhteydessä tavataan lanseerata uusia oppeja, joiden esitetään tarjoavan vastauksia suojelun kiperimpiin kysymyksiin. Oppien edustajia on käytetty ajan saatossa lainvalmistelussa, koska on ajateltu, että siten lakiin saadaan kirjattua mahdollisimman ajantasainen lastensuojelua koskeva tieto ja osaaminen. Lapsia typologisoivaa kategorisointia on pidetty tärkeänä, mutta sen seurauksia on pohdittu tuntuvasti vähemmän.

59 Foucault 1972; Foucault 2010.

60 Heritage 1984, 195; Mäkitalo 2003; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 60–72.

LÄHTEET

LAIT (L)

- L 1734/1826. *Pahantegon Kaari. Ruotsin Waldakunnan Laki*. Turku: J. C. Frenzellin ja Pojan Kirjan-Präntti.
- L 1889a: *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus teollisuusammateissa olewain työntekijäin suojelemisesta* 15.4.1889/18.
- L 1889b: *Suomen Suuriruhtinanmaan Rikoslaki* 19.12.1889/39.
- L 1906: *Valtiopäiväjärjestys* 20.7.1906/26.
- L 1921: *Laki oppivelvollisuudesta* 15.4.1921/101.
- L 1936: *Lastensuojelulaki* 17.1.1936/52.
- L 1940: *Laki nuorista rikoksentehtävistä* 31.5.1940/262.

KOMITEA- JA TYÖRYHMÄMIETINNÖT (KM)

- KM 1905: 9a-b. *Ehdoitus suojelukasvatuksen järjestämiseksi. II. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon osakeyhtiö, Helsinki.*
- KM 1921: 15. *Yhteiskunnan lasten- ja nuorisonsuojelu*. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.
- KM 1937: 2. *Komitealta, joka on asetettu valmistamaan ehdotusta rikoksia tehneiden nuorten henkilöiden rikosoikeudellista käsittelyä koskevan lainsäädännön uudistamista*. Helsinki.
- KM 1988: 12. *Nuorisohuollon työryhmän muistio*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- KM 1992: 4. *Vintiötyöryhmän muistio. Suosituksia keinoiksi vaikuttaa lasten ja nuorten aso-siaaliseen käyttäytymiseen*. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto, Oikeusministeriö, Helsinki.

AIKALAIKIRJALLISUUS

- von Bonsdorff, Adolf 1923: *Lastensuojelu ja sen historiallinen kehitys*. Helsinki: Otava.
- von Bonsdorff, Adolf 1925: *Tylsämielisten lasten hoidosta Suomessa*. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- Dahlström, Selim Gustav 1890: *Siveellisesti hairahtuneiden lasten ja nuorten lainrikkojain hoito sekä keinot heidän parantamiseensa*. Helsinki: Keisarillisen senaatin kirjapaino.
- Helasvuo, Kaarlo 1954: *Laitospoikien keskinäisestä väkivallasta*. Jyväskylä: Gummerus.
- Helsingius, Gustav Adolf 1907: *Yhteiskunnan lastenhoito ja suojelukasvatus. Käsikirja*. Kuopio: K. Malmströmin kirjapaino.
- Saari, Erkki 1951: *Pahantapaisuus yksilön sopeutumattomuuden oireena*. Jyväskylä: Gummerus.
- Salmensaari, Sulo 1921: *Poikakysymys*. Jyväskylä: Saarijärven Paavon kirjapaino.

KIRJALLISUUS

- Alanen, Leena 2001: Explorations in Generational Analysis. Teoksessa *Conceptualising Child-Adult Relations*. Toimittaneet Leena Alanen ja Berry Mayall. Lontoo: Routledge, 11–22.
- Arìès, Philippe 1962: *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Random House.
- Atkinson, Maxwell J. 1990: Ethnomethodological Approaches to Socio-Legal Studies. Teoksessa *Ethnomethodological Sociology*. Toimittanut Jeff Coulter. Aldershot: Edward Elgar, 450–472.
- Bardy, Marjatta 1996: *Lapsuus ja aikuisuus. Kohtauspaikkana Émile*. Helsinki: Stakes.
- Fairclough, Norman 2001: *Language and Power*. 2. painos. Lontoo: Longman.
- Foucault, Michel 1972: *Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel 2010: *Turvallisuus, alue, väestö: Hallinnallisuuden historia: Collège de France luennot 1977–1978*. Suomentanut Antti Paakkari. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Fox, Steve 2008: "That Miracle of Familiar Organizational Things": Social and Moral Order in the MBA Classroom. *Organization Studies*, 29 (5), 733–761.
<https://doi.org/10.1177/0170840608088765>
- Garfinkel, Harold 2006: Part I: Principal Theoretical Notions. Teoksessa *Seeing Sociologically: The Routine Grounds of Social Action*. Toimittaneet Harold Garfinkel ja Anne Warfield Rawls. Boulder: Paradigm Publishers, 101–204.
- Garfinkel, Harold – Sacks, Harvey 1990: On Formal Structures of Practical Actions. Teoksessa *Ethnomethodological Sociology*. Toimittanut Jeff Coulter. Aldershot: Edward Elgar, 55–84. Alkuperäisjulkaisu: J. C. McKinney – E. A. Tiryakian (toim.) 1970: *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Harrikari, Timo 2019: *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussääntelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Tampere: Vastapaino.
- Heritage, John 1984: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Oxford: Polity Press.
- Hämäläinen, Juha 2007: *Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Hänninen, Sakari 1996: Puhe hyvinvoinnista ja ehdollistamisen retoriikasta. Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Toimittaneet Kari Palonen ja Hilikka Summa. Tampere: Vastapaino, 161–174.
- Jokinen, Arja 2012: Kategoriat, instituutit ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Toimittaneet Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Tampere: Vastapaino, 227–266.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero (toim.) 2012: *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi 2012: Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Toimittaneet Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Tampere: Vastapaino, 175–226.
- Juhila, Kirsi – Jokinen, Arja – Suoninen, Eero 2012a: Katégoria-analyysin juuret. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Toimittaneet Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Tampere: Vastapaino, 17–43.

- Juhila, Kirsi – Jokinen, Arja – Suoninen, Eero 2012b: Kategoria-analyysin teesit. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri & moraalit*. Toimittaneet Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Tampere: Vastapaino, 45–87.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkitalo, Åsa 2003: Accounting practices as situated knowing: dilemmas and dynamics in institutional categorization. *Discourse studying*, 5 (4), 495–516.
<https://doi.org/10.1177/14614456030054003>
- Pekkarinen, Elina 2010: *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura ja Nuorisotutkimusverkosto.
- Pihlajamäki, Heikki 2004: *Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pulma, Panu 1987: Kerjuutuvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lastensuojelu keskusliitto, 7–266.
- Pälli, Pekka 2003: *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampere: Tampere University Press.
- Ruusuvuori, Johanna 2001: Harvey Sacks: Arkielämän metodit ja keskusteluanalyysi. Teoksessa *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät*. Toimittaneet Vilma Hänninen, Jukka Partanen ja Helena Ylijoki. Tampere: Vastapaino, 383–405.
- Silverman, David 1998: *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis*. New York: Oxford University.
- Skehill, Caroline 2007: Researching the history of social work: exposition of a history of the present approach. *European Journal of Social Work*, 10 (4), 449–463.
<https://doi.org/10.1080/13691450701356895>
- Sköld, Johanna – Swain, Shurlee (toim.) 2015: *Apologies and the legacy of abuse of children in 'care'*. *International perspectives. Palgrave studies in the history of childhood*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Suoninen, Eero 2001: Harold Garfinkel: Etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät*. Toimittaneet Vilma Hänninen, Jukka Partanen ja Helena Ylijoki. Tampere: Vastapaino, 365–382.
- Tuori, Kaarlo 2000: *Kriittinen oikeuspositivisismi*. Helsinki: Sanoma Pro.
- Vehkalahti, Kaisa 2009: *Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893–1923*. Bern: Peter Lang.

Olemassaolemattomuus ja hajanaisuus

Metodologisia pohdintoja uteliaan lapsen genealogiasta

Johanna Sitomaniemi-San

 <https://orcid.org/0000-0002-3432-7373>

Foucault’laisesta genealogiasta ammentavassa tutkimuksessa tartutaan yhteiskunnassa vallitsevien totuuksien historialliseen erityisyyteen ja sattumanvaraisuuteen ja tarkastellaan, kuinka ihmiset rakentuvat näiden totuuksien kautta tietynlaisina subjekteina. Viime vuosikymmeninä genealogian tarjoamaa tulokulmaa on hyödynnetty niin kasvatuksen, lapsuuden kuin historian tutkimuksenkin aloilla. Kirjallisuudesta harvemmin kuitenkaan löytyy sellaisia genealogista analyysia esitteleviä tekstejä, joissa avattaisiin konkreettisesti itse tutkimusprosessia. Erityisesti tekstit, joissa kuvataan tutkimusprosessin aikaisia reittejä tutkimusaineiston äärelle, ovat harvinaisia. Genealogisia tutkimuksia käsittelevässä kirjallisuudessa useimmiten avataan tutkimuksen teoreettismetodologisia lähtökohtia ja esitellään analysoitua aineistoa, mutta seikkaperäisempiä kuvauksia menetelmällisistä prosesseista ja arkistollisista poluista ei useinkaan tuoda näkyviin. Näin kaikki se genealogisesti virittynyt työskentely, jota tapahtuu alun tutkimuskysymyksen asettelu ja lopun tutkimustuloksiin päätyminen välillä, jää useimmiten (erityisesti aloittelevan genealogin harmiksi) lukijan oman mielikuvituksen varaan.

On selvää, että tutkimus- ja analyysiprosessit ovat harvoin kovin suoriavaisia tai selkeitä, alasta tai tutkimusmenetelmästä riippumatta. Genealogian kohdalla erityinen menetelmällinen haaste piilee relevantin tutkimusaineiston tunnistamisessa, sillä kyseisestä tutkimusotteesta kumpuavan kysymyksenasettelun luonteen takia myöhemmin esiin tulevat arkistolliset polut ovat tutkimuskaaren alkuvaiheessa vielä hämärän peitossa. Tutkimuksen päätteeksi rakennetusta genealogisesta narratiivista välittyvä koherenssin tuntu voi kuitenkin luoda sellaisen vaikutelman, että aineistot valittiin tukemaan argumenttia, kun tosiasiassa argumentit muotoutuivat tutkittujen aineistojen pohjalta.¹ Millä tavoin argumentit siis muotoutuivat ja kuinka tutkimusaineistot tulivat valituiksi, jos alussa ei kumpikaan ollut valmiiksi määriteltyinä?

Tämän luvun pyrkimyksenä on tarjota niin sanottu käytännön esimerkki genealogisesta työskentelystä. Luvun keskeisenä kysymyksenä on, kuinka genealoginen tutkimusote voi vaikuttaa niihin prosesseihin, joissa tutkimuskohteena oleva 'se jokin' tulee hahmotetuksi tutkijan sitä tutkimusaineistosta jäljittäessä. Mistä aloittaa ja mihin suuntaan edetä foucault'laisen genealogian ohjatessa tutkimuksen teoreettismetologisia valintoja? Millä tavoin genealoginen orientaatio voi vaikuttaa tutkijan reitteihin arkistoissa; siihen, minkä tutkija olettaa olevan tutkimuksen kohteena, mihin hän suuntaa katseensa ja mitä hän päätyy etsimään tutkimusaineistoa tuottaessaan? Näiden kysymysten johdattelemana tässä luvussa tarjotaan yhdenlainen näkymä siihen, miltä Foucault'n usein siteerattu toteamus voi toiminnallisella tasolla näyttää: "Genealogia on harmaata; se on pikkutarkkaa ja kärsivällisen dokumentaarista. Se työskentelee sotkuisten, raaputettujen ja useita kertoja uudelleen kirjoitetujen pergamenttien parissa."²

Luvussa käyttämäni esimerkki pohjautuu käynnissä olevaan tutkimusprojektiin uteliaisuudesta kulttuurisena ja erityisesti kasvatukselli-

1 Ks. du Plessis 2014, 297.

2 Foucault 1998, 63.

sena ihanteena ja ajatuksena^{3,4} Projektissa uteliaisuuden kaikkiallisuutta nykyisissä diskursseissa tarkastellaan genealogisella tutkimusotteella kysyen, kuinka uteliaisuudeksi nimetty 'se jokin' osallistuu ja on osallistunut lapsen tuottamiseen tietynlaisena oppivana, tietävänä ja tuntevana subjektina.⁵ Genealogian – jota myös "nykyisyyden historiaksi"⁶ kutsutaan – lähtökohtana onkin nykyisyydessä olevan asian tai ilmiön tarkastelu tarttumalla siihen eräänlaisen historiallistamisen strategian keinoin.⁷ Tutkimuskirjallisuudesta löytyy kuitenkin monenlaisia, toisistaan eroavia tulkintoja siitä, miten menneisyys ja nykyisyys suhteutuvat toisiinsa genealogisessa tutkimuksessa, ja ylipäätään siitä, millä tavoin ja minkälaisin käsitteellisin ja aineistollisin ratkaisuin menneisyys, nykyisyys ja niiden välinen suhde rakentuvat tutkimuksen varsinaiseksi kohteeksi.⁸ Tässä luvussa genealogia otetaan vakavasti yhtenä historian-tutkimuksen lähestymistapana, jonka kautta tarkastellaan yhtäaikaaisesti sekä nykyisyyttä että menneisyyttä; menetelmänä, jonka potentiaali

- 3 Käytän *ajatus*-sanaa siinä vaikeasti suomennettavassa merkityksessä, johon englanninkielisen *notion*-sanan voidaan tässä ymmärtää viittaavan. Ks. <https://www.lexico.com/definition/notion>, jossa *notion*-sanan synonyymeiksi tarjotaan sanoja "idea, belief, concept, conception, conviction, opinion, view, thought, impression, image, perception, mental picture" (Oxford University Press 2021, viitattu 2.6.2022). Tällä sanavalinnalla alleviivaan genealogian eroa käsittehistoriaan (esim. Nivala & Rantala 2012), vaikka näiden kahden lähestymistavan välillä on nähtävissä myös yhtymäkohtia (ks. Elden 2013).
- 4 Tämä tutkimus on saanut rahoitusta Emil Aaltosen säätiöltä, Alfred Kordelinin säätiöltä sekä Suomen Akatemialta (päättönumerot 315141 & 335579).
- 5 Tässä luvussa käytän vaihtelevasti termejä "lapsi" ja "oppija" viitatessani tarkastelemani subjektiin. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole esittää, että kyseessä olevat termit olisivat toistensa synonyymeja. Termien käyttöön liittyvän ratkaisun perustana on toisaalta pyrkimys ilmaisulliseen sujuvuuteen, ja toisaalta sen voidaan nähdä itsessään kuvaavan tarkasteltavaa kenttää, jossa kasvatuksen ja lapsuuden (tutkimuksen) kysymykset risteävät.
- 6 Foucault käyttää ilmaisuja "nykyisyyden historia" ensimmäisen kerran teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista* (Foucault 2005, 46; ks. Tazzioli, Fuggie & Lanci 2015, 2–3).
- 7 Foucault'n (1988, 262) englanniksi käännettyin sanoin: "I set out from a problem expressed in the terms current today and I try to work out its genealogy. Genealogy means that I begin my analysis from a question posed in the present".
- 8 Esimerkiksi Aalto, Boxberg, Ijäs ja Paalumäki (2011, 9) näyttäisivät tekevän eron kahden erilaisen foucault'laisen teorian käytön välillä (historian)tutkimuksessa: Toisessa foucault'laisen teoreettisen välineistön avulla tutkitaan menneisyydessä syntyneitä aineistoja (jolloin menneisyys mielletään tutkimuksen varsinaiseksi kohteeksi) ja toisessa foucault'lainen analyysi pitää sisällään historiallisen aineiston hyödyntämisen oman aikamme ongelmien tutkimiseksi (jolloin nykyisyys mielletään tutkimuksen varsinaiseksi kohteeksi). Tällaisen jaon voidaan nähdä heijastelevan pitkään jatkuneita keskusteluja siitä, voidaanko Foucault'n (ja Foucault-vaikutteisia) tutkimuksia laskea lainkaan historian alaan kuuluviksi. Ks. esim. O'Farrell 1989. Esimerkiksi Gibson, McArdle ja Hatcher (2015) kutsuvat toteuttamaansa tutkimusta genealogiseksi siitä huolimatta, että siinä ei ole lainkaan tarkasteltu historiallisia aineistoja tai pyritty jäljittämään valitun tutkimuskohteen historiaa.

piilee toisenlaisten historiallisten aineistojen tuottamisessa ja historian kirjoittamisessa toisin. Näin hahmotettuna genealogia nostaa esiin historianfilosofisia kysymyksiä historiantutkimuksen päämääristä, strategioista ja menetelmistä.⁹

Kuten alan kirjallisuudessa usein todetaan, Foucault'n tuotannosta ei ole johdettavissa järjestelmällistä metodologista kokonaisuutta selkeästi määriteltyine menettelytapoineen ja työvaiheineen. Foucault'n ajattelu pikemminkin jättää tilaa moninaisille tulkinnoille ja uudelleen kehitteilylle. Sen voi nähdä tarjoavan teoreettisesti rikkaan "työkalupakin",¹⁰ jonka työkaluja Foucault itsekin käytti ja kehitti tavoittelematta lopullisia, koherentteja johtopäätöksiä.¹¹ En tavoittele tässä luvussa foucault'laisen genealogian laajaa ja kattavaa esittelyä,¹² vaan pyrkimyksenäni on pikemminkin kuvata ja tehdä näkyväksi erään genealogisesti virittyneen tutkimuksen auki keriytymistä. Luvun painotus on tutkimuksen aikana vastaan tulleissa metodologisissa kysymyksissä, erityisesti niissä, jotka liittyvät esimerkkitaipauksen arkistollisiin reitteihin. Näitä kysymyksiä käsittelem seuraavissa osioissa olemassaolemattomuuden ja hajanaisuuden teemojen kautta.

9 Ks. myös Tervo tässä teoksessa.

10 Työkalupakki on paljon käytetty metafora Foucault-vaikutteisessa tutkimuskirjallisuudessa. Ks. esim. O'Farrell 2005, erit. 50–52.

11 Foucault (1991c, 73–74) itse kommentoi asiaa näin: "My work takes place between unfinished abutments and anticipatory strings of dots. I like to open up a space of research, try it out, and then if it doesn't work, try again somewhere else. On many points – I am thinking especially of the relations between dialects, genealogy and strategy – I am still working and don't yet know whether I am going to get anywhere".

12 Foucault'laisesta genealogiasta tarkemmin suomeksi ks. Anttila & Myllykangas 2015; Helén 2005; Kauranen & Rantanen 2005; Ojakangas 1992. On tärkeää huomioida, että foucault'laista genealogiaa ei ole mahdollista tai tarpeellista erottaa foucault'laisesta arkeologiasta. Genealogiaan keskittymistä tässä luvussa ei siten tule ymmärtää pyrkimykseksi ohittaa arkeologian ja genealogian välisiä kytköksiä. Lynn Fendler (2010, 39) kiteyttää osuvasti, millä tavoin genealogian ja arkeologian voidaan ymmärtää asettuvan yhteen toisiinsa nähden: "Foucault's use of the term *genealogy* is usually distinguished from archaeology. However, by most reckonings, genealogies are based on archaeologies. While archaeology works to understand how artifacts fit together in a historical moment, genealogy works to figure out what kind of people would fit into that set of artifacts". Arkeologian ja genealogian yhteyksistä ja yhteensovittamisesta ks. myös Tiitinen & Harrikari tässä teoksessa; Kauranen & Rantanen 2005.

Olemassaolemattomuus

Genealogian yhtenä lähtökohtana on kiinnostus nykyhetkessä olevia, itsestään selvinä pidettyjä asioita kohtaan. Tästä näkökulmasta se, että miellämme itsemme uteliaiksi olennoiksi ja että uteliaisuus näyttäytyy puhe- ja ajattelutavoissamme ihmisen luonnollisena ominaisuutena, kutsuu tutkimaan uteliaisuuden ajatusta genealogisesti.¹³ Tarkastelemme tämänhetkisiä opetussuunnitelmallisia tekstejä, kasvatusta ja oppimisteorioita, psykologisia tutkimuksia tai muita kulttuurisia tuotteita (esimerkiksi kasvattajille, vanhemmille tai lapsille suunnattuja tuotteita, kuten kasvatustoppaita, pelejä ja leluja), uteliaisuus esiintyy niissä keskeisenä käsitteenä, ideana ja ihanteena. Uteliaisuuden ympärille on kerääntynyt monia itsestään selvinä pidettyjä oletuksia. Uteliaisuuden oletetaan muun muassa olevan sisäinen ominaisuus lapsissa, keskeinen tekijä oppimisessa sekä vietti, joka selittää ja lupaa edistystä ja sivistystä. Esimerkiksi vanhemmille suunnattu lasten sormiruokailuopas toteaa, että "[v]auvat ovat luontaisesti uteliaita tutkijoita",¹⁴ ja opetussuunnitelmatekstissä uteliaisuus on oppilaassa ominaisuus, jolle tulee "antaa tilaa"¹⁵ ja jota "viritetään",¹⁶ "hyödyn[etään]"¹⁷ ja "herät[etään]"¹⁸. Lapsen uteliaisuutta käsittelevässä kasvatopsykologisessa julkaisussa puolestaan todetaan, että "uteliaisuus on perustana monelle ihmiskunnan saavutukselle".¹⁹

Tällaiset toteamukset ja oletukset mobilisoivat uteliaisuuden ihmisen, erityisesti lapsen, luonnollisena ja synnynnäisenä – ja samalla myös ajattomana ja universaalina – ominaisuutena. Uteliaisuuden ottaminen historian tutkimuksen kohteeksi genealogian tarjoamalla tutkimusotteella ei kuitenkaan tarkoita uteliaisuuden alkuperän etsimistä; ei sen lineaarisen, evolutiivisen tai teleologisen kehityksen kartoittamista eikä

13 "Nykyisyyden historian" lisäksi genealogiaan viitataan myös termillä "historiallinen ontologia" (Foucault, Dreyfus & Rabinow 1983, 237; Foucault 1991c, 46).

14 Ollila 2018, takakansi.

15 Opetushallitus 2014, 32.

16 Opetushallitus 2014, 99.

17 Opetushallitus 2014, 155.

18 Opetushallitus 2014, 146.

19 Engel 2015, 6–7, käännös oma.

sen historiallisten ilmenemismuotojen tarkastelua ihmisen toiminnassa ja kokemuksessa. Uteliaisuuden tutkiminen genealogisesti 'alkaa' muualta, sillä genealogian kirjoittaminen on historian kirjoittamista tukeutumatta "yhteenkään vakioon";²⁰ se on sen huomioimista, kuinka "kaikilla tunteilla ja etenkin niillä, joita luulemme jaloiksi ja epäitsekäiksi, on historiansa".²¹ Tällöin "tavoitteena on hajottaa metafysiikan harha tiettyjen ilmiöiden, kuten ihmissielun, subjektin, tiedon, puhtaan järjen tai arvojen, ykseydestä ja muuttumattomuudesta".²² Näin ollen uteliaisuuden tutkiminen genealogisesta näkökulmasta on 'sen jonkin' olemassaolon mahdollisuusehtojen ja niiden vaikutusten tutkimista. Tutkittaessa uteliaisuuden historiaa genealogian keinoin voimme siten kysyä: Kuinka on tullut mahdolliseksi nähdä lapsi uteliaana olentona tai puhua uteliaisuudesta kasvatuksellisena kysymyksenä? Minkälaisia vaikutuksia tällaisella ajattelulla ja puhumisella on subjektiviteettien muotoutumiseen?²³

Kun otamme sen jonkin – jota saatamme uteliaisuudeksi kutsua – tutkimuskohteeksi, esiin nousee erityisiä menetelmällisiä haasteita kysymyksenasettelun tarkentuessa mahdollisuusehtoihin: genealogiassa kun lähdetään liikkeelle "metodologise[sta] oletukse[sta]", että sitä jotakin – tässä uteliaisuutta – "ei olisi olemassa".²⁴ Toisin sanoen genealogiassa tutkitaan niitä asioita – laajasti ilmaistuna käytänteitä, diskursseja, tietoa –, jotka järjestyvät sen jonkin ympärille tehden sen olemassaolon mahdolliseksi. Näin ollen uteliaisuuden genealogisessa tarkastelussa kysytään, mikä tekee mahdolliseksi uteliaisuuden tunnistamisen ja nimeämisen uteliaisuudeksi sen sijaan, että kysyttäisiin, miten uteliaisuus on ilmennyt tai mitä se on tarkoittanut tiettyssä ajassa tai paikassa. Menetelmällisestä näkökulmasta on siis pohdittava seuraavaa: jos genealogisen tutkimuksen alkaessa uteliaisuudelle ei aseteta ennalta määrättyä kuvausta tai määritelmää – jos tutkimus alkaa ilman varmuutta (tai kiin-

20 Foucault 1998, 87.

21 Foucault 1998, 86.

22 Anttila & Myllykangas 2015, 382.

23 "Ajattelu" ja "puhuminen" on ymmärrettävä tässä laajimmassa mahdollisessa merkityksessä sisältäen näkemisen, tuntemisen, toiminnan ja niin edelleen.

24 Anttila & Myllykangas 2015, 372. Tästä Foucault'n metodologisesta premissistä ks. Veyne 1997.

nostusta) siitä, mitä uteliaisuus *on* –, kuinka voimme väittää kirjoittavamme nimenomaan uteliaisuuden genealogiaa emmekä jonkin muun?

Näin genealogi joutuu painiskelemaan eräiden ”toiminnallisten kysymysten”²⁵ kanssa, jotka liittyvät relevantin tutkimusaineiston tunnistamiseen. Ensiksi, jos tutkimus käsittelee jotakin, jota ei ole olemassa, niin kuinka se jokin on mahdollista tunnistaa siksi joksikin sitä koskevia aineistoja valitessa ja tuottaessa? Tai toisin päin ilmaistuna: Kuinka on mahdollista tietää tai varmistua siitä, että työstettävä aineisto käsittelee juuri sitä jotakin? Miten edetä aineiston valintaan ja tuottamiseen liittyvien päätösten kanssa, kun menetelmällinen ote vaatii asian hahmottamista tavalla, joka haraa intuitiivista ajattelua vastaan?

Toinen, edelliseen liittyvä toiminnallinen haaste koskee genealogisen työskentelyn vaatimaa ”valtaisa[n] lähdemateriaali[n]”²⁶ ”kerryttämistä”.²⁷ Tämä johtuu toisaalta genealogian ”diskurssiin keskittyvästä analyttisestä fokuksesta”, mistä seuraa, että ”mikä tahansa teksti, sanan laajimmassa mahdollisessa merkityksessä, voi olla genealogille potentiaalisesti kiinnostava”, ja minkä johdosta aineiston hahmottuminen ”tietyn arkistollisen kaanonin kautta ei tule kyseeseen”.²⁸ Toisin sanoen sanoja, tekstejä, aineistoja ja arkistoja ei sovi ohittaa vain sen perusteella, että niiden nähdään rajautuvan tutkimusaiheelle relevanttien kenttien ja kategorioiden ulkopuolelle. Genealoginen työskentely nimittäin ainakin potentiaalisesti pitää sisällään erilaisten, näennäisesti yhteen kuulumattomien asioiden yhteen tuomisen analyysia varten. Tästäkin näkökul-

25 Baker 2001, 23, käännös oma. Ks. tark. Baker (2001, 15–30) subjektin teoretisoinnista, kasvatusteoriassa rakentuvan lapsen genealogisesta tutkimisesta ja näihin liittyvästä, Bakerin esittämästä toiminnallisesta kysymyksestä: ”How do I know which documents to read?”

26 Foucault 1998, 64.

27 Foucault 1991a, 76–77, käännös oma. Kyseessä olevan lauseen englanninkielisessä käännöksessä esiintyy kertymistä ja kerryttämistä kuvaava verbi, joka jää uupumaan vastaavasta suomenkielisestä käännöksestä. ”[C]enealogy – – depends on a vast accumulation of source material”. Vrt. ”Genealogia vaatii – – valtaisia lähdemateriaalia” (Foucault 1998, 64).

28 Qvarsebo 2013, 221, käännös oma. Genealogiasta ja tieteenalakohaistista kaanoneista tarkemmin ks. Barry 2015. On tärkeää korostaa Qvarsebon tavoin, että ”teksti” on tässä ymmärrettävä mahdollisimman laajassa merkityksessä sisältäen esimerkiksi visuaaliset ja materiaaliset aineistot. On huomionarvoista, että tekstien ja diskurssien tutkimisessa foucault’laisessa genealogisessa mielessä ei ole kyse niin sanotusta ”diskurssianalyysista” sen vakiintuneessa (joskin moninaisessa) merkityksessä. Diskurssin, tekstin, kielen ja historian suhteista poststrukturalistisessa viitekehyksessä ks. Cormack & Green 2009.

masta on siis kysyttävä: kuinka tehdä päätöksiä siitä, miten ja mistä lähteä etsimään analysoitavaa aineistoa?

Valtaisan lähdemateriaalin vaatimus johtuu toisaalta siitä, kuinka tarkasteltavaa ilmiötä analysoidaan genealogiassa ”moninaisten prosessien” kautta muodostuvana ”tapahtumana” yhden ainoan historiallisen alkuperän etsimisen sijasta.²⁹ Näin ollen genealogiassa jäljitetään ”luke-mattomia alkujia”³⁰, jolloin sen jonkin genealogian kirjoittamisen prosessissa väistämättä törmää muihin genealogisiin juonteisiin.³¹ Toisin sanoen on odotettavissa, että valtaisa lähdemateriaalia tutkiessaan genealogista työtä tekevä löytää itsensä usean muun genealogian ääreltä. Miten siis käy sille genealogiselle matkalle, jolle tutkija on olettanut lähteneensä – sille tutkimuksen alkuvaiheessa kuvitellulle tehtävälle –, kun hän kohtaa lukuisten alkujen ja risteävien genealogisten juonteiden aiheuttaman kompleksisuuden ja sekavuuden?

Yllä kuvatusta yhdistelmästä metodologisia, toiminnallisia ja arkistolisia haasteita voimme ymmärtää, että genealogia vaatii pidättäytymistä tutkittavan ilmiön hahmottamisesta ilmeisenä: Ei ole mahdollista olettaa suoraviivaisesti, mikä se tutkimuksen kohteena oleva jokin on, miten se on määriteltävissä tai miten se nimitetään. Genealoginen lähestymistapa sen sijaan vaikuttaisi ohjaavan tutkijaa herkistymään asioiden hajanaisuudelle, mihin pureudun alla. Käsittelen osiossa yksityiskohtaisemmin sitä, kuinka metodologinen oletus olemassaolemattomuudesta on vaikuttanut arkistolliseen työskentelyyni kasvatuksen ja lapsuuden diskursioiden tuottaman ’uteliaan lapsen’ ympärillä.

Hajanaisuus

Kuten edellisessä osiossa on kuvattu, voimme hahmottaa, miten genealogiselle lähestymistavalle ominainen, metodologinen haaste kumpuaa vaatimuksesta jättää muodostamatta ennakkoon käsityksiä ja määritel-

29 Foucault 1991b, 76, käännös oma.

30 Foucault 1991a, 81, käännös oma. Huom. Vastaavassa suomenkielisessä käännöksessä ei kirjoiteta ”lukemattomien” vaan ”monien alkujen” (Foucault 1998, 73) etsimisestä.

31 Ks. Kauranen & Rantanen 2005, 226.

miä tutkimuskohteena olevasta ilmiöstä. Tässä osiossa keskityn siihen, kuinka olen ottanut tämän vaatimuksen huomioon *hajanaisuusluennaksi* nimeämäni genealogisen työskentelytavan keinoin. Pyrin tekemään näkyväksi uteliaisuuden hajanaisuusluennan vaikutuksia siihen, kuinka genealogisen kysymyksenasettelun tuottama tutkimuskohde on alkanut hahmottua tietynlaisena nykyisyydessä olevana ongelmana.

Uteliaisuuden hajanaisuusluennalla tarkoitan ensinnäkin sitä, kuinka olen pyrkinyt kartoittamaan niitä monisyisiä historiallisia juonteita, jotka näyttävät tulevan yhteen tämänhetkisisissä uteliaisuusajatuksissa. Selvyyden vuoksi on korostettava, että tällaisen kartoittamistyön tarkoituksena ei ole selvittää, ovatko uteliaisuudelle annetut erilaiset merkitykset semanttisesti koherentteja tai sopivatko eri juonteet loogisesti keskenään yhteen. Tällaisessa kartoittamistyössä pikemminkin ollaan genealogisesti herkistyneenä niille ”lukemattomille aluille”, joiden vaikutuksesta uteliaisuus tulee olemassa olevaksi nykyisyydessä; sille konstellaatiolle, joka tekee mahdolliseksi uteliaisuusajatusten ilmenemisen sellaisina kuin ne juuri nyt ilmenevät. Kuten seuraavassa osiossa havainnollistan, tämäntyyppinen kartoittamistyö on toiminnallisella tasolla pitänyt sisällään *uteliaisuus*-sanana etsimistä ja seuraamista aineistossa.

Hajanaisuusluennan orientoimana olen toisaalta etsinyt ja jäljittänyt uteliaisuuden läsnäoloa katsomalla varsinaisen *uteliaisuus*-sanana *ohi* tai *ulkopuolelle*. Tarkoitan tällä sitä, että genealogiaan sisäänrakennetun metodologisen oletuksen johdattamana olen hahmottanut uteliaisuuden olevan läsnä sellaisissakin paikoissa, joissa sitä ei uteliaisuudeksi nimitä.³² Tällä tavoin uteliaisuuden hajanaisuusluennassa on kyse harjoituksesta, jossa luetaan vastakarvaan – jossa ei oteta annettuna valmiita kategorisointeja eikä tukeuduta ainoastaan ennalta määrättyihin sanoihin ja määritelmiin. Tutkimuksen kannalta oleelliset *aineistot* sekä aineistoissa tarkemmin jäljitettävät *asiat* ovat näin muotoutuneet sellaisiksi, jotka kantavat pelkkää ”uteliaisuutta” laajempia ja rikkaampia sanavarastoja ja ajatuksia mukanaan. Uteliaisuuden tarkastelu genealogisesti on siis vaatinut huomion kiinnittämistä asiaan, joka toisaalta viittaa sanakirja-

32 Uteliaisuudesta ja sen historiasta sanana, käsitteenä ja asiana (engl. *thing*) ks. Kenny 1998, 21–32.

määritelmien mukaisesti haluan ”tietää tai oppia jotakin”³³ mutta joka toisaalta pitää sisällään muutakin kuin tällaiset sanakirjamääritelmät antaisivat olettaa.

Hajanaisuudelle herkistyneellä luennalla tarkoitan siten sellaista luenta, jossa tehdään tilaa asioiden välisten moninaisten ja yllättävienkin yhteyksien tunnistamiselle – myös sellaisten, jotka voivat ensisilmäyksellä vaikuttaa yhteen kuulumattomilta ja asiaan liittymättömiltä (vrt. engl. *disparate*). Genealogisesta lähestymistavasta johdetun hajanaisuusluennan myötä ”uteliaisuus” lapsi- ja oppijasubjekteja tuottavana ajatuksena on osoittautunut hankalasti rajattavaksi ja paikannettavaksi tutkimuskohteeksi. Muodostaakseen genealogisen käsityksen tutkittavasta ongelmasta nykyisyydessä uteliaisuutta on täytynyt *kartoittaa ja jäljittää* tavalla, joka huomioi sen jonkin hajanaisuuden.³⁴

Seuraavassa kuvaan, kuinka tällainen kartoittaminen ja seuraaminen on vaikuttanut erääseen suomalaisten opetussuunnitelmatekstien genealogiseen luentaan. On kuitenkin korostettava, että vaikka fokus on suomalaisissa teksteissä (ja nimenomaan sellaisissa, jotka on julkaistu suomeksi), siinä huomioidaan suomalaisen kasvatustutkimuksen (tai suomenkielisen, suomalaisiksi mielletävän kasvatustutkimuksen) ylikansalliset ja kulttuurienväliset sommitelmat. Toisin sanoen kasvatustutkimuksen historian jäljittäminen on vaatinut huomion kiinnittämistä asioiden ylikansallisesta ja kulttuurienvälisestä vaeltamisesta aiheutuviin muodonmuutoksiin.³⁵ Uteliaisuuden (ja/tai *curiosityn*) tutkiminen kasvatustutkimuksissa ja lapsuutta koskevissa diskursseissa on siten tarkoittanut kulttuurisesti, historiallisesti ja jopa kielellisesti orientoituneen luennan harjoittamista.

33 Ks. <https://www.lexico.com/definition/curious> ja <https://www.lexico.com/definition/curiosity>, Oxford University Press 2020, käännös oma. Viitattu 11.6.2020.

34 Käyttäessäni *kartoittamiseen* ja *jäljittämiseen* liittyviä ilmaisia hyödynnän Lynn Fendlerin (2003) opettajarefleksioon kohdistuvan genealogisen tutkimuksen sekä Sara Ahmedin (2010) onnellisuuteen kohdistuvan feministisen kulttuurintutkimuksen sanavarastoa.

35 Ks. Popkewitz (toim.) 2005; Sobe 2013.

Hajanaisuusluenta

Pysähdyn uusimpien varhaiskasvatusta ja perusopetusta koskevien kansallisten opetussuunnitelmien ääreen ja löydän sieltä ”uteliaisuuden” yhdessä muiden ”tutkimiseen” viittaavien ajatusten kanssa. Näissä teksteissä ajatus lapsesta oppimisprosessin ”aktiivisena toimijana” perustuu käsitykseen lapsista ”synnynnäisesti uteliai[na]”.³⁶ Käsityksessä uteliaisuus yhdistetään ”tutkimisen halu[un]”³⁷ ja haluun ”oppia uutta”³⁸. Huomioin, miten ”uteliaisuus”, ”tutkiminen” ja ”kysyminen” limittyvät toisiinsa pedagogiikkaa koskevissa, uteliaisuuteen liitetyissä kuvauksissa: ”Oppilaita kannustetaan *kysymään* ja kuuntelemaan, *tekemään tarkkoja havaintoja, etsimään tietoa;*” ”ongelmanratkaisu- ja *tutkimustehtävien avulla viritetään uteliaisuutta*”.³⁹

Näitä opetussuunnitelmadiskusseja tarkastellessani huomaan, kuinka ”uteliaisuus” ja ”kiinnostus” myös esiintyvät toisiinsa yhdistyneinä. Teksteissä esimerkiksi ehdotetaan, että ”kokemukset, jotka herättävät lapsissa – – uteliaisuutta *ja* kiinnostusta, virittävät leikkiin”⁴⁰ ja että ”varhaiskasvatuksessa vahvistetaan lasten uteliaisuutta *ja* kiinnostusta kieliin, teksteihin ja kulttuureihin”⁴¹. Ongelmalähtöiseen ja tutkivaan oppimiseen pohjautuvassa pedagogiikassa on tarkoitus ”virit[tää] uteliaisuutta *ja* kiinnostusta ympäröivän maailman ilmiöitä kohtaan”.⁴²

Huomioni kiinnittyi siihen, kuinka uteliaisuus, tutkiminen, kysyminen ja kiinnostus esiintyvät sommitelmassa, johon kuuluu myös ”motivaatio” yhtenä lapsen tietämisen ja oppimisen halua ohjaavana ajatuksena:

Varhaiskasvatuksessa lapsia *innostetaan ja motivoidaan opettelemaan uusia asioita* sekä ohjataan käyttämään erilaisia oppimisen tapoja.

36 Opetushallitus 2019, 21.

37 Opetushallitus 2019, 23.

38 Opetushallitus 2019, 21.

39 Opetushallitus 2014, 99, kursivointi lisätty.

40 Opetushallitus 2019, 38, kursivointi lisätty.

41 Opetushallitus 2019, 40, kursivointi lisätty.

42 Opetushallitus 2014, 99, kursivointi lisätty.

Opetus tukee ja siinä hyödynnetään lasten *luontaista uteliaisuutta ja tutkimisen halua*.⁴³

Oppiainerajat ylittävä, *kokeileva, tutkiva* ja toiminnallinen työskentely oppilaita *kiinnostavien* ilmiöiden tarkastelemiseksi on tärkeää paitsi ajattelun taitojen myös *oppimisen motivaation* ja perusopetuksen jälkeisiin opintoihin liittyvien valintojen kannalta.⁴⁴

Havaitsen, kuinka ”uteliaisuus” toisaalta liittyy yhteen ”ihmettelyn” kanssa tekstien viitatessa lapsen luontaiseen taipumukseen tutkiskella ja pohtia asioita. Esimerkiksi varhaiskasvatuksen opetussuunnitelmassa ehdotetaan, että lapsia tulisi rohkaista ”kyselemään ja ihmettelemään”⁴⁵, ja perusopetuksen opetussuunnitelmassa ”ihmettelylle” tulisi olla tilaa kuin myös ”oivaltamiselle, uuden löytämiselle ja keksimiselle, mielikuvitukselle sekä oppimisen ilolle”⁴⁶.

Yllä kuvatun kartoittamis- ja jäljittämisharjoituksen valossa utelias lapsi näyttää oppijana, joka kysyy kysymyksiä, ihmettelee, pohtii, tutkii ja on kiinnostunut ja motivoitunut. Näiden havaintojen siivittämänä lähestyn uteliaisuuden läsnäoloa nykyisessä kasvatuksellisessa diskurssissa *lapsen tietämisen ja oppimisen halun* problematisaationa. Näin hahmotettuna uteliaisuuden historiassa on kyse monista risteävistä historioista: historiasta, joka rakentuu muunkin kuin ”varsinaisen” uteliaisuuden historian varaan. Genealogisesti virittynyt hajanaisuusluenta tuo näin näkyviin monista erilaisista asioista koostuvan sommitelman, mikä tekee tyhjäksi pyrkimyksen erottaa uteliaisuuden historia esimerkiksi kiinnostuksen tai ihmettelyn historiasta.⁴⁷ On huomionarvoista, että näitä ”muuta” asioita ei niinkään tarkastella *konteksteina* vaan pikemminkin *ehtoina*, jotka tekevät mahdolliseksi sen jonkin ilmaantumisen tietynlaisena tietyissä diskurssissa, ajassa ja tilassa.

Uteliaisuuden piirtyminen olemassa olevaksi yllä kuvatussa sommitelmassa ohjaa etsimään relevanttia tutkimusaineistoa myös sieltä,

43 Opetushallitus 2019, 23, kursivointi lisätty.

44 Opetushallitus 2014, 282, kursivointi lisätty.

45 Opetushallitus 2019, 38; ks. myös Opetushallitus 2014, 101, 131, 134.

46 Opetushallitus 2014, 99.

47 Uteliaisuuden ja ihmettelyn historioiden mahdollisista yhteneväisyyksistä ks. Marr 2006.

missä uteliaisuus ei esiinny otsikossa tai avainsanana. Aineiston tuottamisen näköalat laajenevat koskemaan esimerkiksi pedagogisia ja kasvatopsykologisia teoretisointeja yleisemminkin sen tarkastelemiseksi, kuinka ”uteliaisuus” lapsen tietämisen ja oppimisen halun problematisaationa kietoutuu yhteen muiden asioiden kanssa ja rakentuu niiden kautta ja kanssa.

Esimerkiksi ilmiöpohjaisen oppimisen pedagogiikka, yksi tämänhetkisen suomalaisen pedagogiikan tavaramerkeistä,⁴⁸ tarjoaa yhden tällaisen ”muun” asian näkökulman uteliaisuuden genealogiseen tarkasteluun. Ilmiöpohjaisen oppimisen pedagogiikka pohjautuu konstruktivistisiin oppimisen teorioihin (joihin lukeutuvat muun muassa tutkiva oppiminen, ongelmalähtöinen oppiminen ja yhteisöllinen oppiminen) ja on siten liitettävissä 1800- ja 1900-luvulta asti vaikuttaneen länsimaisen lapsi- ja oppilaskeskeisen kasvatustajattelun historiaan.⁴⁹ Ilmiöpohjaisen oppimisen pedagogista ajattelua tarkastellessani huomioni kiinnittyy siihen, millä tavoin oppimisen kysymykset tulevat artikuloituiksi *oppimisen tunnun, tunteen ja tunnelman* kysymyksinä; kysymyksinä, joiden kautta kuvitellaan ja määritellään esimerkiksi, miltä oppimisen tulisi tuntua, millä tavoin tunteen tulisi ohjata oppimista tai minkälaisia tunteita ja tunnelmia oppimisen tulisi saada aikaan:

Miksi suorittaa, jos voi *innostua ja inspiroitua*? Miksi käydä läpi asioita, jos voi *sitoutua ja motivoitua* niin, että se kantaa *oppimisen vaikeinakin hetkinä*.⁵⁰

Tarkoitus on, että oppiminen tapahtuisi *aidon uteliaisuuden ja kiinnostuksen ohjaamana* eikä opettajalle suorittamisen mahdollisena oheistuotteena – –.⁵¹

Huomioin oppimisen tunnun keskeisyyden ”ilmiöiden” kokemisen ideaan pohjautuvassa pedagogiikassa: oppimisen tuntu piirtyy esiin uteliaisuuden, tutkimisen, ihmettelyn, kiinnostuksen, motivaation, innos-

48 Ks. esim. Kettunen & Laine 2017; Lonka 2018; Tarnanen & Kostiainen 2020b.

49 Ks. Saari 2021.

50 Tarnanen & Kostiainen 2020a, 4, kursivointi lisätty.

51 Lonka ja muut 2015, 59, kursivointi lisätty.

tumisen ja inspiraation ajatusten kautta – sellaisten asioiden kautta, jotka yhdessä vaikuttavat ”uteliaisuuden” rakentumiseen ja joita ”uteliaisuus” rakentaa olemassa oleviksi. Tässä pedagogisessa ajattelussa oppiminen alkaa oppijan autenttisista ja arkisista kohtaamisista ympäröivän maailman kanssa:

– – ilmiöoppimisen voi katsoa perustuvan arkielämän kokemuksiin ja ympäristön havainnointiin. – – Ilmiölähtöisessä opiskelussa oppimisprosessi alkaa useimmiten oppijoiden kohtaamista *autenttisista* (eli aidoista) ja omakohtaisista havainnoista ja kokemuksista sekä niiden herättämistä kysymyksistä. Oppijan omassa todellisuudessa vaikuttavat asiat pyritään siis valjastamaan oppimisen lähtökohdiksi.⁵²

– – ilmiöpohjaisen opetuksen ja oppimisen lähtökohtana ovat *todellisen maailman ilmiöt*, joita pyritään tarkastelemaan aidossa tilanteessa ja ympäristössä. – – ilmiöt eivät nouse vain oppiaineyhteyksien sisällöistä vaan niiden tulee nousta esille oppilaiden, koulujen, kylien, kaupunkien ja yhteisöjen *arjesta*.⁵³

Kasvatustieteelliset keskustelut ”harrastuksen” (saks. *Interesse*) ympärillä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tarjoavat toisenlaisen ikkunan ’sen jonkin’ tarkastelemiseksi.⁵⁴ Löydän näistä keskusteluista uteliaisuudenkin mainittavan, joskin vain sivumennen: ”[Uteliaisuus] ei itsessään ole mitään muuta kuin *älyllistä harrastusta, halua ja pyrintöä oppia tuntemaan ympäristöänsä*”.⁵⁵ Viipyessäni pedagogispsykologisten, ”sieluopillisten” tekstien äärellä havaitsen, kuinka ”harrastus” ja ”tarkkaavaisuus” kytkeytyvät toisiinsa herbartilaisessa käsityksessä appersipoivasta⁵⁶ mielestä: ”Jos *harrastusta* esineeseen on herännyt, niin seuraa *tarkkaavaisuus* itsestään”⁵⁷; ”*Harrastus* syventää *tarkkaavaisuutta* ja synnyttää halua esi-

52 Lonka 2014, 123, kursivointi alkuperäisessä.

53 Granö, Hiltunen & Jokela 2018, 5–6, kursivointi lisätty.

54 Kyseisen aikakauden teksteissä ”harrastuksella” oli eri merkitys kuin nykypäivänä. Sana kääntyy nykysuomen sanoiksi ”mielenkiinto” tai ”kiinnostus”.

55 Johnsson 1895, 117, kursivointi lisätty.

56 Ks. esim. Salo 1929, 98–102; Soininen 1911, 26–31.

57 Boxström 1900, 50, kursivointi lisätty.

neen perinpohjaiseen tuntemiseen”⁵⁸. Edelleen huomaan, kuinka lapsen välitön ympäristö – siis kotiseutu – nähdään harrastuksen herättämisen todellisena lähteenä tässä ”mielteiden vaihtoon” eli ”appersipeeraukseen” pohjautuvassa pedagogiikassa:

Kotiseutu, lapsen lähin ympäristö, on kaiken havainnon ja siis voimakkaimpien apperseptioapujen ehtymättömin lähde, se on: kotiseutu tarjoaa parhaat mielteiden yhteenliittymisen ehdot. Luonnollista niin ollen on, että kaikki havaintoon perustuva ja harrastusta herättävä opetus – ja semmoistahan on kaiken kasvattavan opetuksen oltava – alkaa kotiseudusta ja käyttää pitkin koko opetusaikaa sopivissa paikoissa hyväkseen siihen liittyviä mielteitä, tunteita ja harrastuksia. Kotiseutua koskevat havainnot ja mielikuvat ovat siis olevat kaiken opetuksen alkukohtana ja perustuksena.⁵⁹

Huomioni kiinnittyy ”kotiseudun” keskeisyyteen ajan opetusopissa oppimisen tunnun ja lapsen harrastuksen virittäjänä niin koulussa,

Kotitieto-oppihan on leikin ja todellisen työn välimuoto, joka hauskuuttavalla tavalla tyydyttää lasten toimintahalua, kehittää heidän ymmärrystään ja ajattelukykyään, laajentaa ja järjestää heidän tietojaan ja kokemuksiaan ja herättää heissä kiintymystä kouluun ja harrastusta koulutyöhön, mikä kaikki on suuriarvoista jatkuvalle opetukselle.⁶⁰

kuin itse elämässä,

Opetuksen tietysti tulee herättää iloista ja reipasta tunnetta, joka liittyy oppilaan omiin todellisiin olosuhteisiin, antaa häntä ympäröivälle maailmalle elon ja värin sekä innostuttaa häntä toimintaan elämänsä todellisten tehtävien täyttämiseksi.⁶¹

⁵⁸ Boxström 1900, 51, kursivointi alkuperäisessä. Ks. myös Salo 1929, 98–107; Soininen 1911, 27–28.

⁵⁹ Alkuopetuskomitea 1906, 39.

⁶⁰ Müller 1918, 3.

⁶¹ Johnsson 1895, 82–83.

Kuten yllä oleva kuvaus on pyrkinyt osoittamaan, harjoittamani hajanaisuusluenta on tehnyt näkyväksi mitä moninaisimmista ja erilaisimmista, toisiinsa kietoutuvista ja toisistaan erkaantuvista asioista koostuvan ”uteliaisuuden”. Näin hahmotettuna genealoginen arkisto uteliaisuudesta kasvatuksellisena ajatuksena voi pitää sisällään muun muassa empiirisen tutkimuksen lapsen harrastuksesta, filosofisen puheenvuoron ihmettelystä, motivaation psykologisen teorian, kasvitieteellisen opetustaulun, käsitteellistyksen autenttisesta ympäristöstä, kotiseutututkimuksen historian, tutkimusmatkailijan figuurin tieteellisessä ja ei-tieteellisessä diskurssissa sekä ”suomalaisen” muunnelman herbartzilleriläisestä kasvatuseräajattelusta. Arkistollisten ainesten yhteen tuominen historian kirjoittamista varten genealogisessa työskentelytavassa on siis ymmärrettävissä sellaisena aineistontuottamisen prosessina, jossa otetaan huomioon myös ei niin ilmeisesti asiaan liittyvien seikkojen joukko. Samalla on myös vastustettava kiusausta olettaa joidenkin asioiden välinen samuus, läheisyys, yhteenkuuluvuus tai jaettu historia.

Näin ollen jonkin genealoginen kartoittaminen ja jäljittäminen voidaan hahmottaa tutkimuksellisena lähestymistapana, joka huomioi ei ainoastaan asioiden *hajanaisuuden* ja *yhteen kuulumattomuuden* – kuten olen yllä korostanut – vaan myös niiden *levällään olon* (engl. *dispersion*), *epävakaisuuden* ja *hetkellisyyden*: tutkimusaineiston paikantaminen ja tuottaminen hajanaisuusluennan keinoin piirtyy esiin prosessina, jossa katse kiinnittyy yhteen kuulumattomilta vaikuttavien asioiden sommitelmiin ja levällään olevien asioiden joukkoon olettamatta ennalta niiden välisiä (loogisia, semanttisia tai muita) yhteyksiä ja hierarkkisia suhteita. Samalla tällaiseen luentaan sisältyy asioiden epävakaisuudelle ja hetkellisyydelle herkistyminen niin, että vakioiden ja yleistyksien sijaan lähdetään liikkeelle asioiden *ohimenevästä* ja *paikallisesta* luonteesta.⁶²

Genealogisen työskentelyn voi siten metaforisesti mieltää kaleidoskooppiin⁶³ katsomiseksi: Nykyisyyden historian kirjoittaminen ”pik-

62 Ks. Philo 2000.

63 Kaleidoskooppi-metaforan käyttö tässä eroaa Paul Veynen (1997, 176) käyttämästä tavasta siinä mielessä, että jälkimmäinen korostaa jatkuvuuksia ja katkoksia ajan saatossa: ”The figures the kaleidoscope will produce in the future will be neither more nor less true than earlier ones”.

kutarkkana” ja ”kärsivällisen dokumentaarisena” prosessina nähdäkseen sisältää moniin eri kaleidoskooppisiin näkymiin tarttumista. Kaleidoskoopin kääntyessä sommitelma muuttuu, mikä tarjoaa genealogille lukemattomia näkymiä tutkia ’sen jonkin’ muotoutumista. Tässä mielessä genealogisessa työskentelyssä on pitkälti kyse yhteen kerättävien ja kerääntyvien asioiden välisten kietoumien selvittämisestä.⁶⁴

Genealogiseen työskentelyyn ei siten lähtökohtaisesti kuulu oletuksia toisistaan riippumattomista muuttujista: sanoilla, asioilla ja kategorioilla ei ole läpäisemättömiä rajoja.⁶⁵ Kyse on siis asioiden *välisten* erojen ja etäisyyksien tarkastelusta⁶⁶, mutta toisaalta on myös kyse niiden *tuolle puolelle* katsomisesta. Tarkoitan tällä sitä, että genealogia ohjaa tutkijaa katsomaan ohi sen, mistä näyttäisi päällisin puolin olevan kyse. Tällä tavoin uteliaisuuden genealoginen tarkastelu on johtanut minut katsomaan ohi tietyn sanan tai ajatuksen (ja siten tarkastelemaan ”uteliaisuuden” ohella myös esimerkiksi ”ihmettelyä” ja ”harrastusta”), ohi tietyn ”kansalliseksi” tai ”kulttuuriseksi” kontekstiksi mielletyn (ja siten tarkastelemaan uteliaisuuden vaeltamista ei ainoastaan Suomessa vaan myös muualla ja ylikansallisesti), ohi tietyn tieteenalan (ja siten tarkastelemaan uteliaisuutta ei ainoastaan kasvatuksellisenä vaan myös maantieteellisenä ajatuksena) ja ohi sen, minkä oletetaan olevan tieteellistä (ja siten tarkastelemaan ei-tieteellisiä diskursseja tieteellisten diskurssien rinnalla).

Lopuksi

Genealogia on *historian tutkimuksen strategia*, joka ei perustu kronologiaan tai lineaarisuuteen. Sen potentiaali piilee historian kirjoittamis-

64 Käytän tässä tarkoituksellisesti kerätä-verbin transitivi- ja intransitiivimuotoja korostaakseni historian tutkijan roolia aineistontuottamisessa: ”Entangled history can refer to analyses of the tangling together of disparate actors, devices, discourses, and practices, with the recognition that this tangling is partly accomplished by said actors, devices, discourses, and practices and partly accomplished by the historian her/himself” (Sobe 2013, 100).

65 Ks. Fendler 2013: ”There are no independent variables in history”.

66 Ks. Philo 2000, 220.

sa toisin, sillä se tarjoaa väyliä historiallisten jatkumoiden ja katkokkien sekä toimijuuden tunnistamiseen toisin. Työstämäni uteliaisuuden genealogian kohdalla tämä on tarkoittanut sen tutkimista, mitä kaikkea on meneillään kahden menneisyydessä ja nykyisyydessä esitetyn toteamuksen välillä: ”Ei mikään ilmiö ole jokapäiväisempi kuin uteliaisuus lapsissa”⁶⁷; ”Lapset ihmettelevät ja pohtivat asioita luonnostaan”⁶⁸. Uteliaisuuden genealoginen työstäminen on siten nostanut esiin moninaisia kysymyksiä kasvatustieteellisen ajattelun historioista ja historiografoista. Kun tehdään tutkimuksellisia havaintoja ja esitetään tieteellisiä ja pedagogisia väittämiä esimerkiksi kotiseutuopista, maantieteen opetuksesta, oppilaiden arkikokemuksista tai lumoutumisen pedagogisista tiloista, niin minkä voimme hahmottaa kulkeutuvan mukana ja minkä putoavan pois siirtymissä vanhasta uuteen, menneisyydestä nykyisyyteen?⁶⁹ Omassa tutkimuksessani juuri tällaisten kysymysten äärellä oleminen ja niihin liittyvien arkistollisten polkujen selvittäminen ovat osoittautuneet siksi genealogiseksi työskentelyksi ”sotkuisten, raaputettujen ja useita kertoja uudelleen kirjoitettujen pergamenttien parissa”. Kuten juuri esiin nostamani kysymys alleviivaa, genealogia on samalla *nykyisyyden tutkimisen strategia*. Genealogia tarjoaa historiallistamisen strategian keinoin näkymiä siihen, kuinka muotoudumme tietävinä, oppivina ja tuntevina subjekteina ja kuinka tila ja paikka, ympäristö ja kokemus, etäisyys ja läheisyys sekä välinpitämättömyys ja mielenkiinto esiintyvät tässä subjektien muotoutumisessa.

LÄHTEET

- Alkuopetuskomitea 1906: *Alkuopetuksen järjestämisestä maaseudulla* [Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot]. Helsinki: Helsingin uusi kirjapaino-osakeyhtiö.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1975713?page=1>. Viitattu 12.5.2020.
- Boxström, Bruno 1900: *Kasvatusopillinen sieluoppi*. Sortavala: Karjalan kirjakauppa- ja kustannusliike.

67 Johnsson 1895, 117.

68 Lonka ja muut 2015, 52.

69 Ks. esim. Granö & Koivurova 2013; Hilli-Tammilehto & Tani 1999; Pyyry 2017; Tani 2014.

- Engel, Susan 2015: *The hungry mind. The origins of curiosity in childhood*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674425354>
- Granö, Päivi – Hiltunen, Mirja – Jokela, Timo 2018: Johdanto oppimisen tilanteisiin ja paikkoihin. Teoksessa *Suhteessa maailmaan. Ympäristöt oppimisen avajaina*. Toimittaneet Päivi Granö, Mirja Hiltunen ja Timo Jokela. Rovaniemi: Lapland University Press, 5–13.
- Granö, Päivi – Koivurova, Anniina 2013: Koululaiset kotiseudun representoijina toisen maailmansodan jälkeen Suomen Länsi-Lapissa ja Ruotsin Tornionlaaksossa. *Kasvatus & Aika*, 7 (4), 6–26. <https://journal.fi/kasvatusja aika/article/view/68666>. Viitattu 21.2.2020.
- Hilli-Tammilehto, Heidi – Tani, Sirpa 1999: Kotiseutuopetuksesta ympäristö- ja luonnontietoon. Lähiympäristön huomioon ottaminen suomalaisessa kouluopetuksessa. *Terra*, 111 (2), 69–76. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-535243>. Viitattu 24.3.2020.
- Johnsson, Mikael 1895: *Kasvatusopillisia luennoita I–X*. Helsinki: Otava.
- Kettunen, Anne – Laine, Aulikki (toim.) 2017: *Ilmiöt ihmeteltäviksi. Monialaisia ideoita ulkona oppimiseen*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Lonka, Kirsti 2014: *Oivaltava oppiminen*. Helsinki: Otava.
- Lonka, Kirsti 2018: *Phenomenal learning from Finland*. Helsinki: Editia.
- Lonka, Kirsti – Hietajärvi, Lauri – Hohti, Riikka – Nuorteva, Maija – Rainio, Anna Pauliina, Sandström, Niclas – Vaara, Lauri – Westling, Suvi Krista 2015: Ilmiölähtöisesti kohti innostavaa oppimista. Teoksessa *Näin rakennat monialaisia oppimiskokonaisuuksia*. Toimittanut Hannele Cantell. Jyväskylä: PS-kustannus, 49–76.
- Müller, V. 1918: *Alkukoulun havainto-opetus. Ensi opetuksen antajain avuksi* [Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot]. Helsinki: Kansanopettajain osakeyhtiö Valistus. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1975711?page=1>. Viitattu 25.5.2020.
- Ollila, Marjut 2018: *Simppeä sormiruokailua*. Helsinki: WSOY.
- Opetushallitus 2014: *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus.
- Opetushallitus 2019: *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018*. Helsinki: Opetushallitus.
- Pyry, Noora 2017: Thinking with broken glass. Making pedagogical spaces of enchantment in the city. *Environmental Education Research*, 23 (10), 1391–1401. <https://doi.org/10.1080/13504622.2017.1325448>
- Salo, Aukusti 1929: *Kasvatusopillisen sielutieteen pääpiirteet. Oppikirja opettajavalmistuslaitoksia varten*. Toinen uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- Soininen, Mikael 1911: *Opetusoppi II*. Helsinki: Otava.
- Tani, Sirpa 2014: Geography in the Finnish school curriculum. Part of the 'success story'? *International Research in Geographical and Environmental Education*, 23 (1), 90–101. <https://doi.org/10.1080/10382046.2013.858457>
- Tarnanen, Mirja – Kostiainen, Emma 2020a: Esipuhe. Teoksessa *Ilmiöistä! Ilmiölähtöinen lähestymistapa uudistamassa opettajuutta ja oppimista*. Toimittaneet Mirja Tarnanen ja Emma Kostiainen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, opettajankoulutuslaitos, 4–5.
- Tarnanen, Mirja – Kostiainen, Emma (toim.) 2020b: *Ilmiöistä! Ilmiölähtöinen lähestymistapa uudistamassa opettajuutta ja oppimista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, opettajankoulutuslaitos.

KIRJALLISUUS

- Aalto, Ilana – Boxberg, Laura – Ijäs, Ulla – Paalumäki, Heli 2011: Saatteeksi vallan teorioihin historiantutkimuksessa. Teoksessa *Vallan teorian historiantutkimuksessa*. Toimittaneet Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs ja Heli Paalumäki. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 7–16.
- Ahmed, Sara 2010: *The promise of happiness*. Durham: Duke University Press.
- Anttila, Tero – Myllykangas, Mikko 2015: Michel Foucault – historiatietoisuuden haastaja. Teoksessa *Historianfilosofia*. Toimittaneet Kari Väyrynen ja Jarmo Pulkkinen. Tampere: Vastapaino, 361–391.
- Baker, Bernadette M. 2001: *In perpetual motion. Theories of power, educational history, and the child*. New York: Peter Lang.
- Barry, Andrew 2015: Geography and other disciplines. Genealogy, anamnesis and the canon. *Journal of Historical Geography*, 49, 85–93.
<https://doi.org/10.1016/j.jhg.2015.04.014>
- Cormack, Philip – Green, Bill 2009: Re-reading the historical record. Curriculum history and the linguistic turn. Teoksessa *New curriculum history*. Toimittanut Bernadette Baker. Rotterdam: Sense, 223–236.
- Elden, Stuart 2013: *The birth of territory*. Chicago & Lontoo: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226041285.001.0001>
- Fendler, Lynn 2003: Teacher reflection in a hall of mirrors. Historical influences and political reverberations. *Educational Researcher*, 32 (3), 16–25.
<https://doi.org/10.3102/0013189X032003016>
- Fendler, Lynn 2010: *Michel Foucault*. Lontoo: Continuum.
- Fendler, Lynn 2013: There are no independent variables in history. Teoksessa *Rethinking the history of education. Transnational perspectives on its questions, methods, and knowledge* [e-kirja]. Toimittanut Thomas Popkewitz. New York: Palgrave Macmillan, 223–244.
https://doi.org/10.1057/9781137000705_11
- Foucault, Michel 1988: The concern for truth. Kääntänyt Alan Sheridan. Ranskankielinen alkuteos 1984. Teoksessa *Politics, philosophy, culture. Interviews and other writings 1977–1984*. Toimittanut Lawrence D. Kritzman. New York: Routledge, 255–267.
- Foucault, Michel 1991a: Nietzsche, genealogy, history. Kääntäneet Donald F. Bouchard ja Sherry Simon. Toimittanut Donald Bouchard. Ranskankielinen alkuteos 1971. Teoksessa *The Foucault reader. An introduction to Foucault's thought*. Toimittanut Paul Rabinow. Lontoo: Penguin Books, 76–100.
- Foucault, Michel 1991b: Questions of method. Kääntänyt Colin Gordon. Ranskankielinen alkuteos 1980. Teoksessa *The Foucault effect. Studies in governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Toimittaneet Graham Burchell, Colin Gordon ja Peter Miller. Chicago: University of Chicago Press, 73–86.
- Foucault, Michel 1991c: What is Enlightenment? Kääntänyt Catherine Porter. Ranskankielinen julkaisematon alkuteos 1984. Teoksessa *The Foucault reader. An introduction to Foucault's thought*. Toimittanut Paul Rabinow. Lontoo: Penguin Books, 76–100.
- Foucault, Michel 1998: Nietzsche, genealogia, historia. Suomentanut Jussi Vähämäki. Rans-

- kankielinen alkuteos 1971. Teoksessa *Foucault/Nietzsche*. Kirjoittanut Michel Foucault. Toimittaneet Mika Ojakangas, Antti Kuparinen ja Merja Hintsu. Helsinki: Tutkijaliitto, 63–107.
- Foucault, Michel 2005: *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Keuruu: Otava. Ranskankielinen alkuteos 1975.
- Foucault, Michel – Dreyfus, Hubert L. – Rabinow, Paul 1983: On the genealogy of ethics. An overview of work in progress. Teoksessa *Michel Foucault. Beyond structuralism and hermeneutics. Second education with an afterword by and an interview with Michel Foucault*. Toimittaneet Hubert L. Dreyfus ja Paul Rabinow. Chicago: University of Chicago Press, 229–252.
- Gibson, Megan – McArdle, Felicity – Hatcher, Caroline 2015: Governing child care in neoliberal times. Discursive constructions of children as economic units and early childhood educators as investment brokers. *Global Studies of Childhood*, 5 (3), 322–332. <https://doi.org/10.1177/2043610615597149>
- Helén, Ilpo 2005: Genealogia kritiikkiä. *Sosiologia*, 42 (2), 93–109. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1190352>. Viitattu 22.4.2021.
- Kauranen, Ralf – Rantanen, Pekka 2005: Foucault, genealogia, arkeologia. Teoksessa *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Toimittaneet Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila ja Pekka Rantanen. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 217–254.
- Kenny, Neil 1998: *Curiosity in early modern Europe word histories*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Marr, Alexander 2006: Introduction. Teoksessa *Curiosity and wonder from the Renaissance to the Enlightenment*. Toimittaneet Robert J. W. Evans ja Alexander Marr. Aldershot & Burlington: Ashgate, 1–20.
- Nivala, Asko – Rantala, Heli 2012: Käsitetehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toimittaneet Asko Nivala ja Rami Mähkä. Turku: k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, 222–243.
- O'Farrell, Clare 1989: *Foucault. Historian or philosopher?* Hampshire & Lontoo: Macmillan.
- O'Farrell, Clare 2005: *Michel Foucault*. Lontoo: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446218808>
- Ojakangas, Mika 1992: Genealogiasta. *Tiede & edistys*, 17 (4), 283–296. <https://doi.org/10.51809/te.104272>
- Philo, Chris 2000: Foucault's geography. Teoksessa *Thinking space*. Toimittaneet Mike Crang ja Nigel Thrift. Lontoo & New York: Routledge, 205–238.
- du Plessis, Gitta 2014: Critiquing capitalism. A genealogy of vacation travel. *New Political Science*, 36 (3), 291–310. <https://doi.org/10.1080/07393148.2014.918719>
- Popkewitz, Thomas (toim.) 2005: *Inventing the modern self and John Dewey. Modernities and the traveling of pragmatism in education*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403978417>
- Qvarsebo, Jonas U. D. 2013: Swedish progressive school politics and the disciplinary regime of the school, 1946–1962. A genealogical perspective. *Paedagogica Historica*, 49 (2), 217–235. <https://doi.org/10.1080/00309230.2012.725841>
- Saari, Antti 2021: *Kasvatusteoria antiikista nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.

- Sobe, Noah 2013: Entanglement and transnationalism in the history of American education. Teoksessa *Rethinking the history of education. Transnational perspectives on its questions, methods, and knowledge* [e-kirja]. Toimittanut Thomas Popkewitz. New York: Palgrave Macmillan, 93–107. https://doi.org/10.1057/9781137000705_5
- Tazzioli, Martina – Fuggle, Sophie – Lanci, Yari 2015: Introduction. Teoksessa *Foucault and the history of our present* [e-kirja]. Toimittaneet Sophie Fuggle, Yari Lanci ja Martina Tazzioli. Hampshire: Palgrave Macmillan, 1–10. https://doi.org/10.1057/9781137385925_1
- Veyne, Paul 1997: Foucault revolutionizes history. Kääntänyt Catherine Porter. Ranskankielinen alkuteos 1971. Teoksessa *Foucault and his interlocutors*. Toimittanut Arnold I. Davidson. Chicago: University of Chicago Press, 146–182.

Kriittisen historianfilosofian näkökulmia lapsuuden historioihin

Juuso Tervo

 <https://orcid.org/0000-0002-5938-7890>

Edesmennyt ranskalainen filosofi, historioitsija, psykoanalyttikko ja jesuiitta Michel de Certeau totesi aikoinaan, ettei ”historiankirjoitusta ole ilman historianfilosofiaa – joko ilmiselvää tai piilotettua.”¹ Tällä de Certeau ei tarkoittanut sitä, että historianfilosofiaa tulisi lähestyä historian tutkimuksen mestaritieteenä – sen kaikkea toimintaa kannatteleva tieteenfilosofiana –, jonka avulla historioitsijat selventävät toisilleen, mitä heidän kuuluisi tehdä ja miksi. Vaikka hänen historiankirjoitusta koskevissa teoreettisissa tarkasteluissaan huomio kiinnittyikin sellaisiin yleisiin (tai pikemminkin *yleistettyihin*) käytänteisiin, puhetapoihin ja periaatteisiin, jotka yhdessä muodostavat käsityksen historiasta *tieteenä* ja menneisyydestä tieteellisen toiminnan kohteena, hän ei tyytynyt ainoastaan käsitteellisesti kuvaamaan ja jäsentämään historiaa tieteenalana. Hänelle historiatieteen filosofinen luenta antoi mahdollisuuden tarkastella tieteelliseen auktoriteettiin sisältyviä epistemologisia vallankäytön mekanismeja kriittisesti, erityisesti sitä, kuinka historiatiede käsittelee *toiseutta*. Hänen mukaansa historiankirjoituksessa on ”eittämättä

1 De Certeau 2002, 171. Kaikki käännökset ovat minun. Sisällytän alkuperäisen lainaukset alaviitteisiin. Il n’y a pas d’historiographie sans philosophie de l’histoire – explicite ou cachée.

nähtävissä länsimaiseen moderniin kulttuuriin kuuluva rakenne: *ymmärrettävyys rakentuu suhteessa toiseen*; se liikkuu aloiltaan (tai 'etenee') muuntaen niitä, joita se tekee 'toisikseen' – alkuasukkaat, menneyt, rahvas, hullut, lapset, kolmas maailma.”² Siksi hänelle ”toinen on historiankirjoituksen fantasia; kohde, jota se etsii, jota se kunnioittaa ja jonka se hautaa.”³

Tässä luvussa tarkastelen, kuinka de Certeau esittämää filosofista kritiikkiä historiatieteen toiseutta hallitsevia käytänteitä kohtaan voidaan soveltaa lapsuuden historioiden tutkimiseen ja kirjoittamiseen. Keskeisenä kiinnostuksen kohteenani on, millä tavoin menneisyyden lasten toimijuudet ja henkilökohtaiset kokemukset – eräänlaiset *toisenlaisen* historiallisen tiedon horisontit – tulevat ymmärretyiksi nykyisyydessä. Kun otetaan huomioon niin kutsuttujen uusien historioiden pyrkimykset tuoda esiin aiemman tutkimuksen marginalisoimia ääniä ja lähteitä,⁴ de Certeau historiallisen tiedon kritiikki rohkaisee pohtimaan, mitä epistemologisia vallankäytön muotoja näiden toimijuuksien ja kokemusten kirjoittaminen historiaan mahdollisesti sisältää.

Koska tämä kokoomateos esittelee tutkimusmetodeja, lukuni tavoitteena on tarjota esimerkki siitä, mitä lasten historioiden teoreettinen tarkastelu voi tarkoittaa ja minkälaisia metodologisia kysymyksiä historianfilosofinen tulokulma voi aiheeseen tarjota. On tärkeää alleviivata, ettei käsitteitä ”teoreettinen” ja ”filosofinen” tule tässä kontekstissa ymmärtää viittauksina kaiken kattavaan käsitteelliseen peruskallioon, jota kautta historiantutkimuksen tiedonala ja sen tuottamaa tietoa jäsenetään, hallitaan ja mestaroidaan. Päinvastoin: de Certeau hengessä teoreettisen luentani päämääränä on jäsennyksien, hallinnan ja mestaroinnin – sanalla sanoen *metodologian* – kritiikki. Mitä tulee käsitteeseen ”kritiikki”, ymmärrän sen toimintana, joka pyrkii jatkuvasti (ellei peräti loputtomasti) purkamaan vakiintuneiden tietämisen sekä tekemisen ta-

2 De Certeau 2002, 15. Une structure propre à la culture occidentale moderne s'indique sans doute en cette historiographie: *l'intelligibilité s'instaure dans un rapport à l'autre*; elle se déplace (ou «progresses») en modifiant ce dont elle fait son «autre» – le sauvage, le passé, le peuple, le fou, l'enfant, le tiers monde.

3 De Certeau 2002, 14. L'autre est le fantasme de l'historiographie. L'objet qu'elle cherche, qu'elle honore et qu'elle enterre.

4 Vrt. Nieminen 2008.

pojen valta-asemaa.⁵ Näin ymmärrettynä kritiikki lähestyy de Certeauun määritelmää etiikasta: ”Mielestäni etiikka merkitsee sosiaalisille toimintoille samaa kuin poetiikka merkitsee kielellisille toiminnoille: sellaisen tilan avautumista, joka ei ole järjestäytyneiden tosiseikkojen kaitsema.”⁶ Vaikka tämä aukean tilan kriittinen etiikka tekeekin tietyn, selkeärajaisen metodin artikuloimisen hankalaksi, näen historianfilosofisen tulokulman yhtenä mahdollisuutena (muiden joukossa, toki) hahmotella sitä, kuinka lapsuuden ”historian tekemistä” (ransk. *faire de l'histoire*) (kuten de Certeau historiatiedettä kuvailee) voidaan ymmärtää ja harjoittaa *toisin*.

Toki kaikkea kritiikkiä on itsessään lähestyttävä kriittisesti. Eikö historiantutkijan ominta asiantuntijuutta ole nimenomaisesti tuottaa ymmärrystä menneisyyden asioista, ilmiöistä ja ihmisistä; ymmärrystä, joka joko hälventää ajallisen etäisyyden mukanaan tuomaa vierautta tai vaihtoehtoisesti muistuttaa, että näennäisen tuttuuden takaa löytyy usein täysin vieras menneisyyden maailma? Eivätkö selkeästi artikuloitujen metodologioiden ja selkeärajaisien metodien takaa kriittisen, tieteellisen suhteen menneisyyteen ja näin auta välttämään pseudohistorialliset sudenkuopat ja ennalta määritellyt lopputulemat?

Harjoittamassani historianfilosofisessa kritiikissä kyse ei ole siitä, että metodologioista tulisi luopua hankalasti artikuloitavan teoreettisen pyörittelyn nimissä. Tarkoituksenani on enemmän tarkastella, mitä *muuta* kysymyksiä – epistemologisia, sosiaalisia, poliittisia – ”historian tekemisestä” voidaan esittää metodisten ratkaisujen ja metodologisten viitekehysten lisäksi ja mitä näillä *muilla* kysymyksillä on annettavaa lapsuuden historioiden opettamiseen ja opiskeluun. Kritiikissäni en ole yksin. Esimerkiksi Ethan Kleinberg, Joan Wallach Scott ja Gary Wilder ovat kirjoittaneet historiatiedettä vaivaavasta ”metodologisesta fetisismistä” (engl. *methodological fetishism*),⁷ joka yhtäältä ohjaa tutkijoita valitsemaan tutkimuskohteikseen ainoastaan empiirisesti todennettavia, asianmukaisesti arkistoituja lähteitä ja toisaalta kykenee tarkastelemaan

5 Esim. Butler 2001; Saari 2011.

6 De Certeau & Cifali 2002, 173. Je pense que l'éthique est aux pratiques sociales ce que le poétique est aux pratiques linguistiques: l'ouverture d'un espace qui n'est pas autorisé par l'ordre des faits.

7 Kleinberg, Scott & Wilder 2020, 158.

näitä lähteitä ainoastaan historiatieteen legitimoimilla kuvailun tavolla. Heidän mukaansa "[n]ykyinen pakkomielle 'metodologioihin' perustuu 'käsitöläismäiseen' lähestymistapaan: odoksen tai tien historialliseen tietoon oletetaan olevan erityinen ja heidät, jotka kääntyvät siltä pois, katsotaan eksyneiksi. Tämä metodologinen painotus kaventaa historiatieteen omaa tietä sokeuttaen tutkijat ja lukijat muilta poluilta menneisyyteen." Heille vastaus tähän ongelmaan löytyy vahvemmassa teoreettisesta painotuksesta, joka heidän mukaansa kykenee osoittamaan "jokaisen polun valinnan takaa niiden logiikan, karikot ja hyödyt."⁸

Vaikka tämä poleeminen, hierarkisoivakin tapa asettaa "käsitöläisyys" ja "teoria" toisilleen vastakkaisiksi tietämisen tavoiksi on jokseenkin ongelmallinen, Kleinbergin, Scottin ja Wilderin kritiikki metodikeskeisyyttä kohtaan haastaa lähestymään historiantutkimuksen institutionaalisia reunaehtoja, joista de Certeaukin oli aikoinaan kiinnostunut. De Certeauun mukaan näiden reunaehtojen kriittinen tarkastelu on tärkeää, sillä historiallisille representaatioille "annetaan auktoriteetti puhua todellisuuden nimissä vain, jos ne unohtavat tuotantonsa institutionaaliset ehdot."⁹ Tämän takia de Certeau itse "tähtää jatkuvasti paljastamaan oppineessa tulkinnassa toimivia puhumattomia rajoituksia ja järjestäviä kimmokkeita. Hän pyrkii selventämään näitä toiseuden epäsuoria ilmentymiä sikäli, kun ne paradoksaalisesti tuottavat 'Saman' toistoa (muodostaen osan sosiaalisen uusintamisen koneistosta)."¹⁰

Tämä sosiaalisen uusintamisen koneisto – eivät siis yksittäiset tutkijat, metodit tai tutkimusalat – on käsillä olevan luvun keskeinen kritiikin kohde. Yllä mainituista syistä näen tämän koneiston kriittisen tarkaste-

8 Kleinberg, Scott & Wilder 2020, 158. The current obsession with "methodology" is premised on this "workmanlike" approach; the odos or path to historical knowledge is assumed to be singular, and those who stray from it are considered lost. This methodological emphasis narrows the disciplinary path of history, blinding researchers and readers to other possible routes to the past. In contrast, training in theory lays bare the logic, pitfalls, and advantages behind the choice of any one path.

9 De Certeau 2016, 76. Les représentations ne sont autorisées à parler au nom du réel que dans la mesure où elles font oublier les conditions de leur fabrication.

10 Ahearne 1995, 127. Certeau seeks constantly in his work to uncover the unspoken forms of constraint and organizing impulses at work in learned interpretation. He sets out to explicate these implicit instances of alterity in so far as they produce paradoxically a repetition of the 'Same' (they form part of the machinery of social reproduction).

lun tärkeänä osana lapsuuden historioiden tutkimusta, kirjoittamista, opetusta ja opiskelua.

Esimerkkinä siitä, kuinka niin kutsutut uudetkin tarinat voivat tuottaa saman toistoa, esittelen kuinka omalla alallani, kuvataidekasvatuksessa, on viime vuosikymmeninä hyödynnetty oppilaiden tuottamia kuvallisia aineistoja historian tutkimuksessa ja -kirjoituksessa. Mikä tekee näistä kuvälähtöisistä historioista kiinnostavia, on niissä esiintyvä tavoite tuoda esille historiallisten auktoriteettien ohittamaa tietoa lasten kokemusmaailmasta ja toimijuudesta. Aiempaan, ennen kaikkea teksti- ja auktoriteetilähtöiseen historian tutkimukseen verrattuna kuvataidekasvattajat ovat nähneet kuvien antavan menneisyydestä ”sellaista tietoa, jota sanat eivät välitä tai tavoita.”¹¹ Toisin sanoen oppilaiden tekemät kuvat ovat antaneet mahdollisuuden *toisenlaisen* historiallisen tiedon tuottamiseen; tiedon, joka toisenlaisuudellaan haastaa historian tutkijoita laajentamaan käsityksiään menneisyydestä ja sen tutkimisesta. Asettamalla nämä kuvälähtöiset tarinat alan laajempaan epistemologiseen kontekstiin pohdin, kuinka arkistoidut oppilastyöt ovat *toisenlaisen* historiallisen tiedon lisäksi tarjonneet myös ”epistemologisen kokeilun laboratorioita” (ransk. *laboratoires d’expérimentation épistémologique*),¹² joiden avulla kuvien sanoja pakeneva tieto on asettunut tukemaan – ei haastamaan – nykyisyyttä ja sille kirjoitettua menneisyyttä.

Olen jakanut tämän luvun kolmeen osaan. Ensin avaan tarkemmin sitä, mitä kritiikillä ja teoreettisella luennalla tarkoitan ja minkälainen ”matkaopas” historianfilosofia lapsuuden historioihin voi olla. Tämän jälkeen annan esimerkin kriittisestä historianfilosofisesta luennasta tarkastelemalla, millä tavoin kuvataidekasvatuksen tutkimuskontekstissa harjoitetun kuvälähtöisen historian tutkimuksen voidaan katsoa osallistuvan alan institutionaalisten reunaehtojen epistemologiseen uusintamiseen. Lopuksi vedän yhteen tekemiäni huomioita sekä tarkastelen sitä, minkälaisia eettisiä avauksia kriittinen historianfilosofia voi lapsuuden historioille tarjota.

¹¹ Pohjakallio 2005, 32.

¹² De Certeau 2002, 114.

Historiatieteen selitysvaima ja sen kritiikki

Mistä harjoittamassani historianfilosofisessa kritiikissä on kyse? Mikä on se toiseuden ja samuuden välinen jännite, jota teoreettinen luenta pyrkii tunnistamaan? De Certeau'n lisäksi historiantutkimuksen ja -kirjoituksen filosofiseen tarkasteluun ovat omalla kohdallani olleet vaikuttamassa niin jälkistrukturalistinen filosofia¹³ ja dekolonialistiset, universalistisia historiallisia raameja purkavat filosofiat¹⁴ kuin jälkilaadullisen tutkimuksen piirissä käydyt kriittiset keskustelut metodien ja tiedon yleistettävyydestä.¹⁵ Muodostamatta yhtä selkeärajaista positiota nämä osittain yhteenkietoutuneet ja osittain erkanevat viitekehykset rohkaisevat tarkastelemaan tiedon, merkitysten ja vallan välistä suhdetta akateemisessa tutkimuksessa – oli kyse sitten tutkimuksen institutionaalisista raameista tai yksittäisistä käytänteistä. Esimerkiksi Linda Tuhiwai Smith on huomauttanut, että ilman akateemisen tutkimuksen käsitteistön ja käytänteiden perustavanlaatuista kritiikkiä yliopistot uusintavat ja ylläpitävät kolonialistista historiaansa, jonka mukaan ainoastaan länsimainen tiede katsotaan legitimiiksi tiedon tuottamisen ja käsittelemisen raamiksi.¹⁶ Tällöin toiseus pysyy aina tieteen toiminnan kohteena ja toimijuus rajataan tieteellisen auktoriteetin jatkuvuuden piiriin.¹⁷

Lapsuuden historioita ja näiden historioiden metodiikkaa lähestyttäessä yllä esitellyt kysymyksenasettelut kääntävät huomion puuttuvan tiedon *löytämisestä* – esimerkiksi mistä ja miten etsiä lasten toimijuuksia ja henkilökohtaisia kokemuksia – tiedon ja sen mahdollisten puutosten *tuottamiseen*. Kaikista konkreettisimmin tämä näkökulma tarkoittaa tutkimuksen itsensä tutkimista; tämän luvun kontekstissa tarkemmin sitä, miten ymmärrys toisenlaisesta historiallisesta tiedosta muodostuu siinä tutkimuskirjallisuuksien kudelmassa, jonka avulla lapsuuden historioita kirjoitetaan ja joka tekee menneisyyden toimijuuksista ja henkilökohtaisista kokemuksista ymmärrettäviä. Pyrkimyksenä on täten

13 Esim. Derrida 1998; Hintsu 1998.

14 Esim. Glissant 1997; Kuokkanen 2007; Rifkin 2017.

15 Esim. Koro-Ljungberg, 2010; Weaver & Snaza 2017.

16 Smith 2012.

17 Ks. myös Mnemo ZIN tässä teoksessa.

kuroa auki sellaisia merkityksenannon ketjuja, joissa historiantutkijan etsimä tieto saa merkityksensä nykyisyydessä. Esimerkiksi se, minkälaisia toimijuuksien toteumia lapsuuden historian tutkimus menneisyydestä etsii, on tiiviisti kytköksissä siihen, mitä toimijuuden ylipäänsä ymmärretään olevan (ja mitä ei), mitä sen nähdään tuottavan (ja mitä ei) sekä minkälaisilla metodeilla toimijuuksia tulisi tutkia ja mistä lähteistä (ja millaisten metodien ja lähteiden ei katsota soveltuvan tähän). Täten tutkimuksen huomio kiinnittyy lähteiden sijasta (tai lisäksi) siihen tiedontuottamisen kontekstiin, jossa tutkijat lähteitään artikuloivat.

De Certeau'n kirjoituksissa historiatieteestä keskeisen roolin saavat historiografiset konstruktiot, joiden avulla historiantutkija selittää menneisyyden ja nykyisyyden välistä suhdetta. Nämä konstruktiot ovat joko ilmiselviä tai piilotettuja; joka tapauksessa niillä on keskeinen asema historiatieteen tiedontuotannon käytänteissä:

[historiatieteen todellisuussuhde] tulee ymmärrettäväksi, kun *luodaan "malleja"* (tarkoituksena tehdä objekteista ajateltavia) jotka suhteutetaan *käytänteisiin*, törmäyttämällä mallit siihen mikä *vastustaa* niitä, mikä rajoittaa niitä ja mikä vetoaa niissä muihin malleihin; lopulta selvittämällä *mikä tekee tämän toiminnan mahdolliseksi*, tuomalla sen mukaan tiettyyn (siis historialliseen) sosiaalisen tuotannon järjestelmään.¹⁸

Historiatieteen selitysvoima ei täten pelkisty tekniseen, kuhunkin tehtävään soveltuvan lähteen ja metodin valintaan, vaan pitää sisällään kokonaisen epistemologisen koneiston, jonka avulla menneisyyden ontologinen ero nykyisyyteen – sen *toiseus* – käännetään historialliseksi tulkinnaksi. De Certeauille historiatieteen selitysvoima on täten ”yhteydessä kykyyn järjestää *tarkoituksenmukaisia* ja hierarkisoitavia eroja tai poissaoloja, koska nämä ovat *suhteessa* nykyisiin tieteellisiin muotoiluihin.”¹⁹

18 De Certeau 2002, 68. [La référence au reel] est impliquée par la *création* de «modèles» (destinés à rendre «pensables» des objets) proportionnés à des *pratiques*, par leur confrontation avec ce qui leur *résiste*, les limite et fait appel à d'autres modèles, enfin par l'élucidation de *ce qui a rendu possible* cette activité en l'inscrivant dans une économie particulière (ou historique) de la production sociale.

19 De Certeau 2002, 114. L'intelligence de l'histoire est liée à la capacité d'organiser des différences ou des absences *pertinentes* et hiérarchisables parce que *relatives* à des formalisations scientifiques actuelles.

Tästä näkökulmasta katsottuna historioissa esiintyviä tai historioit-sijoiden etsimiä lasten toimijuuksia ja henkilökohtaisia kokemuksia voidaan lähestyä historiografisina konstruktioina, joita historiatiede sosiaalisena toimintana tuottaa. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö näitä toi-mijuuksia ja kokemuksia olisi *oikeasti* ollut olemassa. Pikemminkin kyse on siitä, minkälainen epistemologinen koneisto ottaa osaa näiden toimijuuksien ja kokemusten etsimiseen, tulkintaan ja käyttöön tutki-muksessa. Palaten ajatukseen kriitiktä eettisenä toimintana näen, että historiatieteen epistemologisen koneiston kriittinen tarkastelu on ennen kaikkea ajattelun tilan avaamista sellaiselle ”historiantekemiselle”, joka todella kyseenalaistaa omia vallankäytön mekanismejaan.

Kuinka tätä epistemologisen koneiston kriittistä luentaa voi har-joittaa käytännössä? Seuraavassa paneudun kuvataidekasvatuksen kavalähtöisiin historioihin ja pohdin, minkälaisia kriittisiä huomioita de Certeaua ammentava luenta niistä nostaa. Selvyyden vuoksi on tär-keää korostaa, että vaikka esittelenkin oppilaiden tuottamien kuvallisten aineistojen käyttöä kuvataidekasvatuksen historiantutkimuksessa, kes-keisenä tavoitteenani on tarkastella epistemologisen vallan mekanismeja lapsuuden historioissa – ei siis kuvia tai kuvataidekasvatusta itsessään. Kuvataidekasvatuksen kavalähtöiset tarinat tarjoavat siis yhden esi-merkin toiseuden ja samuuden välisestä jännitteestä lapsuuden histo-rioissa ja siitä, kuinka tätä jännitettä mestaroidaan samuuden keinoin. Vaikka esimerkkinä kytkeytyy vahvasti kuvataidekasvatukseen alaan, roh-kaisen lukijaa pohtimaan, mitä vastaavia epistemologisia koneistoja on erotettavissa muilla tutkimusaloilla ja minkälaisia lapsuuden historioita nämä koneistot tuottavat eri alojen konteksteissa.

Esimerkki: Oppilastyöt kuvataidekasvatuksen historiantutkimuksessa

Viime vuosikymmeninä kuvataidekasvatuksen alalla oppilaiden tekemät kuvat ovat olleet tärkeässä osassa alan historiantutkimuksen ja -kirjoituk-

sen etsiessä uusia suuntia.²⁰ Kun alan oppikirjallisuudessa oppilastöitä oli esiintynyt aiemmin pääosin esimerkkeinä tekemisen ja kuvaamisen tavoista, 1980-luvulta alkaen niitä alettiin käyttää myös mikrohistoriallisina lähteinä osoittamaan, miten oppilaat ja opettajat olivat menneisyydessä maailmaa hahmottaneet ja miksi.²¹ Merkittävässä roolissa tässä uudistustyössä oli Pirkko Pohjakallion luotsaama Taideteollisen korkeakoulun (nyk. Aalto-yliopiston Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulun) Taidekasvatuksen historiaprojekti (1987–2010), jonka puitteissa kerättiin, dokumentoitiin ja arkistointiin oppilastöitä sekä muuta alaan liittyvää aineistoa aina edellisen vuosisadan vaihteesta 1990-luvulle. Tämän kansainväliselläkin mittapuulla merkittävän arkistointityön keskeisen elementin muodostivat vanhat oppilastyöt, joita nykyään Otaniemessä sijaitsevassa Taidekasvatuksen historia-arkistossa on useita kymmeniä tuhansia.

Laaja oppilastyöarkisto mahdollisti uudenlaisia lähestymistapoja alan historian tutkimukselle ja -kirjoitukselle. Muun muassa kuvataidekasvatuksen yhdysvaltalainen historian tutkija Arthur Efland huomioi vieraillessaan Pohjakallion kutsumana Suomessa vuonna 1990, että koska vastaavat oppilastyöarkistot puuttuivat Yhdysvalloista, sikäläisten historiantutkijoiden oli usein tyydyttävä kirjoittamaan alan etabloituneista hahmoista oppilaiden omien näkökulmien sijaan.²² Yksi esimerkki uusista lähestymistavoista alan menneisyyteen oli Taidekasvatuksen historiaprojektin puitteissa vuonna 1996 julkaistu *Kuvitella vuosisata*-CD-ROM, jossa arkistoituja oppilastöitä pystyi tarkastelemaan audiovisuaalisessa virtuaaliympäristössä. Pelkän virtuaalisen kuva-albumin sijasta *Kuvitella vuosisata* oli suunniteltu kokemisen ja toiminnan paikaksi, joka mahdollisti useita, henkilökohtaisia tulkintoja saman aineiston äärellä.²³

Oppilaiden tekemien kuvien historiallinen tutkimus ei historiaprojektia käynnistettäessä ollut kuitenkaan itsestäänselvyys. Pohjakallion

20 Ks. Pohjakallio 1992; Pohjakallio 1996; Pohjakallio 1998; Pohjakallio 2005; Pohjakallio 2009.

21 Tervo 2019.

22 Efland 1992.

23 Pohjakallio 1998.

mukaan 1970- ja 1980-luvuilla oppilastyöt eivät kelvanneet taidehistorian tutkimuskohteiksi eikä kasvatustieteessäkään niitä tutkittu.²⁴ Vasta 1980- ja 1990-lukujen mittaan asemansa vakiinnuttaneet ”postmodernin käänteeseen kysymykset”,²⁵ kuten feministinen tutkimus, mikrohistoriat, kokemukselliset näkökulmat ja muistitieto, tarjosivat sellaisia käsitteellisiä viitekehyksiä, joiden kautta oppilastöiden historiallinen tarkastelu sai kaipaamaansa institutionaalista legitimitettä. Tällöin

[o]likin sallittua tutkia omaan elämään sekä yksityiseen liittyviä asioita ja ilmiöitä. Historian tutkiminen oli myös identiteetin rakentamista ja sellaisen menneen tutkimista, jonka osa tutkija itsekin oli. Kun biografinen tutkimus vielä 1980-luvun alussa oli ollut vanhanaikaista, postmodernin myötä elämäkertatutkimus tuli uudella tavalla kiinnostavaksi.²⁶

Jos tämä kuvallinen ”käännös” tosiaan mahdollisti aiemman tutkimuksen sivuuttamien toimijuuksien ja henkilökohtaisuuksien käsittelemisen alan historiantutkimuksessa, kuinka purkaa auki tämän toisenlaisen tiedon asemaa ja merkitystä de Certeau’n viitoittamista teoreettisista lähtökohdista käsin?

Mikäli toiseuden hallitseminen on historiatieteen moottori kuten de Certeau väittää, tämä auki purkaminen on syytä aloittaa siitä, miten toiseus tässä nimenomaisessa kontekstissa määrittyy. Perinteisemmän, tekstilähtöisen historiatieteen näkökulmasta kuvataidekasvatuksen kuvälähtöisistä historioista piirtyy esiin monenlaisten toiseuksien verkko: henkilökohtaiset kokemukset, kuvalliset lähteet ja tutkijan oma positio – kaikki se, joka ei Pohjakallion mukaan aiemmin ollut ”sallittua” historiantutkimuksessa. Palaten ajatukseen, että kuvat antavat ”sellaista tietoa, jota sanat eivät välitä tai tavoita,”²⁷ tässä suoraa sanallistamista

24 Pohjakallio 2009, 142. Sittenmin visuaalisia aineistoja on kyllä tutkittu myös kasvatustieteen puolella. Esim. Depaepe & Henkens (toim.) 2000; Dussel & Priem 2017; Grosvenor, Lawn, & Rousmaniere (toim.) 1999; Mietzner, Myers & Peim (toim.) 2005.

25 Pohjakallio 2009, 141.

26 Pohjakallio 2009, 143.

27 Pohjakallio 2005, 32.

pakenevassa tiedossa kiteytyy epistemologinen toiseus, jota kohti kuvataidekasvatuksen kovalähtöiset historiat kääntyivät pyrkiessään kirjoittamaan alan historiaa *toisin*. Kriittisenä avaumana alan menneisyyteen tämä toisenlainen tieto todella auttoi määrittelemään uudelleen institutionaalisen tutkimuksen reunaehtoja, mistä *Kuvitella vuosisata* -CD-ROM on hyvä esimerkki.

Toki tätä kuvien sanoja pakenevaa, *toisenlaista* tietoa voi tarkastella useista eri lähtökohdista käsin. Esimerkiksi kuva-analyysin käytänteisiin painottuva tulkinta antaa mahdollisuuden tarkastella sitä, millä tavoin henkilökohtaisia kokemuksia ja toimijuuksia voidaan lukea erilaisten visuaalisten merkkien ja johtolankojen kautta.²⁸ De Certeasta ammentavan teoreettisen tarkastelutavan avulla taas voidaan lähteä hahmottelemaan, millä tavoin tämä sanoja pakeneva toiseuksien kudelma kääntyy toiseudestaan huolimatta (tai juurikin sen vuoksi) legitimiiksi historialliseksi tiedoksi. Täten kuva-analyysin sijasta historianfilosofinen luentani keskittyy kuvien historiografiseen sanoittamiseen.

Koska kuvataidekasvatuksen historian tutkimus on tiiviisti kytkeytynyt alan muuhun tutkimukseen, on menneisyyden kuvien asemaa tarkasteltava osana kuvataidekasvatuksen laajempaa epistemologista kontekstia. On nimittäin huomattava, etteivät kuvataidekasvatuksessa omaan elämään, identiteetin rakentamiseen ja henkilökohtaiseen toimijuuteen painottuvat puhetavat olleet uusia, kun Taidekasvatuksen historia-arkistoa perustettiin: onhan niin kutsutun uuden koulun reformipedagoginen traditio, jossa oppilaskeskeisyydellä on keskeinen rooli, ollut vaikuttamassa alan käsitteistöön ja käytäntöihin läpi koko 1900-luvun.²⁹ 1990-luvulle tultaessa tärkeäksi pedagogiseksi johtoajutukseksi oli nousut henkilökohtainen kokemus niin aistillisena, toiminnallisena kuin yhteiskunnallisena kysymyksenä.³⁰ Kuten Marjo Räsänen kirjoitti vuon-

28 Kovalähtöisiä metodeja on ansiokkaasti esitelty mm. Granö, Keskitalo & Ronkainen (toim.) 2013; Mustola ja muut (toim.) 2015.

29 Esim. Heikkilä & Tuovinen (toim.) 2014; Muukka-Marjovuori 2019.

30 Ks. Piironen 1995; Räsänen 1993; Räsänen 1997. Toki muutkin tutkimukselliset näkökulmat ovat vaikuttaneet lasten ja nuorten tekemien kuvien tarkasteluun. Varsinkin 2000-luvulle tultaessa kuvataidekasvatuksen alalla vaikutti visuaalisen kulttuurikasvatuksen painotus, joka tuki visuaalisuuden laajaa ymmärtämistä osana alan opettamista, oppimista ja tutkimista. Se myös kiinnitti entistä enemmän huomiota oppilaiden moniaistiseen elämysmaailmaan (ks. Sava 2004; Räsänen 2015). Myös taiteel-

na 1993 julkaistussa liseniaattityössään: ”Oppiminen tapahtuu oppilaiden välittömien kokemusten jäsentymisenä ja niiden liittämisenä käsitteellisiin malleihin. Kokempuspohjaisen oppimisen tulee olla yksilöllistä, konkreettista ja itseohjautuvaa, ei pelkästään sisältöjen vaan myös itse oppimaan oppimista.”³¹ Samoihin aikoihin silloinen taidekasvatuksen professori Liisa Piironen kirjoitti, että ”kuvataiteellisella ilmaisulla on aivan erityiset edellytykset” auttaa lasta etsimään vastauksia elämänsä ”kahteen keskeiseen kysymykseen”: ”kuka minä olen ja minkälainen on tämä maailma, jossa elän.”³² Piironen mukaan

[k]juvan tekemisessä harjaantuu monivivahteinen näkemisen tapahtuma, joka ulottuu tunnistavasta ja toteavasta havaitsemisesta etsivään, ajattelevaan ja oivaltavaan havainnoimiseen. Kuvallisen ilmaisun yhteydessä harjoitellaan tulkittamista, joka on elämyksen, ilmiön tai mielenliikkeen kuvailua taiteen kielellä. Kuvan tekemisen ja mielikuvan avulla voidaan hahmottaa ajatuksia ja tunteita, jotka ovat vasta ei-sanallisessa muodossa esitietoisin minän alueella. Kuva antaa näkyvän hahmon, selkiyttää, jäsentää ja antaa merkityksiä.³³

Oppilaiden omalla toiminnalla ja henkilökohtaisilla kokemuksilla oli siis tärkeä rooli siinä, kuinka kuvataidekasvattajat kuvia, kuvaamista ja kuvien tulkintaa lähestyivät Taidekasvatuksen historia-arkiston perustamisen aikoihin.³⁴ Arkistoituja oppilastoita oli täten luontevaa lähestyä mikrohistoriallisina lähteinä, kun etsittiin menneisyyden lasten toimi-

lisen tai taideperustaisen tutkimuksen nouseminen humanistisyhteiskuntatieteellisen tutkimuksen rinnalle alan tutkimuskentällä on osaltaan vaikuttanut kokempussellisten näkökulmien esiin tuomiseen (ks. Pohjakallio 2009, Varto 2009).

31 Räsänen 1993, 84.

32 Piironen 1995, 13.

33 Piironen 1995, 13.

34 Tämä näkökulma kuvalliseen ilmaisuun on yhä vahvasti läsnä. Painotus henkilökohtaisiin kokemuksiin ja itsen rakentamiseen mainitaan myös viimeisimmässä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 2014. Tavoitteissa lukee muun muassa, että ”oppilaiden identiteettien rakentamista, kulttuurista osaamista ja yhteisöllisyyttä vahvistetaan kuvia tuottamalla ja tulkittamalla” ja että ”oppilaiden omat kokemukset, mielikuvitus ja kokeileminen luovat perustan opetukselle”. (Opetushallitus 2014, 426.)

juuksia ja henkilökohtaisia kokemuksia. Pohjakallion mainitsemien ”postmodernin käänteeseen kysymysten” kääntäessä katseen tutkijaan itseensä antoivat Räsänen ja Pirosen artikuloimat pedagogiset mallit kielen myös menneisyyden kuvien tulkintaan liittyville havainnoille tutkijan omasta positiosta, henkilöhistoriasta ja kokemuksista. Toisin sanottuna alalla oli jo toimiva epistemologinen koneisto, johon menneisyyden lasten kuvat ja niiden tulkinta voitiin asettaa.

Minkälaista historioita nämä lähtökohdat ovat sitten kuvataidekasvatuksen alalla tuottaneet? Tässä vaiheessa on tärkeä huomioda, että tämän artikkelin kirjoitushetkellä 2020-luvun alussa kuvataidekasvatuksen muutenkin pienellä tutkimusalalla kovin harva tutkija on omistautunut historian tutkimukselle ja tästäkin pienestä joukosta hyvin pieni osa kirjoittaa lasten ja nuorten tekemistä kuvista. Vaikka Hyvinkään Lasten ja nuorten taidekeskuksen vastikään koordinoima ”Lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkimus” -hanke³⁵ ja siihen kuuluva Taidejemma-verkkosivu³⁶ ovat osaltaan tehneet suomalaisten kuva-arkistojen käytön sujuvammaksi, tällä hetkellä oppilaiden tekemiä kuvia hyödynnetään alan historian tutkimuksessa paljon vähemmän kuin puitteet mahdollistaisivat.

Tästä huolimatta tutkimusta tehdään silti.³⁷ Kuvataidekasvatuksen tutkimuskontekstissa Päivi Granö ja Anniina Koivurova ovat käyttäneet Suomen ja Ruotsin Lapissa sotien jälkeen järjestettyjen, Kansanavun piirustuskilpailujen satoa tutkimuksissaan, joissa paikallishistoria ja kuvataidekasvatuksen historia kietoutuvat tiiviisti toisiinsa.³⁸ Sen lisäksi, että Granön ja Koivurovan tutkimukset antavat tärkeää tietoa muuten melko huonosti tunnetusta ajasta ja paikasta alan historioissa, niistä voi kiinnostavalla tavalla hahmottaa merkityksenannon käytänteitä, joiden avulla kuvataidekasvattajat ovat voineet kirjoittaa lasten henkilökohtaisia kokemuksia ja toimijuuksia alan historiaan.

Mitä tällä tarkoitan? Alkaen ajatuksesta, että ”piirustukset kuvaavat

35 Venäläinen ja muut (toim.) 2019.

36 <https://taidejemma.fi>.

37 Mainittuja arkistoja toki hyödynnetään myös muilla tutkimusaloilla. Historiantutkimuksen alalta tuore esimerkki Aalto-yliopiston Taidekasvatuksen historia-arkiston käytöstä ks. Malinen & Vahtikari 2021.

38 Granö & Koivurova 2013; Granö ja Koivurova 2019.

lasten kokemuksia omasta elämästään ja lähipiiristään,”³⁹ Granön ja Koivurovan tutkimuksissa lasten omalla, henkilökohtaisella ilmaisulla on keskeinen asema. Tämä ilmaisu ei merkitse rajatonta itseilmaisua, vaan Räsästä lainaten se näyttyy ”oppilaiden välittömien kokemusten jäsentymisenä ja niiden liittämisenä käsitteellisiin malleihin.”⁴⁰ Nämä mallit voivat olla pedagogisia (”Sekä tekstit että kuvat noudattavat tietynlaisia, koulutehtäville tyypillisiä esittämisen konventioita. Lapset ovat tuottaneet vihkonsa opettajan valvovan silmän alla kilpailutilanteessa, mutta kuvista ja teksteistä löytyy kuitenkin variaatioita ja lapsen kädenjälkeä”⁴¹) tai kulttuurisia (”Lasten piirtämissä maisemakuvissa onkin olennaista niiden liittyminen ympäröivään yhteisöön, kouluun ja muun lähipiiriin elämään. Näin paikka on jo kulttuurisesti konstruoitu tietynlaiseksi, mutta kuvillaan lapset myös rakentavat paikkaa sekä määrittelevät siihen omaa suhdettaan.”⁴²). Tämä henkilökohtaisen ja kokemuksellisen maailmasuhteen rakentuminen sisältää myös Piironen lainaten ”ajatuksia ja tunteita, jotka ovat vasta ei-sanallisessa muodossa esitietoisien minän alueella.”⁴³

Suomessa sota-aika muodostui merkittäväksi ihmisten ja yhteisöjen minäkuvalle ja kollektiivisen muistin rakentumiselle – Monet halusivat unohtaa. Lasten ja nuorten piirroksissa ja maalauksissa näkyy osin henkilökohtainen muisto, mutta ennen kaikkea kollektiivisesti omaksuttu, hyväksytty kuvaamisen tapa, jolla vaikeita muistoja sai käsitellä. Kansanavun kilpailukuvien tekeminen tarjosi tärkeän ilmaisukanavan ajassa, jossa menneestä vaikeneminen leimasi perheiden arkea, eivätkä varsinkaan lapset voineet ymmärtää aikuisten sodan mentaalisia seurauksia.⁴⁴

Palaten Pohjakallion ajatukseen, että historiantutkimus voi tarkoittaa ”identiteetin rakentamista ja sellaisen menneen tutkimista, jonka osa

39 Granö & Koivurova 2013, 6.

40 Räsänen 1993, 84.

41 Granö & Koivurova 2013, 9.

42 Granö & Koivurova 2013, 21.

43 Piironen 1995, 13.

44 Granö & Koivurova 2013, 21–22.

tutkija itsekin oli,”⁴⁵ tämä henkilökohtaista kokemusta painottava suhde kuvien tutkimiseen ei rajoitu pelkästään kuvien tekijöihin, vaan koskee myös tutkijoita itseään: ”Meille oli – tulkin kannalta tärkeää saada kuvasta mahdollisimman paljon informaatioita [sic]; tuntea materiaali, tekstuuri, tuoksut, liitu- ja vesiväripinnan erot – aito teos.”⁴⁶ Näin ”lähi-lukemalla kuvaa tulkitsijan omat lapsuus- ja koulumuistot heräävät ja tuottavat moniaistisen kuvan kokemisen. Fyysisestä ensikosketuksesta, arkiostomappien avaamisesta alkaen olemme luoneet mielikuvaa siitä ajasta, jota kuvat edustavat. Paperin tuntu ja värien tuoksu ovat osa tulkitsevaa kokemustamme.”⁴⁷ Onkin mahdollista sanoa, että Granön ja Koivurovan harjoittama ”tulkitseva kokemus” on läheisessä yhteydessä henkilökohtaisen kokemuksen ja ilmaisun tulkintaan, jota he tutkijoina lasten tekemistä kuvista hakevat. ”Aito teos” toimii täten kokemusten kohtauspaikkana, jossa sekä tekijän että tulkitsijan henkilökohtaista toimijuutta tuotetaan akateemisen tutkimuksen kontekstissa.

Tämän äärimmäisen tiivistetyn luennan tarkoituksena ei ole väittää, että Granön ja Koivurovan tutkimukset olisivat täysin palautettavissa siihen, mitä olen yllä kutsunut kuvataidekasvatuksen epistemologiseksi koneistoksi. Kumpikin heistä on osaltaan kehittänyt merkittävällä tavalla kuva- ja muistelulähtöistä metodiikkaa,⁴⁸ ja yllä lainatut otteet edustavat pieniä viiltoja tähän mittavaan työhön. Haluan vielä kertaalleen alleviivata, etteivät kriittisen tarkasteluni kohteena ole yksittäiset tutkijat, menetelmät tai tutkimusalat. Kyse on ennemmin siitä, ettei näiden lasten tekemiä kuvia hyödyntävien tutkimusten metodologista asetelmaa – lähtien aineiston valinnasta ja tulkinnasta siihen tapaan, jolla tulkinnasta kirjoitetaan – voi täysin erottaa kuvataidekasvatuksen alalla yleisesti vaikuttavista, lasten toimijuutta ja henkilökohtaista kokemusta painottavista pedagogisista malleista. Huomattavaa on, etteivät nämä pedagogiset mallit ole eksplisiittinen osa Granön ja Koivurovan tulkintaa. Tästä huolimatta ne auttavat osaltaan selventämään, miten ja miksi menneisyyden kuvista ylipäänsä löytyy ”tyypillisten esittämisen konventioiden” lisäksi

45 Pohjakallio 2009, 143.

46 Granö & Koivurova 2019, 148.

47 Granö & Koivurova 2019, 164.

48 Granö 1998; Granö 2000; Granö 2001; Koivurova 2010; Koivurova 2013.

myös ”lapsen kädenjälkeä” ja ”henkilökohtaisia muistoja” sekä miten nämä toimijuudet ja kokemukset asettuvat suhteessa muihin toimijuuksiin (vrt. ”Kuvien tekijät osallistuivat jo aikanaan tärkeään tehtävään, alueelliseen ja kansalliseen identiteetin rakentamiseen. Nämä tavoitteet tosin eivät olleet lasten tiedossa”⁴⁹).

Luentani perusteella lasten tekemiä kuvia on mahdollista luonnehtia certeaulaisittain kuvataidekasvatuksen historian tutkimuksen epistemologisen kokeilun laboratorioiksi; laboratorioiksi, joissa menneisyyden toiseudet asettuvat niille nykyisyydessä sopiviin käsitteellisiin malleihin. Yhtäältä lasten tekemien kuvien epistemologinen toiseus suhteessa aiemman historian tutkimuksen ylläpitämiin tekstilähtöisiin auktoriteetteihin on mahdollistanut uudenlaisia lähestymistapoja menneisyyden tutkimiseen ja tuonut aiemmin sivuutettuja näkökulmia tutkimuksen keskiöön. Toisaalta tämä toiseus ei ole asettunut haastamaan alan muuta epistemologista koneistoa: päinvastoin arkistoidut oppilastyöt ovat tarjonneet kuvataidekasvattajille mahdollisuuden ”tehdä historiaa” alalla nykyisin vaikuttaville pedagogisille malleille, joissa lasten toimijuudella ja henkilökohtaisella kokemuksella on valmis paikka oppimisen ja opettamisen puhetavoissa ja käytänteissä. Käsitys ”taiteen kielelle” kääntyneestä henkilökohtaisesta, kokemuksellisesta maailmasuhteesta, jonka kautta lapsi järjestää todellisuuttaan sekä tietoisesti että tiedostamattaan, kohdentuu näin empiirisesti todennettaviin menneisyyden lähteisiin, joita tutkijat metodeillaan tulkitsevat. Näin lasten tekemät kuvat tuottavat nykyisyydelle ymmärrettävän ja käytännöllisen menneisyyden.

Tästä ei tule vetää johtopäätöstä, että kuvataidekasvatuksen kovalähtöinen historian tutkimus ja -kirjoitus olisi epätieteellistä, epämääräistä tai poikkeuksellista. Kaikkea muuta. Granö ja Koivurova ovat tutkineet oppilastoita täysin legitimeillä metodeilla täysin legitimeissä arkistoissa täysin legitimeillä asiantuntijuudella. Täten heidän tulkintansa sivuuttaminen kertoisi enemmän tieteenalojen välisestä ennakkoluuloista kuin tutkimuksesta itsestään. On myös tärkeä korostaa, ettei nykyisten pedagogisten mallien projisoimista menneisyyden oppilastoihin tule sivuuttaa pelkkänä anakronismina, joka oletettavasti sumentaa näkemyksen

49 Granö & Koivurova 2019, 149.

siitä, mitä menneisyyden kuvien tekijät *oikeasti* tunsivat ja ajattelivat. Kleinbergia, Scottia ja Wilderia mukaillen näitä huolenaiheita voidaan pitää osana ”metodologisen fetisismien” rajaamaa kysymyksenasettelua, jossa huomio keskittyy legitiimien tietämisen ja tutkimisen tapojen kykyyn (tai mahdolliseen kyvyttömyyteen) löytää ”oikea” tie menneisyyteen. Luentani pyrkimyksenä on sen sijaan ollut etsiä tulkintaa ohjaavia tienviittoja, joita historiantutkijat polullaan seuraavat, joko tietoisesti tai tiedostamattaan.

Mitä tulkinnan tienviittoja sitten itse luennassani seurasin? Aloitin esittelemällä, kuinka oppilastöiden hyödyntäminen kuvataidekasvatuksen historioissa on avannut uusia näkökulmia alan historiantutkimukseen ja -kirjoittamiseen. Palaten ajatukseen siitä, että teoreettinen luenta voi kuroa auki merkityksenannon ketjuja, pyrin ensiksi selvittämään, mikä erotti nämä uudet näkökulmat aiemmasta. Tässä erossa tärkeäksi nousi oppilastöissä nähty sanoja pakeneva tieto, jonka katsottiin poikkeavan oppikirjoista ja muista institutionaalisista lähteistä. Tämän jälkeen halusin selvittää, millä tavalla menneisyyden lasten tekemät kuvat tulivat ”poikkeavuudessaan” ymmärrettäviksi. Vaikka osaltaan niiden sisältämä ”toisenlainen” historiallinen tieto sai sanottajansa ”postmodernin käänteen kysymyksistä” (täten turvaten niiden tutkimisen institutionaalisen legitimitietin), tarjosivat kuvataidekasvatuksen alalla vaikuttavat henkilökohtaista kokemusta ja ”omaa kädenjälkeä” painottavat pedagogiset mallit hedelmällisen maaperän tämän tiedon tulkinnalle. Asettamalla lasten tekemien kuvien historiallisen tulkinnan tähän epistemologiseen kontekstiin päädyin ehdottamaan, että kuvista löytyvät lasten henkilökohtaiset kokemukset ja toimijuudet kertovat ennen kaikkea kuvien tulkintaa ohjaavista kimmokkeista ja merkityksenannon mekanismeista – toisin sanoen kaikesta siitä, jonka avulla historioitsijat historiaa kirjoittavat ja mitä kuvataidekasvattajat nykyisyydestään tietävät.

Lopuksi: Toisin tehty historia?

Tämän luvun tarkoituksena on ollut antaa esimerkki siitä, kuinka lapsuuden historioita voidaan tutkia historianfilosofisesta näkökulmasta.

Kriittisen luentani kohteena ovat olleet yksittäisiä metodeja, tutkijoita ja tutkimusaloja laajemmat merkityksentuotannon ja epistemologisen valankäytön mekanismit, joiden avulla lasten toimijuudet ja henkilökohtaiset kokemukset kirjoitetaan osaksi institutionaalisesti legitimiä historiaa. De Certeaut mukailleen näen, että vaikka näiden toimijuuksien ja kokemusten sisällyttäminen historian tutkimukseen ja -kirjoittamiseen onkin avannut mahdollisuuksia kirjoittaa uudenlaisia historioita, on tärkeä kysyä, mikä tekee historiasta ”uutta”, jos se Robert J. C. Youngin sanoja lainaten ”ei pysty hyväksymään toiseutta tai jättämään sitä ulos sisällyttämisen taloudestaan.”⁵⁰ Toisin sanoen, jos lasten toimijuuksien ja henkilökohtaisten kokemusten epistemologinen toiseus suhteessa perinteisempiin tieteellisiin auktoriteetteihin valjastetaan ylläpitämään historiatieteen kykyä hallita toiseutta, menneisyyden lapsista tulee ai-noastaan historiatieteen oman edistyksen moottoreita ja metodologisen fetisismmin pelikenttiä.

On tietysti tärkeää kysyä, mikä tässä on ongelma. Eikö tieteen kuulu-kin toimia näin? Palaan aiempaan pyrkimykseeni esittää lapsuuden historioiden tutkimuksesta ja kirjoittamisesta epistemologisia, sosiaalisia ja poliittisia kysymyksiä (metodiikan lisäksi). Näen, ettei ”historian tekeminen” ole koskaan *vain* tiedettä. Tutkimus on aina sosiaalisen toiminnan paikka, jossa laajemmat yhteiskunnalliset yhteisymmärrykset ja erimielisyydet kohtaavat. Tämä vaikuttaa siihen, kuinka historiatieteen käytäntöjä – metodiikat mukaan lukien – arvioidaan ja arvotetaan. Kuten historioitsija Kalle Pihlainen on huomauttanut, perinteisen, positivistisen tieteellisen auktoriteetin kyseenalaistamisen seurauksena historia-tieteessä ”tulkintojen välillä tehtävän arvottamisen perusta on siirtynyt enenevässä määrin pragmaattisten ja esteettisten kysymysten puolelle”, toisin sanoen ”käytännön merkityksiin sekä esitysmuotoon.”⁵¹ Huomion kiinnittyessä lapsuuden historioiden pragmatiikkoihin ja estetiikkoihin on kysyttävä, ketä nämä tarinat palvelevat, miksi ja miten.

Historian suomat palvelukset ovat toki tärkeitä. Esimerkiksi kuva-taidekasvatuksen kontekstissa ”lapsen kädenjäljen” löytyminen men-

50 Young 2004, 35. History, with capital H – – cannot tolerate otherness or leave it outside its economy of inclusion.

51 Pihlainen 2011, 9.

neisyyden kuvapinnalta antaa historiallisen todistuksen siitä, että alalla on menneisydessäkin ollut tärkeä kasvattava rooli. Toisin sanoen ”kuviksessa” ei *koskaan* ole ollut kyse *vain* kuvien tekemisestä, vaan kuvien äärellä olemisen kautta lapset ovat saaneet mahdollisuuden tarkastella elämänsä keskeisiä kysymyksiä (kuten Piironen asian ilmaisee). Kun otetaan huomioon kuvataiteen monella tapaa marginaalinen asema koulussa, metodologisesti legitimi historiallinen todistus oppilastöiden kasvattavasta tehtävästä antaa tärkeän tieteellisen tuen alan jatkuvalle tarpeelle perustella omaa olemassaoloaan. Tämän vuoksi haluan alleviivata, ettei aiempaa kriittistä luentaani kovalähtöisistä historioista tule ymmärtää pyrkimyksenä asettua alan tutkimuskentän yläpuolelle tai osoittaa, että kollegani tulkitsevat menneisyyttä *väärin*. Päinvastoin, itse kuvataidekasvattajana osallistun tiiviisti tämän epistemologisen koneiston pyörittämiseen. *Toisenlaisen* historian tutkimuksen ja -kirjoituksen kuvittelemisen on itselleni hyvin vaikeaa, ellei peräti mieletöntä: omaa oksaa kun ei kannata sahata.

Menneisyyden käyttöä nykyisyydessä ei kuitenkaan voida erottaa eettisistä kysymyksistä. Jos lapsista kirjoitetut tarinat asettuvat turvaamaan historiankirjoittajien omaa selustaa – alasta riippumatta –, voidaan kysyä, mitä menneisyyden lasten hyödynnettävyys kertoo historiatieteestä itsestään. Palaan Youngin näkemykseen Historiasta (isolla alkukirjaimella) sisällyttämisen taloutena: hän huomauttaa myös, että ”toisen omimista tiedon muotona totalisoivan systeemin sisällä voidaan – verata eurooppalaisen imperialismiin historiaan (ellei jopa projektiin), sekä toisen määrittelemistä ’toiseksi’ rasismiin ja seksismiin.”⁵² Kyse tässä kytköksessä ei ole siitä, että lapsuuden tarinat olisivat lähtökohtaisesti imperialistisia, rasistisia tai seksistisiä (kaikkea näitä ne voivat toki myös olla). Pikemminkin imperialismi, rasismi ja seksismi ovat esimerkkejä toiseuden tuottamisen ja hallitsemisen käytännteistä, jotka syrjinnän lisäksi tuottavat ja ylläpitävät toiseuteen ladattuja sosiaalisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä. Lapsuuden historioita tutkittaessa ja niistä kir-

52 Young 2004, 35. The appropriation of the other as a form of knowledge within a totalizing system can – be set alongside the history (if not the project) of European imperialism, and the constitution of the other as ‘other’ alongside racism and sexism.

joitettaessa nämä toiseuttamisen käytännöt voivat merkitä esimerkiksi sitä, että menneisyydestä tunnustetaan vain tietynlaisia ”kädenjälkiä”; jälkiä, jotka Pihlaista mukailleen asettuvat pragmaattisesti tai esteettisesti rajattuihin käsityksiin toimijuuksista ja kokemuksista, joiden avulla tutkijat nykyisyyttään hahmottavat. Näitä tutkimusta ohjaavia mieltymyksiä ei voida häivyttää entistä tarkemmilla tai ”tieteellisimmillä” metodeilla, vaan de Certeau hengessä näen, että tarvitaan myös sellaisia historianfilosofioita, joiden etiikka – runouden tavoin – haastaa menneisyyden suoria käyttötarkoituksia.

Lopuksi voidaan todeta, että käsillä oleva luku on pyrkinyt etsimään tulokulmia seuraaviin spekulatiivisiin kysymyksiin: Kuinka asettaa historiatieteen auktoriteetti todella alttiiksi toiseudelle, jota historioitsijat alasta riippumatta pyrkivät tekemään tunnetuksi määrittelemällä, rajaamalla ja hallitsemalla käsitteillään ja metodologisilla rakennelmillaan? Minkälaista historianfilosofiaa ja metodiikkaa lapsuuden historioidelle tämä lähestymistapa vaatii? Nämä(kään) kysymykset eivät ole ongelmattomia. Pitämällä lapsia *täysin* toisina ja erillisinä tieteestä tullaan nimitäin helposti uusintaneeksi sitä toiseuden ja samuuden välistä jännitettä, jota de Certeau kirjoituksissaan analysoi. Myös lähestymällä menneisyyden lapsia pelkkinä historiografisina konstruktiona on vaarana, että tutkimuksessa keskitytään historiatieteen epistemologisen koneiston toimintaan lasten kustannuksella. Näiden mahdollisten sudenkuoppien takia haluan korostaa, ettei lähestymistapani tarjoa yhtä, kaiken kattavaa ratkaisua niihin monitahoisiin kysymyksiin, joita tässä luvussa toivon nostavani esiin. Tämä ei ole silkkaa vastuunpakoilua, vaan ennemmin kyseessä on pyrkimys pitää lapsuuden historioiden tutkimus, opetus ja opettaminen epistemologisesti avoinna toimijuuksille ja kokemuksille, jotka voivat radikaalistikin muuttaa historiatiedettä itseään.⁵³ De Certeau hengessä tämä tarkoittaa, että lapsuuden historioiden tulevia suuntaviivoja olisi ehkä parempi hakea Historian toisten sijaan toisista historioidista.

53 Vastaavaa radikaaliin muutokseen tähtäävää epistemologista avoimuutta ovat peräänkuullutaneet muun muassa alkuperäiskansoihin kuuluvat dekolonialisaatiotutkijat. (Ks. Kuokkanen 2007.)

KIRJALLISUUS

- Ahearne, Jeremy 1995: *Michel de Certeau. Interpretation and its Other*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, Judith 2001: What is critique? An essay on Foucault's virtue [verkkoaineisto]. Wien: eipcp – European Institute for Progressive Cultural Policies.
<https://transversal.at/transversal/o806/butler/en>. Viitattu 18.3.2021.
- de Certeau, Michel 2002: *L'écriture d l'histoire*. Pariisi: Éditions Gallimard.
- de Certeau, Michel 2016: *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*. 3. painos. Pariisi: Éditions Gallimard.
- de Certeau, Michel – Cifali, Mireille 2002: Entretien, mystique et psychanalyse. *Espaces Temps*, 80–81, 156–175. <https://doi.org/10.3406/espas.2002.4209>
- Depaepe, Marc – Henkens, Bregt (toim.) 2000: *The challenge of the visual in the history of education*. Ghent: CSHP.
- Derrida, Jacques 1998: *Archive fever*. Kääntänyt Eric Prenowitz. Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press. Ranskankielinen alkuteos 1995.
- Dussel, Inés – Priem, Karin 2017: The visual in histories of education. A reappraisal. *Paedagogica Historica*, 53 (6), 641–649. <https://doi.org/10.1080/00309230.2017.1392582>
- Efland, Arthur 1992: The Finnish art education history project. Teoksessa *Images in time. Essays on art education in Finland*. Toimittaneet Maria Laukka, Merja Lähteenaho ja Pirkko Pohjakallio. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, Taidekasvatuksen osasto, 11–15.
- Glissant, Édouard 1997: *Poetics of relation*. Kääntänyt Betsy Wing. Ann Arbor: The University of Michigan Press. Ranskankielinen alkuteos 1990.
- Granö, Päivi 1998: Muistin kuvat. Teoksessa *Me tutkimme. Taidekasvatuksen jatko-opiskelijoiden menetelmällisiä puheenvuoroja*. Toimittaneet Marjatta Saarnivaara ja Inkeri Sava. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 89–108.
- Granö, Päivi 2000: *Taiteilijan lapsuuden kuvat: Lapsuus ja taide samassa hetkessä*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Granö, Päivi 2001: Kuvaan merkitty muisti – muistilla merkitty taide. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toimittaneet Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 238–257.
- Granö, Päivi – Keskitalo, Anne – Ronkainen, Suvi (toim.) 2013: *Visuaalisen kokemus – johdatus moniaistiseen analyysiin*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Granö, Päivi – Koivurova, Anniina 2013: Koululaiset kotiseudun representoijina toisen maailmasodan jälkeen Suomen Länsi-Lapissa ja Ruotsin Tornionlaaksossa. *Kasvatus & Aika*, 7 (4), 6–26. <https://journal.fi/kasvatusjaika/article/view/68666>. Viitattu 15.9.2022.
- Granö, Päivi – Koivurova, Anniina 2019: Lapsen piirtämä pohjoinen perhe 70 vuoden takaa. Kuvan tulkinnan metodiset valinnat. Teoksessa *Jälkikuvia, kuvan jälkiä. Lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkiminen*. Toimittaneet Päivi Venäläinen, Jemina Lindholm, Seija Kairavuori, Tiina Pusa ja Susanne Ylönen. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, 147–167.
- Grosvenor, Ian – Lawn, Martin – Rousmaniere, Kate (toim.) 1999: *Silences & images. The social history of the classroom*. New York: Peter Lang.

- Heikkilä, Elina – Tuovinen, Taneli (toim.) 2014: *Uusi taidekasvatusliike*. Helsinki: Aalto ARTS Books.
- Hints, Merja 1998: *Mahdottoman rajoilla*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kleinberg, Ethan – Scott, Joan Wallach – Wilder, Gary 2020: Theses on theory and history. *History of the present*, 10 (1), 157–165. <https://doi.org/10.1215/21599785-8221515>
- Koivurova, Anniina 2010: *Kuvien rajat. Toivotut ja torjutut kuvat kuvataidettunnin sosiaalisessa tilassa*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Koivurova, Anniina 2013: Enemmän kuin osiensa summa. Sanallisen-kuvallinen kerronta-tapahtuma. Teoksessa *Visuaalisen kokemus – johdatus moniaistiseen analyysiin*. Toimittaneet Päivi Granö, Anne Keskitalo ja Suvi Ronkainen. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 25–42.
- Koro-Ljungberg, Mirka 2010: Validity, responsibility, and aporia. *Qualitative Inquiry*, 16 (8), 603–610. <https://doi.org/10.1177/1077800410374034>
- Kuokkanen, Rauna 2007: *Reshaping the university. Responsibility, indigenous epistemes, and the logic of the gift*. Vancouver ja Toronto: UBC Press.
- Malinen, Antti – Vahtikari, Tanja 2021: Feeling the nation through exploring the city: Urban pedagogy and children's lived experiences in postwar Helsinki. Teoksessa *Lived nation as the history of experiences and emotions in Finland, 1800-2000*. Toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki ja Tanja Vahtikari. Cham: Palgrave Macmillan, 319–347. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_13
- Mietzner, Ulrike – Myers, Kevin – Peim, Nick (toim.) 2005: *Visual history: Images of education*. Oxford: Peter Lang.
- Mustola, Marleena – Mykkänen, Johanna – Böök, Marja Leena – Kärjä, Antti-Ville (toim.) 2015: *Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Muukka-Marjovu, Alma 2019: Suomalaisen taidekasvatuksen synnyillä opettaja Lilli Törnuddin matkassa. *Kasvatus & Aika*, 13 (1), 19–35. <https://doi.org/10.33350/ka.69803>
- Nieminen, Marjo 2008: Uuden historian linjauksia. *Kasvatuksen historian ENSYklopedia. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura* [verkkoaineisto]. <https://www.kasvhistseura.fi/julkaisut/kasvatuksen-historian-ensyklopedia/tekstj%c3%a4-alan-tutkimusmetodologiasta-ja-menetelmist%c3%a4/5>. Viitattu 1.11.2021.
- Opetushallitus 2014: *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus.
- Pihlainen, Kalle 2011: Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö. *Kasvatus & Aika*, 5 (3), 5–17. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68404>. Viitattu 1.11.2021.
- Piironen, Liisa 1995: Leikissä taiteen ainekset. Teoksessa *Kuvien maailma*. Toimittanut Inari Grönholm. Helsinki: Opetushallitus, 13–44.
- Pohjakallio, Pirkko 1992: A hundred years of art education in Finland – An exhibition. Teoksessa *Power of images*. Toimittanut Liisa Piironen. Helsinki: InSEA Finland ja The Association of Art Teachers in Finland, 86–93.
- Pohjakallio, Pirkko 1996: Kuvitella vuosisata. Teoksessa *Kuvitella vuosisata. Taidekasvatuksen juhlaKirja*. Toimittaneet Liisa Piironen ja Antero Salminen. Helsinki: Taidekasvatuksen osasto, Taideteollinen korkeakoulu, 19–29.

- Pohjakallio, Pirkko 1998: New and old. Multimedia as a tool for providing interpretation and meaning. Reflections on the Finnish Art Education History Project. *International Journal of Art and Design Education*, 17 (3), 293–310.
<https://doi.org/10.1111/1468-5949.00139>
- Pohjakallio, Pirkko 2005: *Miksi kuvista? Koulun kuvataideopetuksen muuttuvat perustelut*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Pohjakallio, Pirkko 2009: Kuvataidekasvatuksen historiaa tutkimassa. *Kasvatus & Aika*, 3 (3), 133–151. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68116>. Viitattu 1.11.2021.
- Rifkin, Mark 2017: *Beyond settler time. Temporal sovereignty and indigenous self-determination*. Durham ja Lontoo: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822373421>
- Räsänen, Marjo 1993: *Kuvasta kokemukseksi. Kokemuksellinen oppiminen taidekuvan tarkastelussa*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Räsänen, Marjo 1997: *Building bridges*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Räsänen, Marjo 2015: *Visuaalisen kulttuurin monilukukirja*. Helsinki: Aalto-yliopiston Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu.
- Saari, Antti 2011: *Kasvatustieteen tiedontahto. Kriittisen historian näkökulmia suomalaiseen kasvatukseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Sava, Inkeri 2004: *Katsomme – näemmekö? Luovuudesta, taiteesta ja visuaalisesta kulttuurista*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Smith, Linda 2012: *Decolonizing methodologies*. 2. painos. Lontoo: Zed Books.
- Tervo, Juuso 2019: Mistä kuva todistaa? Arkistoidut oppilastyöt, historiankirjoitus ja kuvataidekasvatuksen historian toisinkirjoittaminen. Teoksessa *Jälkikuvia, kuvan jälkiä. Lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkiminen*. Toimittaneet Päivi Venäläinen, Jemina Lindholm, Seija Kairavuori, Tiina Pusa ja Susanne Ylönen. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 169–190.
- Varto, Juha 2009: *Basics of artistic research*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Venäläinen, Päivi – Lindholm, Jemina – Kairavuori, Seija – Pusa, Tiina – Ylönen, Susanne (toim.) 2019: *Jälkikuvia, kuvan jälkiä. Lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkiminen*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Weaver, John A. – Snaza, Nathan 2017: Against methodocentrism in educational research. *Educational Philosophy and Theory*, 49 (11), 1055–1065.
<https://doi.org/10.1080/00131857.2016.1140015>
- Young, Robert J. C. 2004: *White mythologies*. 2. painos. Lontoo: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203461815>

Kirjoittajatiedot

Kaisa Vehkalahti, FT, dos., on yliopistonlehtori Jyväskylän yliopistossa ja toimii akatemiaturkijana suomalaisen maalaisnuoruuden historiaa käsittelevässä tutkimushankkeessa *Rural Generations on the Move. Cultural History of Rural Youth, 1950–2020* (2019–2024). Vehkalahti on erikoistunut lapsuuden ja nuoruuden historiaan, muistitietotutkimukseen, maaseutututkimukseen sekä tutkimuseettisiin kysymyksiin.

 <https://orcid.org/0000-0001-7740-5645>

Essi Jouhki, FT, työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistossa. Hänen tutkimuksensa painopisteet liittyvät lapsuuden ja nuoruuden historiaan, kasvatuksen ja koulutuksen historiaan sekä muistitietohistoriaan.

 <https://orcid.org/0000-0002-5243-8552>

Sanna Lipkin, FT, työskentelee yliopistotutkijana Oulun yliopistossa. Hän on tekstiiliarkeologian dosentti Turun yliopistossa. Vuosina 2019–2023 hän on johtanut akatemiahanketta *Lapsuus 1500–1900-luvuilla – menneisyyden lapsuuden uudet tutkimusmenetelmät*. Yksi hänen tutkimusintresseistään on tunteiden merkitys menneisyyden lasten elämässä.

 <https://orcid.org/0000-0002-4736-208X>

Johanna Sitomaniemi-San, KT, toimii Suomen Akatemian rahoittamana tutkijatohtorina Oulun yliopistossa. Hänen tutkimuksensa ovat käsitelleet kasvatustieteen, lapsudentutkimuksen sekä akateemisen opettajankoulutuksen historiaa.

 <https://orcid.org/0000-0002-3432-7373>

Tiina Kuokkanen, FT (arkeologia), FM (historia), on historiallisen ajan arkeologiaan erikoistunut tutkija, joka on viimeisimmäksi (2019–2022) työskennellyt tutkijatohtorina Oulun yliopistossa. Hänen uusin tutki-

muksensa käsittelee lapsuuden ja nuoruuden materiaalista kulttuuria dokumentaarisissa lähteissä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-6797-4059>

Eerika Koskinen-Koivisto, FT, dos., työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopistossa. Hän johtaa SENSOMEMO-hanketta (Suomen Akatemia 2020–2024), jossa tutkitaan affektiivisiä esinesuhteita. Hän on tutkinut myös toiseen maailmansotaan liittyviä lapsuusmuistoja ja materiaalista kulttuuria sekä elämäkerrontaa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Kirsi-Maria Hytönen, FT, on etnologi ja yliopistotutkija Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut naisten sota-ajan työhön liittyvää muistitietoa sekä kokemuksia epäkohdista ja kaltoinkohtelusta sijaishuollossa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3460-7508>

Zsuzsa Millei, PhD, toimii professorina Tampereen yliopistossa sekä vierailevana professorina Göteborgin yliopistossa Ruotsissa. Hänen tutkimuksensa kohdistuu lapsen politiikkaan varhaislapsuuden instituutioissa. Millein viimeaikaisin tutkimus on keskittynyt lapsuusmuistoihin (jälki)sosialistisissa yhteiskunnissa, arjen nationalismiin sekä mikrobialisiin yhteisöihin.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-4681-6024>

Iveta Silova, PhD, on professori ja Global Engagement -yksikön apulaisdekaani Mary Lou Fulton Teachers Collegessa Arizona State Universityssä Yhdysvalloissa. Hän yhdistää jälkisosialistisia, jälkikolonialistisia ja dekolonialistisia näkökulmia koulutukseen kohdistuvassa tutkimuksessaan. Silovan erityisiin tutkimusintresseihin kuuluvat lapsuusmuistot, ekofeminismi sekä ympäristöllinen kestävyys.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8897-8016>

Nelli Piattoeva, KT, toimii apulaisprofessorina kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunnassa Tampereen yliopistossa. Hänen tutkimuksensa

tarkastelee, kuinka digitalisaatio ja kvantifikaatio toimivat koulutuksen hallinnan etäteknologioina. Hän tutkii myös sosialismin ja jälkisosialismin ajan lapsuutta ja koulutusta erityisesti muistojen sekä alueella tuotetun tutkimuksen kautta.

 <https://orcid.org/0000-0003-0963-1901>

Antti Malinen, FT, dos., on Suomen Akatemian tutkijatohtori ja erikoistunut lapsuuden, lastensuojelun ja perhe-elämän historiaan. Hän ylläpitää lapsuuden historiaan erikoistunutta verkkosivustoa ja Instagram-tiliä.

 <https://orcid.org/0000-0002-1967-5871>

Helena Ristaniemi, FM, viimeistelee väitöskirjaansa Oulun yliopiston historian oppiaineessa. Hän tutkii historiatietoisuuden merkityksiä saamelaisalueen tyttöjen elämässä. Ristaniemen kiinnostuksenkohteita ovat muun muassa uusmaterialismi ja nuorisolähtöiset tutkimusmenetelmät.

 <https://orcid.org/0000-0003-0107-2789>

Tiina Väre, FT (arkeologia), KTM, toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina Oulun yliopistossa. Hänen asiantuntemusalojaan ovat osteologia, paleopatologia, muumiotutkimus ja stabiili-isotooppianalyysit. Vuosina 2020–2023 hän on kartoittanut varhaismoderneja rintaruokintatapoja Suomen rannikkoalueella arkeologisen hammasluun stabiili-isotooppi-analysien avulla.

 <https://orcid.org/0000-0002-6558-5359>

Ville Vuolanto, FT, dos., on historioitsija ja yliopistonlehtori Tampereen yliopistossa, jossa hänen vastuualueenaan on latinankielisen kulttuurin ja latinan kielen opintokokonaisuus. Hän on tutkinut lapsia, perhettä ja sosiaalihistoriaa Rooman valtakunnassa, varhaiskristillisyydessä ja myöhäisantiikissa.

 <https://orcid.org/0000-0002-4374-7150>

Raita Merivirta, PhD, dos., toimii ma. yliopisto-opettajana Tampereen yliopistossa. Hän on tutkinut jälkikoloniaalista kirjallisuutta ja elokuvia, kolonialismin historiaa ja juuri päättyneessä Suomen Akatemian tutkijatohtorin projektissaan (2019–2022) kolonialistista diskurssia vanhemmassa suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8396-1098>

Heta Mulari, FT, toimii tutkijana yhteiskuntatieteiden tiedekunnassa Tampereen yliopistolla. Hänen tutkimuksellisia kiinnostuksenkohteita ovat muun muassa lasten- ja nuorisoeelokuvat, tyttöyden kulttuurihistoria, urbaanit nuorisokulttuurit sekä keholliset ja osallistavat tutkimusmenetelmät.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-7861-5038>

Kati Launis, FT, on tutkija ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Turun yliopistossa. Hän on tutkinut Suomen ensimmäisiä naisten kirjoittamia romaaneja, työväenkirjallisuutta, sairauden ja lapsuuden merkityksiä ja lukemiskulttuuria sekä perehtynyt viime aikoina digitaaliseen kirjallisuudentutkimukseen.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

Jutta Ahlbeck, PD, on sosiologi ja tieteiden historian dosentti. Hän toimii Åbo Akademiassa tutkijana Svenska kulturfondenin rahoittamassa hankkeessa Minoritetsvälfärd och reproduktion. Ahlbeck on erikoistunut sairauden ja terveyden tutkimukseen, psykiatrian ja lapsuuden historiaan, poikkitieteelliseen metodologiaan sekä liikkuvan kaupankäynnin ja kulutuksen historiaan.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3858-0349>

Päivi Lappalainen on kotimaisen kirjallisuuden professori emerita Turun yliopistossa. Hän on tutkinut muun muassa realismin ja naturalismin ajan naiskirjailijoita, suomalaista lasten- ja nuortenkirjallisuutta, erityisesti tyttökirjoja ja Topeliuksen lapsikuvauksia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-0942-0138>

Kirsi Tuohela, FT, on kulttuurihistorian dosentti Turun yliopistossa. Hän on tutkinut naisten kirjoittamisen historiaa, omaelämäkertoja, melankolian ja psyykkisen sairastamisen historiaa sekä lapsuuden ja perheen historiaa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-5766-5711>

Tuomas Laine-Frigren, FT, toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopistossa. Hänen tutkimuskohteitaan ovat lapsuuden ja mielenterveyden historia, lasten siirtolaisuus sekä lapsuuteen kohdistuneet asiantuntijadiskurssit, instituutiot ja politiikat 1900-luvun Suomessa ja Euroopassa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-7568-297X>

Laura Tiitinen, YTT, työskentelee sosiaalityön yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopiston Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksessa. Hänen aiempi tutkimuksensa on kytkeytynyt valta-analytiikkaan muun muassa sosiaalialan viestinnän tutkimuksen alueella.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-0980-9311>

Timo Harrikari, YTT, dos., toimii sosiaalityön tutkimusprofessorina Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL:ssä, ja hänen erityisalanaan ovat haavoittuvassa asemassa olevat lapset ja nuoret. Harrikari on tutkinut lapsuutta ja nuoruutta, erityisesti lastensuojelua ja nuorisorikollisuutta yhteiskunnallisina ilmiöinä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0091-5959>

Juuso Tervo, PhD, työskentelee vanhempana yliopistonlehtorina Aaltoyliopiston Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulussa. Hänen tutkimuksensa keskittyy kuvataidekasvatuksen historiaan, filosofiaan ja politiikkaan.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-5938-7890>

Abstract

*A Guide to Studying the History of Childhood:
Multidisciplinary Perspectives and Methods*

This edited volume is a handbook of research methodologies for the history of childhood. The history of childhood is a vibrant, multidisciplinary field that incorporates a rich variety of methodological approaches developed in disciplines across the social sciences and humanities, including archaeology, education, ethnology, literature, and history. The volume presents a collection of chapters that engage a range of different research traditions and employ different research material, conceptual tools, and methods of analysis for the historical study of childhood. In doing so, the volume attends to issues specific to the study of children and childhood, such as those related to research ethics and the theoretical complexities of defining ‘the child’ and ‘childhood’. While the central focus is on the history of childhood in Finland, the volume also includes international and transnational cases, contexts, and perspectives.

Asiahakemisto

A

aatehistoria 48, 295–296
aboriginaali 323–324, 327, 329–334
affektit 139, 153, 163–164, 166, 172, 175–176,
179, 183, 185, 231, 353–354, 383, 400
aistit 19, 92, 185
aktivismi 341, 348, 350
alaikäiset 221, 362, 437, 438–440
alkoholi 146, 345, 353, 356, 411, 414, 443
antiikintutkimus 295, 298
arjen historia 37, 41, 296, 305
arkeologia 9, 16–17, 20–21, 75–81, 87–88,
101, 248, 251, 277
arkioppiminen 20, 194–197, 204
arkistot 63, 399, 402, 416, 482
arkku 85, 91–93, 95, 97, 101
asiakirjat 27, 56, 59, 60
asosiaalisuus 433–434, 447
auctoriteetti 200, 474, 477–479, 489, 491,
493

B

biologia 11, 40, 48, 78, 80, 82, 85, 89, 123,
142, 146, 150, 248, 293, 370, 375–376, 397,
442–443, 445

D

dekolonisaatio 234, 316, 479
demografinen tutkimus 44, 47, 76, 297
diskurssi 23, 60, 117, 124, 127, 184–186,
303, 315–316, 318–325, 328–330, 367–369,
372–374, 386, 404, 430, 434, 436, 439,
458–459
diskurssianalyysi 24, 64, 318, 322, 335, 371,
425

E

eettisyys 18, 25, 28, 139, 143–145, 147, 157,
174–175, 184, 209, 478, 481, 492
egotekstit 124

eloisa muisto 124

elämyksellisyys 195, 197, 204
elämänjano 20, 221, 228, 235–238, 240–241
elämänvaihe 11, 111–113, 119, 121, 129, 131,
235, 254, 295, 297, 367, 375, 386, 445
emootiot 166, 172, 178, 185
empaattisuus 20, 143–147, 156–157, 237, 405
epistemologia 27–28, 163, 165, 175, 226,
430–431, 437, 474–476, 478, 480–481,
484, 486, 488–493
esimoderni aika 11, 38, 42, 291, 293, 297,
307, 310
etnometodologia 425, 428
eufemismit 414

F

feminiinisyyt 347, 352
feminismi 340–341, 347
figuuri 368–372, 375, 377–387, 467

G

genealogia 6, 7, 15, 24, 28, 340–341, 347–
348, 357, 452–460, 468–469

H

haastattelu 5, 17–20, 59, 60, 118, 138–146,
153, 155–157, 220, 226–231, 233–238, 241–
242, 349, 401, 416
hallinnan analytiikka 445
hauta-asu 10, 75, 85–86, 92, 94
historiakulttuuri 219, 222–223, 225, 240–
241, 353, 399
historianfilosofia 7, 28, 474, 478, 493
historiantutkimus 41, 49, 65, 241, 327, 399,
401, 484, 487, 489
historiatietoisuus 219, 221–226, 240, 242
historiografia 341, 347
History from below 41, 56, 403
hyvinvointivaltio 11, 46, 57
häpeä 65, 123–124, 127, 148, 238, 355–356

I

identiteetti 20, 116–117, 121, 219, 300, 303, 309–310, 328, 335, 382, 485
ideologia 51, 318
ikä 78, 82, 85, 111, 121, 308, 401
imetyks 21, 272
imperialismi 323, 492
intersektionaalisuus 17, 78, 101, 294–295, 303, 308
intertekstuaalisuus 329
isotooppi 21, 79, 249–255, 257–259, 261, 265–267, 269–270, 272–277, 279–280
isoäiti 181, 299, 302, 305, 308

J

jälkikolonialismi 321, 318
jälkisosialismi 499
jälkistrukturalismi 479
jäsenkategoria-analyysi 27, 424–425, 428

K

kaltoinkohtelu 16, 18, 42, 46, 64–65, 138, 140, 147, 151, 382
kansalaisuus 41, 167, 295, 315–316, 334, 355, 376
kapinallisuus 294, 384, 387
kasvatuksen historia 11, 28, 54, 296, 481–485
kasvatus 11, 13, 23, 116, 192, 211, 364, 373–376, 381, 407, 410–412, 424, 434, 438, 440, 441, 443–444, 456, 461–464, 467
kasvatustieteologia 456, 464
kasvatusteoria 458
kasvatustiede 9, 14, 373, 465, 469, 483
kategoriat 27, 36, 76, 82, 115, 127, 131, 297, 343, 373, 377, 424–434, 436–446
kaukoluku 367
kaunokirjallisuus 24, 43, 118, 301, 318, 325, 364–365, 367–368, 372, 382–384, 386–387
keho 19, 114, 123–127, 166, 172, 176, 178, 185, 195, 258, 262–263, 275–276, 279, 354
kerronnallisuus 185, 301, 330, 340, 345–346, 353
keskonen 87–88

kirjallisuuden tutkimus 9, 335
kirjallisuus 18, 24, 43, 316, 319–320, 343, 354, 363–365, 381, 383, 386
kirjeet 22, 43, 56, 61, 249, 264, 298, 327, 399, 406–412
kirjoituskeruu 113–114
kokemus 6, 8, 10, 13, 19, 22, 47, 50, 55, 59–61, 65, 80, 115–116, 123, 125–126, 129, 131, 138–142, 145–150, 154–158, 163–164, 185–186, 192, 194, 221, 223, 231, 237, 239, 291, 295, 298, 302–309, 346, 356, 383, 395, 401, 403–404, 414–417, 469, 475, 478, 481, 484–485, 487–488, 491
kokemuksyhteisö 22, 60, 291, 299, 303–305, 308, 310
kollektiivinen biografia 18, 162–166, 185
kolonialismi 6, 16, 16, 23, 41, 65, 197, 234, 315–335, 479
komiteamietintö 435
konstruktivistinen tutkimus 64–65
konteksti 6, 16, 19, 24, 26–27, 44–46, 50, 61–62, 79–80, 85–87, 98–99, 113–114
139, 143–144, 156, 164, 168, 175, 184–186, 209, 220, 224–225, 231, 233–235, 271, 295, 302, 306, 316–318, 321, 325, 327–329, 333, 336, 341–343, 345–351, 357, 362, 368, 371, 377, 396, 401, 410, 416–417, 428–432, 436, 442, 446, 448, 463, 468, 475, 478–491
kotiseutuoppi 203–204, 469
koulu 11, 14, 23, 26, 38, 46, 51–53, 57–60, 64–65, 93–95, 119–128, 151, 167, 181–184, 192–200, 202–205, 209–210, 219–226, 233, 238–239, 299–300, 305, 309, 329, 345–346, 364, 368, 374–376, 402, 408–411, 433, 441–447, 466, 482, 484, 487–480, 492
kritiikki 22, 35, 43, 48, 51, 60–62, 115, 178, 227, 280, 294, 417, 475–481
kulttuurihistoria 368, 404
kulttuurinen kuuluminen 233–238
kulttuurinen muisti 148
kuvalliset lähteet 481, 483
kuvataidekasvatus 478, 481–486, 488–492
kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät 44–45

kylmä sota 5, 18, 162–163, 167–168, 350
kylätutkimus 20, 191–197, 208–209
köyhyys 353, 372, 382

L

lainvalmistelu 424–425, 428–430, 432,
434–437, 439, 441–448
lapsen hauta 21, 80, 88–89, 92–93
lapsihahmo 39, 369, 382–383, 385–836
lapsikuolleisuus 88, 94, 249, 263–264, 269,
273, 280, 365, 372
lapsilähtöinen tutkimus 15, 51, 56, 61, 66
lapsitiede 24, 364–368, 372–373, 376–377,
382, 386–387
lapsityö 53
lapsuuskäsitys 11, 35, 37, 39, 44, 49, 51, 65,
77
lasten ääni 118–119
lastenkirjallisuus 6, 23–24, 63, 315, 318–321,
334, 385–386
lastenlehdet 319, 321, 328
lastensiirot 27, 396–399, 401, 406–407,
409–414
lastensuojelu 18, 26–27, 46, 57, 64–65, 116,
138, 140, 191, 362, 402, 411, 424, 426–431,
434–448
legitimiteetti 483, 490
leikki 60, 97–99, 101, 103, 111, 115, 116,
120–122, 152–154, 196, 208, 374, 376, 385,
402, 417, 462
lelut 86–87, 96–97, 101, 117, 152, 298, 417,
456
liminaalisuus 11, 75
lingvistinen käänne 22, 49–50, 60, 64
luokka 13, 22, 42, 48–49, 53–54, 154–156,
264, 266, 382, 401, 425, 440
luonto 19, 82, 93, 196, 205–209, 230,
251–252
lähdekritiikki 43, 60–61, 417
lähiluku 27, 58, 114, 139, 196, 341–342, 348,
356, 367, 371, 431–432, 448, 488
lääketiede 44, 48, 80, 248, 268, 347, 365,
372–373, 442–443

M

maaseutu 84, 101, 195, 198, 203, 206, 208,
264, 268
materiaalisuus 13–14, 19–20, 78–82, 85–88,
92–101, 123, 153–155, 189–209
melankolia 348, 350–351, 354
mentaliteettihistoria 37, 22–25
moderni 11, 35, 38–39, 42, 54, 291–295,
298, 344–347, 372, 382–383, 386, 423–426,
429–430, 435–438, 447–448
monitieteisyys 9–10, 13–17, 22, 25, 40, 49,
54–58, 65–66, 78–80, 111, 221, 368, 386,
395
moraali 139–140, 150, 317, 376, 424–428,
433–434, 439–440, 448
muistaminen 19, 60, 113–118, 166, 230, 237,
240, 300, 365, 367, 381, 400
muistelukerronta 139, 142, 154
muistitieto 19, 59, 115, 152, 174, 193–194,
201, 204, 208, 399
muumio 85, 91, 98, 279

N

naishistoria 16, 41, 46–48, 52–54, 297
narratiivisuus 20, 50, 57, 60, 164, 167, 222,
226, 242, 302, 346, 352, 453
neoliberalismi 348
normaalius 6, 23, 27, 270–275, 368, 372–377,
387, 423–431, 440–447
n-sana 317, 324, 329–331, 454
nuorisoeokuva 340, 342–348, 352–353
nuorisorikollisuus 501
nuorisotutkimus 14, 112, 129
nuortenkirjallisuus 316–320, 323–325, 329,
334–335
nuoruus 83, 112–114, 117–121, 125–126, 129,
131
nykyisyyden historia (*History of the Present*)
28, 431, 454, 467

O

objektiivisuus 403
oikeusnormit 428–430, 432, 434, 437
oikeustiede 430

omaelämäkerta 5, 17, 24, 111–119, 123–130,
235, 353, 365–368, 372, 377–383, 386–387
omavaraisuus 202
opetussuunnitelma 203, 210, 224, 456–463
oppija 200, 461, 463, 465
oppiminen 5, 19–20, 78, 86, 96, 191–211,
237–239, 456, 462–470, 484–485, 489
orientalismi 322
orjat 299–302, 309, 322
osteoarkeologia 21, 79–82

P

pahantapaisuus 440–441, 443–448
pakolaiset 403, 414–416
paluumuuttajat 404, 406, 410, 416
pedagogiikka 181, 308, 367, 372–376, 385,
462–469, 484, 486–490
pelaaminen 300
performatiivisuus 115–116, 122–125, 295,
298
perhehistoria 14, 16, 43–47, 52, 65, 225, 297
pitkittäistutkimus 228, 257, 272
poikkeavuus 89, 95, 250–252, 279, 320, 372,
377, 425–428, 433–434, 444–448
politiikka 37, 41, 53, 160, 356, 368, 397, 428
populaarikulttuuri 59, 113, 129, 148, 225,
241, 332, 347
posthumanismi 19, 123
primitiivinen 42, 323–324, 332, 373
psykologia 42, 44
psykologia 11, 39, 43, 48, 81–82, 92, 97, 196,
344, 347, 370–387, 443, 456, 464–467
psy-tieteet 372

R

rakkaus 95, 297, 340, 374, 380–381
rasismi 317–322, 335, 492
realismi 383
representaatiot 317, 369, 371, 383, 404, 434,
477
ristiinluku 341–342, 346–348, 357
rodullistaminen 6, 23–24, 315–329
rotu 17, 24, 78, 316–323, 328–329, 331,
335–336

ruokintasarvi 264–265
ruumiillisuus 5, 14, 19, 53, 172, 189, 332

S

saamelaisuus 220, 225, 228, 232–233, 237,
239–241, 320
siirtolaisuus 327, 331, 357, 407, 415–416
sivistys 13, 300, 320, 323, 332, 376, 379,
440, 456
sopeutuminen 148, 182, 210–211, 307,
396–397, 402–406, 411, 445–448
sosiaalhistoria 16, 36, 41–47, 50, 54, 63–64,
296, 403–405
sosialisaatio 11, 48, 56–57, 66, 75–76, 85–87,
92, 96–97, 101, 293–294, 297, 404
sosialismi 162–170
sosiologia 25, 40–41, 48, 51, 54, 59, 115, 119,
221, 368, 386, 395
sotalapsi 27, 138, 144, 149–150, 153, 211,
396–399, 401–402, 412, 416
stereotypiat 163, 332, 385
subjektiivisuus 10, 18, 77, 115, 118, 120, 126,
131, 165, 179, 378
sukupuolikonflikti 344
sukupuoli 17, 48–54, 57–60, 65, 75–78,
84–87, 113–115, 121–126, 165, 168, 205,
267, 272, 295, 302, 308, 322–325, 345–346,
374–376, 382–385, 397, 401, 441
sukupuolihistoria 14, 16, 53, 57, 65, 115
suojelukasvatus 424, 435, 440–441

T

taidelähtöiset menetelmät 163, 227
tarjouma 20, 195–196, 204, 207, 209–211
tasa-arvo 41, 78, 169, 267, 345–346, 352
teoria 10, 19, 28, 48–51, 57, 78–80, 112, 122,
178–179, 317–322, 325, 328, 334–338, 443,
454–458, 464–467, 477
tiedon arkeologia 27, 431–434, 439,
446–448
tietohierarkia 168
tilallisuus 19, 116, 126–129, 378
toimijuus 13, 16–25, 28, 36, 46, 49–66,
75–78, 116, 129, 131, 162–164, 177–179,

- 182–185, 291–310, 403–405, 415, 469,
475–495
- toinen maailmansota 48, 138, 141, 148, 238,
293, 382, 396, 399, 404, 406
- toiseus 17, 28, 75, 119, 316, 330–331, 474–
477, 479–484, 489–493
- traditiot 9, 16, 23, 33–36, 45–47, 55, 61–65,
221–222, 240–242, 429, 439, 484
- transnationaali 226, 334
- tulevaisuus 162, 167, 219–228, 233, 236–
242, 248, 343, 350, 363, 367, 376, 399, 407,
414–416, 431, 434
- tunteet 8, 13–21, 44, 65, 75–77, 87, 91–97,
101–103, 115–123, 126, 137–139, 143–157,
173–186, 193–197, 237, 300–310, 350–358,
372, 381–383, 400, 409–412, 457, 464–
469, 485–487
- tunteiden historia 13, 44, 65, 193, 196, 353
- tyttötkutkimus 344
- työ 80, 99, 168, 197, 208–209, 269, 331
- työläisperheet 52, 84, 385, 436, 477
- U
- uteliaisuus 28, 376, 453, 455–469
- uusmaterialismi 5, 15, 19–20, 116, 191–197
- V
- vaikeneminen 139, 148–150, 487
- valkoisuus 320, 328–331, 333–335
- valokuvat 20, 171, 221, 228, 231, 234, 235,
242
- vanhemmuus 27, 43–45, 56, 86, 90–91,
95–97, 101, 117–121, 138, 148–157, 181–183,
198, 205, 210, 225, 237–242, 264–268,
272, 297–298, 307–309, 374, 397–412, 433,
447, 456
- varhaiskasvatus 141, 462–463
- vastakarvaan lukeminen (*reading against
the grain*) 57–58, 60, 405, 460
- vastasyntynyt 85, 87–91, 101–102, 258, 265,
273
- viattomuus 50, 93, 98, 137, 321, 333–334,
370, 379, 383, 387
- viranomaisarkistot 15, 26–27, 58–59, 399
- visuaaliset menetelmät 6, 15, 20, 59, 219
- väestöhistoria 46–47, 54, 63, 65
- väestönkasvu 249, 264
- Y
- yhteiskuntatieteet 48–49, 53, 62, 165, 194,
291, 430, 485
- yhteyttäminen 256, 276
- yksilöhaastattelu 138
- ylisukupolvisuus 20, 225, 239
- ympäristö 13, 19–20, 77, 80–82, 99, 116,
148–156, 171–176, 183–184, 192–211,
229–230, 252–256, 274–278, 295, 302, 334,
396–404, 416–417, 343, 445, 465–469, 482

Henkilöhakemisto

A

Aapola-Kari, Sinikka 59, 242
Agricola, Mikael 90
Ahmed, Sara 355, 461
Aho, Juhani 383, 390
Ahola, Liisi 411–412
Ahonen, Sirkka 224
Alakoski, Susanna 353
Alexander, Kristine 62, 196
Anderson, Michael 44
Anttila, Marja 410
Appadurai, Arjan 402
Ariès, Philippe 35, 37, 39
Arola, Pauli 193
August, Pernilla 358

B

Barad, Karen 122
Beecher-Stowe, Harriet 329
Bernstein, Robin 334
Blake, William 364
Bonsdorff, Adolf von 435
Borg, Kristian 353
Bradford, Clare 316, 323
Brantlinger, Patrick 318
Bush, George W. 350
Butler, Judith 122, 347

C

Canth, Minna 383–384
Castañeda, Claudia 370
Ceașescu, Nicolae 179, 183
Certeau, Michel de 474
Clark, Anna 233
Cords, Irene 97
Corsaro, William A. 196
Cunningham, Hugh 39, 50, 52–53

D

Dahl, Ulrika 352
Dahlström, Selim Gustaf 440–441

Darwin, Charles 373

Davies, Bronwyn 166
Derrida, Jacques 330
Dickens, Charles 364
Douglas, Kate 117
Driscoll, Catherine 344, 347, 350

E

Efland, Arthur 482
Espinosa, Daniel 341, 348–349
Evander, Carolin 351

F

Fabik, Teresa 345
Fass, Paula 54
Ferro, Marc 354
Fogel, Marilyn 258
Foucault, Michel 347, 368, 434, 452–458
Franzén, Franz Mikael 365
Freud, Sigmund 375
Fröbel, Friedrich 365
Fuller, Benjamin T. 257

G

Gannon, Susanne 163–164
Genetz, Birgit 411–412
Gillis, John R. 42
Giroux, Henry 343
Gleason, Mona 61, 294, 405
Goethe, Johann Wolfgang von 370
Gonick, Marnina 163–164
Granö, Päivi 486–489
Green, Anna 225
Grenby, Matthew Orville 327–328
Groos, Karl 375

H

Hall, Donald E. 318
Hall, G. Stanley 97–98, 364, 373–375
Hall, Stuart 330
Hanno-Clyne, Lena 348

- Hardwicke, Catherine 345
Haug, Frigga 164
Hawes, Joseph M. 54
Heikkilä-Halttunen, Päivi 320
Helasvuo, Kaarlo 435
Hemmings, Clare 352
Herlihy, David 45
Heywood, Colin 50–52
Hieronymus 22, 60, 296, 299–309
Higonnet, Margaret 404
Hiner, N. Ray 54
Hodgson Burnett, Frances 315
Honka, Arvi 200–201
Horatius 300
Huxley, Aldous 304
- I
- Israel, Signe 411
- J
- Jackson, Alicia Y. 53, 178
James, Allison 48–49
Jarl, Stefan 349
Jarvis, Peter 195
Jenks, Chris 370
Jones, Owain 11, 119
Jordanova, Ludmilla 50
Junila, Marianne 402
- K
- Kaarninen, Mervi 121
Kalela, Jorma 239, 240
Kamp, Kathryn 76
Katajala-Peltomaa, Sari 45
Key, Ellen 377
King, Margaret L. 53
Kipling, Rudyard 319
Kirschenbaum, Lisa A. 167
Kivi, Aleksis 365
Kleinberg, Ethan 476–477, 490
Koivunen, Anu 341–342, 356
Koivurova, Anniina 486–489
Korkiakangas, Pirjo 60, 117, 198
Kortteinen, Matti 210
- Kostamo, Eila 399–400
Krohn, Helmi 319
Kuismin, Anna 379
Kuortti, Joel 321–322
Kyttä, Marketta 196
- L
- Laine, Tarja 354
Laitinen, Merja 144
Laslett, Peter 45
Latvala, Pauliina 210
Lehtola, Veli-Pekka 220, 225
Lehtonen, Maija 327
Lehtonen, Mikko 331
Lenin, Vladimir 179–180, 183–184
Lenz Taguchi, Hillevi 195
Lewis, Mary 83
Lilius, Albert 364, 374–376
Lillehammer, Grete 76
Lindgren, Astrid 315
Lindqvist, Fredrika 379–381
Loomba, Ania 322
Löytty, Olli 330–331
Luiselli, Valeria 414–415
Lyytikäinen, Mari 330
- M
- Macfarlane, Alan 45
Magnusson-Norling, Tova 348
Malinen, Antti 20, 404
Manninen, Heikki 327–331
Markkola, Pirjo 52–54, 64, 405
Marklund, Anders 344
de Mause, Lloyd 42–44, 297
Maza, Sarah 38, 62
Mazzei, Lisa A. 178
Mead, George Herbert 293
Mickalites, Carey 370
Moodysson, Lukas 340, 349
Musgrove, Nell 65
- N
- Natov, Roni 382
Nayar, Pramod K. 320

O

Olofson, Christina 348
Olsen, Stephanie 63, 196
Owsley, Douglas W. 258

P

Pakkala, Teuvo 383–385
Peck, Clara L. 223
Persson, Göran 350–351
Philo, Chris 131
Piaget, Jean 117
Pihlainen, Kalle 491
Piironen, Liisa 485, 492
Piper, Gustaf 264
Pleasants, Nigel 305
Pohjakallio, Pirkko 482, 486–487
Pollock, Linda 43–44, 56
Preyer, Wilhelm 364–365, 373–374
Prout, Alan 48–49
Pulma, Panu 46–48
Päivärinta, Pietari 379

R

Rahikainen, Marjatta 37
Rantala, Jukka 224–225
Räsänen, Marjo 484
Reid, Julia 325
Renvall, Pentti 208
Rogoff, Barbara 195, 199
Roos, J. P. 210
Rose, Nikolas 377
Rousseau, Jean-Jacques 370, 379–380
Rudd, David 317
Rungius, Nikolaus 91
Rüsen, Jörn 222
Ryder, Winona 340

S

Sacks, Harvey 426
Said, Edward 322–323
de Saint-Exupéry, Antoine 8
Salmensaari, Sulo 435

Salmi, Hannu 354
Sandin, Bengt 57, 403
Särkiö, Hannu 191–192
Scott, Joan Wallach 347, 476, 477, 490
Shorter, Edward 42–45
Silverstone, Alicia 340
Smith, Linda Tuhiwai 479
Sofer Derevenski, Joanne 76
Sorlin, Pierre 354
Stahl, J. D. 319
Stearns, Peter N. 54, 65
Steedman, Carolyn 50, 370, 377–378
Stern, William 375
Stone, Lawrence 42–43
Strandén, Sofie 143
Strindberg, August 364
Sully, James 364–365, 373–376
Swan, Anni 319–333

T

Taavetti, Riikka 194
Thompson, E. P. 41
Topelius, Toini 380, 384
Topelius, Zacharias 365–367, 380–381
Torsti, Pivi 223
Tsutaya, Takumi 257
Tukia, Anni 406
Tuomaala, Saara 57–60
Tuross, N. 258
Turpeinen, Oiva 48

U

Utrio, Kaari 45
Uusitalo, Taina 144

V

Valentine, Gill 121
Vallgård, Karen 62–65
Vehkalahti, Kaisa 11, 16, 402, 497
Virtanen, N. P. 385
Vuolanto, Ville 22, 45, 60, 291–292, 296,
499
Vuorela, Ulla 315–316

W

Wacklin, Sara 93–95

Wekker, Gloria 333

Wilder, Gary 476–477, 490

Wilkie, Laurie 96–97

Wilson, Sarah 184

Winstrup, Peder 91

Wordsworth, William 364

Y

Yoneda, Minoru 257–258

Young, Robert J. C. 492